

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2014

№ 4 (74)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 25 грудня 2014 р.)*

Дніпропетровськ
2014

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2014. – № 4 (74). – 520 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **С.М. Алфьоров** (голова); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, доц. **О.Г. Комісаров** д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **В.М. Тертишник**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; д-р юрид. наук, доц. **О.М. Обушенко** (відп. секретар); канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Лень**; канд. пед. наук **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. пед. наук, доц. **В.М. Савіщенко**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ
СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ****Комісаров О. Г.**

Інформаційні сервіси службово-бойової діяльності
сил охорони правопорядку: актуалізація проблеми 9

Курінний Є. В.

Суспільні та правові потреби протидії корупції в Україні 18

Лошицький М. В.

Удосконалення охорони громадського порядку
в сучасних умовах засобами поліцейської діяльності 25

Боняк В. О.

Реформування системи органів охорони
правапорядку України: виклики сьогодення 33

Строгий В. І.

Державне управління у сфері забезпечення
інформаційної безпеки України 41

Титаренко О. О.

Сучасний стан злочинності в Україні: нові виклики 53

Гуляк О. В.

Аналіз умов і факторів, що впливають на ефективність
організації управління силами та засобами
Збройних Сил України у надзвичайних ситуаціях 66

**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВА
ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА****Грицай І. О.**

Неурядові правозахисні організації України
та Європейського Союзу: інституціональний аспект порівняння 76

Добробог Л. М.

Вихідні засади дослідження процесу галузеутворення 83

Христова Ю. В., Троїцька О. О.

Забезпечення мовних прав людини і громадянина:
національний та європейський досвід 89

Чубко Т. П.

Права людини як основа сучасного розвитку права 97

Зимборовська М. С.

Інтерпретація категорії «державна організація»
в аспекті теорії юридичної особи 104

Колоколов А. Є.

Діалектичне осмислення теорії справедливості Джона Ролза 112

Федосєєва С. В.

Суб'єкт правового виховання як елемент
його структури: загальнотеоретичний аспект 119

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО Й ТРУДОВОГО ПРАВА

Грибан В. Г.

Особливості охорони праці в Республіці Білорусь 125

Мацюк А. Р.

Функції профспілок у становленні соціально-партнерських
відносин при укладенні колективних договорів і угод 130

Собакарь А. О.

Контроль як спосіб забезпечення трудових прав працівників 140

Стеценко В. Ю.

Добровільне медичне страхування
та платні медичні послуги як засоби покращення
фінансового стану української медицини: правові аспекти 147

Коваленко А. В.

Електронні документи: проблемні аспекти укладання
цивільно-правових договорів в електронній формі 154

Круглова О. О., Тищенко І. О.

Роль інституту опіки і піклування у забезпеченні
прав та інтересів дітей у сучасних умовах 159

Чабаненко М. М.

До поняття захисної функції професійних спілок 166

Чумаченко І. М.

Забезпечення профспілками ефективності
колективних договорів і угод 172

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Миرونюк Р. В.

Окремі напрями впровадження зарубіжного досвіду
надання адміністративних послуг податковими органами 179

Доненко В. В., Калугін Є. П.

Генеza функцій міліції щодо забезпечення безпеки
дорожнього руху в умовах ситемних реформ 188

Дьоменко С. В.

Законодавчий універсалізм та еkleктика в політиці очищення
влади: до проблемних питань люстраційного закону 198

Кацуба Р. М.

Основні завдання і функції Національної гвардії України
на сучасному етапі: проблеми і перспективи розвитку 206

Кравченко І. С.

Пріоритетні напрямки удосконалення діяльності
органів внутрішніх справ України щодо виявлення
та документування адміністративних правопорушень,
передбачених ст. 180-1 КУпАП 213

Логвиненко Б. О.

Старі правопорушення у новій площині
(адміністративні правопорушення у мережі Інтернет) 220

Кузнєцов Д. В.

Загальна характеристика стадії
відкриття скороченого провадження 225

Любович В. Ю.

Сутність судового рішення в адміністративній справі 230

Молчанов Р. Ю.

Досвід оцінки ефективності оперативно-службової діяльності
поліції іноземних держав та його впровадження в Україні 235

Тищенко І. О.

Правова природа електронних послуг в Україні 243

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Копотун І. М., Рудик М. В.

Проблеми відмежування правопорушень від злочинів
у сфері громадського порядку248

Бабанін С. В.

Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони
порушення чинних на транспорті правил 257

Богатирьова О. І., Амелін О. В.

Аналіз чинного законодавства про злочини у сфері використання
комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж 263

Дячкін О. П.

Про суспільну небезпечність криміналізації проступків 272

Завгородня Ю. С.

Віктимологічні аспекти латентної злочинності неповнолітніх 278

Кисельов І. О.

Загальносоціальні заходи запобігання
умисним посяганням на життя людини 286

Стулов О. О.

Сучасні підходи до проблеми реалізації
принципу законності у сфері виконання покарань 296

Уварова Н. В.

«Українофобія» як новий мотив учинення злочинів
проти життя та здоров'я особи306

Фомічов К. С.

Актуальні проблеми боротьби з рейдерством в Україні 312

Горлач С. В.

Індивідуально-профілактичні заходи запобігання
умисним вбивствам, що вчиняються неповнолітніми 319

Громов О. Б.

Роль громадських організацій у формуванні
змісту політики у сфері виконання покарань України 325

Гузоватий О. І.

Об'єкт кримінально-правової охорони при незаконному збагаченні: кримінально-правовий аналіз 332

Івахненко О. А.

Кримінальна відповідальність за хуліганські діяння: історичний нарис 343

Носенко В. А.

Кримінологічна характеристика жертви злочинів проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу 351

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Власова Г. П.

Спрощене кримінальне судочинство за чинним законодавством України 359

Обушенко О. М.

Окремі аспекти розвитку функції прокуратури на стадії досудового розслідування 366

Березняк В. С.

Сучасні погляди на поняття «екстрадиція» у науці кримінально-процесуального права 374

Литвинов В. В.

Розвиток підстав та процесуального порядку закриття кримінального провадження, за яких особа має право на реабілітацію 383

Перепелиця М. М.

Оперативне обслуговування: сучасний стан та перспективи розвитку 395

Солдатенко О. А.

Питання обґрунтованості тримання під вартою у світлі презумпції невинуватості 401

Тіщенкова С. О.

Особливості організації і тактики проведення огляду місця події 409

Христов О. Л., Оксаніченко А. С.

Сучасні підходи до розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні 414

Чаплинська Ю. А.

Криміналістичне забезпечення організації проведення допиту 424

Аріт К. В.

Організація підготовки та проведення негласних
слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування 432

Бідняк Г. С.

Види експертиз та їх значення при розслідуванні шахрайств 439

Комашко В. В.

Теоретико-правове визначення контролю за вчиненням злочину 446

Лозовський К. І.

Поняття та межі дії принципу гласності
у кримінальному процесі України 456

Очеретяний В. А.

Наукові підходи до визначення поняття
і сутності слідчого експерименту 463

Очеретяний М. А.

Способи учинення хуліганства групою осіб
як елемент криміналістичної характеристики злочину 468

Смирнов Є. В.

Неоголошення про підозру як штучний спосіб затягування строків
досудового розслідування: методологічна проблема захисту 474

Шиян А. Г.

Проблеми кримінального процесуального
статусу запасного судді 481

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Каблуков А. О., Мирошніченко В. О., Страхова О. П.

Вивчення математичної статистики в юридичних вузах 487

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Підготовка наукових кадрів 493

Конкурси 495

Нові видання 496

Довідка про авторів 500

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗБУДОВИ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ ДЕРЖАВИ

Комісаров О. Г.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.741

ІНФОРМАЦІЙНІ СЕРВІСИ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Розглянуто проблеми та перспективи запровадження у практику службово-бойової діяльності інформаційних сервісів як передумов забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні сил охорони правопорядку як суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації, а також доступ до інформації, яка становить суспільний інтерес в особливий період. Акцентовано на пріоритетності сервісного підходу до організації діяльності сил охорони правопорядку у ході їх реформування.

Ключові слова: сили охорони правопорядку, інформація, інформаційна діяльність, інформаційний сервіс.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття проблеми сервісу, сервісного підходу до розбудови способів задоволення потреб людини набули широкого розповсюдження. Зміни у ставленні до важливості сфери сервісу призвели до того, що як у наукових розробках, так і у масовій свідомості поширюється сприйняття сервісу як позитивної соціальної технології, яка має людиноцентристські характеристики, а сутністю соціального простору, створеного сервісною діяльністю, виступає пошук ефективних шляхів реалізації та задоволення прагнень і потреб кожної людини.

Набуття чинності Законом України «Про доступ до публічної інформації» забезпечило стрімкий перехід українського суспільства до постіндустріальної стадії розвитку та дозволило розглядати діяльність органів влади, управління й місцевого самоврядування як сервісну інформаційну діяльність. За такого стану справ у практиці інформаційної діяльності сил охорони правопорядку розпочалося фактичне розділення всіх інформаційних джерел на джерела публічної інформації та джерела персональних даних із виділенням особливої групи джерел з обмеженим доступом.

Разом з тим події кінця 2013 – початку 2014 рр. виявили інформаційну

«слабкість» сил охорони правопорядку, у той час як вирішення багатьох службово-бойових завдань, зокрема охорона громадського порядку на блокпостах, вимагало від бійців підрозділів особливого призначення різних відомств саме цієї діяльності у відповідь на «безпекові запити» місцевого населення. Також важливим наслідком ситуації, яка складається в інформаційному просторі районів проведення антитерористичної операції, є необхідність реформування всього сектору безпеки та, відповідно, повернення до питання переорієнтації діяльності сил охорони правопорядку з силової моделі вирішення проблем держави до «сервісного підходу», за якого застосування сили має сприйматися як суспільно корисний сервіс за допомогою якого громадяни задовольняють власні потреби, захищають права і свободи кожного, у тому числі й в інформаційній сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У кожній з галузевих правових наук було здійснено спроби з'ясування змісту конкретних інформаційних правовідносин, обумовлених відповідним предметом і методом правового регулювання. При цьому, розглядаючи зміст правовідносин, переважна більшість дослідників не пов'язувала задоволення суспільних та особистих потреб з інформаційною діяльністю.

Поняття «інформаційний сервіс» та основи сервісного підходу до інформаційної діяльності були викладені Д.Й. Блюменау у праці «Інформація та інформаційний сервіс» ще у 1989 р., однак нерозвиненість тогочасного інформаційного законодавства дозволила їх використання лише у межах інформаційного забезпечення діяльності у галузі науки й техніки, а також бібліотечної справи.

Метою статті є розгляд проблем та перспектив запровадження у практиці службово-бойової діяльності інформаційних сервісів як передумов забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні сил охорони правопорядку як суб'єктів владних повноважень та інших розпорядників публічної інформації, а також до інформації, яка становить суспільний інтерес в особливий період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тлумачення сервісу як виду позитивної людської діяльності, яке закладається в основу «сервісного підходу» до організації діяльності державних органів, у тому числі й правоохоронних, пов'язане із законом піднесення потреб у сучасному світі, за яким формуються такі високі вимоги до якості життя, що сфера сервісу пронизує всю ієрархію потреб, зосереджується вже не на матеріальному боці життя й побутової повсякденності, а на соціальних і духовних потребах людини. Маючи здатність відслідковувати зміни смаків і потреб соціальних суб'єктів і вчасно реагувати на них, сервіс, на думку Л.П. Малюк, О.М. Варипаєва, А.В. Зіолковської та інших, пропонує послуги, які формують деякою мірою ціннісні орієнтації, нормативні зразки поведінки, форми спілкування, спосіб життя [4]. Також зазначені автори вказують, що розуміння сервісу та сервісної діяльності як важливої культурної характеристики соціального буття розвивається в наукових дослідженнях із «сервісології» – науки про сутність,

принципи й методи обслуговування, що враховує індивідуальність людини як цілісної особистості [4].

Першими необхідність переходу від "силової моделі" до сервісного підходу в організації діяльності сил швидкого реагування відчували країни «західної демократії» під час подолання наслідків структурної кризи західного суспільства 1960-х рр., яка супроводжувалася масовими заворушеннями, милітаризацією поліцейської тактики, зростанням рівня злочинності, зневірою суспільства у можливостях поліції, яка супроводжувалася відповідними звинуваченнями у бік поліції у расизмі, дискримінації, корупції, самоізоляції від суспільства й неконтрольованості. При цьому, на думку О. Мартиненка, усвідомлення європейською спільнотою того факту, що «закон в дії» може сильно відрізнятись від «закону в книгах», вперше поставило поведінку службових осіб поліції в коло безпосередніх внутрішньо-політичних проблем [5].

На відміну від західноєвропейських держав, які в актах національного законодавства, Декларації про поліцію (1979 р.), Роттердамській хартії «Охорона правопорядку силами поліції в поліетнічному суспільстві» (1996 р.), Європейському кодексі поліцейської етики (2001 р.) тощо закріпили сервісний підхід, в Україні такого переходу не сталося та, як засвідчив досвід проведення антитерористичної операції на сході країни, окремі його елементи (на явність прес-офіцерів у РНБО, АТЦ при СБУ тощо) лише запроваджуються до елементів «поліцейської держави», що призводить до сприйняття й використання населенням лише змісту окремих повідомлень. При цьому правовий статус сучасних сил охорони правопорядку суттєво змінився через значну кількість реформ, змін у чисельності особового складу, скасування обмежень доступу до переважної більшості відомостей службового характеру тощо. Також, враховуючи зміни суспільно-політичного характеру й розвиток демократично-правових засад самого суспільства, що відбулися, слід констатувати, що суспільство поступово трансформує власне ставлення до силових структур та розуміння їх функцій у сучасному житті. Так, закладена в основу «силового підходу» ідея протидії злочинним явищам як призначення сил охорони правопорядку поступово заміщується розумінням того, що основним змістом їх діяльності має бути забезпечення національної безпеки, життя і здоров'я, прав і свобод окремих громадян, а рівень такої діяльності має відповідати сучасним критеріям розвитку суспільства.

Повертаючись до розуміння категорії «сервіс», слід зазначити, що у сучасному українському суспільстві вона отримала своє розповсюдження у зв'язку з розвитком суспільних відносин у сфері послуг та інформаційної діяльності. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що під терміном «сервіс» слід розуміти: 1) обслуговування населення, забезпечення його побутових потреб, 2) сукупність організацій, обов'язком яких є обслуговування побутових потреб населення і створення різноманітних вигод для нього [3, с. 1308]. Безпосередньо термін «сервіс» має латинське походження та означає перебування у повному підпорядкуванні, залежності, наділенні певними повинностями тощо [10].

Також, на думку низки вітчизняних і закордонних дослідників, останнім часом поряд із постіндустріальним та інформаційним активно формується так зване сервісне суспільство, яке базується на комплексі колективних уявлень і знань щодо закономірностей суспільних відносин.

Інформаційний сервіс як складова частина сервісу має повністю відповідати його загальному призначенню та мати подібні властивості. Так, наприклад, Н.М. Спіцина, досліджуючи апаратне забезпечення систем управління, вказувала, що «інформаційний сервіс – це послуга, яка надається інформаційною службою для задоволення потреб управлінського персоналу, ... характеризується параметрами інформації та періодичністю її отримання; складом розв'язуваних завдань; засобами для їхнього вирішення; періодом часу; продуктивністю; ціною інформаційного сервісу» [11]. При цьому слід пам'ятати, що інформаційний сервіс сил охорони правопорядку має бути спрямований на забезпечення безпеки на території обслуговування, отже споживач інформаційної послуги сил охорони правопорядку не повинен мати можливостей завдавати шкоди самій безпеці й правопорядку. Як зазначав Д.Й. Блюменау, інформаційний сервіс лише тоді може стати сервісом, коли він забезпечить постійну взаємну адаптацію інформаційного середовища, утвореного інформаційною системою, з інформаційним мікросередовищем кожного конкретного споживача [3, с. 5-6]. Подолання проблеми невідповідності інформаційного мікросередовища окремого громадянина – споживача інформаційної послуги параметрам інформаційної системи сил охорони правопорядку та відповідній інформаційній діяльності можливе через ступеневий доступ споживача до інформації, розпочинаючи від інформаційного обслуговування центрами зв'язків з громадськістю та наданням доступу до інформації, яка становить суспільний інтерес під час реєстраційно-дозвільної чи процесуальної діяльності. Також звернемо увагу, що у практичній площині особливого періоду такий доступ полягає у доведенні до населення алгоритмів безпечної поведінки у спілкуванні один з одним або з представниками сил охорони правопорядку.

Ідея інформаційного обслуговування силами охорони правопорядку громадян України та інших споживачів інформації, доступ до якої не був обмежений на підставах, визначених у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», у мирний час та відповідних нормативно-правових актах, що визначають режими особливого періоду, полягає у тому, що останнє є елементом сервісної діяльності. При цьому сервіс у структурі сучасного інформаційного обслуговування націлений на задоволення додаткових (у тому числі й індивідуальних, нестандартних) інформаційних потреб, гармонізацію інтересів споживачів в інформації. Також слід пам'ятати, що, формулюючи власну інформаційну потребу, громадянин (споживач інформаційного сервісу) навіть в особливий період керується положеннями ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», згідно з якою «відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання силами охорони правопоря-

дку своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться в їх володінні, в інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом, визнається публічною та має бути відкритою ...» [8] і викладеною у доступний спосіб.

Відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про доступ до публічної інформації» ступеневий підхід до інформаційного обслуговування віднесений до гарантій забезпечення права на доступ до публічної інформації. Так, законодавець вимагає від розпорядників інформації: «по-перше, визначення спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації, якою вони володіють; по-друге, максимального спрощення процедури подання запиту та отримання інформації; по-третє, доступу до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством» [8].

Такий підхід дозволяє розмежувати поняття «процес» (як обслуговування) і «результат» (як послуга або товар). При цьому діяльність строєвих підрозділів сил охорони правопорядку з надання інформаційних послуг фактично має сприйматися як задоволення чийх-небудь потреб та визначатися як обслуговування або сервіс у місцях дислокації.

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про інформацію» інформаційною послугою є діяльність з надання інформаційної продукції споживачам з метою задоволення їхніх потреб [7]. Інформаційна продукція визначається як матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин [7]. Також слід мати на увазі, що надання інформаційних послуг та видання інформаційної продукції законодавцем віднесено до сфери масової інформації із вказівкою на те, що вони є об'єктами цивільно-правових відносин, які регулюються цивільним законодавством України [7]. Як вказувала Л.Р. Правдіна, сервісом у такому випадку виступає своєрідний синтез суттєвих інформаційних і культурно-освітніх потреб, матеріальних можливостей і споживчої культури основних груп користувачів, ресурсного потенціалу установи, психологічної орієнтації і навиків персоналу [6]. Відповідно, на етапі здійснення переходу від «силової моделі» до «сервісного підходу» в організації діяльності сил охорони правопорядку останні мають стикатися з низкою проблем, пов'язаних з відсутністю відомостей щодо кількості інформаційних запитів, структурою інформації, що запитується, обсягів інформації, яка має надаватися, можливостям та способам обмеження доступу до такої інформації тощо.

Щодо першої із зазначених проблем слід звернути увагу, що інформаційна діяльність сил охорони правопорядку стає сервісною лише у тому випадку, коли вона затребувана споживачем, її результати їм використані (визнані корисними). Отже, на підставі зазначеного можливо розрізнити внутрішню роботу (процес підготовки інформаційної продукції) і кінцевий результат (надання споживачеві самої продукції). Поряд з цим інформаційна продукція сил охорони правопорядку повинна мати однакову якість через те, що один і той же продукт може бути і проміжним, і кінцевим результатом.

Також інформаційне обслуговування не може зводитись виключно до виконання сервісних завдань. Дослідники сфери сервісу підкреслюють, що «будь-яка служба інформації є одночасно не тільки інформаційною, але й культурною і освітньою установою, що дозволяє ... використовувати для аналізу інформаційного обслуговування комплексний підхід» [1]. Такий висновок має відношення й до інформаційної діяльності сил охорони правопорядку, у змісті якої завжди будуть присутні елементи культурно-просвітницької діяльності, профілактики правопорушень, боротьби зі злочинністю. Важливим аргументом на користь розбудови цих напрямків є надання силам охорони правопорядку повноважень щодо збору персональних даних, у тому числі й щодо осіб, які звернулися з інформаційним запитом із віднесенням такої діяльності вже до інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів сил охорони правопорядку.

Сервісний підхід до інформаційної діяльності сил охорони правопорядку розповсюджується також і на створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення публічної інформації з обмеженим доступом. Зауважимо, що перелічені види інформаційної діяльності не можуть мати відношення до ступеневого доступу споживача до інформації, описаної вище, та є особливістю інформаційної діяльності сил охорони правопорядку як державних правоохоронних органів. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про інформацію», ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» в інформаційній діяльності будь-яких державних органів та інших суб'єктів інформаційної діяльності, визначених Законом, можливе обмеження доступу споживача до інформації за дотримання сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [8]. Такий підхід законодавця вказує на інтероперабельність інформації з обмеженим доступом для діяльності сил охорони правопорядку.

Згідно з позицією Міністерства юстиції України обмеження доступу до публічної інформації можливе лише стосовно таких її видів: конфіденційна, таємна та службова інформація. Конфіденційною є інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. При цьому не може бути віднесено до конфіденційної інформації, що була отримана або створена розпорядниками інформації [8].

Традиційно таємною визнається інформація, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди життєво важливим

інтересам України і які в порядку, встановленому Законом України «Про державну таємницю», визнані державною таємницею та підлягають охороні з боку держави.

Службовою інформацією є інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень, а також інформація, що зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці.

Ключовим чинником, що зумовив не тільки динамічне зростання сфери послуг, але й забезпечив полегшений доступ до інформаційних ресурсів, у тому числі й тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, є технологічний прогрес, результатом якого стало створення нових сфер інформаційного сервісу, які "перевели" споживача інформаційних послуг у віртуальний інформаційний простір, для якого державні кордони або юрисдикція окремої країни, повноваження її правоохоронних органів не відіграють суттєвого значення. Нові технології, що радикально змінюють методи управління в інформаційних установах, ставлять такі ж завдання й для сил охорони правопорядку.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, зазначимо, що для успішної інформаційної діяльності сил охорони правопорядку в умовах сервісного підходу доцільним є введення ряду загальних функціональних вимог із їх подальшим закріпленням у єдиному регламенті інформаційного обслуговування: 1) відповідати цільовому призначенню службово-бойової діяльності; 2) бути соціально-адресною, тобто задовольняти інформаційні потреби певного контингенту (пріоритетних, цільових груп) споживачів; 3) включати комплекс пропонованого набору послуг (компонентів) інформаційного обслуговування; 4) задовольняти критеріям ергономічності (облік оптимальних можливостей споживання конкретної інформаційної послуги, що забезпечує підвищену комфортність обслуговування споживача); 5) задовольняти критеріям інформативності (повне, достовірне і своєчасне інформування споживача про пропоновану послугу, що дозволяє правильно, з урахуванням споживчих властивостей та особливостей обрати її найбільш доцільний варіант – модифікацію); 6) задовольняти критеріям культури інформаційного обслуговування; 7) задовольняти критеріям естетичності (включаючи економію часу споживача, зовнішню форму подачі інформаційної послуги – оформлення продукції, дизайн приміщення, зовнішній вигляд персоналу тощо).

Також слід визнати, що успішність застосування технологій в інформаційній діяльності сил охорони правопорядку залежить не тільки від ефективності надання вже існуючих сервісних продуктів, але і від створення нових, у зв'язку з чим всю інформаційну продукцію сил охорони правопорядку, особливо на етапі переходу до сервісного підходу, слід класифікувати за новиз-

ною та адаптованістю до сфери сервісу. При цьому першим рівнем новизни послуги є сучасний стан інформаційної діяльності сил охорони правопорядку, адаптований виключно до «силової моделі». Вбачається, що наступними рівнями інформаційної діяльності сил охорони правопорядку мають бути: 1) істотні інновації (абсолютно нові для інформаційного обслуговування сервісні продукти); 2) нові послуги, які доповнюють вже існуючі; 3) нові сервісні продукти, які сили охорони правопорядку раніше не пропонували, але вони були доступні в інших місцях; 4) сервісні продукти, отримані в результаті розширення кола інформаційних ресурсів, у тому числі зняттям обмеження доступу до інформації, 5) удосконалені сервісні продукти; 6) сервісні продукти із зміненним стилем.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в умовах розбудови інформаційного суспільства основним вектором розвитку інформаційної діяльності сил охорони правопорядку стає сервісний підхід та організація інформаційного обслуговування населення, що, у свою чергу, ставить завдання розвитку інтелектуального потенціалу особового складу сил охорони правопорядку, відродження і примноження культурних цінностей, формування особливої системи відтворення людського капіталу системи, спрямованої як на ступеневе інформаційне обслуговування населення, так і на роботу з джерелами інформації з обмеженим доступом.

Бібліографічні посилання

1. *Малюк Л. П.* Сервісологія та сервісна діяльність : навч. посібник / Л. П. Малюк, О. М. Варипаєв, А. В. Зіolkовська. – Х. : ХДУХТ, 2009. – 211 с.
2. *Мартиненко О.* Основні принципи реформування органів внутрішніх справ / О. Мартиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umdp1.info/files/docs/1232970099.doc>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Сервіс // Матеріали Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. *Спіцина Н. М.* Аналіз апаратного забезпечення системи інформаційного сервісу підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Economics/10_spicina%20n%20m.doc.htm.
6. *Блюменау Д. И.* Информация и информационный сервис / Д. И. Блюменау. – Л. : Наука, 1989. – 192 с.
7. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>.
8. Про внесення змін до Закону України "Про інформацію" : Закон України від 13.01.2011 № 2938-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2938-17>.
9. *Правдина Л. Р.* Психологія сервісу / Л. Р. Правдина // Психологія в вузе. – 2006. – № 4. – С. 67-83.
10. *Брежнева В. В.* Информационное обслуживание: продукты и услуги, предоставляемые библиотеками и службами информации предприятий / В. В. Брежнева, В. А. Минкина. – СПб. : Профессия, 2004. – С. 7-22.
11. Про оголошення Тимчасового переліку відомостей, що підлягають засекречу-

ванню в системі МВС, та затвердження Тимчасового положення про порядок засекречування інформації, віднесеної до державної таємниці : Наказ МВС України № 048 від 22.11.1994.

Комиссаров А. Г. Информационные сервисы служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка: актуализация проблемы. Рассмотрены проблемы и перспективы внедрения в практику служебно-боевой деятельности информационных сервисов как условие обеспечения права каждого на доступ к информации, которая находится в распоряжении сил охраны правопорядка как субъекта властных полномочий и иных распорядителей публичной информации, а также доступ к информации, представляющей общественный интерес в особый период. Акцентировано внимание на приоритетности сервисного подхода к организации деятельности сил охраны правопорядка во время их реформирования.

Ключевые слова: силы охраны правопорядка, информация, информационная деятельность, информационный сервис.

Komissarov O. G. Information Services of service and combat activity of police forces: actualization of the problem. The article deals with problems and prospects of implementation in the practice of military service of information services as prerequisites to ensure everyone's right to access to information which is in the possession of law enforcement forces as government entities and other public information administrators, and access to information of public interest in a particular period. The author has established that changes in relation to the importance of the field of "service" led to the fact that both in scientific research and in the public consciousness extends perception of service as a positive social technology that has anthropocentric characteristics and essence of social space created by service activities, acts search for effective ways to implement and meet the aspirations and needs of each person.

The author has emphasized that the practice of information activities of law enforcement agencies is stepwise solid-consumer access to information starting from information service centers of public relations and providing access to information of public interest during registration and licensing or procedural activities. For practice of specific period the consumer access to information is associated with bringing the population to safe behavior algorithms to communicate with each other or with law-enforcement representatives.

It has been concluded that the content of the information of police forces has always elements of cultural and educational activities, prevention of violations, and combatting crime.

The general functional requirements and the level of information of law-enforcement has been determined. Vectors of Information activities of police forces have been recognized the development of approach and organization information-servicing of the population.

Keywords: police forces, information, information activities, information service.

Надійшла до редакції 10.11.2014

Курінний Є. В.
доктор юридичних, професор
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України)

УДК 343.35 : 35.08

СУСПІЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ПОТРЕБИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Визначено системи ключових груп суспільних потреб протидії корупції. Розглянуто питання сутності корупційних явищ як різновиду соціальної аморальності, їх негативного впливу на розвиток українського суспільства і держави, варіанти форматів правових потреб у сфері боротьби з корупцією. Запропоновано власні оригінальні підходи вирішення важливих проблем теорії та практики протидії корупції в Україні.

Ключові слова: суспільні потреби, державні інтереси, корупція, соціальна аморальність, об'єкт права, формати правових потреб протидії корупції, цивілізаційна матриця.

Постановка проблеми. Впевнений поступ у правильному напрямку свого функціонування, а отже – і позитивна оцінка стану розвитку конкретної країни, має безпосередню залежність від повної та своєчасної реалізації ключових суспільних потреб – тих об'єктивно існуючих соціальних викликів, проблем та завдань, усвідомлення і бажання втілення яких формує відповідні групи (види) суспільних інтересів, що повинні складати основний зміст державної (владної) політики, а отже мати відповідну правову регламентацію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання запобігання та протидії корупції досліджували у своїх працях такі фахівці, як: М. Бездольний, Р. Кулаковський, Е. Молдован, М. Мельник, І. Печенкін, О. Хмара та багато інших науковців. В той самий час окремої уваги потребують дослідження, присвячені основоположним засадам протидії цьому негативному явищу.

Метою статті є визначення суспільних та правових потреб протидії корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інтерес завжди виступає у ролі мотиваційної основи (первинного імпульсу), своєрідного постійного поведиря осмисленої соціальної поведінки будь-якого суб'єкта суспільних відносин. Владний суб'єкт, котрий є репрезентантом держави або органа місцевого самоврядування, у своїй професійній діяльності завжди має керуватися публічними інтересами (інтересами суспільного загалу) й у жодному разі не підмінювати зміст зазначених інтересів власними, приватними, корпоративно-клановими інтересами.

Такий бажаний та необхідний для суспільства і держави аскетизм повинен ґрунтуватися на домінуванні у змісті життєвого кредо певного публічно-

го службовця таких високих принципів, як мораль, культура, свідомість, відчуття відповідальності за доручену справу тощо. Крім того, своєрідною соціальною аурую для формування, підтримки та подальшого зміцнення перелічених чеснот мають бути такі стійкі показники «соціального клімату», як високий ступінь загальної культури і свідомості громадян та похідні від них категорії – правосвідомість та правова культура.

У разі коли у діяльності можновладця навіть самого незначного масштабу особистий, приватний інтерес постає на перший план, а формат об'єктивних публічних потреб та інтересів слугує своєрідною ширмою для приховування антисоціальної, протиправної поведінки, тоді у конструкції конкретної публічної адміністрації з'являються нехай ледь помітні, але проблемні збої. А коли для значної частини малої, середньої та вищої бюрократії підміна загальних інтересів приватними з формату поодиноких та виняткових випадків переходить на шлях буденності, домінування неписаних правил користолюбства та постійного пошуку власного зиску, суспільно-корисне функціонування державно-владної машини стає неможливим, руйнується довіра до неї з боку суспільства, головним гальмом розвитку якого вона стає.

Наразі, в умовах неприродно затягнутого періоду пострадянського існування України, можна знайти практичне підтвердження наведеної вище теоретичної схеми. Двічі – наприкінці 2004 року та майже десять років потому – український народ за допомогою протесту і непокори фактично оголошував вирок недовіри чинній соціально-економічній системі, системі корупції та казнокрадства, брехні та непотизму, несправедливості та безвідповідальності.

Як і десять років тому, ця українська збанкрутіла система і нині демонструє неймовірні ознаки «живучості», змінилися перші особи країни, парламенту, уряду, міністерств, державних адміністрацій тощо, однак соціальне життя змінюється малопомітно – як і рік тому, у країні не зникає вірус суспільної депресії – недовіри до влади та відчуття безвихіддя із зачарованого кола власної та загальної безперспективності. Існує реальна загроза повторення кола минулого десятирічного шляху, тільки за менш стислий часовий період та з іншими, більш радикальними протестними формами і непрогнозованими для держави наслідками.

Усвідомлення необхідності подолання корупції – головної «візитівки» чинної соціально-політичної системи України – неодноразово демонструвалось з боку перших осіб держави. Так, під час звернення 27 листопада 2014 р., у перший день роботи новообраного парламенту, президент України П. Порошенко зазначив, що ключовим внутрішнім викликом залишається корупція. В цьому контексті хотілося б назвати ще й бідність, однак зрозуміло, що першопричиною вкрай низького рівня життя переважної більшості українців є тотальна корумпованість державного апарату, сфери державних послуг, некомпетентність і неефективність державного управління. Меркантильна, так би мовити безідейна, корупція – куди сильніший внутрішній союзник нашого зовнішнього ворога, ніж його ідеологічно вмотивована «п'ята колона» [1].

У свою чергу, під час представлення Програми нового уряду 11 грудня

2014 р. Прем'єр-міністром України А. Яценюком були названі три ключових виклики для української держави. Перший – загроза незалежності, пов'язана в першу чергу і виключно з російською військовою агресією, другий – військові втрати економіки, третій – корупція [2].

Така увага проблемі корупції в Україні з боку її перших керівних осіб є цілком виправданою з огляду на ті невтішні та загрозові результати протидії їй, які демонструються нашою державою за останні роки. Так, згідно з рейтингом Transparency International 2012 р. Україна посідала за Індексом сприйняття корупції 144 місце разом з Бангладеш, Камеруном, ЦАР та Сирією. Для порівняння, на той час Росія посіла 133 місце, Білорусь – 123, США – 17, Австралія та Норвегія – 7, а перше місце поділили Данія, Фінляндія та Нова Зеландія. Слід зазначити, що у 2006 р. Україна за цим рейтингом посідала 99 місце [3]. За результатами нового Індeksu сприйняття корупції, у 2014 р. Україна так і не пододала межу «корупційної ганьби». Отримавши лише один додатковий бал, порівняно з 2013 р., Україна залишається в числі тотально корумпованих держав, 26 балів зі 100 можливих і 142 місце зі 175 позицій – такі показники України в цьогорічному Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) від Transparency International. Україна вчергове опинилась на одному щаблі з Угандою та Коморськими островами як одна з найбільш корумпованих країн світу [4].

На думку виконавчого директора українського представництва Transparency International О. Хмари, прийнявши певні закони, держава показала намір рухатися в бік реформ, але цього недостатньо. Антикорупційні закони, прийняті 14 жовтня 2014, заклали тільки основу, фундамент для змін. Якою ж буде справжня реформа – покажуть найближчі події, причому вже відразу в грудні. Новий уряд країни спільно з новим парламентом повинні попрацювати над бюджетом країни на 2015 рік. І чи знайдуться в ньому гроші на Антикорупційне бюро або електронну систему всіх декларацій чиновників – питання досі відкрите. Практичні кроки на виконання нових антикорупційних законів, як і прозорий підбір персоналу нових антикорупційних органів, покарання всіх причетних до корупційних схем, невтручання в роботу борців з корупцією – саме цього не вистачає Україні, щоб піднятися в рейтингах Індeksu сприйняття корупції [5].

Наведені дані та вкрай низькі темпи зменшення корупційного «рейтингу» України не сприяють виникненню оптимістичних настроїв у царині боротьби з корупцією.

На нашу думку, окрім ретельного вивчення різноманітних проявів корупції, фіксації її загрозових рівнів та наслідків, необхідно більшу увагу приділяти дослідженню соціальних причин цього небезпечного і аморального явища. Знаючи ключові детермінанти корупції, цілком можливо перейти від формату локальних до комплексних заходів протидії корупційним правопорушенням.

Корупцію слід розглядати не тільки як прояв негативної поведінки конкретного чиновника, а як частину аморальності певного суспільства і держави, рівень якої, у свою чергу, може коригуватися чистотою та потужністю

джерел моралі і права.

Мораль і право можна вважати головними й засадничими чинниками сучасних, визнаних переважною більшістю людства розвинутих цивілізаційних конструкцій. Саме ці дві соціальні чесноти лежать в основі таких ціннісних категорій, як правда та справедливість, честь і гідність, свобода та рівність людей.

Систематичне ігнорування окремою особою правил людяності та моралі призводить до її неминучої деградації та духовного самознищення. У разі ж якщо таке життєве кредо стає негласною нормою для значної частини соціуму, воно, подібно небезпечному вірусу, набуває свого поширення, спрямовуючи той чи інший народ на ірраціональний цивілізаційний шлях, що характеризується реальністю загрози подальшої суспільної деградації, знеціненням права як найвищого стандарту людської поведінки і, нарешті, занепадом ключових соціальних і політичних інститутів, зокрема й держави.

Як свідчить історія людства, наведеною стежкою апокаліптичності пройшов не один десяток країн та народів. Нехтування права і моралі, нівелювання у суспільній поведінці раціональності, самообмеженості та самоконтролю як з боку репрезентантів влади, так і звичайних людей є ознаками соціальної аморальності – складного, небезпечного, але все ж, за умов вчасного і правильного застосування відповідних комплексних заходів протидії, цілком виліковної суспільної недуги.

Ліки від соціальної аморальності, на перший погляд, доволі прості – це повернення до беззаперечних витоків людяності – моралі і права, однак з поступністю до цих чеснот можуть виникати значні проблеми, пов'язані з відсутністю суспільної волі, інертністю, схильністю пострадянської людини до патроналізму та консерватизму, якій набагато легше «підмазати» чи «віддячити» у тій чи іншій складній життєвій ситуації, ніж «піти на принцип» і фактично стати «білою вороною» в очах пересічної більшості.

Найпершою ознакою та найпоширенішою формою соціальної аморальності небезпідставно можна вважати корупцію, рівень якої віддзеркалює, поперше, стан організації та результати функціонування державного (владного) апарату, а звідси – потенціал його спроможності щодо вирішення нагальних суспільних проблем, по-друге – загальну мораль того чи іншого суспільства, правосвідомість та правову культуру переважної більшості його членів, що характеризується їх ставленням і сприйняттям корупції.

Подібний стан речей зайвий раз підтверджує актуальність порушеної проблеми соціальної аморальності в Україні.

Корупцією, казнокрадством, здирництвом, непотизмом, політичним фарисейством не обмежуються різноманітні форми та ознаки соціальної аморальності вагової частини вітчизняного чиновництва і політикуму усіх можливих рівнів. До недавнього часу намагалися не дуже відставати від владних представників у своїй більшості й звичайні представники українського соціуму, власною соціальною інертністю, конформізмом та безініціативністю фактично заохочуючи їх до різноманітних протиправних проявів.

З урахуванням усіх очевидних та маловідомих факторів можна припустити, що своєрідний надлам, бажання жити за совістю та гідністю, правдою та справедливістю з боку критичної маси українців відбувся на межі 2013 та 2014 років. Перед нашим народом постав черговий шанс вийти з зачарованого кола небезпечної соціальної аморальності.

Як свідчить вітчизняна практика суспільного життя «постмайданного» періоду 2014 року, незважаючи на остаточне підписання Україною 27 червня 2014 р. Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, значних змін щодо поновлення повноцінної дії права в українській державі не відбулося. Було, як завжди, багато відповідних заяв, гасел та декларацій про благі наміри, проте реальних результатів майже немає, та й віри в них стільки ж.

Характерним підтвердженням наведеної тези може слугувати наведена українською редакцією «Радіо Свобода» інформація, що українська влада зволікає зі створенням Національного антикорупційного бюро – відомства, яке має стати ключовим органом у розслідуванні злочинів високопосадовців. Про це заявляють народні депутати – члени парламентського комітету з питань запобігання і протидії корупції. Вони також звернули увагу на незадовільний стан із розслідуванням Генпрокуратурою злочинів попередньої влади. Аби змінити ситуацію, парламентарі готові апелювати не лише до своїх політичних соратників із парламентської більшості, але й до вулиці. Між тим окремі представники попередньої влади вважають, що зі створенням Антикорупційного бюро ситуація зі звинуваченнями на їхню адресу принципово не зміниться [6].

Функціонуюча нині політична система України фактично не спроможна до реальних перетворень та помітного звуження кола соціальної аморальності, перспектива «косметичних» заходів – не кращий варіант у теперішній українській ситуації. Необхідним є новий соціальний фундамент, проект надійної та монолітної конструкції під назвою «українська цивілізаційна матриця», у межах функціонування якої не тільки оновляться необхідні рівні моралі та права, але й утворяться умови до всебічної, повної та своєчасної позитивної правореалізації українськими громадянами, суспільством і державою на основі об'єктивно існуючих суспільних потреб.

За допомогою чинного інструментарію українського права не можливо розв'язати цю складну та архіважливу проблему, тому потрібні принципово нові та оригінальні підходи, одним з яких можна вважати запровадження таких нових категорій, як «об'єкт права» та «правові потреби», що співвідносяться між собою як форма і зміст.

Об'єкт права порівняно з предметом правового регулювання віддзеркалює інтелектуальну сторону права як головного важеля реалізації суспільних потреб та інтересів. Дана категорія має бути найголовнішою в ієрархії системи основних правових елементів, бо усілякій вольовій поведінці повинен передувати процес усвідомлення досягнення поставлених цілей та виконання завдань, що спричиняють її, за результатами якого має обиратись найбільш раціональний варіант вольової поведінки, що забезпечуватиме максимальну повноту та своє-

часність реалізації потреб й інтересів, які формуються в суспільстві.

Тільки комплексне вивчення інтелектуальної та вольової сторін права дозволить виробити більш чітку уяву про його головне соціальне призначення, повніше розкрити його суть і стратегічне завдання [7].

Говорячи про співвідношення понять «суспільні» та «правові» потреби, слід зауважити, що перші за своїм обсягом переважають другі, під якими пропонується розуміти ті суспільні потреби, повна, всебічна та своєчасна реалізація яких вимагає відповідної правової регламентації, тобто охоплюється процесами правоутворення та правореалізації.

Крім напрямку дослідження загальнотеоретичних характеристик категорій «об'єкт права» та «правові потреби», необхідно пам'ятати й про прикладний вектор розкриття потенціалу зазначених категорій, зокрема під час процесів вдосконалення протидії корупції в Україні.

Керуючись наведеними теоретико-правовими новаціями, можна більш чітко та ґрунтовно визначити коло тих суспільних потреб, що пов'язані з організацією і здійсненням заходів правової протидії корупції.

Враховуючи існуючу соціальну практику та накопичений досвід, зазначимо, що, на нашу думку, існує щонайменше два варіанта форматів зазначених потреб. Перший складається з двох рівнів груп правових потреб: а) потреби, що визначають організацію та повноваження державних суб'єктів боротьби з корупцією (організаційно-функціональний рівень); б) потреби, пов'язані з подальшим вдосконаленням арсеналу правого примусу – насамперед, це стосується заходів адміністративної та кримінальної відповідальності (рівень потреб примусово-карального характеру).

У другому форматі до двох названих рівнів додається третій – потреби, що стосуються необхідності формування нової соціальної конструкції України, згаданої вище цивілізаційної матриці. Цей формат, на відміну від першого, не є локальним підходом вирішення проблеми вітчизняної корупції, а навпаки – змушує комплексно підійти до неї, розглядаючи це соціальне зло як невід'ємну складову вже розглянутої соціальної аморальності.

На наш погляд, третій рівень відповідних правових потреб є найвищим і найголовнішим у наведеній конструкції, його ще можна вважати універсальним для інших соціальних схем розв'язання нагальних потреб у будь-яких важливих сферах суспільного життя (освіта, наука, охорона здоров'я, інновації, місцеве самоврядування, судоустрій, оборона, національна і громадська безпека тощо). На відміну від перших двох рівнів, у формуванні змісту та безпосередньому втіленні у життя відповідних завдань третього рівня суспільних потреб разом з державою вагому участь повинні брати й звичайні громадяни – представники українського громадянського суспільства. Реалізація правових потреб третього рівня сприятиме поступовому зростанню в нашій країні поки що критично низьких оціночних показників правової культури та правової свідомості, а також інтенсифікації процесів позитивної самореалізації особи, становленню та функціонуванню різноманітних інститутів громадянського суспільства і правової держави.

Висновок. Підсумовуючи, можемо виокремити такі висновки:

1) масштаби та рівень корупції в Україні набули загрозливих ознак і складають реальну небезпеку для подальшого функціонування українського суспільства і держави;

2) повному та всебічному вивченню суспільних витоків і причин корупційних проявів має сприяти їх розгляд як невід'ємної складової соціальної аморальності – такого стану суспільства і держави, де суттєво знівельовано ціннісний потенціал моралі та права;

3) враховуючи низьку ефективність існуючих правових заходів протидії корупції, пропонується подальшу проблематику її досліджень здійснювати з використанням таких нових категорій, як «правові потреби» та «об'єкт права»;

4) оптимальний формат системи правових потреб у сфері протидії корупції в Україні повинен складатися з трьох рівнів: а) рівень організаційно-функціональних потреб; б) рівень потреб примусово-карального характеру; в) рівень потреб формування нової української цивілізаційної матриці;

5) вирішення проблеми створення нової соціальної конструкції України дозволить не тільки поновити повноцінну дію таких засадничих категорій, як мораль і право, але й запровадити у соціальному житті інші ціннісні начала, притаманні сучасним розвинутих світовим цивілізаціям.

Бібліографічні посилання

1. Інформаційний ресурс GalNet. Новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://galnet.org/newsticker/229984>.

2. Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/news>.

3. Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/cpi2012/results>.

4. Transparency International Ukraine. І через рік після Майдану Україна лишається найкорумпованішою країною Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/news/oficial/5053.html>.

5. Українська правда. Україна за рівнем корупції "випереджає" Росію – Transparency International [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/3/7046234>.

6. Радіо Свобода. Влада саботує створення Антикорупційного бюро – комітет парламенту з протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26749325.html>.

7. Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України : монографія / Є. В. Курінний. – Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. – С. 90-91.

Куриной Е. В. Общественные и правовые потребности противодействия коррупции в Украине. Определяется система ключевых групп общественных потребностей противодействия коррупции. Рассматривается сущность коррупционных явлений как разновидность социальной аморальности, их негативное влияние на развитие украинского общества и государства, варианты форматов правовых потребностей в сфере борьбы с коррупцией. Предлагаются собственные оригинальные подходы к решению важных проблем теории и практики противодействия коррупции в Украине.

Ключевые слова: *общественные потребности, государственные интересы, коррупция, социальная аморальность, объект права, форматы правовых потребностей противодействия коррупции, цивилизационная матрица.*

Kurinnyy Ye. V. Social and legal requirements of combating corruption in Ukraine.

The author has considered questions concerning the social and legal needs against corruption in Ukraine. In particular, he has noted that the positive assessment of a particular country is directly dependent on the full and timely implementation of key social needs - those of objective social challenges, problems and tasks, awareness and willingness to implement which forms the groups (species) public interests should be the main content of state (power) policy, and therefore have the appropriate legal regulation.

If for much of the bureaucracy substitution of general interest from private individual and exceptional cases everyday system goes into constant search for their own profit, public benefit of state-power operation of the machine becomes virtually impossible, and it is the main obstacle to its development.

For complete and comprehensive study of the social origins and causes of corruption should facilitate their consideration as an integral part of social immorality – this state of society and the state, which largely offset value potential of morality and law.

Due to the low efficiency of existing legal anti-corruption measures the author has proposed further issues of research carried out with the use of such new categories as "legal requirements" and "object right."

The optimal size of the system of legal needs in combating corruption in Ukraine should consist of three levels corresponding requirements: a) the level of organizational and functional needs; b) the level of force needs punitive nature; c) the need to establish a new level of civilization Ukrainian matrix.

Solving the problem of creating a new social structure of Ukraine will not only restore full operation of basic categories such as morality and law, but also applied in the social life of other valuable principles inherent in the modern developed world

Keywords: social needs, public interest, corruption, social immorality, object of law, formats of legal anti-corruption needs, civilizational matrix.

Надійшла до редакції 23.12.2014

Лошицький М. В

доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.95 : 351.74

**ВДОСКОНАЛЕННЯ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЗАСОБАМИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Розглянуто питання пошуку та пропозицій до сучасних підходів щодо вдосконалення охорони громадського порядку засобами поліцейсько-міліцейської діяльності.

Ключові слова: громадський порядок, поліцейська діяльність, охорона громадського порядку.

Постановка проблеми. Поліція – це невід'ємна частина будь-якої держави, що відіграє головну роль у забезпеченні внутрішньої безпеки країни. У кожного народу, який створив свою державність, неминуче виникає потреба в особливій організації, метою існування якої є боротьба із правопорушеннями та охорона громадського порядку.

Еволюційний розвиток держави обумовив виокремлення поліцейського аспекту її діяльності, що спричинено прагненням до упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення правопорядку та безпеки громадян, створення належних умов для реалізації кожним з них суб'єктивних прав і свобод.

Одним із найважливіших завдань держави донині залишається розбудова сучасної ефективної поліцейської системи, суб'єкти якої наділені повноваженнями застосування легітимного примусу при охороні суспільного блага та протидії існуючим загрозам (небезпекам).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Свого часу питанням охорони громадського порядку правоохоронними органами приділяли увагу В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, М.М. Дорогих, М.І. Єропкін, Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, С.Ф. Константинов, О.П. Коренєв, В.А. Куліков, В.В. Лазарєв, О.А. Мартиненко, Н.Р. Нижник, В.І. Олефір, В.М. Плішкін та ін.

Але, на жаль, глибокого наукового дослідження сучасного підходу вдосконалення охорони громадського порядку засобами поліцейської (міліцейської) діяльності не проводилось.

Тому **метою** даної роботи став пошук та пропозиції до сучасних підходів щодо вдосконалення охорони громадського порядку засобами поліцейсько-міліцейської діяльності.

Викладосновного матеріалу. Сьогодні орієнтація на потреби населення у правоохоронній сфері лежить в основі функції постановки цілей поліцейської організації. Цільова установка на задоволення потреб населення дозволяє наповнити конкретним змістом абстрактні цілі поліцейських організацій, закріплені у чинному законодавстві (наприклад, захист життя, здоров'я, прав і свобод особистості, власності, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань), деталізувати їх до рівня безпосередньо вирішуваних завдань, чітко визначити пріоритети, напрямки, стратегії поліцейської діяльності.

Реформування пов'язується з розвитком правового забезпечення поліцейської діяльності, переважаючою тенденцією до децентралізації управління, класичною побудовою організації.

За роки незалежності МВС не змінило успадковану від СРСР мілітаризовану модель діяльності, що особливо впливало на тактику охорони громадського порядку, орієнтовану переважно на жорстке реагування в умовах масових заворушень [1].

Процес удосконалення охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки має базуватися на принципах: верховенства закону, провадження діяльності відповідних підрозділів міліції виключно з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань; єдності системи органів внутрішніх справ України, її максимальної економічності і гнучкості структурної побудови; першочергового забезпечення діяльності й розвитку низових ланок органів внутрішніх справ як основи МВС України; пріоритетності орієнтації служби і підрозділу на вирішення завдань боротьби зі злочинністю та підтримання

громадської безпеки; тісної співпраці з місцевими органами державної виконавчої влади щодо забезпечення правопорядку на їхніх територіях; участі у наданні соціальної та правової допомоги громадянам; сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Головним завданням служб МВС України, покликаних забезпечувати охорону громадського порядку і громадську безпеку, є забезпечення внутрішнього правопорядку в державі, що передбачає виконання певних функцій, зокрема:

- попередження, виявлення, припинення злочинів та інших правопорушень, встановлення та затримання осіб, які їх вчинили;
- визначення тактики і стратегії забезпечення громадського порядку;
- профілактика правопорушень;
- нагляд за дотриманням громадянами та посадовими особами підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, чинного законодавства та нагляд за особами з антисоціальною поведінкою, які перебувають на обліку в міліції.

Визначаючи критерії забезпечення органами внутрішніх справ охорони громадського порядку на вулицях, площах та в інших громадських місцях, слід зауважити, що головний принцип цієї роботи повинен полягати у визначенні оптимальної кількості працівників міліції (стройових підрозділів) для несення служби на території, що обслуговується, і досягнення максимальної їх мобільності з метою забезпечення прибуття до місця події та порушення громадського порядку у найкоротший термін (до 3-5 хвилин). Наприклад, у 10 найбільших містах США на одного працівника поліції (з охорони громадського порядку) припадає від 232 до 714 мешканців, в тому числі: Детройт і Філадельфії – 232, Чикаго – 250, Нью-Йорку – 277, Х'юстоні – 400, Лос-Анджелесі – 455, Феніксі – 526, Сан-Антоніо – 667, Сан-Дієго – 714 [2].

Відповідно до вимог Міністерства внутрішніх справ України щодо підвищення ролі служби дільничних інспекторів міліції у боротьбі із злочинністю та іншими правопорушеннями на сучасному етапі можливим є створення стаціонарних пунктів міліції у міській зоні обслуговування, на які у підпорядкування старшого дільничного інспектора міліції слід закріпити до 5 працівників міліції; 1 оперуповноваженого карного розшуку; 4 міліціонерів патрульно-постової служби.

За цими ж пунктами міліції, починаючи з першого курсу, закріплювати слухачів і курсантів навчальних закладів системи МВС України на весь термін їх навчання як виконуючих обов'язки помічників дільничних інспекторів міліції.

З метою підвищення ефективності забезпечення охорони громадського порядку та набуття навичок у практичній діяльності ОВС слід запровадити практику систематичного використання у складі діючих нарядів з охорони громадського порядку ОВС слухачів і курсантів навчальних закладів системи МВС України.

У зв'язку з тим, що законодавство України не забезпечує чіткого та системного визначення громадського порядку, існує необхідність розробки проекту Закону "Про охорону громадського порядку в Україні" (аналогічні закони прийняті та діють в Англії, Норвегії, Македонії та інших державах), в якому слід сформулювати поняття громадського порядку та механізм його забезпечення в громадських місцях, а також коло суб'єктів, на яких покладається функції з його охорони.

Головним напрямом розвитку міліції громадської безпеки є підвищення дієвості управління й удосконалення організаційно-штатної побудови її системи без зміни основних функцій.

Організаційно-штатну перебудову міліції громадської безпеки бажано здійснювати з урахуванням вимог Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, в аспекті того, що частина функцій з підтримки правопорядку (патрулювання громадських місць, дотримання правил торгівлі та паркування транспортних засобів тощо) буде передана під юрисдикцію місцевої (муніципальної) поліції, створеної за рішенням місцевих органів самоврядування, та фінансуватиметься за їх рахунок. Контроль за діяльністю місцевої (муніципальної) поліції здійснюватимуть Служба національної поліції та місцеві органи самоврядування. Створення місцевої (муніципальної) поліції буде здійснюватися поступово, з урахуванням особливостей кожного регіону, що передбачатиме можливість запровадження декількох альтернативних моделей [1].

Переглядаючи систему Єдиної дислокації, слід врахувати у ній усі підрозділи міліції громадської безпеки, Національної гвардії України з метою забезпечення реальної присутності міліції на вулицях й в інших громадських місцях, працівників приватних охоронних установ.

Служба дільничних інспекторів міліції має бути центральною ланкою профілактики правопорушень; в майбутньому, відповідно до проекту Кодексу України про адміністративні правопорушення, слід розглянути питання розширення їх повноважень щодо права прийняття рішень стосовно адміністративних правопорушень.

Важливу роль у виконанні завдань з охорони громадського порядку повинна відігравати об'єднана з ДАІ (її планується ліквідувати) патрульна служба; її працівники перебуватимуть у максимально тісних повсякденних контактах з населенням, яке являє собою увесь спектр соціальних, освітянських і професійних категорій, політичних переконань і релігійних світоглядів. Патрульні виконуватимуть різні поліцейські функції: усувати порушення громадського порядку, припиняти злочини, здійснювати профілактичні заходи, регулювати і контролювати дорожній рух, брати участь в розшуку злочинців, збирати інформацію, необхідну для інших галузевих служб, надавати допомогу громадянам в екстремальних ситуаціях, не пов'язаних із правопорушеннями.

Суттєвою характерною рисою повинно бути те, що функції патрульних нарядів не обмежуватимуться охороною порядку лише на вулицях й в інших

громадських місцях, а поширюватимуться і на житловий сектор.

Патрульних доцільно наділити більш широкими повноваженнями: надати право виносити офіційне застереження про недопустимість подальшої протиправної поведінки, затримувати порушників, робити обшуки, застосовувати заходи фізичного впливу, використовувати гумові кийки, наручники, вогнепальну зброю, гранати із сльозоточивим газом тощо.

У практиці патрулювання доречно використовувати такі види патрулювання: піше, кінне, з використанням автотранспортних засобів, велосипедів, вертольотів, катерів тощо.

Піше патрулювання залишається достатньо ефективним і дозволяє встановлювати тісні контакти з населенням і пильніше слідкувати за оперативною обстановкою на маршруті та за оперативно значущим об'єктом. Воно буде застосовуватися більшою мірою в районах з високим рівнем злочинності, в ділових і торгівельних центрах міст, у спальних районах з багатоповерховими будинками.

Кінні патрулі виставлятимуться у паркових зонах і сільській місцевості, або коли міліції доводиться мати справу з натовпом народу в період проведення вуличних походів, маніфестацій, свят, масових спортивних заходів.

Автопатрулі, оснащені необхідною апаратурою і засобами для надання термінової допомоги населенню і затримання злочинців та правопорушників, застосовуватимуться, як правило, практично усіма підрозділами у міській та сільській місцевості.

Особлива увага повинна приділятися технічному забезпеченню патрульної служби, зокрема її інформаційному забезпеченню, яке надасть можливість з патрульної машини, оснащеної електронно-обчислювальним пристроєм, отримувати в короткий час будь-яку інформацію з банку відомостей інформаційного центру міліції.

У ході розробки планів дислокації патрульних нарядів мають бути враховані як постійні, так і перемінні фактори, які відрізняють територію, що обслуговується підрозділом охорони громадського порядку (чисельність осілого і транзитного населення, його структура, вікові характеристики і концентрація, кількість, способи, місце і час раніше скоєних злочинів за місяці, дні тижня і час доби), які потребують посиленого нагляду міліції (банки, магазини, ресторани, нічні заклади, стадіони і спортивні арени, лісові масиви, пляжі, будівельні майданчики, кінцеві зупинки транспорту тощо).

Особливо враховуються чисельність і професійна кваліфікація персоналу, призначеного для несення патрульної служби, що визначається через досвід й аналіз практики, ступінь довіри мешканців до міліції (поліції) і їх впевненість у її можливостях. При цьому сили і засоби групуються таким чином, щоб сконцентрувати їх в місцях підвищеного ризику у найбільш небезпечний час, що дасть змогу гнучко маневрувати ними, максимально використовувати персонал міліції залежно від ситуацій, які складаються, наявності надзвичайної обстановки і одночасно створювати враження тотальної і постійної присутності міліції.

Наряди, як правило, не повинні патрулювати ділянку двічі за одним і тим само маршрутом і графіком, аби позбавити злочинців і правопорушників можливості коректувати свої дії.

Для підвищення ефективності діяльності міліції громадської безпеки слід забезпечити:

- зміцнення взаємодії галузевих служб і підрозділів міліції між собою, з іншими правоохоронними органами і громадськістю;
- подальшу спеціалізацію по боротьбі з конкретними видами правопорушень;
- покращання професійної підготовки особового складу;
- оптимізацію системи інформаційного забезпечення.

У практичну діяльність міліції можна запровадити спеціальні патрулі, які представляють собою групи працівників міліції в цивільному й орієнтовані на виявлення підозрюваних власними силами, їх затримання; з'ясування особистості і намірів, збір у необхідних випадках доказів злочинів і правопорушень, пошук свідків тощо. Ці групи використовуються у місцях, де складається найбільш напружена обстановка. Спеціальні патрулі розподіляються на дві частини, одна з яких несе службу на автомобілях, без розпізнавальних знаків міліції, що сприяє більшій ефективності виявлення правопорушників в громадських місцях.

Для підвищення авторитету патрульної служби міліції серед населення керівництву міліції слід активно здійснювати широку пропаганду успіхів у діяльності цієї служби, приділяти особливу увагу добору і підготовці достойних кандидатів для роботи в ній, методичному і технічному забезпеченню її функціонування.

Ширше слід запровадити заходи щодо забезпечення тісного контакту патрульної служби з населенням та залучення його для надання допомоги міліції на безоплатній основі та з використанням матеріальних стимулів.

У ході виконання цих функцій стосовно превентивної роботи міліції громадської безпеки основними показниками повинні бути відомості про кількість:

- виданих офіційних застережень (попереджень про недопустимість подальшої антигромадської поведінки);
- направлених до суду подань про встановлення адміністративного нагляду за особами, які скоювали правопорушення;
- вилученої із незаконного володіння зброї, наркотичних і вибухових речовин;
- кількості проведених операцій з патрулювання і забезпечення порядку під час масових маніфестацій, страйків, спортивних і культурних заходів, перевірок вантажів, що перевозилися, тощо;
- лекцій, бесід та інших виступів профілактичного характеру з метою інформування населення про заходи щодо забезпечення особистої майнової безпеки.

Зростання рівня злочинності і складна криміногенна обстановка потребують налагодження більш тісної взаємодії працівників органів внутрішніх

справ з населенням і громадськими формуваннями.

Головною метою функціонування громадських формувань є профілактична, попереджувальна спрямованість їхньої роботи.

Сьогодні найбільш актуальним є питання відродження діяльності добровільних народних дружин та інших громадських формувань, які раніше брали активну участь в охороні громадського порядку та профілактиці правопорушень, відповідно до Закону України від 22.06.2000 "Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону" [3].

Велінням часу є розробка відповідних адекватних заходів стосовно форм взаємодії органів внутрішніх справ із населенням, участі громадськості в охороні громадського порядку та профілактичній роботі.

Висновки. Таким чином, з метою реалізації проаналізованих напрямів удосконалення охорони громадського порядку в сучасних умовах необхідно реалізувати такі заходи:

1) на основі аналізу стану охорони громадського порядку слід підготувати концепцію про посилення охорони громадського порядку на вулицях та в інших громадських місцях, передбачивши заходи щодо суттєвого покращення цієї роботи, зміцнення патрульної служби, підвищення її активності, маневреності, посилення взаємодії з народними дружинами, дільничними інспекторами міліції, дорожньо-патрульною службою. Центр уваги перенести на індивідуальну роботу з міліціонерами, їх навчання і надання практичної допомоги в набутті і вдосконаленні навичок міліцейської служби;

2) з метою чіткої регламентації проведення масових заходів в Україні підготувати та ухвалити проект Закону "Про масові заходи в Україні";

3) розробити програми навчання представників громадськості, які беруть участь у роботі правоохоронних громадських формувань; організувати їх навчання на базі громадських пунктів охорони порядку, в органах внутрішніх справ, навчальних закладах системи МВС України;

4) розробити систему заходів морального і матеріального заохочення громадськості за участь у правоохоронній діяльності, надання допомоги з боку правоохоронних органів;

5) вийти з пропозиціями до місцевих періодичних видань, в тому числі і до видань, що безкоштовно розповсюджуються серед населення, про створення рубрик "Інформування населення про стан правопорядку у мікрорайонах";

6) з метою використання потенціалу колишніх працівників міліції, військовослужбовців, працівників державних органів створити добровільний резерв міліції і використовувати його у пропагандистській, аналітичній роботі, навчанні, розробці матеріалів методичного характеру тощо;

7) відновити роботу громадських пунктів охорони порядку. З урахуванням регіональних особливостей організувати роботу цих пунктів для координації діяльності громадських формувань, трудових колективів, населення з охорони громадського порядку, профілактики правопорушень за місцем проживання громадян;

8) створити в обласних центрах, великих містах центри соціальної реабілітації для осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, а також які не мають визначеного місця проживання, займаються бродяжництвом, втратили зв'язок з родинами;

10) вивчити організаційні та нормативно-правові документи, якими керуються у своїй діяльності підрозділи поліції зарубіжних країн, що забезпечують зовнішні функції з охорони громадського порядку та громадської безпеки. Відповідно до цього розробити альтернативний існуючому Статуту патрульно-постової служби міліції України документ, основною формою якого повинно бути ситуаційне регламентування дій працівників міліції при виконанні ними своїх службових функцій;

11) розробити та ввести в дію систему термінового зв'язку населення з міліцією в містах і селищах міського типу, на автомагістралях з метою оперативного реагування на правопорушення, забезпечити засобами радіозв'язку з черговими частинами міліції водіїв громадського транспорту, використовувати для цього домофони в житлових будинках та їх сторожову вахту (консьєржів).

Бібліографічні посилання

1. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ / МВС України. Офіційний веб-сайт [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/publish/221365>.
2. *Олефір В. І.* Охорона громадського порядку в сучасних умовах : навч.-метод. посібник / Олефір В. І., Черней В. В., Лошицький М. В. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 133 с.
3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. // ВВР України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

Лошицький М. В. Усовершенствование охраны общественного порядка в современных условиях средствами полицейской (милицейской) деятельности. Рассмотрены вопросы поиска и предложений к современным подходам по совершенствованию охраны общественного порядка средствами полицейско-милицейской деятельности.

Ключевые слова: *общественный порядок, полицейская деятельность, охрана общественного порядка.*

Loshyts'kyu M. V. **Improving public order maintenance in modern terms by means of police activity.** The article considers the search and offers to modern approaches to improve public order police and agents of the police.

The process of improving public order maintenance and ensuring of public safety should be based on principles of the rule of enactment, implementation of relevant police units solely to protect the life, health, human rights and freedoms and the interests of society and the state from illegal encroachments; unity of the internal affairs of Ukraine, its maximum efficiency and flexibility of structural construction; primary provision and development of grassroots units of the internal affairs bodies as a basis of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; priority of orientation of service unit to meet the challenges of fighting crime and maintaining public safety; close cooperation with local executive authorities to ensure law and order in their territories; participate in the granting of social and legal assistance to citizens; promoting within its competence, public authorities, enterprises, institutions and organizations in carrying out their legal obligations.

The main objective of Internal Affairs of Ukraine services designed to ensure public order and public safety is an ensuring of internal law and order in the state, which provides the following functions: prevention, detection, stopping of crimes and other offenses, determination

and detention of persons who have committed them; defining tactics and strategies of public order; prevention of crime; supervision of compliance with citizens and officials of enterprises, institutions and organizations, regardless of ownership, the observance of current legislation; supervision of individuals with anti-social behavior that are registered with the police.

The main focus of public security police is to increase the effectiveness of the management and improvement of organizational building system without changing its basic functions.

Based on the analysis of the state of public order maintenance the author has suggested: to develop the concept of strengthening public order maintenance in the streets and other public places; prepare and approve the draft Law of Ukraine "On the mass events in Ukraine"; develop a training program for members of the public who take part in the law enforcement community groups; to reopen the public points of order and so on.

Keywords: *public order, policing, public order maintenance.*

Надійшла до редакції 17.12.2014

Боняк В. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.741

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Розглянуто сучасну систему органів охорони правопорядку України; виокремлено ознаки цих органів; проаналізовано шляхи оптимізації організації і функціонування органів охорони правопорядку в умовах їхнього реформування.

Ключові слова: *правоохоронні органи, органи охорони правопорядку, реформування, концепція.*

Постановка проблеми. Умови становлення України як демократичної, правової держави закономірно викликають інтерес до проблематики організації й функціонування правоохоронних органів, зокрема їх провідної складової – органів охорони правопорядку, на які покладено важливі завдання із утвердження законності, захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, власності, природного середовища, державного кордону, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист [1], а події, що відбуваються останнім часом у нашій державі, надзвичайно актуалізують пошуки та запровадження нових підходів щодо реформування правоохоронних органів України, яким у державному апараті належить чільне місце.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Складність та значущість питання про систему органів охорони

правопорядку України, налагодження їх тісної взаємодії з інститутами громадянського суспільства та визначення напрямків реформування вимагає звернення до праць вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема С. Алексєєва, О. Бандурки, Ю. Ведернікова, С. Гусарєва, В. Долежана, А. Колодія, В. Тація, О. Тихомирова, О. Ярмиша та ін. Проте питання, пов'язані зі статусом органів охорони правопорядку України та їх реформуванням, залишаються недостатньо дослідженими. Слід погодитись з тим, що саме тепер, коли ситуація у нашій державі в цілому й у сфері забезпечення правопорядку зокрема потребує точного й об'єктивного аналізу, правильної оцінки з урахуванням багатьох чинників та прийняття обґрунтованих рішень, ефективний науковий супровід може стати запорукою успіху в розв'язанні стратегічних і тактичних завдань [2].

Виклад основного матеріалу. Щодо правоохоронних органів, то вітчизняному законодавству притаманна невизначеність їх системи та функціонального призначення. Така ситуація, що склалася на рівні закону, не сприяє ні подальшому здійсненню реформування, ні узгодженій їх діяльності, насамперед у сфері забезпечення прав людини. Аналіз наявної законодавчої бази свідчить, що поняття «правоохоронні органи» є узагальнюючим: в широкому розумінні воно включає в себе практично всі державні органи, перш за все переважно органи виконавчої влади, які тим чи іншим чином займаються правоохоронною діяльністю.

Як зазначає В. Тацій, одну з перших спроб вирішення даного питання свого часу було здійснено Комісією Конституційної Асамблеї з питань правоохоронної діяльності, яка запропонувала здійснення поділу правоохоронних органів України на декілька видів, залежно від конкретних функцій та призначення у механізмі охорони права, а саме:

1) органи охорони правопорядку (органи внутрішніх справ, Служба безпеки України, органи військової служби правопорядку, органи митної служби, податкової служби України, пенітенціарна служба, прикордонна служба, управління державної охорони);

2) контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади (органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, лісової охорони та інші);

3) органи охорони Конституції України і державного контролю (Конституційний Суд України, прокуратура, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини) [3, с. 235].

Беручи за основу зазначений підхід, вважаємо, що у контексті глибокого реформування всієї системи правоохоронних органів України особливої уваги з боку як науковців, так і практиків набуває питання визначення переліку органів охорони правопорядку, оскільки саме їх діяльність безпосередньо пов'язана із обмеженням конституційних прав людини, втручанням у сферу її приватності, застосуванням заходів примусу. Досліджувана проблематика набуває особливого звучання в контексті положень Коаліційної угоди, що укладена учасниками коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів від конституційного

складу Верховної Ради України восьмого скликання. Розділом V "Реформа системи органів правопорядку" цієї угоди передбачено проведення комплексної реформи органів правопорядку для ефективного, безкомпромісного захисту прав і свобод людини [4].

Така назва цих органів – «органи охорони правопорядку» – досить широко використовується:

а) на міжнародному рівні (Резолюція 690 (1979) про прийняття *Декларації про поліцію*, прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи 8.05.1979; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 17 грудня 1979 р. (Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН) та ін.);

б) у конституційному праві зарубіжних країн (поняття «правопорядок» використано у конституціях Республіки Білорусь, Молдови, Італії, Польщі, Словацької Республіки, Словенії, Румунії, Хорватії, Швейцарії та ін.);

в) у національному законодавстві, для якого вона не є новою: низка нормативно-правових актів містить чітку вказівку на те, що діяльність окремих правоохоронних органів спрямована на охорону, зміцнення, утвердження правопорядку (Кримінальний процесуальний та Митний кодекси України, закони України «Про прокуратуру», «Про міліцію», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про основи національної безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» тощо).

В основному поділяємо наведену позицію В. Тація щодо переліку органів охорони правопорядку, водночас вважаючи її такою, що, з урахуванням останніх змін у вітчизняному законодавстві, потребує коригування. Насамперед, на нашу думку, до їх системи доцільно віднести й прокуратуру. Вказана теза обґрунтована аналізом положень Конституції, Закону «Про прокуратуру», інших законодавчих актів України. Останні засвідчують той факт, що цьому державному органу відводиться центральне місце в системі органів охорони правопорядку з огляду на такі його особливості: а) основна функція прокуратури – правоохоронна; б) прокуратура не належить до жодної з визначених Конституцією України гілок влади; в) прокуратура є органом охорони правопорядку й, одночасно, органом, що здійснює функції нагляду (у ст. 121 Основного Закону закріплено, що вона наглядає: за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами) [5].

Відповідно до положень нового Закону України "Про прокуратуру", який набуває чинності з 29.04.2015, за прокуратурою залишено нагляд за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову дія-

льність, дізнання, досудове слідство та нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян[6];

г) координує діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції [7]; відповідно до положень п. 2 ст.25 нового Закону України "Про прокуратуру", Генеральний прокурор України, керівники регіональних та місцевих прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків, здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності.

На користь судження про віднесення прокуратури до органів охорони правопорядку слід навести позицію В. Долежана, який зазначає, що прокуратура України є: єдиною і централізованою системою державних органів, на які покладено охорону правопорядку у межах, визначених Конституцією та законами України; її діяльність спрямована на утвердження принципу верховенства права, зміцнення законності і забезпечення правопорядку; вона захищає від неправомірних посягань конституційні права та свободи людини, державну незалежність, суспільний і державний лад, політичну й економічну систему країни. Вказуючи на ці особливості, науковець пропонує визнати той факт, що прокуратура виступає системоутворюючим елементом з-поміж інших органів охорони правопорядку [8, с. 16-18]. Аналогічної позиції дотримується й І. Зозуля [9, с. 67]. Відтак, такий підхід, виходячи із зазначених вище особливих ознак прокуратури, вважаємо цілком виправданим.

Отже, обсяг поняття «органи охорони правопорядку» охоплює на сучасному етапі їх реформування такі державні органи: прокуратуру, органи внутрішніх справ, Державну прикордонну службу, Службу безпеки України, підрозділи військової служби правопорядку Збройних Сил України, пенітенціарну службу, управління державної охорони, підрозділи Державної фіскальної служби України.

Вважаємо, що серед інших правоохоронних органів органи охорони правопорядку виокремлюються за такими ознаками:

а) правоохоронна функція для них є основною та повсякденною, вони здійснюють повноваження щодо захисту прав і свобод людини, а також охорони правопорядку;

б) у зв'язку з означеним ці органи мають право легального застосування примусу;

в) у своєму складі можуть мати озброєні формування. При цьому застосовує на увагу вказівка В. Тація, що органи охорони правопорядку не повинні водночас набувати статусу чи окремих ознак військового формування. Адже ч. 4 ст. 17 Конституції України містить пряму заборону використання Збройних Сил України й інших військових формувань для обме-

ження прав і свобод громадян; органи охорони правопорядку, реалізуючи свої функції, наділені повноваженнями щодо обмеження прав і свобод людини, яке може здійснюватися винятково з підстав, у порядку, встановлених законом, та з урахуванням принципу пропорційності. Реалізація цих повноважень передбачає необхідність наявності у складі зазначених органів озброєних формувань, що діють у межах, чітко визначених законом. Така практика є характерною для більшості європейських держав [10, с. 7-8];

г) їх позапартійність і незалежність від впливу політичних партій, громадських організацій, рухів;

д) працівникам, які проходять службу в органах охорони правопорядку, присвоюються спеціальні звання і класні чини (офіційність присвоєння статусу);

е) можливість здійснення парламентського та громадського контролю за діяльністю цих органів, включно і прокурорського нагляду за додержанням законів органами охорони правопорядку, насамперед у сфері застосування ними кримінального процесуального і кримінально-виконавчого законодавства.

Як зазначає В. Тацій, визначення ознак органів охорони правопорядку має важливе значення для їх організації й функціонування, однак при цьому не менш суттєвим є акцентування уваги на одному з ключових завдань конституційного регулювання, а саме – на обмеженні державної влади в інтересах захисту прав і свобод людини та громадянина, що чітко впливає із приписів ст. 3 Конституції, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [10, с. 8-9]. Як відомо, положення ч. 2 ст. 19 Основного Закону передбачають загальні засади обмеження державної влади – органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Це повною мірою стосується і досліджуваних нами органів охорони правопорядку.

Важливою характеристикою організації й функціонування органів охорони правопорядку України є не тільки зміцнення конституційності, законності та правопорядку, але й боротьба зі зловживаннями правами і свободами. У випадках, коли порушується стан правомірної реалізації прав і свобод людини, завдання щодо відновлення порушення правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності покладається на досліджувані нами органи. У наявній системі органів державної влади та місцевого самоврядування, які беруть участь у забезпеченні прав людини, органи охорони правопорядку є такими, для яких охорона і захист прав людини є однією з пріоритетних, безпосередніх цілей їхньої діяльності. Ці органи є одним з наріжних елементів у соціально-правовому механізмі забезпечення прав людини, основним завданням яких є: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігання правопорушенням та їх припинення; охорона і забезпечення

громадського порядку та інше (ст. 2 Закону України "Про міліцію"); захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження тощо (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України); всемірне за- твердження верховенства закону, зміцнення правопорядку, захист від не- правомірних посягань на гарантовані Конституцією, іншими законами Ук- раїни та міжнародними правовими актами соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи людини та громадянина (ст.4 Закону України "Про прокуратуру).

За умов, з одного боку, реальної інтеграції України у європейське та світове співтовариства, а з іншого – одночасно нестабільної економічної, соціальної, політичної ситуації в державі, як ніколи гостро постає питання про правовий статус органів охорони правопорядку, що має регламентува- тися окремими законами. Період незалежності нашої держави засвідчив, що постійна змінюваність системи цих органів, її недореформованість, ду- блювання повноважень одне одного не сприяє стабільності у країні, нега- тивно позначається на рівні правової захищеності людини, держави та сус- пільства в цілому. Події кінця 2013 – початку 2014 року у нашій країні як ніколи гостро засвідчили потребу у максимально ефективному функціону- ванні органів охорони правопорядку, що обов'язково має вимірюватися: а) належною охороною та захистом конституційних прав і свобод кожного; б) можливістю оскаржувати будь-яку діяльність чи бездіяльність цих орга- нів, їх посадових осіб, що незаконно обмежують чи порушують конститу- ційні права і свободи людини, й притягненням їх до юридичної відповідальності [11, с. 103-104].

Першим серед органів охорони правопорядку про готовність здійс- нити кардинальні зміни заявило Міністерство внутрішніх справ України. Так, у жовтні 2014 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Концепцію реформування МВС та Стратегію розвитку органів внутрішніх справ Укра- їни, що свідчить про початок фундаментальних змін у цій системі.

В узагальненому вигляді Стратегією визначено такі принципи рефор- мування органів внутрішніх справ (як споріднені та універсальні катего- рії): верховенство права, деполітизація, демілітаризація, децентралізація, підзвітність та прозорість у роботі, тісна співпраця з населенням та місце- вими громадами, професійна підготовка персоналу [12].

Тобто в Україні розпочато стратегічну реформу міліції, місія якої має зводитися до служіння людині та захисту її прав. На думку О. Ярмиша, такі перетворення повинні включати в себе, щонайменше, три компоненти: 1) кадровий; 2) правовий (ухвалення нових кодексів, удосконалення наяв- них); 3) ідеологічний (вплив у його межах дасть можливість якнайшвидше позбавитися пережитків радянської моделі й дозволить розбудувувати сис- тему, обравши за її основу права й свободи людини) [2].

Однак у сучасних умовах за вищезазначеними компонентами комплекс- ного, системного та ґрунтового реформування потребують не лише ор-

гани внутрішніх справ – відповідних змін потребує вся система органів охорони правопорядку, яку можна визначити як таку, що реально виконує функцію головної імунної системи у тілі загального державного механізму. Таке реформування має бути загальнонаціональним, а не фрагментарними змінами; ним повинні бути охоплені всі без винятку органи охорони правопорядку у державі. Про початок таких змін свідчать затверджені урядом Концепція реформування МВС та Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України, а також прийняття нового Закону України "Про прокуратуру". Водночас, як свідчить аналіз зазначених документів, для визначення (формулювання) стратегії реформування органів охорони правопорядку, поряд із громадськістю, необхідно залучити не тільки представників відповідних відомств, а й структури іншого рівня, наприклад Міністерство юстиції, Міністерство фінансів України тощо.

В основу такого системного реформування має бути покладено: а) принципи, що лягли в основу Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України; б) розмежування функцій органів охорони правопорядку; в) започаткування дієвого контролю за їх діяльністю як з боку держави (виконавчої та законодавчої влади), так і з боку громадянського суспільства; г) вивчення позитивного і негативного зарубіжного досвіду реформування цих органів.

Щодо першочергової зміни законодавства, то вважаємо, що його перегляд не є обов'язковою передумовою реформування органів охорони правопорядку – швидше за все, це має бути його наслідком. Лише зміни законодавства недостатньо, необхідна спроможність керівництва всіх підрозділів того чи іншого органу охорони правопорядку забезпечити відповідної функціонування та бажання самих працівників поліпшувати власну роботу.

Висновки. Отже, в умовах сьогодення органи охорони правопорядку є важливим структурним елементом у системі державних органів, діяльність яких спрямована на виконання важливих завдань із затвердження законності, захисту життя, здоров'я, прав і свобод людини, власності, природного середовища, державного кордону, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Особливо нагальному сучасних умовах здійснення заходів з конституювання діяльності цих органів при удосконаленні (оновленні) тексту чинної Конституції України, бо саме успішне реформування органів охорони правопорядку та покращення їх правового статусу є вагомою запорукою затвердження найбільш ефективних та досконалих механізмів захисту прав і свобод людини в Україні. Першочерговим кроком до цього може стати Концепція комплексного реформування органів охорони правопорядку України.

Бібліографічні посилання

1. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414>.
2. Ярмиш О. Кадри вирішують усе / О. Ярмиш // Іменем Закону. – 2014. – № 27(5933).

3. Тацій В. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи) / В. Тацій // *Право України*. – 2012. – №11-12. – С.233-240.
4. Коаліційна угода (проект) [Електронний ресурс].– Режим доступу : http://samoromich.ua/wpcontent/uploads/2014/11/Koalicyyna_uhoda.
5. Конституція України : чинне законодавство станом на 3 березня 2014 р. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. – 64 с.
6. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014№ 1697-VII [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
7. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991№ 1789-XII (зі змінами) // ВВРУ України. – 1991. – №53. – Ст. 793.
8. Долежан В. Проблеми визначення статусу прокуратури у діяльності Конституційної Асамблеї / В. Долежан // *Вісник Національної академії прокуратури України*. – 2012. – №3. – С.16-21.
9. Зозуля І. В. Правоохоронні органи чи органи правопорядку: щодо доцільності перейменування / І. В. Зозуля // *Право і суспільство*. – 2013. – № 4. – С. 65-70.
10. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України // *Вісник Академії правових наук України : зб. наук. праць / редкол.: В. Я. Тацій та ін.* – 2012. – № 4 (71).
11. Права та свободи людини: проблеми теорії, методології та практики (до 65-річчя проф. А. Ю. Олійника) / В. О. Боняк, О. Б. Горова, А. В. Самотуга [та ін.]; за ред. к.ю.н., доц.В. О. Боняк. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2014. – 248 с.
12. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>.

Боняк В. А. Реформирование системы органов охраны правопорядка Украины: вызовы современности. Рассмотрена современная система органов охраны правопорядка Украины; выделены признаки этих органов; проанализированы пути оптимизации организации и функционирования органов охраны правопорядка в условиях их реформирования.

Ключевые слова: правоохранительные органы, органы охраны правопорядка, реформирование, концепция.

Bonyak V. A. Reforming the system law enforcement agencies of Ukraine: current challenges. Based on the analysis of international legal instruments, national legislation and doctrinal sources the author has proposed the list of law enforcement agencies of Ukraine. He has substantiated that the volume of concept of "law enforcement agencies" at the present stage of reform covers state agencies, prosecutors, law enforcement bodies, the State Border Service, the Security Service of Ukraine, Military Police units of the Armed Forces of Ukraine, Penitentiary Service, Department of Civil Protection, divisions of the State fiscal service of Ukraine. The author has determined features of these bodies.

The attention is focused on the key tasks of policing in conditions of building a democratic and legal state. These include: strengthening rule of law, protection of life, health, human rights and freedoms, property, the environment, the state border, the interests of society and the state from illegal encroachments.

The author has proved the need for a comprehensive, systematic and thorough reform of the law enforcement agencies of Ukraine, on the analogy of the Interior. The proof of this is the concept of reforming the Ministry of Internal Affairs and Development Strategy of Internal Affairs of Ukraine form October 2014 that was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The author has substantiates the idea that it should be a national reform of law enforcement, not fragmented changes. To determine (to form) the strategy for reform of law enforcement institutions it has been suggested to involve civil society, representatives of

relevant ministries and other structures, for example, the Ministry of Justice of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine and others.

The basis of the reform of law enforcement prompted to put the rule of law, depoliticization, demilitarization, decentralization, accountability and transparency in the work, working closely with the public and local communities, staff training and sharing of functions of law enforcement; initiation of effective control over their activities on the part of the state (executive and legislature) and from civil society; study of positive and negative international experience of reforming these bodies.

It has been proved that the successful reform of law enforcement and improve their legal status is key to establishing the most effective and sophisticated mechanisms to protect human rights and freedoms in Ukraine. The primary step in this direction could be the concept of a comprehensive reform of policing Ukraine.

Keywords: *law enforcement, law enforcement agencies, reform, concept.*

Надійшла до редакції 25.12.2014

Строгий В. І.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заслужений юрист України
(Національна академія
Служби безпеки України)

УДК 342.76

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми з формування методологічних основ загальної теорії державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Доведено актуальність наукового обґрунтування та супроводження процесу розв'язання проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної та інформаційної безпеки з позицій покращення державного управління та контррозвідальної діяльності.

Ключові слова: *державне управління, науковий метод, інституційний підхід, соціологічний підхід, комплексний підхід, культурологічний підхід, біхевіористський підхід, алгоритм розмитої класифікації, алгоритм нечіткої кластеризації, системний аналіз, забезпечення інформаційної безпеки України.*

Постановка проблеми. Наявність глобальних небезпечних викликів та загроз у сучасному світі потребує адекватних заходів та превентивних дій щодо всебічного зміцнення власних можливостей держави, а саме: ефективного державного управління в системі захисту національних інтересів України у сфері інформаційної безпеки, адекватного реагування на потенційні та реальні загрози у сфері інформаційної безпеки за умов мінімізації наслідків своєчасними контррозвідальними заходами (діями).

Національні стратегічні цілі України повинні стати проекцією пріоритетних національних інтересів її розвитку, що в подальшому визначатимуться передусім необхідністю захисту суверенітету і незалежності України, захисту кіберпростору держави, забезпечення непорушності її кордонів та територіальної цілісності, створення умов для забезпечення прав і свобод людини, демократичного розвитку та економічного процвітання держави як основи зростання добробуту її громадян, захисту й подальшого розвитку духовних цінностей [1].

Відповідно до принципів та норм міжнародного права кожна держава, враховуючи законні інтереси безпеки інших країн, може вільно і самостійно визначати свої національні інтереси на основі суверенного рівноправ'я та вільно забезпечувати власну інформаційну безпеку.

Зазначені проблеми потребують додаткового наукового пошуку з розробки та вдосконалення шляхів і механізмів державного управління [2] у сфері інформаційної безпеки, контррозвідувального захисту інформаційного простору та оборони кіберпростору України; розробки шляхів та механізмів реалізації державної політики у сфері забезпечення державної безпеки України, розробки шляхів та механізмів вдосконалення превентивної дипломатії.

Шляхи і способи розв'язання визначених проблеми залежатимуть від наявності методології, що, безумовно, має знайти своє відображення у відповідній державній політиці та національній стратегії, у тому числі Стратегії державної та інформаційної безпеки України.

Постановка проблеми. Потреба у розв'язанні зазначеної наукової проблеми виникає з положень, передбачених ст. 1, 8, 9 Закону "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 № 964-IV та постановами Верховної Ради України "Про здійснення Кабінетом Міністрів України конституційних повноважень у сфері оборони" від 22.06.2004 № 1824-IV (п. 3), «Про внесення змін до Закону України "Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність"», «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України», «Про внесення змін до Закону України "Про захист інформації в автоматизованих системах"».

Цілком зрозуміло, що діяльність органів державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки носить досить складний характер, який обумовлюється наявністю особливих об'єктів безпеки: особистості, її прав і свобод; суспільства, його матеріальних та духовних цінностей. Специфічними рисами цих об'єктів обумовлена об'єктивна потреба створення єдиної системи гарантування державної та інформаційної безпеки України.

Загальна система суб'єктів гарантування державної та інформаційної безпеки охоплює:

- орган законодавчої влади (Верховна Рада) й органи державного управління загальної компетенції (Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації);
- органи державного управління спеціальної компетенції (Міністерство внутрішніх справ; Служба безпеки; Міністерство оборони; Державний комітет у справах охорони державного кордону; Міністерство юстиції; Націона-

льне бюро розслідувань; спеціалізовані управління і служби Міністерства закордонних справ; Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи тощо);

– правоохоронні органи (органи прокуратури; суди загальної юрисдикції; Конституційний Суд; адвокатура);

– громадські структури (адвокатура; Товариство сприяння обороні України; пункти охорони громадського порядку).

Координаційним органом з питань національної безпеки є Рада національної безпеки і оборони України.

Таким чином, механізм гарантування державної та інформаційної безпеки України зорієнтований на практичну координацію всіх видів діяльності державних і громадських інститутів з метою відвернення, виявлення й усунення явних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз національним інтересам України [4].

Обсяг і складність вирішуваних завдань у системі забезпечення інформаційної безпеки залежить від оцінки реальних та потенційних загроз і ступеня їх небезпеки для життєво важливих інтересів України, зроблених на основі об'єктивного моніторингу у межах відповідальності Служби безпеки України.

Основні загрози інформаційній безпеці можна поділити на три групи: загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу; загрози несанкціонованого і неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію та інформаційні ресурси (на виробництво інформації, інформаційні ресурси, на системи їхнього формування і використання); загрози інформаційним правам і свободам особистості (праву на виробництво, розповсюдження, пошук, одержання, передавання і використання інформації; праву на інтелектуальну власність на інформацію і речову власність на документовану інформацію; праву на особисту таємницю; праву на захист честі і достоїнства тощо).

Необхідно зазначити, що не менш важливим і взаємопов'язаним з питанням визначення об'єкта і предмета теорії державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки є питання методу управлінської науки. Адже запорукою успішного розвитку науки управління є віднайдення методу дослідження, адекватного її предмету, та постійне його удосконалення [1].

Відсутність в Україні визначеної законодавчо стратегії державної та інформаційної безпеки веде до суттєвих протиріч між:

– необхідністю прийняття в нових історичних умовах обґрунтованих стратегічних рішень за недостатності наукових розробок та рекомендацій щодо вдосконалення шляхів і механізмів реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки;

– нагальною потребою подальшого розвитку юридичної науки і вдосконалення контррозвідувальної діяльності та відсутністю теоретичних основ стримування інформаційно-психологічних операцій проти України, кіберагресії за умов контррозвідувального захисту та превентивної дипломатії;

– необхідністю наукового обґрунтування вимог до сучасних систем інформаційної безпеки України та відсутністю належної наукової теорії з цих проблем, яка містила б у собі такі наукові обґрунтування;

– традиційно сформованою в державі системою державної та інформаційної безпеки, яка не відповідає реальним та потенційним загрозам воєнного характеру; потребою ґрунтовного моделювання процесу забезпечення державної безпеки України і відсутністю належних теоретичних знань, достатніх для його впровадження [4].

Ці протиріччя суттєво актуалізують наукову проблему дослідження, розв'язання якої полягає у необхідності вирішення об'єктивно існуючих протиріч формуванням і розвитком основ сучасної теорії державної безпеки України у сфері інформаційної безпеки з метою гарантованого її забезпечення.

Надійність рішень щодо визначення цілей, їх пріоритетності, оцінки сукупності загроз, сил і засобів, які необхідно залучити для їх нейтралізації та інших рішень, досягається за допомогою вхідної «інформованої» та розвинутої інтуїції під час виконання завдань контррозвідувальної діяльності.

За цих обставин контррозвідувальна діяльність в системі захисту національних інтересів України все більшою мірою стає управлінським процесом. У його межах більшу увагу потрібно приділяти найрізноманітнішим варіантам розвитку ситуацій, оскільки події, які мають кризовий характер, зазвичай відрізняються підвищеною напруженістю і небезпекою внаслідок високої ймовірності насильства, цейтноту і суттєвої невизначеності [5].

Чим складнішою є ситуація, тим більше розрізнятимуться думки з принципів питань розробки стратегії стосовно переліку кризових ситуацій, а вказаний процес може служити їх зближенню [6]. Це дає змогу звести до мінімуму вплив невизначеності, ризику і складності умов, що негативно позначаються на надійності та значимості інформованої інтуїції.

Тобто йдеться про те, що у процесі розробки методологічних аспектів державного управління в системі захисту національних інтересів України у сфері інформаційної безпеки необхідно концентрувати увагу передусім на самому процесі її розробки, оскільки в даному випадку набуває особливого значення необхідність обґрунтування практичних рішень в умовах, які відрізняються підвищеною динамічністю в системі правового регулювання.

Дослідження принципів методологічних аспектів організації зовнішніх інформаційних потоків та аналізу управлінських ситуацій, аналіз накопиченого досвіду в межах інтуїтивних підходів, в яких Україна вимушена формувати та відстоювати свої національні інтереси, дають змогу обґрунтувати основи державного управління в системі захисту національних інтересів України у сфері інформаційної безпеки. Ключове місце в ній належить пошуку оптимальної методології державного управління в системі захисту національних інтересів України в сфері інформаційної безпеки, структура якої складається з шести блоків. При цьому кожний з блоків є певним етапом процесу розробки вказаної методології в умовах, які відрізняються підвищеною динамічністю в системі правового регулювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення означених питань спиралося на результати теоретичних досліджень представників вітчизняної і зарубіжної науки, які працюють у галузі теорії держави і права, конституційного права, міжнародного публічного та приватного права, кримінального права, державного управління у сфері забезпечення державної та інформаційної безпеки України, зокрема: Є. Скулиша, С. Алексєєва, М. Баймаханова, С. Бобровник, М. Богуславського, М. Буроменського, Є. Бурлая, О. Буякова, М. Власенка, В. Денисова, Р. Дворкіна, П. Євграфова, А. Зайця, В. Звєкова, Ж. Зіллера, М. Козюбри, А. Качинський, Ю. Ліфшиця, І. Лукашука, Л. Лунца, В. Бочарнікова, М. Марченка, М. Матузова, А. Міцкевича, З. Незнамової, В. Опришка, М. Панова, А. Піголкіна, С. Полєніної, І. Романова, П. Рабіновича, І. Самоценка, І. Сєнякіна, М. Сильченка, В. Сирих, В. Тація, А. Тілле, Ю. Тихомірова, Ю. Тодики, Л. Фуллера, Т. Хартлі, Р. Циппелюса, С. Шевчука, Ю. Шемшученка, М. Цвіка, О. Черданцева, Б. Яцеленка.

Мета статті полягає у вдосконаленні шляхів і механізмів державного управління та контррозвідувальної діяльності в системі захисту національних інтересів України у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Методологічною основою даного наукового дослідження обрано науковий метод, який і визначає у специфічній для нього інтерпретації об'єкт, мету, предмет, наукову задачу, методику (програму) та науковий апарат дослідження.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначити поняття методології державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки, необхідно з'ясувати, що таке метод науки взагалі.

Науковий метод – це спосіб, підхід, інструмент, прийом, яким користується певна наука для дослідження закономірностей, що становлять її предмет. Це комплекс різноманітних засобів, який дає можливість знайти оптимальний шлях до наукової істини. Під методом теоретичного дослідження розуміється сукупність прийомів досягнення мети, поставленої наукою, чи вирішення конкретного дослідницького завдання, а під методологією – вчення про систему методів, що використовується у певній науці. Як зазначає Ф.В. Саганюк, метод дає можливість об'єднати дані різних наук, що мають відношення до питань управління; віднайти закони їх зв'язку, що містяться в самому управлінні; обґрунтувати ці закони та використати в управлінській практиці ті висновки інших наук, що допоможуть знайти оптимальні варіанти структури, форм і засобів управління [7].

Необхідно зазначити, що метод дає можливість перевірити практикою цінність науки. Як самостійна галузь наукового знання, державне управління виробляє власну систему основних понять, принципів, ідей і методів їх реалізації, що збагачують практичний досвід і відображають загальні закономірності предмета державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Цілком зрозуміло, що система наукових теорій, доповнених методами наукових досліджень [8-16], тобто їх методологією, утворює науку державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

В управлінській науці вирізняють три групи найважливіших методів (іноді їх називають підходами) дослідження, специфіка яких зумовлена особливою природою державного управління як діяльності органів виконавчої влади і пов'язаних з цим різноманітних факторів політичного, економічного, соціально-культурного характеру: загальні методи дослідження явищ і процесів управління; логічні методи пізнання; емпіричні методи дослідження [2; 17].

До загальних методів належать:

– традиційний, який концентрацією зусиль на меті апарату державного управління – сприяти ефективності (досягнення бажаних організаційних цілей), продуктивності (досягнення цілей без зайвих затрат) – та на завданнях – раціоналізації та розробки ефективного зв'язку між засобами й цілями – дає можливість виокремити функції виконавчої влади і на основі цього визначити і класифікувати функції державного управління;

– інституційний підхід, який через зосередження на структурно-функціональних засадах побудови системи органів виконавчої влади та формально-правовій характеристиці політичної системи дає можливість дослідити взаємозалежність і взаємозв'язок між змінами інституційних структур апарату державного управління і змістом державної політики;

– соціологічний підхід, який дає можливість досліджувати апарат державного управління з точки зору його ефективності (досягнення бажаних організаційних цілей) й продуктивності (досягнення цілей без зайвих затрат);

– комплексний підхід, який, виходячи із складності і неоднозначності у методологічному плані феномену виконавчої влади, дає можливість вийти за межі суто адміністративно-управлінської сфери і застосувати методи інших суспільно-гуманітарних наук та наукових знань – політології, юридичної науки, менеджменту, історії, соціології, філософії, психології тощо. Це сприяє більш повному дослідженню предмета науки та суттєвому підкріпленню методів управлінської науки арсеналом і результатами досліджень згаданих наук;

– історичний підхід, який базується на дослідженні системи виконавчої влади виходячи з історичної парадигми та факторів, що впливають на її розвиток (політичних, економічних, соціальних, культурних тощо), та допомагає відстежувати вплив зовнішнього середовища в часовому просторі на управлінську систему, передбачати та аналізувати її еволюцію, адекватну викликам часу. Ґрунтуючись на тому, що система інститутів державної влади у кожен історичний період визначається конкретними суспільно-політичними факторами, притаманними цим періодам, даний метод дає можливість установити переваги і недоліки існуючої сьогодні в Україні структурно-функціональної моделі [1] виконавчої влади, стан її співвідношення та взаємодії з іншими гілками державної влади та окреслити підходи щодо її вдосконалення та оптимізації;

– культурологічний підхід, який дає можливість установити залежність управлінської поведінки суб'єктів державного управління від рівня культури суспільства;

– біхевіористський підхід, який сформований під впливом психологіч-

них чинників, розглядає організацію передусім як соціальну систему, в якій формуються і розвиваються відносини, конфлікти й зв'язки, котрі їх керівник не завжди спроможний зрозуміти й проконтролювати. На відміну від інших підходів, цей метод фокусує увагу на людському факторі, взаємозв'язках та співпраці службовців, наголошуючи на розвитку інтуїції, спонукуючи управлінців та науковців досліджувати нераціональні й раціональні, неформальні й формальні аспекти організаційної поведінки.

Другу групу становлять логічні методи пізнання:

– системний підхід, який дає можливість розглядати державно-управлінські явища в сукупності соціальних зв'язків, виявлення цілого та його частин, вивчити окремі складові апарату державного управління в загальній системі організації державної влади. Цей метод зосереджується на організаційно-структурних формах, у яких здійснюється управлінська діяльність, та розглядає організацію як цілісне явище, всі складові якої взаємопов'язані цілями, функціями, принципами, методами, структурами, процесами, кадрами і ресурсним забезпеченням. Цей підхід, що передбачає структурування, ранжування проблем, дав можливість розглядати досліджуване явище як систему [17; 18], тобто багато взаємозалежних і взаємопов'язаних елементів, що становлять певну цілісність, і на цій основі здійснити пошук та визначити можливості і напрями розвитку управлінської науки;

– функціональний підхід, який, фіксуючи увагу на специфіці змісту управлінської діяльності, є підставою виявлення об'єктивно необхідних на даному етапі державотворення функцій державного управління, пошуку оптимальних варіантів їх розподілу в апараті державного управління [1; 2];

– метод структурного аналізу, який, виходячи з того, що виконавча влада реалізується через відповідну структуру – систему органів, сприяє розробці науково обґрунтованої методології визначення функцій апарату державного управління та дозволяє різноманітність цих функцій звести до таких науково обґрунтованих організаційних форм виконавчої влади, які не тільки відповідають різноманітності системи об'єктів управління, а й спроможні забезпечити оптимальність її розвитку [14; 15];

– структурно-функціональний метод, який через адекватний опис сутності єдності структурного та функціонального аспектів організації апарату державного управління дає можливість обґрунтувати особливості окремих форм виявлення цієї сутності на різних рівнях системи виконавчої влади, в її конкретних підсистемах, ланках і на цій основі запропонувати практичні заходи щодо оптимізації відповідності між структурою і функціями кожного окремого суб'єкта державного управління (органу виконавчої влади);

– метод аналізу і синтезу, який через дослідження елементів логічної структури науки державного управління сприяє узагальненню основних понять, принципів, категорій науки; через розгляд управлінської діяльності з різних позицій дає можливість побудувати об'ємну модель системи органів виконавчої влади [7];

– метод системного аналізу, який є прикладною наукою проблемою оці-

нки ефективності системи забезпечення інформаційної безпеки, націленою на з'ясування причин реальних складнощів обґрунтування шляхів та механізмів удосконалення системи правового регулювання України. У найбільш розвинутій формі системного аналізу включає й безпосереднє втручання, що практично покращує проблемну ситуацію. Особливості сучасного системного аналізу випливають із самої природи складних систем правового регулювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Маючи за мету ліквідацію проблеми або, як мінімум, з'ясування її причин, системний аналіз залучає для цього широкий спектр суспільних відносин, засобів, використовує можливість юридичних наук та практичних сфер діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування [7];

– метод системного аналізу, який за своєю суттю є прикладною діалектикою, а тому надає великого значення методологічним аспектам будь-якого системного дослідження. З іншого боку, прикладна спрямованість системного аналізу призводить до застосування всіх наявних засобів наукових досліджень: математики, обчислювальної техніки, моделювання, натурних спостережень та експериментів, в основу яких покладено алгоритм нечіткої кластеризації та алгоритм розмитої класифікації:

а) алгоритм нечіткої кластеризації [11] ґрунтується на послідовному порівнянні поточних значень суспільних відносин за ієрархією контексту порівнянь. Ці поняття в ієрархії пов'язані один з одним за допомогою нечітких заходів, які формалізують відношення переваги [13]. Кожен з цих критеріїв вибору має свою можливість. Кожна з характеристик по-своєму має впливати на критерії з відповідною мірою і набувати тих чи інших бажаних значень. Контекст порівняння і поточні значення характеристик формуються експертним шляхом. Як конструктивне порівняння використовується нечіткий інтеграл. Для отримання відношення схожості використовується відносна відстань Хемінга. У зв'язку з тим, що відношення схожості не дозволяє отримати кластери, використовується транзитивне замикання вихідного відношення, в результаті чого отримуються нечіткі відношення еквівалентності. Для розбивання множини суспільних відносин на кластери достатньо розглянути альфа-рівні нечіткого відношення еквівалентності, які розбивають всю множину суспільних відносин на вибір вкладених один в одного кластерів еквівалентності. При цьому зі зменшенням альфа-рівня кластери укрупнюються, на визначеному рівні отримуємо визначений варіант розбивання. На відміну від існуючих алгоритмів запропонований дозволяє враховувати контекст порівняння. Використання нечіткої міри для формалізації відносин між елементами контексту дозволяє враховувати весь спектр можливих модальностей. Урахування семантичних модальностей дозволяє на підґрунті нечіткого інтегралу (який є аналогом традиційної максимальної композиції, що відіграє роль уніфікованої композиційної конструкції), будувати різні семантичні конструкції – від логічного “чи” до логічного “і” [15];

б) алгоритм розмитої класифікації ґрунтується на тому, що в силу невизначеності даних про стан правового регулювання неможливо точно і одно-

значно визначити приналежність суспільних відносин до визначеного кластеру в системі забезпечення національної безпеки та правового регулювання, а можна лише вказати ступінь приналежності (схожості). Це дозволяє більш точно визначити розподіл об'єктів за кластерами. Даний алгоритм базується на послідовному отриманні коефіцієнту якості кластерізації, який дозволяє досягти оптимального варіанту розбивання; визначити типових представників кластерів, тобто найбільш яскравих представників суспільних відносин, які своїми характеристиками описують сам кластер; оцінку ступеня схожості об'єктів з типовими представниками (розмита класифікація) [12];

– метод порівняльного аналізу, який через вивчення та використання практики державного управління в інших країнах (у першу чергу – розвинутих, демократичних) дає можливість виявляти тенденції і напрями розвитку виконавчої влади, її взаємозв'язки з іншими гілками влади та визначити її місце в державному механізмі. Саме таким шляхом можна вести пошук оптимальної системи виконавчої влади та випробовувати зарубіжні механізми, що мають досвід успішного застосування, для вирішення тих чи інших управлінських проблем у вітчизняному державотворенні [16];

– ситуаційний метод, який через інтерпретування існуючих напрацювань у сфері політико-управлінської теорії на сучасний стан державного управління і передбачення можливих змін сприяє розробці науково обґрунтованої методології його оптимізації [17; 18].

До логічних методів також віднесено інші теоретичні прийоми – індукцію і дедукцію, моделювання, експеримент, абстрагування, узагальнення і обмеження, сходження від абстрактного до конкретного та інші.

До третьої групи належать методи емпіричних досліджень. Мається на увазі сукупність конкретних прийомів, за допомогою яких нагромаджується і систематизується емпіричний матеріал і дані інших близьких наук:

– аналіз наукових праць з проблематики державного управління українських, зарубіжних і радянських учених дає можливість розглянути соціальну природу та сутність державного управління і на цих засадах розвинути теоретичні основи державного управління [8-10];

– аналіз документальної бази (законів, нормативно-правових актів, управлінських документів, статистичних даних тощо) дає можливість визначити недоліки законодавчого та нормотворчого характеру, які негативно впливають на ефективність державного управління, та визначити загальні підходи вдосконалення якості правового забезпечення політико-управлінської діяльності;

– аналіз та узагальнення практичної діяльності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування в контексті переходу до нової парадигми призначення публічної влади дає змогу встановити найбільш об'єктивні методологічні підходи щодо розмежування і збалансування функцій і повноважень органів цих систем з метою підвищення їх ефективності [2; 7].

Кожен з названих методів (їх груп) застосовують не ізольовано, а в комплексі, що дає змогу отримати більш повні та всебічні результати наукових досліджень. Використовуючи систему основних понять і методи теоретичних

досліджень, управлінська наука виробляє власну методологію і теорію для більш повного та об'єктивного практичного вирішення своїх основних завдань у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Таким чином, використання даного підходу надає можливість з єдиних позицій описати як кількісно, так і якісно виражену інформацію про об'єкти, враховувати семантичні модальності інформаційних одиниць, нечіткість даних, мультиплікативний вплив факторів невизначеності, вплив ризиків та суб'єктивних рішень й ряд інших аспектів, що дозволяють підвищити адекватність вирішення широкого кола експертно-аналітичних задач у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Вищезазначені проблеми перебувають у прямій залежності від наявності методології, яка повинна враховувати всю сукупність умов і факторів щодо забезпечення національних інтересів України у сфері інформаційної безпеки та бути чутливою та критичною до їх змін як важливого інструменту в обґрунтуванні державних рішень політичного керівництва держави щодо вдосконалення системи правового регулювання України, що обумовлюється послідовністю вирішення таких проблем у галузі державного управління.

На першій стадії необхідно розібратися у наявній ситуації та виявити головну проблему, яку потрібно вирішити в даній обстановці, замінивши нею первісну (апріорі) висунуту проблему. Досягається це проведенням ретельно продуманого та добре зорганізованого діагностичного аналізу об'єкта дослідження та осмислення отриманих результатів. Ця частина системного аналізу має первісне значення, яке важно переоцінити.

На другій стадії здійснюється комплекс операцій зі створення самої системи, призначеної для вирішення певної проблеми правового регулювання у сфері інформаційної безпеки України. За заздальгідь встановленими ознаками проводиться відбір елементів до контуру системи та навколишнього середовища, реалізується декомпозиція системи з метою більш детального пізнання її структури та поведінки, формується загальна мета системи для вирішення головної проблеми з урахуванням впливу навколишнього середовища та внутрішніх особливостей функціонування системи та добирається (формується) апарат критеріїв оцінки ступеня досягнення загальної мети [7].

Далі здійснюється декомпозиція загальної мети на її складові (підцілі) через побудову дерева цілей. Робочий варіант дерева перетерплює усебічну перевірку щодо відповідності вимогам, що впливають з теорії цього методу, після чого, з необхідним корегуванням або без нього, приймається остаточний його варіант, для якого визначаються необхідні у подальшому показники. Під розроблене дерево цілей складається дерево ресурсів, а весь виробничий процес об'єкта представляється у вигляді мережної моделі (у разі необхідності розглянути проблему щодо стану та розвитку виробництва).

Третя стадія системного аналізу пов'язана з послідовним та достатньо надійним процесом підготовки і вибору вирішення проблеми. На даній стадії вирішальним є процес генерування ідей, які оформлюються як можливі варіанти (альтернативи або шляхи) вирішення проблеми (ця суцільно творча час-

тина дії дослідника має першорядне значення у всьому системному аналізі). Згодом ці ідеї (варіанти) розглядаються та аналізуються через низку різноманітних перевірок за формою та суттю, доки не буде виявлено остаточний позитивний варіант рішень [7].

Далі можливим є пошук найкращого рішення серед конкурентоздатних варіантів, виводячи оцінки перевагам за кожним з показників, після чого здійснюється зведення критеріїв (показників) в один узагальнений. Потім, щоб не припуститися помилки у виборі найкращого рішення, необхідно долучити нову інформацію, отриману у результаті додаткових досліджень [7].

Завершення системного аналізу операції пов'язано спочатку з прогнозуванням передбачуваних наслідків від прийнятого рішення, а потім – з аналізом фактичних наслідків, що збираються у порядку “авторського нагляду” за впровадженням рішенням щодо обґрунтування шляхів та механізмів удосконалення системи правового регулювання у сфері державної безпеки України.

Висновки.

1. У статті здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми з формування методологічних основ загальної теорії державного управління у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Ця теорія може бути використана у процесі правотворчості та правозастосовчій діяльності суб'єктів владних повноважень.

2. Актуальним залишається наукове обґрунтування та супроводження процесу розв'язання проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної та інформаційної безпеки з позицій покращення державного управління та контррозвідувальної діяльності, що має важливе теоретичне і практичне значення для захисту національних інтересів України від потенційних та реальних загроз воєнного характеру.

3. Механізм державного управління є багаторівневою системою, що складається з конкретних управлінських механізмів і формування якої є основою забезпечення ефективності управлінського процесу. Сутність механізмів державного управління полягає у забезпеченні управлінського впливу суб'єкта управління на об'єкт з метою здійснення якісних перетворень.

Специфіка призначення кожного із компонентів структури механізму державного управління – цільового, нормативно-правового, організаційного, економічного та інформаційного, їх взаємозалежність і взаємообумовленість зумовлюють необхідність їх дослідження і застосування у нерозривному, органічному взаємозв'язку. Оптимальне поєднання зазначених компонентів, враховуючи причинно-наслідкові зв'язки, виступає головною і необхідною передумовою взаємодії елементів системи державного управління, в цілому забезпечуючи підвищення ефективності її функціонування.

Бібліографічні посилання

1. Методологія комплексного захисту національних інтересів України у сфері воєнної безпеки та оборони : монографія / Кириченко С. О., Радецький В. Г., Телелим В. М., Шаповалов А. П. та ін. – К. : НУО України, 2010. – Кн. 2. – 289 с.

2. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : монографія / Г. П. Ситник. – К., 2004. – 407 с.
3. Пірожков С. Стратегія реформування сектора безпеки / Пірожков С. // Україна – НАТО. – 2005. – № 2. – С. 16-20.
4. Методологія комплексного захисту національних інтересів України у сфері воєнної безпеки та оборони : монографія / Кириченко С.О., Радецький В.Г., Телелим В.М., Шаповалов А.П. та ін. – К. : НУО України, 2010. – Кн. 1. – 294 с.
5. Князева Е. Н. Законы эволюции и самоорганизация сложных систем / Князева Е. Н., Курдюмов С. П. – М., 1994.
6. Веймер Д. Л. Аналіз політики: концепції, практика : пер. з англ. / Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р. – К. : Основи, 1998. – 654 с.
7. Романов І. В. Державне управління сектором безпеки і оборони: теорія, практика, стратегія / Романов І. В., Ільяшов О. А., Сатанюк Ф. В. – К., 2007. – 218 с.
8. Саати Т., Аналитическое планирование. Организация систем : пер. с англ. / Саати Т., Кернс К. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.
9. Пригожин И. Порядок из хаоса / И. Пригожин. – М., 1990.
10. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л. А. Заде. – М., 1976. – 168 с.
11. Кафман А. Введение в теорию нечетких множеств / А. Кафман. – М. : Сов. радио, 1982. – 432 с.
12. Бочарников В. П. Fuzzy-технология: математические основы. Практика моделирования в экономике / В. П. Бочарников. – СПб., 2001.
13. Дюрбан Б., Оделл П. Кластерный анализ : пер. с англ. / Б. Дюрбан, П. Оделл. – М. : Статистика, 1977. – 123 с.
14. Айвазян С. А. Классификация многомерных наблюдений / Айвазян С. А., Бежаева З. И., Староверов О. В. – М. : Статистика, 1974. – 240 с.
15. Бочарніков В. П. Алгоритм кластеризації воєнно-політичних сил в умовах невідомості / Бочарніков В. П., Возняк С. М. // Науково-технічний збірник. – 1999. – Вип. 3. – С. 35-42.
16. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні моделі : монографія / А. Б. Качинський. – К., 2004.
17. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К., 1997.

Строгий В. И. Государственное управление в сфере обеспечения информационной безопасности Украины. Проведено теоретическое обобщение и новое решение научной проблемы по формированию методологических основ общей теории государственного управления в сфере обеспечения информационной безопасности. Доказана актуальность научного обоснования и сопровождения процесса решения проблемы защиты национальных интересов Украины в сфере государственной и информационной безопасности с позиций улучшения государственного управления и контрразведывательной деятельности.

Ключевые слова: *государственное управление, научный метод, институционный подход, культурологический подход, социологический подход, бихевиористический подход, алгоритм размытой классификации, алгоритм нечеткой кластеризации, системный анализ, обеспечение информационной безопасности Украины.*

Strogyy V. I. Public administration in the field of information security of Ukraine. A theoretical generalization and new solution of scientific problems on the formation of the methodological foundations of the general theory of public administration in the field of information security has been made. The author has reasoned the urgency of scientific justification and support the process of solving the problem of protecting national interests of Ukraine in the sphere of public and information security with a view to improving governance and counterintelligence activities.

The author has indicated the need for scientific justification and support the process of solving problems for protecting national interests of Ukraine in the field of state of information security and good governance position and counterintelligence activities, which has important theoretical and practical significance for the protection of national interests of Ukraine from potential and actual military threats.

The author has concluded that the mechanism of public administration is a multi-system consisting of specific governance mechanisms and the formation of which is the basis for ensuring the effectiveness of the management process. The essence of governance mechanisms is to provide management impact on facility management entity for the purpose of qualitative change.

Keywords: *public administration, scientific method, institutional approach, cultural approach, sociological approach, behavioristic approach, fuzzy classification algorithm, fuzzy clustering algorithm, system analysis, ensuring of information security of Ukraine.*

Надійшла до редакції 22.12.2014

Титаренко О. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

СУЧАСНИЙ СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: НОВІ ВИКЛИКИ

Проаналізовано основні тенденції злочинності в Україні протягом 2013-2014 рр. Визначено головні детермінанти, які вплинули на суттєві зміни у структурі злочинності протягом 2014 р. Показано детермінаційний зв'язок між діями, пов'язаними з акціями протесту громадян, окупацією АР Крим, ескалацією збройного конфлікту в Донецькій та Луганській областях, запровадженням антитерористичної операції, та їх вплив на сучасний стан злочинності в Україні. На підставі проведеного аналізу стану злочинності сформувано пропозиції, спрямовані на вдосконалення планування протидії злочинності в умовах нових викликів національній безпеці України.

Ключові слова: *злочинність, показники злочинності, детермінація злочинності, окупація АР Крим, антитерористична операція, планування протидії злочинності.*

Постановка проблеми. Ефективність протидії злочинності в державі багато в чому залежить від раціонального використання кримінологічних сил та засобів. До останніх належить і кримінологічна діяльність правоохоронних органів, які виконують значний обсяг роботи з нормалізації кримінологічної обстановки. Проте раціональне використання суб'єктів запобіжної діяльності в більшості залежить від якісно побудованої державної стратегії та програмування запобіжної діяльності, на які суттєво впливає кримінологічна інформація про реальний стан злочинності в країні та про вплив існуючих внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці. Саме тому існує постійна потреба у всебічному вивченні та аналізі сучасного стану злочинності. Така робота має поточний і перспективний характер, даючи можливість розгляда-

ти не лише існуючу злочинність, її минулий стан, а стаючи передумовою для відповідних кримінологічних прогнозів та якісного планування протидії їй.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначимо, що проблеми дослідження стану злочинності знайшли відображення в працях багатьох вітчизняних вчених, серед яких: О.М. Бандурка, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, В.В. Коваленко, О.Г. Колб, О.М. Костенко, О.Г. Кулик, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, О.А. Мартиненко, М.І. Мельник, В.Я. Тацій, В.М. Трубников, О.О. Юхно та ін.

Проте процес вивчення стану злочинності повинен відбуватися постійно з метою своєчасного прогнозування його можливих негативних змін та корегування напрямів і форм протидії окремим видам злочинів та злочинності в цілому на всіх її рівнях.

Мета статті полягає у здійсненні кримінологічного аналізу стану злочинності на території України протягом 2013-2014 років та визначення основних тенденцій і напрямів можливого корегування державної стратегії у протидії злочинності в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є очевидним, що сплеск злочинності незмінно супроводжує соціальні катаклізми, і населення країни відчуває це на повсякденному рівні. Однак офіційна статистика щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень частіше не відповідає реальному стану речей, особливо коли злочини вчиняються під час серйозних соціальних та політичних потрясінь, які відбулися протягом 2013-2014 років та продовжують відбуватися.

Так, за офіційною статистичною інформацією Генеральної прокуратури України, яку цей орган веде починаючи з листопада 2012 р.¹, протягом 2013-2014 рр. спостерігається зниження кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, а саме: у 2014 р. було зареєстровано 529 139 кримінальних правопорушень, що на 6,5% менше ніж у 2013 р. (563 560) [1; 2].

Проте, незважаючи на незначне зменшення кількості виявлених кримінальних правопорушень, у 2014 р. кількість особливо тяжких злочинів, порівняно з 2013 р., суттєво збільшилась – з 13776 до 25872 (темпи росту становили +87,8%), коли за всіма іншими видами злочинів за ступенем тяжкості спостерігалась тенденція до зменшення (табл. 1).

¹ Ситуація з реєстрацією кримінальних правопорушень кардинально змінилася внаслідок запровадження нового КПК України та введення Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), основним держателем якого стала Генеральна прокуратура України (далі – ГПУ). ГПУ фактично поклала на себе функції щодо забезпечення реєстру всіма органами досудового розслідування, виконуючи функції власника реєстру, що було закріплено й у відповідному Положенні про порядок ведення такого реєстру, затвердженого наказом № 69 від 17.08.2012.

Таблиця 1

**Динаміка кримінальних правопорушень в Україні
протягом 2013-2014 років**

Види кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості	Зареєстровано у 2013 році	Зареєстровано у 2014 році	Темп приросту (зниження)
особливо тяжких злочинів	13776	25872	+87,8%
тяжких злочинів	156131	154216	-1,2%
злочинів середньої тяжкості	231983	215792	-6,9%
злочинів невеликої тяжкості	161669	133259	-17,6%
кримінальних проступків	0	0	0
Всього:	563560	529139	-6,5%

Щодо стану попередження кримінальних правопорушень на стадії готування та/або замаху, то протягом останнього року також спостерігається тенденція щодо суттєвого зниження кількості таких правопорушень в 2,4 рази (табл. 2).

Таблиця 2

**Стан попередження кримінальних правопорушень в Україні
протягом 2013-2014 років**

Попереджено на стадії готування, замаху	2013 рік	2014 рік	Темп зниження
особливо тяжких	462	241	-91,7%
тяжких	2175	781	-178,5%
умисних вбивств	234	146	-60,3%
Всього:	7609	3220	-136,3%

Далі звернемо увагу на особливості тенденцій окремих видів кримінальних правопорушень (злочинів), які можна було спостерігати у статичному плані у 2014 р. порівняно з 2013 р.

Так, у поточному році відбувається збільшення кількості злочинів, які вчинялись з використанням вогнепальної зброї: з 761 до 2523 (+69,8%), а також таких груп злочинів, як: проти основ національної безпеки України – з 8

до 527 (+98,5%)¹; проти волі, честі та гідності особи – з 483 до 2202 (+78,1%); проти громадської безпеки – з 7772 до 11947² (+34,9%); проти безпеки руху та експлуатації транспорту – з 19722 по 24700 (+20,1%); у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – з 370 до 959 (+61,4%); проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) – з 369 по 4153 (+91,1%); проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – до 9 (+100%)³ [1; 2].

Проте, на нашу думку, серед проаналізованих статистичних показників Єдиного звіту про кримінальні правопорушення за 2014 р. є такі, що повною мірою відповідають реаліям і вказують на зменшення кількісних показників таких груп злочинів, як:

- проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – з 24777 до 24197 (–2,4%);
- проти громадського порядку та моральності – з 10949 до 9555⁴ (–14,6%);
- проти власності – з 334821 по 311342 (–7,5%);
- проти життя та здоров'я особи – з 71749 по 61760 (–16,2%).

На наш погляд, за даними групами злочинів в 2014 р. порівняно з 2013 р. кількісні показники мають бути набагато вищими за ті, що заявлені в офіційній статистиці Генеральної прокуратури України. Така ситуація пов'язана фактично зі збільшенням рівня штучної та природної латентності злочинів, що обумовлено низкою об'єктивних факторів. Більшість з них пов'язані з тим, що з квітня 2014 р. фактично відсутня статистична інформація за кримінальними правопорушеннями по Автономній Республіці Крим, окупованій Російською Федерацією, а така звітність не надається до Генеральної прокуратури та Міністерства внутрішніх справ України відповідними правоохоронними органами. Подібна ситуація спостерігається й у Донецькій та Луганській областях, частина території яких перебуває під контролем самопроголошених так званих «ДНР» та «ЛНР». Саме під контролем цих не-

¹ У 2014 р. за 64 кримінальними правопорушеннями провадження закрито за ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК [3]. Зазначимо, що в офіційній статистиці Генеральної прокуратури України не уточнюється, стосовно якої кількості кримінальних правопорушень у звітному періоді було застосовано ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК: чи тільки до тих, які були поставлені на облік у 2014 р., чи до всієї кількості, які були на обліку на кінець звітного періоду, включаючи й ті кримінальні правопорушення, які були поставлені на облік в минулі роки і провадження за якими ще триває.

² У 2014 р. за 9467 кримінальними правопорушеннями провадження закрито за ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК.

³ Серед цих злочинів було відкрито кримінальні провадження і за порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України). Також, за інформацією СБУ в Донецькій та Луганській областях, було зафіксовано масові поховання мирних жителів, розстріляних після вироку так званих “трійок”, сформованих ватажками незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» [4].

⁴ У 2014 р. за 8613 кримінальними правопорушеннями провадження закрито за ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК.

законних воєнізованих формувань перебувають найбільш криміногенні міста України – Донецьк та Луганськ, де правоохоронними органами щороку реєструвалося до 70% всіх злочинів, реєстрованих у цих областях. Так, у Донецькій області в середньому протягом року реєструвалось від 58,3 тис. до 62,1 тис. злочинів, а Луганській – від 27,8 тис. до 32,2 тис. злочинів [5], і саме 70 % всіх зареєстрованих злочинів припадає на великі міста, більшість з яких сьогодні контролюється незаконними збройними формуваннями «ДНР» та «ЛНР», зокрема: Донецьк, Артемівськ, Горлівка, Єнакієве, Маріуполь, Краматорськ, Макіївка, Слов'янськ, Харцизьк (міста Донецької області, де чисельність мешканців кожно становить понад 100 тис.)¹ [7], Алчевськ, Антрацит, Брянка, Красний Луч, Краснодон, Лисичанськ, Луганськ, Ровеньки, Рубіжне, Свердловськ, Сєверодонецьк, Стаханов (міста Луганської області, де чисельність мешканців складає понад 50 тис. осіб)² [8].

Далі звернемо увагу на структурні зміни окремих груп злочинів, які відбулися у 2014 р. порівняно з 2013 р. Так, у структурі злочинів проти основ національної безпеки України у 2014 р. були зареєстровані: 285 (+100%) злочинів за ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» КК (54,07% від всіх злочинів даної групи), 91 (+93,4%) – ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» КК (17,26%), 65 (+100%) – ст. 111 «Державна зрада» КК (12,3%), 59 (+100%) – ст. 113 «Диверсія» (11,2%), 12³ – ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» КК (2,27%), 7 (+71,1%) – ст. 114 «Шпигунство» КК (1,32%), 6 – ст. 110-2 «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змін меж території або державного кордону України» КК, 2 (+100%) – ст. 112 «Посягання на життя державного чи громадського діяча» КК (0,37%).

У структурі злочинів проти життя та здоров'я осіб у 2014 р. суттєво збільшилась кількість умисних вбивств (ст. 115 КК) – з 5861 до 11466 (+48,9%), злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини (ст. 146 КК) – з 283 до 1974 (+85,7%), що також пов'язане зі збройним конфліктом на Донбасі, нестабільною криміногенною обстановкою в облас-

¹ Станом на 1 грудня 2014 р. міста Донецьк, Артемівськ, Горлівка, Єнакієве, Макіївка, Харцизьк контролюються незаконними збройними формуваннями «ДНР», а сукупна кількість населення цих міст складає 1,7 млн. осіб (39,5% від всього населення області) [6].

² Станом на 1 грудня 2014 р. міста Алчевськ, Антрацит, Брянка, Красний Луч, Краснодон, Луганськ, Ровеньки, Свердловськ, Стаханов контролюються незаконними збройними формуваннями «ЛНР», а сукупна кількість населення цих міст складає 1,1 млн. осіб (49,3% від всього населення області) [8].

³ Статті 110-2 та 114-1 КК України введено до Кримінального кодексу України лише у 2014 році.

тях¹, наближених до зони проведення антитерористичної операції.

Щодо злочинів проти власності, то, незважаючи на загальну тенденцію до їх зменшення (-7,5%), в їх структурі у 2014 р. відбулися певні зміни, а саме: зменшилась кількість крадіжок (ст. 185 КК) до 226833 (-6,5%), грабежів (ст. 186 КК) до 20541 (-9,5%), шахрайств (ст. 190 КК) до 41963 (-10,9%), привласнень, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) до 10397 (-21,2%). Проте, навпаки, збільшилась кількість розбоїв (ст. 187 КК) – до 3895 (+36,4%) та фактів умисного знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК) до 4582 (+52,4%).

Також слід звернути увагу на структурні зміни, які відбулися у злочинах проти громадської безпеки за останній рік. Так, у 2014 р. спостерігається тенденція до збільшення таких злочинів цієї групи, як: сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК) – до 60 (+100%), терористичні акти (ст. 258 КК) – до 1499² (+99,7%), втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК) – до 7 (+100%), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК) – до 4 (+75%), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК) – до 478 (+99,8%), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК) – до 11 (+100%), фінансування тероризму (ст. 258-5 КК) – до 54 (+98,2%), завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК) – до 982 (+74,8%), створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК) – до 457 (+100%), викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК) – до 445 (+90,8%), незаконне поведження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК) – до 7228 (+4,1%). Також у звітному періоді щодо даної групи злочинів спостерігається тенденція до зниження кількості кримінальних правопорушень, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом: з 79,3% (6165) до 45,1% (5387), і на те є свої причини, які нижче ми розглянемо. Цікаво, що подібна ситуація спостерігається і щодо злочинів проти громадського порядку та моральності, а саме відбулося зниження з 50,9% (5579) до 46,1% (4429).

¹ Рівень насильства щодо цивільних осіб на Донбасі залишається високим порівняно з минулим роком. За даними Центру соціальних і трудових досліджень (Центром проводиться спостереження на базі повідомлень загальноукраїнських і регіональних медіа), окрім обстрілів, основними небезпеками для жителів регіону стали викрадення та пограбування, які вчиняють як незаконні збройні формування «ДНР», так і представники місцевого криміналітету. Щодо потерпілих від насильницьких злочинів, то ними стали представники місцевої влади на Донбасі (мається на увазі офіційна українська влада, а не самопроголошена), державних підприємств, а також адміністрацій освітніх закладів. Водночас фіксується значна кількість повідомлень про арешти цивільних осіб з боку українських правоохоронних органів за «пропаганду тероризму» на цих територіях [10].

² З яких у 2014 р. лише за 16 кримінальними правопорушеннями провадження було закрито за ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК.

Ми звернули увагу саме на ці дві групи злочинів через те, що стосовно них у кінці 2013 р., а потім на початку 2014 р. у зв'язку з подіями, пов'язаними з акціями протесту громадян (Євромайдан), було прийнято відповідні закони, які звільняють від кримінальної відповідальності їх учасників. Саме цей правовий фактор суттєво вплинув і на статистичні показники злочинності, а саме на закриття кримінальних проваджень відповідно до ч. 1 п. 4 ст. 284 КПК України¹.

На окрему увагу у 2014 р. привертають злочини у сфері забезпечення призову та мобілізації. В поточному році вперше за два роки було зареєстровано 680 злочинів (+100%) за ст. 336 «Ухилення від призову за мобілізацією» КК.

Незважаючи на незначне зменшення у звітному періоді кількості зареєстрованих злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, в їх структурі, навпаки, за окремими видами злочинів спостерігається протилежна ситуація, а саме значно збільшилась кількість злочинів, пов'язаних з: наругою над державними символами (ст. 338 КК) – до 58 (+94,8%); захопленням державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК) – до 662² (+97,9%); погрозою або насильством щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК) – до 684 (+21,1%), хоча стосовно 228 з них провадження закрито на підставі ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК; посяганням на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК) – до 2260 (+99,5%).

Також, незважаючи на загальну тенденцію зниження кількості зареєстрованих злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, у структурі цих злочинів також відзначаються певні особливості, пов'язані із збільшенням кількості окремих видів злочинів, зокрема: службового підроблення (ст. 366 КК) – до 7160 (+9,5%), незаконного збагачення (ст. 368-2 КК) – до 20 (+70%).

Слід зазначити, що у структурі злочинів проти встановленого порядку несення військової служби в останній рік також фіксується кардинально високий рівень окремих злочинів, таких як: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) – 1814 (+98,6%), дезертирство (ст. 408 КК) – 1061 (+99,5%).

У цілому зростання кількісних показників окремих видів злочинів та

¹ Стаття 284 «Закриття кримінального провадження та провадження щодо юридичної особи» КПК України:

1. Кримінальне провадження закривається в разі, якщо:

п. 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;

п. 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;

п. 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою [3].

⁸ З них у 2014 р. за 64 кримінальними провадженнями провадження було закрито за ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК.

² З них у 2014 р. за 64 кримінальними провадженнями провадження було закрито за ч. 1 пп. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК.

зниження інших обумовлено цілою низкою детермінант. Зокрема, така ситуація у сучасному стані злочинності в Україні обумовлена подіями під час Євромайдану і запровадженням режиму АТО. Згадаємо, що правоохоронні органи після зміни влади в країні та керівництва профільних міністерств і відомств опинилися деморалізованими. Частина працівників правоохоронних органів звільнилася, частина була відправлена в зону АТО, решта підпала під люстрацію на підставі Закону України «Про очищення влади» від 6.09.2014 № 1682-VII. У зв'язку з цим «покращились» криміногенні умови, а саме з громадських місць протягом лютого-березня 2014 р. практично зникли патрулі міліції з охорони громадського порядку, що в подальшому вплинуло на зростання вуличної злочинності. Також з'явилася величезна кількість біженців, переміщених осіб з АР Крим, Донецької та Луганської областей¹, і в той же час на руках у людей виявилася велика кількість вогнепальної зброї та вибухових пристроїв. Все це відбувається на тлі наростаючої економічної (падіння ВВП) і фінансової кризи (велика залежність від зовнішнього валютного кредитування та збільшення зовнішнього валютного боргу країни), погіршення рівня життя населення, зростання безробіття, збільшення кількості соціально незахищених верств населення (до яких слід вже відносити і постраждалих учасників АТО), збільшення кількості осіб з поствоєнним синдромом після участі у бойових зіткненнях у зоні АТО, різка зміна міграційних процесів (вимушене переселення осіб з окупованої території АР Крим, зони збройного конфлікту на Донбасі), що є тими криміногенними чинниками, які суттєво впливають на погіршення криміногенної ситуації в країні.

Крім того, відповідно до прийнятого Верховною Радою в квітні 2014 р. Закону України «Про амністію», 15200 засуджених було достроково звільнено з місць позбавлення волі, що також посприяло зростанню злочинності [12].

Також слід звернути увагу і на зворотній вплив окремих законів, спрямованих на звільнення осіб від кримінальної відповідальності, що однозначно сприяє в кінці звітнього року зменшенню кількості відкритих кримінальних проваджень. Так, Законом України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зіб-

¹ Так, з тимчасово окупованої території Криму та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України переселено 624 534 особи. Кількість переселенців з Донецької та Луганської областей становить 604 627 осіб. Із Криму та Севастополя переселено 19 907 осіб. Серед переселенців – 134 493 дитини. Найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено у Харківській (120 847 осіб), Донецькій (88 208 осіб), Луганській (80 123 особи), Дніпропетровській (64 677 осіб), Запорізькій (54 286 осіб), Київській (28 613 осіб) областях та в місті Київ (39 047 осіб). Найменша кількість розселених у Чернівецькій (2234 особи), Тернопільській (2446 осіб), Волинській (2870 осіб), Івано-Франківській (2881 особа), Закарпатській (3136 осіб) та Рівненській (3199 осіб) областях [11].

рань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України»¹ від 21 лютого 2014 р. № 743-VII були звільнені від кримінальної відповідальності та покарання за окремі злочини особи – учасники масових акцій протесту, що розпочалися 21 листопада 2013 р., за умови, що ці злочини пов'язані виключно з участю у масових акціях протесту [13]. Цим документом передбачено і звільнення учасників акцій протесту від адміністративної відповідальності за вчинення в період з 21 листопада 2013 р. по день набрання чинності цим Законом включно будь-яких адміністративних правопорушень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, за умови, що ці правопорушення пов'язані з масовими акціями протесту.

Фактично даним Законом передбачено спеціальний (казуальний) різновид звільнення від кримінальної відповідальності, коли це відбувається виключенням не відповідної норми з тексту кримінального закону, а діянь, вчинених певним колом осіб у певний період, з-під дії Кримінального кодексу України. Проте даний документ є унікальним в тому плані, що: по-перше, він містить як елементи амністії, так й елементи звільнення від кримінальної відповідальності, тобто повністю усуває дію кримінального законодавства стосовно певного кола діянь; по-друге, ним, мабуть вперше у незалежній Україні, законодавець за певних умов (нестабільна політична ситуація в країні) наважився звільнити від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини проти основ національної безпеки (ст. 109, 112, 113 КК), проти громадської безпеки (ст. 257, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 КК), хоча за вчинення саме цих злочинів не передбачено навіть амністії (ст. 4 Закону України «Про амністію» від 01.10.1996 № 392/96-ВР). В даному випадку ми може спостерігати антистигматизаційний² підхід держави у протидії злочинності, коли держава сама визначає, що є злочином, кого карати за нього, а кого звільняти.

Крім цього, окремо слід звернути увагу і на кількість потерпілих від кримінальних правопорушень за останній рік. Згідно з даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення, у 2014 р. кількість потерпілих від кримінальних правопорушень зменшилась (що, на нашу думку, є парадоксальним та не відображає реальну ситуацію за наявності тих криміногенних чинників, які наразі існують у країні) і становила 393 532, що на 7,8% менше ніж у

¹ До ухвалення даного Закону було прийнято ще три, які стосувалися саме звільнення від кримінальної відповідальності учасників протесту, що розпочалися 21 листопада 2013 р., але які втратили чинність на підставі першого. Зокрема, йдеться про закони України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» від 19.12.2013 № 712-VII, «Про внесення змін до Закону України «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» від 16.01.2014 № 731-VII, «Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань» від 29.01.2014 № 737-VII.

² Теорія стигми (від гр. stigma – знак, клеймо) – кримінологічна концепція, відповідно до якої жодне діяння не є злочином доти, доки воно не є таким в силу закону [15].

2013 р. [1; 2]. І хоча у структурі потерпілих є певні особливості, а саме: суттєво зменшилась кількість потерпілих жіночої статті – до 147800 (–13,3%), проте збільшилась кількість потерпілих серед військовослужбовців – до 6830 (+90,7%), працівників органів внутрішніх справ – до 1520 (+33,4%), працівників органів безпеки – до 68 (+52,9%), працівників прикордонної служби – до 183 (+91,5%). Також у звітному році суттєво збільшилась кількість потерпілих, які загинули від злочинів, – до 12207 (+41,2%), серед них збільшилась кількість загиблих: військовослужбовців – до 1600 (+99,6%), працівників органів внутрішніх справ – до 77 (+70,1%), працівників прикордонної служби – до 36 (+98,2%), працівників органів безпеки – до 3 (+66,7%). Така ситуація є фактично наслідком ведення бойових дій в зоні АТО, а також ускладнення криміногенної обстановки в цілому в країні.

Враховуючи проведений аналіз стану злочинності в Україні протягом 2013-2014 рр., можна сформулювати такі **висновки**:

1) офіційна статистика щодо стану кримінальних правопорушень у 2014 р. в основному не відповідає їх реальному стану. Перш за все, до статистики поточного року не включено повною мірою статичні показники по АР Крим, яка залишається окупованою Російською Федерацією, і частині Донецької та Луганської областей, в яких запроваджено режим АТО. Ці фактори істотно занизили кількісні показники злочинності в Україні на користь 2014 р.;

2) враховуючи існуючі криміногенні загрози, в 2015 р. слід очікувати погіршення криміногенної обстановки та сплеск злочинності. Так, погіршення економічної ситуації в країні, зростання безробіття, відсутність реальних перетворень, перебування країни фактично у стані війни створюють базу для такого сплеску. До того ж оголошена реформа МВС та прокуратури у кращому випадку результати почне давати не раніше ніж через рік;

3) зміна політичної ситуації в країні протягом кінця 2013 та 2014 рр., наслідки окупації АР Крим Російською Федерацією та ведення АТО на Донбасі, запровадження люстрації в Україні не могло не вплинути на посилення кримінальної відповідальності за окремі злочини проти основ національної безпеки та громадської безпеки, злочини у сфері службової і професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, військові злочини, що також позначилось на кількісних показниках злочинності у звітному періоді. Так, тільки протягом 2014 р. було внесено 22 зміни та доповнення до КК України, що значно більше, ніж за минулі роки (в середньому ця цифра коливається від 7 до 15 протягом року) [15];

4) у перспективі, якщо Президентом України буде підписано Закон «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей», ухвалений 16.09.2014 Верховною Радою, також слід очікувати зменшення кількості відкритих кримінальних про-

ваджень, які за певних умов будуть підлягати закриттю¹, що також позначиться і на кількісних показниках злочинності [16];

5) у зв'язку із різкою зміною у структурі злочинності та появою нових кримінологічних загроз існує нагальна потреба у внесенні змін до Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. [18] та розробці нової стратегії протидії злочинності в Україні до 2020 р. Водночас зазначимо, що у проекті Стратегії сталого розвитку "Україна-2020", яка нещодавно презентувалась Президентом України, розробку нового програмного документа щодо протидії злочинності окремо не передбачено у напрямку реформування системи національної безпеки та правоохоронних органів [19]. Також, враховуючи положення, викладені у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 4 листопада 2014 р. «Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки», введеному в дію Указом Президента України від 14.11.2014 № 880/2014, в найближчій перспективі буде суттєво посилено боротьбу з тероризмом, проявами сепаратизму, незаконним обігом зброї та військовими злочинами [20]. Ці напрями також повинні знайти своє відображення в оновленій стратегії протидії злочинності в Україні;

б) потребує комплексної реалізації система правових та організаційних заходів протидії не тільки тероризму, а й сепаратизму та екстремізму в Укра-

¹ Законодавчим актом від кримінальної відповідальності звільняються особи, які вчинили в період з 22 лютого 2014 р. до дня набрання чинності Законом включно на території Донецької, Луганської областей, на якій проводилась антитерористична операція, діяння, що містять ознаки злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, і які під час вчинення зазначених діянь були учасниками збройних формувань або особами, задіяними в діяльності таких формувань, та/або брали участь в діяльності самопроголошених органів в Донецькій, Луганській областях або протидіяли проведенню антитерористичної операції. Законом встановлено, що названі особи звільнятимуться від кримінальної відповідальності за умови, що вони до спливу місяця з моменту набрання чинності законом звільнили або не утримують заручників, добровільно здали державним органам або не зберігають вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, військову техніку, не займають будівлі, приміщення державних органів і органів місцевого самоврядування та не беруть участі у блокуванні роботи органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій у Донецькій та Луганській областях, про що подали відповідну заяву в орган досудового розслідування, який здійснює кримінальне провадження. Дія цього Закону не поширюватиметься на осіб, які: є підозрюваними, обвинуваченими (підсудними) і не здійснили дії, передбачені ч. 2 ст. 1 Закону, та/або підозрюються або обвинувачуються у вчиненні діянь, що містять ознаки злочинів, передбачених ст. 112, 113, 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 147, ст. 149, 152, 153, 187, 201, 258, 297, 348, 349, 379, 400, 442-444 КК, або засуджені за вчинення злочинів, передбачених цими статтями, та/або вчинили дії, що призвели до падіння 17.07.2014 в Донецькій області літака компанії "Malaysia Airlines" рейсу MH17, та/або перешкождали проведенню розслідування цієї авіакатастрофи.

Щодо даного Закону, то є слушною позиція експерта з питань воєнної безпеки Олексія Іжака, що внаслідок його підписання понесуть покарання лише ті, хто скоїли тяжкі кримінальні злочини. Військові злочини, у своїй масі, амністуються, хоча міжнародна практика цього не вимагає, а в багатьох випадках – засуджує [18].

їні. Щодо останніх, то в правому полі існує потреба чіткого визначення цих видів діяльності та закріплення системи заходів, спрямованих на мінімізацію їх проявів та наслідків. Без подолання наслідків сепаратистської та екстремістської діяльності на всій території України, без їх попередження в майбутньому вони міститимуть у собі серйозну небезпеку переведення сепаратизму та екстремізму з форми збройної боротьби у форму підривної громадсько-політичної діяльності або у відносно латентний стан із загрозою нових соціально-політичних протистоянь у майбутньому. Сьогодні, на жаль, окремого закону (законів), спрямованого на протидію проявам сепаратизму та екстремізму, в Україні немає [21]. Але існують певні напрацювання та спроби вирішення цього питання. Так, в 2013 р. був розроблений та зареєстрований проект Закону України «Про протидію екстремізму» № 3718 від 02.12.2013 [22], але 15.04.2014 цей законопроект був відкликаний. Пізніше з цього питання був розроблений і відповідний проект Постанови Верховної Ради України «Про деякі заходи щодо попередження екстремізму та сепаратизму в Україні» № 4792 від 29.04.2014 [23]. Останнім часом у Верховній Раді зареєстровано проект Закону про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію) № 0945 від 27.11.2014 [24], який незабаром планується розглянути;

7) враховуючи внутрішні та зовнішні загрози, існує необхідність внесення змін й у підготовку працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Йдеться про внесення змін до групи дисциплін з тактико-спеціальної підготовки, оперативно-розшукової діяльності, кваліфікації злочинів, кримінології, організації розкриття та розслідування злочинів з акцентом на виявлення, документування, розкриття та профілактику злочинів терористичної спрямованості.

Бібліографічні посилання

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=1c=edit&_c=fo.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/4651-17>.
4. СБУ показала карту злочинів проти людяності, скоєних бойовиками на Донбасі (інформація від 03.10.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/992025-sbu-pokazala-kartu-zlochiviv-proti-lyudyanosti-skoenih-bojovikami-na-donbasi.html>.
5. Стан і структура злочинності в Україні (2010-2011 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/uk/publish/article/717134>.
6. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 грудня 2014 року та середня чисельність за січень-листопад 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Статистична інформація Головного управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://donetskstat.gov.ua/statinform1/index.php>.
8. Статистична інформація. Головне управління статистики у Луганській області

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lg.ukrstat.gov.ua/statinform.php.htm>.

9. Пограбування, арешти, викрадення – головні небезпеки для мешканців Донбасу після обстрілів / Центр соціальних і трудових досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cslr.org.ua/tag/zviti/>.

10. Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>.

11. Про амністію у 2014 році : Закон України від 08.04.2014 № 1185-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/1185-18>.

12. Амністовано засуджених: кредит довіри держави громадянам, які перебували в місцях позбавлення волі та на обліку кримінально-виконавчої інспекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/uk/publish/article/634352/control/734521>.

13. Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 21.02.2014 № 743-VII [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

14. Юридический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/18480>.

15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/2341-14/page?=364>.

16. Проект Закону про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей, реєстрац. № 5082 від 16.09.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc52183>.

17. Запропонована Президентом України амністія військових злочинів суперечить міжнародній практиці (інформація від 27.09.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dt.ua/POLITICS/zaproponovana-poroshenko-amnistiya-viyskovih-zlochiv-superechit-mizhnarodniy-praktici-152296.html>.

18. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження КМУ від 30.11.2011 № 1209-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p>.

19. Стратегія реформ – 2020 Петра Порошенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://giga.ua/стратегия-реформ-2020> від 27.09.2014.

20. Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0014525-14>.

21. Шутний М. Нормативне забезпечення протидії екстремізму в Україні та забезпечення громадської безпеки / М. Шутний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.pdf.

22. Проект Закону про протидію екстремізму № 3718 від 02.12.2013 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/webproc49227>.

23. Проект Постанови про деякі заходи щодо попередження екстремізму та сепаратизму в Україні № 4792 від 29.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50802.

24. Проект Закону про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію), № 0945 від 27.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52391.

Титаренко А. А. Современное состояние преступности в Украине: новые вызовы. Анализируются основные тенденции преступности в Украине в период с 2013 по 2014 гг. Установлены основные детерминанты, оказавшие существенное влияние на изменения в структуре преступности в 2014 г. Показана связь между действиями, связанными с акциями протеста граждан, оккупацией АР Крым, эскалацией вооруженного кон-

фликта в Донецькій і Луганській областях, введенням антитерористическої операції, і їх вплив на сучасне становище злочинності в Україні. На основі проведеного аналізу становища злочинності сформульовані відповідні пропозиції, направлені на удосконалення планування протидії злочинності в умовах нових загроз національній безпеці України.

Ключові слова: *злочинність, показники злочинності, детермінація злочинності, окупація АР Крим, антитерористическа операція, планування протидії злочинності.*

Titarenko O. O. Current state of crime in Ukraine: new challenges. In this article the basic tendencies of criminality in Ukraine during 2013-2014 have been analyzed. It has been established that on the official statistics the crime rate in Ukraine in 2014 more low than in 2013 that obviously does not correspond to its real condition. It has been noticed that despite static decrease in 2014 of quantity registered crimes by its separate kinds splash is observed, namely: on crimes against bases of national security; against person's liberty, honour and dignity; against public safety; in sphere of protection of the state secret, inviolability of frontiers; on crimes concerning military conscription and mobilisation; on military crimes, and also against the peace, safety of mankind and the international law and order.

In the article the basic determinants which have essentially affected changes in criminality structure in Ukraine in 2014 have been defined. Among them following determinants have been allocated: large-scale protest actions of citizens (Euromaidan), occupation of Crimea by the Russian Federation, confrontation escalation in Donetsk and Lugansk areas, introductions of antiterrorist operation, decrease in level of gross national product, unemployment growth, increase in number of the compelled immigrants from Crimea and zones of anti-terrorist operations. It is also shown determination of communication between established criminogenic factors and a criminality current state in Ukraine. On the basis of the spent analysis of a condition of criminality in the article the corresponding offers directed on improvement of planning to counteraction criminality in the conditions of new threats of national safety of Ukraine have been formulated, and also the emphasis is placed on necessity of working out and adoption of the separate law on fighting against separatism and extremism.

Keywords: *criminality, criminality indicators, criminality determination, occupation of Crimea, antiterrorist operation, planning of criminality counteraction.*

Надійшла до редакції 25.12.2014

Гуляк О. В.

аспірант

(Військова академія, м. Одеса)

УДК 320.52 : 340.135 (045)

АНАЛІЗ УМОВ І ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ СИЛАМИ ТА ЗАСОБАМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Проаналізовано умови й фактори, що впливають на ефективність організації управління силами та засобами Збройних Сил України у надзвичайних ситуаціях. Визначено напрямок подальших досліджень у визначеному напрямку.

Ключові слова: *надзвичайні ситуації, Збройні Сили України, управління силами і засобами, ефективність системи управління.*

Постановка проблеми. Запобігання надзвичайним ситуаціям (далі – НС), взаємодія з органами державної влади щодо ліквідації їх наслідків, максимальне зниження масштабів втрат та збитків є загальнодержавною проблемою й одним з найважливіших завдань органів виконавчої влади та органів військового управління всіх рівнів.

Україна – одна з найбільших за територією, чисельністю населення й економічним потенціалом країн Європи. Тому наявність на її території об'єктів атомної енергетики та хімічної промисловості, вибухо- та пожежонебезпечних військових об'єктів, висока щільність їх розташування, а також об'єктів атомної енергетики та хімічної промисловості на території суміжних держав створюють передумови виникнення НС техногенного характеру регіонального та державного рівня. Масштабні повені та буревії, які викликані негативними змінами стану атмосфери Землі, можуть стати причиною екологічних катастроф та порушити на тривалий час нормальні умови життя і діяльності людей на значній території України. Наприклад, у випадку аварій і катастроф на радіаційно та хімічно небезпечних об'єктах, гідротехнічних спорудах, їх руйнувань загальна площа радіоактивного забруднення може скласти більше 300 тис. кв. км (близько 50% території держави), максимальна площа ураження сильнодіючими отруйними речовинами – понад 81 тис. кв. км (до 13,4% території держави), виникнуть катастрофічні затоплення.

НС також можуть бути результатом ведення бойових дій та вчинення терористичних актів на території суміжних країн, у тому числі з використанням елементів зброї масового ураження.

Стан епізоотичної обстановки території свідчить про ймовірну можливість виникнення епізоотичних спалахів за певних умов та відповідного ступеня небезпеки внаслідок виникнення і поширення інфекційних захворювань тварин (типу «пташиний грип») і передачі їх до людей.

Таким чином, наявність на території України значної кількості потенційно небезпечних об'єктів економіки держави, вибухопожежонебезпечних військових об'єктів, розташування об'єктів атомної енергетики та хімічної промисловості, наявність природних осередків епідемій, а також негативні зміни стану атмосфери Землі створюють передумови виникнення зазначених НС. Враховуючи збільшення імовірності виникнення НС та їх масштабів, керівництвом держави прийнято рішення щодо залучення військ (сил) Збройних Сил (ЗС) України до ліквідації наслідків НС. Так, у *ст. 24 розділу IV Закону України “Про захист населення і територій від НС техногенного та природного характеру” від 8 червня 2000 року № 1809-III* визначено: «Для ліквідації наслідків НС техногенного та природного характеру відповідно до Закону можуть залучатися частини та підрозділи ЗС України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України». Цей Закон підвів легітимну базу щодо участі ЗС України у НС.

Найбільш масштабними НС, на ліквідацію яких залучалися підрозділи ЗС України, були:

- 1) повінь у Закарпатській області (березень-квітень 2001 року);

2) катастрофа літака СУ-27УБ при проведенні показового польоту над аеродромом Скнилів (липень 2002 року);

3) пожежа на 275-й артилерійській базі ракет і боєприпасів (нп. Новобогданівка Запорізької обл.) (6 травня 2004 року);

4) пожежа у військовій частині А1358 (сmt. Цвітоха Хмельницької обл.) (6 травня 2005 року);

5) пожежа на 275-й артилерійській базі ракет і боєприпасів (нп. Новобогданівка Запорізької обл.) (19 серпня 2006 року);

6) ліквідація наслідків аварії казахського потягу з жовтим фосфором у Львівській області (серпень 2007 року);

7) ліквідація лісових пожеж у Херсонській області та АРК (серпень 2007 року).

Досвід застосування сил та засобів ЗС України під час ліквідації наслідків НС свідчить, по-перше, про недостатню оперативність дій, сил та засобів внаслідок неузгодженості дій органів військового управління, органів управління МНС і місцевого самоврядування, особливо щодо оповіщення про загрозу НС; по-друге, про недостатній рівень реалізації потенційних можливостей сил та засобів, що залучаються внаслідок непристосованості систем управління ЗС України різних ланок для вирішення завдань НС техногенного та екологічного характеру; по-третє, про недостатню синхронізацію дій, сил та засобів ЗС України та інших організацій, які беруть участь у ліквідації наслідків НС, внаслідок недостатньої організації взаємодії.

Таким чином, виникли протиріччя між зростаючою кількістю НС, до ліквідації яких залучаються сили та засоби ЗС України, та недостатньою пристосованістю їх системи управління оперативно та якісно вирішувати завдання управління у НС.

Метою статті є аналіз умов і факторів, що впливають на ефективність організації управління силами та засобами ЗС України у НС, визначення напрямку подальших досліджень з розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності визначеної системи управління.

Виклад основного матеріалу. Управління військами під час підготовки й у ході операції (бою) є центральною науковою категорією в теорії управління військами (ТУВ). У керівних документах [1], підручниках і посібниках [2-4] чітко сформульовано сутність, зміст, мету, закономірності й принципи управління військами, а також підкреслено, що цей процес реалізується в системі управління військами.

Що стосується організації управління військами в операції (бою) як наукової категорії, то її також відносять до вузлових категорій ТУВ, але тлумачення цього поняття у зазначених керівних документах, підручниках та посібниках, по-перше, є неоднозначним, а іноді суперечить одне одному; по-друге, взагалі відсутнє визначення організації управління силами та засобами ЗС України у НС. Але в сучасних умовах, коли участь ЗС у ліквідації наслідків НС визначено у керівних документах, виникла необхідність на підставі аналізу існуючих керівних документів, проведених досліджень визначити

сутність і роль організації управління силами та засобами ЗС України у НС.

Так, у підручнику про засади управління військами [4] зазначено, що організація управління військами належить до заходів, які складають зміст управління військами.

У підручнику про засади підготовки та застосування Збройних сил України [1] сформульовано зміст заходів, які проводяться під час організації управління військами в операції (бою). При цьому підкреслено, що це комплекс заходів, які проводяться за двома напрямками: створення і розгортання на місцевості системи управління військами; забезпечення стійкого та безперервного функціонування цієї системи в ході операції (бою).

У методичному посібнику з основних питань органів повсякденної діяльності військ (сил) [2] визначено, що організація управління військами в операції (бою) є елементом рішення на операцію (бій), прийняття якого, як відомо, є одним із важливих завдань процесу управління військами.

Аналізуючи ці положення, можна дійти висновку про наявність у них деяких протиріч (неточностей).

Твердження, що організація управління є ординарним завданням, яке виконується органами управління в ході самого процесу управління, не зовсім відповідає реальності [3].

Перш за все, слід зазначити, що управління військами в операції (бою) має на меті забезпечити максимальне використання об'єднаннями, з'єднаннями й частинами ЗС України своїх бойових можливостей і успішне виконання ними поставлених завдань у встановлені терміни з мінімальними втратами. За аналогією з наведеним можна стверджувати, що управління силами та засобами ЗС України у НС має на меті забезпечити максимальне використання їх силами та засобами своїх можливостей і успішне виконання ними поставлених завдань у встановлені терміни з мінімальними втратами для господарства держави.

У НС успішне вирішення органами управління покладених на них завдань щодо управління військами неможливе без заздалегідь підготовленої і надійно функціонуючої системи управління, добре налагодженої і чітко організованої її роботи. Для створення таких умов органи управління розробляють і проводять у життя цілий комплекс заходів, які спрямовані на забезпечення своєчасного і якісного вирішення завдань з управління військами, тобто організують управління.

Досвід ліквідації наслідків НС свідчить, що заходи, які проводяться органами управління з організації управління військами [2], мають стосовно процесу управління забезпечуючий характер. Всі ці заходи готують підґрунтя або створюють сприятливі умови для того, щоб управлінські завдання виконувалися органами управління найбільш оперативно і якісно як під час підготовки, так і в ході ліквідації наслідків НС. Інакше кажучи, метою організації управління силами та засобами ЗС України в НС є створення максимально сприятливих умов для оперативного і якісного виконання органами управління завдань щодо управління військами у НС.

Таким чином, заходи, які проводяться органами управління з організації управління, впливають на цілі управління військами не безпосередньо, а опосередковано. Тобто йдеться про те, що це не ординарне завдання процесу управління, а окрема важлива функція органів управління, спрямована на забезпечення оперативної і якісної реалізації процесу управління військами в системі управління.

Крім того, ретельний аналіз заходів щодо створення та розгортання системи управління за часом і змістом, викладених у відповідній літературі [2-4], дозволяє дійти висновку, що вони повинні бути організовані і проведені в різні терміни залежно від ланки управління, наявності часу на ліквідацію НС та методів роботи органів управління під час її організації.

Таким чином, можна констатувати, що в сучасних умовах організація управління силами та засобами ЗС України у НС є комплексом складних довготривалих заходів, які спрямовані на забезпечення оперативного і якісного виконання завдань з управління силами та засобами ЗС України у НС. Ці заходи проводяться послідовно протягом двох етапів.

На першому етапі, який проводиться до виникнення НС, виконуються заходи щодо завчасної організації управління, спрямовані на створення інфраструктури системи управління, її системотвірних елементів і підтримки їх у готовності до застосування.

На другому етапі, який проводиться під час виникнення або загрози виникнення НС, виконуються заходи щодо організації управління в НС, спрямовані на створення і розгортання системи управління з її системотвірних елементів та забезпечення її стійкого і безперервного функціонування.

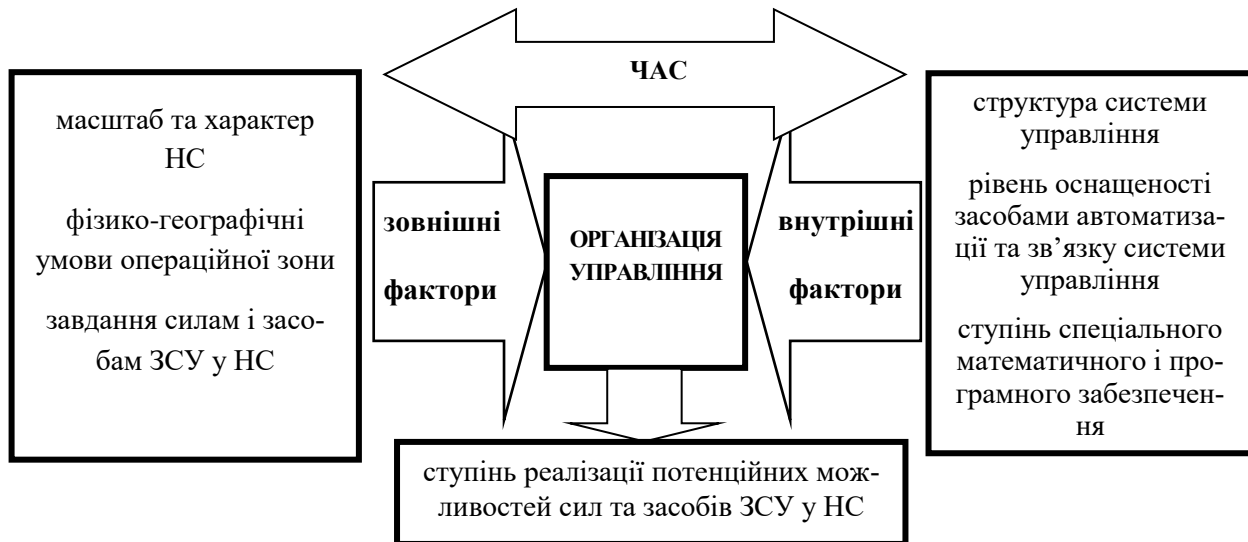
Організація управління силами та засобами ЗС України у НС є складним і багатогранним процесом, що зачіпає різні аспекти розумової та фізичної діяльності посадових осіб, які беруть у ньому участь.

Організація управління включає: 1) створення системи управління; 2) підтримання системи управління в готовності до вирішення завдань управління; 3) нарощування системи управління під час ліквідації НС; 4) підготовку та проведення комплексу заходів, спрямованих на безперервне та ефективне функціонування системи управління (охорона пунктів управління, РХБ захист, відновлення порушеного управління).

На організацію управління здійснюють вплив як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, які в кінцевому результаті визначають умови і суть процесу, що досліджується.

Цей вплив можна визначити на підставі аналізу факторів, які відповідно до діючих поглядів прийнято ділити на зовнішні та внутрішні [3]. Необхідно зазначити, що зовнішні і внутрішні фактори мають одну загальну рису – вони в основному є функцією часу.

На схемі показано основні фактори, що впливають на організацію управління силами та засобами ЗС України у НС.

Фактори, що впливають на організацію управління силами та засобами ЗС України у НС

Розглянемо детальніше вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на організацію управління.

Відповідно до Державної програми розвитку ЗС України на 2006-2011 роки, сили та засоби ЗС України можуть брати участь у виконанні завдання щодо ліквідації НС такого характеру:

- 1) техногенного – аварії, пожежі й катастрофи на техногеннонебезпечних державних та вибухонебезпечних об'єктах ЗС на території України;
- 2) природного – руйнування внаслідок стихійних лих, виникнення осередків пандемії й панзоотії на території України та екологічні катастрофи.

НС техногенного й природного характеру можуть призвести до значних людських і матеріальних втрат, порушення нормальних умов функціонування об'єктів життєзабезпечення в окремих районах держави та створення загроз життю і здоров'ю населення, що вимагатиме залучення відповідних сил та засобів ЗС.

Метою виконання завдань силами та засобами ЗС України у НС є надання допомоги органам державної влади і населенню у ліквідації наслідків НС природного та техногенного характеру, вторинних факторів застосування зброї масового ураження та воєнних дій за межами України.

Для досягнення мети застосування сил та засобів ЗС у НС основні зусилля зосереджуються на забезпеченні та підтриманні готовності до виконання завдань з ліквідації наслідків НС на об'єктах атомної енергетики, основних об'єктах хімічної промисловості у населених пунктах, греблях, вибухо- та пожеженебезпечних військових об'єктах, а також у районах можливих повеней у різних регіонах України.

Склад сил і засобів, що залучаються до виконання завдань у НС: з'єднання та військові частини сил негайного і швидкого реагування в умовах мирного часу та з введенням правового режиму надзвичайного стану. У разі значних масштабів НС чи перебільшення встановлених строків виконання завдань визначеним бойовим складом – резерв сил і засобів за рахунок сил

нарощування основних сил оборони.

Кінцевий результат застосування – сприяти центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування у проведенні пошукових та аварійно-рятувальних робіт під час ліквідації НС природного та техногенного характеру, у ліквідації наслідків воєнних (бойових) дій.

Чисельність військ (сил), які залучатимуться, може становити до 15 тис. осіб, їх строк готовності – до 5 діб з безпосередньою підготовкою, а строк виконання завдань – до одного місяця.

У разі значних масштабів НС чи перебільшення встановлених строків виконання завдань визначеним бойовим складом передбачається резерв сил та засобів з терміном готовності до 15 діб.

Статистичні дослідницькі дані щодо НС, які відбулися, свідчать, що в ліквідації їх наслідків, як правило, брали участь значні сили та засоби від Міністерства оборони. Так, для ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС були залучені війська і сили загальною чисельністю близько 40 тис. осіб. У найбільш напружений період з травня по жовтень 1986 р. у районі Чорнобиля діяло 110 з'єднань і частин, а до вирішення завдань були залучені мобілізаційні ресурси 14 військових округів і спеціальні сили наземної, повітряної та космічної розвідки, у тому числі органи управління стратегічної, оперативної та тактичної ланок. Найбільшою мірою були задіяні частини та з'єднання військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту (до 44%), інженерних військ (6-8%), авіації (4-6%), медико-санітарні підрозділи та технічного забезпечення (7-9%).

Отже, вирішення наведених завдань у НС ставить органи управління в жорсткі рамки щодо своєчасності вирішення усіх завдань управління, не знижуючи при цьому якості їх виконання.

У той же час завдання можуть змінюватися внаслідок зростання масштабів НС та зміни її характеру. Уточнення завдання може полягати у зміні порядку виконання завдань, збільшенні їх обсягів, складу сил та засобів, а також у вирішенні додаткових оперативних завдань. Зазначені зміни вплинуть на функціонування системи управління, насамперед на роботу органів управління. Останні будуть змушені додатково вирішувати низку питань щодо раціонального перерозподілу сил та засобів, які братимуть участь в НС, визначення їм уточнених (нових) завдань та їх доведення, організації взаємодії з силами та засобами іншими державних структур, оскільки їх склад та завдання можуть значно відрізнитися від встановлених за планом на початку виникнення НС. Значні зміни необхідно буде вносити в план ліквідації наслідків НС, насамперед з питань всебічного забезпечення виконання завдань, оскільки збільшення сил і засобів та уточнення завдань буде потребувати збільшення виділеного ресурсу на операцію. Вирішення цих питань потребує значних витрат часу органами управління. По суті, органи управління змушені будуть виробляти практично нове рішення, а загальні витрати часу на організацію їх виконання призведуть до зростання часу на 50-60% від встановлених термінів, що може значно знизити оперативність функціонування системи управління [5].

Все це, у свою чергу, посилює вимоги щодо підвищення оперативності та

якості організації управління на етапі організації ліквідації наслідків НС і ставить низку завдань щодо пошуку доцільних методів роботи органів управління, обґрунтування раціональної структури системи управління, яка б забезпечувала їх вирішення як до початку виникнення НС, так й у період її ліквідації.

Слід зазначити, що, разом з характером завдання та умов, в яких воно буде виконуватись, на ефективність організації управління суттєво впливатимуть масштаб та характер НС, а також характер фізико-географічних умов операційної зони.

Метою аналізу впливу масштабу та характеру НС на ефективність організації управління є визначення ефективного механізму оцінки події, що сталась або може статися у прогнозований термін, та визначення ступеня реагування на відповідному рівні управління.

Відповідно до причин походження подій, що можуть зумовити виникнення НС у Південно-Західній операційній зоні, розрізняються:

1) НС техногенного характеру – транспортні аварії (катастрофи), пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загроза, аварії з викидом (загрозою викиду) небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптове руйнування споруд та будівель, аварії на інженерних мережах і спорудах життєзабезпечення, гідродинамічні аварії на греблях, дамбах тощо;

2) НС природного характеру – небезпечні геофізичні, геологічні, метеорологічні, гідрологічні морські та прісноводні явища, деградація ґрунтів чи надр, природні пожежі, зміна стану повітряного басейну, інфекційна захворюваність людей, сільськогосподарських тварин, масове ураження сільськогосподарських рослин хворобами чи шкідниками, зміна стану водних ресурсів та біосфери тощо;

3) НС соціально-політичного характеру, пов'язані з протиправними діями терористичного й антиконституційного спрямування: а) здійснення або реальна загроза терористичного акту (збройний напад, захоплення і затримання важливих об'єктів, ядерних установок і матеріалів, систем зв'язку та телекомунікацій, напад чи замах на екіпаж повітряного або морського судна); б) викрадення (спроба викрадення) чи знищення суден; в) захоплення заручників; г) встановлення вибухових пристроїв у громадських місцях; д) викрадення або захоплення зброї; е) виявлення застарілих боєприпасів тощо;

4) НС воєнного характеру, пов'язані з наслідками застосування зброї масового ураження або звичайних засобів ураження, під час яких виникають вторинні фактори ураження населення внаслідок зруйнування атомних і гідроелектричних станцій, складів і сховищ радіоактивних і токсичних речовин та відходів, нафтопродуктів, вибухівки, транспортних та інженерних комунікацій тощо.

Залежно від обсягів заподіяних наслідків, технічних, матеріальних ресурсів та сил і засобів ЗС, необхідних для їх ліквідації, НС техногенного та природного характеру класифікуються як державного, регіонального, місцевого або об'єктового рівня.

Організаційно-технічною основою управління силами та засобами ЗС України є система управління, функціонування якої спрямоване на підвищення ступеня реалізації можливостей військ (сил) у НС.

Структура системи управління має свої властивості, які визначають ефективність її функціонування та характеризують ступінь відповідності щодо забезпечення реалізації процесу управління. Серед усієї сукупності властивостей необхідно виявити найважливіші, які найбільшою мірою впливають на ступінь ефективності функціонування системи і, крім того, здійснити заходи, що будуть спрямовані на її підвищення. Планування заходів і створення умов, які впливатимуть на ефективність функціонування системи управління, здійснюється під час організації управління.

Висновки.

1. Організація управління силами та засобами ЗС України у НС є по своїй суті складним і багатогранним процесом, що зачіпає різні аспекти розумової та фізичної діяльності посадових осіб, які беруть у ньому участь.

2. На організацію управління як на складний процес здійснюють вплив як зовнішні, так і внутрішні фактори, які в кінцевому результаті визначають умови і суть досліджуваного процесу. До основних зовнішніх факторів належать: масштаб та характер НС; фізико-географічні умови операційної зони; завдання силам і засобам ЗС України у НС. До основних внутрішніх факторів належать: структура системи управління; рівень оснащення засобами автоматизації та зв'язку системи управління; ступень спеціального математичного і програмного забезпечення.

Аналіз впливу цих факторів свідчить, що:

– по-перше, порівняно з операціями ОК, АК застосування сил та засобів ЗС у НС має більш різноманітні завдання, форми і способи застосування військ (сил). Для забезпечення їх реалізації необхідно мати адаптовану до особливих характеру і масштабу НС систему управління, яка повинна бути створена під час організації управління;

– по-друге, існуюча система управління, спрямована на планування застосування та управління угрупованнями військ (сил) у класичних варіантах ведення воєнних дій, не відповідає завданням сил та засобів Збройних Сил у НС, не виключає дублювання окремих завдань і функцій, не забезпечує ефективне керівництво виділеними для ліквідації наслідків військами (силами), не сумісна з телекомунікаційною мережею України і, як наслідок, є неготовою забезпечити ефективну взаємодію з силами та засобами інших міністерств та відомств, які беруть участь у ліквідації наслідків НС.

3. Сутність і зміст організації управління сил та засобів ЗС України у НС дозволили з усієї сукупності вимог, які висуваються до процесу, визначити найбільш пріоритетні:

– оперативність організації управління – здатність органів управління випередити переростання масштабу НС у більший рівень та мінімізувати наслідки її виникнення за рахунок своєчасного розгортання системи управління і вжиття заходів, спрямованих на забезпечення безперервного, стійкого та ефективного її функціонування;

– якість функціонування системи управління, яка створюється під час організації управління, – здатність системи управління забезпечити своєчасне прийняття органами управління максимально обґрунтованого (якісного)

рішення щодо ліквідації наслідків НС.

4. Процес організації управління силами та засобами ЗС України у НС доцільно оцінювати за допомогою показників, які характеризують вимоги, що до нього висуваються.

Бібліографічні посилання

1. Засади підготовки та застосування Збройних Сил України. – Ч. 2. – К. : ЗСУ, 2007. – 168 с.
2. Методичний посібник з основних питань органів повсякденної діяльності військ (сил). – К. : ЗСУ, 2003. – 560 с.
3. Державне управління в Україні : метод. посібник. – К., 2006.
4. Основы управления войсками / под ред. П. К. Алтухова. – М. : Воениздат, 1984. – 221 с.
5. Методичний посібник з організації управління силами та засобами Збройних Сил України у кризових ситуаціях / ГШ ЗСУ. – К., 2006.

Гуляк О. В. Анализ условий и факторов, влияющих на эффективность организации управления силами и средствами Вооруженных Сил Украины в чрезвычайных ситуациях. Проведен анализ условий и факторов, влияющих на эффективность организации управления силами и средствами Вооруженных Сил Украины в чрезвычайных ситуациях. Определено направление дальнейших исследований в указанном направлении.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, Вооруженные Силы Украины, управление силами и средствами, эффективность системы управления.

Gulyak O. V. Analysis of conditions and factors that affect the efficiency of management capabilities of the Armed Forces of Ukraine in emergencies. The article analyzes the conditions and factors affecting the efficiency of management capabilities of the Armed Forces of Ukraine in emergencies.

Prevention of emergency situations, interaction with public authorities in elimination of its consequences, the maximum reduction in the extent of loss or damages is the national problem and one of the most important tasks of Executive and military authorities of all levels. Emergencies also can be the result of warfare and terrorist attacks on the territory of neighboring countries, including the usage of elements of weapons of mass destruction.

The management capabilities of the Armed Forces of Ukraine in emergencies aims to maximize the use of forces and means of the Armed Forces of Ukraine its capabilities and successful execution of tasks in a timely manner with minimal losses to the economy of the state.

Emergencies of anthropogenic and natural nature can lead to great human and material losses, violations of normal operation of life support objects in some parts of the state and endangering the life and health of the population that will require appropriate capabilities of the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of the performance of tasks by capabilities of the Armed Forces of Ukraine in emergencies is to assist government authority and the public in elimination of its consequences of anthropogenic and natural nature, secondary factors of weapons of mass destruction and military actions outside Ukraine.

In modern conditions the management capabilities of the Armed Forces of Ukraine is a complex of difficult long-term measures that are aimed at ensuring prompt and quality performance of tasks by forces and means of the Armed Forces of Ukraine in emergencies.

The experience of elimination of emergencies consequences indicates that events are held by the Department of troops management have a providing character with respect to the process.

Statistical research data on emergencies that have been occurred indicate that the elimination of its consequences usually attended by large capabilities from the Ministry of Defense.

The direction of further researches in certain areas have been determined.

Keywords: emergencies, the Armed Forces of Ukraine, management capabilities, efficiency of management.

Надійшла до редакції 20.12.2014

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Грицай І. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

НЕУРЯДОВІ ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПОРІВНЯННЯ

Визначено передумови інституціоналізації неурядових правозахисних організацій (НПО) України, здійснено порівняльний аналіз діяльності НПО України та Європейського Союзу, а також аргументовано можливість урахування позитивного досвіду НПО країн-членів для створення ефективних правозахисних інститутів в Україні.

Ключові слова: неурядові правозахисні організації, інститут, Європейський Союз, європейський досвід.

Постановка проблеми. Значні зміни в політичній і соціально-економічній сферах, що відбулися в Україні з початку 1990-х рр., актуалізували діяльність багатьох правових інститутів. Одним з основних принципів розвитку правової системи України на сучасному етапі її становлення як демократичної держави є пріоритет особистості, її прав і свобод. Сьогодні активно формуються механізми, що забезпечують можливість реалізації проголошених Конституцією України прав і свобод людини, створюється система їх захисту відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права[1, с. 5].

Неурядові правозахисні організації в сучасній Україні повинні відігравати вкрай важливу роль. Україна після розпаду СРСР стала на путь демократичного розвитку, приєднання до базових європейських цінностей, інтеграції у цивілізовану європейську спільноту. Готовність відстоювати європейські принципи співіснування, серед яких визначальне місце посідає повага та дотримання прав людини, Україна підтвердила підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. В цьому контексті достатньо цікавим та корисним виявляється здійснення порівняльного аналізу НПО України та ЄС з точки зору інституційної уніфікації недержавної правозахисної сфери краї-

нами, які мають у світі репутацію країн зі стійкою ефективною демократією.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання діяльності громадських організацій, зокрема правозахисної спрямованості, досліджувалися у працях Н.Ю. Беляєвої, Ю.В. Ботнева, О.М. Ващука, М.Ю. Віхляєва, О.О. Даркова, Є.Є. Додіна, Л.О. Ємця, В.М. Кравчука, Т.Д. Матвєєвої, М.М. Новікова та інших вітчизняних і зарубіжних науковців. У роботах цих фахівців можна зустріти достатньо цікаві та зважені узагальнення, що стосуються діяльності неурядових правозахисних організацій. Особливо слід відзначити підготовлену у 2002 р. роботу «Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України». Водночас зміна у 2013 році законодавства щодо діяльності громадських об'єднань в Україні, новий якісний етап зближення нашої держави з ЄС роблять питання порівняльного аналізу діяльності НПО України та ЄС, їх інституціональної визначеності актуальними та вчасними.

Головною метою статті є визначення передумов інституціоналізації неурядових правозахисних організацій України із залученням позитивного досвіду Європейського Союзу, проведення порівняльного аналізу діяльності НПО України та країн-членів.

Виклад основного матеріалу. З укріпленням державного суверенітету в країнах сучасного світу намітилася тенденція законодавчого закріплення правового положення особистості саме державними органами, проте з середини ХХ ст. у цьому питанні відбулися кардинальні зміни: права людини стали об'єктом регулювання як внутрішньодержавного, так і міжнародного права в галузі захисту прав людини. Міжнародні правозахисні механізми захищають індивіда від зазіхань держави на його права і свободи та надають кожному право на їх захист у міжнародних органах за умови, що використано всі внутрішньодержавні засоби і механізми правового захисту.

У сучасному світі немає жодної держави, яка володіє бездоганною репутацією в галузі захисту прав людини. Безумовно, позитивна динаміка стає реальністю завдяки ефективній національній політиці і розвитку міжнародного і регіонального співробітництва у цій сфері за дотримання принципів невтручання у внутрішні справи, суверенітету і територіальної недоторканності інших держав.

Згідно із загальноприйнятою концепцією основні обов'язки щодо забезпечення умов для більш повної реалізації прав і свобод людини та їх гарантій покладаються в першу чергу на державу. У широкому сенсі національну правозахисну діяльність держави можна визначити як законодавчу та правозастосовну практику держави в галузі захисту прав людини, яка відображає якість (демократичного) державного управління і особливості соціально-економічного та історико-культурного розвитку країни, орієнтовану на забезпечення неподільності, взаємозалежності та універсальності прав людини. У вузькому сенсі це система судових та позасудових органів і механізмів щодо сприяння та захисту прав і свобод людини та громадянина [2, с. 159].

В Україні правозахисну функцію, крім органів державної влади, також

виконують інституції громадянського суспільства (громадські організації та рухи, ЗМІ тощо), здійснюючи її замість або навіть всупереч діям органів державної влади, зокрема правоохоронних[3]. Вплив неурядових правозахисних організацій на правозахисну сферу і рівень їхнього контролю, природно, є значно меншим за державний, проте має очевидну тенденцію до зростання.

Осмислення інституційної реальності у сфері захисту прав людини стає надзвичайно важливою умовою для більш адекватного розуміння будови і функціонування соціальної, економічної та політичної систем держави, вироблення ефективних керуючих впливів на всіх рівнях управління. Значний внесок у розвиток інституційної теорії, визначення самого поняття «інститут» зробили такі мислителі, як М. Вебер, Е. Дюркгейм, Р. Зиммель, А. Шюц. Авторство одного з найбільш вдалих визначень терміна «інститут», на нашу думку, належить Р.Б. Клейнеру, який пропонує розуміти останній як відносно стійкі щодо зміни поведінки або інтересів відповідних суб'єктів та їх груп, триваючі протягом значного періоду часу формальні і неформальні норми або системи норм, що регулюють прийняття рішень, діяльність і взаємодію соціально-економічних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, організацій) та їх груп [4, с. 19].

Характерною особливістю нинішнього етапу розвитку правозахисного руху в Україні є те, що на її території, згідно з українським законодавством, діє цілий ряд зарубіжних правозахисних організацій або їх філій. Зважаючи на новий якісний євроінтеграційний імпульс, що отримала Україна після підписання Угоди про асоціацію з ЄС, процес інституціоналізації вітчизняних НПО доцільно проводити із залученням позитивного досвіду країн-членів. Водночас інституціоналізація НПО в сучасних умовах становлення України як держави, що перебувала у складі СРСР з відповідною моделлю взаємовідносин держави та особистості, об'єктивно може бути схильна до негативної кореляції. Аналіз сучасного стану правозахисного руху в Україні дає підстави вважати, що більшість проблем, що виникають сьогодні у процесі інституціоналізації НПО, багато в чому пов'язані зі складнощами історичного розвитку країни в цілому, а саме:

1) протягом десятиліть у країні були відсутні необхідні політичні умови для повноцінного розвитку інститутів громадянського суспільства. Багато з них і сьогодні ще не мають адекватної основи в його структурі, свідомості народу, правозастосовчій практиці. Що стосується правозахисних організацій, то на їх формуванні значною мірою і дотепер позначається зневіра народу у здатність захистити свої права юридичними засобами;

2) становлення неурядових організацій як інституту громадянського суспільства відбувається в умовах відсутності в Україні науковообґрунтованої концепції НПО, а також чітких, заснованих на багаторічному досвіді правозахисних організацій світу уявлень про місце недержавного сектора у системі захисту прав людини. На загальнонаціональному рівні ще не вироблено єдиного всеосяжного підходу до неурядових організацій, залучених у механізм захисту прав людини;

3) затвердження науковообґрунтованої інституційної моделі відповідно світовим стандартам і національним інтересам України правозахисної організації перебуває у прямій залежності від необхідної для цього правової бази, повною мірою відповідає тим правовідносинам, в яких ці організації здійснюють свою діяльність.

За напрямками діяльності правозахисні організації України здебільшого поділяються на організації *загального правозахисного напрямку*, статутні цілі яких передбачають діяльність зусього спектра правозахисних проблем, і *профільні* організації, які здійснюють діяльність за певним напрямом категорії прав. До найбільш активних НПО України загального правозахисного напрямку можна віднести Харківську правозахисну групу, Українську Гельсінську спілку захисту прав людини, Комітет захисту прав людини, Комітет виборців України, Вінницьку правозахисну групу, Міжнародне товариство прав людини – Українську секцію, Міжнародну Лігу захисту прав громадян України та інші.

Більшість неурядових організацій профільного характеру носять локальний характер. Поява багатьох з них стало свого роду реакцією на цілий ряд гострих проблем у сфері захисту прав людини, з якими зіткнулася країна в останні роки. Наприклад, під гаслом захисту прав призовників, запобігання залученню українських збройних сил у невластиві їм конфлікти з'явилися в різних містах України громадські організації солдатських матерів.

Слід зазначити, що за напрямками діяльності НПО країн-членів ЄС також мають ознаки загальності (універсальності) та вузькопрофільності, проте відрізняються більш розгалуженою структурою. Наприклад, до НПО загального правозахисного напрямку країн-членів ЄС можна віднести такі: 1) *Anti-slavery International (Великобританія)* – міжнародну неурядову організацію із захисту прав людини, засновану в 1839 р., яка працює як на місцевому, регіональному, так і на національному та міжнародному рівнях у сфері ліквідації системи работоргівлі по всьому світу; 2) *ISHR (Німеччина)* – міжнародну неурядову організацію, робота якої базується на Загальній декларації про права людини від 10 грудня 1948 р. ISHR була заснована в 1972 р. і сьогодні нараховує двадцять чотири країни та 20000 членів організації, має представництва у багатьох країнах, зокрема в Україні. Організація здійснює свої проекти незалежно від расової приналежності, релігійних чи політичних вподобань; 3) *Peace Brigades International (Міжнародні об'єднання за мир, Великобританія)* – неурядову організацію, мета якої – підтримка як політичних, так і соціальних процесів через пропаганду ненасильницьких методів розв'язання конфліктів та культури миру і правосуддя. РВІ вивчає, розвиває та моделює всі форми ненасильницького втручання. Фінансову підтримку організації забезпечує міжнародна мережа організацій та приватних осіб. В Європейському Союзі існують й інші НПО загального правозахисного напрямку.

НПО країн-членів ЄС з більш визначеним (вузьким) профілем діяльності здебільшого опікуються правами дітей, інвалідів, жінок та інших категорій громадян. До найбільш знакових вузькопрофільних НПО, що діють на тери-

торії країн-членів ЄС, можна віднести:

– *SOS–Kinderdorf International* (Міжнародний дитячий садок) – неурядову організацію з Австрії, місія якої полягає в забезпеченні власним домом та допомозі знедоленим дітям, підліткам та юнацтву, доки вони не досягнуть повноліття і не матимуть змоги знайти свою власну дорогу у житті. Для досягнення основної місії організації SOSChildren'sVillages створює і втілює в життя конкретні програми залежно від потреб кожної окремої громади. Сьогодні SOS –KinderdorfInternational проводить діяльність в 131 країні на п'яти континентах. Близько 49000 дітей та молодих людей перебувають під опікою 423 проектів SOSChildren'sVillages та 312 проектів SOSYouthFacilities по усьому світі. У цілому 300000 молодим людям було здійснено допомогу за 1492 проектами;

– *Plan (Великобританія)* – гуманітарну організацію, напрямком діяльності якої є захист прав дітей, що полягає у роботі з окремими родинами та державами з метою задоволення потреб дітей в усьому світі. Організація не є політично або релігійно орієнтованою і має за мету побудувати кращий світ для дітей сьогодні і в майбутньому. Plan бачить світ таким, в якому кожна дитина зможе реалізувати всі свої можливості в суспільстві, яке поважає права та гідність людини. Plan реалізує свої проекти через довготермінові проекти: побудова дружніх відносин (реалізація права слухати і бути почутим); освіта (реалізація права на навчання); місце проживання (реалізація права на благопристойне місце проживання); здоров'я (право рости здоровим); засоби існування (реалізація права заробляти на життя);

– *Medical Women's International Association (Німеччина)* – міжнародну неурядову організацію, метою якої є: а) сприяння співпраці жінок-лікарів в різних країнах, їх загальним інтересам, розвитку дружніх відносин та взаєморозумінню між жінками-лікарями всього миру; б) сприяння дотриманню прав жінок та нейтралізація всіх форм дискримінації жінок у професійному та соціальному плані; в) активізація роботи з усунення дискримінації жінок у медичній професії; г) пропонування жінкам-лікарям можливості зустрічатися для обговорення питань, які стосуються здоров'я та благополуччя людства. Сьогодні MWIA є організацією, яка представляє 70 країн-членів на п'яти континентах. Різноманітне культурне підґрунтя кожної країни, медичні традиції та проблеми, які виникають у кожній країні, є приводом для проведення регулярних форумів, конференцій та семінарів, на яких обговорюються актуальні теми. Таким чином, MWIA надає своїм членам можливість обговорення та обміну новими ідеями, здобутим досвідом тощо;

– *Amicidei Bambini (Італія)* – неурядову організацію, напрямком діяльності якої є захист прав дітей. Діяльність організації спирається на такі принципи: центральна роль у проектах організації належить дітям, організація захищає право кожної дитини жити, рости, отримати освіту у власній країні з тим, щоб мати конкретні можливості досягти кращого життя в суспільстві. Організація має представництва в усіх країнах, в яких здійснює проекти;

– *IUT (Міжнародний союз власників нерухомості та осіб, які винайма-*

ють житло, Швеція)– міжнародну неурядову організацію, засновану в 1926 р. та метою якої є захист інтересів власників нерухомості та осіб, які винаймають житло. Сьогодні IUT нараховує більше 40 асоційованих членів з 37 країн, з яких 24 є європейськими, та переслідує такі цілі: співпраця власників нерухомості та осіб, які наймають житло; пильна увага на реалізацію права кожної людини проживати в доброму помешканні, яке має здорову атмосферу; захист прав власників нерухомості та осіб, які винаймають житло; виступ проти дискримінації, яка стосується статевих, етнічних та релігійних груп; забезпечення безпеки власників нерухомості та осіб, які наймають житло. Діяльність організації включає: поширення інформації щодо прав власників житла та осіб, що наймають житло, через Інтернет; щоквартальне видання журналу «TheGlobalTenantmagazine» (журнал власників житла та осіб, що його наймають); проведення семінарів, конференцій, тему яких узгоджено з метою організації; партнерські відносини з агенціями ООН, такими як Європейська економічна комісія, Центр з вивчення проблем домовласництва, Міжнародна федерація з питань планування та проживання;

– *World Federation of the Deaf (Всесвітня асоціація глухих, Фінляндія)* – всесвітню неурядову організацію, яка представляє інтереси глухих людей зі всього світу. Організація була заснована в Італії в 1951 р. та сьогодніє однією з найстаріших організацій людей з фізичними вадами. Членами організації є національні організації глухих людей зі 120 країн світу. Пріоритетними напрямками діяльності WorldFederationoftheDeaf є: захист прав глухих людей та ліквідація дискримінації суспільства глухих людей та мови знаків; освіта глухих людей; зміцнення асоціації глухих людей; стабілізація роботи регіональних організацій.

В Україні такої існує достатньо багато вузькопрофільних НПО, що опікуються правами найбільш вразливих верств населення. Незважаючи на досить молодий вік вітчизняного «третього сектора», НПО України мають деякі *спільні риси* з аналогічними організаціями країн ЄС, найбільш характерними з яких є: 1) наявність власної філософії існування, що конкретно визначає місію організації, мету, методи та засоби, за допомогою яких організація досягає своєї мети; 2) участь у роботі організації як добровільних помічників, так і професіоналів, з певним співвідношенням платних і безкоштовних послуг тощо.

Серед *відмінностей* організації та діяльності НПО в Україні та країнах ЄС можна виділити такі: 1) фінансування діяльності європейських НПО має диверсифікований характер і здійснюється як урядом, так і спонсорськими бізнесовими структурами, членськими та благодійними внесками, в той час як діяльність українських НПО фінансується головним чином донорськими програмами НПО зарубіжних країн за незначної участі державних органів та громадян-членів НПО; 2) проекти українських НПО, як правило, не є довготерміновими; 3) діяльність українських НПО орієнтована на проведення проектів виключно на національному та регіональному рівні; 4) для досягнення мети українські НПО в більшості випадків здійснюють заходи в одному виб-

раному напрямку, тоді як європейським організаціям характерні багатоваріантні шляхи досягнення своєї мети, здійснює заходів декількох напрямках; 5) для українських НПО, на відміну від НПО країн ЄС, не є характерною розвинена структура організації з декількома департаментами; 6) недосконалість правових норм з регламентування взаємодії НПО з донорськими організаціями (зокрема, незначний відсоток зменшення податку бізнесовим структурам, які виділяють кошти на благодійність).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що процес інституціоналізації НПО в Україні супроводжується такими особливостями: а) діяльність правозахисних організацій в Україні позначається зневірою народу в їх здатності захистити права людини юридичними засобами; б) становлення неурядових організацій як інституту громадянського суспільства відбувається в умовах відсутності в Україні науковообґрунтованої концепції неурядових організацій, а також чітких, заснованих на багаторічному досвіді правозахисних організацій світу, уявлень про місце недержавного сектора у системі захисту прав людини. Для оптимізації процесу інституціоналізації НПО в Україні слід використовувати позитивний досвід Європейського Союзу, де НПО діють багато років та становлять реальну альтернативу державному сектору у сфері захисту прав і свобод людини. До позитивних аспектів практики НПО країн-членів, на які слід звернути увагу вітчизняним НПО, слід відносити: 1) диверсифікований характер фінансування діяльності європейських НПО; 2) розгалужений асортимент правових та організаційних інструментів для досягнення своєї мети; 3) розвинену структуру НПО; 4) плідну взаємодію НПО з донорськими організаціями.

Бібліографічні посилання

1. *Наливайко Л. Р.* Неурядові правозахисні організації України : навч. посіб. / Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай, О. С. Дніпров. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 432 с.
2. *Чуксина В. В.* Национальные правозащитные институты в контексте взаимодействия внутригосударственных и международных механизмов защиты прав человека / В. В. Чуксина // Известия Иркутской госуд. экономической академии. – 2011. – Выпуск 4. – С. 158-162.
3. *Палій Г. О.* Діяльність українських правозахисних організацій та рухів / Г. О. Палій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : niss.gov.ua/articles/1283.
4. *Клейнер Г. Б.* Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер / ЦЭМИ РАН. – М. : Наука, 2004. – 240 с.

Грицай И. О. **Неправительственные правозащитные организации Украины и Европейского Союза: институциональный аспект сравнения.** Определены предпосылки институционализации неправительственных правозащитных (НПО) организаций Украины, осуществлен сравнительный анализ деятельности НПО Украины и Европейского Союза, а также обоснована возможность учета положительного опыта НПО стран-членов для создания эффективных правозащитных институтов в Украине.

Ключевые слова: неправительственные правозащитные организации, институт, Европейский Союз, европейский опыт.

Grytsay I. O. **Human rights NGOs of Ukraine and of the EU: institutional aspect of comparison.** One of the basic principles of the development of Ukraine as an independent

democratic state is the priority of a person, his or her rights and freedoms. At the present states of the Ukrainian states establishment, the legal mechanisms to secure the right of each individual to association are actively formed. The world experience shows that the implementation of human rights is largely dependent upon meaningful participation of the public, who takes advantage of the universally recognized right to association, creates non-governmental organization, reflecting a growing in the global community striving to democracy. The development of national legislation, aimed at the effective standards for the protection of human rights and able to guarantee the right of every individual to realize the right to association, has now a prior nature and requires careful. The Constitution of Ukraine not only proclaimed the rights and freedoms of a person and a citizen among the constitutional order, but also defined guidelines for establishment of an appropriate to international standards system of their implementation.

International standards of approval and ensuring of the right of a person to association are contained in many regulations. World-class standards related to non-governmental organizations vary greatly. Some of them regulated freedom of association at all, some are devoted to particular aspects of freedom of association and membership in non-governmental organization of the certain categories of people.

So the article attempts to define the preconditions of the institutionalization of human rights NGOs of Ukraine, to carry out a comparative analysis of the activities of NGOs of Ukraine and the European Union, as well as to justify the possibility of taking into account the positive experience of NGOs of member-countries to create effective human rights institutions in Ukraine.

Keywords: *non-governmental human rights organizations, institute, European Union, European experience.*

Надійшла до редакції 22.12.2014

Добробог Л. М.

кандидат історичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.15

ВИХІДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ГАЛУЗЕУТВОРЕННЯ

Розглянуто загальнотеоретичні аспекти дослідження процесу утворення галузі права. Акцентовано на школах розуміння права як вихідних засадах висвітлення галузеутворення. Наголошено, що, досліджуючи проблему закономірностей утворення галузі права як структурного елемента системи права, слід виходити із того, що право не ототожнюється із законодавством, нормативно-правовий акт не є єдиною формою існування норм права.

Ключові слова: *галузь права, галузеутворення, джерело права, праворозуміння, природно-правова школа.*

Постановка проблеми. Перманентні процеси юридичного нормотворення в Україні, значне розширення галузей законодавства, кількісне збіль-

шення нормативного матеріалу зумовлюють необхідність їх систематизації з метою ефективності застосування. Водночас така діяльність має здійснюватися з урахуванням закономірностей розвитку галузеутворення і, відповідно, формування галузей законодавства. Актуалізується питання вихідних засад процесу галузеутворення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зауважити, що вказана проблема не знайшла належного відображення у вітчизняній юридичній науці. Розглядалися лише питання становлення окремих галузей права, зокрема аграрного, митного, повітряного, транспортного та ін., а також окремі аспекти розвитку екологічного права. Цими питаннями займалися такі відомі вітчизняні правники, як В. Андрейцев, Г. Балюк, Г. Бачинський, Б. Дронів, В. Завгородня, В. Костицький, В. Міщук, О. Погрібний, Ю. Шемшученко та ін.

Метою статті є висвітлення засад дослідження процесу галузеутворення.

Виклад основного матеріалу. Тематика закономірностей утворення галузі права як структурного елемента системи права тісно пов'язана з праворозумінням як важливим світоглядним явищем. Адже від того, на яких світоглядних позиціях базується науковець, багато в чому залежить результат його досліджень, особливо зважаючи на те, що в Україні, як зазначає М. Патеї-Братасюк, «правову сферу обслуговує успадкована від колишньої тоталітарної держави псевдоправова, законницька ідеологія, яка ототожнює право і закон, підмінює право узаконеним неправом» [1, с. 100].

Оскільки в межах даної праці висвітлити всі аспекти окресленої проблеми неможливо, зосередимо увагу на ключових питаннях, розв'язання яких дозволить встановити закономірності утворення галузі права як структурного елемента системи права.

Ця проблематика пов'язана із проблематикою визначення змісту категорії «джерело права», що є предметом однієї з найдавніших наукових дискусій. У різні часи до неї зверталися правознавці, висвітлюючи той чи інший аспект питання. Це значною мірою сприяло тому, що в юридичній науці поняття джерела права є одним із найбільш дискусійних і багатозначних. Так, представники юридичного позитивізму джерелом права вважають закон. Представники соціологічної школи права вважали, що сукупність юридичних норм у суспільстві завжди відображає лише якусь частину права як певного порядку суспільних відносин, який склався, а отже коріння права слід шукати в самому суспільстві. Представники природно-правової доктрини вважають, що природа вписує у свідомість людей їхні основні права і свободи (такі права і свободи одержали назву невідчужуваних від людини, природних). Прихильники психологічної школи права розглядають право як явище людської психіки і доходять висновку, що так звані «джерела права» є нічим іншим, як «самим правом, видом позитивного права» [2, с. 81].

Досліджуючи зміст права, можна дійти висновку про неуніверсальність останнього, що в останній час прийнято називати правовим поліцентризмом. В той же час плюралізм підходів до розуміння права можна звести до двох

основних напрямів (типів).

Передусім, слід виокремити природно-правовий тип. Ідеї, покладені в його основу, сягають стародавніх часів. Згадаємо, зокрема, ідеї давньогрецьких римського філософів Демокрита, Сократа, Платона, Цицерона, а також праці римських юристів імператорської доби. Цікавою в цьому аспекті є праця італійського юриста і громадського діяча Бруно Леоні «Свобода і закон», видана в 1961 р. У цій книзі автор на основі огляду римського права показує, що, на думку стародавніх римлян, право було процесом відкриття, а не набором офіційно прийнятих наказів. Тобто історично і традиційно «право» розглядалося як щось, що відкривається суддями і юристами, а не ототожнюється з тим, що створюють і за що голосують законодавці. «Історія Давнього Риму і Англії, – зазначає Б. Леоні, – вчить нас не тому, що проповідують сьогодні прибічники роздутого законодавства. Сьогодні на словах всі звеличують законодавчу мудрість давніх римлян і англійців. Однак мало хто розуміє, в чому полягала ця мудрість, а саме наскільки незалежними від законодавства були їх системи в тому, що стосувалося повсякденного життя людей, і наскільки просторою була сфера особистої свободи і в Давньому Римі, і в Англії в ті віки, коли їх правові системи переживали максимальний розквіт. Навіть дивно, навіщо продовжувати вивчати історію римського і англійського права, якщо не звертати увагу на цю ключову особливість» [3, с. 25].

Зміст цього типу праворозуміння полягає в тому, що існує дві системи норм: норми права природного і норми права позитивного. Позитивним правом є результат діяльності держави щодо прийняття нормативно-правових актів, який знаходить своє відображення у системі законодавства та, як наслідок, охороняється державою. Тобто позитивне право походить від держави. На відміну від нього природне право – це правила поведінки, які витікають з природи людини, її сутності, надані їй Богом. Відтак, природне право є статичним, незмінним, вічним, а позитивне право навпаки – швидкоплинне, динамічне, залежить від соціальних умов. Як наслідок, позитивне право має відповідати природному, адже, зважаючи на сутність першого, воно може містити неправові (несправедливі) норми, що є результатом неправильного сприйняття та відповідно формального відображення органами держави права природного. «Позитивне право є національним, правова система кожної країни характерна своїми особливостями, тоді ж як природне право має загальнолюдський характер і притаманне для усіх народів. Саме природне право і є, власне, правом» [4].

Сьогодні теорії природно-правової школи права знайшли відображення майже в усіх міжнародних актах у сфері забезпечення прав людини. Так, Загальна декларація прав людини (1948 р.) закріплює невідчужувані права людини, вказує на їх рівність для усіх: право на життя, свободу, особисту недоторканність, рівність перед законом, на власність та ін. У Преамбулі Конвенції про захист прав і основних свобод людини проголошено, що Уряди, які підписали цю Конвенцію, будучи членами Ради Європи, знову підтвердили свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини спра-

ведливості і миру в усьому світі і які найкращим чином здійснюються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого – завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать, сповнені рішучості як уряди європейських країн, що дотримуються єдиних думок і мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі і верховенстві права, зробити перші кроки для забезпечення колективного здійснення деяких із прав, проголошених в Загальній декларації [5].

Серед позитивних аспектів цього типу праворозуміння слід вказати на такі:

- 1) розмежовується право і закон; законодавство не є єдиною формою права;
- 2) сутністю права є справедливість; право завжди справедливе, несправедливим може бути закон;
- 3) право не може містити довільні вимоги та обмежує втручання держави у сферу приватного;
- 4) держава, приймаючи нормативно-правові акти, зобов'язана додержуватись природного права та, відповідно, забезпечувати відповідність законодавства природному праву.

Другий тип – державоцентристський, за якого «право розуміється як веління держави, адресовані громадянам. Загальновідомою є формула, що відображає зміст цього підходу: «Право – це зведена в закон воля пануючого класу». Тобто держава визначає, що є правильним для громадян, як їм слід поводитись в тій чи іншій ситуації, як їм слід думати; натомість держава бере на себе обов'язок (який не завжди виконує, а й то й зовсім не виконує) забезпечити людині необхідний прожитковий мінімум (який визначається, знову ж таки, державою), керуючись при цьому положенням: «Від кожного за здібностями, кожному – за потребами». Досить чітко така держава змальована в романі «1984» Джорджем Оруелом» [6, с. 109].

Так само як і перший тип, державницький бере початок ще в давні часи. Формами його прояву були: китайський легізм, вчення софістів, номіналізм У. Оккама, концепція абсолютної держави Т. Гоббса та ін. Однак як самостійний напрям філософсько-правової думки він, зокрема правовий позитивізм, виник у 30-40-і рр. ХІХ ст. у зв'язку з теоретичним обґрунтуванням формально-догматичної юриспруденції. Його найближчим попередником був І. Бентам. У розвитку юридичного позитивізму можна визначити три основні етапи: класичний позитивізм Дж. Остіна, який право ототожнював з наказами суверена; «чиста теорія права» Г. Кельзена, що пов'язує право з правомочністю до примусу; аналітична юриспруденція Г. Харта, ключовим поняттям якої є «правило визнання» [7].

Як вказує А. Ковтонюк, вперше офіційно нормативний підхід до вивчення права був встановлений на 1-й Всесоюзній нараді наукових і практичних працівників юридичних установ і вузів у 1938 р. Незважаючи на те, що юридичний позитивізм в ХХ ст. був суттєво потіснений соціологічними природно-правовими теоріями, він все ж продовжував посідати значне місце в правознавстві, особливо в галузевих дисциплінах [8].

Серед позитивного аспекту цього типу праворозуміння слід вказати на формальну визначеність правил поведінки, а відтак чіткість приписів, можливість ознайомлення із їх змістом кожному громадянину.

Однак зауважимо, що в історично первинних суспільствах упорядкування суспільних відносин відбувалося за допомогою *суспільної влади*, яка представляла суспільство в зовнішніх і внутрішніх конфліктах. Ця влада володіла монополією на *фізичний примус членів суспільства у разі потреби*, але не мала для його *реалізації спеціальних органів*. Владні рішення, що виходили від суспільної влади, здійснювалися або всім суспільством, або його уповноваженими представниками. Соціально значущі зразки поведінки поступово закріплювалися і перетворювалися на певні правила поведінки – *звичаї*, яким слідували всі члени суспільства. Таким чином, виникало стародавнє *архаїчне право*, що не мало письмової форми і строгої системи, але носило загальнообов'язковий характер і володіло безумовним авторитетом серед членів потестарного (*додержавного*) суспільства [9].

У цей період існування право, як бачимо, було системою відносин, що ґрунтувалась на праві вимоги безумовного дотримання встановлених в суспільстві заборон і правом влади карати порушників таких заборон, а з іншого боку – системою відносин, заснованих на можливості індивіда самостійно обирати той або інший варіант поведінки, що надається соціальними нормами, і вимагати відповідної поведінки від інших членів суспільства, наприклад право вибору дружини, право на частину спільно отриманих продуктів харчування, право брати участь у виборах або бути обраним на відповідну посаду, право вимагати виконання укладеного договору тощо. Право, таким чином, формується як специфічна соціальна мова і як універсальна форма соціальної взаємодії – комунікації. «*Ubi societas, ibi ius*» (з лат. «де суспільство – там право») – говорили стародавні, і цей вислів відображав реальний стан речей.

З виникненням держави право вступає в новий етап свого розвитку. Воно стає більш формалізованим і системним. Виникає його письмова форма – закони. Держава отримує можливість наглядати за виконанням законів через професійну діяльність спеціально уповноважених на це осіб, удаючись у разі потреби до апаратно-організованого фізичного примусу. Право набуває цивільного характеру (від лат. *civilis* – державний). Слід зазначити, що ця характеристика зовсім не вказує на якісь гуманні начала такого права, але припускає його відповідність стандартам «цивілізованості», що визнаються в державі [9].

Загалом, право безпосередньо пов'язано з суспільством. Так, якщо гіпотетично уявити людину, що живе сама на острові і, відповідно, не взаємодіє з іншими людьми, то говорити про наявність у неї прав і обов'язків є недоречним. Адже зрозуміло, що будь-яке правомірне діяння, на відміну від простого прояву сили чи свавілля, припускає відповідну цьому праву кореляцію поведінки інших суб'єктів, зобов'язаних діяти або утриматися від вчинення відповідних дій на користь уповноваженої особи.

Однак права і обов'язки особа має не тільки щодо іншої людини, але

й щодо суспільства. Чи може існувати суспільство, члени якого не підкоряються жодним обов'язковим для всіх правилам поведінки? Очевидно, що ні, оскільки це призвело б до розпаду самого суспільства. Будь-яке суспільство є якоюсь цілісністю, структуру (будову) якої утворюють внутрішні зв'язки (відносини), що виникають між членами суспільства, спрямовані на підтримку цієї цілісності. Отже, саме поняття суспільства припускає впорядкованість відносин, заснованих на необхідності соціальної взаємодії [9].

Висновки. Таким чином, досліджуючи проблему закономірностей утворення галузі права як структурного елемента системи права, слід виходити з того, що право не ототожнюється із законодавством, нормативно-правовий акт не є єдиною формою існування норм права, верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Бібліографічні посилання

1. *Патей-Братасюк М.* Антропоцентрична теорія права / М. Патей-Братасюк. – К., 2010. – 396 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави і права: навчальний посібник / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К.: ФОПО. С. Ліпкан, 2010. – 260 с.
3. *Леони Б.* Свобода и закон / пер. с англ. В. Кошкина / Б. Леони. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 312 с.
4. *Машков А.* Проблеми теорії держави і права / А. Машков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki/188/pravo/shiroke_rozuminnya_prava.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/995_004.
6. *Кучук А. М.* Правовий поліцентризм і розуміння права / А. М. Кучук // Науковий вісник Дніпропетровського держ.ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 3. – С. 105-111.
7. Основні типи праворозуміння: правовий позитивізм і природно-правове мислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://all-filosof.ru/filosofija-prava/63/720-osnovni-tipi-pravorozuminnya-pravovij-pozitivizm-i-prirodno-pravove-mislennya>.
8. *Ковтонюк А.* Юридичний позитивізм: історія та сучасність / А. Ковтонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1179/50>.
9. *Поляков А. В.* Введение в общую теорию права и государства / А. В. Поляков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=101>.

Добробог Л. Н. Исходные начала исследования процесса отраслеобразования. Рассмотрены общетеоретические аспекты исследования процесса образования отрасли права. Акцентируется внимание на школах понимания права как основах освещения отраслеобразования. Отмечается, что, исследуя проблему закономерностей образования отрасли права как структурного элемента системы права, следует исходить из того, что право не отождествляется с законодательством, нормативно-правовой акт не является единственной формой существования норм права.

Ключевые слова: *отрасль права, отраслеобразование, источник права, правопонимание, естественно-правовая школа.*

Dobrobog L. M. Starting backgrounds of research of the process of branch formation. The article deals with general and theoretical aspects of research of the process of a branch of law formation. Attention is paid to the fact that the issue of regularities of formation of a branch of law as a structural element of the system of law is closely connected with the

consideration of law as an important world outlook phenomenon, and also with the issue of definition of burden of the category “source of law”, which is the subject of the first scientific dispute. The representatives of legal positivism consider the law to be the source of law. The representatives of the sociological law school think that the body of legal norms within a society always reflects only a specific part of law as a certain order of social relations, which has been formed, and consequently, the roots of law should be found in a society itself. The representatives of the natural and law doctrine believe that nature inscribes in human minds their basic rights and freedoms (these rights and freedoms has got the name of inalienable ones, natural). The followers of the psychological school of law consider law as a phenomenon of human psyche.

Special attention is paid to two types of law consideration. The first one is natural and law type. The ideas put in its base date back to ancient times. Today the theories of natural and law school of law are reflected in almost all international instruments in the sphere of human rights provision.

Among the positive aspects of this type of law consideration are the following:

- 1) Law and the law are separated and legislature is not the only form of law;
- 2) Justice is the essence of law, law is always just, and only the law can be unjust;
- 3) Law cannot combine arbitrary standards and limits interference of a state into the private sphere;
- 4) State, while making legal acts must follow natural law and ensure the compliance of legislature with natural law correspondingly;

The second type is “state centered”. In accordance with this type “law is considered as dictates of the state addressed to its citizens”.

It is noted that while studying the issue of regularities of formation of a branch of law as a structural element of the system of law it should be taken into account that law is not identified with the law, the legal act is not the only form of existence of norms of law, the rule of law demands from the state its realization into law-making and law enforcement activities, particularly in laws, which by their meaning should be first of all penetrated with the ideas of social justice, liberty and equality.

Keywords: *branch of law, branch formation, source of law, consideration of law, natural and law school.*

Надійшла до редакції 24.12.2014

Христова Ю. В.

кандидат юридичних наук, доцент

Троїцька О. О.

курсант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.725

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проаналізовано законодавство України та деяких європейських країн у сфері забезпечення мовних прав людини і громадянина. Запропоновано можливі напрямки удосконалення державної мовної політики України.

Ключові слова: *права людини, мова, мовні права, мовна політика, державна мова, мультилінгвізм.*

Постановка проблеми. Конституція України, разом із закріпленням статусу української мови як державної, у ст. 10 гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [1]. Проте, незважаючи на толерантність мовної політики українізації порівняно з іншими європейськими країнами, процес розширення функцій державної мови супроводжується негативними суспільними реакціями і нерідко штучно переноситься з мовної площини в політичну. Мовне питання в Україні й досі залишається предметом маніпулювання різних політичних сил, особливо перед виборами до органів державної влади і місцевого самоврядування. Актуальність даного дослідження також обумовлена реформуванням мовної політики відповідно до зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством у напрямі забезпечення прав і свобод мовних меншин на нинішньому етапі розвитку України. Враховуючи, що деякі положення Закону України «Про засади державної мовної політики» не відповідають нормам Конституції України, законодавству про кримінальну та адміністративну відповідальність, а також вимогам Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, вони потребують своєчасного ґрунтовного наукового дослідження та нормативного удосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Перші доктринальні дослідження, пов'язані із забезпечення мовних прав людини і громадянина, були розпочаті ще у 1970-х рр. Значну увагу цій проблемі приділено в роботах Г. Залізняка, Н.П. Карпчук, Т.П. Марусик, О. Медведєва, В.В. Міцика, О.В. Нельги, О.В. Рудої та багатьох інших вчених. Однак в Україні, незважаючи на наявність наукових праць з проблематики забезпечення прав та свобод людини і громадянина, відсутнє комплексне дослідження мовних прав людини і громадянина, а також механізму їх забезпечення.

Метою цієї статті є розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у сфері забезпечення мовних прав людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Мовна ситуація в нашій країні є неоднорідною. Під час останнього перепису населення 2001 року [2, с. 133] російську мову назвали рідною 14 млн. 273 тисячі громадян, або 29,6% населення країни, – майже всі росіяни в Україні (17% від загальної чисельності населення; при цьому всього лише 3,9% з них рідною вважають українську). Рідною українську мову визнали 67,5% населення України. При цьому нею спілкуються приблизно 53% громадян України (російською – 45%) [3]. За результатами дослідження Research&BrandingGroup, проведеного в період 12-22 серпня 2011 р., практично для половини (47%) жителів України основною мовою спілкування в сім'ї є українська мова; російською вдома спілкуються 37% респондентів; і російською, і українською – 15% українців [4]. Українська мова переважає в Західній Україні, в центрі та на північному сході, російська – Донбасі, Криму та на півдні [5].

На півдні та сході України склалися сприятливі умови для розвитку і

функціонування масової двомовності. Переважна більшість населення цих областей – хто на активному рівні, хто на пасивному – двомовна. Соціопитування, звісно, не враховують фактор суржику, часто виникає плутанина і з конкретикою терміна «рідна мова», що зумовлює певну нерелевантність даних. Наприклад, значний відсоток українців, вважаючи своєю рідною мовою українську, в повсякденному житті послуговується російською [6].

Наслідки попередніх асиміляційних процесів нині виявляються в тому, що мови всіх інших етнічних груп не помітні на мовній карті України. За даними опитування, проведеного в 2006 р. в межах проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи», іншу мову (не українську і не російську) вважають рідною 1,4% населення, спілкуються іншою мовою – 0,9%. Це свідчить про те, що розповсюджена сьогодні теза про багатомовність України не відповідає дійсності. За результатами опитування, проведеного Research&BrandingGroup у період з 12 по 22 серпня 2011 р. у 24 областях України й Автономній Республіці Крим, за українську мову як єдину державну висловилися 48% українців, а за дві державні мови (українську й російську) – 49% опитаних. У регіональному розрізі число прихильників єдиної державної мови (української) переважало на заході (88%) і в центрі (65%) країни [6].

Таким чином, для розв'язання наявних проблем у сфері забезпечення мовних прав людини слід проводити виважену, науково обґрунтовану державну політику.

Для реалізації мовної політики в Україні надзвичайно важливим кроком стало закріплення у статтях 10-12 Конституції принципів положень щодо функціонування мов в Україні [1]. Конституційний Суд у своєму офіційному тлумаченні статті 10 Конституції України, зокрема положення частини першої, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», зазначив: це положення слід розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України). Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України [7].

Таким чином, Конституція України чітко визначає статус російської мови: відповідно до положення ч. 3 ст. 10 російській мові в Україні надано статус мови національної меншини. Виходячи з положень ст. 156 Конституції, зміна статусу мов, визначеного положеннями ст. 10 Конституції, можлива лише за умови зміни конституційних положень ст. 10, здійсненої за спеціальним порядком – за поданням відповідного законопроекту Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної

Ради України і за умови прийняття його не менш як двома третинами від конституційного складу парламенту та затвердження його всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Російська мова згадується в законі як мова, якою публікуються офіційні документи (ст. 10, абз. 1), як мова економіки (ст. 18, абз. 1 і 3) та інформатики (ст. 22, абз. 1), як мова, якою може видаватися паспорт (ст. 28, абз. 3) поряд з українською. В усіх інших випадках російська стоїть в ряду «інших регіональних мов або мов меншин».

Разом з тим у Законі України «Про засади державної мовної політики» термін «регіональна мова» подекуди ототожнюється з конституційним поняттям «мови національних меншин», наприклад у ст.10, що суперечить Конституції України, яка не містить терміна «регіональна мова».

Отже, положення Конституції України щодо забезпечення мовних прав людини і громадянина в цілому знайшли своє відображення у Законі України «Про засади державної мовної політики», проте взагалі поза увагою законодавця залишились «мови міжнародного спілкування», вивченню яких сприяє наша держава, як це проголошено в ч. 3 ст. 10 Конституції України [1]. Термін «мови міжнародного спілкування» досі не має нормативного визначення в Україні, що, в кінцевому результаті, ускладнює механізм реалізації мовної політики в процесі виникнення міжнародно-правових відносин.

Крім того, Закон України «Про засади державної мовної політики» у ст. 1 закріпив визначення терміна «регіональна мова або мова меншини» всупереч пунктам «і», «іі» ст. 1 ратифікованої Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин [8].

Також вказаний Закон у ст. 1 визначає низку інших термінів, які за своїм змістом розглядають мову не як одну з найважливіших етнонаціональних ознак, а як територіальну ознаку, що, насамперед, суперечить Преамбулі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, яка встановлює, що її основою є збереження культурної та історичної спадщини, «охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи» як невід'ємної частини культурного багатства і традицій континенту. В документі наголошується на врахуванні важливості міжкультурного діалогу і багатомовності та підкреслюється, що «охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх».

Окрім вищезазначеного, недосконалим вбачається механізм визнання мов регіональними або мовами меншин, передбачений у ч.3-7 ст. 7 Закону. Зокрема, встановлений Законом кількісний критерій на рівні 10% і більше, а в окремих випадках – і менше 10% населення відповідної території, на якій поширена мова, вбачається недостатньо обґрунтованим. Зокрема, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин не пов'язує визнання мови регіональною з певним відсотком представників національних меншин у загальному складі населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а передбачає здійснення охоронних і заохочувальних заходів, спрямованих на забезпечення використання регіональних мов, і в жодному разі не передбачає

ється прийняття органами місцевого самоврядування спеціальних рішень про визначення територій використання регіональних мов [9].

Ще однією правовою проблемою мовної політики в Україні є визначення в ч. 1 ст. 8 «Захист мовних прав і свобод людини і громадянина» цього ж Закону ознак злочину, за який може наступити кримінальна відповідальність. Це положення, по-перше, суперечить вимогам ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу (далі – КК), де чітко зазначено, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом [10]. По-друге, ознаки злочину, визначені у ч.1 ст. 8 Закону, не повною мірою кореспондуються з назвою та диспозицією ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії».

Продовжуючи аналіз положень чинного Закону України «Про засади державної мовної політики» на предмет видів юридичної відповідальності за його порушення, слід вказати, що у ст. 32 передбачено: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові і службові особи, громадяни, винні у порушенні цього Закону, несуть адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України. Тобто законодавець прямо вказав на два конкретні види юридичної відповідальності (адміністративну та кримінальну) за порушення Закону, що розглядається. Питання кримінальної відповідальності за такі дії проаналізовано нами вище, тоді як питання адміністративної відповідальності за порушення чинного законодавства про засади державної мовної політики наразі залишається без нормативного вирішення.

Аналізуючи зазначені положення, слід ще раз наголосити на тому, що Європейськучартію регіональних мов або мов меншин ратифіковано нашою державою з метою імплементації у національне законодавство системи універсальних принципів для збереження та захисту внутрішньодержавної мови та мов національних меншин. Термінологічна основа національного законодавства України про мовну політику потребує подальшого детального вивчення та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Невідкладність вирішення означеної проблеми полягає у тому, що мовне питання пронизує всі сфери суспільного життя, а тому не врегульованість та неточність, що панує у цій сфері, ставить під сумнів ефективність здійснення мовної політики в Україні.

Заключним елементом предмета нашого дослідження є досвід деяких європейських держав щодо забезпечення мовних прав людини і громадянина. Україна поки що залишається відокремленою від країн-учасниць Європейського Союзу (далі – ЄС) мовним бар'єром, подолання якого має стати загальнодержавним завданням в умовах євроінтеграції нашої держави.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності ЄС є мовна політика, спрямована на створення та подальшу розбудову спільного комунікативного простору. Слід зазначити, що сучасне європейське громадянське суспільство знає змін, які пов'язані з глобалізацією, технологічним прогресом,

регіоналізацією, поглибленням і розширенням інтеграції. Зокрема, сьогодні у ЄС проживає більше 500 млн. жителів, що спілкуються більше ніж 20 офіційними мовами, деякі з яких мають світовий статус. Це свідчить про те, що життя громадян ЄС стає більш інтернаціональним та багатомовним. Також хочемо звернути увагу, що у наукових дослідженнях визначають різні мовні режими ЄС: націоналізація, асиметричні системи, обмежений мультилінгвізм, контрольований мультилінгвізм, повний мультилінгвізм з управлінськими корективами, необмежений мультилінгвізм, монолінгвізм, контрольований монолінгвізм. Сутність цих режимів полягає у використанні всіх офіційних мов без управлінських коректив, застосуванні однієї мови як офіційної і робочої тощо.

Ще у 2002 р. голови держав та урядів країн-членів ЄС на Барселонському саміті Європейської Ради оголосили про провадження в освітні системи країн-членів принципу «рідна мова плюс дві іноземні» та «індикатора лінгвістичної компетентності». Нині триває робота з їх реалізації, й у цілому можна сказати, що це довготривалі проекти, які мають стати частиною діяльності закладів шкільної, університетської та професійно-технічної освіти у межах ЄС. Еволюціонувавши протягом тривалого періоду, мовна політика ЄС є самостійним напрямом політичної активності Європейського Союзу та полягає у концепції мультилінгвізму, метою якої задекларовано збереження мовної різноманітності та сприяння оволодінню іноземними мовами громадянами ЄС [11].

Таким чином, неодмінною складовою законодавчо визначеної політики більшості європейських держав є захист і розвиток національної мови. Такий підхід притаманний, наприклад, Польщі (Ustawa o języku polskim – Закон про польську мову від 7 жовтня 1999 р.), Франції (Loi Toubon – «Закон Тубона» від 4 серпня 1994 року) та багатьом іншим європейським країнам.

Наприклад, закон про польську мову визначає її як державну й культурну цінність, а також економічну категорію. Він запроваджує нові правила, які мають припинити процес витіснення польської мови з меморіальних дощок, вивісок та реклами; висуває вимогу вміти зрозуміло та грамотно розмовляти польською кожному державному чиновникові. Усі угоди із зарубіжними партнерами, що виконуватимуться на теренах Польщі, мають укладатися тільки цією мовою.

Французька концепція щодо утвердження і збереження національної ідентичності є актуальною і заслуговує на особливу увагу, оскільки Франція впродовж не одного століття була і залишається піонером послідовного запровадження твердої мовної політики, спрямованої на захист своєї мови [12]. У Франції існує єдина офіційна мова – французька. Одним із цікавих фактів є те, що Франція не є учасником Європейської хартії регіональних мов, оскільки приєднання до неї порушило б конституційні положення про статус французької мови. «Закон Тубона» від 4 серпня 1994 року, який є основним мовним законом, передбачає накладання штрафів та навіть ув'язнення для тих, хто не використовував французьку мову у рекламі, публічних оголошеннях

та наукових конференціях. Конституційна Рада трохи послабила «чернетку» цього закону, проте його остаточний варіант залишився незмінним, радикальним і широко реалізовувався у життя. Сьогодні 40 поважних академіків Французької Академії продовжують підтримувати «чистоту» мови від іноземного впливу. Французька мова є однією з офіційних мов ООН, ЮНЕСКО та інших різноманітних міжнародних, суспільних організацій, а також зберігає достатньо сильні позиції як мова міжнародного спілкування.

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що наша держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, а також звернути увагу на те, що громадяни України, незалежно від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства, а також на те, що відповідно до чинного законодавства умовою набуття громадянства України є володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування [13].

На наш погляд, процедура прийняття до громадянства України розглядається досить спрощено, а саме щодо встановлення факту володіння українською мовою на достатньому рівні для спілкування. Зважаючи на позитивний досвід зарубіжних країн, наприклад Німеччини, Франції та Польщі, вважаємо слушним законодавчо закріпити процедуру складання комплексного іспиту, який повинен включати письмове завдання та усну співбесіду зі знання української мови, перед вирішенням по суті питання щодо прийняття до громадянства України іноземців, біженців, осіб без громадянства.

На основі аналізу норм Закону України «Про засади державної мовної політики» на предмет відповідності Конституції та чинному законодавству України про адміністративну і кримінальну відповідальність, а також Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, слід відзначити наявність цілої низки правових проблем, які мають бути усунені внесенням відповідних змін як до його тексту, так і до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У результаті проведеного дослідження дістало подальшого розвитку положення про те, що чинне законодавство України у сфері забезпечення мовних прав людини не в змозі забезпечити належний баланс між розвитком державної мови як об'єднуючого чинника в житті суспільства і захистом мов меншин. Вагомими факторами підвищення ефективності функціонування механізму забезпечення мовних прав людини і громадянина в Україні, мають бути:

– удосконалення нормативно-правової бази здійснення державної мовної політики. Зокрема, пропонуємо: а) привести у відповідність до Конституції України, а також Європейської хартії регіональних мов або мов меншин положення Закону України «Про засади державної мовної політики», в яких терміни «регіональна мова» і «мова національних меншин» ототожнюються; б) у Законі України «Про засади державної мовної політики» визначити поняття «мова міжнародного спілкування»; в) на нормативному рівні вирішити

питання щодо адміністративної відповідальності за порушення законодавства про засади державної мовної політики; г) законодавчо закріпити процедуру складання комплексного іспиту зі знання української мови як обов'язкову умову прийняття до громадянства України іноземців, біженців і осіб без громадянства з метою посилити захист української мови як державної й культурної цінності;

– впровадження в освітню систему України принципу ЄС «рідна мова плюс дві іноземні» з метою подолати мовний бар'єр у сучасних умовах євроінтеграції нашої держави, а також повноцінно включитись до європейського комунікативного простору.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВРУ України. – 1996. – № 30. – С. 140.
2. *Залізняк Г.* Мовні орієнтації та цивілізаційний вибір українців // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 132-166.
3. Опитування: більшість українців спілкуються вдома українською мовою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/opituvannya-bilshist-ukrayinciv-spilkuuyutsya-vdoma-ukrayinskoju-movoyu.html>.
4. Українці перехотіли другу державну // Українська правда. – 2011. – 7 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2011/09/7/6567769>.
5. *Медведев О.* Мовний баланс України / О. Медведев // Портал української книжкової індустрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386.
6. *Руда О. Г.* Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 р. № 1-6/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v031u710-13>.
8. Про засади державної мовної політики: Закон України від 3 липня 2012 р. : зі змінами і доповненнями станом на 6 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
9. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року // Офіційний вісник України. – 2006. – № 50. – С. 379.
10. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
11. *Карпчук Н. П.* Мовна політика Європейського Союзу в контексті європейської інтеграції / Н. П. Карпчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vnumi.blogspot.com/2011/05/blog-post_9219.html.
12. *Марусик Т. П.* Мовне законодавство і мовні відносини у Франції: погляд крізь віки / Т. П. Марусик // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/164>.
13. Про громадянство України : Закон України від 18 січн. 2001 р.: зі змінами та доповн., станом на 6 груд. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.

Христова Ю. В., Троицкая Е. А. Обеспечение языковых прав человека и гражданина: национальный и европейский опыт. Проведен анализ законодательства Украины и некоторых европейских стран относительно обеспечения языковых прав человека и гражданина. Предложены возможные направления усовершенствования государственной языковой политики Украины.

Ключевые слова: права человека, язык, языковые права, языковая политика, государственный язык, мультилингвизм.

Khrystova Yu. V., Troyits'ka Ye. A. Ensuring the linguistic rights of the man and the citizen: national and European experience. The authors have analyzed the legislation of Ukraine and some European countries concerning linguistic rights of the man and the citizen, and has offered possible ways to improve the state language policy of Ukraine.

There are the characteristic of the language situation in Ukraine, and the analysis of the norms of the Law of Ukraine "On State Language Policy" for compliance with the Constitution of Ukraine, the legislation on criminal and administrative liability, as well as the European Charter for regional languages or minorities' languages. The authors have analyzed the experience of some European countries with respect to ensuring the linguistic rights of the man and the citizen. They have considered possible directions of improvement of the state language policy in Ukraine. They have made the proposal to legalize the procedure of passing a comprehensive exam on the Ukrainian language as a requirement for the adoption of the citizenship of Ukraine of foreigners, refugees and stateless persons in order to strengthen the protection of the Ukrainian language as a political and cultural values.

They have reasoned the conclusion that the terminological basis of national legislation of Ukraine on language policy needs to be further detailed study and enforcement of compliance with international standards, as well as the appropriateness of the education system to implement in Ukraine the principle of the European Union "native language plus two foreign ones."

Keywords: human rights, language, language rights, language policy, state language, multilingualism.

Надійшла до редакції 23.12.2014

Чубко Т. П.

кандидат юридичних наук
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 342.7

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ ПРАВА

Розглянуто характеристику прав людини та їх місце у сучасному розвитку права. Особливу увагу приділено дослідженню питання, як з розвитком суспільства розвивалося право та права людини, враховуючи їх сучасний стан.

Ключові слова: права людини, право, сучасний стан розвитку права.

Постановка проблеми. Питання прав людини сьогодні присутні практично у кожній сфері життєдіяльності суспільства й, відповідно, посідають у ньому особливе місце. У зв'язку з тим, що сучасна Україна перебуває у переходному стані творення правових, державних та суспільних інституцій, про-

цес становлення громадянського суспільства потребує виявлення характеру правовідносин в умовах перехідного періоду. Адже стосунки у громадянському суспільстві мають формуватися на основі усвідомлення невід'ємності й неспростовності природних прав людини. На них має спиратися позитивне законодавство держави. Вони є запорукою ефективності усієї системи соціальних відносин [1, с. 196]. Забезпечення прав людини виступає критерієм, за яким оцінюється досягнутий рівень демократії в державі. Початком зазначеного процесу в Україні можна назвати закріплення в Основному Законі положення, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3), та визначення пріоритету загальнолюдських цінностей. Водночас потребою сьогодення, що власне і спрямовує розвиток сучасного права, є вироблення певних загальних правових стандартів, які дають змогу перейти до нового якісного співіснування націй у сучасному світі на змістовних гуманістичних засадах. Виробленню і дотриманню таких стандартів сприятиме адекватне розуміння сутності змін у найважливіших сферах життєдіяльності сучасного суспільства та зумовленої ними логіки подальшого розвитку права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Історія виникнення та становлення прав людини, як власне і самого права, сягає глибини віків. Окремі аспекти дослідження прав людини здійснювалися у працях С. Алексєєва, Б. Бабій, С. Дністрянського, Б. Кістяківського, В. Копейчикова, В. Корецького, М. Коркунова, В. Лазарева, О. Лейста, О. Малько, П. Недбайла, В. Нерсисянца, А. Піголкіна, О. Тихомирова, Є. Трубецького, І. Фарбера, В. Хвостова, О. Хеффе, М. Цвіка, А. Шебанова, Г. Шершеневича. Формуванню визначення, сутності загально-теоретичного поняття прав людини присвячені роботи М. Вітрука, А. Колодія, М. Козюбри, О. Лукашової, І. Лукашука, С. Максимова, О. Петришина, П. Рабіновича.

Нині створення правової держави в Україні – основний фактор соціально-економічних реформ. Від успішних перетворень у цій сфері залежать не тільки демократичний процес у суспільстві, а й економічне зростання та соціально-політична стабілізація загалом. Окрім цього трансформації у напрямку побудови правової держави є необхідною передумовою органічного й успішного входження України до європейського та світового глобалізованого простору. У спадок нам залишилися уявлення про суть і роль права в житті суспільства, що ґрунтувалися виключно на нормативіському праворозумінні, це призвело до імперативного характеру права, тобто суто позитивного його бачення. Сьогодні змінюється вся система правовідносин в Україні, що потребує переосмислення уявлень про право та його завдань у суспільстві. Саме тому **метою** статті є характеристика тенденцій розвитку прав людини та їх місця у розвитку права.

Виклад основного матеріалу. Нині можна констатувати, що науковці все частіше висловлюють думку про нерозривний зв'язок права та прав людини. Зокрема, В. Нерсисянц зазначає, що права людини – це необхідний, не-

від'ємний та неминучий компонент будь-якого права, певний (а саме суб'єктно-людський) аспект вираження сутності права як всезагальної і невід'ємної форми свободи людей [2, с. 311-312]. На думку М.І. Козюбри, право має розглядатися у нерозривному зв'язку з правами людини, що становлять невід'ємний компонент права, і не як безпосередній акт державної влади. Права людини є безпосередньо діючим правом і можуть застосовуватися всупереч закону, якщо закон суперечить фундаментальним правам людини: не відображає природно-правові засади; не відповідає загально визнаним міжнародно-правовим принципам і нормам про права людини та громадянина; прийнятий нелегітимним органом державної влади тощо [3, с. 92]. Основоположні права людини слугують свого роду системою вихідних критеріїв для законодавства та юридичної практики держав сучасного співтовариства – критеріїв, котрі не вправі ігнорувати жодна з них [4, с. 23].

Враховуючи викладене, можна зазначити, що у центрі права стоїть людина, індивід як суб'єкт пізнання, творення і здійснення права. Врахування особливостей цього суб'єкта дає змогу глибше осягнути сутність права.

Зокрема, по-перше, суб'єкт не може абсолютно адекватно пізнавати об'єктивний світ, що пов'язано з відповідними особливостями соціального пізнання. Отже, потенція права, сформована у знеособленому соціумі, ніколи не дорівнює результату суб'єктивного пізнання цієї потенції. Правові явища як продукт свідомості, конструкція будь-якої правосвідомості – це результат нашої інтерпретації, суб'єктивного розуміння, і тому завжди щось неадекватне, нетотожне й у цьому сенсі дещо нове порівняно з „опанованими” свідомістю реальними явищами і за своїм безпосереднім змістом, і за модусом буття [5, с. 4].

По-друге, людині як свідомій, вольовій істоті властивий творчий підхід до світу: вона неодмінно моделює, перетворює, пристосовує, будує соціальне буття. Причому така творча діяльність завжди зорієнтована на певний ідеальний стан речей. Саме тому право не тільки „консервує” певні сталі, корисні, загально схвалені елементи останнього, а й неодмінно містить оновлену, дещо ідеальну й утопічну картину цього буття. Юридичні поняття, юридичний світ створюються людиною під впливом економічних та соціальних передумов, але надалі вони здатні багато в чому розвиватися і творитися за власними внутрішніми законами [6, с. 332]. Право, формуючи свій світ, паралельний із світом, який задається соціальною реальністю, виходить не з того, що є, а з того, що має бути, тим самим певною мірою заперечуючи існуючий порядок речей [7, с. 79].

По-третє, кожна людина є унікальною, володіє певними, властивими лише їй, властивостями, є носієм особистих переконань, прагнень, інтересів. Вона завжди переносить свій власний унікальний світ, досвід на ту „ділянку” життя, в якій перебуває. І саме людина є тим основним, „живим” началом, мірилом права, через яке відбувається інтерпретація змісту права, наповнення права конкретними і чіткими змістовними моментами.

Значущість прав людини для розуміння проблем і тенденцій розвитку

сучасного права зумовлена насамперед тим, що їх можна назвати модусом (від лат. *modus* – міра, спосіб, образ, вид) права, тобто одиничним виявом субстанції (права). Цей модус є одним із найважливіших, оскільки, по-перше, перебуває у центрі політичного проекту сучасності, виявляє безпосередній зв'язок між владою і справедливістю; по-друге, права людини розглядаються як незалежні стандарти, завдяки яким можуть критикуватися закони, діяльність уряду та інших політико-правових інститутів, тобто вони виступають як критерій легітимації [8, с. 4]. Таким чином, можна дійти висновку, що в основі розвитку сучасного права мають бути людина та її права як своєрідний стандарт. Відтак, національна юридична система має будуватися відповідно до принципів і критеріїв прав людини.

Викладене спонукає звернути увагу на зміст поняття «права людини». Адже, як слушно зазначив М.В. Вітрук, поняття в юридичній науці – не тільки вузлові пункти пізнання, але й засіб практичного вдосконалення державно-правової дійсності. Постійно розвиваючись, вони дозволяють більш глибоко і всебічно досліджувати конкретно-правові явища, розкривати їхню сутність, осмислювати глибинні процеси, що відбуваються в них, адже дослідження здійснюється не тільки на основі емпіричних даних, але й на базі раніше пізнаного і закріпленого в наукових поняттях суттєвого, необхідного, закономірного [9, с. 16].

Найбільш вдале визначення прав людини як певних можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів, на думку автора, надав П.М. Рабінович. Таке визначення допомагає інтерпретувати права людини як: 1) унормування свободи; 2) певні потреби; 3) вимоги про надання певних благ; 4) певний вид, частина, форма існування, спосіб виявлення моралі [10, с. 20].

Водночас, для більш глибокого розуміння зв'язку права та прав людини, слід дослідити питання, як з розвитком суспільства розвивалися зазначені явища. Розвиток суспільства – це, безумовно, якісні зміни, зокрема правових і державних форм і процесів, що ґрунтуються, як і всі соціальні форми й процеси, на об'єктивних, природних закономірностях [11, с. 24]. Про природний характер свідчить потреба кожного індивіда як особи, наділеної розумом, здійснювати свою поведінку за принципом „маю право”.

При переході суспільства до цивілізації право не виникає знезацька, адже система соціального регулювання первісного суспільства вже існує. Поступовий розвиток суспільства, виникнення і розвиток виробництва призводять до того, що починають набувати дедалі більш самостійного значення певні можливості (свобода) поведінки тих чи інших учасників суспільних відносин.

Не можна уявити собі таку групу людей, в якій ніхто не визнавав би за своїм сусідом жодних прав. Такий гурт не міг би бути людським. Люди можуть утворити суспільство лише за умови, що за його членами визнаються хоч якісь права, які інші члени суспільства не повинні порушувати. Людина,

яка живе у суспільстві, не може не поступатися частиною своїх особистих інтересів. Вона має поважати життя, погляди, свободу, права на майно інших. При цьому і сама вправі очікувати такої реакції від інших людей [12, с. 7].

Своїм загальним масштабом і рівною мірою право вимірює і оформлює саме свободу індивідів, свободу в людських взаємовідносинах, діях, вчинках, тобто у зовнішній поведінці людей. Дозволи і заборони права якраз і є нормативною структурою і оформленістю свободи у суспільному бутті людей, межами досягнутої свободи, межами між свободою і несвободою на відповідному етапі історичного розвитку. Так, В.С. Нерсисянц вважав, що всесвітня історія є прогресуючим рухом до дедалі більшої свободи дедалі більшої кількості людей. Про це переконливо свідчить практичний і духовний досвід розвитку свободи, права, рівності й справедливості в людських відносинах [13, с. 37-41]. Як приклад можна навести еволюцію правового статусу жінки, який свідчить про розширення соціальної свободи і адекватне відображення цього процесу на рівні правового регулювання [14, с. 224].

Те ж саме вказана особливість розвитку суспільства (закріплення індивідуальної свободи особистості) стала поштовхом для появи принципово нового регулятора, який має більшу соціальну потугу та стабільність, значний потенціал регулятивної енергії і водночас спрямований на свободу людини, її права. Саме права людини і права народів – це головні ціннісні характеристики умов їх життєдіяльності, покликані забезпечити свободу, справедливість, самодостатність. Вони є юридичним вираженням індивідуальної свободи.

Безперечно, сучасні процеси (глобалізації, регіоналізації, універсалізації тощо) впливають на права людини, а відтак власне і на право. На початку ХХ ст. спостерігаються зміни як у змістовних параметрах прав людини, так і у формах та засобах їх реалізації [7, с. 4]. Друга половина століття ознаменувалася розвитком права в напрямку дедалі більшого захисту автономної особистості [15, с. 23-28]. Цей процес супроводжується поширенням універсальних стандартів у сфері прав людини, яким мають відповідати національні системи захисту прав людини. Як підкреслює С.С. Алексєєв, відбулося таке юридичне піднесення прав людини, коли вони через категорію об'єктивного права набувають глобального значення [16, с. 673]. Права людини стають чинним правом у глобальному сенсі – на наднаціональному, наддержавному рівні. Вони мають універсальну юридичну силу, і тому з питань прав людини утверджується універсальна юрисдикція [16, с. 676-677].

Водночас, з огляду на розмаїття культурного розвитку різних суспільств, відбувається процес створення стандартів і механізмів захисту прав людини відповідно до традицій і культур регіональних утворень. У результаті було прийнято Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 4 листопада 1950 р., Американську конвенцію про права людини 22 листопада 1969 р., Африканську хартію прав людини і народів 26 червня 1981 р., Ісламську декларацію прав людини 1990 р., Арабську хартію прав людини 15 вересня 1994 р. Однак їх реалізація ускладнена впливом інших цінностей і традицій. Це повною мірою стосується і України, адже ні в

дореволюційній Росії, Україні, ні в Радянському Союзі не існувало демократичних політичних традицій та ідеалів. Як вже зазначалося, вказані ідеали були проголошені та закріплені в Конституції України, однак ще не увійшли у суспільну свідомість та культуру.

На даний час спостерігається загострення проблеми змістовних параметрів концепції прав людини, ускладнення її реалізації у суспільствах з різними культурами і правовими системами [8, с. 6]. Існує проблема реалізації і захисту прав людини на загальносвітовому рівні як у країнах зі сталою демократією, так і в країнах, що перебувають у процесі переходу до демократії, ринкової економіки. У багатьох країнах права людини визнаються формально або взагалі заперечуються. Політика держав у сфері прав людини також не завжди послідовна, передусім якщо йдеться про великі держави з глобальними інтересами [8, с. 5].

Таким чином, для реалізації прав людини недостатньо створення зовнішніх механізмів. Вищевказана проблема існує, зокрема, в українському суспільстві, оскільки, як стверджують Т.В. Розова та В.Ю. Барков, тоталітаризм навчив цінувати «чужі» принципи демократії та гуманізму, але не показав, як ці принципи зробити «своїми», із конституційних перетворити на принципи повсякденного життя кожного громадянина. Тут не допоможуть і представники західних розвинених демократій, які можуть лише продемонструвати свої стандарти, корисні та застосовані лише до тієї межі, за якою знаходиться національна специфіка з усім тягарем минулого, особливостями соціально-політичної ситуації та тенденціями її розвитку в найближчому майбутньому [17, с. 294]. Тож у даному випадку не можна погодитися з твердженням В.Ю. Баркова, що метою розвитку суспільства не може бути наслідування стереотипів розвинених країн, а стратегією – послідовне виконання виписаних з підручників правил. Метою має стати сама людина [18, с. 51]. Це означає, що утвердження цінності прав і свобод людини має відбуватися насамперед на рівні окремих індивідів і суспільства в цілому, причому як на національному, так і на світовому рівні.

Висновки. В основі розвитку сучасного права мають бути людина та її права як своєрідний стандарт. А відтак національна юридична система має будуватися відповідно до принципів і критеріїв прав людини. Однак зазначене означає не механічне їх закріплення. Процес утвердження цінності прав і свобод людини має відбуватися на всіх рівнях (національному і світовому), а особливо на рівні окремих індивідів.

Бібліографічні посилання

1. Дія права: інтегративний аспект : монографія / кол. авторів ; відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Юрид. думка, 2010. – 360 с.
2. *Нерсесянц В. С.* Общая теория права и государства : учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2002. – 552 с.
3. *Козюбра М. І.* Правовий закон: проблема критеріїв / М. І. Козюбра // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 83-96.
4. Права людини й оновлення Конституції України : колект. моногр. // Праці лабора-

торії дослідження теоретичних проблем прав людини юридич. факультету Львівськ. нац. ун-ту ім. І. Франка. – Львів : Малий видавн. центр юрид. факультету Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. – Вип. 5. – 184 с.

5. *Бережнов А. Г.* Теоретические проблемы правопонимания и формирования содержания права / А. Г. Бережнов // Вестник Московского университета. – Серия 11 : Право. – 1999. – № 4. – С. 3-13.

6. *Ллойд Д.* Идея права / Ллойд Д. ; пер. с англ. – М. : Югона, 2002. – 332 с.

7. *Максимов С. И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / Максимов С. И. – Х. : Право, 2002. – 328 с.

8. *Удовика Л. Г.* Антропологічні проблеми права під впливом глобалізаційних процесів / Л. Г. Удовика // Підприємництво, господарство та право. – 2005. – № 6. – С. 3-7.

9. *Витрук Н. В.* Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

10. *Рабінович П. М.* Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістовна класифікація / П. М. Рабінович // Право України. – 2010. – № 2. – С. 20.

11. *Селіванов В. М.* До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. М. Селіванов // Право України. – 2006. – № 4. – С. 21-29.

12. *Андріїв В.* Наукова думка про право: логіко-історичний контекст аналізу / В. Андріїв // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 3-6.

13. *Нерсесянц В. С.* Философия права : учебник / В. С. Нерсесянц. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2008. – 848 с.

14. *Дашковська О. Р.* Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності / Дашковська О. Р. – Х. : Право, 2005. – 224 с.

15. *Оборотов Ю. М.* Права людини та розвиток права / Ю. М. Оборотов // Актуальні проблеми політики. – Одеса : Юрид. літ., 2001. – Вип. 12. – С. 23-28.

16. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М. : Издательство НОРМА, 2001. – 748 с.

17. *Розова Т. В.* Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні : монографія / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 336 с.

18. Відносини між державою і громадянським суспільством : матеріали «круглого столу» (19 листопада 2003 р.) / ред. кол. : В. Ю. Барков, Т. В. Розова, М. Т. Степико, О. М. Пищуліна. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2003. – 115 с.

Чубко Т. П. Права человека как основа современного развития права. Рассмотрена характеристика прав человека и их место в современном развитии права. Особое внимание уделено исследованию вопроса, как с развитием общества развивалось право и права человека, учитывая их современное состояние.

Ключевые слова: права человека, право, современное состояние развития права.

Chubko T. P. Human rights as the foundation of the modern development of the law. Today issues on human rights are present practically in each sphere of the society's life and correspondingly play the special role. As the modern Ukraine is in the transitional condition of establishing legal, state, social institutions, the process of the civil society's development needs the exposure of legal relationships character in the condition of the transitional period. After all the relationships in the civil society have to be formed on the basis of understanding of inherency and cogency of human natural rights. The positive state should be based on them. They are the pledge for the efficiency of all the system of social relationships. Nowadays we can state that scientists (V. Nersesyants, M. Kozyubry) express their opinion on the integral connection of law and human rights. Consequently we can admit that in the centre of law there is a human, an individual as an object of perception, establishment and law execution. Law, as human rights, appeared not all of a sudden. Their appearance and establishment are closely connected with the society's development,

in the result of which they obtained gradually the independent meaning. Modern processes (globalization, regionalization, universalization and etc.) influence apparently on human rights, and consequently on the law. The beginning of the XX century witnesses changes as in the informative parameters of human rights and as in the forms and means of their realization [7, p. 4]. The second half of the century was marked by the law development in the direction of autonomous personal defense. At the heart of the modern law development should be a human and his / her rights as the peculiar standard. Thus the national judicial system should be based correspondingly on the principles and criteria of human rights. However the mentioned means not their mechanic securing. The establishing process of human values and liberties should occur on each level (either on the national, or the world's one), and especially on the level of separate individuals.

Keywords: *human rights law, the present state of development rights.*

Надійшла до редакції 17.11.2014

Зимборовська М. С.

ад'юнкт

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.22

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ «ДЕРЖАВНА ОРГАНІЗАЦІЯ» В АСПЕКТІ ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

На основі аналізу інтерпретацій загальнотеоретичної категорії «механізм держави», поглядів учених із приводу її внутрішньої структури, з урахуванням співвідношення понять «державна організація» та «державний орган», а також змісту категорії «юридична особа публічного права» запропоновано дефініцію поняття «державна організація».

Ключові слова: *механізм держави, державна організація, державний орган.*

Постановка проблеми. Важливим завданням юридичної науки є уточнення її понятійного апарату, невід'ємними складовими якого, що до того ж мають міжгалузевий характер, є такі загальнотеоретичні категорії, як державна організація та юридична особа публічного права.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальнотеоретична характеристика механізму держави та його структурних елементів є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах як підручників, так і навчальних посібників з теорії держави і права та конституційного права України. Тому не буде перебільшенням теза, що даної проблеми тією чи іншою мірою торкаються всі фахівці в галузі теорії держави і права та конституційного права.

Мета. У ході підготовки цієї статті нами поставлено за мету усунути існуючу в сучасній правовій доктрині прогалину, пов'язану з відсутністю науково обґрунтованої дефініції поняття «державна організація», що є важливою та невід'ємною складовою понятійного ряду теорії механізму держави.

Досягнення поставленої дослідницької мети зумовило необхідність використання діалектичного, формально-логічного та герменевтичного методів

пізнання.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової та навчальної юридичної літератури з предмета дослідження свідчить, що поняття «державна організація» є досить усталеним та часто вживаним у загальнотеоретичній та галузевих юридичних науках. Його традиційно використовують для характеристики інституційної складової механізму держави. На підтвердження цієї тези наведемо судження деяких вітчизняних і зарубіжних науковців.

На думку В. Копейчикова, механізм держави – це система всіх державних організацій, які здійснюють її завдання і реалізують функції [8, с. 100]. Державні організації вчений поділяє на державні підприємства, державні установи та державні органи [8, с. 100-101].

Частина державних організацій (саме органи держави) наділяється владними повноваженнями, з допомогою яких здійснюється управління в суспільстві, у тому числі координація і контроль діяльності державних підприємств і установ [8, с. 101].

Державні підприємства та установи – це організації, які під керівництвом державних органів (апарату держави) практично здійснюють функції держави у сфері виробничої діяльності, безпосередньо пов'язаної зі створенням матеріальних цінностей (державні підприємства), чи діяльності, пов'язаної зі створенням нематеріальних цінностей (державні установи) [8, с. 101].

Практично в аналогічний спосіб розкриває зміст категорії «механізм держави» П. Рабінович, який серед системи всіх державних організацій, що виконують її (держави) завдання і реалізують її функції, також розрізняє державні підприємства, державні установи (заклади) та державні органи (органи держави) [7, с. 58].

Схожу думку з цього приводу обстоюють російські правознавці М. Абдуллаєв і С. Комаров, котрі вважають, що механізм держави являє собою систему державних організацій, за допомогою яких реалізується державна влада, забезпечується державне керівництво суспільством [1, с. 83].

У структурі механізму держави, крім державного апарату, вчені виокремлюють такі державні організації, як державні установи та державні підприємства [1, с. 84].

При формулюванні дефініції поняття «механізм держави» О. Петришин, хоча і не вживає термін «державна організація», однак серед складових елементів досліджуваного системного утворення виокремлює такі різні за своєю конкретною характеристикою види державних організацій: органи, установи, підприємства та специфічні державні інститути [2, с. 124].

Відмінний від розглянутого вище погляду на механізм держави та співвідношення понять «державна організація» і «державний орган» пропонують, відповідно, Л. Морозова та Л. Наливайко.

Зокрема, Л. Морозова вважає, що механізм держави розуміють у двох аспектах: у вузькому – як органи держави і в широкому – як сукупність державних органів та організацій [5, с. 115].

Учена виокремлює такі особливості механізму держави, що у вигляді низки суджень дають уявлення як про його внутрішню структуру, так і співвідношення понять «державний орган» і «державна організація»:

1) це цілісна ієрархічна система державних органів та організацій, цілісність якої забезпечується єдиними принципами організації і діяльності, єдиними задачами і цілями;

2) первинну структурну ланку механізму держави складають державні органи та організації;

3) складність і багатоманітність органів держави та державних організацій. Структура механізму держави мінлива та значною мірою залежить від зміни завдань управління, що постають перед державою на тому чи іншому етапі її розвитку [5, с. 115-116].

На відміну від державних організацій орган держави характеризується такими ознаками:

а) являє собою автономну частину держави, яка засновується в установленому законом порядку (за допомогою виборів, призначення та ін.);

б) наділений владними повноваженнями певного змісту та обсягу, що закріплені в нормативних правових актах;

в) має право видавати обов'язкові до виконання акти (нормативні правові та правозастосовні);

г) уповноважений застосовувати примус у випадках і в обсязі, що встановлюються в законодавчому порядку;

д) діє від імені держави;

е) наділений власними функціями, що нерідко не співпадають із функціями держави і здійснюються у специфічних організаційно-правових формах;

ж) складається з державних службовців, які мають особливий статус і здійснюють свої повноваження на професійній основі [5, с. 116].

Аналіз особливостей механізму держави, а також відмінних ознак поняття державного органу, що виокремив автор, свідчить про розмежування цих понять, а отже фактичне невизнання їх однорідними.

З'ясовуючи співвідношення термінів «державний орган» та «державна організація», Л. Наливайко зауважує, що в юридичній літературі пропонується розглядати державний орган як різновид державних організацій поряд із державними підприємствами та державними установами, які в сукупності утворюють механізм держави. Тому важливо розрізняти терміни «державна організація» та «державний орган» як ціле та частину [6, с. 479].

Вважаємо, що з такою думкою вченого з приводу співвідношення згаданих термінів погодитись не можна. Більше того, висловлене нами судження має відношення не лише до термінів, але й до однойменних понять. Підтвердження його істинності лежить у площині методології, здобутки якої дозволяють визначити характер діалектичного зв'язку таких філософських категорій, як «ціле» та «частина».

Будь-яка система є цілим, однак не будь-яке ціле є системою. Сумативне ціле – це теж ціле, але ще не система, оскільки не має об'єктивних, законмі-

рних, необхідних зв'язків і взаємодії між складовими її частинами, компонентами. Тому ціле може бути системним і несистемним. Будь-яка система є різновидом цілого [3, с. 222].

Система частин цілого – це якісна характеристика його змістовного, субстанціонального начала, в той час як сукупність частин цілого – це лише його кількісна ознака [3, с. 221].

Немає системи без структури, що являє собою необхідний скелет, внутрішню будову, необхідну організацію субстанціональних, змістовних компонентів системного цілого [3, с. 222].

Неважко помітити, що у праві, як і в будь-яких інших явищах, взаємодія цілого і частини багато в чому схожі зі взаємодією загального й окремого. Подібно до того, як загальне існує лише в окремому, через окреме, ціле існує лише завдяки своїм частинам, у своїх частинах. Як окреме не існує інакше, як у тому зв'язку, що веде до загального, так і частина не існує поза межами цілого, рівно як і навпаки [3, с. 229].

Як б значення не мали частини у складі цілого, вони зрештою носять підлеглий характер щодо цілого. Так само, як і у взаємовідношенні змісту та форми провідна роль тут належить змісту та цілому [3, с. 233].

Екстраполяція зазначених методологічних положень на досліджувані нами явища державно-правової дійсності свідчить, що властивостями системного утворення наділені і механізм держави, і державна організація, і державний орган, причому останні (маються на увазі державна організація та державний орган) є одночасно і структурними елементами системи більш високого рівня – частинами механізму держави, і автономними системними утвореннями, що мають власну структуру. Наприклад, державний орган, як структурно організований колектив державних службовців, складається з керівника, керівників підрозділів та спеціалістів. Як для структурних частин механізму держави, так і для структурних частин державної організації та державного органу характерними є субординаційні та координаційні зв'язки.

Механізм держави як цілісна система державних організацій існує завдяки цим організаціям, у цих організаціях. Державні органи, державні підприємства та державні установи, як різновиди державних організацій та частини механізму держави, не існують поза його межами, так само як і механізм держави не існує поза межами своїх організацій.

Як б значення не мали окремі різновиди державних організацій у складі цілого, всі вони зрештою носять підлеглий характер стосовно механізму держави.

Що ж до висловленої думки про розрізнення термінів «державна організація» та «державний орган» як цілого та частини, то наведене судження з усією очевидністю є логічно хибним, оскільки існування державного органу не залежить від іншої державної організації, відмінної від органу держави, тобто від державного підприємства чи державної установи. Більше того, саме щодо державних органів інші державні організації мають підлеглий характер, оскільки всі вони під керівництвом апарату держави (тобто ієрархічної сис-

теми державних органів) практично здійснюють функції держави у сфері виробничої діяльності, безпосередньо пов'язаної зі створенням матеріальних цінностей (державні підприємства), чи діяльності, пов'язаної зі створенням нематеріальних цінностей (державні установи), про що нами наголошувалося вище.

Аналіз наведених інтерпретацій категорії «механізм держави», а також поглядів науковців з приводу внутрішньої структури однойменного явища державно-правової дійсності дає підстави для таких висновків:

1) досить усталеним у сучасній загальнотеоретичній юридичній науці залишається погляд на механізм держави як сукупність різних за своєю конкретною характеристикою видів державних організацій: державних органів, державних підприємств і державних установ;

2) категорія «державна організація» має найширший обсяг, оскільки є родовим поняттям щодо інших, зокрема таких, як «державний орган», «державне підприємство» та «державна установа», що їх необхідно розглядати як види.

Подальший етап нашого дослідження має на меті формулювання науково обґрунтованої дефініції поняття «державна організація», яка у вигляді сукупності суттєвих ознак акумулювала б у собі те загальне, що притаманне зазначеним вище різновидам державної організації. Досягнення поставленої мети вимагає, перш за все, з'ясування суттєвих ознак досліджуваної нами загальнотеоретичної категорії (або загальних рис всіх різновидів державних організацій).

У контексті питання, що розглядається нами, заслуговує на увагу висловлена О. Петришиним думка з приводу загальних рис, властивих усім різновидам державних організацій, які входять до складу механізму держави, а саме: 1) за своєю природою вони є державними інститутами, на відміну від громадських або приватних організацій; 2) за їх посередництвом практично виконуються завдання і функції держави; 3) утворюються за рішенням уповноважених органів державної влади; 4) утримуються за рахунок бюджетних коштів; 5) їх працівники мають правовий статус державного службовця у широкому розумінні, передусім особливі гарантії зайнятості та соціального захисту [2, с. 124].

Вважаємо, що з наведеною думкою вченого з приводу утворення державних організацій за рішенням уповноважених органів державної влади повною мірою погодитись не можна, адже очевидним є той факт, що установчу (засновницьку) функцію стосовно таких державних організацій, як представницькі органи державної влади (Парламент і Президент), може здійснювати Український народ власним волевиявленням.

Загальновідомо, що пануюча в сучасній правовій доктрині концепція громадянського суспільства ґрунтується на ідеї визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади.

Своє законодавче закріплення відповідне теоретичне положення отримало в ч. 2 ст. 5 Конституції України, де зокрема зазначено: «Носієм сувере-

нітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [4, с. 27].

Здійснюючи доктринальне тлумачення зазначеної норми Основного Закону Української держави, М. Цвік зауважив, що народ здійснює владу безпосередньо, через державні органи і самоврядуванням. Проявом безпосереднього народовладдя є вибори, всеукраїнські та місцеві референдуми, народні ініціативи, громадські обговорення тощо. У разі здійснення народом влади через державу формуються органи народного представництва. Держава в цьому випадку виступає як високо організований народ [4, с. 29].

У державному апараті слід розрізняти органи первинного і вторинного представництва народу. Державні органи первинного представництва утворюються шляхом їх виборів, за допомогою яких влада делегується державі безпосередньо народом. В Україні ними є Верховна Рада України і Президент. Інші державні органи, які ними формуються, є органами вторинного, опосередкованого представництва населення [4, с. 29].

Отже, безпосереднім волевиявленням Українського народу в процесі проведення всеукраїнського референдуму та загальнодержавних виборів здійснюється установча функція, пов'язана зі створенням органів державної влади первинного представництва, а також формуванням їх якісного та кількісного складу.

У сучасній юридичній науці аксіоматичним, тобто таким, що не потребує обґрунтування, є теоретичне положення про те, що будь-який державний орган як структурно організований колектив державних службовців або одна особа є юридичною особою.

Легальна дефініція згаданої загальнотеоретичної категорії відтворена у ч. 1 ст. 80 ЦК України і містить таке визначення поняття, що складає предмет нашого розгляду: «юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку» [9, с. 55].

Оскільки в аналізованій нами нормі цивільного права порядок створення юридичної особи як організації визначений у найбільш абстрактному вигляді, деонтичне судження загального характеру, що розкриває зміст поняття «юридична особа», вимагає свого завершення, а тому потребує встановлення системних зв'язків із тими нормами ЦК України, що конкретизують цей порядок.

Критерій для класифікації юридичних осіб визначено у ч. 2 ст. 81 ЦК України. Цією нормою, зокрема, передбачено, що юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права [9, с. 56].

У частині 2 ст. 81 ЦК України конкретизовано порядок створення двох вищезгаданих нами видів юридичних осіб. Так, зокрема, юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування [9, с. 56].

У науково-практичному коментарі до цієї статті зазначено, що юридичні особи публічного права створюються розпорядчим способом, тобто на підставі розпорядження державного органу (органу місцевого самоврядування, управління тощо).

Зважаючи на вищевикладене, виникає питання, чи узгоджуються аналізовані нами нормативно-правові приписи ЦК України, що розкривають зміст поняття «юридична особа» та визначають порядок створення юридичних осіб, із наведеним нами конституційним положенням про те, що народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади.

Вважаємо, що відповідь на поставлене питання має бути заперечною. Такий висновок можна обґрунтувати тим, що поза увагою законодавця залишився Український народ як суб'єкт конституційно-правових відносин, що в процесі власного волевиявлення може створювати державні органи первинного представництва, а в подальшому формувати їх кількісний і якісний склад (Верховну Раду України або Президента України, що є юридичними особами) або ж їх ліквідувати.

Своєрідною спробою усунення існуючої в ч. 2 ст. 81 ЦК України прогалини щодо порядку створення таких юридичних осіб публічного права, як державні органи первинного представництва, є розширювальне тлумачення цієї норми закону, що полягає у відповідному судженні науковців-цивілістів, суть якого зводиться до такого: «якщо законом передбачено обов'язкове створення юридичної особи волевиявленням виборців – виборів, то така юридична особа також набуває статусу юридичної особи публічного права» [9, с. 56].

Вважаємо, що з таким теоретичним положенням повною мірою погодитись не можна. На підтвердження цієї тези наведемо такі аргументи:

– по-перше, найбільш ефективним способом усунення закладеної суб'єктом законотворчості прогалини в законі є не тлумачення закону, а прийняття нової норми права, яка б на рівні цивільного законодавства фактично дублювала конституційний порядок створення таких юридичних осіб публічного права, як державні органи первинного представництва;

– по-друге, видається більш коректним судження, що вибори в державі мають на меті скоріше не створення юридичної особи, як стверджує автор коментарю до ст. 81 ЦК України О. Крилова, а формування кількісного та якісного складу вже утворених державних органів первинного представництва, котрі беззаперечно є юридичними особами. Істинність такого судження підтверджується таким конституційним принципом здійснення державної влади, як безперервність. З іншого боку, вживання стосовно кожного нового складу Українського Парламенту словосполучень «Верховна Рада України першого скликання», «Верховна Рада України другого скликання» і т. ін., свідчить про функціонування протягом певного проміжку часу різних державних органів, що до того ж узгоджується з положеннями діалектики про розвиток, а отже про зміну явищ державно-правової дійсності. Аналогічне судження можна вважати істинним і стосовно такого єдиноначального

державного органу, як глава Української держави, свідченням чого є такі вживані словосполучення, як перший Президент України, другий Президент України і т. ін.

Висновок. Зважаючи на вищевикладене та з метою приведення нормативно-правового припису, закріпленого у ч. 2 ст. 81 ЦК України, у відповідність до ст. 5 Конституції, вбачаємо за необхідне внести зміни до вищезгаданої норми цивільного права і викласти її у такій редакції:

«Юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права.

Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до статті 87 цього Кодексу.

Юридична особа публічного права створюється шляхом безпосереднього волевиявлення Українського народу або розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування».

Оскільки всі різновиди державних організацій, з огляду на спосіб їх створення, є юридичними особами публічного права, вважаємо цілком обґрунтованим визначення державної організації як *юридичної особи публічного права, чий призначення полягає у вирішенні завдань та здійсненні функцій держави.*

Бібліографічні посилання

1. *Абдулаев М. И.* Проблемы теории государства и права : учебник / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб., 2003. – 576 с.
2. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів / М. В. Цвік, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
3. *Керимов Д. А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – 2-е изд. / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.
4. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право, 2003. – 808 с.
5. *Морозова Л. А.* Теория государства и права : учебник / Л. А. Морозова. – М. : Юристъ, 2002. – 414 с.
6. *Наливайко Р. Л.* Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. – Х. : Право, 2009. – 600 с.
7. *Рабінович П. М.* Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. – Вид. п'яте, зі змінами / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.
8. Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002.
9. Цивільний кодекс України. Коментар. – Вид. друге, зі змінами станом на 15 січня 2004 р. – Х. : Одісей, 2004. – 856 с.

Зимборовская М. С. **Интерпретация категории «государственная организация» в аспекте теории юридического лица.** На основе анализа интерпретаций общетеоретической категории «механизм государства», взглядов учёных на его внутреннюю структуру, учёта соотношения понятий «государственная организация» и «государственный ор-

ган», а також содержания категории «юридическое лицо публичного права» предложена дефиниция понятия «государственная организация».

Ключевые слова: *механизм государства, государственная организация, государственный орган.*

Zymborovs'ka M. S. Interpretation of category «state organization» in terms of theory of legal entity. While preparing this article, the author set out to eliminate existing in modern law doctrine gap associated with the lack of scientifically based definition of the concept of «state organization», which is an important and integral part of the mechanism of the state.

Analysis of interpretations of the category «mechanism of the state» and the views of scientists towards the internal structure of the same phenomenon of state and law reality allowed the author to make the following conclusions:

1) sufficiently established in modern general and theoretical jurisprudence is the view of the mechanism of the state as a body of different types by their specific characteristics of public organizations: public agencies, state enterprises and state institutions;

2) the category «state organization» has the widest scope as it is the generic term in relation to others, including such concepts as «state body», «state enterprise» and «state institution» that they should be regarded as specific ones.

In order to bring legal order, enshrined in Part 2 of Art. 81 of Civil Code of Ukraine in accordance with Art. 5 of the Constitution of Ukraine we consider it is necessary to amend the abovementioned civil law standard and offer it as follows:

«Legal entities depending on the order of their establishment are divided into private law legal entities and legal entities of public law.

A private law legal entity can be established on the basis of statutory documents in accordance with Article 87 of this Code.

The legal entity of public law can be established by the will of the Ukrainian people directly or by the administrative act of the President of Ukraine, or of the public authority, or the state agency of the Autonomous Republic of Crimea or the local authorities».

Since all types of state organizations viewing the way of their establishment, are legal entities of public law, we reasonably believe the following opinion revealing the concept of «state organization» can be suggested: a legal entity of public law, which purpose is to solve problems and implement state functions.

Keywords: *mechanism of the state, state organization, state body.*

Надійшла до редакції 24.12.2014

Колоколов А. Є.
старший судовий розпорядник
Ленінського районного суду
м. Дніпропетровська

ДАЛЕКТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТЕОРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДЖОНА РОЛЗА

Проаналізовано теорію та принципи справедливості, запропоновані Джоном Ролзом у контексті логічного (в розумінні Гегеля) процесу розвитку через тріаду «теза – антитеза – синтез», а також крізь призму таких категорій діалектики, як можливість та дійсність. Досліджено здатність втілення моделі справедливості Джона Ролза в життя та застосування її на практиці.

Ключові слова: *справедливість, теза, антитеза, синтез, можливість, дійсність, міра, рівність, принципи справедливості, суспільство рівних можливостей.*

Постановка проблеми. Сьогодні право беззаперечно визнається найвищою соціальною цінністю і найважливішим регулятором суспільних відносин. Дати відповідь на запитання щодо сутності права філософія намагається починаючи з античних часів. Не припиняються ці пошуки і дотепер.

У різні періоди історії мислителі по-різному підходили до сутності права. Наприклад, Платон та Аристотель початковим виміром права вважали справедливість, І. Кант та Г. Гегель основою права називали свободу.

Але жоден мислитель не залишав поза увагою справедливість як одну з основ права. Платон бачив справедливість у тому, щоб кожна особа займала своє місце в суспільстві відповідно до своїх можливостей та призначення. Аристотель розглядав її у двох вимірах: справедливість, що урівнює, та справедливість, що розподіляє. Гегель вбачав справедливість у рівності в можливостях мати власність, наявність якої є обов'язковою умовою реалізації свободи (не плутати з рівністю можливостей, яка передбачає однаковий їх обсяг).

Сьогодні не виникає сумнівів, що справедливість є одним з елементів сутності права, але однозначної відповіді на те, що вона собою являє, не існує.

Вінцем пошуків відповіді на запитання про сутність справедливості стала концепція справедливості як чесності, яку запропонував Джон Ролз та висвітлив її у своїй роботі «Теорія справедливості» (1971). Він спробував розкрити ідею справедливості та створити її робочу модель у вигляді суспільства рівних можливостей, яка б одночасно й ефективно функціонувала, відповідаючи своїй сутності. Ця теорія не залишається поза увагою філософії права і сьогодні, маючи своїх як прихильників, так і супротивників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що критика системи справедливості, запропонованої Ролзом, висвітлена у роботах Р.Д. Анерсона, Т.А. Алексєєвої, Л. Барклей, Ч.Р. Бейца, П. Берковіца, К. Берда, А. Буханана, Б. Беррі, А. Вермейля, Дж. Вульфа, К.М. Грехама, Р. Дворкіна, Л. Девіса, Г.С. Кавки, К. Крука, Н.С. Литвиненко, Р. Магуара, Д. Маккейба, Л.Б. Макєєвої, Э. Мілібенда, М.С. Молдовеню, Т. Нагеля, О. О'Нейл, М.С. Насбаум, А. Палмера, Дж. Раза, Т. Скенлона, Дж. Стербі, Х. Стівенсона, А. Сена, А. Дж. Тебла, М. Вільямса, А. Уолена, К.Х. Уелмана, Ф.А. Хайєка, Г. Хілла, Д. Естлунга, І.М. Янга. Разом із тим ґрунтовних досліджень теорії справедливості Дж. Ролза у напрямку логічного розгортання та розкриття її діалектичної сутності для філософського обґрунтування не проводилося.

Таким чином, **метою** статті є дослідження моделі та принципів справедливості, запропонованих Дж. Ролзом, через розгортання тріади «теза – антитеза – синтез» як логічного і діалектичного процесу та розкриття через такі категорії діалектики, як можливість та дійсність. Концепція справедливості Дж. Ролза вперше розглядається у контексті філософії Г. Гегеля, який першим послідовно застосував діалектичний метод у процесі осмислення та розкриття ідеї права [4, с. 526].

Виклад основного матеріалу. На фоні концепції утилітаризму, яка домінувала в ХХ ст., «теорія справедливості» Джона Ролза [3, с. 532], основною

ідеєю якої є справедливість як чесність [3, с. 26], стала дійсно новим поглядом на зазначену категорію. На відміну від дещо утопічних та абстрактних поглядів, які існували у філософській традиції, Джон Ролз здійснив спробу створити їм «робочу альтернативу справедливості» [3, с. 19]. Дійсно, якщо проаналізувати концепцію, висвітлену в роботі Ролза, можна побачити, що вона, хоча і є дещо ідеалістичною, оскільки сама справедливість є ідеальною категорією, але аж ніяк не утопічною або занадто абстрактною. На відміну від теорії утилітаризму, концепції справедливості як чесності притаманна ознака раціональності.

Теорія справедливості як чесності, запропонована Ролзом, базується на двох (а фактично трьох) принципах, які є і базовими положеннями, і умовами її реалізації. Перший – принцип рівної свободи, який полягає у тому, що кожна людина повинна мати рівні права щодо загальної системи свобод, яка співвідноситься зі свободою усіх [3, с. 66]. Другий принцип складається з двох частин: принципу чесної рівності можливостей і принципу розрізнення (фактично це два самостійних принципи) – та полягає в тому, що усі економічні та соціальні нерівності повинні бути такими, щоб: а) від них можна було б очікувати переваг для всіх (розрізнення) та б) доступ до посад та позицій був би відкритий усім (чесна рівність можливостей) [3, с. 66]. Причому перший принцип є первинним щодо другого [3, с. 67], тому що задоволення першого є умовою реалізації другого. Стосовно другого принципу – принцип рівності можливостей має пріоритет над принципом розрізнення [3, с. 67], оскільки перший з них також є умовою реалізації останнього.

Як бачимо, ключовим моментом в теорії Ролза є рівність.

Гегель також пов'язував справедливість з рівністю, але дещо в іншому світлі, розуміючи під справедливістю можливість кожної особи мати власність [4, с. 108], і в цьому полягає суть рівності. Особа, за Гегелем, реалізує себе через власність [4, с. 101], тобто переходить з абстрактного в конкретне – як абстрактні суб'єкти, особи рівні одна одній [4, с. 107]. Такий тип рівності стосується можливості кожного мати власність, але не торкається її розподілення. Як зазначав Гегель, «не варто говорити про несправедливість природи в нерівному розподіленні благ та володінь, бо природа не є вільною, а тому не може бути ані справедливою, ані несправедливою» [4, с. 107]. Гегель вважав, що рівність, яку б хотіли ввести в розподілення власності, все одно через деякий час була б порушена, оскільки стан її залежить від працелюбності [4, с. 108]. Тобто справедливість, за Гегелем, коріниться у свободі та волі і те, що не є вільним, не може бути справедливим чи несправедливим.

У цьому і полягає відмінність розуміння справедливості Гегеля від розуміння справедливості Ролза. Справедливість, за Гегелем, являє собою рівність кожного в можливостях та є одним з елементів істинної (загальної) свободи як початкового виміру права та основної його ідеї.

Дж. Ролз же, навпаки, вважав свободу, причому рівну свободу, одним з елементів справедливості та умовою реалізації рівності можливостей (не плутати з рівністю в можливостях), яка, у свою чергу, призводить до станов-

лення справедливого суспільства (суспільства рівних можливостей).

Спільним у поглядах цих мислителів є те, що вони ставлять рівність обов'язковою умовою досягнення справедливості.

На думку Гегеля, Абсолютна ідея перебуває у процесі безупинного розгортання, що проходить через стадії тріади: тезу, антитезу та синтез. Будь-яке поняття (теза), як доводив Гегель, містить свою власну протилежність (антитеза), а процес переходу від одного до іншого відбувається через категорію синтезу [7, с. 131].

У цьому контексті можна розглянути принципи теорії справедливості Дж. Ролза, в яких, на його думку, знаходить свій вияв її ідея.

Принцип рівної свободи. Тезою в даному принципі виступає поняття свободи [3, с. 66], оскільки суб'єкти, за Ролзом, виступають як раціональні і такі, що діють у своїх інтересах та спроможні передбачити й оцінити наслідки своїх дій [6, с. 29]. Реалізація суб'єктами своїх інтересів передбачає, що вони вільні у своїх діях, тобто мають певну свободу, оскільки без її наявності про реалізацію прав не може бути і мови. Тобто свобода є можливістю реалізувати свої інтереси. Також свобода полягає у можливості суб'єктів взаємодіяти один з одним для реалізації своїх інтересів, оскільки потреби кожного є такими, що їх задоволення може бути здійснене тільки через співпрацю [6, с. 29].

Антитезою в даному принципі виступає рівність. Оскільки свобода не є абсолютною, суб'єкти, за Ролзом, повинні володіти свободою рівною мірою, тобто свобода одного закінчується там, де починається свобода іншого. Це є однією із засад справедливості як чесності, оскільки передбачає, що суб'єкти хоча й діють у своїх інтересах, але не зацікавлені в інтересах інших [3, с. 27], не посягають на них – у цьому полягають чесність та рівність, оскільки люди, на думку Ролза, у вихідному положенні відхиляють принцип корисності, поступаючись місцем принципам справедливості [1, с. 64]. Тобто люди повинні чесно співпрацювати, не посягаючи на інтереси один одного для ефективного задоволення своїх потреб, чесно взаємодіяти як рівні суб'єкти.

Синтезом принципу рівної свободи виступає перша частина другого принципу – *принцип чесної рівності можливостей* [3, с. 66]. В зазначеному принципі тезою виступає рівна можливість як така: задоволення вимоги мати свободу, співрозмірну зі свободою іншого, призводить до того, що кожен має однакову можливість реалізувати свої інтереси за умови, що суб'єкт не посягає на інтереси іншого [3, с. 27], тобто дотримується вимоги рівності. За цієї умови кожна особа має рівний доступ до посад, кар'єр і переваг [3, с. 67] – рівну можливість їх отримання.

Антитезою рівній можливості виступає міра. Причому в цьому випадку вона має суб'єктивний характер. Адже навіть за об'єктивно існуючої можливості кожна особа має різний рівень таланту та здатності її реалізувати. В міру талантів кожної особи об'єктивно існуючу можливість може бути і не реалізовано нею через відсутність необхідних здібностей.

А тому втілення в життя принципу рівних можливостей можна назвати справедливим лише за умови реалізації *принципу розрізнення* [3, с. 66] – синте-

зу, який полягає в тому, що всі нерівності, які мають місце у ході реалізації принципу чесної рівності можливостей та не врегульовані ним, повинні слугувати покращенню шансів найменш процвітаючих членів суспільства [3, с. 28]. Тобто зусилля тих осіб, які, маючи здібності, реалізували об'єктивно існуючу можливість, повинні бути спрямовані на покращення становища найбільш знедолених, яким, у силу відсутності таланту, не вдалося реалізувати цю можливість. Це є так зване правило «мінімаксу» (або «максиміну», яке Ролз ставить на противагу концепції утилітаризму) – максималізації мінімуму [6, с. 30], яке полягає в досягненні найбільш ефективного результату за найбільш несприятливого збігу обставин. Дотримання цього правила при реалізації принципу рівності можливостей є, на думку Ролза, проявом чесності.

Зазначені принципи справедливості, які запропонував Джон Ролз, слід також розглянути через такі категорії, як можливість та дійсність, для розкриття діалектичної сутності його теорії і визначення її практичної придатності.

У принципі рівної свободи можливістю виступає сама свобода. Адже вона являє собою можливість не тільки мати права та свободи, але й реалізувати їх. У демократичному суспільстві свобода виступає як об'єктивно існуюча можливість, яка забезпечується і державою, і третіми особами [5, с. 26]. Особа, яка володіє свободою, може на власний розсуд або реалізувати свої можливості, або не реалізовувати їх. Можливість існує в силу наявності свободи її мати та втілити в життя. Якщо людина не володіє свободою, вона не має жодних можливостей, адже не має здатності обирати лінію поведінки. Тому наявність можливості передбачає наявність свободи. Тобто можна говорити про нероздільність цих категорій, яку можна представити у вигляді тези: «Свобода є можливістю, а можливість є свободою». Дійсністю зазначеного принципу виступає рівність. Оскільки справедливість, за Ролзом, передбачає, що кожен має свободу рівною мірою, то вільний вибір варіанта поведінки не є абсолютним [3, с. 67]. Кожен реалізує свою можливість так, щоб не торкнутися інтересів іншого. Втілення в життя існуючої можливості є справедливим тільки у разі, якщо не є посяганням на можливість та свободу інших. Тобто реалізація свободи двох осіб у справедливому суспільстві не повинна мати наслідком домінування однієї над іншою [6, с. 29]. Можемо сказати, що у площині дійсності рівність суб'єктів виступає як справедлива межа їх свободи.

Щодо принципу чесної рівності можливостей, то він, як результат реалізації принципу рівної свободи, сам виступає як можливість. В силу того, що суб'єкти, за Ролзом, виступають як рівні і не зацікавлені в потребах один одного [3, с. 27] та володіють свободою однаковою мірою, логічно припустити, що і можливість реалізувати свої інтереси (отримати посаду або матеріальні блага) буде у них однакова. Ступінь (або міра) реалізації цих можливостей перебуває вже у площині дійсності, оскільки в силу своїх талантів або здібностей не кожен може реалізувати об'єктивно існуючу в нього можливість. Тобто якщо у вихідному положенні суб'єкти мають рівні можливості, то в дійсності результати їх втілення можуть бути нерівними в силу суб'єктивного фактора наявності таланту або здібності тією чи іншою мірою.

Як слушно з цього приводу зазначав Гегель, «питання того, наскільки є великим те, чим я володію, виходить за межі цієї рівності» [4, с. 108]. Навіть якщо об'єктивно існуюча можливість є однаковою для кожного, ступінь реалізації її в дійсності є різним.

Єдиним недоліком цього принципу є позбавлення Ролзом суб'єктів почуття заздрості [6, с. 30]. Він не враховує деякі аспекти дії людського фактора, оскільки заздрісній людині притаманно посягати на чужі інтереси [6, с. 29], в силу чого вона може не прийняти зазначений принцип [3, с. 29]. У певному розумінні це виправдовується метою Ролза розкрити сутність принципу чесної рівності можливостей повною мірою для ясного його усвідомлення та уявлення можливостей, які з нього випливають.

У випадку принципу розрізнення можливістю є дотримання правила «мінімаксу» [6, с. 30] стосовно нерівностей, які не вдалося врегулювати за допомогою принципу чесної рівності можливостей. Ідея справедливості як чесності вимагає дотримання цієї стратегії, адже кожен, кому вдалося в силу своїх здібностей реалізувати існуючу можливість, спроможний допомогти або покращити умови того, кому цього зробити не вдалося [3, с. 28]. Реалізація інтересів з дотриманням вимоги «мінімаксу» [6, с. 30] стосовно найменш процвітаючих членів суспільства є чесною, тобто справедливою. Дійсність цього принципу значною мірою залежить від суб'єктивного фактора – бажання процвітаючих членів суспільства дотримуватися правила «мінімаксу» [6, с. 30]. Адже те, що суб'єкти мають можливість допомогти знедоленим, не означає, що в дійсності вони вчинять саме так. Тому дотримання вимоги «мінімаксу» [6, с. 30] у принципі розрізнення можна розглядати в площині можливості, а міру її втілення в життя, залежно від усвідомлення суб'єктами необхідності її дотримуватися, слід розглядати у площині дійсності.

Стосовно зазначених принципів можна сказати, що вони являють собою спробу Дж. Ролза адаптувати соціальну реальність з її явними контрастами відповідно до вимог природно-правової справедливості [2, с. 871]. Незважаючи на те, що теорія справедливості як чесності є дещо ідеалістичною та виключає деякі аспекти дії людського фактора, Дж. Ролз намагається урівноважити нормативний ідеал належним коригуванням уявлень про реальні можливості наявного [2, с. 871], тобто надати своїй концепції раціональності та практичної придатності. Дисбаланс багатства і бідності, контраст абсолютної влади та безправності піддаються нейтралізації умілою філантропічною та правозахисною діяльністю і за умови дотримання цих принципів справедливості не попирається, а торжествує [2, с. 871]. Суспільство, побудоване на вказаних принципах (суспільство рівних можливостей), на думку Ролза, є істинно справедливим.

Висновки. Як бачимо, у контексті діалектичної філософії ідея справедливості як чесності, запропонована Джоном Ролзом, дотримується вимог логіки у процесі свого становлення та проходить усі три стадії розгортання. Тобто у світлі ідеалістичної діалектики теорія справедливості Ролза є обґрунтованою і цілком раціональною.

Щодо практичної придатності концепції Ролза, то, розглядаючи її через такі категорії діалектики, як можливість та дійсність, можна виявити її певні недоліки, але в цілому модель справедливості як чесності має діалектичний характер та раціональне зерно і здатна до застосування її на практиці.

На фоні утопічних доктрин, які панували у філософській традиції в ХХ ст., Джона Ролз у своїй роботі «Теорія справедливості» здійснив значний прорив у напрямку пошуків сутності та ідеї справедливості як однієї з основних засад, на яких повинно базуватися та функціонувати право.

Бібліографічні посилання

1. *Ахметов Р. Э.* Трактровка справедливости как честности в социально-политической философии Джона Ролза / Ахметов Р. Э. // Вестник ОГУ. – 2009. – № 7(101). – С. 61-66.
2. *Бачинин В. А.* Энциклопедия философии и социологии права / В. А. Бачинин. – СПб., 2006.
3. *Джон Ролз.* Теория справедливости / пер. с англ. : В. Целищев, В. Карпович, А. Шевченко. – Новосибирск, 1995.
4. *Гегель Г.* Философия права / Г. Гегель. – М., 1990.
5. *Матузов Н. И.* Возможность и действительность в правовой сфере / Н. И. Матузов // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 16-30.
6. *Литвиненко Н.* Концепция справедливости Джона Ролза / Н. Литвиненко // Логос. – 2006. – № 1 (52). – С. 26-34.
7. *Философия права : учебник / О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачная, С. И. Максимов и др. ; под ред. О. Г. Данильяна.* – М., 2005.

Колоколов А. Е. Диалектическое осмысление теории справедливости Джона Ролза. Проанализированы теория и принципы справедливости, предложенные Джоном Ролзом в контексте логического (в понимании Гегеля) процесса развития через триаду «тезис – антитезис – синтез», а также сквозь призму таких категорий диалектики, как возможность и действительность. Исследована возможность воплощения модели справедливости Джона Ролза в жизнь и применение ее на практике.

Ключевые слова: *справедливость, тезис, антитезис, синтез, возможность, действительность, мера, равенство, принципы справедливости, общество равных возможностей.*

Kolokolov A. Ye. **Dialectical understanding theory of justice by John Rawls.** The theory and principles of justice, proposed by John Rawls, in the context of logic process (in the understanding of Hegel) of the development through the triad – thesis-antithesis-synthesis, also in a light of such categories of dialectics as a possibility and reality have been analyzed in the article. Also the feasibility of realizing of the model of justice by John Rawls and feasibility to use it in practice have been considered in this work.

The need of this research proved that today law to be recognized as the highest social value and an important regulator of social relations, but to answer the question: "What is right?" Philosophy has been trying since ancient times and these searches unabated today.

In different periods of history philosophers differently suited to the nature of law. For example, Plato and Aristotle considered justice as the foundation of law, I. Kant and G. Hegel considered freedom as the foundation of law.

But none of philosophers leave outside attention justice as one of the foundations of law. Plato saw justice in the fact that each person took their place in society, according to their capabilities and purpose. Aristotle saw justice in two facets: equalizing and distributing justice. Hegel saw justice in equal opportunity to own property, which is required provision for the realization of freedom (not to be confused with equality of opportunities, which suggests the same amount of them). Today there is no doubt that justice is one of the elements of the nature of law, but a definite answer the question "What is justice?" – does not exist.

The climax answer the question: "What is justice?" – Was the concept of justice as fairness, proposed by John Rawls which he was described it in his study "A Theory of Justice", which was published in 1971. In this study he tried to reveal the idea of justice and create its working model as a society of equal opportunities, which would have effectively functioned and would have accorded its nature simultaneously. This theory has not be ignored by the philosophy of law today and has both its supporters and opponents.

Keywords: *justice, thesis, antithesis, synthesis, possibility, reality, extent, equality, principles of justice, equal opportunity society.*

Надійшла до редакції 20.12.2014

Федосєєва С. В.

здобувач

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 340 : 342.7

СУБ'ЄКТ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЙОГО СТРУКТУРИ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Встановлено та проаналізовано особливості суб'єкта правового виховання як елементу його структури. Визначено, що суб'єктами правового виховання є держава, державні та недержавні організації, окремі фізичні особи. З'ясовано, що держава здійснює правове виховання через державні органи та державні організації. Акцентовано увагу на тому, що особливими суб'єктами правового виховання у сучасному українському суспільстві є об'єднання громадян (політичні партії, профспілки), сім'я.

Ключові слова: *правове виховання, суб'єкт, суб'єкт правового виховання, структура правового виховання, елементи правового виховання.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови в Україні правової держави та громадянського суспільства проблема правового виховання та правового всеобучу є однією з актуальних.

У результаті якісного та ефективного правового виховання суб'єктами даного роду діяльності здійснюється вплив на правосвідомість і правову культуру громадян, суспільства. А це, у свою чергу, є запорукою режиму законності та правопорядку у державі.

Результат правового виховання як цілеспрямованої діяльності певною мірою залежить від кваліфікації і особливостей його суб'єкта. Адже саме суб'єкт правового виховання безпосередньо «працює» з правосвідомістю громадян, колективів, соціальних груп, суспільства, «виховує» у суб'єкта права законослухняний тип правомірної поведінки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Огляд юридичної навчальної і наукової літератури свідчить про відсутність спеціальних загальнотеоретичних досліджень суб'єктів правового виховання, хоча категорія правового виховання, його зміст та структура

неодноразово були предметом наукових досліджень С.С. Алексєєва, В.К. Бабаєва, В.В. Головченка, В.М. Корельського, Н.А. Косиріна, В.О. Котюка, В.Н. Кудрявцева, В.В. Лазарева, С.М. Легуши, А.В. Малька, М.І. Матузова, В.С. Нерсєсянца, В.Д. Перевалова, В.Н. Тищенко та ін. Отже, у даному контексті, на нашу думку, доцільно провести класифікацію й аналіз особливостей суб'єктів правового виховання.

У зв'язку з цим у даній статті автор поставив *за мету* визначити та проаналізувати специфічні риси суб'єкта правового виховання як елементу його структури.

Виклад основного матеріалу. На думку О.П. Масюкевича, суб'єктами правового виховання є: держава; державні органи та органи місцевого самоврядування; посадові особи; громадські організації; засоби масової інформації; трудові колективи; окремі особистості (юристи, вчені, викладачі) [1, с. 267].

До суб'єктів правовиховної діяльності А.Ю. Олійник відносить органи держави, громадські організації, трудові колективи, їхніх посадових і службових осіб, окремих громадян [2, с. 751].

Існує точка зору, що в ролі суб'єктів правового виховання можуть виступати суспільство, держава, нація, суспільна група, політична партія, громадська організація, трудовий чи військовий колектив, церква, школа, група однодумців, сім'я тощо. Суб'єктом виховання може бути також окремо взятий індивід, який здійснює свій вплив на інших індивідів [3, с. 480].

З огляду на зазначене, а також беручи до уваги визначення правового виховання у широкому змісті, на наш погляд, суб'єктом правового виховання слід визнати будь-який суб'єкт права. Звідси випливає, що цілком доцільно застосувати традиційну класифікацію суб'єктів права у межах виокремлення видів суб'єктів правового виховання.

Укладачі юридичної енциклопедії усю сукупність суб'єктів права поділяють на *індивідуальні та колективні*. При цьому до першої категорії, на думку А.П. Заєць, належать: громадяни України, іноземці, особи без громадянства (апатриди), особи з подвійним громадянством (біпатриди). До другої – держава в цілому, державні та недержавні організації [4, с. 680].

Таким чином, на підставі зазначеного маємо підстави суб'єктами правового виховання визнати державу в цілому, державні та недержавні організації, окремих фізичних осіб.

У даному контексті звернімо окремо увагу на особливості зазначених суб'єктів правового виховання.

Правове виховання є компонентом, складовою культурно-виховної функції сучасної української держави. І держава є безпосереднім суб'єктом правового виховання.

Держава здійснює культурно-виховну функцію і правове виховання через державні органи та державні організації. При цьому різні державні органи по-різному здійснюють правове виховання.

У зв'язку із класифікацією державних органів залежно від гілки держав-

ної влади, серед державних органів як суб'єктів правового виховання слід розрізняти законодавчі, виконавчі та судові органи. Будь-який із зазначених органів бере участь у формуванні юридичного світогляду людини і суспільства. Однак ступінь і форма їх участі є неоднаковими, що пов'язано зі специфікою компетенції державних органів.

Особливе місце у правовому вихованні особистості посідають правоохоронні органи. Даний факт пояснюється тим, що вони є основними суб'єктами захисту прав і свобод людини і громадянина, при цьому на його особовому рівні. У процесі боротьби з правопорушниками, під час зміцнення правопорядку у суспільстві правоохоронна діяльність суду, прокуратури і міліції опосередковано здійснює правове виховання людини.

Так, наприклад, С.С. Сливка зазначає, що правове виховання в підрозділах міліції здійснюється з урахуванням їхньої структури у двох основних напрямках: підвищення правової культури особового складу; участь працівників міліції у формуванні правосвідомості населення [5, с. 14].

Крім того, слід погодитися з тим, що, по-перше, в результаті застосування норм права на особу покладається покарання, що знаходить своє вираження у правових та особистих обмеженнях людини, за допомогою яких відбувається вплив на правосвідомість і волю громадян. По-друге, діяльність працівників міліції здійснюється відповідно до вимог законодавства, що, в свою чергу, виховує у громадян повагу до закону [6, с. 12].

Профілактичні заходи державно-правового характеру, які проводить міліція у процесі виконання функцій і завдань, що покладені на неї державою, впливають на волю і свідомість людей. Цей вплив має правовиховний характер, стимулює громадян не вчинювати злочини, виховує у них відповідні мотиви поведінки, які сприяють підвищенню рівня правової свідомості громадян.

Важливу роль у роботі міліції відіграє і її правороз'яснювальна діяльність. Вона має багатоплановий характер: зокрема, спрямована на підвищення правової культури населення; націлена на конкретну особу; переслідує мету підвищення професійної правосвідомості та професійної культури працівників міліції. Адресатами правороз'яснювальної діяльності міліції можуть бути суб'єкти різних соціальних рівнів і ролей, наприклад трудові колективи, члени громадських організацій, працівники кооперативів, управлінські кадри, окремі громадяни. Значні правороз'яснювальні зусилля витрачаються на осіб із асоціальною поведінкою (неповнолітні та піднаглядні особи) [2, с. 843].

З огляду на зазначене маємо підстави зауважити, що працівники міліції є суб'єктами правового виховання. Однак особливо цінним є той факт, що у процесі правороз'яснювальної роботи працівники міліції є не лише суб'єктами правового виховання, а й одночасно його об'єктами. Під час правороз'яснювальної роботи працівник міліції впливає не лише на правосвідомість конкретної особи, групи осіб, колективу, а й підвищує власний рівень правової культури та правової свідомості.

Правове виховання органів законодавчої, виконавчої і судової влади акумулюється у досвіді, який накопичений в результаті їхньої діяльності.

Відповідно до принципу розподілу влади слід розрізняти три різновиди такого роду правового досвіду: а) законодавчий; б) правозастосовний; в) судовий.

Законодавчий досвід виражається в окремих знаннях, навичках, вміннях, звичках, які суб'єкт правотворчої практики отримав у процесі здобуття освіти, спілкування і діяльності з приводу підготовки, колективного обговорення, опублікування і розповсюдження нормативно-правових актів.

Правозастосовний досвід являє собою різновид практики реалізації права. Він тісно пов'язаний із знаннями, навичками, уміннями, звичками, які суб'єкт виконавчої державної влади накопичує у процесі втілення вимог юридичних норм у соціальну дійсність [7, с. 19].

Судовий досвід слід розглядати як особливий різновид практики реалізації права, яка характеризується окремими знаннями, навичками, вміннями, звичками, що були накопичені суб'єктом судової влади під час розгляду юридичних справ.

Зазначені види досвіду характеризуються двома основними формами, які обумовлюють одна одну. З однієї сторони, це особистий правовий досвід, який виражається у відповідних знаннях, навичках, вміннях, звичках, що накопичені конкретною людиною і зафіксовані в її індивідуальній правовій свідомості, і відповідних об'єктивних результатах (персоніфікованих статтях, книгах, проектах нормативно-правових актів тощо). З іншої сторони, це колективний досвід, який характеризується певними знаннями, уміннями, навичками, накопиченими у груповій і суспільній правовій свідомості, і відповідними об'єктивними результатами, що виражені у матеріалах практики: прийнятих законах, інших нормативно-правових актах, колективних законодавчих проектах, конкретних правозастосовних рішеннях і т. ін.

У системі державних суб'єктів правового виховання особливе місце посідають державні організації, державні підприємства та державні установи.

Звернемо окремо увагу на те, що різновидами державної установи є навчальні, навчально-виховні заклади. Навчально-виховні і навчальні заклади різного рівня акредитації відіграють досить важливу роль у становленні особистості. Адже у дошкільному, шкільному та студентському віці, як правило, особа отримує основу юридичних знань, умінь і навичок. Її у процесі всього подальшого життя отримані правові знання, вміння і навички поглиблюються, удосконалюються, модернізуються.

У даному контексті слід окремо зауважити, що ефективність правового виховання навчальних та навчально-виховних закладів різного рівня акредитації певним чином залежить від *сім'ї* як першого суб'єкта виховання людини. Саме в *сім'ї* формуються базові якості дитини: її ставлення до людей, навколишнього світу, праці, самої себе. У *сім'ї* закладаються цінності життя, основи світогляду. Батьки й найближчі родичі формують в дитини моральні підвалини свідомості, на яких спираються елементи правової поведінки [8, с. 128-129].

Особливим суб'єктом правового виховання у сучасному українському суспільстві є об'єднання громадян, до числа яких, перш за все, слід віднести політичні партії.

Основне призначення політичної партії полягає у тому, що на підставі виявлення спільних інтересів, поглядів та ідей відповідної соціальної групи учасники даного виду об'єднання громадян бажають отримати політичну (державну) владу з метою реалізації своєї програми. Партії у процесі реалізації власних цілей охоплюють різні сфери суспільного життя. Вони стимулюють участь громадян у політиці, формують суспільну думку, розвивають політичну культуру суспільства та громадян, сприяють політичній освіті, забезпечують необхідний зв'язок між громадянським суспільством і державою, висувають кандидатів у всі органи влади, беруть участь у виборах органів влади.

Всі вищезазначені заходи виступають своєрідним каталізатором розвитку юридичного світогляду людини і суспільства у зв'язку з тим, що їх реалізація повинна здійснюватися у межах закону, демократичних прав і юридичних обов'язків особи. Інакше кажучи, партійна діяльність сама по собі не є юридичною, проте вона тісно пов'язана із правовим простором.

Так, наприклад, метою будь-якої політичної партії є отримання державної влади задля забезпечення, досягнення своїх інтересів. Увійти до складу державних органів політичні партії можна лише за допомогою такого інституту безпосередньої демократії, як вибори. І саме діяльність політичних партій із приводу організації і залучення населення до проведення виборчих компаній із приводу обрання органів державної влади і органів місцевого самоврядування становить важливий елемент правового виховання українців й удосконалення їх юридичного світогляду.

Факт участі громадян у формуванні представницьких органів держави сприяє встановленню у їх свідомості необхідної установки на активну правомірну поведінку, поваги до політичних заходів. У свою чергу, це підвищує авторитет одного з важливих блоків нормативно-юридичної системи правового суспільства.

Підвищення рівня правової свідомості громадян залежить не лише від діяльності політичних партій, а й від діяльності інших об'єднань громадян. Важливу роль у процесі правового виховання громадян відіграють профспілки, які покликані сприяти свідомому дотриманню і виконанню норм трудового права окремими членами суспільства.

Проте функції профспілок у правовому вихованні не слід зводити лише до формування в їх членів поваги до норм і принципів трудового права. У політичній системі українського суспільства профспілки у своїй діяльності є відносно самостійними, відтак можуть проводити правовиховні заходи і поза межами трудових відносин колективу.

Підсумовуючи, можемо дійти таких висновків. Суб'єктами правового виховання є держава, державні та недержавні організації, окремі фізичні особи. Держава здійснює правове виховання через державні органи та державні організації. Залежно від гілки державної влади серед державних органів як суб'єктів правового виховання слід розрізняти законодавчі, виконавчі та судові органи. Особливими суб'єктами правового виховання у сучасному українському суспільстві є об'єднання громадян (політичні партії, профспілки), сім'я.

Бібліографічні посилання

1. *Масюкевич О. П.* Теория государства и права / Масюкевич О. П. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. – 320 с.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – Т. 1. – 1232 с.
3. Філософія : навч. посібник / Надольний І. Ф., Андрущенко В. П., Бойченко І. В. та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 1999. – 624 с.
4. Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.). – К. : Укр. енцикл., 1998 – Т. 5 : П-С. – 2003. – 736 с.
5. *Сливка С. С.* Професійна етика працівників міліції: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. С. Сливка. – К., 1994. – 18 с.
6. *Сазонов Ф. Г.* Правовые основы и средства правового воспитания лиц, осужденных к лишению свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ф. Г. Сазонов. – М., 1977. – 19 с.
7. *Карташев В. Н.* Введение в общую теорию правовой системы общества [в 10 т.] / В. Н. Карташев. – Ч. 3: Практика реализации права. Правоприменительная практика : текст лекций. – Ярославль, 1997. – 158 с.
8. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / Гетьман А. П., Герасіна Л. М., Данильян О. Г. та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.

Федосеева С.В. Субъект правового воспитания как элемент его структуры: общетеоретический аспект. Установлены и проанализированы особенности субъекта правового воспитания как элемента его структуры. Определено, что субъектами правового воспитания является государство, государственные и негосударственные организации, отдельные физические лица. Установлено, что государство совершает правовое воспитание через государственные органы и государственные организации. Акцентировано внимание на том, что особым субъектом правового воспитания в современном украинском обществе являются объединения граждан (политические партии, профсоюзы), семья.

Ключевые слова: правовое воспитание, субъект, субъект правового воспитания, структура правового воспитания, элементы правового воспитания.

Fedoseyeva S. V. Subject of legal education as element of its structure: general theoretical aspect. Features of the subject of legal education as element of its structure are established and analyzed. It is defined that subjects of legal education is the state, the state organisations and not state organisations, separate physical persons. It is established that the state makes legal education through state structures and the state organisations.

In connection with classification of state structures depending on a government branch, among state structures as subjects of legal education it is offered to distinguish legislative, executive and judicial bodies. It is defined that any of the specified bodies takes part in formation of legal outlook of the person and a society. However, degree and the form of their participation are not identical that is connected with specificity of the competence of state structures.

Legal education of bodies legislative, executive and judicial authority accumulates in experience which is saved up as a result of their activity. According to the principle of the power distributions it is offered to distinguish three versions of such legal experience: the legislative; the law application; the judicial.

The attention that the especial subject of legal education in a modern Ukrainian society is association of citizens (political parties, trade union), family is focused.

Keywords: legal education, subject, subject of legal education, structure of legal education, elements of legal education.

Надійшла до редакції 23.12.2014

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО Й ТРУДОВОГО ПРАВА

Грибан В. Г.

доктор біологічних наук професор,
заслужений працівник народної освіти України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ОСОБЛИВОСТІ ОХОРОНИ ПРАЦІ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Розглянуто особливості охорони праці в Республіці Білорусь, стан, законодавчо-нормативне забезпечення, державне управління, державний нагляд за промисловою безпекою та охороною праці, а також процес удосконалення організації державного нагляду за безпекою праці в Республіці Білорусь та Україні.

Ключові слова: охорона праці, Республіка Білорусь, правове регулювання.

Постановка проблеми. У вітчизняній юридичній літературі проблеми правового регулювання охорони праці та перспективи запозичення міжнародного досвіду висвітлено недостатньо, в існуючих наукових працях ці питання досліджувалися фрагментарно або в рамках широкої правової проблематики, без комплексного підходу, що, у свою чергу, визначає нагальність обраного напрямку наукового пошуку [8]. Актуальність вивчення міжнародного досвіду правового регулювання охорони праці полягає в тому, що Україна має одні з найгірших показників з охорони праці у світі [6]. Рівень виробничого травматизму залишається одним з найвищих в Європі, а травматизм зі смертельними наслідками за останні два роки навіть зріс. Якщо у світі лише кожен трьохсотий випадок виробничого травматизму є смертельним, то в Україні – кожен двадцятий. Так, за даними Держгірпромнагляду України, у 2011 р. кількість нещасних випадків зі смертельним наслідком, пов'язаних з виробництвом, порівняно з минулим роком збільшилась на 41, або на 6% (на підприємствах України у 2011 р. смертельно травмовано 685, у 2010 р. – 644 особи) [11]. Такий стан справ потребує посилення уваги до охорони праці з боку державних органів, об'єднань роботодавців, громадського контролю профспілок. Охорона праці є національною проблемою держави в умовах ринкових відносин (13).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Міжнародний досвід правового регулювання охорони праці частково розглядався у працях Г.Г. Гогіташвілі, О.В. Савчука, О. Теличко,

Ю.М. Прокопчука, Ю.І. Кундієва, А.М. Нагорної, О.М. Обушенка та ін.

Мета цієї роботи полягає в аналізі теоретичних питань правового регулювання охорони праці у Білорусії, недоліків та напрямків його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що державне управління охороною праці та суміжними галузями у Республіці Білорусь відповідно до Конституції, законів і указів Президента здійснюють структури, аналогічні українським: Департамент держінспекції праці (Мінпраці), Департамент з нагляду за безпечним веденням робіт у промисловості (МНС), Управління пожежнагляду (МНС), Держсаннагляд (МОЗ), Управління енергетичного нагляду (концерн «Біленерго»), Головна держінспекція з нагляду за технічним станом машин (Мінсільгосп) та Управління ДАІ (МВС) [9]. Громадський контроль, як і в Україні, здійснює Федерація профспілок. Законодавча база з охорони праці в Білорусі ідентична українській, адже її витoki традиційно спільні – з колишнього СРСР. У Республіці Білорусь діють Кодекс законів про працю Республіки Білорусь, Закон «Про охорону праці» [2; 3]. Триває приведення законодавчої бази з охорони праці у відповідність до названого закону [7, с. 16].

У Республіці Білорусь, як і в Україні, органи державного нагляду за промисловою безпекою та охороною праці мають однакові проблеми. На виконання вимог Директиви Президента Республіки Білорусь від 11 березня 2004 р. № 1 «Про заходи щодо зміцнення громадської безпеки та дисципліни» [4] у 2011 р. було розірвано контракти за: порушення правил охорони праці, що призвели до каліцтва чи смерті іншого працівника, – з 75 працівниками; розпивання спиртних напоїв, вживання наркотичних, токсичних засобів у робочий час або за місцем роботи – з 3959 працівниками; завдання при виконанні трудових обов'язків майнових збитків державі, юридичним або фізичним особам – зі 110 працівниками; незабезпечення належної трудової дисципліни підлеглих, приховування фактів порушення ними трудової та виконавчої дисципліни, непритягнення винних до відповідальності, встановленої законодавством, – з 23 посадовими особами.

За оперативними даними Департаменту державної інспекції праці Міністерства праці й соціального захисту Республіки Білорусь, у 2011 р. в республіці трапилося 752 нещасні випадки на виробництві з важкими і 197 – зі смертельними наслідками. Через невиконання роботодавцями вимог законодавства про охорону праці відбулося більше 58% нещасних випадків на виробництві зі смертельними наслідками і більше 56% – з важкими. Суттєву кількість травм працюючі одержали не зі своєї вини. Тим часом Конституція Республіки Білорусь гарантує громадянам Республіки Білорусь право на здорові й безпечні умови праці (ч. 1 ст. 41) [1].

На технічне переозброєння та модернізацію виробництва в Республіці Білорусь у 2011 р. витрачено 2,8 трлн. рублів, що становило 104% від обсягів запланованих коштів. Це дало змогу скоротити або привести у відповідність до вимог санітарно-гігієнічних норм понад 66 тис. робочих місць (12).

У Білорусії велику увагу приділяють навчанню кадрів з питань охорони праці через систему безперервного професійного навчання. Підвищенням

кваліфікації охоплено працівників усіх галузей економіки. Навчально-тематичні плани підвищення кваліфікації керівників і спеціалістів обов'язково містять питання охорони праці. До загальнодержавного класифікатора «Спеціальності та кваліфікації» включено такі спеціальності: «охорона праці на виробництві», «охорона праці в енергетиці», «охорона праці в будівництві», «охорона праці в машинобудуванні та приладобудуванні», «охорона праці в сільському господарстві» та ін.

В Україні питанню охорони праці при підготовці фахівців з вищої освіти приділялась значна увага. Спільним наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.10.2010 № 969/922/216 «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці ... у вищих навчальних закладах України» затверджено, що при підготовці фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» студенти засвоюють головні положення нормативної навчальної дисципліни «Основи охорони праці», а також окремі питання охорони праці в дисциплінах професійного спрямування, а при підготовці фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», «спеціаліст» – звивчають головні положення нормативної навчальної дисципліни «Охорона праці в галузі», де розглядаються питання охорони праці для конкретної галузі господарської, економічної та науково-дослідної діяльності з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності випускників, а також досягнень науково-технічного прогресу. У 2014 році розпорядженням Кабінету Міністрів України цей наказ було скасовано. Чіткої установки щодо подальшого вивчення охорони праці немає, а тому зменшується кількість годин та число кредитів для вивчення цієї дисципліни, замість екзамену ставиться залік, читання охорони праці поєднується з іншими, далекими за змістом дисциплінами тощо.

Перепідготовка кадрів з питань охорони праці у Республіці Білорусь здійснюється в десяти вищих навчальних закладах країни, створено Республіканський інститут вищої школи, наділений повноваженнями з надання методичної допомоги організаціям під час розроблення СУОП, підготовки їх до сертифікації, навчання спеціалістів з питань охорони праці. В інституті вищої школи щороку розробляють і впроваджують у навчальний процес понад 20 навчальних програм, видано близько 40 посібників з питань промислової безпеки та охорони праці. У цьому навчальному закладі за три останні роки кількість слухачів, включених до безперервної професійної освіти кадрів з питань охорони праці, збільшилася втричі й склала 60 000 осіб.

У 2011 р. держінспектори праці провели більш як 23,5 тис. перевірок підприємств, виявили понад 213 тис. порушень законодавства про охорону праці. До адміністративної відповідальності притягнуто більше 12 тис. працівників, від роботи усунуто понад 16 тис. осіб. Виконано всі заплановані Департаментом на 2011 р. заходи, спрямовані на покращення стану охорони праці. За дорученням Президії Ради Міністрів республіки проведено чотири

місячники нагляду та контролю за забезпеченням здорових і безпечних умов праці в організаціях з високим рівнем виробничих ризиків.

Основними завданнями, які необхідно вирішувати, є виявлення та припинення порушень законодавства про працю та про охорону праці; зниження рівня виробничого травматизму за рахунок наглядових і профілактичних заходів, залучення роботодавців (у Білорусі – наймачів) до активної участі у вирішенні проблем охорони праці, посилення роз'яснювальної роботи у трудових колективах.

Слід зазначити, що у здійсненні своїх функцій Департамент державної інспекції праці Республіки Білорусь на одне з перших місць ставить пропаганду охорони праці не тільки серед працюючих, але й серед усього населення. Ці питання вносяться до національних, регіональних, галузевих програм, обговорюються на засіданні колегій Департаменту, широко висвітлюються у засобах масової інформації.

Недоліками національного законодавства Республіки Білорусь щодо охорони праці є велика кількість нормативних актів, які дублюють один одного, застосування нормативних актів, прийнятих за радянських часів, які не відповідають сучасним вимогам охорони праці, відсутність комплексного нормативно-правового акта, який би регулював використання обладнання, що негативно впливає як на організацію праці, так і на її безпеку.

Сьогодні триває процес удосконалення організації державного нагляду обох країн [5; 10]. Але реформування системи тільки у цьому напрямку виявляється недостатнім. Досягти істотного покращення ситуації можна лише за умови, коли одночасно із заходами щодо забезпечення поступового зростання економіки держави буде вжито ефективних заходів до усунення недоліків за обома напрямками – з одного боку, удосконалення чинного законодавства про охорону праці, підвищення нагляду і контролю за дотриманням цього законодавства, співробітництво у цій сфері між державними органами, роботодавцями та профспілками; з іншого – приділення більшої уваги держави у напрямку притягнення до відповідальності певних посадових осіб, власника або уповноваженого ним органу, працівників підприємства, установи чи організації за порушення вимог безпеки праці.

Висновок. На наш погляд, в Україні та Республіці Білорусь давно назріла необхідність у проведенні реформи в галузі охорони праці, а саме узагальнення й переосмислення існуючих підходів до проблеми правового регулювання управління охороною праці з урахуванням сучасних реалій, формулювання основних напрямків удосконалення законодавства в цій сфері та розроблення на цьому підґрунті нової виваженої концепції охорони праці. При цьому концепція повинна містити не тільки норми та правила охорони праці й узагальнені державні гарантії в цій галузі, а й конкретні обов'язки роботодавця, органів нагляду та контролю за виконанням норм, прав і обов'язків з охорони праці, механізм їх реалізації. Для успішної реалізації всього комплексу прав та інтересів працівників у галузі охорони праці необхідно не тільки ухвалення нових і удосконалення чинних нормативних правових актів, а й чітке їхнє дотримання суб'єктами трудових відносин.

Бібліографічні посилання

1. Конституция Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://infoexpress.by>.
2. Кодекс законов о труде Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://infoexpress.by>.
3. Закон «Об охране труда» Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://infoexpress.by>.
4. Директива Президента Республики Беларусь от 11 марта 2004 г. № 1 «О мерах по укреплению общественной безопасности и дисциплины» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://infoexpress.by>.
5. Біла Г. Діяльність інспекцій праці за кордоном: досвід для України / Г. Біла // Держава та ринок. – 2011. – № 3. – С. 134-138.
6. Бойко Р. Б. Правовий аспект охорони праці: міжнародний досвід для України / Р. Б. Бойко // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22). – С. 81-85.
7. Зеленський І. Україна і Білорусь: проблеми охорони праці та шляхи їх вирішення однакові / І. Зеленський // Охорона праці. – 2010. – № 9. – С. 16-17.
8. Ізюта П. О. Основні напрямки удосконалення правового регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки / Ізюта П. О. // Юридичний вісник Причорномор'я. – 2011. – № 1. – С. 255-267.
9. Кузнецов И. Н. Охрана труда : учебное пособие / И. Н. Кузнецов. – Мн., 2011. – 124 с.
10. Лозовий А. І. Сучасний стан і проблеми правового регулювання охорони праці в Україні / А. І. Лозовий // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – № 11. – С. 485-497.
11. Матеріали медіа-центру ФПУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.shu.prupu.org/post/12809/>.
12. Офіційний веб-сайт білоруського електронного журналу з охорони праці Білорусі «Охрана труда. Инфо-экспресс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infoexpress.by/index.php?do=cat&category=news>.
13. Чудовський В. І. Охорона праці як національна проблема держави в умовах ринкових відносин / В. І. Чудовський // Право і безпека. – 2011. – № 3. – С. 57-61.

Грибан В.Г. Особенности охраны труда в Республике Беларусь. Рассматриваются особенности охраны труда в Республике Беларусь, ее состояние, законодательно-нормативное обеспечение, государственное управление, государственный надзор за промышленной безопасностью и охраной труда, а также процесс совершенствования организации государственного надзора за безопасностью труда в Республике Беларусь и Украине.

Ключевые слова: охрана труда, Республика Беларусь, правовое регулирование.

Gryban V. G. Features of labor safety in the Republic of Belarus. The article deals with features labor safety in the Republic of Belarus, its state legislative and regulatory support, public administration, public oversight of industrial safety and praptsi and process improvement of public safety supervision work in Belarus and Ukraine.

The author has concluded that in Ukraine and Belarus long overdue the need for reform in the field of labor safety, namely generalization and rethink existing approaches to legal regulation of labor safety management with current realities formulation of the main directions of improvement of legislation in this area and to develop this motivated the new prudent concept of labor safety. This concept should include not only the rules and regulations of labor safety and generalized state guarantees in the industry, but also the specific responsibilities of the employer, supervisory and enforcement rules, rights and responsibilities for labor safety, mechanism of their implementation.

Keywords: labor safety, Republic of Belarus, legal regulation.

Надійшла до редакції 29.09.2014

Мацюк А. Р.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22 : 331.105

ФУНКЦІЇ ПРОФСПЛОК У СТАНОВЛЕННІ СОЦІАЛЬНО-ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН ПРИ УКЛАДЕННІ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ І УГОД

Розглянуто основні функції профспілок при укладенні колективних договорів і угод. Наголошено на необхідності їх визначення не як загальних функцій профспілок, що отожнюються з їх головними напрямками діяльності, а як завдань з практичної реалізації наданих їм прав.

Ключові слова: професійна спілка, колективний договір, колективна угода, функції профспілок.

Постановка проблеми. Реалізація курсу на проведення економічної реформи, активної соціальної політики, всебічної демократизації та побудови громадянського суспільства пов'язана з необхідністю підвищення захисту трудових прав і соціально-економічних інтересів працівників, ветеранів праці, жінок та інвалідів у сучасних умовах ринкової економіки. У зв'язку з цим особливого значення набувають проблеми реалізації своїх функцій профспілками, основною метою яких є захист, контроль та представництво інтересів своїх членів. Нові умови господарювання більше націлені не на формально закріплені функції та напрями діяльності профспілок, а на конструктивні заходи у становленні системи соціально-партнерських відносин. І тому, на нашу думку, дієвий захист інтересів працівників сьогодні можливий завдяки колективно-договірному регулюванню соціально-партнерських відносин на рівні підприємства, галузі та держави. Це ставить певні завдання перед наукою трудового права з дослідження функцій профспілок у ході укладення колективних договорів та угод.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Діяльність профспілок та їх функції у своїх працях розглядали: Д.Р. Акопов, Г.П. Алексєєв, В.С. Бердичівський, Н.Б. Болотін, В.О. Васильєв, Є.М. Голенко, В.М. Догадов, Н.І. Єфремова, Є.О. Іванов, В.І. Ковальов, Т.М. Ляшенко, Г.К. Москаленко, А.С. Пашков, О.І. Процевський, І.О. Снігір'ова, Г.О. Стоян, Г.В. Сулейманова, О.І. Цепін, Г.І. Чанишева та ін. Проте проблема визначення функцій профспілок при укладенні колективних договорів і угод у сучасних умовах ринкової економіки все ще залишається малодослідженою.

Мета статті полягає у визначенні функцій профспілок у сучасних соціально-партнерських відносинах при укладенні колективних договорів і угод.

Виклад основного матеріалу. Конституційні права і свободи особи в Україні деталізуються в низці нормативних актів і створюють механізм їх реалізації. Основний Закон держави наголошує, що людина, її права і свободи є вищою цінністю. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина є змістом і спрямованістю діяльності держави (ст. 3). Державний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні гарантується Конституцією (ст. 45). Однак, відповідно до ч. 2 ст. 22 Конституції, в державі не повинні видаватися закони, що скасовують чи звужують права і свободи людини та громадянина. У цьому зв'язку можна стверджувати, що великого значення набуває проблема забезпечення прав і свобод особи, а також їх захисту саме в трудових відносинах крізь призму колективно-договірного регулювання.

Важливою ланкою в механізмі захисту трудових прав та законних інтересів працівників є професійні спілки. З огляду на це від початку створення профспілок їх основним завданням був і залишається захист трудових і соціально-економічних інтересів працівників. Наприклад, протягом усього історичного періоду свого існування профспілки наділялись різними функціями, навіть не властивими їм. Так, у КЗпП (редакція 1918 р.) встановлено трудову повинність для всіх громадян у віці від 16 до 50 років (ст. 2), а на профспілки покладено обов'язок контролювати обґрунтованість припинення трудового договору працівником за власним бажанням – якщо фабрично-заводський комітет знаходив необґрунтованими причини звільнення, працівник був зобов'язаний продовжити роботу (ст. 53).

У КЗпП 1922 р. було встановлено, що предметом діяльності профспілкового комітету є сприяння виробництву на державних підприємствах і участь в регулюванні народного господарства (ст. 158 „д”).

Згідно з нормами КЗпП Української РСР 1971 р. на профспілки було покладено владні функції з нагляду й контролю за дотриманням законодавства про працю й охорону праці (ст. 244). Правова і технічна інспекції праці профспілок мали право не тільки видати керівникові будь-якої організації обов'язкове для виконання розпорядження, але й застосувати до нього заходи адміністративного впливу, тобто штрафні санкції.

Чинний Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” від 15 вересня 1999 р. визначає профспілки як добровільні неприбуткові громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання), та створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Зміна економічної моделі розвитку суспільства та правової бази регулювання трудових відносин вимагає наявності належного рівня правових та методичних підвалин для виконання профспілками своїх функцій. І тому, на нашу думку, одним з пріоритетних напрямів їх діяльності є відстоювання інтересів працівників при укладенні колективних договорів та угод.

Під час виконання своїх функцій і статутних завдань, у ході здійснення

представництва і захисту трудових, соціально-економічних прав і законних інтересів працівників профспілки кожного разу стикаються з невизначеністю сучасного трудового законодавства. І тому слід зазначити, що ця проблема дає про себе знати не тільки при обговоренні проектів трудових кодексів, але й під час практичної реалізації профспілками своїх функцій.

Становлення українських профспілок як активного суб'єкта соціально-партнерських відносин пройшло у своєму розвитку три основних періоди, на кожному з яких відбувалися певні зміни в реалізації їх функцій. Наприклад, період з 1921 до 1929 рр. визначався такими рисами діяльності профспілок, як: створення умов для реалізації солідарних ідей серед робітничого класу та селянства з використанням досвіду західноєвропейського соціалістичного руху; виховання самостійно діючих членів профспілки, які можуть вимагати у державних органів влади виконання законів про працю та забезпечити захист від організаційно-фінансового тиску власника робочих місць; активна участь профспілок у процесах економічного й політичного будівництва; використання профспілками права законодавчої ініціативи; участь у міжнародній діяльності на рівнях галузевих зв'язків.

Для періоду з 1929 до 1992 рр. характерні такі риси діяльності профспілок: об'єднання працівників в профспілки задля вирішення народногосподарських завдань; ідеологічне виховання працівників; участь в організації виробничого процесу, розвиток інституту соціалістичного змагання; декларативний характер законодавчої ініціативи та правотворчості; формальна міжнародна діяльність.

Для періоду з 1992 р. і дотепер притаманні такі риси діяльності профспілок: перехід органів профспілки України від виконання державних функцій до роздержавлення, до ролі соціального партнера або конструктивної опозиції у співвідношеннях з органами влади та власниками або роботодавцями; поява незалежних профспілок; застосування колективно-договірного регулювання як пріоритетного напрямку діяльності профспілок у розбудові соціально-партнерських відносин.

Враховуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що кожен період становлення українських профспілок як активного суб'єкта соціально-партнерських відносин мав свої специфічні якісні характеристики. Зокрема, по-різному трактувалися організаційно-правові засади діяльності профспілок, змінювалося правове поле, трансформувалася функціональна спрямованість профспілкової діяльності, завдань, форм і методів роботи профспілок.

Слід звернути увагу на те, що найбільш дієвим засобом прикладного здійснення властивих профспілкам функцій було колективно-договірне регулювання соціально-партнерських відносин, хоча діяльність профспілок значною мірою була зумовлена втручанням держави в організацію профспілкової роботи.

У процесі реформування трудового законодавства і розроблення нормативної бази, що регулюватиме діяльність профспілок, важливим напрямком роботи є дослідження причин, котрі впливають на окреслення функцій профспілок у колективно-договірному регулюванні соціально-партнерських від-

носин.

Одне з завдань науки трудового права – ефективне виявлення властивих профспілкам функцій для дієвого захисту трудових прав і законних інтересів найманих працівників, а також розробка заходів щодо покращення механізму колективно-договірного регулювання і, де це можливо, усунення факторів, що сприяють неефективному його використанню.

Вивчення функцій профспілок під час укладення колективного договору або угоди – завдання складне. Це пояснюється передусім складністю самого предмета дослідження, оскільки для суспільних наук характерне таке різноманіття взаємовідносин і причинних зв'язків, що не тільки кожне вирішене питання порушує велику кількість нових питань, але й кожне окреме питання може вирішуватись у більшості випадків тільки частинами, дослідженням кількома галузями науки. Щоб побудувати ефективну систему дієвих заходів, необхідно визначитися, проти чого вони повинні спрямовуватися. Для цього необхідно знати фактори, що сприяють конструктивному використанню цих функцій.

Філософська категорія причинності відбиває один із найбільш загальних, фундаментальних законів об'єктивного світу. Цей закон поширюється на всі суспільні явища і процеси – як індивідуальні, так і масові, включаючи ті, що мають ймовірний характер і підпорядковуються статистичним закономірностям. Це положення для науки трудового права має важливе значення, оскільки намагається розкрити причини не тільки укладення або спростування конкретного колективного договору чи угоди, але й причини як явища в суспільстві в цілому, котрі являють собою саме статистичну сукупність. При цьому, зрозуміло, причинні зв'язки стосовно функцій профспілок як явища взагалі є дещо іншими, ніж у колективно-договірному регулюванні окремо. Цей факт обумовлюється тим, що масові явища мають ряд специфічних властивостей, котрих немає в індивідуальній події (наприклад, кількісна усталеність).

Аналіз літератури з філософії дає підстави для висновку, що у філософії прийнято виділяти супутні, необхідні й достатні умови. Усі ці категорії мають значення і для трудового права. Під супутніми розуміються головним чином обставини місця та часу, в яких воно відбувається. Супутні умови мало впливають на розвиток колективно-договірного регулювання соціально-партнерських відносин, хоча можуть дещо визначати їх форму.

Проте найбільше значення мають необхідні й достатні умови. Під необхідними умовами розуміються такі конкретні обставини, за яких можливим є порушення прав працівників і, як наслідок, – невиконання умов колективного договору або будь-якого локального нормативного акта соціально-партнерських відносин і виникнення на цій підставі трудового спору.

На нашу думку, назріла необхідність чіткого виділення функцій профспілок при укладенні колективних договорів і угод. Для цього слід встановити та дослідити ті критерії, що являють основу визначення цих функцій.

Автентичне тлумачення латинського терміна “*functio*” дає таке визначення: діяльність, обов'язок, робота у визначеному напрямку [1]. У літературі не-

має єдності в розумінні і використанні термінів „завдання” і „функції”, що характерно не тільки для трудового права, але й для інших суспільних наук. Так, термін „функція” для багатьох авторів тотожний поняттю „роль”, тобто є вираженням значення профспілок у житті суспільства. Крім того, функціями профспілок називають діяльність їх органів або взагалі будь-яку діяльність профспілок. Іноді завдання і функції розглядаються як рівнозначні поняття.

Необхідно відразу зазначити, що функції державних установ докорінно відрізняються від функцій громадських організацій та профспілок зокрема, хоча їх цілі можуть бути тотожними. Водночас дослідження проблеми функції профспілок, необхідність розробки правильного теоретичного дослідження поняття функції для правової науки має велике значення, оскільки з кожною функцією пов'язане питання визначення прав профспілок, ефективності використання цих прав і проблема подальшого їх розширення [2].

Тому вважаємо за потрібне визначити, які напрями діяльності профспілок слід виділити як визначальні та пріоритетні функції. А для цього необхідно дослідити та встановити ті критерії, які повинні лягти в основу виділення цих функцій. Тільки такий підхід до досліджуваної проблеми дозволить правильно визначити та систематизувати в науці трудового права поняття „функції профспілок”, а також усунути протиріччя в їх назві і кількості.

Одним з найважливіших повноважень профспілок є закріплене в Законі України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” право профспілок, їх організації та об'єднань на ведення колективних переговорів, укладення колективних договорів, генеральних, галузевих (міжгалузевих), територіальних угод від імені працівників (ст. 20). І тому в цьому дослідженні вважаємо за доцільне розглянути функції профспілок у соціально-партнерських відносинах засобами колективно-договірного регулювання.

Досліджуючи діяльність профспілок та властивість їх функцій, науковці неодноразово намагалися класифікувати, дати визначення та встановити пріоритетність функцій цих громадських організацій. Питання ж особливостей використання профспілками своїх функцій при укладенні колективних договорів і угод та інших соціально-партнерських актів саме на рівні підприємства, галузі або держави не були предметом самостійного вивчення.

Так, наприклад, працюючи над визначенням функцій профспілок, професор В.М. Догадов виділяє громадські та державно-правові функції. До останніх він відносить: 1) організацію й управління виробництвом; 2) встановлення правових норм; 3) здійснення державного соціального страхування; 4) вирішення трудових спорів; 5) здійснення контролю в різноманітних сферах (за дотриманням трудового законодавства, за діяльністю організацій, що обслуговують культурні потреби працівників та ін.) [3].

Професор Г.К. Москаленко поділяє усі функції профспілок за сферами дії на внутрішні й зовнішні. До внутрішніх головних функцій він відносить: 1) виробничо-економічну; 2) захисну; 3) культурно-виховну; 4) нормативну; 5) організаторську [4, с. 47-49].

У свою чергу, Є.О. Іванов під функціями профспілок розуміє основні

напрямки чи сторони їх діяльності, в яких проявляється природа профспілок і за посередництва яких здійснюється їх соціальне призначення та роль у суспільстві [5, с. 15].

Як основні напрямки їх діяльності, які сприяють вирішенню поставлених перед цими організаціями головних завдань визначає функції профспілок Н.І. Єфремова [6, с. 32].

Також О.І. Цепін визначає функції профспілок як “основні напрямки їх діяльності з вирішення поставлених перед ними завдань, у яких проявляється сутність профспілок як добровільної суспільної організації і розкривається їх соціально-політична характеристика соціального інституту” [2].

Як основні функції профспілок І.О. Снігірьова називає: захисну, економічно-соціальну, виховну і функцію міжнародної солідарності [7, с. 102].

За часів Радянського Союзу вчені виділяли такі основні функції профспілок: функцію захисту прав робітників і службовців; функцію турботи про інтереси працівників у сфері виробництва, праці, побуту та культури; виробничо-економічну; функцію участі в управлінні суспільством та виробництвом; виховну функцію [8, с. 140].

У свою чергу, О.І. Процевський визначає такі функції профспілок: виробничо-економічну, захисну, культурно-виховну, нормативну та організаційну [9, с. 58]; А.С. Пашков – захисну, виробничо-економічну, соціальну (культурно-виховну) і міжнародну [10, с. 158].

Вказані розбіжності як за видами, так і за кількістю основних функцій профспілок пояснюються тим, що кожен з авторів виділяє ту чи іншу сторону діяльності профспілок, не маючи якогось конкретного критерію для виділення основної функції [11, с. 186-196].

Однак всі автори виділяють захисну функцію, але дехто з них (Н.І. Єфремова, Г.П. Алексєєв, Є.А. Іванов) поєднує з турботою про умови праці та побуту, представництвом інтересів трудящих [6, с. 32].

Водночас А.І. Цепін, навпаки, виділяє турботу про задоволення інтересів трудящих, поліпшення їх умов праці та побуту в функцію, самотійну від захисної [2].

Різноманітність поглядів на функції профспілок є результатом різного підходу авторів до досліджуваної проблеми. Ці дослідження проводилися в той час, коли в країні існувала єдина державна форма власності на засоби виробництва, й характер взаємовідносин держави і профспілок був принципово іншим, ніж у сучасних умовах переходу до ринкової економіки. За радянських часів профспілки були „одержавлені”, а основною їх функцією був розвиток виробництва (школа управління ним, школа господарювання, виконання функцій держави тощо).

На думку Г.О. Стоян, у сучасних умовах ринкової економіки відбувається роздержавлення профспілок України, вони стають конструктивною опозицією владним структурам і роботодавцям, відмовляються від невласливих їм функцій, форм і методів роботи і беруть на озброєння лише функції захисту, об'єднання, солідарності [12, с. 4-5].

Закон „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” в ч. 1 ст. 2 визначає, що професійні спілки створюються з метою здійснення представництва й захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

У літературі зазначається, що така класифікація функцій профспілок є досить умовною, оскільки під функцією можна розуміти як один, так і декілька взаємопов'язаних напрямків діяльності [13, с. 67].

На думку В.О. Васильєва, в умовах розвитку соціального партнерства є правомірним віднести до основних функцій співробітництва профспілок з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями роботодавців функцію соціального партнерства. Автор зазначає, що вплив профспілок на діяльність транснаціональних компаній призвів до розширення змісту функції міжнародної солідарності. В умовах, коли територіальні об'єднання профспілок у суб'єктах Російської Федерації наділяються законодавчою ініціативою, правомірно стверджувати, що відбувається відродження нормативної функції. При цьому вчений підкреслює, що захисна функція профспілок продовжує залишатись однією з основних [14, с. 15-16].

У наукових працях з політології зазначається, що найважливішою функцією профспілок у будь-якій країні є захисна [15, с. 13].

Як вказують російські вчені, головною особливістю профспілок є право на представництво і захист соціально-трудова прав та інтересів працівників [16, с. 463].

У свою чергу, Г.І. Чанишева та Н.Б. Болотіна вважають, що, оскільки основним завданням профспілок є представництво і захист інтересів перед власником, основними функціями профспілок є захисна і представницька, які доповнюються контрольними повноваженнями щодо дотримання законодавства про працю [17, с. 465].

Як зазначають Є.М. Голенко і В.І. Ковальов, домінуючою функцією профспілок в умовах ринкової економіки є захисна, яка полягає в тому, що профспілки представляють і захищають права та інтереси членів профспілок з питань індивідуальних трудових і пов'язаних з працею відносин, а у сфері колективних прав й інтересів та соціального партнерства – вказані права та інтереси працівників, незалежно від членства в профспілках, у випадку наділення їх повноваженнями на представництво у встановленому порядку (ст. 11 Федерального закону РФ). Відповідно до ст. 352 Трудового кодексу РФ, захист трудових прав працівників професійними спілками є одним з основних засобів захисту трудових прав і законних інтересів працівників [18, с. 38].

Більше того, як зазначають автори, сьогодні профспілки не втратили властиві їм соціально-економічну і виховну функції. Зокрема, результатом здійснення профспілками першої з названих функцій є їх активна участь як соціальних партнерів в узгодженні соціально-економічних інтересів працівників і роботодавців при укладенні генеральних, регіональних, галузевих (міжгалузевих) та інших угод, так і колективних договорів на підприємствах,

установах і організаціях.

В умовах демократизації всіх сторін життя нашого суспільства нового імпульсу набула і міжнародна функція профспілок. Правові основи для цього визначені ст. 9 Закону України „Про професійні профспілки”, згідно з якою профспілки та їх об'єднання відповідно до своїх статутних цілей і завдань мають право вступати до міжнародних профспілкових та інших міжнародних організацій і об'єднань, які представляють інтереси працівників, і брати участь в їх діяльності, співробітничати з профспілками інших країн, здійснювати іншу діяльність, яка не суперечить законодавству України.

Так, В.С. Бердичівський, Д.Р. Акопов, Г.В. Сулейманова вважають, що, крім традиційних захисної і представницької функцій, профспілки здійснюють і культурно-виховну функцію з виховання своїх членів у дусі патріотизму та політичну функцію за участю їх у виборах органів державної влади і органів місцевого самоврядування [19, с. 96-97].

За профспілками залишається традиційне поле діяльності – захист прав найманих працівників. Виділяються три важливі функції профспілок: 1) демократична, яка полягає у наданні можливості усім працюючим брати участь у визначенні умов праці; 2) економічна – сприяння пошуку найкращого балансу у виробництві і розподілі результатів праці; 3) соціальна – витікає з перших двох: дозволити всім, хто бажає працювати, знайти своє місце у суспільстві. Профспілки можуть сприяти ліквідації бідності, а також боротьбі із соціальним відторгненням найбільш вразливих верств, соціальною напругою і заворушеннями, а відтак – зробити свій внесок у забезпечення соціальної стабільності. З урахуванням цих функцій ставиться мета не просто замінити традиційні напрямки діяльності профспілок, а доповнити їх. Перспективи діяльності профспілок пов'язуються із наданням їх членам нових послуг (у вигляді додаткових соціальних благ або консультаційних послуг із трудових питань, соціального забезпечення, оподаткування, перепідготовки й укладення індивідуальних трудових договорів або шляхом індивідуальних послуг чи пільгових ставок), залученням нових категорій працівників (працівників малих і середніх підприємств, трудящих, зайнятих у неформальному секторі, безробітних та ін.), а також трудящих, недостатньо охоплених членством (наприклад, жінок, молоді, які зацікавлені у ліквідації дискримінації за ознакою статі або віку), розширенням предмета колективних переговорів і формуванням нових альянсів [20, с. 64].

Так, Т.М. Ляшенко пише, що особливістю вітчизняних профспілок є їх специфічні захисні функції (організація дозвілля та оздоровлення, забезпечення належного рівня життя працівників та членів їх сімей тощо). Авторка висловлює припущення, що для підвищення ефективності профспілок у плані формування, представлення й забезпечення прав та інтересів у трудовій діяльності коло напрямів та адресатів повинно бути звужено. Концентрація зусиль на головних напрямках регулювання соціально-трудова відносин дозволить ефективно захищати інтереси найманих працівників, а в результаті – підвищити результативність профспілкової діяльності. При цьому Т.М. Ляшенко за-

значає, що зарубіжний досвід профспілкового руху свідчить про виправданість обмежень напрямів діяльності профспілок сферою праці [21, с. 15].

Реалізація профспілками своїх функцій як суб'єкта соціальної політики має здійснюватися за такими основними напрямками: розширення суспільної бази своєї діяльності з формування умов з метою створення громадської основи для забезпечення соціальної безпеки людини, її надійного соціального захисту; цілеспрямована робота, що полягає в створенні умов для подолання соціального відчуження людини, подолання у свідомості багатьох працівників стереотипу сприйняття самих себе як „гвинтиків” системи, що призводить до поглиблення відчуження особистості, її соціальної пасивності й апатії; формування у трудоактивного населення ринкового світогляду, сучасного соціального менталітету, соціально-психологічної зрілості, готовності до соціальних інновацій, подолання утриманських настроїв, ідей зрівняльної справедливості, буденного розуміння соціальної рівності, рівності кінцевих результатів, власної відповідальності індивіда за формування умов якості свого життя, власного добробуту; активізація трудоактивного потенціалу населення на основі формування внутрішніх глибинних мотивів людини до зацікавленої праці; реалізація функції захисту прав та інтересів працівників, насамперед у соціальній сфері, який би однаковою мірою поширювався на представників усіх класів, соціальних груп, верств суспільства; політика, спрямована на регулювання соціально-трудових відносин, зокрема формування в суспільстві соціальної злагоди та миру на основі проведення між органами державної виконавчої влади та іншими суб'єктами соціальної політики діалогу і соціального партнерства, а також досягнення суспільної злагоди щодо всіх складових соціального захисту працездатного населення й непрацюючих; подолання у психології працівників стереотипу минулих років, відповідно до якого суб'єктами соціального страхування мають бути виключно держава та профспілки; створення умов для поліпшення соціально-побутового обслуговування населення, умов праці та відпочинку людей [22, с. 20-21].

Висновок. Сучасні умови ринкової економіки встановлюють перед профспілками завдання для переорієнтування своїх функцій у новому напрямі. Підсумовуючи результати досліджень вчених з приводу загального висвітлення напрямів діяльності профспілок за різними критеріями та факторами оцінки, визначимо їх основні функції, що забезпечують захист трудових прав через систему соціального партнерства при укладенні колективних договорів, а саме: захисну, реформаторську, партнерську (соціальний діалог), правостворюючу, представницьку, контрольну, інформаційно-консультативну, освітньо-просвітницьку, виховну, організаційну. Слід наголосити, що ці функції визначаються не як загальні функції профспілок, що ототожнюються з їх головними напрямками діяльності, а саме як завдання з практичної реалізації наданих їм прав. Саме ці функції найістотніше виявляються під час колективно-договірного регулювання соціально-партнерських відносин у нових умовах господарювання і становлять необхідні критерії при зміні та застосуванні трудового законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
2. *Цепин А. И.* Функции советских профсоюзов в развитом социалистическом обществе / А. И. Цепин // Советское государство и право. – 1977. – № 7. – С. 22-26.
3. *Догадов В. М.* Правовое положение профессиональных союзов СССР / Догадов В. М. // Вопросы труда. – 1925. – № 9.
4. *Москаленко Г. К.* О функциях советских профсоюзов / Г. К. Москаленко. – М. : Профиздат, 1972. – 150 с.
5. *Иванов Е. А.* Профсоюзы в политической системе социализма / Е. А. Иванов. – М. : Профиздат, 1974. – 240 с.
6. *Ефремова Н. И.* Возрастание роли профсоюзов на современном этапе коммунистического строительства и их основные функции / Н. И. Ефремова // Советские профсоюзы. – 1976. – № 1. – С. 31-34.
7. *Снигирева И. О.* Защита профсоюзами прав и интересов трудящихся / И. О. Снигирева // Советское госуд. и право. – 1973. – № 1. – С. 99-106.
8. Советское трудовое право : учебник / под ред. А. Д. Зайкина. – М. : Юрид. лит., 1979. – 544 с.
9. Советское трудовое право : учебник / под ред. А. И. Процевского. – К. : Вища школа, 1981. – 360 с.
10. Советское трудовое право : учеб. / Пашков А. С., Хрусталеv Б. Ф., Смирнов О. В. и др. – М. : Юрид. лит., 1988. – 608 с.
11. Советское трудовое право : учеб. / под ред. Н. Г. Александрова. – М. : Юрид. лит., 1972. – 576 с.
12. *Стоян Г. О.* Професійні спілки України (1992-1997 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. – Донецьк, 1998. – 20 с.
13. *Муромцев А. Ю.* Понятие и классификация функций профсоюзов на современном этапе / А. Ю. Муромцев // Вестник Омского университета. – 1998. – Вып. 2. – С. 65-68.
14. *Васильев В. А.* Защита профсоюзами социально-трудовых прав работников в условиях перехода к рыночной экономике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. А. Васильев. – П., 1999. – 20 с.
15. *Ляшенко Т. М.* Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1998. – 20 с.
16. Трудовое право России : учеб. для вузов / под общ. ред. М. В. Молодцова. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 2001. – 576 с.
17. Трудовое право Украины : учеб. пособ. / под ред. Г. И. Чанышевой и Н. Б. Болотиной. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, 2002. – 512 с.
18. Трудовое право России : учеб. / отв. ред. : засл. деятель науки РФ, докт. юрид. наук, проф. Ю. П. Орловский; докт. юрид. наук А. Ф. Нуртдинова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 438 с.
19. Бердычевский В. С., Акопов Д. Р., Сулейманова Г. В. Трудовое право : учеб. пособ. / отв. ред. В. С. Бердычевский. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 512 с.
20. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект : монограф. / Г. І. Чанишева. – Одеса : Юридична література, 2001. – 328 с.
21. Ляшенко Т. М. Соціальне партнерство як фактор політичної та соціальної стабільності в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Т. М. Ляшенко; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1998. – 20 с.
22. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики : навч. посіб. / Скуратівський В. А., Палій О. М. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.

Мацюк А. Р. **Функции профсоюзов в становлении социально-партнерских отношений при заключении коллективных договоров и соглашений.** Рассмотрены основные функции профсоюзов при заключении коллективных договоров и соглашений.

Акцентовано увагу на необхідності їх визначення не як загальних функцій профспоюзів, які отождествляються з їх основними напрямками діяльності, а як завдань по практичній реалізації наданих їм прав.

Ключевые слова: профсоюз, колективний договір, колективне угоду, функції профспоюзів.

Matsyuk A. R. Functions of trade unions in the formation of social relationships and partnerships at the concluding of collective contracts and agreements. The article deals with the main functions of trade unions in collective bargaining and agreements. Each period of establishment of the Ukrainian trade unions as an active subject of social relationships and partnerships had its own specific quality characteristics. In particular, differently treated the legal framework for the activities of trade unions, has changed the legal field functioning of trade unions, was transformed functional orientation, trade Union activity, objectives, forms and methods of work of trade unions. The transformation of the economic model of development of society and the legal framework governing the employment relationship requires an adequate level of legal and procedural bases for performing unions of their functions. Summarizing the results of the research scientists about the General lighting of the activities of the trade unions on various criteria and assessment factors, identified their main functions, protecting labor rights through a system of social partnership at the conclusion of collective agreements, namely: security, reform, partner (social dialogue), preposterous, representative, control, information and Advisory, educational, educational, organizational. These functions most significantly manifested during collective bargaining, social relationships and partnerships in the new economic conditions and constitute the essential criteria for the change and the application of labour legislation. Focused on the need for their definitions are not as common functions of trade unions, which identified their main activity, but as tasks on the practical realisation of their rights.

Keywords: trade union, collective bargaining, collective agreement, functions of trade unions.

Надійшла до редакції 24.12.2014

Собакарь А. О.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.22

КОНТРОЛЬ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Досліджено контроль як один з основних способів забезпечення трудових прав працівників, конкретизовано його місце серед інших способів дотримання трудового законодавства, визначено спільні риси нагляду і контролю, а також критерії їх розмежування.

Ключові слова: контроль, нагляд, трудові права, критерії розмежування, елемент, спосіб, забезпечення.

Постановка проблеми. Важливою передумовою подальшого розвитку та реформування трудового права України залишається забезпечення соціальної та економічної захищеності працівників від порушень законодавства з боку

роботодавців, які завжди знаходяться в більш пріоритетному становищі стосовно працівників. Саме в цьому аспекті трудове законодавство є дзеркалом, яке відображає ставлення суспільства та держави до людини, яка працює.

Правове регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин обумовлене створенням безпечних і гідних умов праці, наданням рівних можливостей у здійсненні трудових прав і свобод. Водночас реалії сьогодення переконають у зворотному. Працедавцями допускаються порушення норм практично всіх основних розділів трудового законодавства: від порушень під час укладання і розірвання трудових договорів, затримки виплати заробітної плати або виплати її не в повному розмірі до накладення на працівників незаконних дисциплінарних стягнень, ненадання встановлених гарантій і компенсацій, недотримання безпечних умов праці працівників і т.д.

Результати соціологічного дослідження, проведеного Дослідницьким центром компанії HeadHunter на українському ринку праці (опитано 1234 респонденти, серед них 45% – чоловіки і 55% – жінки, віком від 21 до 40 років), засвідчили, що роботодавці у різний спосіб порушують їхні законні права [1]. Зокрема, частими є випадки порушення право на відпустку (43%), на гідну оплату праці (42%), компенсацію у разі звільнення (37%), проблеми із забезпеченням додаткових благ для працівників (харчування, мобільний зв'язок), матеріальних компенсацій у разі хвороби або часткової втрати працездатності (24%), порушення права на підвищення трудової кваліфікації і професійне навчання. Крім того, непоодинокими є факти, коли роботодавець «ставить нереальні терміни для виконання завдань», змінює умови праці, «намагається примусити працювати у вихідні дні», «порушує культуру спілкування», негідно ставиться.

Ще один типовий показник порушення умов праці – її оплата, при цьому головними претензіями респондентів є: невивплата зарплати (від кількох місяців до півроку) або «вивплата зарплати не в повному обсязі без пояснень», затримки у виплаті, «неіндексація зарплатні протягом багатьох років», зарплата у конвертах, «необхідність випрошувати зарплату», невивплата призначеної премії тощо. З цією проблемою пов'язано питання тривалості робочого графіка, наднормової неоплачуваної роботи (робота в святкові дні, самовільне (з боку роботодавця) подовження робочого дня, «постійні переробки», «11-годинний робочий день за мінімальну зарплату» тощо).

Зрозуміло, що права і свободи людини у трудовій сфері, навіть за наявності сприятливих до того умов, не реалізуються автоматично. Держава зобов'язана не тільки встановити правові норми, спрямовані на забезпечення дотримання трудових прав громадян, але й створити ефективний механізм забезпечення їх реалізації, різновидом якого є контроль за дотриманням встановлених законом норм. «Контрольно-наглядова діяльність хоча і є вторинною як вид діяльності, але від її організації багато в чому залежить підтримка законності, дисципліни і правопорядку в країні» [2, с. 41].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Попри те, що різні способи захисту й реалізації конституційних трудових

прав у своїх наукових працях розглядали такі відомі вчені, як М.Г. Александров, П.В. Анісімов, Н.Б. Болотіна, Л.Я. Гінцбург, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, І.В. Зуб, С.О. Іванов, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, Р.І. Кондратьєв, В.В. Лазор, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиць, О.А. Лукашова, М.В. Лушнікова, М.І. Іншин, А.Р. Мацюк, Ю.П. Орловський, С.М. Прилипко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, О.Ф. Скакун, О.В. Смирнов, Б.С. Стичинський, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко та ін., питання використання можливостей контролю у цьому процесі розглядаються побічно, без глибокого вивчення його особливостей.

Мета. Саме цими передумовами зумовлюється актуальність статті та необхідність подальшого вивчення контролю як важливого способу забезпечення трудових прав працівників.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивною причиною, що зумовлює можливість захисту трудових прав працівників органами державного контролю та нагляду, є головним чином специфіка предмета трудового права. Як справедливо зазначив Л.С. Таль, «...працівник у відповідних межах на якийсь час обмежується у своєму господарському самовизначенні. Діяльність, що відправляється ним за договором, економічно становить діяльність працедавця, здійснювану через нього, а не його власну» [3, с. 249]. Іншими словами, працівник, перебуваючи в чужій господарській сфері, не може сам впливати на безпеку умов праці. Насамперед, саме для контролю за умовами праці і необхідні органи державного контролю і нагляду. Адже адміністративне право має визначатися як «право забезпечення і захисту прав людини» [4, с. 10; 5, с. 430-431].

Державний нагляд за дотриманням трудових прав був встановлений ще в кінці XIX в. Так, у Законі про фабричну інспекцію праці від 1 червня 1882 р. сказано, що організація фабричного нагляду складає важливе завдання фабричного законодавства. Успішне здійснення державою функції з формування механізму державного регулювання трудових відносин не представлялося можливим без здійснення державними органами нагляду за дотриманням трудових прав працівників [6].

Вказане пояснюється тим, що після введення норм і правил, що регламентують діяльність працівників, виникла необхідність контролю за виконанням розпоряджень. Крім того, фабричні інспекції були покликані стежити за порядком на робочих місцях. Поступово повноваження інспекторів розширювалися, зростав їх авторитет і значущість. Останнє було обумовлене, перш за все, ефективністю їх діяльності на заводах і фабриках.

Нині держава за допомогою контрольно-наглядової діяльності забезпечує дотримання власноруч встановлених соціальних стандартів в трудових відносинах. У ст. 3 Конвенції МОП № 81 (1947 р.) про інспекцію праці в промисловості і торгівлі передбачено включення до функцій інспекції праці діяльності, спрямованої на здійснення контролю та нагляду за дотриманням встановлених законом стандартів у трудових відносинах.

Специфіка таких відносин, що характеризуються домінуючим станови-

щем працедавця у зв'язку із знаходженням в його власності засобів виробництва, і нині свідчить про актуальність та необхідність здійснення державного нагляду за дотриманням норм трудового законодавства [7, с. 284].

Слід зазначити, що дотепер відсутнє чітке розділення понять «контроль» і «нагляд».

Слово «контроль» («controle») запозичене з французької мови та є результатом зрощення «contre» – «проти» та «role» – «список», тобто «зворотний, протилежний, подвійний рахунок» [8, с. 338]. У Словнику російської мови С.І. Ожегова контроль визначено як: а) перевірка, а також постійне спостереження з метою перевірки та нагляду; б) особи, що займаються цією справою, контролери. Контролювати – означає «здійснювати контроль або нагляд» [9, с. 293].

«Ступінь участі в чомусь» – один із варіантів тлумачення лексеми «контроль» – слід розглядати як здійснення будь-якої дії. В цьому випадку в значенні слова «контроль», окрім «перевірки» або «нагляду з метою перевірки», наявний ще один зміст, який іноді залишається поза увагою, – протидія чомусь небажаному [10, с. 62].

У правничій літературі поняття «контроль» визначається як система спостереження і перевірки процесу функціонування і фактичного стану керованого об'єкта з метою оцінки обґрунтованості та ефективності прийнятих ним управлінських рішень і результатів їх виконання, виявлення відхилень від вимог, сформульованих у цих рішеннях, усунення несприятливих наслідків їх виконання та інформування про них компетентних органів [11, с. 214].

Соціальне призначення контролю полягає в тому, що він покликаний слугувати витоком інформації про процеси, які відбуваються, умовою підтримки законності й дисципліни, порядку й організованості, охорони свободи і дотримання прав громадян. Контроль є важливим засобом визначення правильності розв'язання визначених завдань, ступеня пізнання об'єктивних законів суспільного розвитку, використання під час прийняття глобальних рішень певних природничих і суспільних наук.

Контроль «тією чи іншою мірою характерний для усякого суспільного ладу», – зауважує О.Ф. Андрійко і додає: «...демократичні процеси, що відбуваються в усіх сферах нашого суспільства, починаючи із переосмислення ролі держави, кардинальних змін у структурі державної влади, в економіці, вносять зміни і у розуміння необхідності контролю як об'єктивного явища їх подальшого розвитку» [12, с. 49-53].

Отже, сенс контролю полягає в перевірці й виявленні результатів діяльності об'єктів управлінських відносин, які отримують оцінку залежно від того, як виконується управлінське рішення, з метою визначення відхилення керованого об'єкта від заданих параметрів [13, с. 240].

Для контролю характерним є те, що він передбачає можливість втручання суб'єкта контролю в оперативну діяльність підконтрольного об'єкта. Ця загальна ознака контролю дає змогу відмежувати його від нагляду, суб'єкти якого лише виявляють та попереджають правопорушення, у зв'язку з чим не

мають права втручатися в оперативну діяльність, застосовувати примусові заходи [14, с. 30].

На відміну від контролю «нагляд» трактовано як спостереження з метою перевірки [15, с. 318]. Призначення нагляду полягає у виявленні та профілактиці правопорушень, усуненні їх наслідків та притягненні винних до відповідальності без права втручання в оперативну та господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління [16, с. 223-224].

Вчені по-різному трактують поняття «нагляд». Так, на думку М.С. Студенікіної, «нагляд – свого роду звужений контроль, однак звужений лише у сфері свого застосування» [17, с. 25]. «Адміністративний нагляд, – констатує дослідниця, – є різновидом надвідомчого контролю, представляє форму активного спостереження, що супроводжується застосуванням в необхідних випадках заходів адміністративно-владного характеру» [8, с. 20].

Інші вчені адміністративний нагляд розглядають як різновид надвідомчого контролю і визначають його як службову функцію стосовно нагляду взагалі [18, с. 19]. Також можна зустріти визначення нагляду як систематичне спостереження органів управління за точним і неухильним виконанням загальнообов'язкових правил із метою превенції, припинення їх порушень, виявлення і притягнення порушників до відповідальності або застосування до них заходів громадського впливу [19, с. 10].

Під час нагляду, на відміну від контролю, існує можливість оцінки відповідності діяльності керованого об'єкта певним вимогам норм за наявності суворих юридичних санкцій у разі їх невиконання. Отже, нагляд як функція публічного управління має виняткову юридичну природу і сенс, тоді як контроль може здійснюватися і за іншими підставами (не лише юридичними). Так, при контролі існує ширша дискреція повноважень і методів управлінського впливу, які не завжди закріплені у правових нормах. Прикладом цього можна вважати наради вищих посадових осіб, коли віддаються ті або інші розпорядження розібратися в якому-небудь питанні, вирішити якусь проблему. При нагляді всі розпорядження такого характеру повинні набути певної правової форми і здійснюватися з дотриманням чітко встановлених юридичних (адміністративних) процедур.

У теоретико-правовому сенсі нагляд має принципові відмінності від контролю (державного, судового, парламентського, громадського), позаяк у його основі лежить не перевірка виконавської діяльності, а інша управлінська діяльність – із нагляду за поведінкою суб'єкта управління, щоб останній не здійснював неправомірних дій, які можуть завдати шкоди суспільству та окремим громадянам.

Висновки. Враховуючи викладене, принциповими ознаками контролю як способу забезпечення трудових прав працівників є те, що: він здійснюється як державними органами, так й іншими суб'єктами (наприклад, профспілками і т.д.); може мати як публічний характер, так і здійснюватися в межах соціально-партнерських відносин; у цих випадках може контролюватися і доцільність діяльності підконтрольних суб'єктів, а не тільки її законність;

форма і процедура контролю можуть визначатися як у законодавчому порядку, так і за згодою соціальних партнерів; його результати мають, як правило, відповідне документальне оформлення і породжують правові наслідки; у разі виявлення порушень трудового законодавства контрольний орган має право вимагати від підконтрольної особи усунення даних порушень; у разі виявлення порушень трудового законодавства контрольний орган має право вимагати притягання винних осіб до відповідальності (в т.ч. дисциплінарної).

З іншого боку, нагляд здійснюється тільки державними органами, має публічний і державно-владний характер та пов'язаний із спостереженням за дотриманням режиму законності, здійснюється у суворій відповідності до встановленої форми і визначеної законодавством процедури, його результати мають відповідне документальне оформлення і породжують правові наслідки тощо.

Слід зазначити, що у світі склалися дві моделі впливу контролю і нагляду на трудові відносини: 1) контрольно-наглядові функції поєднуються з обмеженим правом регулювання безпосередньо соціально-трудова відносин (Данія, Німеччина та ін.); 2) контрольно-наглядові функції поєднуються з широкими повноваженнями з регулювання безпосередньо соціально-трудова відносин (Канада, Франція, Іспанія, Чилі та ін.). У більшості країн інспекції займаються підготовкою стандартів у трудовій сфері, а потім здійснюють моніторинг дотримання цих стандартів. Універсальний, загальний характер має нагляд, здійснюваний інспекціями праці Бельгії, Болгарії, Греції, франкомовної Африки та ін. У деяких країнах нагляд має вузький характер (тільки безпека і здоров'я працівників, праця жінок і дітей). Це стосується країн Північної Європи, Великобританії тощо.

Щодо України використання апробованого позитивного зарубіжного досвіду передбачає: його вивчення, аналіз, виявлення сильних та слабких сторін і розроблення на цій основі безпосередніх рекомендацій для законодавчої та правозастосовної діяльності контролюючих суб'єктів; вміщення його в тому чи іншому адаптованому вигляді в систему правової бази забезпечення трудових прав працівників, тобто інкорпорація до законодавчої системи країни; використання його у підготовці контролюючих суб'єктів, а також безпосереднє його використання у запобіганні порушенням трудових прав працівників.

Крім того, вважаємо, що на ефективність контролю у сфері захисту трудових прав працівників впливають такі важливі фактори, як чинники організаційного характеру (умови, які сприяють удосконаленню й створенню оптимальних організаційних структур і методів контролю); матеріально-технічного характеру (матеріальна база контролю); правового характеру (умови ефективності контрольної діяльності, які складають правову основу вирішення завдань, що стоять перед органами контролю). Також важливим є чинник компетентності працівників контрольних органів, оскільки якість контролю залежить від того, наскільки працівники володіють навичками контрольної роботи, знаннями проблем управління та джерелами орієнтовної ін-

формації.

Таким чином, результативність роботи контрольно-наглядових органів у сфері захисту трудових прав працівників слід оцінювати за результатами їх перевірок, виявленням фактів учинених порушень, вжиттям ними запобіжних заходів з метою їх попередження. Відтак, оцінюючи результати такої діяльності, можна дійти висновків про її дієвість як сукупність набутого досвіду, розширення завдань, оприлюднення результатів контрольно-наглядової діяльності з метою уникнення аналогічних помилок у майбутньому.

Бібліографічні посилання

1. 75% працівників України скаржаться на порушення трудових прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/27may2013/prava.html>.
2. Студеникина М. С. Государственный контроль и применение административной ответственности как форма государственного регулирования экономическими процессами / М. С. Студеникина // Административно-правовое регулирование в сфере экономических отношений. – М. : Изд-во Академич. правового ун-та, 2001. – 120 с.
3. Таль Л. С. Трудовой договор (цивилистическое исследование) / Л. С. Таль. – Ярославль, 1913. – 422 с.
4. Авер'янов В. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування / В. Авер'янов // Право України. – 1998. – № 8. – С. 10.
5. Падалка А. Особливості адміністративно-правового захисту трудових прав у сучасних умовах // Публічне право. – 2012. – № 4. – С. 430-436.
6. Фабричное законодательство и фабричная инспекция в России / Литвинов-Фалинский В. П. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Тип. А.С. Суворина, 1904. – 372 с.
7. Малышкина Е. Е. Административный надзор за соблюдением норм трудового законодательства: понятие и классификация форм осуществления / Е. Е. Малышкина // Вестник Воронежского государственного университета (серия «Право»). – 2010. – № 1. – С. 283-293.
8. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления (проблемы неведомственного контроля) / М. С. Студеникина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 157 с.
9. Административное право Украины : учеб. / под общ. ред. С. В. Кивалова. – Х. : Одиссей, 2004. – 880 с.
10. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Гаращук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.
11. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посібник / В. Я. Малиновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.
12. Андрійко О. Ф. Державний контроль і тенденції його розвитку в умовах ринкових відносин / О. Ф. Андрійко // Правова держава : міжвідомчий зб-к наук. праць. – К. : Наук. думка, 1993. – Вип. 4. – С. 49-53.
13. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования) / В. Г. Афанасьев. – 2-е изд., дополн. – М. : Политиздат, 1973. – 392 с.
14. Ромасько В. О. Державний контроль у сфері будівництва : адміністративно-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ромасько Віталій Олександрович. – Х., 2010. – 196 с.
15. Новый тлумачний словник української мови / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 1999. – 489 с.
16. Адміністративне право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богущкий, В. М. Гаращук та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. – Х. : Право, 2000. – 520 с.
17. Студеникина М. С. Государственные инспекции в СССР / М. С. Студеникина. – М. : Юрид. лит., 1987. – 108 с.
18. Старосьцяк Е. Элементы науки управления / Е. Старосьцяк. – М. : Прогресс, 1965. – 198 с.

19. *Разаренов Ф. С.* Административный надзор советской милиции : учебно-методич. пособие / Ф. С. Разаренов, С. И. Котюргин; Министерство внутр. дел. – М. : Академия МВД СССР, 1979. – 71 с.

Собакаръ А. А. Контроль как способ обеспечения трудовых прав работников. Исследован контроль как один из основных способов обеспечения трудовых прав работников, конкретизировано его место среди других способов соблюдения трудового законодательства, определены общие черты надзора и контроля, а также критерии их разграничения.

Ключевые слова: контроль, надзор, трудовые права, критерии разграничения, элемент, способ, обеспечение.

Sobakar' A. O. Control as mean of ensuring of workers' labor rights. In the article control is investigational as one of basic methods of ensuring of labour rights for workers, his place is specified among another ways of observance of labour legislation, the general lines of supervision and control, and also criteria of their differentiating, are certain.

Signs of control as a way of ensuring workers' rights is that it is carried out both by governmental institutions and other entities (such as trade unions, etc.); it can have a public nature, and subject to the social-partnership.

The supervision is carried out only by public authorities, has public and has state-imperious nature and associated with monitoring of the observance of the law, carried out in strict accordance with the prescribed form and procedure defined by law, its results have the appropriate paperwork and give rise to legal consequences.

Keywords: control, supervision, labour rights, differentiating criteria, element, mean, ensuring.

Надійшла до редакції 24.12.2014

Стеценко В. Ю.

доктор юридичних наук, доцент
(Східноєвропейський університет
економіки і менеджменту)

УДК 340.11 : 369.22

ДОБРОВІЛЬНЕ МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ ТА ПЛАТНІ МЕДИЧНІ ПОСЛУГИ ЯК ЗАСОБИ ПОКРАЩЕННЯ ФІНАНСОВОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Розглянуто актуальні правові питання покращення фінансування вітчизняної системи охорони здоров'я. Акцентовано увагу на юридичному забезпеченні добровільного медичного страхування та практики надання платних медичних послуг.

Ключові слова: добровільне медичне страхування, платні медичні послуги, медичне право, фінансування.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення засвідчують необхідність покращення стану правового забезпечення вітчизняної охорони здоров'я. Відомо, що з позицій сучасних вимог Конституції України медична допомога громадянам має надаватись безкоштовно. Йдеться про ст. 49 Основного За-

кону, де, зокрема, зазначено, що «держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності». Проте вказане не заперечує можливість вважати прийнятним організацію добровільного медичного страхування та надання платних медичних послуг. Вказане потенційно здатне покращити незадовільний сьогодні стан справ із фінансуванням медицини, а також урізноманітнити можливість вибору для пацієнтів. Водночас певною перешкодою втіленню вказаних напрямів охорони здоров'я є не вирішені питання правового характеру.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сучасна юридична наука все активніше опікується питаннями правового регулювання медичної діяльності, зокрема організації добровільного медичного страхування та надання платних медичних послуг. Цими проблемами у різних площинах займалися такі дослідники: М.В. Айвазова, В.Е. Букін, А.З. Виноградов, О.Є. Губар, О.Г. Дьяконова, В.І. Журавель, В.Ц. Черномаз, Є.К. Арійчук, О.Г. Капшук, Є.І. Кишковський, Б.О. Логвиненко, Г.Я. Лопатенков, М.М. Малєїна, В.М. Пашков, О.В. Солдатенко, С.М. Срібний, Р.О. Стефанчук, С.Г. Стеценко, Г.М. Токарев, Я.М. Шатковський, Н.В. Шевчук та ін. Проте низка проблем залишилась недостатньо опрацьованою саме з позицій правового забезпечення фінансування вітчизняної медицини, усвідомлення правомірності надання платних медичних послуг державними та комунальними закладами охорони здоров'я, розширення правового статусу українського пацієнта.

Метою статті є правовий аналіз організації добровільного медичного страхування та практики надання платних медичних послуг як засобів покращення стану фінансування української системи охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Добровільне медичне страхування з точки зору правової науки є актуальним, тому що воно:

- за своєю правовою суттю є медичним страхуванням;
- певно мірою конкурує, доповнює, а іноді замінює обов'язкове медичне страхування;
- з позицій адміністративного права держава неоднаково бере участь у добровільному страхуванні, порівняно з обов'язковим;
- покращує стан справ у плані фінансового забезпечення закладів охорони здоров'я.

Правова сутність добровільного медичного страхування зводиться до розширення можливостей для пацієнтів. Страхові організації, які працюють на ринку добровільного медичного страхування, можуть пропонувати, понад встановлений державою базовий безоплатний рівень надання медичних послуг, такі страхові послуги:

- 1) більш якісні медичні послуги, які передбачають вибір лікаря, медичної установи, додаткове консультування різних спеціалістів тощо;

- 2) компенсацію витрат на придбання лікарських препаратів;
- 3) послуги сервісного характеру (палати підвищеного комфорту, додаткове харчування тощо).

У рамках добровільного медичного страхування можна виокремити такі види:

– ризикове страхування – страхування на випадок захворювань, які спеціально вказуються в договорі; таке страхування забезпечує відшкодування витрат на надання медичної допомоги високого рівня з наданням додаткових послуг у разі настання страхового випадку. Даний вид страхування називають ще «страхуванням здоров'я на випадок хвороби»;

– накопичувальне страхування – страхування, що забезпечує накопичення коштів на лікування будь-яких захворювань з наданням додаткових послуг відповідно до категорії страхового поліса. Воно має також назву «безперервне страхування здоров'я» [1, с. 5].

Деякі автори в системі добровільного страхування виділяють додаткове добровільне соціальне страхування, що фінансується, як правило, за рахунок застрахованої особи [2, с. 515-516]. Таке страхування, на їх погляд, покликане забезпечити додатковий рівень матеріального забезпечення та соціальних послуг громадян порівняно з обов'язковим соціальним страхуванням. При цьому відмінністю додаткового добровільного соціального страхування від приватного страхування соціальних ризиків є зв'язок між внеском окремої особи, ризиком, з яким вона стикається, та виплатами і послугами, що вона отримує у рамках приватного страхування.

Але не зовсім зрозумілим є механізм здійснення додаткового добровільного соціального страхування, випадки та порядок його застосування, адже мета додаткового добровільного соціального страхування більше відповідає меті здійснення приватного страхування соціальних ризиків. Звідси, на наш погляд, виділення додаткового добровільного соціального страхування в окремий вид страхування є не зовсім доцільним.

Поряд із зазначеними особливостями функціонування добровільного медичного страхування в Україні слід водночас сказати про наявні проблеми щодо реалізації його на практиці. Ключовими з них можна вважати такі:

- визначення умов, які сприяють (заважають) діяльності ринку добровільного медичного страхування;
- наукове визначення проблем багато в чому зумовлює подальше віднайдення шляхів їх усунення (вирішення);
- якісне правове забезпечення добровільного страхування потенційно має позитивно вплинути на запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування.

У державі добровільне медичне страхування не користується суттєвим попитом. Його частка в загальному обсязі страхового ринку, за різними підрахунками, становить не більше 5%. Причинами такого стану речей можуть вважатись:

- по-перше, незаінтересованість самих страховиків – річ у тому, що це

дуже складний вид страхування за мінімальної рентабельності;

- по-друге, страховик змушений іти на істотні витрати, щоб почати створювати сервісне медичне обслуговування своїх клієнтів, бо існуюча мережа медичних установ не може цього забезпечити;

- по-третє, населення через незадовільний матеріальний рівень життя і низьку культуру у сфері охорони свого здоров'я не виявляє належної уваги до медичного страхування. Відсутність бажання страхуватися зумовлена ще і традиційною доступністю медичних послуг з «тіньового ринку» (безпосередня оплата конкретному медичному працівнику у державній чи комунальній установі);

- по-четверте, що є головним, відсутність з боку держави суттєвої підтримки даного виду страхування й механізмів стимулювання його розвитку.

Слід погодитись із позицією Н. В. Шевчук, яка, розкриваючи питання правового забезпечення фінансування охорони здоров'я, зазначає, що процеси адміністративно-правового забезпечення фінансування охорони здоров'я мають базуватись на таких засадах:

- відходу від «зрівнялівки» у фінансуванні регіонів;

- відходу від «койкового» фінансування охорони здоров'я, оскільки останній підхід стимулюватиме штучне завищення показників знаходження у стаціонарі;

- поєднання централізації та децентралізації у фінансуванні охорони здоров'я на місцях;

- урахування соціально-економічного стану того чи іншого регіону з метою вирівнювання показників фінансування медичної сфери і, відповідно, вирівнювання правового статусу отримувачів медичної допомоги [3, с. 56-57]. Вважаємо, що вказані аргументи можуть бути віднесені і до практики організації добровільного медичного страхування з точки зору його впливу на стан фінансування галузі.

Щодо платних медичних послуг, то, відповідно до цілей даної статті, йдеться саме про послуги, що надаються державними та комунальними закладами охорони здоров'я. У них, відповідно до вимог чинного законодавства, медична допомога має надаватись безоплатно. Говорячи про безоплатність, ми повинні розуміти, що безкоштовної медицини бути не може. «Її здійснення обов'язково пов'язане з витратами. Це і медикаменти, і реактиви, і перев'язувальний матеріал, і витрати на комунальні послуги, і оплата праці медичних працівників і багато, багато ще чого. І всі ці витрати повинні бути відшкодовані... Платна медична допомога була, є і буде. Принциповим є, головним чином, питання про цивілізовану її легалізацію, визначення установ, видів і обсягів оплачуваних послуг» [4, с. 20, 37]. Витрати на надання медичних послуг повинні бути у будь-якому випадку обов'язково відшкодовані (за рахунок бюджету, коштів фондів, безпосередньої оплати пацієнтами та ін.), бо інакше медична установа просто не зможе функціонувати.

До ключових переваг легітимізації надання платних медичних послуг в державних та комунальних закладах охорони здоров'я ми відносимо:

- 1) розширення можливостей для реалізації прав пацієнтів;
- 2) надання правомірної можливості підвищення рівня фінансування лікувально-профілактичних установ;
- 3) покращення матеріальних статків безпосередніх надавачів платних медичних послуг – медичних працівників;
- 4) скорочення ринку тіньових платних медичних послуг;
- 5) сприяння конкуренції між державними і комунальними закладами охорони здоров'я, з одного боку, та приватними медичними установами – з іншого;
- б) посилення впливу демократичних перетворень на сферу охорони здоров'я громадян [5, с. 46].

Стосовно першої із зазначених переваг відомий український учений-теоретик П.М. Рабінович зазначає, що забезпечення прав і свобод людини – це створення умов для здійснення прав і свобод людини і громадянина, що включає різні елементи (напрями і види) державної діяльності. Тому, з огляду на те, що напрями і види діяльності держави є її функціями, такий напрям (сторона) діяльності держави, як утвердження і забезпечення прав і свобод людини, є її головною функцією. А цим визначається і відповідна ієрархія, пріоритетність у напрямках діяльності (функціях) держави [6, с. 95].

Розширення можливостей для реалізації прав пацієнтів полягає у підвищенні комфортабельності і доступності медичних послуг. У пацієнтів з'являється вибір: або чекати черги до безоплатного кабінету, або оплатити консультацію лікаря і заощадити час; у разі хірургічного втручання – отримати анестезію загального характеру, яка зазвичай фінансується за рахунок бюджетних коштів, або більш інноваційну, а тому дорожчу; народити дитину в звичайному пологовому будинку чи забезпечити собі можливість отримати послуги конкретного лікаря; отримати більш комфортабельну палату тощо.

Додаткове джерело фінансування відкриває для медичних установ ширші можливості: у навчанні кадрів, забезпеченні необхідним обладнанням, запровадженні нових технологій та інноваційних програм, оплаті відряджень (у тому числі на конференції, наукові семінари для обміну досвідом та підвищення кваліфікації), введенні системи стимулювання медичних працівників, підвищенні рівня їх здоров'я наданням більш комфортабельних умов праці і відпочинку – і, як наслідок, дозволяє забезпечити високий рівень медичного обслуговування.

Слід також навести узагальнюючий теоретико-правовий приклад у контексті доцільності легітимізації платних медичних послуг у державних та комунальних закладах охорони здоров'я. Йдеться про права та свободи людини, які знаходять своє відображення у ключових національних та наднаціональних правових документах. Як правило, до розглядуваної категорії прав та свобод належить право кожного на вільне використання своїх здібностей і майна для підприємницької та іншої не забороненої законом економічної діяльності; право приватної власності, право кожного мати майно у власності, володіти, користуватися ним як одноособово, так і спільно з ін-

шими особами, право спадкування; право громадян та їх об'єднань мати у приватній власності землю; свободу праці та заборону примусової праці, право кожного вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці, обирати вид діяльності та професію [7, с. 327].

Ще одна перевага легітимізації надання платних медичних послуг в державних та комунальних закладах охорони здоров'я – можливість отримати додатковий заробіток за надання платних медичних послуг на базі основного місця роботи, що стимулюватиме медичного працівника до більш поважного та уважного ставлення до пацієнтів, прагнення до підвищення своєї кваліфікації для того, щоб пацієнт забажав отримати медичну послугу саме від цього лікаря. Крім того, працівник, задоволений своїм матеріальним становищем, не буде шукати іншого місця роботи, що забезпечить стабільність кадрів в медичній установі. Все це, безумовно, сприятиме відновленню престижу та соціальної ваги медичної професії, які останнім часом суттєво знизились.

У цілому правовими умовами впровадження платних медичних послуг у державних та комунальних закладах охорони здоров'я повинно бути:

– по-перше, чітке законодавче розмежування платності і безоплатності медичної допомоги. В цьому контексті нагальним є вирішення проблем адміністративно-правової формалізації, фінансового наповнення та державних гарантій стосовно програми державних гарантій надання громадянам України безоплатної медичної допомоги. Принципами такої роботи могли б стати: наукова обґрунтованість; залучення фахівців у сфері правознавства, охорони здоров'я, фінансів, соціального захисту населення; попереднє публічне обговорення у загальнодержавних засобах масової інформації; законність; активне залучення інститутів громадянського суспільства; урахування Кабінетом Міністрів України при формуванні чергового річного державного бюджету; адекватне поєднання публічно-правових і приватно-правових інтересів;

– по-друге, необхідним є обов'язкове відображення у локальних нормативних актах даних установ можливості надання платних медичних послуг, загального порядку їх надання, подання детального переліку даних послуг та порядку ціноутворення з кінцевої ціною. При цьому обов'язковою має бути заборона здійснювати платне і безоплатне лікування (огляд, консультації, медичні процедури та ін.) пацієнтів одним і тим самим медичним працівником в один і той же час. Не повинно бути випадків, коли пенсіонер, інвалід, мала дитина, які чекають своєї черги на прийом до лікаря, пропускають поза чергою людину, котра має матеріальну можливість заплатити за дану послугу. Платна медична послуга не повинна надаватись в основний робочий час медичного працівника, який працює в цей день у звичайному режимі;

– по-третє, платна медична послуга повинна існувати тільки як засіб задоволення платоспроможного попиту населення, а не як засіб примусового збирання грошей з населення;

– по-четверте, має здійснюватись окреме бухгалтерське проведення коштів, отриманих у результаті надання платних медичних послуг, з метою по-

легшення зовнішнього та внутрішнього контролю за правомірністю отримання і витрачання коштів, що надійшли від надання платних медичних послуг. І нарешті – окремий облік лікарських засобів, амортизації медичного устаткування тощо.

Висновки. На наше переконання, вказані у статті питання будуть більш ефективно опрацьовуватись у медичному праві – новій комплексній галузі права, що включає сукупність правових норм, регулюючих суспільні відносини у сфері медичної діяльності. Наявність самостійної галузі права важлива як для суспільства в цілому, так і для самих медичних працівників і пацієнтів. Медичне право дозволить на більш високому рівні здійснювати розробку принципів (основних початків) державної політики у сфері охорони здоров'я, якісніше опрацювати питання захисту прав громадян при наданні медичної допомоги, детально визначити правовий статус суб'єктів правовідносин, що виникають у сфері медичної діяльності [8, с. 121-122].

На завершення зазначимо, що стосовно ст. 49 Конституції України, зміст якої наведено на початку даної публікації, та її співвідношення з організацією добровільного медичного страхування та практикою надання в державних і комунальних закладах охорони здоров'я платних медичних послуг, важливо вказати таке. З одного боку, дана стаття декларує формально завищений обсяг державних зобов'язань, які не можуть забезпечити навіть країни з високорозвиненою економікою, а з іншого – блокує створення реальної програми державних гарантій і розробку легального механізму включення населення у процес фінансування охорони здоров'я.

На наш погляд, добровільне медичне страхування та надання платних медичних послуг у державних і комунальних закладах охорони здоров'я не перешкоджає здійсненню громадянами України їх права на отримання безоплатної медичної допомоги. Отримання платних медичних послуг – це добровільний вибір, бажання людини, ніхто її не примушує (за належного державного регулювання) до цього, це послуги, які надаються для покриття додаткових потреб людини у медичному обслуговуванні. Від належної організації такого виду медичного страхування та якісної практики надання платних медичних послуг виграють усі: пацієнти, система охорони здоров'я, суспільство, держава.

Бібліографічні посилання

1. *Агиевец С. В.* Медицинское право : учеб. пособие / С. В. Агиевец. – Гродно : ГрГУ, 2003. – 167 с.
2. *Надточій Б. О.* Роль соціального страхування в умовах соціальної держави та ринкової економіки / Б. О. Надточій // Социально-экономические аспекты промышленной политики (социальная политика и человеческое развитие) : сб. научных трудов. – Т. 2. – Донецк, 2003. – С. 515-516.
3. *Шевчук Н. В.* Фінансування медицини як складова механізму адміністративно-правового регулювання охорони здоров'я на регіональному рівні / Н. В. Шевчук // Публічне право. – 2014. – № 2. – С. 52–58.
4. *Линденбратен А. Л.* Современные очерки об общественном здоровье и здравоохранении / А. Л. Линденбратен ; под ред. О. П. Щепина. – М. : Медицина, 2003. – 64 с.

5. *Стеценко В. Ю.* *Обов'язкове медичне страхування в Україні (адміністративно-правові засади запровадження)* : монографія / В. Ю. Стеценко. – К. : Атіка, 2010. – 320 с.

6. *Конституційно-правові засади становлення української державності* / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. – Х. : Право, 2003. – 328 с.

7. *Нерсесянц В. С.* *Общая теория права и государства* : учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2004. – 552 с.

8. *Стеценко С. Г.* *Вступ до курсу «Медичне право України»* : лекція / С. Г. Стеценко // *Право України*. – 2011. – № 11-12. – С. 120-131.

Стеценко В. Ю. **Добровольное медицинское страхование и платные медицинские услуги как средства улучшения финансового состояния украинской медицины: правовые аспекты.** Рассмотрены актуальные правовые вопросы улучшения финансирования отечественной системы здравоохранения. Акцентировано внимание на юридическом обеспечении добровольного медицинского страхования и практики оказания платных медицинских услуг.

Ключевые слова: добровольное медицинское страхование, платные медицинские услуги, медицинское право, финансирование.

Stetsenko V. Yu. **Voluntary medical insurance and paid medical services as means of improving the financial condition of Ukrainian medicine: legal aspects.** The article deals with actual legal issues of improving the financing of the national health system. Indicates that the current state of the economy is not able to ensure the realization of the right to health. For full funding of the healthcare industry legal science has also develop our own approach. Focuses on the legal provision of voluntary medical insurance and the practice of rendering of paid medical services. Voluntary medical insurance is an additional opportunity for the patient, it reveals to him first of all the service capacity of medical institutions. However, it is severely limited in Ukraine for reasons of low income citizens. It is proved that the paid medical services not inconsistent with the requirements of the Constitution regarding free medical care. It only extends the legal status of the patient, because it gives him more opportunities

Keywords: voluntary medical insurance, paid medical services, medical law, financing.

Надійшла до редакції 22.12.2014

Коваленко А. В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УКД 347.44

ЕЛЕКТРОННІ ДОКУМЕНТИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКЛАДАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ

Досліджено питання електронного документообігу в Україні. Визначено основні проблемні аспекти укладання цивільно-правових договорів в електронній формі. Визначено переваги процедури укладання цивільного договору в електронній формі, що характеризується зручністю, економією часу, коштів і є ефективною у разі значної віддаленості контрагентів. Зосереджено увагу на можливостях визнання електронних договорів недійсними, досліджено питання можливості нотаріального посвідчення договорів в електронній

формі. Акцентовано на електронному цифровому підпису як невід’ємному елементі цивільно-правових договорів, укладених в електронній формі.

Ключові слова: електронний цифровий підпис, оферта, акцент, електронна форма, цивільно-правовий договір.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток телекомунікаційних технологій у сучасному суспільстві став причиною прискореної глобалізації і становлення інформаційного суспільства. Цією тенденцією було обумовлено прийняття законів України «Про електронний документ і електронний документообіг» і «Про електронний цифровий підпис». У новому інформаційному суспільстві по-особливному актуалізується можливість укладання цивільно-правових договорів в електронній формі. Стали очевидними і зрозумілими переваги процедури укладання такого договору, що характеризується зручністю, економією часу, коштів і є ефективною у разі значної віддаленості контрагентів. Актуальність теми наукового дослідження обумовлена також зробленим європейським вибором України. Поширення такого позитивного досвіду в Україні призведе наближення її правової системи до європейських стандартів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Питання електронних документів є малодослідженим у науковій літературі. Цій темі приділили увагу такі науковці, як А.П. Вершинін, В.В. Ларін, Л.А. Лунц, І.В. Бачило та ін.

Мета. У ході дослідження обраної теми необхідно розкрити правову природу електронного документа, виявити особливості електронної форми договору, специфіку стадії укладання договорів в такій формі, проблеми, які існують на цій стадії, з можливістю їх подальшого усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про електронний документ і електронний документообіг» електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов’язкові реквізити документа [1, ст. 5]. Закони про електронний документообіг містять значні прогалини, обумовлені хибним розумінням правової природи електронного документа. Зокрема, головна відмінність електронного документа від традиційного „паперового” полягає в тому, не існує категоричної прив’язки документа до матеріального носія, а його обов’язковим реквізитом є електронний підпис, який має свою специфіку у використанні і характеризується складнішою процедурою його накладання за допомогою спеціальної технології [2, с. 74].

У ході проведеного аналізу законодавства стає зрозумілим, що тільки окремий вид електронного підпису – а саме електронний цифровий підпис – регламентується на рівні закону, який визначає його як вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача [3, ст. 1]. Інші види електронного підпису дозволяється використовувати за письмовою згодою сторін, в якій будуть міститися зразки відповідного аналога їх власноручних підписів [4, ст. 207]. Тобто наявною є необхідність

попереднього укладення „паперового” письмового договору.

Однією з найбільш пріоритетних сфер функціонування електронного документа визначено сферу укладання цивільно-правового договору в електронній формі. Оскільки єдиним актом цивільного законодавства, якій встановлює загальні вимоги вчинення правочинів, є Цивільний кодекс, то особливості укладення цивільного-правового договору в електронній формі може бути розглянуто на основі положень ЦК з урахуванням вимог вже зазначених законів, оскільки договір в електронній формі є перш за все електронним документом. З огляду на ч. 1 ст. 207 ЦК стає зрозумілим, що електронна форма правочину – це особливий різновид письмової форми, який потребує специфічного правового регулювання на відміну від звичайної „паперової” письмової форми. Сьогодні укладення такого договору є значно ускладненим у зв’язку прогалинами в законодавстві і недосконалістю правового регулювання цього питання. Тому до цього правового явища необхідно максимально застосовувати принцип диспозитивності з огляду на метод правового регулювання галузі цивільного права, а також принцип свободи договору.

У ході дослідження цієї теми було виявлено певні проблемні аспекти вже на стадії укладання такого договору, а саме при направленні оферти (пропозиції) й отриманні акцепту (згоди на укладання). Річ у тому, що ст. 11 Закону України „Про електронний документ і електронний документообіг” зазначає, що такий документ вважається одержаним адресатом з часу надходження авторові повідомлення в електронній формі від адресата про його одержання, якщо інше не передбачено законодавством або попередньою домовленістю між суб'єктами електронного документообігу. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 11 вказаного Закону у разі ненадходження до автора підтвердження про факт одержання надісланого електронного документа вважається, що електронний документ не одержано адресатом. Сторона, яка одержала оферту, повинна відправити повідомлення про одержання незалежно від того, буде пропозицію прийнято чи ні. Але ж така сторона не заінтересована відправляти таке повідомлення у разі небажання укласти договір, оскільки в ЦК прямо не передбачено обов'язку повідомити іншу сторону про неприйняття оферти. Тож, якщо сторона не надішле повідомлення про одержання оферти, інша сторона не зрозуміє, чи контрагент і справді не бажає укласти запропонований договір, чи він просто не одержав такої пропозиції, оскільки не надіслав повідомлення про одержання оферти. Відсутність вимог до структури і змісту такого повідомлення залишає сторонам право скласти цей електронний документ на свій розсуд. Сторони при цьому ризикують, що даний документ може бути не сприйнятий як доказ в суді не тому, що він має електронний вигляд, а тому, що не має реквізитів, які, на думку суду або іншої сторони, повинні бути в цьому повідомленні [5, с. 9].

Таким чином, існує суттєва прогалина в законодавстві при укладанні договорів в електронній формі, яка може завдати матеріальних збитків контрагентам. Не виникало б жодних проблем, якщо б законодавець врегулював це таким чином: часом одержання електронного документа адресатом вважається-

ся момент надходження електронного документа до його спеціально створеної інформаційної системи для реєстрації вхідних документів. І тому, щоб повідомлення в електронній формі набуло юридичної сили, вбачається необхідним вдатися до попереднього договірному врегулювання таких відносин, як це запропоновано у ст. 11 зазначеного Закону. Але такий договір, по-перше, сам має бути укладеним в „паперовій” письмовій формі, а по-друге, має поширюватися тільки на сторони, що його підписали. Необхідність укладання такого договору виникає і у разі посвідчення договору іншим видом електронного підпису, крім електронного цифрового, оскільки тільки останій врегульовано на рівні закону. Така система електронного документообігу є „замкнутою”, „закритою”, до неї не зможе приєднатися третя сторона без попередньої угоди. Об’єктивна необхідність укладання попередньої письмової угоди, як вже зазначено, гальмує увесь процес електронного документообігу.

У законодавстві досі не вирішено питання нотаріального посвідчення тих договорів, укладених в електронній формі, для яких воно є обов’язковим [6, с. 123]. Хоча теоретично законами передбачено таку можливість, проте сьогодні жодний нотаріус не посвідчить такого договору, оскільки повноваження на це ніде не передбачені, до того ж не розроблено механізму такого посвідчення. Існує нагальна необхідність розробки механізму нотаріального посвідчення таких договорів, з тим щоб розширити можливість сфери їх укладання. Вважається, що необхідно почати із закріплення такої можливості в самому ЦК з подальшою розробкою механізму.

Висновки. Отже, сьогодні, укладаючи договір в електронній формі, сторони ризикують завдати собі матеріальних збитків. Чинне законодавство потребує змін і доповнень з тим, щоб вільно, законно відбувався обіг електронних цивільно-правових договорів, не порушуючи при цьому інтереси і права сторін. Процедура укладання договорів в такій формі повинна бути чітко передбачена в ЦК. Тільки тоді може йтися про розвиток електронної комерції в Україні. До того ж створена законодавством концепція циркулювання електронного документа потребує просякнення її правовою практикою. Електронний підпис має перспективу, він тільки починає використовуватися в Україні, тому зараз настав момент, коли необхідно докласти максимальних зусиль, щоб підтримати поширення такої практики і створити позитивний досвід в Україні. В Європі вже давно дійшли розуміння того, що скорочення зайвих процедур при укладанні договорів – це необхідна реальність. Будемо сподіватися, що подібні зміни в юридичній свідомості відбудуться незабаром і в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 року // Голос України. – 2003. – 27 червня. – № 119.
2. Дутов М. Правові проблеми електронного документа / М. Дутов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 4. – С. 73-75.
3. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22 травня 2003 р. // Голос України. – 2003. – 27 червня.
4. Цивільний Кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 / зі змін. та до-

повн. станом на 19.06.03. – X., 2003. – 423 с.

5. Завальна Ж. Електронні документи за законодавством України / Ж. Завальна // Юридичний вісник України. – 2004. – № 5. – С. 9.

6. Дутов М. Правові проблеми електронного документообігу / М. Дутов // Право України. – 2002. – № 6. – С. 122-124.

Коваленко А.В. Електронные документы: проблемные аспекты заключения гражданско-правовых договоров в электронной форме. Исследованы вопросы электронного документооборота в Украине. Определены основные проблемные аспекты заключения гражданско-правовых договоров в электронной форме. Определяются преимущества процедуры заключения гражданского договора в электронной форме, что характеризуется удобством, экономией времени, средств и эффективностью при значительной удаленности контрагентов. Сосредотачивается внимание на сложностях при признании электронных договоров недействительными, исследованы вопросы возможности нотариального удостоверения договоров в электронной форме. Поскольку единственным актом гражданского законодательства, которой устанавливает общие требования совершения сделок, является Гражданский кодекс Украины, то особенности заключения гражданско-правового договора в электронной форме могут быть рассмотрены на основе положений ГКУ с учетом требований соответствующих законов, поскольку договор в электронной форме является прежде всего электронным документом. Акцентируется внимание на электронной цифровой подписи как неотъемлемом элементе гражданско-правовых договоров, заключенных в электронной форме.

Ключевые слова: *электронная цифровая подпись, оферта, акцепт, электронная форма, гражданско-правовой договор.*

Kovalenko A. V. Electronic documents: stacking problematic aspects of civil - legal contracts electronically. In the paper the issues of electronic document management in Ukraine have been considered. The main conclusion of problematic aspects of civil law contracts in electronic form. Benefits are determined by the process of concluding a civil contract in electronic form, which is characterized by convenience, saving time, money and is effective at large distance counterparties. Focuses attention on the difficulties in the recognition of electronic contracts invalid, investigated the possibility of questions notarization of contracts in electronic form. Since the only act of civil law, which establishes the general requirements of the transactions, the specific characteristics of the civil - law of treaties in electronic form may be considered on the basis of the provisions of the Civil Code with regard to the requirements already mentioned laws, as in electronic form is primarily an electronic document. During the analysis of legislation, it is clear that only the separate-my type of electronic signature - namely the electronic digital signature is regulated by the legislature, which defines it as a type of electronic signature was collected from a cryptographic transformation of a set of electronic data that is added to the set or logically goes with it and makes it possible to verify its integrity and to identify the signatory The attention is focused on the digital signature as an integral element of civil-law contracts concluded by electronic means. One of the priority areas of operation of an electronic document defined the scope of concluding the civil - legal agreement electronically. Since the only act of civil law, which establishes general requirements committing transactions are MAS, it features making civil - legal agreements in electronic form may be considered on the basis of the Civil Code with the requirements of these laws are, as a contract in electronic form is primarily electronic document. Today, concluding the agreement in a form side cause a risk of material damage. Current legislation requires changes and additions in order to freely turn lawfully held electronic civil - legal agreements without violating the rights and interests of the parties. The procedure for contracts in this form should be clearly stipulated in the Civil Code Only then can we talk about the development of e-commerce in Ukraine.

Keywords: *digital signature, an offer, acceptance, electronic forms of civil contracts.*

Надійшла до редакції 24.12.2014

Круглова О. О.

кандидат юридичних наук, доцент

Тищенко І. О.

курсант факультету підготовки
фахівців для підрозділів слідства

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.64

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ОПІКИ І ПІКЛУВАННЯ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто правові засади регулювання такої форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як опіка та піклування. З'ясовано її специфіку та переваги. Визначено можливі напрямки подальшого вдосконалення законодавства у цій сфері правовідносин.

Ключові слова: діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; опіка; піклування.

Постановка проблеми. В Україні спостерігається велика кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За даними Міністерства молоді і спорту та Міністерства соціальної політики, наразі у державі зареєстровано понад 91 тис. таких дітей. Ця цифра є меншою ніж у 2009 році – 100 тис. дітей [1]. Однак говорити про суттєве покращення ситуації підстав немає. Тим більше, що події на Сході країни 2014 р. та економічна криза спричинили зростання кількості дітей, що потрапили в скрутне положення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми опіки та піклування були предметом спеціальних досліджень починаючи з ХІХ ст. (Д.І. Азаревич). Характеризуючи сучасний стан дослідження тематики правового регулювання опіки та піклування, слід зазначити, що ця сфера є однією з тих, які недостатньо досліджувалися на дисертаційному та монографічному рівнях. Проте кількість зацікавлених науковців поступово збільшується. Серед них, перш за все, слід назвати таких провідних фахівців-правознавців, як З.В. Ромовська, Я.М. Шевченко, С.Є. Морозова, Н.С. Кузнецова, В.С. Гопанчук, І.В. Жилінкова, Л.М. Баранова, Ю.С. Червоний тощо.

У результаті досліджень названих вчених було суттєво вдосконалено нормативно-правову базу правового регулювання відносин опіки та піклування, особливо її підзаконну складову [3, с. 97].

Метою даної статті є з'ясування значення та ефективності правового регулювання інститутом опіки та піклування відносин у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та визначення на-

прямоків вдосконалення цього правового інституту.

Виклад основного матеріалу. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до ч. 3 ст. 53 Конституції України покладається на державу.

Законодавством визначено різні форми влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування. Пріоритетними є форми сімейного влаштування: опіка і піклування, усиновлення, патронат, влаштування дітей у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу. Розвиток та удосконалення системи сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського виховання, є одним з найважливіших напрямків соціальної політики України. Для розвитку системи національного усиновлення та сімейного влаштування у 2012 році було затверджено Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 р. та план заходів щодо її реалізації [2]. Перед Міністерством соціальної політики стоїть завдання не допустити потрапляння жодної дитини у складних життєвих обставинах до інтернатного закладу, а максимально сприяти її влаштуванню в умовах сім'ї. Саме сімейне виховання здатне забезпечити дитину належними умовами для розвитку та соціальної адаптації.

Інститут опіки та піклування є однією з найбажаніших форм такого сімейного влаштування, адже зазвичай опікунами (піклувальниками) призначаються родичі та інші члени сім'ї дитини, а це в свою чергу не передбачає різких змін оточення дитини і створює сприятливі умови для налагодження відносин та зближення з нею.

Сьогодні, коли охорона дитинства в Україні визначається загальнонаціональним пріоритетом, особливого значення набуває дослідження правової природи опіки та піклування над дітьми, які залишилися без батьківського піклування. Все вищезазначене вказує на актуальність дослідження щодо дієвості та напрямків вдосконалення інституту опіки і піклування заради забезпечення прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основною метою діяльності всіх державних органів та закладів, що забезпечують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, належним вихованням, є створення необхідних умов для всебічного та гармонійного розвитку, підготовки для самостійного життя і праці.

Держава докладає чимало зусиль для створення належних умов виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для розвитку пріоритетних форм влаштування таких дітей, розширення соціально-правових гарантій, проте багато проблем залишаються не вирішеними.

Важливим є з'ясування сутності та значення інституту опіки і піклування в сучасних умовах, виявлення досягнень та недоліків правового регулювання відносин опіки та піклування і формулювання пропозицій щодо покращення діяльності органів опіки та піклування.

Інститут опіки та піклування у суспільному житті дає можливість додат-

кового захисту суб'єктивних прав та інтересів учасників цивільних відносин. За його допомогою стає можливим придбання і реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних суб'єктивних прав та обов'язків. Таким чином, інститут опіки та піклування виступає важливою гарантією реального здійснення правизадоволення інтересів дітей.

Опіка і піклування зазвичай визнається інститутом цивільного права [4, с. 115]. Однак ним охоплюється ціле коло питань, що пов'язані не лише з цивільним, але й сімейним законодавством. Цивільний кодекс України регулює загальні питання опіки та піклування, положення ж Сімейного кодексу відображають специфіку опіки та піклування, що встановлюються над дітьми (малолітніми та неповнолітніми особами). Зокрема, норми СК України, що регулюють опіку та піклування як форму влаштування дітей, позбавлених батьківського виховання, містяться у Главі 19. До відносин опіки та піклування над дітьми, які не врегульовані сімейним законодавством, застосовуються положення ЦК України.

Саме як цивільно-правовий інститут розглядає інститут опіки та піклування З.В. Ромовська [5, с. 462]. Проте не можна погодитися із твердженням С.Є. Морозової, що інститут опіки і піклування – це комплексний інститут виключно сімейного та цивільного права [6, с. 130].

Загалом становлення України як незалежної правової держави з ринковою економікою стало досить важким випробуванням для багатьох членів нашого суспільства, особливо дітей. Значна частина дорослих не могла пристосуватись до нових умов безробіття і змушена була їхати за кордон в пошуках кращого життя. Падіння життєвого рівня призвело до значного зростання кількості алкоголіків та наркоманів, а їхні діти залишилися без батьківського догляду та турботи. Тому вже з початку отримання нашою країною незалежності проблема опіки та піклування стала досить актуальною для законодавця і вимагала рішучих дій задля соціального захисту дітей.

До того ж приєднання України до різноманітних міжнародно-правових актів (конвенцій, декларацій, хартій ООН та європейських організацій) зумовило розвиток механізму правового регулювання захисту прав дітей вже стосовно міжнародних стандартів, у тому числі і щодо опіки та піклування дітей.

Розглянемо поняття «опіка» та «піклування». Слід наголосити, що ані Цивільний, ані Сімейний кодекси України не містять норм, що надали б визначення цим поняттям. Таке нормативне визначення можна знайти лише у ст. 1 Правил опіки та піклування. Отже, *опіка (піклування)* є особливою формою державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків, та повнолітніх осіб, які потребують допомоги щодо забезпечення їх прав та інтересів [7]. Таке визначення є досить суперечливим і не відповідає основним нормативним актам, перш за все, тому, що така категорія дітей, як малолітні, взагалі не згадується. А це суттєвий недолік норми права. Отже, понятійний апарат не знайшов належного закріплення в законодавстві.

Звертаючись до Сімейного кодексу, можна сказати, що опіка та піклування розглядаються як передача дітей, позбавлених батьківського піклуван-

ня, іншим особам з метою виховання та захисту їх майнових і особистих немайнових прав.

Позбавленими батьківського піклування визнаються діти, батьки яких померли, невідомі, визнані у судовому порядку безвісно відсутніми або померлими. Але опіка і піклування можуть встановлюватися і за життя батьків неповнолітніх дітей у випадках, коли батьки:

- 1) судом позбавлені батьківських прав або прийнято рішення про відібрання в них дитини, оскільки перебування з батьками небезпечне для її життя;
- 2) визнані у встановленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними (психічно хворі, розумово відсталі тощо);
- 3) понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні;
- 4) не виявляють щодо дитини батьківської уваги та турботи або підкинули дитину, і це підтверджено відповідними актами органів внутрішніх справ;
- 5) відмовилися від дитини у встановленому законом порядку;
- 6) перебувають під слідством; виїхали на постійне місце проживання або на постійне місце роботи за кордон чи перебувають у тривалому відрядженні.

Аналізуючи поняття «опіка» та «піклування», слід наголосити на відмінностях, що дозволяють їх розмежовувати:

- *опіка* встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за завдану нею шкоду. Виходячи з цього, опікун замінює її у здійсненні всіх інших прав і обов'язків, являючись її законним представником. Між тим, він не має права без дозволу органу опіки та піклування відмовитися від майнових прав підопічного; видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну жилого будинку, квартири; укладати договори щодо іншого цінного майна (ч. 1 ст. 71 ЦК України);

- *піклування* встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність, тобто має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи, самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Така дитина особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону і самостійно на загальних підставах відповідає за завдану нею шкоду. Виходячи з цього, піклувальник дає згоду на вчинення інших правочинів неповнолітньою дитиною, за винятком випадків, передбачених законом.

З'ясуємо специфіку та переваги такої форми сімейного влаштування дітей, як опіка та піклування, порівняно з іншими існуючими формами.

Для порівняння візьмемо інститут усиновлення. Спільним для цих інститутів є обов'язки опікуна (піклувальника) і усиновителя щодо виховання та захисту інтересів переданих їм дітей. Опікун (піклувальник), як і усиновитель, виконують замість дітей та в їх інтересах відповідні дії або дають згоду (дозвіл) на виконання ними цих дій. На опікунів (піклувальників) і усиновителів покладається обов'язок представляти інтереси підопічних (усиновлених) дітей в усіх державних і громадських організаціях, якщо виникає у цьому необхідність. Опікуни (піклувальники) та усиновителі відповідають за шкоду, заподіяну підопічним (усиновленим), якщо не доведуть, що шкода настала не з їх вини.

Але опіка (піклування) не породжують, подібно усиновленню, між дітьми і опікунами (піклувальниками), членами їх сімей відносин, аналогічних за своєю природою відносинам батьків і дітей. Усиновлення ж є підставою для виникнення як особистих, так і майнових відносин між усиновителем і усиновленим. Опіка (піклування), як правило, породжує лише особисті немайнові відносини між опікуном (піклувальником) і підопічним.

Для реалізації державної політики у сфері забезпечення кожної дитини сімейним вихованням існує ціла низка державних органів. Відповідно до ст. 214 СК України відділи та управління районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад збирають інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї.

Органи у справах сім'ї та молоді здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах, на виховання в сім'ї, а також діяльність з інших питань, що належать до їх компетенції [8].

У ст. 2 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» визначаються такі принципи функціонування органів і служб у справах дітей та спеціальних установ і закладів соціального захисту для дітей: законності; застосування переважно методів виховання і переконання, що передбачають вжиття примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу на поведінку дітей; гласності, тобто систематичного інформування у відкритій державній статистиці, засобах масової інформації про стан справ щодо захисту прав дітей, правопорушень, учинених дітьми, роботу органів опіки та піклування; збереження таємниці про дітей, які вчинили правопорушення і до яких застосовувались заходи індивідуальної профілактики; неприпустимості приниження честі і гідності дітей, жорстокого поводження з ними [9].

Орган опіки та піклування контролює діяльність опікунів (піклувальників) щодо умов утримання, виховання, навчання дитини, здійснюючи такий контроль у різні способи, зокрема перевіркою умов життя дитини, її вихо-

вання і навчання, перевіркою звітів опікунів (піклувальників) щодо діяльності за певний термін, співбесідами із сусідами опікунів (піклувальників), вчителями тощо. Підставою для оцінки діяльності опікуна (піклувальника) є акт, який складається після кожної планової перевірки.

Незважаючи на велику кількість органів та посадових осіб, що здійснюють державні функції щодо забезпечення дітей належним утриманням та вихованням, слід відзначити відсутність в законодавстві їх чіткої ієрархічної системи та розподілу повноважень. А це не найкращим чином впливає на якість такого забезпечення.

Опікуном (піклувальником) може бути тільки фізична особа, хоча функції опікунів можуть виконувати також дитячі заклади, заклади охорони здоров'я, а також самі органи опіки та піклування.

Частиною 3 ст. 243 СК України передбачено встановлення опіки та піклування судом у випадках, передбачених ЦК, а саме якщо при розгляді справи буде встановлено, що малолітня або неповнолітня особа позбавлена батьківського піклування (ч. 3 ст. 60 ЦК). Тобто, якщо в судовому порядку задовольняється позов про позбавлення батьківських прав, унаслідок чого батько (мати) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання, перестає бути законним представником дитини тощо, суд встановлює або опіку, або піклування над цією дитиною залежно від її віку.

Встановлення опіки та піклування – це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення опікуна (піклувальника) (ч. 1 ст. 244 СК) та рішення органу опіки та піклування (ст. 61 ЦК), або рішення суду (ч. 3 ст. 60 СК). Що стосується побажання малолітньої або неповнолітньої дитини на встановлення опіки та піклування (п. 2 ч. 4 ст. 63 ЦК), то воно не входить до складу юридичних фактів, що тягнуть виникнення опіки та піклування, бо побажання дитини може враховуватися органом опіки та піклування при призначенні опікуна (піклувальника), але не є обов'язковим.

Отже, незважаючи на досить вагомі досягнення держави у сфері правового регулювання опіки та піклування, на сучасному етапі залишаються певні суттєві недоліки, а саме: не визначено належним чином понятійний апарат; не достатньо чітко розмежовано компетенцію органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо здійснення опіки і піклування у чинних правових актах; практично не передбачено участь громадськості у вирішенні завдань опіки та піклування; відсутня чітка визначеність правового статусу підопічних та відповідальність опікунів (піклувальників) тощо.

Всі ці недоліки, виявлені у процесі аналізу чинного законодавства, мають стати напрямками подальшого вдосконалення даної сфери правового регулювання, адже результатом цього має стати високий рівень гарантій і захисту прав та інтересів дітей.

Бібліографічні посилання

1. *Костюк Б. В* Україні побільшало дітей-сиріт через війну на Донбасі / *Б. В. Костюк* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26753197.html>.

2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.05.2013 № 419-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/419-2013-p>.
3. *Примак В.* Наукові засади та практика застосування Сімейного кодексу України / В. Примак// Юридична Україна. – 2006.–№ 7.– С. 46-49.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. – 5-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Т.1. – 832 с.
5. *Ромовська З. В.* Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
6. Сімейне право України: підруч. / за ред. Гопанчука В. С. – К., 2002. – 243 с.
7. Правила опіки та піклування : затверджено Наказом Міносвіти, МОЗ України № 34/166/88 від 26.05.1999 [Електронний ресурс].–Режим доступу :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>.
8. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – К. : УРЕ, 1983. – 471 с.
9. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>.

Круглова О. А., Тищенко І. А. Роль інститута опіки і попечительства в забезпеченні прав і інтересів дітей в сучасних умовах. Розглянуті правові основи регулювання такої форми сімейного устрою дітей-сирот і дітей, позбавлених батьківського піклування, як опіка і попечительство. Встановлено її специфіка і переваги. Визначено можливі напрями подальшого удосконалення законодавства в цій сфері правових відносин.

Ключові слова: *діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; опіка; попечительство.*

Kruglova O. A., Tyshchenko I. A. Role of the institution of guardianship and trusteeship in ensuring children's rights and interests in modern conditions. The article examines the legal framework governing this form of family care for orphans and children deprived of parental care as guardianship. The specificity and advantages of such placements. This family education can provide the child with adequate conditions for development and social inclusion.

Today child protection in Ukraine is defined as national priority because of actual importance is given to the study of the legal nature of care of children without parental care.

Institute of guardianship in public life enables additional protection of subjective rights and interests of military relations. With its help it is possible to purchase and sale of the majority of the material and a number of civil procedural subjective rights and responsibilities. Thus, the institution of guardianship serves an important guarantee of real enjoyment of the rights and interests of children contentment.

The article pointed out that guardianship is one of the most desirable forms of family placement, as usual guardians (trustees) are appointed relatives and other members of the child's family, which in turn does not include abrupt changes surrounding the child and creates favorable conditions for building relationships and convergence with it. Therefore, the dissemination of such placements is the key to a harmonious upbringing and developed personality.

The authors have identified possible areas for further improvement of legislation in this area relationships.

Attention is given to these problematic issues: indefinite properly conceptual apparatus; not sufficiently clearly defined competence of central government and local governments to exercise custody and care of existing legal instruments; provides virtually no public participation in the task of guardianship; there is no clear legal status certain tywards and responsibilities of trustees and others.

Keywords: *orphans, children deprived of parental care, guardianship, care.*

Надійшла до редакції 25.12.2014

Чабаненко М. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.2

ДО ПОНЯТТЯ ЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК

Досліджено питання множинності та системної єдності функцій професійних спілок. Розглянуто різні позиції щодо кількості та співвідношення функцій профспілок, визначення провідної ролі тієї чи іншої функції. Додатково обґрунтовано первинність захисної функції профспілок, її провідну роль у діяльності профспілок. Виділено основні сутнісні ознаки та надано визначення поняття захисної функції профспілок.

Ключові слова: професійні спілки, функції професійних спілок, захисна функція професійних спілок.

Постановка проблеми. Дослідження проблеми функцій профспілок має велике значення для правової науки, оскільки з кожною функцією пов'язане питання визначення прав профспілок, ефективності використання цих прав і проблема подальшого їх розширення [1, с. 22].

Наукове усвідомлення функціональної характеристики профспілок і сприйняття такого усвідомлення юридичною практикою має велике значення для удосконалення правового регулювання діяльності профспілок, а відтак, і для забезпечення трудових прав та інтересів працівників через діяльність профспілок. Першочергове значення має відповідь на питання про провідну функцію профспілок та її сутність – питання, що ще не знайшло однозначного вирішення в науці трудового права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Система функцій професійних спілок та їх захисна функція були предметом досліджень, зокрема, таких вчених, як: Р.С. Веприцький, Л.В. Костюк, О.І. Лисяк, В.Ю. Нікіфоров, П.Д. Пилипенко, В.В. Лазор, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, М.П. Стадник, Ф.А. Цесарський, Н.А. Циганчук, Г.І. Чанишева, І.М. Чумаченко, В.А. Щербань, О.А. Яковлєв, О.М. Ярошенко та ін.

Метою цієї статті є визначення ознак та формулювання поняття захисної функції професійних спілок, виходячи передусім з її місця у системі функцій профспілок.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [2] професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Отже, на законодавчому рівні визначено, що основними функціями профспілок є захисна та представницька [3, с. 74]. Ці функції тісно взаємопов'язані і не можуть існувати одна без одної. Представляти інтереси своїх членів профспілки можуть лише з метою захисту їх прав та законних інтересів

[4, с. 186]. Функція представництва є допоміжною щодо функції захисту і створює належні передумови для реалізації захисної функції та не може існувати у відриві від неї [5, с. 5]. Хоча можна погодитися із зауваженнями І.М. Чумаченко, що представницька функція не завжди безпосередньо пов'язана із захисною [3, с. 75-76], але, врешті-решт, на нашу думку, вона також спрямована на захист трудових прав. Тим більше, що профспілкове представництво нічого спільного, крім назви, не має з представництвом у сфері цивільних правовідносин [6, с. 26].

У літературі виділяють й інші функції профспілок. Так, наприклад, Г.К. Москаленко виділяє захисну, виробничо-економічну, культурно-виховну та організаційну функції [7, с. 45-59]. Крім цього, профспілки здійснюють ще ряд делегованих державою функцій: нагляд за охороною праці й дотриманням трудового законодавства, участь у правотворчій і правозастосовній діяльності.

Зокрема, Н.Б. Болотіна функціями профспілок називає представницьку захисну, які доповнюються контрольними повноваженнями щодо контролю за додержанням законодавства про працю [8, с. 606]. Представницьку, захисну та нормотворчу функції профспілок виділяє О.В. Смірнов [9, с. 59-61]. Автори підручника за редакцією А.С. Пашкова і О.В. Смірнова зазначають виробничу, виховну, культурну, захисну та міжнародну функції профспілок [10, с. 140].

Про посередницьку функцію профспілок згадують автори видання за редакцією В.В. Жернакова [11, с. 266]; О.І. Лисяк виділяє захисну, регулятивну (отожнюється автором з контрольною) та виховну [12, с. 9-11]; Ю.П. Дмитренко зазначає, що профспілки виконують такі основні функції: захисну, виробничо-економічну, культурно-виховну, міжнародну [13, с. 111].

Досить значну кількість профспілок виділяє І.М. Чумаченко: захисну, реформаторську, партнерську (соціальний діалог), юридичну, представницьку, контрольну, інформаційно-консультативну, освітньо-просвітницьку, виховну, організаційну [3, с. 63].

Слід погодитися із О.В. Смірновим, який з цього приводу зазначає, що перехід до ринкової економіки, роздержавлення підприємств та профспілок висувають як основну саме захисну функцію профспілок [14, с. 86]. Всі інші функції профспілок, на думку В.М. Андріїва, мають другорядне значення, деталізуючи і конкретизуючи основну [15, с. 72]. Так, В.Ю. Нікіфоров зазначає, що вони мають похідний від захисної функції характер [16, с. 153]. Це пояснюється тим, що функції профспілок є окремими випадками прояву функцій трудового права, похідними від функцій трудового права, першість серед яких практично беззаперечно визнається за захисною функцією трудового права [17, с. 123; 18, с. 223-224]. Як зазначають Г.І. Чанишева та Н.Б. Болотіна, сьогодні слід визнати правильною тенденцією розвитку трудового права посилення його захисної функції [19, с. 42]. Слід погодитися із тезою М.П. Зими, що «споконвічно головною соціальною роллю профспілок з часів їх створення була організація захисту людини найманої праці» [20, с. 17]. На особливе значення саме захисної функції профспілок звертають увагу також інші дослідники [21; 22].

Виходу на перший план захисної функції профспілок сприяє також те,

що, останні в нових ринкових умовах позбавляються тих функцій, що були притаманні профспілкам радянського періоду і являли собою, по суті, продовження функцій держави та її органів.

Як зазначають К.Н. Гусов та В.Н. Толкунова, захисна функція профспілок – це цілеспрямована правова (тобто така, що здійснюється на правовій основі) діяльність щодо захисту трудових прав і законних інтересів працівників, охорони їх від порушень, з відновлення порушених прав і встановлення більш високого рівня умов праці та побуту працівників, яка здійснюється відповідно до законодавства на всіх етапах правового регулювання: правотворчості, правозастосування, охорони норм від порушень, поновлення трудових прав і притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм трудового права [23, с. 94].

Автори підручника під редакцією В.С. Бердичевського визначають захисну функцію профспілок як діяльність профспілкових органів, спрямовану на попередження порушень та відновлення порушених прав і законних інтересів працівників у сфері праці, а також притягнення до відповідальності їх порушників [24, с. 104].

У свою чергу, І.М. Чумаченко захисну функцію профспілок визначає як основний напрямок діяльності профспілок, що виражається в захисті соціально-трудова прав працівників і містить у собі як попередження порушень трудових прав працівників, так і відновлення вже порушених прав, що триває на всіх етапах правового регулювання праці: при створенні норм трудового права, застосуванні цих норм, профспілковому контролю за дотриманням законодавства про працю і про охорону праці [3, с. 75].

На думку В.Ю. Нікіфорова, захисна функція профспілок – це основний напрямок діяльності профспілкових організацій, який виражає соціальне призначення останніх і спрямований на захист, охорону й реалізацію прав, свобод й законних інтересів працівників за допомогою нормативно визначених чи дозволених форм, способів, прийомів та засобів. Дослідник виокремлює такі основні властивості захисної функції профспілок: а) є зовнішнім проявом суті й змістовної діяльності профспілок; б) має цілеспрямований, уособлений та самостійний характер; в) є об'єктивно необхідною для захисту й реалізації правового статусу працівника; г) реалізується у певних формах, певними методами і способами, за допомогою певних засобів [16, с. 155].

Також О.І. Лисяк вважає, що під захисною функцією профспілок слід розуміти сукупність усіх правових і неправових форм, наданих профспілкам державою з метою захисту прав і законних інтересів працівників, а також самої діяльності профспілок із застосування та встановлення цих норм, спрямовану на припинення трудових правопорушень, відновлення порушених прав – на притягнення до відповідальності посадових осіб, які порушують трудове законодавство [12, с. 15]. При цьому зазначений автор зауважує, що захисну функцію профспілок розглядають у вузькому та широкому значенні. У вузькому, безпосередньому значенні – це діяльність профспілок, спрямована на попередження порушень і захист трудових прав і законних інтересів праців-

ників. Захисна функція профспілок у широкому значенні охоплює, крім власне захисної функції, також і представницьку [12, с. 9-10].

На думку Ф.А. Цесарського, під захисною функцією профспілок слід розуміти їх комплексну діяльність на будь-якому організаційному рівні, що об'єднує правові і неправові засоби захисту, спрямовану на попередження порушення трудових та соціально-економічних прав трудящих, їх захист та відновлення [5, с. 7, 15].

Захисна функція профспілок спрямована на безпосереднє відновлення профспілками прав та законних інтересів працівників, на припинення й усунення протиправних дій окремих посадових осіб, які порушили трудове чи чинне законодавство у сфері праці, включаючи питання покращення умов праці [25, с. 61].

Як зазначає О.І. Лисяк, здійснення захисної функції відбувається в таких організаційно-правових формах: а) що сприяють здійсненню (встановленню) трудових, соціально-економічних прав та інтересів працівників; б) що усувають (попереджують) порушення цих прав та інтересів [12, с. 15]. На нашу думку, такий підхід до форм реалізації захисної функції профспілок відображає скоріше її внутрішній зміст, а не зовнішнє об'єктивне вираження, чим власне і є «форма реалізації функції».

Тому ми погоджуємось із Ф.А. Цесарським, який вважає, що захисна функція профспілок реалізується в чотирьох організаційно-правових формах: 1) у формі участі профспілок у відносинах соціального партнерства, включаючи відносини щодо встановлення умов праці на підприємствах; 2) у формі участі профспілок у застосуванні встановлених умов праці на підприємстві; 3) у формі участі профспілок у вирішенні трудових спорів; 4) у формі здійснення профспілкового контролю за додержанням законодавства про працю і правил охорони праці [4, с. 184].

Крім того, виходячи із загального поділу трудових правовідносин на індивідуальні та колективні, можна виділити форми реалізації захисної функції профспілок в індивідуальних та колективних трудових відносинах.

Наприклад, на думку Ф.А. Цесарського, до форм реалізації захисної функції профспілок у регулюванні індивідуально-трудова відносин належать участь профспілок у припиненні трудових відносин та профспілковий контроль, а до форм реалізації захисної функції профспілок в регулюванні колективних відносин – участь у колективно-договірному процесі, у вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів) та реалізації працівниками права на страйк [5].

На думку Р.С. Веприцького, профспілки здійснюють захист соціально-економічних прав працівників за такими напрямками: по-перше, участь у правотворчості; по-друге, застосування норм КЗпПУ країни, інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема колективних договорів (угод); по-третє, участь у вирішенні колективного трудового спору і проведенні страйку; по-четверте, здійснення громадського контролю за дотриманням трудового законодавства [27, с. 98].

У літературі також поширеним є твердження, що захисна функція може

здійснюватися як у правових, так і у неправових формах [16, с. 154]. З цього приводу зазначимо, що, оскільки професійні спілки не є органами державної влади, то на них поширюється загальнодозвільний режим правового регулювання. Тому цілком можливе здійснення захисної функції профспілок у неправових формах, тобто у формах, які не передбачені законом. Натомість такі неправові форми не повинні законами суперечити. Відтак, слід зазначити, що захисна функція профспілок може здійснюватися як у правових, так і у неправових формах, не заборонених законом.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна надати основні ознаки захисної функції профспілок:

1) є основною функцією профспілок та тісно пов'язана з іншими їх функціями, насамперед з функцією представництва, які мають допоміжний, забезпечувальний характер щодо функції захисту;

2) як і будь-яка інша функція, є певним напрямком цілеспрямованої діяльності;

3) спрямована на захист трудових прав і законних інтересів працівників у сфері праці, охорону їх від порушень, попередження та усунення їх порушень, припинення дій, що їх порушують, відновлення порушених прав та законних інтересів працівників у сфері праці, а також притягнення до відповідальності їх порушників;

4) здійснюється відповідно до законодавства на всіх етапах правового регулювання: правотворчості, правозастосування, охорони норм від порушень, поновлення трудових прав і притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм трудового права.

Таким чином, на нашу думку, захисна функція професійних спілок – це основна їх функція, що становить собою напрямок діяльності професійних спілок, спрямованої на захист трудових прав і законних інтересів працівників у сфері праці, охорону їх від порушень, попередження та усунення їх порушень, припинення дій, що їх порушують, відновлення порушених прав та законних інтересів працівників у сфері праці, а також притягнення до відповідальності їх порушників, яка здійснюється відповідно до законодавства на всіх етапах правового регулювання (правотворчості, правозастосування, охорони норм від порушень, поновлення трудових прав і притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм трудового права) як у правових, так і у неправових формах, що не заборонені законом.

Бібліографічні посилання

1. *Цетин А. И.* Функции советских профсоюзов в развитом социалистическом обществе / А. И. Цетин // Советское государство и право. – 1977. – № 7. – С.20-28.

2. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV // ВВРУкраїни. – 1999. – № 45. – Ст. 397.

3. *Чумаченко І. М.* Поняття і класифікація функцій профспілок у сучасних умовах ринкової економіки / І. М. Чумаченко // Вісник Запорізьк. юридичного інституту. – 2004. – № 2. – С. 72-79.

4. *Цесарський Ф.* Деякі проблеми реалізації захисної функції профспілок / Ф. Цесарський // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 4 (31). – С. 186-191.

5. *Цесарський Ф. А.* Захисна функція профспілок, форми її реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ф. А. Цесарський. – Х., 2004. – 21 с.
6. *Догадов В. М.* Правовое положение профессиональных союзов в СССР / В. М. Догадов. – М., 1928. – 118с.
7. *Москаленко Г. К.* О функциях советских профсоюзов / Г. К. Москаленко // Роль советских профсоюзов в регулировании трудовых отношений рабочих и служащих. – М.: Профиздат, 1972. – С. 45-59.
8. *Болотіна Н. Б.* Трудове право України: підруч. / Н. Б. Болотіна. – К.: Вікар, 2003. – 725 с.
9. *Смирнов О. В.* Содержание нормотворческой функции профсоюзов / О. В. Смирнов // Роль советских профсоюзов в регулировании трудовых отношений рабочих и служащих. – М.: Профиздат, 1972. – С.59-74.
10. Советское трудовое право / под ред. А. С. Пашкова, О. В. Смирнова. – М.: Юрид. лит., 1982. – 504 с.
11. Трудовое право Украины в вопросах и ответах: учебно-справочное пособие / под ред. В. В. Жернакова.– Х.: Одиссей, 2007. – 664 с.
12. *Лисяк О. І.* Правові форми участі профспілок у регулюванні трудових відносин:автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. І. Лисяк. – Х., 2004. – 20 с.
13. *Дмитренко Ю. П.* Трудове право України:підруч. / Ю. П. Дмитренко. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.
14. Трудовое право : учеб./ под ред. О. В. Смирнова. – М.: Проспект, 1997. – 448 с.
15. *Андріїв В.* Правозахисна функція профспілок / В. Андріїв // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 11. – С. 70-72.
16. *Нікіфоров В. Ю.* Захисна функція профспілок в Україні / В. Ю. Нікіфоров // Право і безпека. – 2004. – № 3. – С. 152-155.
17. *Киселев И. Я.* Трудовое право стран Запада на рубеже XXIст. /И. Я. Киселев // Государство и право. – 1996. – № 2. – С. 119-125.
18. *Перцева О. Л.* Дослідження функцій трудового права в умовах переходу до ринкової економіки: постановка проблеми / О. Л. Перцева// Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки:матер.наук.-практ. конф.; м. Сімферополь, 19-20 травня 2003 р. / за ред. В. С. Венедиктова. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – С. 223-224.
19. *Чанышева Г. И.* Трудовое право Украины / Г. И. Чанышева, Н. Б. Болтина. – Х.: Одиссей, 1999. – 480 с.
20. *Зима М. П.* Профспілки України: минуле і сучасність / М. П. Зима. – К., 1996. – 43 с.
21. *Стоянов С. С.* Осуществление болгарскими профсоюзами защитной функции на этапе строительства зрелого социалистического общества :автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / С. С. Стоянов. – М., 1987. – 18 с.
22. *Бартосяк М.* Осуществление защитной функции профсоюзов в Польше (социально-правовые аспекты):автореф. дис. ... канд.юрид. наук : 12.00.05 / М. Бартосяк. – М., 1991. – 20 с.
23. *Гусов К. Н.* Трудовое право России: учебник / К. Н. Гусов, В. Н. Толкунова – М.: ТКВелби, 2003. – 496 с.
24. *Бердычевский В. С.* Трудовое право: учеб. пособие / В. С. Бердычевский, Д. Р. Акопов, Г. В. Сулейманова; отв. ред. В. С. Бердычевский. – Ростов/н/Д.: Феникс, 2002. – 512 с.
25. *Лисяк О. І.* Функції профспілок у регулюванні трудових правовідносин / О. І. Лисяк // Збірник наукових праць. Випуск 2. Серія:Право. – Х.: ХНАДУ, 2002. – С. 60-64.
26. *Лисяк О. І.* Сутність захисної функції профспілок /О. І. Лисяк // Збірник наукових праць. Випуск 3. Серія: Право. – Х.: ХНАДУ, 2003. – С. 103-108.
27. *Веприцький Р. С.* Профспілкові організації як громадські захисниці соціально-економічних прав людини / О.С. Веприцький // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 94-99.

Чабаненко Н. Н. К поняттю захитной функции профессиональных союзов. Рассмотрены вопросы множественности и системного единства функций профессиональных союзов. Изучены различные позиции в отношении количества и соотношения функ-

ций профсоюзов, определения ведущей роли той или иной функции.

Дополнительно обосновывается первичность защитной функции профсоюзов, её ведущая роль в деятельности профсоюзов. Демонстрируется служебная, вспомогательная роль иных функций (прежде всего представительской) по отношению к защитной функции профсоюзов.

Выделяются основные сущностные признаки защитной функции профсоюзов. Отмечается разнообразность форм реализации защитной функции профсоюзов. Обращается внимание на реализацию защитной функции профсоюзов на всех этапах правового регулирования трудовых отношений. Приводится определение понятия защитной функции профсоюзов.

Ключевые слова: *профессиональные союзы, функции профессиональных союзов, защитная функция профессиональных союзов.*

Chabanenko M. M. About the concept of trade unions' protective function. The article deals with the issues of trade unions' functions plurality and their systematic unity. Various positions concerning the quantity and correlation of trade unions' functions, the prominent role of this or that function are examined.

The primary nature of trade unions' protective function, its leading role in the trade unions' activities are additionally grounded. It is shown that the other trade unions' functions (the representative one and others) appear to be auxiliary, subsidiary to the protective function.

The fundamental essential features of trade unions' protective function are figured out. It is notified that the trade unions' protective function has various forms of realization. The attention is paid to the fact that the trade unions' protective function is carried out at every stage of legal regulation of labor relationships. The definition of the concept of trade unions' protective function is given.

Keywords: *trade unions, trade unions' functions, trade unions' protective function.*

Надійшла до редакції 27.11.2014

Чумаченко І. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(ВАТ «Запорізький металургійний
комбінат «Запоріжсталь»»)

УДК 349.22 : 331.105

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФСПІЛКАМИ ЕФЕКТИВНОСТІ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ І УГОД

Висвітлено сучасні погляди щодо забезпечення профспілками ефективності колективних договорів і угод. Надано авторське бачення зазначеної проблематики.

Ключові слова: *колективна угода, колективний договір, працівник, роботодавець, професійна спілка, соціальний діалог, соціальне партнерство.*

Постановка проблеми. В умовах гострої соціально-економічної і політичної кризи, безпрецедентного зовнішнього тиску на Українську державу та збройного протистояння в окремих областях надзвичайно важливим є забезпечення соціальної стабільності, попередження негативних тенденцій у сфері трудових відносин, недопущення втягування робітничого руху в політичні конфлікти [1].

Важливу роль у цьому напрямку відіграють процеси, які посилюють захист трудових прав та законних інтересів працівників. За цих умов великого

значення набуває діяльність профспілок у забезпеченні ефективності колективних договорів і угод, що свідчить про актуальність дослідження даної проблематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Висвітленню окреслених вище питань присвячено праці багатьох дослідників, серед яких: О. Більовський, П.Ф. Вознюк, І.Я. Кисельов, А.І. Процевський, Г.І. Чанишева та ін. У свій час зазначені вчені зробили науковий внесок у дослідження цієї проблематики.

Однак сучасних комплексних наукових розробок, які б ураховували зміни законодавства України у зазначеній сфері, проведено не було. У зв'язку з цим окремі питання ролі профспілок у забезпеченні ефективності колективних договорів і угод у трудовому праві України залишається за межами наукових розробок.

Мета даної статті полягає у висвітленні авторського бачення ролі профспілок у забезпеченні ефективності колективних договорів і угод.

Реалізація мети зумовила необхідність вирішення таких завдань: висвітлити основні думки й погляди вчених стосовно зазначеної проблематики; проаналізувати норми трудового законодавства України, які стосуються обраного напрямку дослідження, і виявити основні проблеми, що виникають під час їх застосування у практичній діяльності; надати власне бачення ролі профспілок у забезпеченні ефективності колективних договорів та угод.

Виклад основного матеріалу. Своєрідна функція профспілок у нинішній ситуації країни - бути консолідованим організмом, який, незалежно від форм власності і типу підприємств, забезпечує захист трудових прав та законних інтересів працівника.

Зважаючи на нагальну потребу пошуку нових загальнотеоретичних та методологічних підходів до вирішення проблем розвитку соціально-партнерських відносин, визначення ролі профспілок у цьому процесі, звернемося до праць М. С. Грушевського, який головні завдання в галузі соціальної політики визначає так:

- поглиблення правдивого, послідовно розвинутого демократизму;
- перебудова державного і соціального устрою в інтересах збільшення продуктивності економіки;
- створення умов для активної праці;
- охорона прав, інтересів і впливів економічно слабших, регуляція економічних і політичних прав на їхню користь;
- творче сприйняття досвіду соціальних перетворень західної трудової демократії;
- утримання національної культури на рівні загальнолюдського поступу;
- реформування системи освіти;
- розробка і впровадження заходів у галузі молодіжної політики;
- визнання пріоритету прав особистості [2, с. 208].

Саме ці засади повинні лягти у розробку Концепції соціальної держави. Слід підкреслити, що в розділі соціальної політики проекту Концепції треба

зазначити базові завдання та методи, головним з яких, на нашу думку, є соціальне партнерство, оскільки воно являє собою сутність соціальної держави.

Підтвердженням наведеного є думка О.І. Процевського, який зазначив: «важливим завданням соціальної політики держави є досягнення відповідної рівноваги в суспільному житті, у тому числі через профспілки. У сучасних умовах у профспілок і органів держави повинно бути прагнення до соціальної рівноваги, соціального партнерства. Ринкова економіка із соціальною спрямованістю створює необхідні для цього умови». Але, як зазначив учений, законодавча база від темпів життя, на жаль, відстає. Навіть Закон України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р. говорить не про соціальну рівновагу, а про сприяння в регулюванні трудових відносин і соціально-економічних інтересів працівників із власниками підприємств, установ, організацій [3].

На нашу думку, тільки соціальний діалог є ефективним засобом формування та реалізації соціально-економічної політики. Саме від цілеспрямованих, послідовних дій усіх сторін соціального партнерства залежить, наскільки швидко вдасться від задекларованих Конституцією принципів гідного життя [4] громадян перейти до їх реалізації.

Сучасний стан правового забезпечення розвитку ринкової економіки характеризуються затвердженням принципів соціального партнерства. Підтвердженням цьому є нещодавнє прийняття Закону України «Про соціальний діалог в Україні», який визначає правові засади організації та порядку ведення соціального діалогу в Україні з метою вироблення та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин та забезпечення підвищення рівня і якості життя громадян, соціальної стабільності в суспільстві [5].

Незважаючи на створення в Україні необхідних інституційних (законодавчих та організаційних) механізмів функціонування системи соціального партнерства, формування спільних представницьких органів соціальних партнерів (профспілок та організацій роботодавців), створення спільних органів соціального діалогу, таких як Національна служба посередництва та примирення (1998 р.) та Національна тристороння соціально-економічна рада (2011 р.), партнерство має здебільшого формальний характер. Воно істотно не впливає на покращення соціальної ситуації в країні та зниження рівня соціальної напруженості.

Однією з основних причин, які перешкоджають ефективному функціонуванню системи соціального партнерства, слід назвати слабкість профспілок як представника та захисника інтересів працівників та сторони соціального діалогу. Причинами слабкості українських профспілок є:

- традиційна орієнтація переважної більшості профспілок не на відстоювання прав та інтересів працівників, а на конформістське співробітництво з адміністраціями підприємств;

- відсутність необхідної підтримки з боку найманих працівників. За даними соціологічної служби Центру ім. О. Разумкова, у тій або іншій мірі

профспілкам довіряють не більше третини українців – від 22,7 % у червні 2008 р. до 31,6 % у серпні 2010 р.;

- внутрішня конкурентна боротьба в профспілковому середовищі між «офіційними» профспілками та незалежними профспілками (Національний форум профспілок України, Національна конфедерація профспілок України, Конфедерація вільних профспілок України та ін.). Наслідком такої боротьби є те, що до сьогодні не завершено процес створення профспілками спільного представницького органу;

- усунення від участі в процесі соціального діалогу частини незалежних профспілок на основі передбачених Законом України «Про соціальний діалог в Україні» критеріїв репрезентативності [6].

У цьому контексті слід зазначити на деякі прогалини законотворчої діяльності в Україні. Так, у ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» та ч. 1 ст. 335 проекту Трудового кодексу [5; 7] визначаються форми здійснення соціального діалогу. Передбачено, що соціальний діалог здійснюється між сторонами соціального діалогу відповідного рівня у формах: обміну інформацією; консультацій; узгоджувальних процедур; колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

Слід звернути увагу, що у зазначених статтях не передбачено такі форми соціального діалогу, як участь працівників та їхніх представників в управлінні організацією (підприємством), участь представників працівників і роботодавців у вирішенні трудових спорів (примирні процедури з розгляду трудових спорів), формування і діяльність органів соціального діалогу, здійснення контролю за виконанням колективних договорів і угод, спільних рішень [8].

Слід враховувати, що з початку реалізації в Україні реформ, спрямованих на створення ринкової економіки, різко посилюються соціальні протиріччя, збільшилась кількість спорів і конфліктів між працівниками та роботодавцями.

Соціологічні опитування свідчать про наявність у населення України високого рівня протестних настроїв [6]. Безпосередньо у сфері соціально-трудова відносин наявний рівень конфліктності характеризується такими даними. У 2010 р. Національною службою посередництва та примирення (НСПП) було зафіксовано 160 колективних трудових спорів (з яких упродовж року виникло 64), 26 страйків та 48 акцій соціального протесту. З метою сприяння врегулюванню трудових відносин НСПП запобігала виникненню колективних трудових спорів (конфліктів) на 801 підприємстві. Упродовж січня-березня 2011 р. на обліку НСПП перебувало 385 випадків дестабілізації стану соціально-трудова відносин, з яких 107 було врегульовано. Відбулося 13 акцій соціального протесту та 3 колективних припинення роботи, в яких взяли участь близько 16 тис. найманих працівників. Було зафіксовано 489 чинників дестабілізації, з яких:

- ліквідовано (усунуто) – 130 (26,6 % від загальної кількості);
 - у стадії ліквідації – 334 (68,3 %);
 - призвели до виникнення колективних трудових спорів – 25 (5,1 %) [9].
- Зазначене підтверджує тезу, що профспілки повинні своєчасно і професій-

но залучатися до вирішення зазначених питань. Причому це має робитись не на конфлікті протиріч, а на поєднанні інтересів працівників і роботодавців.

Важливим кроком у цьому напрямку вбачається можливість прийняття низки нормативних документів, які б визначали право працівників брати участь в управлінні підприємством. Нині понад 1,7 мільйона працівників, або кожний п'ятий, залишаються поза сферою колективно-договірного регулювання [10].

Слід зазначити, що поряд з існуванням «корпоративних кодексів» на підприємствах в Україні майже відсутній корпоративний патріотизм, а саме використання таких форм зв'язку працівників та адміністрації, як:

- постійно діючі виробничі наради;
- рух раціоналізаторів;
- трудові вахти;
- трудове змагання;
- науково-технічні товариства тощо.

Наприклад, у США та Західній Європі активно використовуються різні форми виробничої демократії з метою суспільного розвитку [11; 12].

Досвід становлення країн з розвинутою ринковою економікою, таких як США, Японія, Швеція, Великобританія, Німеччина показав, що профспілки наполягали на внесенні до Трудового кодексу не декларацій, а чітких норм щодо реалізації природного права працівників брати участь в управлінні підприємствами, для забезпечення їх успішної діяльності.

Слід звернути увагу, що під час роботи над проектом Трудового кодексу розгорілися серйозні дебати щодо доцільності надання права працівникам брати участь в управлінні підприємствами, установами, організаціями та законодавчого закріплення такого права. Зауважимо, що Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку розроблено принципи корпоративного управління акціонерними товариствами, які, на нашу думку, є важливим кроком до переходу на міжнародні стандарти управління. На жаль, у цьому документі не знайшлося місця для визначення ролі профспілок, які держава на законних підставах визнала повноважними представниками працівників і захисниками їхніх трудових, соціально-економічних та законних інтересів.

Зазначені принципи визначають сутність корпоративного управління як систему відносин між інвесторами-власниками товариства, його керівництвом, а також заінтересованими особами для забезпечення ефективної діяльності товариства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин. До заінтересованих осіб, які мають легітимний інтерес у діяльності товариства, належать насамперед працівники (як ті, котрі є акціонерами, так і ті, які не є його акціонерами), а також кредитори, споживачі продукції, територіальна громада, відповідні державні органи та органи місцевого самоврядування.

Від появи документа до його практичного запровадження відбуваються процеси, які супроводжуються рядом проблем. По-перше, потрібен правовий механізм запровадження принципів в акціонерних товариствах. По-друге, і це більш складна проблема, - формування корпоративної культури, яка на сьогодні практично відсутня.

Корпоративна культура включає в себе формування сталого позитивного іміджу. Правильно побудована корпоративна культура дозволяє мобілізувати всі підрозділи на досягнення спільної мети, стимулювати ініціативу, забезпечити лояльність та взаєморозуміння між працівниками.

Одним із важливих інструментів сприятливої ситуації на підприємстві є інформаційна відкритість керівництва у відносинах з працівниками, спілкування між керівниками та підлеглими.

Одним з найважливіших засобів розбудови цивілізованих корпоративних відносин є використання колективних договорів та угод як ефективних форм соціального партнерства задля виконання соціально-трудова програм товариства. Конструктивні переговорні процеси з поступовими реальними взаємними поступками і знаходженням позицій, які поєднують, а не роз'єднують сторони переговорів, на нашу думку, повинні запроваджуватися такими шляхами:

– висвітленням політики керівництва з різних питань у засобах масової інформації товариства;

– проведення опитувань (наприклад, стосовно задоволення працівників роботою на підприємстві), виявлення проблем тощо.

Усі ці елементи сприяють забезпеченню психологічного клімату на підприємстві, і важливу роль у цьому мають відіграти профспілки.

На нашу думку, здоровий клімат у колективі забезпечується керівництвом, його вмінням чітко поставити завдання і забезпечити ресурсами, надати кожному працівникові можливість виконувати роботу, адекватну його здібностям та професіоналізму.

За невеликим перебільшенням, усіх учасників корпоративних відносин має об'єднувати спільний інтерес - конкурентоспроможність продукції, ефективна робота підприємства.

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити, що забезпечення соціальної стабільності, попередження негативних тенденцій у сфері трудових відносин в сучасних умовах повинно відбуватися з урахуванням ролі профспілок, які здатні забезпечувати ефективність колективних договорів і угод.

Поряд з цим необхідно закріпити на законодавчому рівні право працівників брати участь в управлінні підприємством шляхом розвитку цивілізованих корпоративних відносин, спрямованих на гармонізацію інтересів різних категорій учасників соціально-партнерських відносин, визначивши роль органу, який представляє права трудового колективу у відносинах з роботодавцями.

Бібліографічні посилання

1. Протестний робітничий рух в Україні в умовах соціально-політичної нестабільності : Аналітична записка Відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України / П. Ф. Вознюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1719/>.

2. Грушевський М. Нариси історії українського народу. - К. : Либідь, 1990. – 400 с.

3. Процевский А. И. Трансформация прав профсоюзов - реальность или миф? / А. И. Процевский // Вестник Омского университета. - 1997. - Вып. 1. [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступа : <http://www.omsu.omskreg.ru/vestnik/articles/y1997-i1/a104/article.html>.

4. Конституція України від 28.06.1996 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print1389901214114940>.

5. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

6. Основні напрями вдосконалення системи соціального партнерства в Україні: Аналітична записка Відділу соціальної політики Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України / О. Більовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/718/>.

7. Проект Трудового кодексу України (реєстраційний № 2902, текст законопроекту від 22.04.2013) / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.

8. Чанишева Г. І. Правові основи соціального діалогу у сфері праці / Г. І. Чанишева // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / Одеська національна юридична академія. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2012. – Вип. 63. – С. 323-328.

9. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення за 1 квартал 2011 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nspp.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1816:-1-2011-&catid=13:2010-01-19-21-48-27&Itemid=9.

10. Чумаченко І. М. Функції профспілок при укладенні колективних договорів і угод у сучасних умовах ринкової економіки : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.05. / Чумаченко Ігор Миколайович. – Х., 2005. – 204 с.

11. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб. для вузов. - М. : Дело, 1999. - 728 с.

12. Опыт профсоюзов в проведении коллективных переговоров в Центральной и Восточной Европе. - Будапешт: Многопрофильная группа МБТ для стран Центральной и Восточной Европы. - 281 с.

Чумаченко И. Н. Обеспечение профсоюзами эффективности коллективных договоров и соглашений. Рассмотрены современные взгляды относительно обеспечения профсоюзами эффективности коллективных договоров и соглашений. Предоставлено авторское видение указанной проблематики.

Ключевые слова: коллективное соглашение, коллективный договор, работник, работодатель, профессиональный союз, социальный диалог, социальное партнерство.

Chumachenko I. M. Ensuring by trade unions of efficiency of collective agreements. The article deals with modern views on trade unions to ensure the efficiency of collective agreements. There is the author's view at this issues.

The author states that since the beginning of reforms in Ukraine aimed at establishing a market economy, social contradictions have increased dramatically increased the number of disputes and conflicts between workers and employers. Social dialogue is defined an effective means of formulation and implementation of social and economic policy.

A study issues scientist concluded that social stability, prevent negative trends in labor relations in modern conditions should be given the role of trade unions that are able to ensure the effectiveness of collective agreements.

In addition, the need to consolidate in law the right of workers to participate in enterprise management through the development of civilized corporate relations aimed at harmonizing the interests of different categories of participants in social and partnerships, defining the role of the body that represents the rights of staff in dealing with employers.

Keywords: collective agreement, collective bargaining, employee, employer, trade union, social dialogue, social partnership.

Надійшла до редакції 24.12.2014

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Миронюк Р. В.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ОКРЕМІ НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ПОДАТКОВИМИ ОРГАНАМИ

Здійснено аналіз зарубіжного досвіду надання адміністративних послуг суб'єктами публічної адміністрації в цілому та податковими органами зокрема, на підставі чого запропоновано окремі напрями його впровадження в Україні.

Ключові слова: адміністративні послуги, органи публічної адміністрації, податкові органи, зарубіжний досвід, напрями вдосконалення.

Постановка проблеми. В основу реформування адміністративно-обслуговуючої функції податкових служб розвинутих країн світу покладено принцип орієнтації на клієнта – платника податків – і створення демократизованої державної інституції, що поступово переходить від суто фіскальної функції до функції стимулювання господарської діяльності конкретного суб'єкта звернення та економічного розвитку країни в цілому, а висока ефективність податкових систем базується на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій, у тому числі вільного доступу податкових органів до інформаційних баз даних інших органів, які мають відомості про доходи, витрати, фінансові зобов'язання та фінансовий стан платників податків, а також підстави, умови та порядок отримання різного роду адміністративних послуг у цій сфері.

Вдосконалення роботи податкових органів у такому напрямку забезпечило зменшення фіскального навантаження на бізнес, створення сприятливого бізнес-клімату та стимулювання розвитку економіки [1].

Тому ретельне вивчення реформаторського досвіду зарубіжних країн та його адаптування до вітчизняних умов сприятиме ефективності та результативності роботи податкових органів України та підвищить рівень довіри до них громадян і посилить їх впевненість у можливості повного використання

їх конституційних прав та дотримання гарантій.

Мета. Виходячи з цього, в межах даної наукової статті доцільним є аналіз зарубіжного досвіду надання адміністративних послуг суб'єктами публічної адміністрації в цілому та податковими органами зокрема, на підставі чого будуть запропоновані окремі напрями його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перед визначенням особливостей правового забезпечення та порядку надання адміністративних послуг податковими органами зарубіжних країн, передусім європейських, слід зазначити, що в багатьох європейських країнах було розроблено модель єдиного офісу («one-stop-shop») для надання адміністративних послуг громадянам та юридичним особам (далі – ЄОНАП), у тому числі у сфері оподаткування. Ідея створення єдиних офісів для громадян, або універсамів адміністративних послуг, в цих країнах виникла ще в 90-х роках ХХ сторіччя з переходом до нової моделі управління, яка започаткувала етап послаблення контрольного впливу органів публічної адміністрації на регулювання суспільних відносин, та до сервісно-обслуговуючої функції цих органів, реалізація якої зумовлювала необхідність спрощення порядку реалізації конституційних прав громадян засобом звернення до органів публічної адміністрації та передбачала надання громадянам та юридичним особам різного виду адміністративних (публічних) послуг в якомога коротший строк з використанням спрощеної процедури. Прийняття в Україні нормативної бази надання адміністративних послуг [2], розробка та впровадження механізмів реалізації таких послуг [3] свідчить, що ми тільки сьогодні, тобто через 20–30 років після європейських країн, намагаємося сформувати та впровадити європейські стандарти адміністративних послуг. А тому з урахуванням втрати значного часу в розвитку нашої держави в цій сфері маємо ретельно вивчати зарубіжний досвід надання адміністративних послуг та поступово, виважено та раціонально впроваджувати його в Україні.

Тенденція відкриття єдиних офісів надання адміністративних послуг у Федеративній Республіці Німеччині (далі – ФРН) проглядається в тому, що такі публічні сервісні установи спочатку набули поширення в сільській місцевості на рівні муніципалітетів з метою наближення сервісно-обслуговуючої функції до громадян, яким для отримання публічної послуги необхідно було б звертатися до суб'єктів владних повноважень, які знаходяться у великих містах; і лише після створення розгалуженої їх системи такі офіси почали з'являтися у великих містах. Така тенденція була запроваджена німцями з використанням досвіду створення ЄОНАП у Нідерландах. І на сьогодні лише у Берліні створено понад 50 таких офісів [4, с. 233].

Метою створення даних офісів є: підвищення якості послуг – орієнтація на замовника; заощадження у профільних відомствах – підвищення ефективності; поліпшення іміджу або адміністративного/міського маркетингу; оптимізація умов роботи – орієнтація на співробітників. Стосовно ж створення універсамів послуг у ФРН, які виконують функції з надання адміністративних послуг в податковій сфері, слід зазначити, що в них надаються передусім

найбільш поширені та популярні послуги, наприклад, консультаційні послуги для платників податків, послуги з реєстрації платника податків, отримання виписок щодо податкового боргу, надання інформації про підстави та порядок отримання свідоцтв, ліцензій та інших дозвільних документів на право зайняття господарською діяльністю, контроль за якою здійснюється податковими органами.

Структура та організація діяльності цих офісів у Німеччині передбачає таке: організація великого офісного приміщення з місцями обслуговування замовників, в т.ч. для конфіденційних розмов; створення «фронт-офісу» (зони обслуговування платників податків) та «бек-офісу» (зони для роботи співробітників офісу), де опрацьовуються документи, розподіляється пошта, працює телефонна служба; широка компетенція працівників, яка полягає у тому, що усі послуги повинні опрацьовуватися всіма співробітниками (принцип загальних повноважень або універсалізму); розміщення інформації про кожну послугу або об'єднані спільністю їх предмета послуги; надання бланків заяв та інших дозвільних документів; застосування системи електронної реєстрації черги на отримання послуги в містах понад 50 000 жителів, з урахуванням того, що на обслуговування однієї особи відводиться близько 10 хвилин. До співробітників єдиних офісів пред'являються такі вимоги: вміння працювати у всіх напрямках роботи офісу; бути привітними та стійкими до стресів; вміння працювати в команді та бути гнучкими (у зв'язку з роботою по змінах); постійно підвищувати рівень кваліфікації (вивчати нове законодавство та працювати з «важкими відвідувачами»). Кількість таких співробітників залежить від спектра завдань та кількості годин роботи офісу на тиждень, тобто від завантаженості, та від кількості мешканців (30 тисяч мешканців обслуговують не менше 5 співробітників офісу) [5, с. 107].

Для бюро в Німеччині розроблена система параметрів оцінки якості їх діяльності, в яку включені такі показники: рівень вдоволеності відвідувачів, затрати часу на кожну послугу; результативність звернення; простота процедури надання адміністративної послуги; доступність до суб'єкта надання послуги (територіальна наближеність офісу до фізичної або юридичної особи – отримувача послуги), можливість отримання адміністративної послуги у найбільш зручний час і в будь-який спосіб (наприклад особисто, поштою, електронною поштою) тощо; доступність інформації про адміністративну послугу; якість доведення інформації до суб'єкта звернення про порядок і результати надання конкретної послуги; рівність всіх суб'єктів звернення; справедлива вартість послуги.

Проте, як вірно зазначають деякі дослідники, «єдині офіси» як у Німеччині, так і в більшості зарубіжних країн створюються, в основному, як структури, основною метою яких є виконання завдань, пов'язаних із наданням громадянам консультацій, а також послуг із соціальних та житлових питань. Наприклад, берлінські універсами послуг сконцентрувалися на виконанні завдань, з якими громадяни часто або регулярно зверталися та фахове виконання яких міг забезпечити один компетентний співробітник по можливості

за більш-менш короткий термін [6, с. 64–70].

Порядок надання адміністративних послуг у Великобританії в цілому та у сфері податків та митних платежів зокрема здійснюється за допомогою впровадження електронного урядування, яке ґрунтується на положеннях Білої книги модернізації уряду і оформлене у «Стратегічну концепцію обслуговування суспільства в інформаційну добу» [7]. Основна мета концепції полягає в конкретизації процесу переходу до уряду Інформаційної доби. Урядова стратегія передбачає розвиток і використання всіх електронних видів надання послуг. Це означає, що послуги можуть надаватися через Інтернет, мобільний зв'язок, спеціальні центри. Водночас електронний сервіс не виключає можливості особистого контакту. Організацію податкової служби у Великобританії покладено, в основному, на два урядових департаменти: Управління податкових зборів (УПЗ) і Управління митних зборів і акцизів (УМЗА). УПЗ безпосередньо контролює стягнення податків з юридичних і фізичних осіб. У компетенції УМЗА знаходиться вся система непрямого оподаткування. У центрі уваги податкових органів Великобританії перебуває клієнт-платник податків з його потребами і проблемами, що свідчить про обслуговуючу спрямованість роботи цих органів. Позиція платників податків обов'язково враховується під час розробки або внесення змін до податкової політики держави, податкових процедур тощо. Вона з'ясовується шляхом проведення опитувань, анкетування, а також за допомогою взаємодії з представниками платників податків – саморегулюючими професійними об'єднаннями. Для виконання поставлених перед податковими органами Великобританії завдань їх структурні підрозділи займаються розробкою і впровадженням нових технологій і методів надання адміністративних послуг платникам податків [8].

Значний акцент зроблено на спрощенні порядку подання податкової документації (бланків, інструкцій, рекомендацій), а також на створенні максимально зручного для платника податків процесу спілкування з податковими органами при отриманні послуги. Це виражається в можливості заповнення та подання заяви на послугу в електронному вигляді і в режимі реального часу (on-line), виконанні податкового обов'язку (сплата податків і зборів) через Інтернет, отриманні індивідуальної консультації в єдиній національній телефонній службі або через Інтернет у режимі on-line з наданням платником податків усіх необхідних даних (суми доходів, особистих даних тощо). Лінія, по якій відбувається консультація, захищена паролем, що гарантує конфіденційність інформації. Для цього необхідно лише зайти на офіційний сайт Управління державними доходами і митницями (HM Revenue and Customs) та вибрати відповідне посилання [9, с. 191].

Податкова служба Франції знаходиться у складі Міністерства економіки, фінансів і бюджету. Адмініструванням податків займається Головне податкове управління та Головне управління мита та інших надходжень. Слід зазначити, що у процесі збору й обробки податкової інформації широко застосовуються комп'ютеризовані технології. Так, податкова служба має спеціальний підрозділ, який займається питаннями спрощення документообігу та автоматизації

розрахунків. Декларації обробляються у спеціальних обчислювальних центрах, кожний з яких обслуговує кілька десятків податкових центрів, а також забезпечує обмін податковою інформацією та послугами. Наприклад, у разі потреби певний обчислювальний центр може взяти на себе обробку декларацій іншого центру, перевантаженого роботою на даний час [10].

Таким чином, відносини між податковим органом і платником податків у Франції відбуваються переважно у безконтактній формі. Отримання адміністративних послуг у податковій сфері у Франції здійснюється через Інтернет: вибираючи потрібне поле, заповнюючи обов'язкові рядки та відповідаючи на запитання. Причому тут же можна зробити калькуляцію вартості адміністративної послуги. Діяльність Головного податкового управління Франції спрямована на підняття рівня роз'яснювальної роботи серед платників податків. Зокрема, набирає популярності інформування населення про послуги податківців через мережу телефонних довідкових служб. У більшості мерій, а також у громадських організаціях, працюють інформаційні пункти, широко практикуються телевізійні передачі з відповідями на запитання щодо оподаткування, публікуються податкові довідники для підприємців, огляди податкового законодавства. Досить стабільною є практика проведення зустрічей-консультацій з платниками податків на предмет отримання адміністративних послуг. Усе це дозволяє підвищувати рівень добровільної сплати податків [11].

Польща, як і інші європейські країни, все більше набуває досвіду запровадження системи удосконалення надання адміністративних послуг. З 1 травня 2004 р. Польща є членом Європейського Союзу і, відповідно, з цього часу взяла на себе зобов'язання інтегруватися в європейську систему надання адміністративних послуг у різних сферах і, зокрема, в системі надання податкових послуг [12, с. 8–9]. Надання адміністративних послуг у Польщі здійснюється засобом створення централізованої системи Відділів обслуговування мешканців (WOM, англ. – Resident Service Departments), які спочатку було створено у Варшаві, але досвід їх функціонування набув поступового поширення на всій території країни. Зазначені відділи створено в якості установ, де кожен мешканець має можливість легко вирішити свої справи в офіційній сфері, зокрема, питання обміну ID-карток, реєстрації транспортного засобу, отримання ліцензії, сплати податків тощо. Відділи WOM пропонують споживачам надійні, кваліфіковані та швидкі послуги: якщо раніше споживачам потрібно було відвідати декілька кабінетів у приміщенні установи, то зі створенням відділів адміністративні процедури було значно спрощено. Також в якості основного принципу діяльності відділів було запроваджено відокремлення прийняття звернення від тих посадовців, хто розглядає справу і виносить рішення, що дає змогу виключити особисту зацікавленість у наданні послуги та корупційну складову [4, с. 257].

Активного запровадження в Польщі набуває система електронного урядування. Так у 2011 році навіть було створено Міністерство адміністрації та цифризації для координації всіх процесів, пов'язаних із застосуванням електронного урядування в органах влади. Вже протягом 8 років у Польщі діє закон

про комп'ютеризацію операцій суб'єктів, залучених до виконання державних замовлень. Цей закон наділяє громадян і підприємства правом звертатися до державних органів влади в електронній формі. Тобто електронне звернення громадян до органів влади офіційно закріплене на рівні закону. Кожен орган влади, до найменшої територіальної одиниці (гміни), повинен мати е-скриньку на єдиній платформі ePUAP. А згідно з новим Законом з інтегрованої інформатизації держави (2014 р.), метою держави є не просто інформатизація, а надання послуг. На разі експерти Міністерства адміністрації та цифризації разом з Міністерством економіки працюють над програмою електронної ідентифікації, впроваджують е-послуги у сфері охорони здоров'я, внутрішньої безпеки, бізнесу, е-правосуддя, а також у податковій сфері [13].

Сучасна податкова система Польщі має на центральному рівні при Міністерстві фінансів Податкову палату, яка займається питаннями податків і бюджетом. Міністерство фінансів поділено на управління по різних типах податків та відповідає за формування податкової політики, складання законів і адміністрування податків, а також надання адміністративних послуг у сфері оподаткування [14, с. 114–126]. Однак слід зазначити, що наразі в Польщі система відділів обслуговування мешканців передбачає надання найбільш поширених видів адміністративних послуг, зокрема комунальних послуг, реєстраційних послуг, окремих видів дозвільних послуг, а також послуг з приводу сплати окремих видів податків, зокрема, які сплачуються до місцевих бюджетів. Що стосується значної частини адміністративних послуг у сфері оподаткування, то вони отримуються, як і в Україні, в центрах обслуговування платників податків, діяльність яких координують відділи обслуговування платників податків Міністерства фінансів Польщі.

Головним завданням для Федеральної податкової служби Росії є формування сервісу, що дозволяє громадянам без зайвого клопоту реалізовувати встановлений законом обов'язок сплачувати податки та отримувати податкові послуги. З метою вдосконалення процедур взаємодії податкових органів і платників податків наказом Федеральної податкової служби Росії затверджено Єдиний стандарт обслуговування платників податків, який закріплює всі види можливих процедур взаємодії та послуг, що надаються податковими органами платникам податків, визначено терміни та форми їх надання, наведено конкретні нормативні акти, що передбачають надання таких послуг. По суті, Єдиний стандарт – це зведена «пам'ятка» щодо часових меж існуючих податкових процедур, що систематизує положення чинних законодавчих і нормативних актів. Тому платникам податків немає потреби переглядати величезний масив законодавчих і нормативних актів, аби дізнатися про відповідні вимоги до форм та термінів надання документів. Послуги, що надаються податковою службою, поділено на п'ять груп: 1) реєстрація та облік платників податків; 2) прийом та реєстрація податкових декларацій (розрахунків) та інших документів, надання інформації платникам податків (видача довідок); 3) інформування платників податків про стан розрахунків щодо податків, зборів та штрафів; 4) видача дозволів, ліцензування, проведення екс-

партних оцінок та реєстрація об'єктів грального бізнесу; 5) інформування платників податків (відповіді на усні та письмові звернення платників податків з питань застосування податкового законодавства).

Норми Єдиного стандарту є обов'язковими для всіх територіальних органів Федеральної податкової служби Росії, які взаємодіють з платниками податків. Контролюють їх дотримання керівники управлінь Федеральної податкової служби Росії, у тому числі за допомогою аудиторських і тематичних перевірок організації роботи податкових органів нижчого рівня. Текст Єдиного стандарту обслуговування платників податків розміщено у відкритому доступі на Інтернет-сайтах Федеральної податкової служби та обласних Управлінь податкової служби [15].

Організація якісного надання адміністративних послуг платникам податків останнім часом є також пріоритетним напрямком реформування податкової системи Азербайджанської Республіки, про що свідчить перехід до активного використання системи електронних платежів та реєстрації заяв на отримання адміністративних послуг, визначений в Національній стратегії по комунікаційних та інформаційних технологіях на 2003–2012 роки [16]. Міністерство податків Азербайджану, починаючи з 2010 року, продовжує установаку комп'ютерних терміналів для обслуговування платників податків. Також в Азербайджані впродовж п'яти років функціонує безкоштовна телефонна інформаційна служба «195» на основі системи «Call-center», яка застосовується для обробки великої кількості заявок, поданих за допомогою телефонної мережі. Крім надання відповідей громадянам з питань оподаткування та діяльності податкових органів, служба «195» приймає від громадян скарги на дії податківців (за винятком анонімних).

Одним із головних завдань Державного податкового комітету Республіки Узбекистан є забезпечення виконання якомога більшої кількості рутинних операцій, пов'язаних з обслуговуванням платників податків, комп'ютерними програмами з використанням сучасних технічних засобів та інформаційних технологій. На виконання цього завдання у Державному податковому комітеті розроблена та реалізується Концепція розвитку Єдиної комп'ютерної системи обробки даних Державного податкового комітету Республіки Узбекистан, яка спрямована на комплексне вирішення завдань обміну інформацією між рівнями організаційної структури з метою оперативності надання адміністративних послуг платникам податків. Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів Республіки Узбекистан «Про заходи щодо подальшого вдосконалення взаємодії органів державного та господарського управління, державної влади на місцях з юридичними та фізичними особами з використанням інформаційно-комунікаційних технологій», податковою службою Республіки Узбекистан розроблено і запроваджено інтерактивні адміністративні послуги з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Найбільш цікавими з них є послуги щодо забезпечення видачі платникам податків виписки з плану-графіка перевірок господарюючих суб'єктів контролюючими органами на відповідний період. Платник податків має можливість

отримати інформацію про наявність (або відсутність) своєї організації у плані-графіку перевірок на заданий період, строки проведення перевірки і перелік контролюючих органів, які беруть участь у перевірці. Ці послуги надаються за запитом платника податків, який за допомогою Інтернету надходить на сервер Державного податкового комітету і через корпоративну мережу податкової служби передається до районної податкової інспекції за місцем реєстрації платника податків. Автоматично сформовані звіти по тих же каналах зв'язку передаються платникові податків [17].

Таким чином, особливістю європейської системи адміністративних послуг у сфері оподаткування є те, що вони надаються за допомогою електронного врядування – інструмента, зручного для їх донесення до отримувачів. Вироблення цих послуг відбувається окремими організаціями за уніфікованими прозорими процедурами. Таким чином, отримувачі таких послуг мають можливість звернутися до податкових органів з надання послуги у зручний час та заощадити кошти [18].

Висновки. Отже, можна зазначити, що в основу реформування адміністративно-обслуговуючої функції податкових служб розвинутих країн світу покладено принцип орієнтації на клієнта – платника податків – і створення демократизованої державної інституції, що поступово переходить від суто фіскальної функції до функції стимулювання господарської діяльності конкретного суб'єкта звернення та економічного розвитку країни в цілому, а висока ефективність податкових систем базується на широкому використанні інформаційно-комунікаційних технологій.

Бібліографічні посилання

1. Розроблено пропозиції щодо удосконалення процесу адміністрування податків, зборів, обов'язкових платежів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ndc-igr.com.ua/lenta/news/1/lenta26.html>.
2. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI // ВВР України. – 2013. – № 32. – Ст. 409.
3. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг : розпорядження КМУ від 16 травня 2014 р. № 523-р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 45. – Ст. 1193.
4. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності : практич. посібник. – Вид. 2-ге, доп. / Бригілевич І.І., Ванько С.І., Загайний В.А. та ін. ; за заг. ред. Тимошука В.П. – К., 2011.
5. *Bieger, Th.* Dienstleistungs-Management. Einführung in Strategien und Prozesse bei Dienstleistungen. – Aufl. Bern. Stuttgart.Wien, 2007. – 318 s.
6. *Жарая С.Б.* Досвід надання адміністративних послуг у зарубіжних системах державного управління / С. Б. Жарая // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2010. – Вип. 1. – С. 64–70.
7. Зарубіжний досвід впровадження технологій е-урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.znannya.org/?view=e-government-experience>.
8. Світовий досвід оподаткування: Великобританія // Офіційний портал Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/dosvid-modernizachii-krain-svity/vb/?print>.
9. *Деменко О.Є.* Зарубіжний досвід адміністрування податків та можливості його використання в Україні / О.Є. Деменко // Наше право. – 2013. – № 7. – С. 189–195.

10. Світовий досвід оподаткування: Франція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkhiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/dosvid-modernizachii-krain-svity/fransia>.
11. Податкова система Франції // Офіційний сайт Асоціації платників податків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.appu.org.ua/main2/shkola_platnyka_podatkiv/vse_pro_podatki/zarybizhnuy_dosvid/France.html.
12. Зозуля Є. Адміністративна реформа: польський досвід / Є. Зозуля // Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень «Вісник центру». – 2000. – № 88. – С. 8–9.
13. Серенок А. Досвід Польщі у впровадженні е-уряду / А. Серенок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etransformation.org.ua/2014/07/08/78>.
14. Яренко Г.О. Структура та організація роботи податкових органів у зарубіжних країнах / Г.О. Яренко // Вісник Київського нац. торговельно-економ. ун-ту. – № 2. – 2009. – С. 114–126.
15. Об утверждении Единого стандарта обслуживания налогоплательщиков: приказ Федеральной налоговой службы Российской Федерации от 05.10.2010 № ММВ-7-10/478 // Офіційний сайт Федеральної податкової служби Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nalog.ru/rn77/about_fts/docs/3897264.
16. Об утверждении «Национальной стратегии по информационным и коммуникационным технологиям во имя развития Азербайджанской Республики (2003–2012 годы)»: распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 17 февраля 2003 года № 1146 // Собрание законодательства Азербайджанской Республики от 28 февраля 2003 года. – № 2. – Ст. 101.
17. Програми роботи з платниками податків: досвід країн-членів СНД // Інформаційний бюлетень «Вісті». – 2009. – № 75 (6 квітня).
18. Надання адміністративних послуг повинно відповідати європейським стандартам // Офіційний сайт Державної регуляторної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/2737>.

Миронюк Р.В. Отдельные направления внедрения зарубежного опыта предоставления административных услуг налоговыми органами. В статье осуществлен анализ зарубежного опыта предоставления административных услуг субъектами публичной администрации в целом и налоговыми органами в частности, на основании чего предложены отдельные направления его внедрения в Украине.

Ключевые слова: административные услуги, органы публичной администрации, налоговые органы, зарубежный опыт, направления совершенствования.

Myronyuk R. V. Some areas of implementation of international experience of providing administrative services by tax authorities. The article analyzes the international experience of administrative services by public administration in general and tax authorities, in particular, on the basis of which the author has offered some directions of its implementation in Ukraine.

It has been found that the feature of European system of administrative services in the field of taxation is that they are provided with an e-government – a mean easy to deliver them to the recipients.

The development of the services are carried out by separate organizations according to unified transparent procedures by which recipients of such services have the ability to contact the tax authorities to provide services at a convenient time and save money.

It has been established that the basis for reforming the administrative service function of tax services of developed countries is the principle of orientation to the customer as a taxpayer and establishment of a democratized state institutions that gradually transformed from a purely fiscal functions to the function of stimulating economic activity of specific subject of application and economic development of the country in general, and a high efficiency of tax systems based on extensive use of information and communication technologies, including the

free access of tax authorities to data bases of other agencies that have information on income, expenditure, financial obligations and financial position of taxpayer, and also grounds, conditions and procedure for obtaining various kinds of administrative services in this area.

Keywords: *administrative services, public administration authorities, tax authorities, foreign experience, directions of improvement.*

Надійшла до редакції 22.03.2015

Доненко В. В.

кандидат юридичних наук, доцент

Калугін Є. П.

ад'юнкт

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.951 : 351.811

ГЕНЕЗА ФУНКЦІЙ МІЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ РЕФОРМ

Розглянуто історичну ретроспективу розвитку функцій міліції із забезпечення безпеки дорожнього руху та їх трансформації в сучасних умовах. Запропоновано шляхи подальшого реформування міліції в частині забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: *забезпечення безпеки дорожнього руху, становлення та реформування функцій міліції, стратегія розвитку органів внутрішніх справ, Державна автомобільна інспекція.*

Постановка проблеми. Отримання науково обґрунтованих знань про правове явище відповідно до сутнісних ознак суспільства, права, держави і концепцій щодо їх співвідношення потребує дослідження закономірностей його існування в історичній парадигмі. Аналіз теоретичних концепцій і дискусій щодо методології дослідження правових категорій дозволяє впевнено стверджувати: поза історичним контекстом, що є зв'язковим осередком між сучасним правовим буттям і явищами, які йому передували, неможливо пізнати саму цю сучасність [1, с. 112].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням історичного виміру діяльності міліції у сфері забезпечення безпеки присвячені сучасні дослідження представників адміністративного та кримінального права, теорії та історії держави і права С.М. Гусарова, С.В. Гизимчука, В.С. Гуславського, Т.О. Гуржія, О.В. Домашенко, М.М. Долгополової, В.В. Єгупенка, О.Л. Міленіна, В.А. Мисливого, В.В. Новікова, О.Ю. Саманової, А.О. Собакаря, В.Й. Развадовського, Я.І. Хом'яка та ін.

Звернення до витоків створення Державтоінспекції дозволяє використати досвід історичної спадщини в сучасних пошуках моделі забезпечення безпеки дорожнього руху міліцією в цілому. Особливої нагальності ці питання набу-

вають у зв'язку з тим, що Міністерству внутрішніх справ слід забезпечити розроблення та внесення на розгляд Кабінетові Міністрів України проектів законів щодо позбавлення підрозділів Державної автомобільної інспекції функцій з надання адміністративних послуг, запровадження автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху, надання патрульній службі міліції повноважень Державної автомобільної інспекції із забезпечення безпеки дорожнього руху та контролю за дотриманням правил дорожнього руху в населених пунктах. З цією метою за пропозицією МВС з 1 листопада 2014 р. до 28 лютого 2015 р. у м. Хмельницький на базі підрозділів патрульно-постової служби міліції громадської безпеки та державної автомобільної інспекції МВС створюється єдина патрульна служба, яка виконуватиме завдання з охорони громадського порядку та запобігання правопорушенням у містах силами спеціальних нарядів, кожен з яких нести службу в межах закріпленого за ним сектору, на території якого він оперативно реагуватиме в установленому порядку на всі виявлені правопорушення та повідомлення про їх вчинення.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу вивчення історичного досвіду становлення та реформування функцій міліції у сфері дорожнього руху, проектів нормативно-правових актів з'ясувати шляхи їх впровадження з урахуванням європейського розвитку держави та реформи правоохоронної системи та МВС України зокрема.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблем становлення загальнодержавної системи управління забезпеченням безпеки дорожнього руху в Україні дали змогу М.М. Долгополовій дійти висновку, що система почала існувати з моменту створення Державтоінспекції в 1936 р. [2, с. 9]. Проте, не заперечуючи можливість існування такої позиції, дозволимо собі викладення власних думок стосовно анонсованої вище події.

Історію розвитку функцій міліції із забезпечення безпеки дорожнього руху слід розглядати не з 1936 р., коли у системі Центрального управління шосейних і ґрунтових доріг та автомобільного транспорту при РНК СРСР було створено Державну автомобільну інспекцію СРСР (далі – ДАІ) як орган державного нагляду за експлуатацією автомобільного транспорту, а з моменту створення Робітничо-селянської міліції 10 листопада 1917 р.

Звернення до історично-правового виміру вимагає розгляду витоків та сучасного стану діяльності міліції, сприяє формуванню нової ідеології та філософії у сучасному реформуванні системи МВС України.

Становлення поліцейської (міліцейської) функції із забезпечення безпеки дорожнього руху почало формуватися в різних державних структурах, діяльність яких була спрямована на боротьбу з аварійністю на автотранспорті, наприкінці другого десятиліття ХХ ст., що обумовлювалося такими обставинами: 1) розвиток автомобільного транспорту; 2) об'єктивна потреба у правовому регулюванні зазначених технічних процесів; 3) потреба радянської влади у створенні нових "соціалістичних" інститутів державного управління, в тому числі тих, які б передбачали контроль та нагляд за забезпеченням безпеки дорожнього руху.

З появою автотранспорту почали з'являтися і проблеми пересування для мешканців великих міст (Москви, Петрограда і Києва) ще до Жовтневої революції. Автомобільні екіпажі набували поширення та стали суттєвим чинником, почавши впливати на безпеку дорожнього руху, спричинивши необхідність у регулюванні руху і забезпеченні безпеки пішоходів.

В газеті "Киевлянин" від 30 квітня 1914 р. містилася інформація про те, що в Києві міський голова звернувся до поліцмейстера з проханням енергійніше боротися з шоферами, які в результаті обурливої необережної їзди почали травмувати обивателів. Поліцмейстером Києва М.М. Поповим було видано розпорядження класним чинам поліції, околоточним наглядачам, городовим, які перебувають на постах, слідкувати за рухом автомобілів, попереджуючи шоферів піднятою тростиною чи рукою про зменшення швидкості руху або повну зупинку транспортного засобу. В разі невиконання цих вимог фіксувати номери автомобілів, складати на них протоколи, які наступного дня подавати до поліцмейстера для накладення на винних стягнень на підставі обов'язкової постанови губернатора від 27 листопада 1910 р. [3, с. 72].

Вища Рада народного господарства на своєму засіданні 23 грудня 1917 р. прийняла Положення про районні (обласні) та місцеві Ради народного господарства, відповідно до яких в їх складі утворювалися секції за галузями господарства і транспорту [4, с. 12].

У свою чергу, 25 лютого 1918 р. ВЦВК видав Декрет "Про організацію місцевого дорожнього будівництва", відповідно до якого при губернських, уїзних та обласних радах створювалися дорожні секції. У квітні 1918 р. НКВС зобов'язав виконками місцевих Рад встановити єдину структуру відділів управління, підрозділів, поділивши їх на ряд підвідділів. До їх числа віднесли створювані підвідділи міліції, особовий склад яких виконував постову та патрульну службу, тим самим забезпечуючи порядок дорожнього руху.

Одночасно зі створенням міліції у 1918 р. вперше стали формуватися спеціальні служби для забезпечення безпеки дорожнього руху в органах управління автомобільним транспортом. Саме з цього часу запроваджується практика книг нарядів та путьові листи.

Організаційні форми нагляду за дорожнім рухом на теренах колишнього Радянського Союзу, до складу якого входила Україна, почали складатися з 11 серпня 1919 р., коли Радою народних комісарів РРФСР було прийнято Положення про автомобільну інспекцію. Цим Положенням встановлювалися організаційно-правові форми інспекції з авторуху, визначалися її структура, компетенція і правовий статус.

Першим нормативним документом, спеціально присвяченим безпеці автотранспорту, став Декрет РНК РРФСР від 10 червня 1920 р. "Про авторух по м. Москві і її околицях (правила)", який встановлював стандарти до автомобілів, їх реєстрації, номерних знаків. Водії повинні були мати посвідчення водія та шляхові листи. Визначалося коло осіб, що відповідали за порушення прав руху. Установлювалися межі швидкості: для легкових машин і мотоциклів – не більше 25 верст на годину, для вантажних – не більше 15-ти.

Контроль за дотриманням встановлених правил покладался на Автоінспекцію транспортного відділу Московського першого органу з забезпечення безпеки дорожнього руху (перший орган з забезпечення безпеки дорожнього руху). Міліція та інші представники влади зобов'язувалися надавати автоінспекторам всіляку допомогу. Винні у порушенні правил автомобільного руху підлягали адміністративній чи кримінальній відповідальності [5, с. 17].

Таким чином, у радянській республіці було створено державний орган з охорони громадського порядку та громадської безпеки, одним із напрямів діяльності якого стало забезпечення безпеки дорожнього руху. В умовах переходу країни до нової економічної політики роль та значення автомобільного транспорту та дорожнього забезпечення набували нового змісту.

Враховуючи зростання кількості вантажних перевезень та перевагу в міському русі гужового транспорту порівняно з автомобілями та мотоциклами, президія Московської Ради в квітні 1921 р. прийняла постанову “Про транспортну інспекцію”. В червні 1921 р. ВЦВК та РНК РРФСР прийняли Декрет “Про порядок накладення адміністративних стягнень”, який передбачав такі види покарання: позбавлення волі, примусові роботи, штраф [6].

Значною віхою в правовому розвитку регулювання відносин у сфері дорожнього руху стало входження СРСР у міжнародний правовий простір. На підставі Постанови РНК СРСР від 29 грудня 1925 р. “Про визнання сили для Союзу РР міжнародної конвенції відносно руху транспортних засобів” (прийнята у 1909 р.). Науково-технічний комітет розробив систему дорожніх знаків. Центральне управління місцевого транспорту видало інструкцію щодо їх застосування на території країни, затверджену народним комісаром шляхів сполучення 2 лютого 1926 р. Перші шість дорожніх знаків було стандартизовано у 1927 р., що зіграло важливу роль в упорядкуванні дорожнього руху. Чинні Правила дорожнього руху нараховують майже 300 знаків, а тенденція їх збільшення існує.

Таким чином, здійснювався пошук нових форм роботи міліції й органів місцевого транспорту щодо організації та забезпечення безпеки дорожнього руху, розширення адміністративної функції цих органів з контролю і нагляду за правилами дорожнього руху.

У 1930 р. у Москві, Ленінграді, Києві та Харкові виходять Правила дорожнього руху, які стають пріналежністю кожного водія та пішохода. У Правилах зазначається порядок складання іспитів та отримання посвідчень водія, вказуються недоліки, за наявності яких забороняється експлуатувати транспортні засоби, швидкість руху обмежується до 40 км на годину.

У травні 1931 р. створено повноцінний відділ регулювання вуличного руху (ВРВР), при якому діє особлива інспекція для видачі дозволів (прав) на керування автотранспортом.

Зі зростанням транспортних потоків відповідно збільшується і кількість дорожньо-транспортних пригод, основними причинами яких стають перевищення швидкості руху, технічна несправність автомобілів, низька кваліфікація водіїв, непристосованість доріг. На міліцію покладено їх облік, дізнання,

розслідування й аналіз причин скоєння ДТП.

У 1936 р. у системі Центрального управління шосейних і ґрунтових доріг та автомобільного транспорту при РНК СРСР було створено Державну автомобільну інспекцію СРСР (далі – ДАІ) як орган державного нагляду за експлуатацією автомобільного транспорту. Проте вже перший досвід роботи ДАІ, яка виконувала переважно функції технічної інспекції, показав, що їх недостатньо для вирішення питань, пов'язаних з автомобілізацією країни. Тому згідно з постановою РНК СРСР від 3 березня 1936 р. № 424 Державтоінспекція увійшла до складу Головного управління робітничо-селянської міліції НКВС СРСР. Постановою РНК СРСР № 1182 від 3 червня 1936 р. затверджено Положення про Державну автомобільну інспекцію [7].

У подальшому функції ДАІ значно розширилися, удосконалювалися форми і методи її діяльності. Правом накладати адміністративні стягнення за порушення встановлених на автомобільному транспорті норм Державтоінспекція фактично не наділялась. Зазначене свідчило про наглядове призначення служби ДАІ у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Положенням про Державтоінспекцію передбачалось, що її працівники користуються всіма правами, які встановлювалися для працівників міліції.

Створення Державтоінспекції в складі міліції стало закономірним результатом розвитку державної системи забезпечення безпеки дорожнього руху та в цілому визначило не тільки подальшу діяльність ДАІ, але й організацію всієї системи.

Починаючи з 1936 р. у складі міліції крупних міст почали утворюватися підрозділи Державтоінспекції. У повоєнний період апарат управління Державтоінспекції країни складався з 57 працівників.

Нові підходи до автотранспортної проблеми вимагали від підрозділів ДАІ удосконалення діяльності щодо організації та забезпечення безпеки дорожнього руху. Поступово в організацію та регулювання дорожнього руху впроваджувалися технічні засоби. Наприкінці 1938 р. в Москві вступила в дію нова автоматична світлофорна станція, яка керувала понад тисячею світлофорів на 240 перехрестях.

Разом із технічними нововведеннями проводилась робота з нормативного врегулювання дорожнього руху. Так, у 1940 р. відділом ДАІ НКВС розроблено перші Типові правила руху вулицями міст та шляхами СРСР. У них знайшли відбиття стан автомобільної та дорожньої справи, досвід організації дорожньої справи та нові підходи щодо його вдосконалення. На підставі цих правил розроблялись місцеві правила дорожнього руху.

Таким чином, у передвоєнний період в основному завершилося організаційно-правове становлення діяльності підрозділів Державтоінспекції. До організаційних заходів слід віднести створення централізованого органу управління безпекою дорожнього руху – Державтоінспекцією, системи місцевих та територіальних органів і підрозділів, налагодження між структурними підрозділами системи координаційних зв'язків та відносин. До правових – прийняття Положення про Державтоінспекцію, Правил дорожнього руху, на-

явність нормативної бази з питань притягнення до відповідальності та регламентації діяльності з організації дорожнього руху і контролю за ним, порядку регулювання рухів транспортних засобів.

Післявоєнний період із середини 1950-х до середини 1960-х рр. був дуже важливим у розвитку та вдосконаленні діяльності Державтоінспекції із забезпечення безпеки дорожнього руху. Насамперед, до початку 60-х років у міліції було два підрозділи, які здійснювали контроль та нагляд за безпекою дорожнього руху: Державтоінспекція та відділи регулювання вуличного руху (ВРВР). У зв'язку зі значним збільшенням інтенсивності руху в 1960-ті рр. постала проблема обладнання доріг технічними засобами регулювання, раціоналізації дорожнього руху.

Відповідно до Типового положення, прийнятого в 1963 р., на ДАІ було покладені такі функції, як контроль за справністю спідометрів, виконанням правил зняття автомобільних шин, експлуатації та відбору для їх поновлення, наявністю приладів, які забезпечують перешкоди радіоприйому. До того ж Державтоінспекції було надано право притягати до відповідальності в адміністративному порядку посадових осіб за невжиття заходів до своєчасної заборони чи обмеженню руху транспорту і пішоходів, якщо це загрожує безпеці дорожнього руху, тобто фактично карати своїх працівників за несвоєчасність, неоперативні зміни в організації дорожнього руху.

Подальшим важливим кроком стало набуття вітчизняним законодавством міжнародних стандартів у сфері безпеки дорожнього руху. Так, у зв'язку з підписанням Радянським Союзом у 1968 р. Конвенції про дорожній рух, у 1972 р. було запроваджено єдине посвідчення водія (замість восьми), відповідно до якого водії поділялися на групи залежно від категорій тих транспортних засобів, до керування яких вони допускалися. Введення єдиного порядку дозволило скасувати видачу міжнародних посвідчень водія, тому що вітчизняні посвідчення нового зразку стали дійсними на території всіх держав, які підписали Конвенцію про дорожній рух.

У 1974 р. в системі ДАІ для обліку та реєстрації транспортних засобів, оформлення реєстраційних документів, прийому іспитів з Правил дорожнього руху і навичок практичного водіння транспортних засобів, видачі документів на право керування транспортними засобами було створено республіканські, обласні та міжрайонні реєстраційно-екзаменаційні підрозділи (РЕП).

Постановою Ради Міністрів СРСР 10 серпня 1978 р. було затверджено Положення про Державну автомобільну інспекцію, яким встановлено правовий статус, систему, основні завдання та повноваження інспекції та скасовано прийняте на початку 1960-х рр. типові Положення про ДАІ Міністерства охорони громадського порядку УРСР (Постанова Ради Міністрів СРСР від 30.09.1963 № 1022) та було значно підвищено роль ДАІ в системі МВС УРСР на всіх рівнях управління. Положення передбачало існування відділів ДАІ в Міністерствах охорони громадського порядку союзних республік, а також в управліннях міліції виконкомів міських Рад. У відділах міліції виконкомів міських та районних Рад було засновано відділення або групи ДАІ. Вперше

було закріплено обов'язок здійснювати профілактику правопорушень як один з важливих напрямків діяльності ДАІ.

У 1980 р. з метою підвищення рівня пропаганди МВС СРСР створило в МВС союзних, автономних республік, УВС обласних Рад народних депутатів відділи (відділення) агітації та пропаганди, а в районних, міських відділах внутрішніх справ – відділення та групи агітації та пропаганди. Їх діяльність спрямовувалася на проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед власників транспортних засобів та водіїв автотранспортних підприємств, у дошкільних закладах, школах, на підприємствах, за місцем проживання громадян.

Отже, ДАІ пройшла складний процес становлення та розвитку й органічно влилася в структуру МВС СРСР та УРСР, стала однією з їх управлінь.

Після проголошення державного суверенітету України почалась розбудова усіх державних інститутів, в тому числі Державної автомобільної інспекції України. Доцільність існування цієї структури було підтверджено історією СРСР та УРСР, зумовлено суспільним розвитком у сфері безпеки дорожнього руху. На той час нормативна база, якою врегульовувалася діяльність ДАІ СРСР, застаріла, і необхідно було вирішувати завдання щодо створення законів і підзаконних актів, які б відповідали державним інтересам України.

Наразі достатньо важливим є досвід змін у діяльності ДАІ. Організаційні перетворення у структурі ДАІ МВС України відбувалися неодноразово та тривають дотепер. Одним із прикладів корінної спроби реорганізації Державтоінспекції було видання Наказу МВС України від 15 липня 1993 р. № 488 “Про створення дорожньої міліції на автомагістралях”, в якому передбачалося створення відділів дорожньої міліції на автомагістралях на базі відділень спеціальної служби міліції, відділень міліції на контрольно-перепускних пунктах, спеціальних стаціонарних пунктів міліції та стройових підрозділів ДПС, що обслуговують дороги державного значення. Як засвідчила практика діяльності цього підрозділу, наявність поряд із дорожньою міліцією підрозділів, які фактично дублювали її повноваження, призводила до ускладнення управління ними і зниження дієвості правозастосовчої діяльності.

Цікавий досвід дало забезпечення безпеки руху на деяких магістральних дорогах, наприклад Харків-Сімферополь-Ялта, Київ-Харків-Ростов. Наприкінці 1950-х рр. було створено дорожню міліцію. Підрозділи дорожньої міліції (дільниці), залежно від інтенсивності руху обслуговували, як правило, від 20 до 100 км дороги і підпорядковувалися державтоінспекціям областей, на території яких пролягала магістраль, або місцевим органам міліції. Основною функцією дорожньої міліції був нагляд за рухом, забезпечення безпеки руху транспорту на дорозі, яка обслуговувалася, та проведення дізнання у випадках дорожньо-транспортних пригод. Дана структура проіснувала до 1970 р. і була розформована з причини її неефективності. Слід зазначити, що створену в 1993 р. дорожню міліцію було розформовано з аналогічних причин.

З прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 341 “Положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ” було завершено черговий етап побудови моделі Держ-

жавтоінспекції МВС України.

Слід погодитися з думкою О.Л. Міленіна, що в Україні наразі не вироблено єдиної державної політики гарантування безпеки дорожнього руху, спостерігається брак системності думок, ідей, понять та поєднання стрункими теоретичними концепціями [8, с. 4].

Сучасний етап функціонування Державтоінспекції, стан забезпечення безпеки дорожнього руху, рівень порушень правил дорожнього руху, дорожньо-транспортних пригод в Україні потребував кардинальних змін, соціальна напруга у відносинах між водіями та працівниками Державтоінспекції не задовольняла жодну зі сторін конфлікту.

Проведення відповідних організаційних та нормативних заходів з боку керівництва МВС України не досягло необхідної мети. Доречно згадати наказ МВС України № 482 від 30 червня 1998 р. "Про заходи щодо поліпшення нагляду за дорожнім рухом та взаємовідносини міліції із власниками транспортних засобів".

Система, побудована на правовій ідеології неіснуючої держави, не була здатна здійснювати управлінські функції у такій суспільно важливій сфері, як безпека дорожнього руху. Корупція в цих підрозділах стала візитівкою Державтоінспекції. Можливість порушника правил дорожнього руху уникнути в такий спосіб покарання формувала прошарки з соціально-нігілістичними установками, впливала на імідж ДАІ та правоохоронної системи в цілому.

Сучасний стан забезпечення безпеки дорожнього руху, розвитку автомобільної інфраструктури дозволяє стверджувати про необхідність регулювання цих техногенних процесів з огляду на їх безпосередній вплив на національну безпеку. Тільки такий показник, як кількість загиблих та травмованих осіб, може дати нам привід до такого твердження. За даними дослідження, проведеного В.А. Мисливим, в Україні в дорожньо-транспортних пригодах щорічно гине близько 7 тис. і отримують травми різного ступеня тяжкості 37-40 тис. людей. У середньому за добу гине 14 та отримують травми понад 100 осіб. Близько 90% загальної кількості загиблих – особи працездатного віку [9, с. 6].

До того ж, міжнародні інтеграційні процеси спонукають країни світу до подолання наслідків автоглобалізації суспільства, створюють необхідні умови для їх подолання та формування ефективної правової системи охорони безпеки дорожнього руху.

Основні питання забезпечення безпеки дорожнього руху залишаються за МВС України, його структурними підрозділами та перебувають у стані активного реформування. Виконуючи завдання, поставлені в Указі Президента України від 19 липня 2005 р. "Про ліквідацію Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України", було здійснено ряд організаційних та нормативних заходів з метою реформування. Видано накази МВС України № 271 від 25 квітня 2005 р. "Про реформування Державної автомобільної інспекції МВС України"; № 214 від 28 лютого 2006 р. "Про створення патрульної служби Міністерства внутрішніх справ та реорганізацію дорожньо-патрульної служби Державної автомобільної інспекції". Не всі такі новації в

організації безпеки дорожнього руху в той час однозначно сприймалися фахівцями. Так, М.В. Корнієнко пропонував спочатку визначитися зі сферою майбутньої діяльності ДАІ, а створення конгломерату патрульно-постової та дорожньо-патрульної служби, на його думку, навряд чи досягне бажаного ефекту. Вчений радив не копіювати іноземний досвід, побудований на іншій системі діяльності органів влади та управління [10, с. 5].

Втім, відповідного впливу на стан аварійності в країні запропоновані заходи не здійснили. Сучасні нововведення не принесли очікуваного результату: кількість притягнутих до адміністративної відповідальності знизилася до 4-4,5 млн. осіб на рік, проте кількість ДТП різко зросла – у 2005 році на дорогах загинуло 7229 громадян [11].

На часі здійснення презентованих Міністерством внутрішніх справ Концепції першочергових заходів реформування МВС, Стратегії розвитку органів внутрішніх справ. Європейська інтеграція зобов'язує Україну забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист. Одним із таких завдань є утворення Міністерства внутрішніх справ як цивільного органу європейського зразка. Одним із завдань на цьому шляху постає позбавлення підрозділів Державної автомобільної інспекції невластивих функцій, а після впровадження автоматичної фіксації порушень у сфері безпеки дорожнього руху – створення єдиної служби в містах на базі цих підрозділів та підрозділів патрульної служби.

Висновки. Сучасні погляди у дослідженнях з адміністративного права, теорії права доводять, що забезпечення дорожнього руху неможливо розглядати у відриві від соціального середовища існування, тому що воно виступає соціальним явищем, а не тільки сукупністю певних технічних засобів. Здійснений нами ретроспективний огляд розвитку Державтоінспекції дозволяє дійти певних висновків. Так, на наш погляд, по-перше, презентовані зміни знайшли своє втілення у Концепції першочергових заходів реформування МВС, Стратегії розвитку органів внутрішніх справ, які передбачають певні етапи реалізації; по-друге, комплексного реформування зазнає не тільки Державтоінспекція, а й інші органи державної влади та місцевого самоврядування як структурно, так і функціонально; по-третє, реформування Державтоінспекції чи не вперше здійснюється послідовно у прямій залежності від реформування правоохоронних органів у цілому та МВС зокрема, відповідає загальній «Стратегії реформ – 2020» та формату забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні [12]; по-четверте, нормативна основа здійснення державою діяльності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху повинна бути побудована на принципово нових засадах, які б відповідали суті теорії і практики українського адміністративного права на сучасному етапі, побудованого як “права забезпечення і захисту прав людини”; по-п'яте, врахування міжнародного досвіду та його можливості запровадження в Україні. Призначення на посаду першого заступника МВС колишнього заступника міністра МВС Грузії Катерини Згуладзе-Глуксманн, яка успішно провела за-

значені зміни, є новацією, одним із завдань якої є запровадження іноземного досвіду; по-шосте, має сприяти створенню вітчизняної моделі забезпечення безпеки дорожнього руху; по-сьоме, проблеми безпеки дорожнього руху повинні розглядатися як складові національної безпеки.

Бібліографічні посилання

1. *Колпаков В. К.* Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія / Колпаков В. К. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
2. *Долгополова М. М.* Управління загальнодержавною системою забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Долгополова М. М. – Х. : НУВС, 2003. – 19 с.
3. *Доненко В. В.* Керування транспортом у стані сп'яніння: адміністративно-деліктні проблеми : монографія / Доненко В. В., Колпаков В. К. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2003. – 196 с.
4. *Рифицкий Г. П.* Развитие автодорожного транспорта и правовое обеспечение безопасности дорожного движения в первые годы Советской власти (1917-1920 гг.) / Рифицкий Г. П. – М., 1984.
5. *Биленко С. В.* Советская милиция России (1917-1920 гг.) / Биленко С. В. – М., 1976.
6. *Шугуров Л. М.* Развитие автомобилестроения СССР в 1918-1929 гг. / Шугуров Л. М. – М., 1969.
7. Об утверждении Положения о Государственной автомобильной инспекции Главного управления Рабоче-крестьянской милиции Народного Комиссариата внутренних дел Союза ССР : постановление Совета Народных Комиссаров СССР от 3 июля 1936 г. № 1182 // Сборник законов СССР. – 1936. – № 36.
8. *Міленін О. Л.* Правосвідомість учасників дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.0.01 / О. Л. Міленін. – Х., 2001. – 19 с.
9. *Мисливий В. А.* Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія / Мисливий В. А. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ., 2004. – 380 с.
10. *Корниенко М. В.* Реформа милиции. Попытка номер три / Корниенко М. В. // Зеркало недели. – 2006. – 25 марта.
11. *Котнюк Ю.* Реформа без изменений / Ю. Котнюк // Зеркало недели. 2006. – № 27.
12. Стратегія реформ-2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/news/31289.html.
13. Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні : Указ Президента України від 23 липня 2014 р. № 614/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/614/2014.

Доненко В.В., Калугин Е.П. Генезис функций милиции по обеспечению безопасности дорожного движения в условиях системных реформ. Рассмотрена историческая ретроспектива развития функций милиции по обеспечению безопасности дорожного движения и их трансформация в современных условиях. Предложены пути дальнейшего реформирования органов внутренних дел в части обеспечения безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: обеспечение безопасности дорожного движения, становление и реформирование функций милиции, стратегия развития органов внутренних дел, Государственная автомобильная инспекция.

Donenko V. V., Kalugin E. P. Genesis of militia functions to ensure road safety in terms of systemic reforms. The authors have considered a perspective of militia functions to ensure road safety and their transformation in the modern world. They have covered the period from the beginning of the twentieth century to the present. A particular attention has been paid to the development of organizational structures and normative regulation. It has been emphasized that the formation of a new doctrine of administrative law, the main task of which is the protection of

human rights and freedoms, should influence the reform of the law enforcement agencies.

The authors have mentioned previous attempts to reform the traffic police, identified the main drawbacks. The assessment of the current state of reform of the Ministry of Internal Affairs has been made on the basis of the Concept of urgent measures to reform the Interior Ministry and the Strategy of the development of internal affairs bodies of Ukraine. The ways of further police reform in terms of road safety have been offered.

Keywords: *road safety, development and reform of militia functions, strategy of development of internal affairs bodies, State Automobile Inspection.*

Надійшла до редакції 19.12.2014

Дьоменко С. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(м. Запоріжжя)

УДК 342.3 : 328.185 : 342.841 (477)

ЗАКОНОДАВЧИЙ УНІВЕРСАЛІЗМ ТА ЕКЛЕКТИКА В ПОЛІТИЦІ ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ: ДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЛЮСТРАЦІЙНОГО ЗАКОНУ

Проаналізовано корелятивні та утилітарні аспекти окремих новел люстраційного закону у контексті законодавчого універсалізму. Розглянуто заборону обіймати певні посади як елемент очищення влади, а також інші нормативні положення цього закону через призму загальних принципів права. З метою усунення існуючих колізій норм запропоновано вдосконалення визначення очищення влади, її критеріїв та заходів.

Ключові слова: *очищення влади, антикорупційне законодавство, принципи права, критерії, заходи.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні продовжується реформа державної системи запобігання корупції. Черговими її віхами, на нашу думку, є прийняття Верховною Радою України законів «Про запобігання корупції» [1] та «Про очищення влади» [2]. Введення у дію останнього вже призвело до корелятивних змін у нормативному механізмі запобігання правопорушенням у системі органів влади, що потребує їх ретельного аналізу та верифікації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різноманітним аспектам корупції як явища та заходам протидії їй присвячували свої праці відомі вчені, зокрема: Л.В. Багрій-Шахматов, В.І. Борисов, О.Ф. Гіда, Д.Г. Заброта, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, М.І. Камлик, М.І. Мельник, О.М. Михальченко, Є.В. Невмержицький та ін. Свою думку щодо проекту новел законодавства про очищення влади висловили І.І. Гребенюк, В.О. Гергелійник, О.В. Мельник, В.М. Шамота, С.В. Шевчук та ін. Однак далеко не всі питання, особливо щодо новел законодавства, наразі отримали своє остаточне вирішення.

Метою цієї статті є аналіз корелятивних та утилітарних аспектів окремих положень люстраційного закону у контексті законодавчого універсалізму.

Виклад основного матеріалу. Поява у законодавчому полі вельми суперечливого нормативного акта про люстрацію можна пояснити не тільки політичною складовою сучасності, а й конвергенцією нормативних положень системи запобігання корупції, яка не виконала своїх функцій та поставлених перед нею завдань. Пов'язаність даного закону із антикорупційним законодавством простежується не тільки з визначеними у ньому меті, заходах, критеріях та суб'єктах, тексті пояснювальної записки до проекту цього закону, а й іманентною властивістю його норм виконувати запобіжну функцію, встановлюючи особливий механізм подолання соціальних передумов корупції.

Існуючі законодавчі тенденції універсалізму, що виразилися у намаганні вирішити усі проблемні питання у сфері діяльності влади одним-двома актами без розробки дієвого, заснованого на правових принципах, органічно вбудованого у законодавчу систему механізму, породили нормативну еkleктику, яку ми простежуємо, звертаючись до деяких положень чинного Закону України «Про очищення влади». Як безпосередньо впливає з преамбули та нормативних визначень цього Закону, він створює правові та організаційні засади проведення очищення влади, яка здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами окресленого ним кола фізичних осіб шляхом заборони їм обіймати певні посади (перебувати на службі) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Взагалі, ідея очищення влади від осіб, які своїми діями дискредитували або були причетними до її знецінювання в очах суспільства, має привабливий характер і в цілому відповідає запобіжним цілям антикорупційного законодавства. Однак, на нашу думку, вона повністю нівелюється змістом приписів люстраційного закону, тому що вони суперечать не тільки нормам чинного законодавства, а і загальним конституційним принципам, у тому числі й декларованим самим законом (ч. 2 ст. 1), посилюють ентропію права, порушуючи його системність. У цьому контексті автори висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект цього закону зауважили, що у ньому не запропоновано зрозумілого та цілісного механізму очищення влади, а значна частина приписів проекту має незавершений та суперечливий характер і неналежний техніко-юридичний рівень викладення нормативного матеріалу [3, с. 1-2].

Визначена у ч. 1 ст. 1 заборона обіймати певні посади (перебувати на службі) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, як єдиний, згідно з цією ж нормою, елемент очищення влади за своїм змістом, і це необхідно підкреслити, має вираз у позбавленні права доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування на передбачений (ч. 3, 4 ст.1) строк 10 та 5 років. Дані обмеження тягнуть за собою майнові позбавлення та моральні страждання особи, тобто це, по-перше, захід державного примусу, а по-друге – кара, що є невід'ємними властивостями покарання. Безпосередньо на корелятивний зв'язок між заборonoю за цим законом та одним із видів кримінального покарання вказує нормативний припис ч. 10 ст. 3, згідно з яким суди зобов'язані призначити заборону, пе-

редбачену ч. 4 ст. 1, як основне або додаткове покарання при постановленні вироків у справах та щодо осіб, передбачених ч. 5-7 ст. 3 цього Закону, а також внесені згідно з п. 2 Прикінцевих та перехідних положень закону зміни до ч. 1 ст. 55 КК України, якими позбавлення обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років. На опосередковану залежність заборони за законом із кримінальним покаранням вказує положення п. 2 ст. 1, у якому визначено коло злочинних діянь осіб, до яких застосовується позбавлення цього права, а саме до осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підрив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини.

Звернемо увагу на залежність суворості санкцій від природи правопорушення, яка відображена у багаторічній практиці Європейського суду щодо застосування Конвенції про захист прав і основних свобод людини, із якої випливає, що, якщо передбачені санкції є достатньо суворими, вчинене правопорушення має природу кримінального злочину [4]. Отже, зазначені строки заборон у 5 та 10 років можуть бути зіставлені тільки із санкціями до середніх та тяжких злочинів.

Таким чином, враховуючи зазначене, можна вважати передбачену Законом України «Про очищення влади» заборону обіймати певні посади (перебувати на службі) різновидом кримінального покарання, який застосовується не тільки за вирокіом суду, а і згідно з п. 2 ст. 1, ч. 3 та 4 ст. 2, ч. 1-8 ст. 3 у порядку, передбаченому самим Законом. Однак можливість застосування до фізичної особи покарання без вироку суду входить у протиріччя з такими загальноправовими принципами, як: презумпція невинуватості, індивідуалізація відповідальності, гарантування права на захист тощо; положення Конституції України (ст. 62, 63, 124); норми кримінального (ст. 3, 50, 51, 55) та кримінального процесуального законодавства (ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 17), створюючи темпоральну, ієрархічну та міжгалузеві колізії у праві. Взагалі застосування покарання у люстраційному процесі суперечить також і рекомендованим Парламентською Асамблеєю Ради Європи (далі ПАРЄ) принципам його проведення.

Застосування судами при постановленні вироків або прийнятті рішень у справах та щодо осіб, передбачених ч. 5-7 ст. 3, положень ч. 9 та 10 ст. 3 Закону «Про очищення влади» буде вести, по-перше, до порушення принципу «non bis in idem» та положень ст. 61 Конституції України, тому що у ч. 5-7 ст. 3 чітко визначено необхідність наявності рішення суду, яке набрало законної сили і підтверджує вину осіб, до яких застосовується заборона, у вчиненні перерахованих у цих нормах правопорушень, при цьому ця заборона є покаранням саме за ці правопорушення, на що вказує зміст норм закону, але призначається вона у новому вирокі/рішенні; по-друге, обсяг кари як ознаки покарання завжди повинен відповідати тяжкості злочину, однак врахувати цю

особливість буде неможливо у разі призначення додаткового покарання, бо внесені до ст. 55 КК зміни, про які йшлося вище, мінімального строку покарання не передбачають, а тільки максимальний – 5 років; по-третє, взагалі не зрозуміло, про які справи йдеться у ч. 9 та 10 ст. 3 Закону і як це узгоджується із встановленням у ч. 1 ст. 55 КК бланкетного посилання на справи, передбачені цим же законом? Якщо справи стосуються правопорушень, які були вчинені до прийняття цього нормативного акта, то застосування заборони не можливо згідно зі ст. 58 Конституції України, ч. 2 ст. 5 КК (або ст. 8 КУпАП), бо зворотної дії він не має, тому що посилює/встановлює відповідальність. Якщо мається на увазі вчинення особами, зазначеними у ч. 5-7 ст. 3, будь-якого нового злочину, то виникає багато правових питань: від занадто невизначеного кола суб'єктів (наприклад, п. 5 ч. 7 ст. 3) до особливостей призначення покарання за рецидив злочину тощо. Особливо слід звернути увагу на породжену нововведенням до ч. 1 ст. 55 КК конкуренцію між загальним положенням про позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання на строк від 1 до 3 років, а також, відповідно до цього, наявності у санкціях статей Особливої частини такого ж самого строку за це ж додаткове покарання, та встановленим строком у 5 років як додаткового покарання у справах, передбачених Законом «Про очищення влади».

Взагалі законодавцем на стадії правотворчості у нормах Закону України «Про очищення влади», в контексті визначення основних засад та засобів очищення влади, чомусь зовсім, окрім зазначених вище принципів, на нашу думку, не був врахований також принцип «ultima ratio», що й призвело до корелятивних недоліків.

Звертаючись до інших суперечливих та дискусійних нормативних визначень і положень Закону України «Про очищення влади», потрібно виділити серед них передбачені ст. 3 цього нормативного акта критерії, які складають основу здійснення люстрації. Частини 1 та 2 цієї статті мають спільну ознаку – обіймання особою зазначених посад у визначений або сукупний період. Додатковою рисою у пп. 9-13 ч. 2 є виконання особою своїх професійних функцій стосовно осіб, звільнених від кримінальної або адміністративної відповідальності відповідно до законів від 29.01.2014 та 21.02.2014 [5]. На нашу думку, дані мірила є не тільки занадто абстрактними, не пов'язаними ані з корупцією, ані з діяннями, спрямованими на узурпацію влади В. Януковичем, але й взагалі не є протиправними, тому їх застосування, у контексті розуміння люстраційної заборони як покарання, суперечить основоположним принципам презумпції невинуватості, індивідуалізації відповідальності відповідно до ст. 62 Конституції, ч. 2 ст. 2 КК, ст. 17 КПК, пункту 2 ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини.

Щодо ч. 3 ст. 3 Закону та передбаченої нею заборони, то вбачається взагалі відсутність будь-яких підстав застосовувати її до визначених у цій нормі осіб, тому що з тексту цього нормативного припису не витікає, що вони вчинили протиправні діяння, а навпаки – сумлінно виконували свої обов'язки (судді – постановляли ухвали, ухвалювали обвинувальні вирoki, працівники

органів внутрішніх справ, прокуратури та інших правоохоронних органів – здійснювали заходи, спрямовані на кримінальне переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, тощо). На це прямо вказує і крок законодавця, який 27 лютого 2014 р. застосував повну індивідуальну амністію. Враховуючи, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про застосування амністії в Україні» амністія – це повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину [6], то й апріорі діяльність вищезазначених осіб була правомірною, а інакше їх рішення були б скасовані, а вони притягнуті до кримінальної відповідальності.

У частині 4 ст. 3 перерахована категорія осіб, яких об'єднує обіймання керівних посад у КПРС, КПУ, КП союзних республік СРСР, ЛКСМУ, праця у КДБ СРСР, КДБ УРСР, КДБ інших союзних республік, ГРУ МО СРСР або навчання у вищих навчальних закладах КДБ СРСР і до яких буде застосовано заборону обіймати посади згідно зі ст. 2 протягом 10 років. Тим самим законодавець, виходячи де-факто з презумпції вини цих осіб, ввів у норми права колективну відповідальність за діяльність в цілому вищезазначених органів та організацій, яка свого часу (23 роки тому!) була правомірною, на що прямо і вельми докладно із посиланнями на прийняті рекомендації ПАРЄ з приводу критеріїв застосування люстраційних обмежень вказувалось у висновках Головного науково-експертного управління ВР України до проекту Закону «Про очищення влади» [3, с. 2-3]. Однак чомусь «революційне бажання» законодавця покарати цих осіб має непослідовний характер, на що вказує наявність кола винятків. Наприклад, до осіб, які отримали в учбових закладах КДБ технічні спеціальності, заборона не застосовується (п. 3 ч. 4 ст. 4), або чомусь у п. 2 ч. 4 ст. 3 «пропущено» осіб, які обіймали керівні посади районних, міських, окружних, обласних комітетів (бюро) ЛКСМУ. Ця обставина тільки підкреслює амбівалентне політичне підґрунтя у формуванні засобів очищення влади, яке ігнорує, з одного боку, принцип «*nullum crimen*», *nulla poena sine lege*, з іншого – принцип рівності громадян перед законом та положення ст. 58 Конституції, яке гарантує людині і громадянину захист від свавілля в майбутньому, в якому закріплено, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

Інші критерії здійснення люстрації, передбачені ч. 5-7 ст. 3, не менш за попередні претендують на універсалізм в окресленні кола осіб, які їй підлягають. При цьому підставою, що поєднує різні групи осіб, які обіймали посади в органах влади та самоврядування, є вчинення ними діяння або прийняття рішення, передбаченого у положеннях цих частин, що встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили. Люстраційні заборони, якщо розглядати їх через призму покарання, стосовно цих осіб порушують принцип «*non bis in idem*», відповідно до ст. 61 Конституції України.

«*A prima facie*» ч. 8 ст. 3 як критерій відповідає політичним гаслам щодо очищення влади, однак за своєю суттю суперечить меті, заявленій у ч. 2 ст. 1, тому що недостовірність відомостей щодо наявності майна (майнових прав), зазначених особами у поданих ними за попередній рік деклараціях та/або не-

відповідність вартості майна (майнових прав), вказаного (вказаних) в їх деклараціях, набутого (набутих) за час перебування на посадах, доходам, отриманим із законних джерел, може не мати ніякого відношення до узурпації влади, підриву основ національної безпеки і оборони України, протиправного порушення прав и свобод людини і такого іншого.

Положення ч. 9 та 10 ст. 3 взагалі до критеріїв як підстав здійснення люстрації не належать, тому що визначають додаткові правила до порядку прийняття (постановлення) рішень (вироків).

Окрім розглянутих аспектів Закон України «Про очищення влади» має достатню кількість проблемних положень, які потребують детального аналізу. Загальний утилітарний зміст цього нормативного акта дає підстави констатувати:

– по-перше, видалення одних фізичних осіб, більшість із яких відповідально виконують свої обов'язки та мають високий рівень професіоналізму, з займаних ними посад на визначених наведеним актом підставах додасть сучасному українському суспільству нового соціального напруження, при цьому ніякої трансформації системи державного управління, на яку посилались автори цього закону у пояснювальній записці до його проекту, не відбудеться, бо ані такої мети, ані таких механізмів він не передбачає. Звільнені за цим законом особи, маючи запис у трудовій книжці «звільнені з підстав, передбачених Законом України «Про очищення влади», п. 7-2 ч. 1 ст. 3б», відчують на собі усі «радоці» стигматизації. І потрібно зазначити, що загальна більшість з них не мала жодного стосунку до узурпації влади В. Януковичем і ніколи не вчиняла корупційні та інші правопорушення;

– по-друге, особи, які займуть звільнені посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, будуть позбавлені ключової складової професійного росту – спадкоємності досвіду, що автоматично у разі знизить якість державного управління.

Враховуючи вищезазначене, а також окремо мету цього закону, коло суб'єктів та регульованих ним правовідносин, звернемо увагу на відсутність кінцевого строку дії цього нормативного акта. Формальна логіка підказує, що передбачений п. 3 ч. 2 ст. 5 план проведення перевірок має кінцевий термін, а кількість посад, які перевіряються, є теж обмеженою. Це відсилає до розуміння того, що обов'язковість, будучи ознакою загального характеру норми права, буде вичерпана певною кількістю її застосувань, що у свою чергу відносить цей нормативний акт до тимчасових. Направленість дії на певну групу суб'єктів визначає норми закону про люстрацію як спеціальні, які мають привілейоване положення у випадку конкуренції до загальних норм. З іншого боку, за своєю суттю дані норми мають виключний характер, бо предметом їх регулювання є відносини, що виникають внаслідок діяльності з очищення влади, яка сама по собі є винятковим, революційним заходом.

Згідно з преамбулою закону про люстрацію, яку за суттю нормативних положень потрібно розуміти як процес відсторонення окремих осіб від участі в управлінні державними справами, очищення влади здійснюється для захис-

ту й утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні. Відсутність визначення терміну закінчення цього процесу свідчить про невпевненість законодавця в його результаті, що продукує відповідне ставлення до нього у соціумі.

У комплексі зазначене, на нашу думку, актуалізує постановку питання перед суб'єктами законодавчої ініціативи про необхідність удосконалення Закону України «Про очищення влади». Беручи за основу принципи люстрації відповідно до Резолюції 1096 ПАРЄ та чинне законодавство України, необхідно змінити визначення, критерії та заходи очищення влади, встановити кінцевий термін дії закону, усунути існуючі колізії норм. У зв'язку з цим пропонуємо внести зміни до таких законодавчих актів України:

– у Законі України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII:

а) частину 1 ст. 1 викласти у такій редакції: «1. Очищення влади (люстрація) – це встановлена цим Законом процедура перевірки відповідності особи займаній посаді (перебування на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, яка здійснюється з метою усунення загроз порушення основних прав людини від використання особою службового становища шляхом відсторонення її від участі в управлінні державними справами на підставі визначених цим Законом критеріїв»;

б) частину 3 ст. 1 викласти у такій редакції: «3. Заходи очищення влади.

1. Люстраційна перевірка – це перевірка відповідності особи займаній посаді (перебування на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування у порядку, передбаченому цим Законом.

2. Звільнення із займаної посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування особи, яка не пройшла люстраційної перевірки, у триденний строк після винесення щодо неї висновку органом, уповноваженим на проведення перевірки на підставі п. 7-2 ч. 1 ст. 36 КЗпП України.

3. Особі, яку у результаті люстраційної перевірки було звільнено з посади на підставі п. 7-2 ч. 1 ст. 36 КЗпП України, забороняється протягом року з дня звільнення брати участь у конкурсі на заняття посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування»;

в) частину 4 ст. 1 викласти у такій редакції: «4. Заходи очищення влади застосовуються з метою та у порядку, визначеному цим Законом, мають виключний характер і не є кримінальним, адміністративним або дисциплінарним покаранням»;

г) положення частин 6-7 ст. 1 виключити з тексту Закону;

д) статтю 3 викласти у такій редакції: «Стаття 3. Критерії здійснення очищення влади (люстрації).

1. Підставою застосування до особи, яка займає посаду, передбачену ст. 2 цього Закону, заходів люстрації є:

1) вчинення особою корупційного правопорушення, що призвело до порушення прав і свобод людини та за яке її було притягнуто до адміністративної відповідальності;

2) невиконання або неналежне виконання особою службових обов'язків,

що призвело до людських жертв або заподіяло матеріальну шкоду громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян;

3) умисне подання особою недостовірних відомостей щодо наявності майна (майнових прав) у деклараціях про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за період перебування її на посаді (перебування на службі) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування»;

е) пункт 1 Прикінцевих та перехідних положень викласти у такій редакції: «1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та діє до 31 грудня 2016 року»;

– виключити з ч. 1 ст. 55 КК України другий абзац такого змісту: «Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років».

Наведені пропозиції не охоплюють і частки проблемних питань системи запобігання корупції в Україні, у тому числі і люстраційного закону, однак окреслюють, на нашу думку, нагальні напрями її вдосконалення.

Бібліографічні посилання

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2474.
2. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 № 1682-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2317.
3. Висновок на проект Закону України «Про очищення влади» (реєстр. № 4359а від 24.07.2014) від 14.08.2014 / В.М. Шамота, О.В. Мельник, І.І. Гребенюк, В.О. Гергелійник ; Головне науково-експертне управління ВР України. – К., 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51795.
4. Відповідність окремих положень Кодексу України про адміністративні правопорушення вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини / Т. О. Вакулєнко, О. В. Соловійов ; Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/4386>.
5. Про усунення негативних наслідків та недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань : Закон України від 29 січня 2014 р. №737-VII // ВВР України. – 2014. – № 12. – Ст. 185; Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 21 лютого 2014 року №743-VII // ВВР України. – 2014. – № 12. – Ст. 186.
6. Про застосування амністії в Україні : Закон України відвід 01.10.1996 № 392/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 48. – Ст. 263.

Дёменко С. В. Законодательный универсализм и эклектика в политике очищения власти: к проблемным вопросам люстрационного закона. Проведен анализ коррелятивных и утилитарных аспектов некоторых новелл люстрационного закона в контексте законодательного универсализма. Рассмотрен запрет занимать некоторые должности как элемент очищения власти, а также другие нормативные положения этого Закона сквозь призму общих принципов права. С целью устранения существующих коллизий норм предложено усовершенствовать определение очищения власти, ее критериев и способов.

Ключевые слова: очищение власти, антикоррупционное законодательство, принципы права, критерии, способы.

Dyomenko S. V. Legal universalism and eclecticism in politics of cleansing the power: to the problems question of the lustrationes law. The article deals with the analysis of correlative and

utilitarian aspects of some novels lustrationes law in the context of legal universalism. The author considers the prohibition to occupy certain positions as an element of cleansing power, as well as other regulations of this law through the prism of General principles of law.

It is emphasized that the emergence of the controversial regulation on lustration can be explained not only part of our political and convergence and regulatory provisions of the Prevention of Corruption which did not fulfill its functions and its tasks.

To pay attention to the relationship of law to the anti-corruption law, which can be traced not only from specified therein purpose, activities, criteria and subject and text of the explanatory note to the draft of the law, but also the inherent characteristic of its rules to perform the safety function by setting specific action to overcome the social conditions of corruption.

According to the author the idea of cleaning power completely leveled content requirements lustratsiynoho law because they contradict not only the norms of the law, but also the general constitutional principles, including declared by the law and consequently increase the entropy of law, breaking its consistency.

For the purpose to eliminate conflicts existing rules proposed improvements determination cleaning power, its criteria and measures. Based on the principles of lustration under PACE Resolutions and existing legislation, author developed a new concept of lustration which is based on understanding it as a procedure. Also new criteria of lustration, which will avoid conflict and regulations really help to rid the government of corruption. These include such wrongful acts of corruption as a person has committed an offense that led to the violation of human rights and for which it was fined; non-performance or improper performance of duties by the person, resulting in casualties or property damage caused to the citizen, the government, enterprise, institution, organization or association; deliberately submits false information concerning the availability of the property (property rights) declarations of property, income, expenses and financial obligations for the period of stay as it (stay in the service) in government agencies and local government.

The author has proven the position on the need to establish the final term of the law of lustration.

Key words: law, cleansing of the power, anti-corruption laws, power, eclectic, system of law, legal principles, criteria, methods.

Надійшла до редакції 08.12.2014

Кацуба Р. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ І ФУНКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Здійснено розгляд Національної гвардії України як військового формування з правоохоронними функціями. Досліджено становлення та основні завдання і функції Національної гвардії України на сучасному етапі. Акцентовано увагу на функції захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян.

Ключові слова: Національна гвардія України, завдання, функції, етапи становлення, проблеми, перспективи, права і свободи.

Постановка проблеми. Євроінтеграційні процеси, що поступово відбуваються в Україні, супроводжуються численними негативними факторами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Глибока економічна та політична криза в суспільстві, наслідком якої стала революція гідності у сукупності із військовою агресією Російської Федерації щодо суверенної української території, оголили нагальні проблеми, що значною мірою стосуються вітчизняних правоохоронних інституцій. Серед таких перешкод можна відзначити: низьку якість матеріально-технічного забезпечення МВС та ЗСУ, політичну заангажованість керівників правоохоронних відомств, високий рівень корупції серед особового складу силових структур, недостатню професійну підготовку тощо.

Водночас можна побачити позитивну динаміку, що стосується реорганізації та новацій у функціонуванні відповідних державних органів, наприклад створення (відродження) Національної гвардії України (далі – НГУ) як військового формування з правоохоронними функціями.

Вітчизняний та зарубіжний історичний досвід переконливо свідчить про доцільність існування в системі правоохоронних органів військових формувань, яким, поміж іншого, властиві правоохоронні функції. Саме тому невідкладного значення набувають наукові розробки, присвячені діяльності НГУ, проблемам та перспективам її розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченню реформування та оптимізації системи правоохоронних органів України присвятила свої праці значна кількість вітчизняних фахівців з адміністративного права, військової справи та державного управління, проте питання адміністративно-правового статусу та діяльності НГУ практично не досліджені, враховуючи нетривалий період існування відповідного військового формування. На наше глибоке переконання, інтенсифікація наукових досліджень, що присвячені НГУ, сприятиме якомога швидшому її перетворенню на правоохоронне відомство європейського зразку та становленню сучасного національного законодавства у сфері її діяльності.

Виходячи з викладеного, **метою** статті є визначення основних завдань і функцій Національної гвардії України на сучасному етапі з акцентом на проблемах та перспективах розвитку.

Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: а) визначення основних завдань і функцій НГУ на сучасному етапі діяльності; б) аналіз наукових доробків щодо проблем і перспектив розвитку НГУ.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладення основних положень, зазначимо, що Закон України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року не є новацією вітчизняного законодавства [1]. Аналіз нормативно-правових джерел дає змогу дійти висновку про три умовні етапи функціонування НГУ, а саме: 1) створення; 2) розформування; 3) відродження.

Пропонуємо детально проаналізувати основні завдання та функції даної служби на кожному з умовно виокремлених нами етапів її функціонування.

Так, за Законом України (нині втратив чинність) від 4 листопада 1991 р. «Про Національну гвардію України» НГУ є державним озброєним органом,

створеним на базі внутрішніх військ, покликаним захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій.

Статтею 1 даного Закону закріплено завдання НГУ, хоча ми схилиємось до думки, що їх зміст більше відповідає основним функціям, тобто напряму діяльності. Отже, відповідними завданнями визначено: 1) захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом; 2) участь у підтриманні режиму надзвичайного стану в порядку, передбаченому законодавством України; 3) участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф та стихійного лиха; 4) формування в особливий період частин для охорони і оборони найбільш важливих державних об'єктів; 5) подання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону України силами частин, дислокованих у прикордонних районах; 6) участь у бойових діях з відбиття нападу ззовні та захисту безпеки України; 7) охорона дипломатичних і консульських представництв іноземних держав на території України; 8) участь в охороні громадського порядку [2].

11 січня 2000 року було прийнято Закон України «Про розформування Національної гвардії України», за яким НГУ як військове формування підлягало розформуванню. Особовий склад, військова техніка, озброєння, фонди та інше майно з'єднань, частин, закладів і установ НГУ передавались у встановленому порядку до внутрішніх військ МВС та Збройних Сил України без збільшення їх загальної чисельності [3].

Згідно із Законом «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» від 26 березня 1992 р. Внутрішні війська (далі – ВВ) МВС входять до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначені для охорони та оборони важливих державних об'єктів, перелік яких установлюється Кабінетом Міністрів України, а також для участі в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю.

Тут ми бачимо декілька ключових моментів, серед яких – акцент на підпорядкуванні системі МВС України та призначення – охорона та оборона важливих державних об'єктів, участь в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю.

Стаття 2 вказаного Закону дає перелік основних завдань внутрішніх військ: 1) охорона та оборона важливих державних об'єктів, об'єктів матеріально-технічного та військового забезпечення МВС України; 2) супроводження спеціальних вантажів; 3) здійснення пропускового режиму на об'єктах, що охороняються; 4) конвоювання заарештованих і засуджених; 5) охорона обвинувачених під час судового процесу; 6) переслідування і затримання заарештованих і засуджених осіб, які втекли з-під варти; 7) участь в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю; 8) участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах, що охороняються; 9) охорона дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України [4].

Можна підсумувати, що ВВ МВС перейняли більшість правоохоронних функцій, покладених на розформовану НГУ.

Зауважимо, що існував Указ Президента України від 18 серпня 2003 р., за яким ВВ МВС мали бути перетворені у невійськове формування з правоохоронними завданнями та функціями [5]. Але дію цього нормативного акта було зупинено, відтак і пропонована реформа не відбулася.

Відродження Національної гвардії України почалося з прийняття Закону України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 р. [1], згідно з яким НГУ є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи МВС України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь, відповідно до Закону, у взаємодії зі Збройними Силами у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [1].

На відміну від нормативно-правових актів, якими було врегульовано функціонування НГУ (ВВ МВС України) в минулому, першим і найголовнішим завданням НГУ сьогодні є захист та охорона життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань. Тобто життя людини, її права, свободи та законні інтереси визначаються найголовнішими об'єктами захисту. Зазначимо також, що ще одним завданням визначено охорону громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, що також актуалізує важливість даного завдання з-поміж інших.

Вважаємо, що цікавим моментом є закріплення та конкретизація основних функцій НГУ в окремій статті нового Закону (ст. 2). На даний час вони представлені вісімнадцятьма напрямками діяльності, зокрема:

1) захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом;

2) охорона громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян;

3) участь у забезпеченні громадської безпеки та охороні громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян;

4) забезпечення охорони органів державної влади, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб;

5) охорона ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів,

інших джерел іонізуючого випромінювання, державної власності, важливих державних об'єктів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

6) охорона спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України;

7) охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;

8) охорона центральних баз матеріально-технічного забезпечення МВС України;

9) участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

10) участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності;

11) участь у припиненні масових заворушень, що супроводжуються насильством над громадянами;

12) участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

13) участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення;

14) участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

15) участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються;

16) участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану;

17) виконання завдань територіальної оборони;

18) оборона важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, баз військового та матеріально-технічного забезпечення МВС України [1].

Спостерігається конкретизація уваги законодавця на відповідних функціях НГУ, що дозволяє дійти висновку, що, разом із міліцією, НГУ є важливим суб'єктом забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку.

Поряд із чітко визначеним переліком основних функцій НГУ процес

становлення даного військового формування супроводжується низкою проблем і суперечливих моментів.

Ще у 2006 році Г.К. Крючков зауважував про потребу всебічного розгляду питання про реформування внутрішніх військ МВС, адже подібна структура потрібна будь-якій державі. Фахівця приваблювала пропозиція про перетворення внутрішніх військ на Національну гвардію України з чітко окресленими повноваженнями. На його думку, це мала бути зовсім інша структура, ніж Національна гвардія, яка була створена у 1991 р., проіснувавши до 2000 р. [6, с. 20].

Як бачимо, реформування ВВ МВС все ж таки відбулося, а новостворена НГУ за своїм правовим статусом та чітко визначеними завданнями і функціями відрізняється від однойменної інституції, що існувала в період 1991-2000 рр.

Як зазначає В.П. Варакута, гвардія за своєю суттю – це відбірна (добірна), привілейована частина війська або військова частина, загін (група), що є особою охороною глави держави, воєначальника або полководця. Крім охорони монархів і полководців на відбірні (гвардійські) війська покладалося також виконання найскладніших завдань у ході ведення воєнних дій. До її складу входили усі роди військ: піхота, кавалерія, артилерія, флот, жандармерія. Усі національні гвардії країн, що їх мають, об'єднує те, що вони входять до складу Збройних сил і мають функції правоохоронних інститутів національної безпеки. Внутрішні війська входять до правоохоронної системи МВС України і головним завданням мають підтримку правопорядку в країні та боротьбу зі злочинністю. Отже, термін «національна гвардія» також не відповідає як структурі, так і функціям, покладеним на існуюче військоове формування [7, с. 3].

Як наголошує В.А. Пустовіт, правоохоронна система тісно суміщена з військовою організацією і утворює з нею єдиний сектор безпеки, частина органів є її складовою, комплектується військовослужбовцями, тому постає питання щодо надання внутрішнім військам статусу військового формування, зміни назви «Внутрішні війська» на «Національна гвардія», що більшою мірою відповідатиме статусу цього формування, його призначенню, завданням і функціям, які за своєю суттю є охоронними, та приведення у відповідність до Конституції України нормативно-правових актів, що регулюють діяльність цих військ [8, с. 269].

На думку голови Верховної Ради України О.В. Турчинова, «головною різницею між новоствореною Національною гвардією та внутрішніми військами МВС, які функціонували до цього, є виконання Нацгвардією бойових завдань у разі зовнішньої агресії» [9].

Зазначені наукові позиції ілюструють неоднотайність думок щодо доцільності створення і розвитку НГУ як військового формування з правоохоронними функціями у складі системи МВС України. В той же час можна відзначити чітко визначення основних завдань і функцій НГУ в новому законі, що є підґрунтям для вдосконалення законодавства у цій сфері та сприятиме становленню НГУ як військової формації європейського рівня.

Висновки. Виходячи з викладеного, пропонуємо визначити такі про-

блеми і перспективи розвитку НГУ на сучасному етапі:

1) наукові дискусії довкола назви і правового статусу дестабілізують прийняття нових нормативно-правових актів, що стосуються даної служби. Саме тому Закон України «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 має бути основою для прийняття інших правових джерел у цій сфері;

2) завдання й основні функції НГУ, що функціонує нетривалий час, можуть і будуть корегуватися в майбутньому;

3) враховуючи проєвропейський вектор організації і діяльності, НГУ має зорієнтувати свою діяльність насамперед на захисті та охороні життя, прав, свобод і законних інтересів громадян;

4) для досягнення високих показників у діяльності має бути поліпшено фінансування НГУ за рахунок збільшення бюджетних видатків із одночасним залученням додаткових джерел фінансування (благодійні внески тощо);

5) для запозичення передового досвіду щодо форм і методів діяльності відповідних структур розвинених демократичних держав світу мають широко залучатися іноземні консультанти, фахівці та експерти.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // ВВР України. – 2014. – № 17. – С. 1216, ст. 594.

2. Про Національну гвардію України : Закон України від 4.11.1991 № 1774-XII // ВВР України. – 1992. – № 1. – Ст. 1.

3. Про розформування Національної гвардії України : Закон України від 11.01.2000 № 1363-XIV // ВВР України. – 2000. – № 8. – Ст. 48.

4. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 26.03.1992 № 2235-XII // ВВР України. – 1992. – № 29. – Ст. 397.

5. Про питання щодо перетворення внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України у невійськове формування : Указ Президента України від 18.08.2003 № 863/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 34. – С. 10, ст. 1813.

6. Реформування системи правоохоронних органів України та міжнародний досвід трансформації поліції в країнах Центральної та Східної Європи : матеріали міжнар. круглого столу (м. Київ, 14 жовт. 2005 р.) / Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України ; за заг. ред. О. С. Бодрука. – К. : НІПМБ, 2006. – 190 с.

7. *Варакута В. П.* Пропозиції щодо деяких напрямів реформування внутрішніх військ МВС України / В. П. Варакута // Наукове забезпечення службово-бойового застосування сил охорони правопорядку та військових формувань держави : зб. тез науково-практ. конф. (Україна, м. Харків, 25 листопада 2013 року). – Х. : Академія внутр. військ МВС України, 2013. – С. 3-5.

8. *Пустовіт В. А.* Окремі аспекти реформування внутрішніх військ МВС України / В. А. Пустовіт // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 21. – С. 264-269.

9. Нацгвардія націлена на захист від зовнішньої агресії – О. Турчинов [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/all/2014/04/01/548>.

Кацуба Р. Н. Основные задачи и функции Национальной гвардии Украины на современном этапе: проблемы и перспективы развития. Рассмотрена Национальная гвардия Украины в качестве военного формирования с правоохранительными функциями. Исследованы становление и основные задачи и функции Национальной гвардии Украины на современном этапе. Акцентируется внимание на функции защиты и охраны жизни,

здоров'я, прав, свобод и законных интересов граждан.

Ключевые слова: *Национальная гвардия Украины, задачи, функции, этапы становления, проблемы, перспективы, права и свободы.*

Katsuba R. M. Main tasks and functions of the National Guard of Ukraine on the modern stage: problems and prospects. The article deals with the consideration of the National Guard of Ukraine as military formation with law enforcement functions. Researched the formation and main objectives and functions of the National Guard of Ukraine today. Pay attention to the function of protection and the safeguard life, health, rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

Domestic and foreign historical experience persuasively testifies the reasonability of existence military units in the system of law enforcement bodies. Among other things they have law enforcement functions. Today, a positive trend also can be seen. It concerns the reorganization and innovation in the functioning of relevant government authorities, for example, the creation (rebirth) of the National guard of Ukraine (hereinafter -NGU), as a military formation with law enforcement functions.

The rebirth of the National guard of Ukraine began with the adoption of the Law of Ukraine "On the National guard of Ukraine" dated March 13, 2014. In accordance with this legal act, NGU is military formation with law enforcement functions and it is included in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

It is oriented for performing tasks related to protecting lives, rights, freedoms and legitimate interests of citizens, society and the state from criminal and other illegal activities, protection of public order and public security, as well as in cooperation with law enforcement agencies to ensure public safety and protection of the state border, combating terrorist activity, illegal paramilitary or armed formations (groups), terrorist organizations, organized groups and criminal organizations.

That is why it is possible to note a clear definition of the main tasks and functions of NGU in the new law that is the basis for improving the legislation in this area and it will promote to the formation of NGU as a military formation of the European level.

Keywords: *National Guard of Ukraine, tasks, functions, stages of formation, problems, prospects, rights and freedoms.*

Надійшла до редакції 15.10.2014

Кравченко І. С.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ст. 180-1 КУпАП

Визначено пріоритетні напрямки удосконалення діяльності органів внутрішніх справ України щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП. Розроблено алгоритм дій працівників органів внутрішніх справ під час виявлення та документування названих адміністративних правопорушень. Вироблено науковообґрунтовані рекомендації, які сприятимуть вдосконаленню діяльності орга-

нів внутрішніх справ України за вказаним напрямком.

Ключові слова: органи внутрішніх справ; неповнолітні; діти; адміністративне правопорушення; заклади, в яких провадиться діяльність у сфері розваг; заклади громадського харчування.

Постановка проблеми. Відповідно до Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування у нічний час” від 16 травня 2013 р. № 243-VII [1] Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі –КУпАП) доповнено ст. 180-1, яка передбачає настання адміністративної відповідальності за порушення порядку перебування дітей у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або в закладах громадського харчування. Цей Закон набрав чинності у червні 2013 р., тому практика застосування підрозділами кримінальної міліції у справах дітей цієї норми є недостатньою для наведення статистичних даних на загальнодержавному рівні. Проте відповідно до ст. 255 КУпАП [2] протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 180-1 КУпАП уповноважені складати посадові особи органів внутрішніх справ, тому існує необхідність дослідження такої практики та вироблення науково-практичних рекомендацій для запровадження норм Закону у діяльність підрозділів кримінальної міліції у справах дітей та ефективну їх реалізацію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблематики. У науці адміністративного права питання, присвячені дослідженню діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії адміністративним правопорушенням, вчинених за участю дітей, розглядали такі вчені, як О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, М.А. Бондаренко, В.Є. Бондар, В.І. Ветров, В.В. Вітвіцька, Б.М. Головкін, Н.І. Гончаров, О.В. Горбач, В.Т. Дзюба, Л.В. Дорош, А.Н. Ігнатович, Я.М. Квітка, С.Г. Киренко, М.М. Корчовий, О.В. Ковальова, Г.Г. Криволапов, Л.В. Левицька, К.Б. Левченко, М.П. Легецький, П.С. Матишевський, А.О. Монаєнко, В.К. Негоденко, О.В. Негодченко, С.Г. Поволоцька, Д.В. Приймаченко, С.М. Рахметов, О.Ю. Синявська, В.М. Смитиєнко, В.В. Сташис, І.М. Трубавіна, М.О. Тучак, О.А. Удалова, О.С. Якубов та ін. Спробою комплексного дослідження адміністративно-правових засад правоохоронної діяльності кримінальної міліції у справах дітей є дисертаційне дослідження О.В. Нікітенко.

Водночас діяльність органів внутрішніх справ щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП, є недослідженою, зважаючи на введення цієї статті у дію лише у червні 2013 р.

Тому **метою** написання даної наукової статті є визначення пріоритетних напрямків удосконалення діяльності органів внутрішніх справ України щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП.

Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати такі завдання:

здійснити юридичний аналіз ст. 180-1 КУпАП; розробити алгоритм дій працівників органів внутрішніх справ під час виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП; виробити науковообґрунтовані рекомендації для вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ України за вказаним напрямком.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом під час виявлення та документування адміністративних правопорушень працівниками органів внутрішніх справ є розуміння посадовою особою наявності у протиправних діяннях особи складу адміністративного правопорушення, оскільки за відсутності хоча б одного елемента відсутній склад адміністративного правопорушення в цілому, а це обставина, яка виключає провадження у справах про адміністративні правопорушення (ст. 247 КУпАП [2]).

Стаття 180-1 КУпАП передбачає настання адміністративної відповідальності за порушення порядку перебування дітей у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або в закладах громадського харчування. Відповідно, об'єктом даного правопорушення є встановлений у державі громадський порядок, здоров'я та моральне виховання дітей.

Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 180-1 КУпАП, проявляється у вчиненні такого діяння, як порушення встановленого законом порядку перебування дітей у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування.

Стаття 20-1 Закону України „Про охорону дитинства” [3] визначає особливості перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування. Так, діти віком до 16 років з двадцять другої до шостої години можуть перебувати в означених закладах лише у присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність [3].

Власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними особи зобов'язані вживати заходів щодо недопущення у такі заклади з двадцять другої до шостої години дітей віком до 16 років без супроводження осіб, зазначених у ч. 1 цієї статті [3], та мають право вимагати у відвідувачів таких закладів документи, що підтверджують досягнення ними 16-річного віку [3].

Настання суспільно-шкідливих наслідків вчинюваного діяння (шкода здоров'ю дитини тощо) не є обов'язковим для кваліфікації. Особа притягається до адміністративної відповідальності у випадку виявлення самого факту порушення порядку перебування дітей у вказаних закладах у визначений час.

Суб'єкт даного адміністративного правопорушення є спеціальним – посадові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, громадяни – власники підприємств чи уповноважені ними особи, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності.

Суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 180-1 КУпАП, може проявлятися у двох формах вини – умисел та необере-

жність. Тобто особа, яка вчинила дане адміністративне правопорушення, визнається винною, коли вона усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків, а також коли вона передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити. Тобто зазначені спеціальні суб'єкти могли не звернути увагу на перебування особи, що не досягла 16-річного віку, у закладі, в якому провадиться діяльність у сфері розваг, або закладі громадського харчування з двадцять другої до шостої години, проте адміністративну відповідальність за ст. 180-1 КУпАП вони все одно нести будуть.

Справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 180-1 КУпАП, розглядають районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді) (ст. 221 КУпАП) [2]. Протоколи про адміністративні правопорушення у таких випадках вправі складати уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ (ст. 255 КУпАП [2]) (у тому числі працівники кримінальної міліції у справах дітей).

Необхідно зазначити, що проаналізовані склади адміністративних правопорушень посягають, перш за все, на здоров'я неповнолітніх осіб, а тому мають високий ступінь суспільної шкідливості. Склад адміністративного правопорушення, передбачений ст. 180-1 КУпАП, є формальним, тобто настання суспільно шкідливих наслідків не є обов'язковим для кваліфікації вчинюваного протиправного діяння.

Розкриваючи зміст дій працівників органів внутрішніх справ щодо виявлення та документування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 180-1 КУпАП, звернімося до думки практичних працівників кримінальної міліції у справах дітей. Так, було проведено анкетування працівників щодо вивчення їх думки з приводу досліджуваного питання, результати якого підтверджують актуальність обраної тематики та наявність проблем у реалізації повноважень працівників міліції за напрямком виявлення та документування адміністративних правопорушень, передбачених ст. 180-1 КУпАП.

Працівники органів внутрішніх справ найчастіше виявляють факти порушень порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування через здійснення запланованих рейдів у таких закладах у час, коли перебування дітей в них заборонено (48% респондентів) або реалізацію отриманої оперативної інформації (26% респондентів). Проте після отримання оперативної інформації працівник органу внутрішніх справ все одно здійснює перевірку закладу. Тому під час здійснення такої перевірки необхідно:

- 1) представитись (назвати своє прізвище, ім'я, по-батькові, займану посаду, спеціальне звання), оголосити мету здійснення перевірки;
- 2) запросити власника закладу, адміністратора або директора;
- 3) зупинити діяльність закладу, забезпечити перебування всіх учасників на місці події (перекрити вхід-вихід);

4) викликати батьків неповнолітнього або осіб, що їх замінюють;

5) опитати присутніх. У поясненні неповнолітнього (в присутності законних представників), власника закладу, свідків акцентувати увагу на часі перебування неповнолітнього у закладі та нормі Закону України „Про охорону дитинства”, порушеній діями власника закладу, а також фізіологічних ознаках неповнолітнього, характерних для його віку;

б) скласти протокол про адміністративне правопорушення на батьків неповнолітнього або осіб, що їх замінюють, за ст. 184 КУпАП;

7) скласти протокол про адміністративне правопорушення на власника закладу, в якому провадиться діяльність у сфері розваг, або закладу громадського харчування за ст. 180-1 КУпАП.

Зважаючи на викладене, слід акцентувати на необхідності проведення регулярних перевірок закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування з метою недопущення вчинення у подальшому подібних протиправних діянь.

Регулярні відпрацювання території обслуговування працівниками кримінальної міліції у справах дітей на предмет виявлення адміністративних правопорушень, вчинених щодо неповнолітніх осіб, сприятимуть недопущенню вчинення подібних адміністративних правопорушень у подальшому, а також формуванню думки громадян про невідворотність покарання та свідомого ставлення правоохоронців до виконання покладених на них обов'язків.

Серед труднощів, які виникають у працівників органів внутрішніх справ під час виявлення фактів порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування (ст. 180-1 КУпАП), 49 % опитаних називають небажання власників таких закладів сприяти попередженню вчинення даного правопорушення; 17 % – неможливість відрізнити за зовнішніми ознаками дітей-підлітків та дорослих осіб, яким виповнилося 18-20 років; 17 % – обстановка у закладах заважає нормальній роботі працівників КМСД; 14 % – згода батьків (або осіб, що їх замінюють) на перебування їх дітей у таких закладах.

Тобто саме місце вчинення адміністративного правопорушення ускладнює діяльність працівників кримінальної міліції у справах дітей щодо виявлення та документування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 180-1 КУпАП (напівтемрява, гучна музика, велика кількість відвідувачів та інші обставини). Водночас працівники міліції мають адаптуватися до цих обставин: у разі виявлення особи, що не досягла 16-річного віку, у закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування з двадцять другої до шостої години без супроводження принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність, перш за все необхідно зупинити діяльність закладу, провести всі процесуальні дії чітко, оперативно, професійно, як представники волі держави.

З метою оптимізації діяльності органів внутрішніх справ щодо виявлен-

ня фактів порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування, вважаємо за необхідне розробити спільні програми між органами та підрозділами внутрішніх справ та органами місцевого самоврядування, спрямовані на здійснення спільних заходів попередження та виявлення таких фактів. Крім того, до співпраці за цим напрямком пропонується долучати власників самих закладів, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, та закладів громадського харчування, розробивши систему заохочень для тих, хто співпрацює з кримінальною міліцією у справах дітей.

Також незрозумілою є норма ст. 20-1 Закону України „Про охорону дитинства”[3], яка визначає, що діти віком до 16 років з двадцять другої до шостої години не можуть перебувати у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування без присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність.

Відповідно до законодавства дитиною є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Тому виникає суперечливий момент між диспозицією ст. 180-1 КУпАП та нормами Закону України „Про охорону дитинства”. На наш погляд, таку неврегульованість норм права необхідно вирішити підвищенням віку дітей до 18 років щодо їх перебування з двадцять другої до шостої години у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування без присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність. Такий крок, на нашу думку, забезпечить дотримання прав і свобод дітей та обмежить вплив на них антисоціальних проявів.

Висновок. Підсумовуючи, слід зазначити, що діяльність органів внутрішніх справ України щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень за ст. 180-1 КУпАП набуває досвіду застосування. Під час реалізації на практиці норми законодавства України виникають окремі суперечливі моменти та неврегульовані питання, які потребують науково обґрунтованого вирішення. Запропоновані нами рекомендації для вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ України щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень за ст. 180-1 КУпАП сприятимуть підвищенню ефективності такої діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування у нічний час: Закон України від 16.05.2013 № 243-VII //ВВРУкраїни. – 2014. – № 11. – Ст. 140.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X //ВВРУРСР. – 1984. – № 51. – С. 1122.
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // ВВРУкраїни .

– 2001. – № 30. – Ст. 142.

Кравченко И. С. Приоритетные направления усовершенствования деятельности органов внутренних дел Украины относительно выявления и документирования административных правонарушений, предусмотренных ст. 180-1 КУоАП. Определены приоритетные направления усовершенствования деятельности органов внутренних дел Украины относительно выявления и документирования административных правонарушений, предусмотренных ст. 180-1 КУоАП. Разработан алгоритм действий сотрудников органов внутренних дел во время выявления и документирования данных административных правонарушений. Выработаны научно обоснованные рекомендации, которые будут способствовать совершенствованию деятельности органов внутренних дел Украины в указанном направлении.

Ключевые слова: органы внутренних дел, несовершеннолетние, дети, административное правонарушение, развлекательные заведения, заведения общественного питания.

Kravchenko I. S. Priorities for the improvement of activities of internal affairs bodies of Ukraine on the exposure and documentation of administrative offenses stipulated by article 180-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences. The main purpose of this article is a decision of priority directions of improvement of activities of internal affairs bodies of Ukraine in relation to an exposure and documenting of the administrative offences stipulated by the article 180-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences which from May 2013 implies for administrative liability for violation of stay of children in institutions in which the activity is carried out in entertainment or public catering.

The author has concluded that the composition of the administrative offenses provided by analyzed norm is formal, that is the arising of socially harmful consequences is not required for qualification of the exerted wrongful act.

It has been indicated for collision between the disposition of art. 180-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Law of Ukraine "On Childhood Protection." This unsettled law has been proposed to solve by increasing the age of children up to 18 years for their stay from 10 o'clock p.m. to noon in the establishments of entertainment or public catering without the presence of at least one child's parent or his/her legal representative or a person accompanying him/her and bears the personal responsibility.

The author has elaborated the algorithm of internal affairs officer's actions during the exposure and documenting of administrative offences stipulated by the article of a 180-1 Code of Ukraine on administrative offences. The author has made scientifically reasonable recommendations which will assist the perfection of activity of the internal affairs bodies of Ukraine in the indicated direction.

In particular the author considers it necessary to elaborate joint programs between interior agencies and departments and local governments to implement the common measures to prevent and detect such facts. In addition, the cooperation in this area is proposed to involve the owners of most institutions that carried out activities in the field of entertainment and catering facilities, developing a system of rewards for those who cooperate with juvenile criminal militia for children.

Keywords: internal affairs agencies, minors, children, administrative offense, entertainment and catering establishments.

Надійшла до редакції 22.12.2014

Логвиненко Б. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.9

СТАРІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У НОВІЙ ПЛОЩИНІ (АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ)

Розглянуто поширені види адміністративних правопорушень, що вчиняються у новій площині – мережі Інтернет. Окрему увагу приділено особливостям їх вчинення. Наголошено на необхідності всебічного оновлення інституту адміністративної відповідальності та національного адміністративного деліктного законодавства.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, Інтернет, адміністративна відповідальність, законодавство.

Постановка проблеми. Європейський вектор розвитку України поставив перед державою нові умови щодо рівноправного партнерства серед держав – учасниць Європейського Союзу. Відповідно до прийнятих зобов'язань в Україні мають відбутися багаторівневі зміни у багатьох царинах, і сьогодні можна спостерігати більш або менш успішні реформи на окремих напрямках.

На наше переконання, однією з найбільш об'ємних і вагомих за значенням є сфера функціонування всесвітньої інформаційної мережі Інтернет. Визначена нами позиція підкріплюється тим, що завдяки цій мережі усунуто «кордони» як між державами, так і між окремими людьми. За допомогою Інтернету можливе здійснення купівлі-продажу, спілкування, отримання та відправлення пошти, ознайомлення з діяльністю органів публічної адміністрації, оформлення окремих адміністративних послуг тощо.

Інтернет поліпшує якість життя, сприяє як задоволенню побутових потреб громадян, так і покращенню функціонування органів публічної адміністрації. В той же час Інтернет став новою площиною для вчинення адміністративних правопорушень, окремі види яких трансформувалися та інтегрувалися у вказану мережу. Натомість національне адміністративне деліктне законодавство вимагає суттєвих змін і доповнень для успішної протидії таким негативним явищам.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Основою представленої роботи стали праці вітчизняних фахівців з адміністративного права: В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, Є.В. Курінного, С.Г. Стеценка, М.М. Тищенко, Х.П. Ярмачі та ін.

Слід констатувати, що в сучасній юридичній літературі проблема вчинення традиційних видів адміністративних правопорушень в мережі Інтернет

висвітлена достатньо фрагментарно, комплексні наукові дослідження, що відображають сучасний погляд на цю проблему, відсутні.

Метою представленої статті є розгляд окремих адміністративних правопорушень, що вчиняються у новій площині – мережі Інтернет, та шляхів удосконалення адміністративної відповідальності за такі дії.

Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: 1) загальна характеристика мережі Інтернет як площини для вчинення адміністративного правопорушення; 2) розгляд окремих видів адміністративних правопорушень, що вчиняються в мережі Інтернет; 3) пошук шляхів оновлення адміністративної відповідальності та національного адміністративного деліктного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до викладу основного змісту, зауважимо, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 р. Інтернет є всесвітньою інформаційною системою загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [1].

На думку Н. Кушакової, визначення на державному рівні важливості використання Інтернет, визнання його значення для інформаційного обміну й реалізації права на інформацію громадян України є надзвичайно важливим моментом для розвитку нашого суспільства. І хоча, як правило, в нашій державі відстань між прийняттям певних державних рішень та їх впровадженням у життя може бути величезною, входження в наше життя Інтернету не викликає жодних сумнівів. Це загальносвітова тенденція, й Україні її не обійти [2].

Як зауважують Н. Оніщенко та С. Сунегін, у сучасних умовах складність забезпечення належної протидії правопорушенням в інформаційній сфері, особливо у сфері електронно-цифрової інформації (використання всесвітньої мережі Інтернет), зумовлена багатьма об'єктивними причинами, серед яких насамперед доцільно виділити: 1) відсутність географічних кордонів та обмежень для миттєвого поширення, збирання, обробки та використання інформації, внаслідок чого Інтернет з його глобальними комунікаціями залишається поза сферою правового регулювання законів будь-якої держави, що завжди має певну обмежену територію, на яку поширюється її суверенітет (поняття юрисдикції або дії нормативно-правового акта у просторі); 2) анонімність, яка підриває традиційне застосування юридичної відповідальності за скоєне правопорушення або злочин в інформаційній сфері, що забезпечує високий рівень латентності та низький рівень розкриття правопорушень; 3) легкодоступна змінюваність інформації в електронній формі: на відміну від стабільної документально оформленої інформації електронна інформація не має форми, сталої у часі та просторі. У зв'язку з цим електронна інформація циркулює переважно неконтрольовано та хаотично [3].

Таким чином, можна підсумувати, що Інтернет є важливою складовою сучасного життя, проте через недостатнє правове регулювання інформаційних відносин, що стосуються функціонування даної мережі, він стає зручним «плацдармом» для протиправної діяльності.

Слід підкреслити, що Інтернет є площиною не лише для вчинення адміністративних, але й цивільних та кримінальних правопорушень. Причому всі з перерахованих видів є рівною мірою поширеними та не менш небезпечними у віртуальному просторі, ніж вчинені у реальності.

Прикладами таких протиправних діянь можуть бути такі статті Кримінального кодексу України: ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» тощо [4].

Те ж саме стосується положень Цивільного кодексу України, наприклад, ст. 442 «Опублікування твору (випуск твору у світ)», ст. 454 «Використання фонограми, відеограми», ст. 458 «Право на наукове відкриття», ст. 662 «Обов'язок продавця передати товар покупцеві» та ін. [5].

У чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [6] закріплено склади адміністративних правопорушень, встановлені у нормах відповідних статей Особливої частини. Що ж стосується вчинення аналогічного правопорушення мережі Інтернет, тут можна зазначити, що специфіка цієї сфери не відображена у чинному національному адміністративному деліктному законодавстві, що фактично унеможлиблює здійснення провадження у справах про дії, які фактично адміністративними правопорушеннями.

Нижче нами пропонується стислий огляд поширених адміністративних правопорушень, що мають місце у мережі Інтернет. Про їхочевидність додатково вказують відповідні посилання.

Стаття 51 «Дрібне викрадення чужого майна». Сьогодні в мережі Інтернет поширені сервіси на кшталт «Дізнатися про всі смс/дзвінки твоєї подруги», «Дізнатися про дату власної смерті» або подібні, що діють за посередництва відправлених смс-повідомлень з мобільного телефону особи, що робить такий запит. Натомість особа, яка надсилає смс-повідомлення на короткий номер, вказаний на сторінці Інтернет, позбавляється коштів на рахунку мобільного телефону. Звичайно, що на сайті, який пропонує таку послугу, інформація про її вартість відсутня або вказана значно нижчою від фактичної [8]. Формально такі дії підпадають під склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 51 КУпАП, адже невеликої грошової суми особу позбавляють саме внаслідок шахрайства.

Стаття 51-2 «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності». Велика кількість Інтернет-ресурсів пропонує користувачам піратські копії відповідних продуктів. Наприклад, альбом виконавиці SIA «1000 Forms Of Fear» розміщено як на офіційному сервісі GooglePlay [9], так і представлено для незаконного використання і поширення [10]. Факт незаконного використання музичного твору в цьому випадку є очевидним.

Стаття 160-2 «Незаконна торговельна діяльність». На різноманітних форумах та майданчиках для розміщення безкоштовних об'яв міститься без-

лічповідомлень про продаж тих чи інших товарів, наприклад про побутову техніку з Німеччини під замовлення [11]. Такі «продавці» пропонують навіть алкоголь «на розлив» або тютюнові вироби без марок акцизного збору, не мають відповідних ліцензій, не зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності у встановленому порядку та не сплачують податки. При цьому про суб'єкта вчинення правопорушення у більшості випадків існують всі необхідні дані, включаючи телефон. Однак поширеність подібних об'яв переконливо свідчить про відсутність або ж недовірність заходів державного адміністративного примусу.

Стаття 173 «Дрібне хуліганство». Безліч соціальних мереж, форумів та чатів являють собою свого роду громадські місця, за однієї відмінності – люди там перебувають віртуально, а не фізично. Все інше – як у реальному громадському місці, в тому числі і нецензурна лайка, що часто має місце. Звичайно, що нецензурні та образливі вирази видаляються спеціальною особою, що обслуговує такі ресурси, – модератором. Втім, доволі часто нецензурна лайка (напис, фраза) тривалий час перебуває доступною для широкого загалу користувачів Інтернет. Слід відзначити наявність поодинокі судової практики про притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності за подібні дії, проте вона досі не має системного характеру [12].

Стаття 181 «Азартні ігри, ворожіння в громадських місцях». Виходячи з позиції, що мережа Інтернет є глобальним простором для спілкування між людьми і своєрідним громадським місцем, в цій мережі розташовані різноманітні ресурси (сайти, портали тощо), де можливою є участь у азартних іграх. Незважаючи на дію Закону «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. [7], для громадян є цілком доступною участь в онлайн-азартних іграх [13].

Стаття 181-1 «Заняття проституцією». У мережі Інтернет даний вид правопорушення найчастіше представлено в двох аспектах: 1) зайняття проституцією за сприяння мережі Інтернет через розміщення анкети і пошук клієнтів особою, що займається таким забороненим видом діяльності; 2) віртуальний продаж тіла особою за допомогою спеціальних сервісів відеозв'язку, наприклад «Skype». За всієї очевидності таких правопорушень, що пов'язані із кримінально караними діяннями на кшталт торгівлі людьми, функціонування подібних сервісів в мережі Інтернет є публічним [14]. При цьому правоохоронні органи таких правопорушень не «бачать», а організатори (власники) подібних сайтів та особи, які займаються проституцією, юридичної відповідальності за свої дії не несуть.

Єдиним шляхом виправлення ситуації є якомога скоріше оновлення інституту адміністративної відповідальності та внесення змін і доповнень у чинне адміністративне деліктне законодавство. Ми переконані, що до КУпАП має бути внесено низку доповнень, а саме: 1) мережу Інтернет визначено як особливе місце вчинення адміністративних правопорушень; 2) всі статті особливої частини КУпАП, що можуть бути вчинені в мережі Інтернет, мають отримати відповідну кваліфікаційну складову з відповідною мірою

адміністративного стягнення; 3) правопорушення в мережі Інтернет мають бути винесені в зміст окремої глави КУпАП «Адміністративні правопорушення в інформаційній сфері», якою буде доповнено вищевказаний Кодекс.

Разом з КУпАП оновлення вимагає цілий масив національного законодавства щодо забезпечення належного регулювання ключових суспільних відносин (власності, торговельної діяльності, авторських прав, обігу алкогольних та тютюнових виробів, громадських місць тощо) в умовах сьогодення і широкого впровадження сучасних технологій.

Поряд з цим дієвого публічного регулювання вимагає функціонування Інтернету в Україні. Звичайно, що всі конституційні права і свободи людини при цьому мають бути належно забезпечені, тоді як існуючий нині правовий безлад у цій сфері має бути ліквідований.

Висновок. Отже, проблема «традиційних» адміністративних правопорушень в новій площині – мережі Інтернет, а також адміністративної відповідальності за їх вчинення лишається відкритою і вимагає як подальших наукових досліджень, так і практичних новацій у чинне законодавство для її подальшого усунення і системного вирішення.

Бібліографічні посилання

1. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.
2. Кушакова Н. Законодавче регулювання Інтернет в Україні: проблемні питання й перспективи розвитку / Н. Кушакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=104>.
3. Онищенко Н. Проблеми протидії правопорушенням в інформаційній сфері: реалії та перспективи / Н. Онищенко, С. Сунегін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3151/>.
4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
7. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1334-17>.
8. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.datasmertey.ru>.
9. Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://play.google.com/store/music>.
10. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://muzmania.org.ua/album-1000_forms_of_fear-3819.htm.
11. Електронний ресурс. – Режим доступу : www.ekomissionka.ks.ua/offer-id-prodam-bytovuju-tehniku-iz-germanii.html.
12. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/u-zaporizhzhistudenta-posadili-na-15-dib-za-matyuki-v-chati.html>.
13. Електронний ресурс. – Режим доступу : onlajn-kazino.info/poker-onlajn; <http://www.pokerstars.com/ua/real-money>.
14. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://minuet.biz/main/dnepropetrovsk>; <http://xxx5.xxx/prostitutki-dnepropetrovska>.

Логвиненко Б. А. Старые правонарушения в новой плоскости (административные правонарушения в сети Интернет). Рассмотрены распространенные виды административных правонарушений, которые совершаются в новой плоскости – сети Интернет. Отдельное внимание уделено особенностям их совершения. Отмечена необходимость всестороннего обновления института административной ответственности и национального административного деликтного законодательства.

Ключевые слова: административное правонарушение, Интернет, административная ответственность, законодательство.

Logvynenko B. O. Old offenses in new plane (administrative offenses in the Internet). The article deals with common types of administrative offenses that committed in the new plane – the Internet. Special attention is paid to the peculiarities of their commission. The author has indicated that the Internet is an important part of modern life, but because of insufficient legal regulation of information relations concerning the operation of this network, the Internet is a convenient springboard for illegal activities. The Internet is a plane for administrative, civil and criminal offenses. And all of these species are equally widespread and equally dangerous in cyberspace than committed in reality.

Some of these offenses are: disorderly conduct, shallow abduction of another's property, prostitution, copyright infringement, etc.

The author has marked the necessity of a comprehensive renewal of administrative responsibility institute and national administrative delictual legislation. Moreover, the only way to remedy the situation as soon as possible is renewal of the institute of administrative responsibility and making amendments to the existing administrative delictual legislation.

Keywords: administrative offense, Internet, administrative responsibility, legislation.

Надійшла до редакції 19.11.2014

Кузнєцов Д. В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАДІЇ ВІДКРИТТЯ СКОРОЧЕНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто особливості відкриття скороченого провадження в адміністративному судочинстві. Зроблено висновок, що відкриття скороченого провадження – це стадія адміністративного процесу, на якій суддя адміністративного суду вирішує питання про відкриття провадження у справі в адміністративному суді першої інстанції, перевіряє у заявника наявність права на звернення до суду в порядку скороченого провадження та дотримання встановленого порядку реалізації цього права.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, скорочене провадження.

Постановка проблеми. Відкриття скороченого провадження є однією з перших стадій в адміністративному судочинстві. Загальна характеристика першої стадії – відкриття провадження в адміністративній справі – полягає у

тому, що адміністративний суд розглядає справи не інакше як за відповідним зверненням, письмовою позовною заявою.

Відкриття скороченого провадження проводить суддя, який виконує комплекс процесуальних дій, визначених у ч. 3 ст. 183-2 КАСУ, а саме про відкриття скороченого провадження суд виносить ухвалу, копія якої разом з копією позовної заяви та доданих до неї документів невідкладно надсилається рекомендованим листом з повідомленням про вручення відповідачу. В ухвалі в обов'язковому порядку зазначаються строк подання заперечення проти позову, порядок його подання, а також наслідки неподання такого заперечення. Відповідач у десятиденний строк з дня одержання такої ухвали та копій документів може подати заперечення проти позову та необхідні документи або заяву про визнання позову. Якщо справа розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, то заперечення проти позову чи заява про визнання позову мають бути подані безпосередньо до канцелярії суду [1].

Аналіз правозастосовної діяльності адміністративного суду на стадії відкриття скороченого провадження свідчить про необхідність наукового виокремлення та дослідження всіх складових етапів стадії відкриття скороченого провадження, адже законодавець недостатнім чином врегулював процесуальну діяльність адміністративного суду на цій стадії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У більшості існуючих наукових досліджень основна увага приділяється лише окремим напрямом цієї проблеми. В загальному поняття та процедура звернення до адміністративного суду висвітлена Е.Ф. Демським, С.В. Ківаловим, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбідою, Н.Є. Маринчаком, О.М. Пасенюком, В. Перепелюком, А.О. Селівановою, М.В. Сірошем, Ю.М. Стариловим, В.С. Стефанюком та іншими науковцями і практиками. Ці дослідження мають важливе наукове та практичне значення, їх висновки та рекомендації сприяли та сприятимуть подальшому вдосконаленню адміністративного судочинства, однак питання відкриття скороченого провадження в науковій літературі досліджено недостатньо.

Метою даної статті є з'ясування змісту такої стадії скороченого провадження, як відкриття провадження у справі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 105 КАСУ [1] адміністративний позов подається до адміністративного суду у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником. У позовній заяві зазначаються: 1) найменування адміністративного суду, до якого подається позовна заява; 2) ім'я (найменування) позивача, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є; 3) ім'я (найменування) відповідача, посада і місце служби посадової чи службової особи, поштова адреса, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі відомі; 4) зміст позовних вимог згідно з ч. 4 і 5 ст. 105 цього Кодексу і виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, а в разі подання позову до декількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з відповідачів; 5) у разі необхідності – клопотання про звільнення від сплати су-

дового збору; про звільнення від оплати правової допомоги і забезпечення надання правової допомоги, якщо відповідний орган відмовив особі у забезпеченні правової допомоги; про призначення судової експертизи; про витребування доказів; про виклик свідків тощо; б) перелік документів та інших матеріалів, що додаються.

Позовна заява може бути надіслана до адміністративного суду поштою; може бути складена заповненням бланка позовної заяви, наданого судом. На прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надано допомогу в оформленні позовної заяви. Зазначене стосується лише надання технічної допомоги, тобто надання бланка позовної заяви, консультування щодо порядку, правильності заповнення позовної заяви та деяких процесуальних аспектів її оформлення і не може стосуватися питань кваліфікації спірних правовідносин, порад щодо способів захисту порушеного права, визначення суті спору тощо, оскільки працівник апарату суду не є особою, яка надає правову допомогу.

Тобто відкриття скороченого провадження починається з вчинення зацікавленою особою певних процесуальних дій із подання адміністративного позову.

Відповідно до ч. 3 ст. 15-1 КАС України [1], а саме після надходження позовної заяви до суду і реєстрації з допомогою автоматизованої системи документообігу суду, визначається суддя, якому передається справа за принципом вірогідності, який враховує кількість справ, що перебувають на розгляді у суддів, заборону брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну повноважень.

Суддя після одержання позовної заяви з'ясовує наявність підстав для відкриття провадження, зокрема перевіряє, чи: 1) позовну заяву подано особою, яка має адміністративну процесуальну дієздатність; 2) має представник належні повноваження (якщо позовну заяву подано представником); 3) відповідає позовна заява вимогам, встановленим ст. 106 КАСУ; 4) належить позовну заяву розглядати в порядку адміністративного судочинства; 5) належить позовну заяву розглядати в порядку скороченого провадження.

Питання про відкриття скороченого провадження у справі вирішується суддею одноособово. Значення дії суду щодо відкриття провадження у справі має надзвичайно важливе значення, оскільки саме з цього моменту мають місце матеріально-правові наслідки, що впливають із порушення адміністративної справи. Ухвала про відкриття скороченого провадження у справі, як правило, не може бути об'єктом апеляційного оскарження.

Хотілося б звернути увагу, що у ст. 183-2 КАСУ не встановлено строку, протягом якого суддя повинен прийняти рішення про відкриття скороченого провадження. Якщо звернутися до аналогії права, то строк для вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі встановлено у ст. 107 КАСУ, згідно з ч. 4 якої зазначене питання суддя вирішує протягом трьох днів з дня надходження позовної заяви до адміністративного суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків позовної заяви, у

разі залишення позовної заяви без руху та не пізніш наступного дня з дня отримання судом у порядку, передбаченому ч. 3 цієї статті, інформації про місце проживання (перебування) фізичної особи [2].

Строк, передбачений ч. 4 ст. 107 КАС України для вирішення питання про відкриття провадження у справі, є процесуальним строком, отже, обчислюється в порядку, встановленому ст. 103 КАС. Так, згідно з ч. 1 ст. 103 КАС перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язаний його початок [1]. Відповідно до ч. 5 цієї статті останнім днем строку, який закінчується вказівкою на певний день, вважається цей день.

З аналізу наведених норм вбачається, що перебіг строку, в який суд повинен вирішити питання про відкриття провадження в адміністративній справі, починається з наступного дня після дня надходження позовної заяви до суду або дня, в який закінчується строк для усунення недоліків позовної заяви, та завершується на третій день від дня початку перебігу цього строку.

У зв'язку з цим ми пропонуємо ч. 3 ст. 183-2 КАСУ доповнити положенням стосовно строку відкриття скороченого провадження. Так, питання про відкриття скороченого провадження суддя вирішує протягом трьох днів з дня надходження позовної заяви до адміністративного суду.

Про відкриття скороченого провадження у справі чи відмову у відкритті провадження у справі суддя, згідно з ч. 3 ст. 183-2 КАСУ, постановляє ухвалу [1].

Такий процесуальний документ, як ухвала, Кодекс адміністративного судочинства України (ст. 3) визначає як письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання.

Зміст ухвали про відкриття провадження у справі повинен відповідати вимогам ч. 5 ст. 107 КАС. Виходячи з аналізу положень цієї статті, в ухвалі про відкриття скороченого провадження повинні бути зазначені такі обов'язкові елементи: 1) найменування адміністративного суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив скорочене провадження в адміністративній справі, номер справи; 2) ким і до кого пред'явлено адміністративний позов; 3) зміст позовних вимог; 4) пропозиція відповідачу подати у зазначений строк письмові заперечення проти позову та докази, які у нього є, а також порядок подання такого заперечення; 5) строк подання заперечення проти позову, а також наслідки неподання такого заперечення; 6) відомості про суддю, який буде розглядати справу в порядку скороченого провадження.

Відповідач у десятиденний строк з дня одержання такої ухвали та копій документів може подати заперечення проти позову та необхідні документи або заяву про визнання позову. Якщо справа розглядається судом за місцезнаходженням відповідача, то заперечення проти позову чи заява про визнання позову мають бути подані безпосередньо до канцелярії суду (ч. 3 ст. 183-2 КАС) [1].

Копія ухвали про відкриття провадження в адміністративній справі невідкладно після постановлення надсилається особам, які беруть участь у справі,

разом з інформацією про їхні процесуальні права й обов'язки. Відповідачам надсилаються також копії позовної заяви та доданих до неї документів.

Висновки. Підсумовуючи, можемо дійти висновку, що відкриття скороченого провадження – це стадія адміністративного процесу, на якій суддя адміністративного суду вирішує питання про відкриття провадження у справі в адміністративному суді першої інстанції, перевіряє у заявника наявність права на звернення до суду в порядку скороченого провадження та дотримання встановленого порядку реалізації цього права.

Процесуальна діяльність адміністративного суду з відкриття скороченого провадження у справі в суді першої інстанції має велике значення для забезпечення права особи на судовий захист і реалізації всього комплексу завдань і цілей адміністративного судочинства. Саме на цій стадії вирішується питання про наявність умов, з якими закон пов'язує саму можливість виникнення скороченого провадження в суді щодо розгляду та вирішення по суті конкретної адміністративної справи. Саме на стадії відкриття скороченого провадження визначаються передумови реалізації права особи на судовий захисті, з'ясовується наявність підстав та встановлюється порядок реалізації такого права.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (з подальшими змінами) // ВВР України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.

2. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 27.08.2012 № 1909/12/13-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1909760-12>.

Кузнецов Д. В. Общая характеристика стадии открытия сокращенного производства. Рассмотрены особенности открытия сокращенного производства в административном судопроизводстве. Сделан вывод, что открытие сокращенного производства – это стадия административного процесса, на которой судья административного суда решает вопрос об открытии производства по делу в административном суде первой инстанции, проверяет у заявителя наличие права на обращение в суд в порядке сокращенного производства и соблюдения установленного порядка реализации этого права.

Ключевые слова: административный процесс, административное судопроизводство, сокращенное производство.

Kuznetsov D. V. General characteristics of the stage of opening of brief proceeding. In the article the features of opening of brief realization are considered in the administrative rule-making. Drawn conclusion, that opening of brief realization is the stage of administrative process, on that the judge of administrative court decides a question about opening of realization in business in the administrative court of the first instance, checks up for a declarant the presence of right on an address to the court in order of brief realization and observance of the set order of realization of this right.

Opening of brief realization is one of the first stages in the administrative rule-making. General description of the first stage is opening of realization in business - consists in that an administrative court takes shipping not differently as after a corresponding appeal, by the writing point of claim and only at presence of that can open realization on administrative business .

Judicial activity of administrative court on opening of brief realization in business in a trial court matters very much for providing of right for personality on judicial defence and realization of all complex of tasks and aims of the administrative rule-making. Exactly here on this stage a question decides about the presence of terms with that a law binds possibility of origin of brief realization in a court in relation to consideration and decision on a creature certain administrative

business. Exactly on the stage of opening of brief realization pre-conditions of realization of right for personality are determined on judicial defence, the presence of grounds turns out and established order realization of such right.

Keywords: *administrative procedure, administrative proceeding, brief proceeding.*

Надійшла до редакції 27.11.2014

Любович В. Ю.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

СУТНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СПРАВІ

На підставі здобутків процесуальних наук здійснено спробу розкрити сутність судового рішення в адміністративній справі. Обґрунтовано, що судове рішення в адміністративному судочинстві є основним і найважливішим актом правосуддя, постановленим у встановленому законом порядку, оформленим у вигляді процесуального документа, яким вирішується публічно-правовий спір і який спрямований на захист прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Ключові слова: *адміністративний процес, адміністративне судочинство, судове рішення.*

Постановка проблеми. Різний підхід до вивчення сутності рішення адміністративного суду і складність самої проблеми призвели до того, що у теорії адміністративного процесуального права питання єдиного трактування сутності судового рішення не вироблено, кожен автор виділяє й зосереджує увагу на тих сторонах, які він вважає найбільш важливими для свого дослідження. Правильне розуміння юридичної природи судового рішення в адміністративному судочинстві має важливе теоретичне та практичне значення, тому що винесення справедливого і законного рішення у справі можливо лише тоді, коли суд буде мати чітке уявлення про сутність того акта, який він ухвалює.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сьогодні проблематика законної сили судових рішень в адміністративному судочинстві України представлена працями таких провідних дослідників у сфері юридичного процесу, як: Ю.А. Борисова, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, Є.В. Васьковський, К.В. Гусаров, Ю.М. Грjшевий, В.В. Комаров, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, Д.М. Притика, Ю.Д. Притика, О.М. Толочко, О.І. Угриновська, С.Я. Фурса, О.М. Шиманович, М.Й. Штефан та ін.

Однак питання сутності судового рішення в адміністративному судочинстві вказаними науковцями висвітлювалися недостатньо.

Метою цієї статті є з'ясування сутності правової природи судового рі-

шення в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. У ході здійснення правосуддя в адміністративних справах адміністративний суд вирішує дуже багато різних за своїм змістом питань та за юридичним характером дій, зокрема вирішує справу по суті, клопотання сторін, приймає ухвалу про відкриття провадження, рішення про закриття справ тощо. У таких випадках всі волевиявлення та судження адміністративного суду з будь-яких питань мають імперативний зміст, владний характер і втілюються у чітко визначену правову форму – судові рішення. Отже, судові рішення в адміністративному судочинстві є узагальненим терміном для всіх судових актів, які ухвалює суд під час розгляду адміністративної справи.

Згідно зі ст. 158 КАСУ в адміністративному судочинстві судові рішення, яким суд вирішує спір по суті, викладається у формі постанови. Судове рішення, яким суд зупиняє чи закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або приймає рішення щодо інших процесуальних дій, клопотань, викладається у формі ухвали. Тобто в адміністративному судочинстві існує два види судових рішень – постанова та ухвала.

Щодо сутності судових рішень, то слід зазначити, що в юридичній літературі існують різні думки.

Наприклад, автори підручника за редакцією В.В. Комарова «Курс цивільного процесу», аналізуючи сутність судового рішення в цивільному процесі, зазначають, що одні дослідники розглядають рішення як наказ суду, звернений до сторін й інших осіб, які беруть участь у справі, інші – як владне підтвердження спірного правовідношення, що перетворює його через примусове веління на безспірне загальнообов'язкове правило поведінки не тільки для сторін, але і для всіх, порушення якого може потягти за собою певні юридичні наслідки. Деякі автори розглядають питання сутності судового рішення у зв'язку із завданнями, формою та змістом судової діяльності. Деякі пізніше вчені намагались новелізувати цю проблему і висловили думку, що сутність судового рішення визначається нормою права, яке застосовується судом як органом державної влади з метою регулювання суспільних відносин. Окремим напрямом дослідження проблеми судового рішення стала його інтерпретація як акта правосуддя та як процесуального документа, в якому викладено цей акт.

Таким чином, особлива юридична та соціальна природа судового рішення дає підстави вважати його насамперед актом реалізації легітимної судової влади, що здатний привести в дію універсальний механізм захисту права. Тому природа судової влади та ті риси, які характеризують правосуддя як форму її реалізації, мають стати тими вихідними положеннями, що визначають сутність судового рішення [1, с. 626-627].

Наприклад, Я.П. Синицька, досліджуючи питання судового рішення в адміністративному судочинстві, зазначає, що судові рішення – це акт здійснення державної влади, що ухвалюється від імені держави. Суд при відправленні правосуддя здійснює в специфічних формах державну владу. І якщо за-

кон є загальним волевиявленням держави, то судові рішення є волевиявленням її органу. Судове рішення здійснює волю держави стосовно таких фактів і відносин шляхом застосування до них норми права, визнаючи наявність або відсутність правовідносин, змінюючи і припиняючи їх [2, с. 683].

Таким чином, в юридичній літературі сутність судового рішення розглядають як акт правосуддя, в якому підтверджується наявність або відсутність правовідносин; як наказ суду; як акт застосування норми права; як акт здійснення судової влади. Судовим рішенням підтверджується або спростовується факт правовідносин, воно має елементи наказу, а також є результатом здійснення судової влади.

В юридичній літературі також відсутні єдині погляди щодо ознак судового рішення. З цього приводу зазначалось, що суть судового рішення опосередковується метою і завданням цього процесуального акта як акта органу судової влади. Визначення суті рішення суду тим, чим воно об'єктивно є в реальній дійсності серед актів органів суду та інших органів держави, стане можливим, якщо виходити із завдань цивільного судочинства, з особливостей правосуддя, його функцій щодо застосування норм права до фактичного складу правового питання, що було предметом дослідження суду, із суб'єктивних та об'єктивних меж судового рішення. Оскільки судові рішення є актом правосуддя, у цивільних справах визначення його суті невіддільно від завдань і мети правосуддя, на досягнення яких воно спрямоване, від політичної, економічної і юридичної його характеристики [1, с. 627].

З'ясовуючи сутність судового рішення в адміністративному судочинстві, необхідно визначити цілі та основні завдання цього процесуального акта, його внутрішню природу.

Наприклад, Я.П. Синицька зазначає, що певною мірою рішення суду має властивості, подібні до властивостей норм права. Судове рішення також виражає волю держави, як і норма права, воно є юридично обов'язковим і складає частину механізму правового регулювання. Але якщо припустити, що суд своїм рішенням створює нові, конкретні правила поведінки, то виходить, що рішення суду за своєю силою та змістом є подібним до норм права, оскільки рішенням, як і нормою права, встановлюються правила поведінки. Проте судові рішення діє тільки на підставі юридичних норм. Державно-владне розпорядження, що міститься в рішенні, має індивідуальний характер та не створює особливих правил, придатних для інших випадків. Реалізація правових норм судом являє собою застосування однакового масштабу до різних людей [2, с. 683].

Не можна не звернути увагу й на положення Пленуму Верховного Суду України, який у своїй постанові “Про судові рішення” звертає увагу судів на те, що судові рішення – це акт правосуддя, який ухвалений згідно з нормами матеріального і процесуального права, конституційними засадами і принципами адміністративного судочинства та є обов'язковим до виконання на всій території України [3].

Постанова – письмове рішення суду в адміністративній справі, в якому

вирішуються вимоги адміністративного позову (п. 12 ч. 1 ст. 3 КАС), тобто вирішення судом спору по суті. Ухвала – письмове або усне рішення суду в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання (п. 13 ч. 1 ст. 3 КАС) [3].

Цікавою є позиція Я.П. Синицької, що судові рішення в адміністративному судочинстві – це, перш за все, акт із застосування права, який має певні особливості: 1) разове значення; 2) офіційний документ, який виражає волю держави та ухвалюється компетентними органами; 3) викликає певні юридичні наслідки індивідуального характеру; 4) визнає індивідуальну міру можливої і належної поведінки для конкретних учасників адміністративного судочинства; 5) є зовнішнім формальним закріпленням результату правозастосування в кожній адміністративній справі; 6) спосіб реального ведення в житті державного примусу; 7) має відповідати закріпленням в адміністративному законодавстві вимогам.

Судовим рішенням підсумовується комплекс застосування судом матеріальних та процесуальних норм, причому останні регламентують діяльність суду і забезпечують тим самим правильність застосування норм матеріального права [2, с. 683].

Висновки. Аналіз наукових позицій та законодавства дозволяє дійти певних висновків стосовно сутності судового рішення в адміністративному судочинстві. Так, судові рішення в адміністративному судочинстві дійсно підтверджують наявність або відсутність між сторонами певних правовідносин.

Судове рішення містить й елементи наказу, адже в ньому (судовому рішенні) адміністративний суд від імені держави визначає для сторін виконання певних дій з реалізації спірних правовідносин.

Судові рішення в адміністративному судочинстві також опосередковуються метою та завданнями адміністративного судочинства, визначеними у ст. 2 КАСУ, а саме спрямовані на захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ. Тому визначення судового рішення в адміністративному судочинстві є невід'ємним від мети та завдань цього виду правосуддя.

Прийняттям судового рішення завершується стадія судового розгляду справи. Таким чином, судові рішення в адміністративному судочинстві виступає процесуальним актом, який підсумовує розгляд адміністративної справи і яким завершується вирішення публічно-правового спору. Відтак, рішенням адміністративного суду усувається публічно-правовий спір між особою та суб'єктом владних повноважень.

Отже, судові рішення в адміністративному судочинстві є основним і

найважливішим актом правосуддя, постановленим у встановленому законом порядку, оформленим у вигляді процесуального документа, яким вирішується публічно-правовий спір та який спрямований на захист прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Бібліографічні посилання

1. Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
2. *Синицька Я. П.* Юридична природа судового рішення в адміністративному судочинстві / Я. П. Синицька // Форум права : зб. наук. праць. – 2011. – № 4. – С. 681-685.
3. Про судові рішення в адміністративній справі : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 7 від 20.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>.

Любович В.Ю. *Сущность судебного решения в административном деле.* На основе достижений процессуальных наук осуществляется попытка раскрыть сущность судебного решения в административном деле. Обосновывается, что судебное решение в административном судопроизводстве является основным и важнейшим актом правосудия, постановленным в установленном законом порядке, оформленным в виде процессуального документа, которым решается публично-правовой спор и который направлен на защиту прав, свобод и интересов в сфере публично-правовых отношений.

Ключевые слова: *административный процесс, административное судопроизводство, судебное решение.*

Lyubovych V. Yu. *Essence of judgment in administrative case.* On the basis of achievements of legal sciences the author has made an attempt to expose essence of judgment in administrative case. It has been grounded, that a judgment in the administrative rule-making is the basic and major act of justice, decreed in the order set by a law, executed as judicial document, a public dispute and what directed protection of rights, freedoms and interests decide that in the field of public relations.

The analysis of scientific positions and legislation has allowed to make conclusions in relation to essence of judgment in the administrative rule-making. A judgment in the administrative rule-making really confirms a presence or absence between parties of certain legal relationships. A judgment contains the elements of order, in fact in it (court decision) an administrative court on behalf of the state determines implementation of certain actions of realization of litigions legal relationships for parties. The making of judgment in the administrative rule-making is inalienable from an aim and tasks of this type of justice.

The making of judgment is complete the stage of judicial trial of the case. Thus, a judgment in the administrative rule-making comes forward as a judicial act that summarizes the trial of administrative case and that is complete the decision of public dispute. Thus the decision of administrative court removes a public dispute between a person and subject of imperious plenary powers.

Keywords: *administrative proceeding, administrative rule-making, judgment.*

Надійшла до редакції 27.11.2014

Молчанов Р. Ю.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

ДОСВІД ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто досвід оцінки оперативно-службової діяльності поліції іноземних держав та його впровадження в Україні. Визначено проблеми у здійсненні оцінки ефективності оперативно-службової діяльності підрозділів міліції України. Наведено досвід оцінки діяльності поліцій Великої Британії, США, Німеччини. Значну увагу приділено існуючому стану системи МВС, факторам оцінки діяльності, яка закладена в Концепції першочергових заходів реформування системи МВС та Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України.

Ключові слова: діяльність поліції, оцінка ефективності, реформування правоохоронних органів.

Постановка проблеми. З моменту набуття Україною незалежності відбулися значні політичні, економічні та соціальні перетворення, значна демократизація суспільних відносин, пов'язана з прийняттям Конституції у 1996 р. Значною віхою у розбудові незалежної держави стало підписання 27 червня 2014 р. Угоди між Україною та Європейським Союзом про асоційоване членство. Цій події передувала тривала боротьба прогресивних сил українського народу, яка вилилася у Революцію Гідності, що для всього світу стала символом прагнення народу України до сталих демократичних цінностей, гарантій прав та свобод громадян. Боротьба ще не закінчилася, тому що на Сході нашої країни триває антитерористична операція проти супротивників демократичного суверенного розвитку України.

Одним із важливих чинників входження України до співдружності європейських держав має бути подолання корупції, проведення реформ. Реформа міліції має на меті створення правових, організаційних, соціальних, політичних важелів протидії злочинності, побудову Міністерства внутрішніх справ європейського зразка.

Сучасний вимір України вимагає спрямування основного вектору розвитку на створення демократичного суспільства, здатного забезпечити кожному громадянину реалізацію його здібностей і задоволення його життєвих потреб. Проте цей процес супроводжуються рядом негативних тенденцій, що загрожують функціонуванню державного механізму [1, с. 4].

Європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство

права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист. Одним із таких завдань є утворення Міністерства внутрішніх справ як цивільного органу європейського зразка.

Авторитет влади у сфері протидії злочинності залежить не стільки від показників розкриття кримінальних правопорушень, скільки від довіри населення до правоохоронних органів як до захисників індивідуальних і суспільних інтересів, додержання силовими структурами принципу верховенства права.

Рівень довіри громадян до міліції максимально сягав лише 3-5%, а після подій Євромайдану цей показник, за даними Інституту соціології Національної академії наук України, впав до 0,8%. Причинами такого вкрай низького кредиту довіри населення до правоохоронців стали системні недоліки в діяльності органів внутрішніх справ України [2, с. 2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми реформування та діяльності системи органів МВС України тісно пов'язані з проблемами адміністративно-правового реформування, провідниками та дослідниками якого, зокрема, є В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.О. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, В.В. Доненко, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломoeць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, Р.С. Мельник, В.Ф. Опришко, О.І. Остапенко, В.П. Петков, Д.В. Приймаченко, О.П. Рябченко, В.К. Шкарупа, М.М. Тищенко, Х.П. Ярмакі та ін.

Окремі питання з розвитку проблеми реформування системи органів МВС України та поліцейських систем іноземних держав досліджували М.І. Ануфрієв, В.С. Венедіктов, С.М. Гусаров, В.С. Гуславський, В.О. Заросило, Д.П. Калаянов, О.М. Ключев, В.В. Ковальська, В.В. Конопльов, О.П. Коренев, М.В. Корнієнко, С.О. Кузніченко, А.М. Куліш, М.Н. Курко, К.Б. Левченко, О.А. Мартиненко, Н.П. Матюхіна, О.М. Музичук, О.В. Негодченко, С.В. Петков, Г.О. Пономаренко, О.Ю. Синявська, Ю.Ф. Кравченко, Х.П. Ярмакі.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу міжнародного досвіду, юридичної літератури, чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів з'ясувати окремі особливості оцінки поліції іноземних держав та шляхи їх впровадження з урахуванням європейського розвитку держави і реформи правоохоронної системи та МВС України зокрема.

Виклад основного матеріалу. Наразі потребує уваги питання ефективності діяльності Міністерства внутрішніх справ України, що обумовлюється новою соціально-політичною ситуацією в Україні, анонсованою необхідністю побудови МВС європейського зразка, що має відбуватися через розширення його організаційно-функціональної частини за рахунок здійснення керівництва державними прикордонною та міграційною службами тощо. Зазначене має відбуватися прозоро, публічно, під контролем громадянського суспільства, спрямовуватися на досягнення стратегічної мети – входження до Європейського Союзу.

Як справедливо зазначає І.В. Зозуля, система органів МВС України все ще має багато невирішених проблем, пов'язаних із невідповідністю їх діяль-

ності саме міжнародним стандартам захисту прав людини, каральною спрямованістю, дублюванням функцій з іншими правоохоронними органами, громіздким центральним апаратом, незадовільним організаційно-правовим і кадровим забезпеченням їх діяльності. До МВС України та системи його органів, що з 1996 р. за Постановою Кабінету Міністрів України № 456 перебувають у стані реформування, застосовувані з того часу з метою їх удосконалення заходи постійно зазнавали численних невдач, що прямо пов'язується тільки з відсутністю їх належного наукового обґрунтування [3, с. 1].

Виклад основного матеріалу. Європейський вектор розвитку України вимагає переоцінки діяльності всіх складових публічної влади, спрямування їх функціонування на забезпечення прав і свобод громадянина. Особливе місце тут посідає реформа правоохоронної сфери, зокрема Міністерства внутрішніх справ. Розуміючи суспільний запит на негайну реформу МВС, після розширеного засідання колегії МВС за участю Голови Верховної Ради України Експертна Рада МВС презентувала Основні заходи щодо реформування правоохоронного відомства. 22 жовтня 2014 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію реформування МВС та Стратегію розвитку органів внутрішніх справ. Таким чином, в Україні розпочато стратегічну реформу міліції, завдяки якій замість карального органу буде створено сучасне європейське правоохоронне відомство, місія якого – служити та захищати [2].

У Стратегії розвитку органів внутрішніх справ дається короткий опис стану МВС, в якому зазначається, що у 2013 р. органи та підрозділи Міністерства внутрішніх справ України нараховували 261 тис. осіб, включаючи персонал внутрішніх військ, курсантів та цивільних службовців. Така кількість у 1,5 рази перевищувала середній європейський показник (300 поліцейських на 100 тис. населення) та була майже вдвічі більшою, ніж передбачають рекомендації ООН – 222 поліцейських на 100 тис. населення. При 21 млн. 840 тис. осіб економічно активного населення це означало, що кожний 83-й працюючий громадянин отримував зарплату від МВС.

Враховуючи, що в сучасній Україні правоохоронні органи повинні бути, насамперед, сервісними службами, що допомагають суспільству влаштувати безпечний та законний добробут у власній країні, пропонується запровадити Стратегію розвитку органів внутрішніх справ України, яка передбачає формування МВС як інституту європейського зразка та формування поліції як основного виконавця завдання щодо забезпечення безпеки населення [4, с. 2].

Ефективність роботи МВС буде вимірюватися за системою нових критеріїв, серед яких найбільш суттєвими є: якість реагування на повідомлення населення, якість стосунків громадян з персоналом МВС, активність поліцейського персоналу в розв'язанні поточних проблем мешканців району, різноманітність заходів з метою зміцнення правопорядку, інтенсивність робочих зв'язків із органами самоврядування, державної влади, засобами масової інформації.

З огляду на актуальність питань трансформації сучасної міліції вважаємо за необхідне звернути увагу на окремі критерії ефективності оперативно-службової діяльності поліції іноземних держав. Проведений нами аналіз за-

рубіжної літератури дозволяє дійти висновку, що за кордоном не існує єдиних критеріїв та методик оцінки оперативно-службової діяльності. У різних державах підходи до її напрацювання мають багато схожого, але різняться залежно від особливостей історичного, державно-правового характеру. Більшість закордонних спеціалістів вважають поліцейську діяльність, окремі її аспекти такими, що не піддаються кількісній оцінці [5, с. 253].

Зокрема, зарубіжні дослідники проблеми в США, з одного боку, вказують, що діяльність поліції у своїй сукупності не підлягає подібному оцінюванню. Тим не менш, слід орієнтуватися на її результативність, яка залежить від відповідної діяльності інших відомств. До уваги, на їх погляд, слід враховувати якість роботи інших установ, в першу чергу судів, пенітенціарної системи, юстиції.

Найбільш часто у США використовуються такі критерії: 1) дані про рівень злочинності; 2) кількість арештів щодо кожної категорії злочинів; 3) показник у відсотках кримінальних справ, щодо яких завершено слідство; 4) кількість скарг на поліцію; 5) службове навантаження на поліцейського; 6) імідж в очах громадськості. Разом з тим вважається, що зазначених показників недостатньо і тому доцільно враховувати такі позиції, як оцінка отриманого результату під час досягнення тієї чи іншої мети, а також оцінка використаних ресурсів (матеріальних та людських) [6, с. 598].

У Великій Британії, яка має відносно децентралізовану поліцейську структуру, існують власні критерії оцінки поліцейської діяльності, наприклад: 1) плинність кадрів; 2) кількість скарг на поліцію; 3) зростання або зниження кількості злочинів; 4) здатність усувати недоліки в роботі. Мають місце також такі показники, як зростання та зниження кількості виявлених поліцією злочинів; зменшення та утримання на належному рівні внутрішніх соціальних конфліктів, сутичок тощо.

У ФРН на першому місці серед критеріїв посідає розкриття злочинів. Рівень розкриття злочинів є одним з основних кількісних показників ефективності оперативно-службової діяльності поліції. Разом з тим звертається увага на такі показники, як професійне виконання своїх функцій, найбільш оптимальне використання матеріальних та людських ресурсів, швидкість реагування на пригоди, надійність охорони об'єктів, ефективне попередження та припинення масових безладів та групових сутичок, рівень підготовленості до дій в екстремальних та надзвичайних ситуаціях [7, с. 240].

Як бачимо, у провідних країнах світу відсутні єдині критерії оцінки ефективності діяльності поліції. Пошуки оптимального варіанту тривають. Слід зазначити, що самі критерії можуть змінюватися залежно від стану злочинності та криміногенної обстановки в кожній країні. Міжнародні організації використовують для оцінки стану злочинності та стану правосуддя в країні такі показники: 1) кількість зареєстрованих поліцією (прокуратурою) злочинів, їх динаміка; 2) розкриття злочинів; кількість засуджених; 3) кількість засуджених, які утримуються у виправних установах.

В цілому всі закордонні дослідники єдині в тому, що оцінку діяльності

поліції має робити населення регіону, держави в цілому. Причому слід мати на увазі, що різні категорії осіб оцінюють діяльність поліції по-різному. Так, потерпілі, жертви злочинів використовують такі показники, як затримання та арешт злочинця, розкриття злочину, відшкодування шкоди, покарання злочинця. В цілому населення будує своє уявлення про діяльність поліції на таких показниках, як спокійна обстановка в місті проживання, щільність та присутність поліцейських, їх готовність прийти на допомогу навіть в ситуаціях некримінального характеру.

На наш погляд, при визначенні критеріїв ефективності діяльності міліції України слід обов'язково враховувати фактор адміністраційно-юрисдикційної діяльності міліції, який займає значну частку повноважень, що впливають як на ефективність власної діяльності, так і на імідж міліції в цілому. Розвиток оновленої доктрини адміністративного права призводить до переоцінки адміністративно-деліктного та кримінального законодавства, а зростання адміністративної деліктності в усіх сферах вимагає відповідної реакції від правоохоронної системи. Крім здійснення низки заходів, спрямованих на забезпечення доброчесності на публічній службі, запобігання корупції в органах виконавчої влади, потребує реформування процедура діяльності цих органів, враховуючи, що більшість із зазначених заходів має бути здійснена в рамках адміністративної реформи (зменшення дискреційних повноважень, відкритість та прозорість адміністративних рішень, обмеження можливостей для контактів між чиновником та клієнтом, врегулювання порядку надання адміністративних послуг тощо) [8, с. 8].

У сучасній Україні правоохоронні органи повинні бути, насамперед, сервісними службами, що допомагають суспільству влаштувати безпечний та законний добробут у власній країні, на реалізацію чого запроваджено саме Стратегію розвитку органів внутрішніх справ України, яка передбачає формування МВС як інституту європейського зразка та формування поліції як основного виконавця завдання щодо забезпечення безпеки населення.

Враховуючи спрямування реформи міліції на сервісне забезпечення населення, слід ефективність її роботи визначати саме з позиції оцінки цієї діяльності населенням. Втім, зазначена оцінка притаманна так званим «зовнішнім» функціям, власне для виконання яких той чи інший підрозділ і створюється. В цілому ж створюється відповідна структура, яка координує всю систему на виконання тих завдань, які спрямовані на потребу суспільства. Втім, якщо поглянути на відносини «внутрішні», які стосуються організації самого відомства, то існує система звітності за результатами діяльності кожного підрозділу, яка містить в собі кількісні показники. До недавнього часу саме такі показники презентувалися суспільству як результати діяльності міліції. Особливо це було наочним у результатах розкриття злочинів, направлення матеріалів до суду, порушення кримінальних справ, кількості складених протоколів тощо. Все це призводило до приховування злочинів, різних фальсифікацій, бездумного складання протоколів про адміністративні правопорушення, де головною була кількість складених протоколів. При

цьому, хоча зазначені показники стосувалися різних сфер оперативної службової діяльності, при порівнянні з минулими роками цифри, наприклад, складання протоколів про адміністративні правопорушення, мали бути більшими. Таким чином, існуючі критерії оцінки діяльності породжували стимулювання цієї роботи на ці показники. Тому самі по собі показники роботи ставали головними чинниками у діяльності міліції, а захист прав і свобод громадян – другорядним.

Сучасна ситуація з реформуванням МВС України відбувається в рамках реформ, запропонованих Президентом України, а саме «Стратегії реформ – 2020». Реформи мають бути системними, стосуватися одразу всіх політичних, економічних та соціальних інституцій. Саме тому «Стратегія-2020» передбачає 60 реформ та спеціальних програм, розпочати які треба майже одночасно. Президентом визначено вісім пріоритетних сфер, зміни в яких або вирішують найгостріші проблеми, або створюють інституційні передумови для проведення інших реформ. Цими пріоритетами названі антикорупційна та судова реформи, реформа правоохоронних органів, децентралізація та реформа державного управління, податкова реформа. Також серед названих Президентом пріоритетів – дерегуляція та розвиток підприємництва, реформа системи безпеки та оборони, реформа охорони здоров'я [9].

З метою забезпечення єдиної, узгодженої державної політики реформ в Україні, налагодження ефективного механізму взаємодії державних органів та інститутів громадянського суспільства у процесі здійснення реформ, із залученням до співпраці з цих питань міжнародної спільноти, впровадження системного підходу до стратегічного планування, узгодження позицій та моніторингу реалізації реформ щодо забезпечення сталого розвитку України як передумови зростання добробуту її населення, досягнення європейських стандартів забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина утворено Національну раду реформ як спеціальний консультативно-дорадчий орган при Президентові України з питань стратегічного планування, узгодження позицій щодо впровадження в Україні єдиної державної політики реформ та їх реалізації [10].

Недосконалість організації управління органами внутрішніх справ призводить до збільшення часу, необхідного для реагування на порушення прав і свобод людини і громадянина, підриває довіру населення до діяльності системи органів внутрішніх справ у цілому та негативно впливає на своєчасність і ефективність заходів, спрямованих на захист та реалізацію визначених Конституцією України та законами прав і свобод.

Наявність в апаратах Міністерства внутрішніх справ та центральних органів виконавчої влади низки структурних підрозділів з ідентичними завданнями і функціями, повільне впровадження сучасних технічних засобів контролю і документообігу, значна кількість підприємств, установ та організацій, що належать до сфери їх управління, а також відомчих наукових, медичних і навчальних закладів зі спорідненими завданнями та функціями призводить до бюрократизації діяльності та не сприяє ефективному використанню людських ресурсів і бюджетних коштів.

Дублювання повноважень окремих органів та підрозділів супроводжується завищеним відсотком управлінського персоналу та породжує внутрішню конкуренцію [2].

Визначальними недоліками є застаріла структура МВС та система відомчого управління, які утримують МВС на стадії непропорційно великого «міністерства міліції». Дублювання функцій різних підрозділів у цьому «міністерстві» супроводжується завищеним відсотком чисельності управлінського персоналу та внутрішньою конкуренцією між департаментами. Недосконала та повільна система прийняття управлінських рішень не сприяє гнучкому управлінню підрозділами, ефективному реагуванню на ситуацію та відповідальному ставленню керівників місцевого рівня до виконання своїх обов'язків як менеджерів [4].

У сучасних умовах ефективна правоохоронна діяльність працівників органів внутрішніх справ неможлива без усвідомлення суті поточних реформ. Від глибини внутрішнього змісту реформ і законів, що їх впроваджують, залежить правомірність працівників міліції щодо реалізації програми – перебудови правової держави [11, с. 279].

Протягом існування незалежної держави правоохоронна система України зазнала багатьох як кардинальних, так і менш значних змін, які відбувалися в межах здійснення правової та адміністративної реформ. Проте стверджувати, що в наш час створено її оптимальну систему, передчасно. Ці перетворення стосувалися всіх правоохоронних органів, в тому числі і міліції. Погляди щодо соціального призначення міліції в суспільстві різні і нерідко далекі від тих, які повинні бути в правовій державі. Сталого сучасного уявлення про роль міліції в суспільстві все ще немає [12, с. 9]. Тому основною метою Концепції подальшого реформування системи МВС є формування нової моделі діяльності органів та підрозділів органів внутрішніх справ як на центральному, так і на місцевому рівнях управління, що забезпечить розв'язання покладених на них Конституцією України та чинним законодавством завдань з охорони життя і здоров'я, прав і свобод людини і громадянина, а також захист суспільних державних інтересів.

Національна правоохоронна система, невід'ємним суб'єктом якої є органи міліції, вже не один рік функціонує в умовах постійного реформування, наслідками якого стали зміна її організаційно-штатної структури, зменшення мілітаризованості та дещо більша відкритість для населення. Проте таке реформування не вирішило основного завдання, а саме переорієнтації діяльності правоохоронних органів у цілому та міліції зокрема із каральної у соціально-обслуговуючу (сервісну), основним об'єктом охорони та захисту якої повинні стати права, свободи і законні інтереси фізичних осіб та права і законні інтереси юридичних осіб. Правоохоронна система України сьогодні не здатна ефективно виконувати покладені на неї державою функції та завдання і ще не позбулася таких негативних наслідків радянської правоохоронної системи, як надмірна централізація, мілітаризація, бюрократизм і карально-репресивний характер службової діяльності. Крім того, кардинального пере-

гляду потребує перелік завдань, функцій та повноважень міліції, а її структура, форми та напрямки взаємодії і координації з іншими правоохоронними органами, методика оцінювання якості правоохоронної діяльності міліції – удосконалення [13, с. 1].

Висновки. Подальший рух України до європейського простору зумовлює нагальність питання реформування всієї правоохоронної системи держави, що має відбуватися в руслі формування засад нової доктрини адміністративного права, за якою головним завданням даної галузі права є забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Зазначені нами окремі особливості міжнародного досвіду оцінки ефективності діяльності підрозділів поліції мають впроваджуватися у подальшому, спиратися на обновлюване законодавство в цій сфері, знайти своє втілення у Законі України «Про поліцію», інших законах та відомчих нормативних актах.

Бібліографічні посилання

1. Електронний ресурс. – Режим доступу : www.pravo.org.ua.
2. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/729456660477776:0>.
3. *Зозуля І. В.* Теорія і практика реформування системи органів МВС України: адміністративно-правові засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / І. В. Зозуля ; Дніпропетр. держ. ун-т внутрішніх справ – Д., 2011. – 42 с.
4. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.facebook.com/arsen.avakov.1/posts/729456660477776.
5. The Police Journal. – July-September, 2004. – V. XLVII. – № 3. – P. 253-256.
6. *Leonard V., More X.* The Measurement of Police Productivity. – N.Y., 1982. – P. 580-610.
7. Kriminalistik. – 1988. – № 5. – P. 239-242.
8. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/1699-18.
9. Стратегія реформ – 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/news/31289.html.
10. Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні : Указ Президента України від 23 липня 2014 року № 614/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/614/2014.
11. *Корнієнко М. В.* Структурна реформа МВС: проблеми та перспективи / М. В. Корнієнко // *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ* : зб. наук. пр. – 2006. – № 1. – С. 5-10.
12. *Корнієнко М. В.* Реформа МВС: функціональний і кадровий аспекти / М. В. Корнієнко // *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ* : зб. наук. пр. – 2006. – № 2. – С. 3-6.
13. *Ковальська В. В.* Міліція в системі правоохоронних органів держави (адміністративно-правові аспекти) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / В. В. Ковальська. – К., 2009. – 37 с.

Молчанов Р. Ю. Опыт оценки эффективности оперативно-служебной деятельности полиции иностранных государств и его внедрение в Украине. Определены проблемы осуществления оценки эффективности деятельности подразделений милиции Украины. Приводится опыт оценки деятельности полиции Великобритании, США, Германии. Сделан вывод о том, что формирование новой доктрины административного права, главной задачей которой является реализация и защита прав и свобод человека, должно повлиять на реформирование правоохранительных органов.

Ключевые слова: *деятельность милиции, оценка эффективности, реформирование*

правоохранительных органов.

Molchanov R. Yu. Experience of evaluation of effectiveness of police operational activity of foreign countries and its use in Ukraine. The experience of assessing of the police operational activity of foreign countries and the possibility of its implementation in Ukraine has been considered. The author has defined problems of performance of evaluation of militia activities in Ukraine. He has exposed the experience of the evaluation of the police activities in the UK, the USA and Germany.

A considerable attention is paid to the existing system of the Ministry of Interior, to the factors of evaluation of the activities that are inherent in the Concept of priority measures to reform the Ministry of Interior and in the Strategy of Development of internal affairs bodies of Ukraine. The author has supported the provisions of these documents that the efficiency of the Ministry of Internal Affairs will be judged on the new system of criteria, among which the most important are: the quality of response to call of the population, the quality of communication with citizens of the Interior Ministry personnel, activity of police personnel in resolving current problems of the community, a variety of measures strengthening the rule of law, the intensity of working relationships with local governments, public authorities, and the media.

Formation of the new doctrine of administrative law, whose main objective is the realization and protection of human rights and freedoms, should affect the reform of law enforcement agencies.

Keywords: militia activity, evaluation of effectiveness, reforming of law enforcement agencies.

Надійшла до редакції 24.12.2014

Тищенко І. О.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

ПРАВОВА ПРИРОДА ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

З'ясовано правову природу електронних послуг в Україні, що є одним із видів адміністративних послуг, які надаються населенню. Поширення електронних послуг є головною умовою наближення влади до населення, оперативного задоволення потреб громадян, захисту їх прав та інтересів.

Ключові слова: послуги, адміністративні послуги, електронні послуги, електронне врядування.

Постановка проблеми. Ефективне і вільне здійснення прав людини – одна з головних ознак демократичного суспільства і правової держави. Права людини в сучасному українському суспільстві мають стати не другорядним завданням, що здійснюється у сфері функціонування виконавчої влади, а її найголовнішою метою, яка покликана принципово змінити історичну парадигму стосунків між державою і людиною. Мета „служіння” держави інтересам людини хоч і знайшла пряме текстуальне відтворення в Концепції адміністративної реформи, але поки що не стала пануючою як у свідомості

державних службовців, так і в практичній діяльності органів виконавчої влади. Це є складним завданням, оскільки потребує якісно нового підходу щодо сутності та функціональної орієнтації виконавчої влади, запровадження її нової ідеології, що визначено Концепцією одним із ключових завдань по досягненню мети адміністративної реформи [4, с. 1].

Заходи реалізації адміністративної реформи в Україні обумовлюють переоцінку характеру взаємовідносин між публічною адміністрацією та фізичними і юридичними особами. Надання публічною адміністрацією різноманітних послуг громадянам чи юридичним особам потребують зміни формату оцінки їхніх взаємовідносин, одними з яких (відносин) є відносини з надання електронних послуг. Електронні послуги досі залишаються малодослідженим та дискусійним явищем в юридичній науці взагалі та в адміністративному праві, зокрема. Тому, вивчення їх правової природи є своєчасним та актуальним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі наукові та практичні аспекти запровадження і розвитку адміністративних послуг у нашій країні відображені в працях українських дослідників В.Б. Авер'янова, Р.В. Войтович, С.Д. Дубенко, І.Б. Коліушка, С.О. Кравченка, В.С. Куйбіди, Ю.О. Куца, Є.О. Легези, К.В. Ніколаєнко, В.П. Тимощука, О.В. Поляк, Г.М. Писаренко, В.М. Сороки, О.О. Сосновик, Ю.П. Сурміна, Ю.Л. Шарова, А.О. Чемериса та ін. Згадані науковці досліджують окремі загальні питання надання послуг державою фізичним та юридичним особам, однак проблеми надання електронних послуг населенню в цих працях висвітлено недостатньо.

Метою статті є з'ясування правової природи електронних послуг в Україні. Обрана мета обумовлює такі завдання наукової статті, як з'ясування місця електронних послуг в системі послуг, які надаються державою фізичним та юридичним особам, їх особливостей та поняття.

Виклад основного матеріалу. Сутність держави розкривається в процесі взаємодії із суспільством. Ефективність функціонування державного управління вимірюється скороченням трансакційних витрат, де значною складовою є система надання адміністративних послуг органами державної влади. адміністративна послуга є особливим видом державної послуги, яка ініціюється, виробляється та надається в середовищі органів державної влади і має монопольний характер. Категорія "адміністративна послуга" також вказує і на виконання цими органами регулюючої функції адміністративними методами – інструментами прямого впливу. Більшість таких послуг надається отримувачам переважно для задоволення в подальшому їхніх економічних інтересів. У такий спосіб держава регулює економічні взаємовідносини в суспільстві, віддаючи перевагу у вигляді надання певних нормативних документів тим учасникам ринку, які погоджуються виконувати спеціальні вимоги (ліцензії) або забезпечують відповідність вироблених товарів чи послуг певним умовам (сертифікати) тощо. Адміністративні послуги органів державної влади відрізняються від послуг у господарській системі. Вони не мають на меті отримання прибутку, а користування адміністративними послугами від-

бувається не в момент отримання індивідуального нормативного акта, а в момент реалізації прав або законних інтересів отримувачів послуг [1, с. 9-10].

Аналіз вітчизняних наукових і правових джерел також свідчить про різноманітність застосування терміна “адміністративна послуга”. Одні і ті самі дії: реєстрацію, видачу дозволів та інше спочатку називали державними послугами, потім – управлінськими, згодом – адміністративними. [1, с. 10]. Також, в юридичній літературі можна зустріти й вживання таких понять, як публічні послуги, соціальні послуги, електронні послуги. Наявність таких різноманітних підходів позначення певного виду державної діяльності, на нашу думку, свідчить про складність проблеми та про потребу її подальшого наукового осмислення.

Наприклад, В.М. Тимощук, досліджуючи питання співвідношення адміністративних послуг з іншими суміжними категоріями, зазначає, що послуги, що надаються державою та місцевим самоврядуванням, складають сферу публічних послуг. Принципова відмінність між публічними послугами та послугами приватного сектору полягає у тому, що приватний сектор намагається максимально розширити асортимент послуг, а номенклатура публічних послуг має ґрунтуватися на принципі – держава робить тільки те, що не може або не повинен робити приватний сектор [5, с. 16]. Далі цей вчений зазначає, що За ознаками суб’єкта, що надає публічні послуги, необхідно розрізняти державні та муніципальні (комунальні) послуги.

Державні послуги – це послуги, що надаються органами державної влади (як правило, лише виконавчої) та державними установами, організаціями, підприємствами. Муніципальні послуги – послуги, що надаються органами місцевого самоврядування та комунальними установами, організаціями, підприємствами. Адміністративні послуги – це публічні послуги, які надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими особами, і надання яких пов’язане з реалізацією владних повноважень (тобто прийняттям владних рішень / вчиненням реєстраційних дій тощо). Не адміністративними є послуги, які не пов’язані з прийняттям владних рішень (наприклад: дошкільне виховання, освітні та медичні послуги тощо) [5, с. 17]. В науковій літературі такий вид послуг має назву соціальних.

Аналіз наукової літератури також свідчить, що зміст поняття адміністративна послуга в юридичній літературі розглядається по-різному: по-перше, як різновид правовідносин (Г. М. Писаренко); по-друге, як форму юридичного закріплення результату розгляду відповідної справи або як результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб’єктом (В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, Ю. В. Іщенко, В. П. Чабан); по-третє, як спосіб забезпечення реалізації фізичними та юридичними особами їх суб’єктивних прав, охоронюваних законом інтересів та виконання правових обов’язків (В. Б. Авер’янов, К. К. Афанасьєв, І. В. Дроздова, О. О. Сосновик) [3, с. 6-7].

Потреби суспільства у якісному та оперативному наданні послуг державою, розвиток наукової думки та законодавства обумовлює необхідність підвищення ефективності їх надання.

Проведене нами дослідження свідчить, що 56% опитаних громадян пе-

ревано незадоволені обслуговуванням у відповідному органі влади та якістю надання послуг, 34 % переважно задоволені, і лише 9% населення цілком задоволені у наданні послуг. Одними з причин, які стосуються якості надання адміністративних послуг, були названі: 1) складність процедур надання послуг; 2) непрозорість процедури надання послуг; 3) територіальна розпорошеність та нераціональність розташування адміністративних органів; 4) тривалість термінів надання послуг; 5) наявність великих черг надання адміністративних послуг; 6) незручний та обмежений режим роботи відповідного адміністративного органу. На нашу думку, подолання цих проблем буде сприяти надання населенню електронних послуг.

Тому не випадково, що Розпорядженням КМУ № 494-р від 27.06.2007 р. затверджено план заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. Серед заходів передбачено: сприяти впровадженню системи електронного документообігу з надання адміністративних послуг за допомогою Інтернет (через офіційні веб-сайти), у тому числі з використанням електронного цифрового підпису.

Головною вимогою з боку громадян та бізнесу до послуг держави є їх доступність та прозорість (некорупційність), що ефективно досягається шляхом запровадження електронних послуг. Електронний спосіб надання послуги передбачає можливість для громадянина чи бізнесмена отримати необхідну інформацію, довідку, соціальну допомогу, ліцензію або дозвіл он-лайн без відвідування органу влади, у будь-який зручний час за принципом 24 години / 7 днів на тиждень. У практичному сенсі запровадження електронних послуг передбачає створення для замовника послуги таких нових сервісів:

- зручний та оперативний доступ до повної, актуальної, точної та достовірної інформації про послугу через мережу Інтернет;
- завантаження або заповнення он-лайн електронних форм документів, необхідних для отримання послуги;
- он-лайн інформування замовника про хід розгляду та результат надання послуги;
- отримання результату надання послуг в електронній формі;
- он-лайн оплата за надані послуги, у разі такої необхідності [2].

Запровадження електронних послуг визначено одним із головних пріоритетів розвитку у багатьох країнах світу. Наприклад, одним із ключових пріоритетів європейського плану дій у сфері е-урядування на 2011-2015 роки визначено розвиток нового покоління відкритих, гнучких та орієнтованих на співробітництво і взаємодію електронних послуг з метою надання громадянам та суб'єктам господарювання Європи необхідних можливостей, підвищення їх мобільності на внутрішньому ринку в ХХІ столітті та забезпечення обслуговування електронними адміністративними послугами економіки майбутнього. Цим планом передбачено обов'язковість запровадження 20 базових послуг в електронній формі (12 для громадян та 8 для бізнесу), якими до 2015 року повинні користуватись 50 % громадян країн Європейського Союзу [2].

Таким чином, надання електронних послуг населенню є дуже зручною

для населення діяльністю відповідних адміністративних органів, тому сьогодні є нагальною потреба надання такому процесу юридичної значимості, правової сили та значного поширення. Саме поширення електронних послуг є головною умовою наближення влади до населення, оперативного задоволення потреб громадян, захисту їх прав та інтересів.

Висновок. Враховуючи викладене, можна зазначити, що одним із видів адміністративних послуг, які надаються населенню, є електронні послуги. На нашу думку, під електронною послугою слід розуміти врегульовану нормами адміністративного права діяльність публічної адміністрації із розгляду електронної заяви фізичної або юридичної особи про видачу адміністративного акта, який спрямований на забезпечення її прав і законних інтересів та/або на виконання особою визначених законом обов'язків.

Бібліографічні посилання

1. Буренко Т. О. Формування системи надання адміністративних послуг органами державної влади в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр-я : 25.00.01 / Т. О. Буренко. – К., 2011. – 22 с.
2. Зелена книга державної політики у сфері електронного урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-zakon.org/doc/greenbook/ch50>.
3. Легеза Є. О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Є. О. Легеза. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
4. Писаренко Г. М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Г. М. Писаренко. – Одеса, 2006. – 20 с.
5. Центри надання адміністративних послуг: створення та організація діяльності : практ. посібник / [Бригілевич І.І., Ванько С.І., Загайний В.А. та ін.] ; за заг. ред. Тимощука В.П. – К. : СПД Москаленко О.М., 2010. – 440 с.

Тищенко І. А. Правовая природа электронных услуг в Украине. Выяснена правовая природа электронных услуг в Украине, которые являются одним из видов административных услуг, предоставляемых населению. Распространение электронных услуг является главным условием приближения власти к населению, оперативного удовлетворения потребностей граждан, защиты их прав и интересов.

Ключевые слова: услуги, административные услуги, электронные услуги, электронное управление.

Tyshchenkova I. A. Legal nature of e-services in Ukraine. The author has clarified the legal nature of e-services in Ukraine, which are a type of administrative services rendering to the public.

According to a survey the majority of citizens are mainly dissatisfied with service in the authorities and the quality of service. One of the reasons that relate to quality of provided services were identified as follows: 1) the complexity of service delivery; 2) the opacity of service provision; 3) territorial fragmentation and irrational arrangement of administrative authorities; 4) the duration of the provision of services; 5) the presence of large queues of administrative services; 6) a difficult and limited schedule of appropriate administrative authority.

An e-service has been proposed to be understood as regulated by administrative law activities of public administration to consider e-mail application of a person or an entity on the issuance of administrative act which aims to ensure their rights and legal interests and / or execution by a person of his/her duties enshrined by the law.

The spread of electronic services is essential for the approximation of power to the people, meet the operational needs of citizens, protect their rights and interests.

Keywords: services, administrative services, e-services, e-government.

Надійшла до редакції 24.12.2014

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Копотун І. М.

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Інститут Служби
зовнішньої розвідки України)

Рудик М. М.

здобувач
(Національний юридичний
університет ім. Ярослава Мудрого)

УДК 343.232

ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВІД ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Досліджено проблеми відмежування правопорушень від злочинів у сфері громадського порядку на підставі таких існуючих у сучасній юридичній науці критеріїв, як склад та суспільна небезпечність діяння.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, моральність.

Постановка проблеми. Перед вступом України до Європейського Союзу, при переході економіки України до ринкових форм господарювання та розбудови незалежної правової держави окремі галузі права зазнали певного переосмислення та оновлення змісту.

З моменту проголошення Україною незалежності в її соціально-політичному й економічному житті відбулися суттєві позитивні зміни. Прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів, які змінили компетенцію органів державної влади, врегулювали питання відносин власності, зміст прав і обов'язків, безпосередньо пов'язаних із сферою забезпечення та охорони громадського порядку і громадської безпеки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Проблема відмежування адміністративних проступків від злочинів тривалий час існує як в юридичній науці, так й у судовій практиці. Зокрема, дослідженню цього питання присвячено праці Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченка, Т.О. Коломoeць, Н.Ф. Кузнецової, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка,

Д.М. Лук'янця, М.І. Хавронюка та інших дослідників. Але в науці адміністративного та кримінального права й дотепер залишаються остаточно не вирішеними критерії такого відмежування.

Виклад основного матеріалу. Необхідність їх виділення впливає з вимог Конвенції про захист прав і основних свобод людини та практики Європейського Суду з прав людини. У судовій практиці часто виникають ситуації, коли особа, яка скоїла злочин, не може пояснити причини, мотиви та мету своєї поведінки, і ситуація розв'язується формально: вчинене діяння має всі ознаки злочину, що підпадають під статтю кримінального закону, а тому призначається відповідне покарання без серйозного аналізу його суб'єктивної сторони.

Деякі вчені наголошують, що для встановлення критеріїв розмежування злочинів і адміністративних деліктів значну роль відіграє склад діяння. Як вважає О.М. Трайнін, складні й тонкі питання про межу між злочином та адміністративним правопорушенням, з одного боку, і дисциплінарним проступком – з іншого, можуть бути вирішені насамперед за допомогою аналізу та чіткого формулювання складу злочину. Саме склад правопорушення виконує розмежувальну функцію, за допомогою якої ознаки складів відмежовують злочини від діянь, які ними не є. На думку інших учених, адміністративна преюдиція виступає як зрозумілий та ефективний критерій відмежування адміністративної відповідальності від кримінальної, а повна відмова від неї є помилкою.

Згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Із цих конституційних положень однозначно випливає, що злочини, адміністративні, дисциплінарні правопорушення і цивільно-правові делікти є різними видами правопорушень. У теорії права виділяються й інші види правопорушень – господарсько-правові, фінансові, конституційні, трудові, корупційні, податкові, екологічні, земельні, сімейні правопорушення, порушення міжнародного права тощо.

Правильне вирішення питання про розмежування злочинів та інших правопорушень має важливе значення для дотримання як загальних, так і галузевих принципів права.

Ця проблема набуває найбільшої актуальності саме зараз, коли готується проект нового кримінального законодавства. Складність цього завдання полягає в тому, що йдеться про схожі за своїм характером явища. І розв'язуватися вона повинна не інакше як відповідно до закону, не порушуючи основних принципів законодавства і не входячи у суперечність з нормами міжнародного права.

Можна звернутись за досвідом до законодавства зарубіжних країн. Більшість з них у системі кримінального законодавства має статті, норми яких передбачають склади злочинів, і статті, в яких передбачаються склади кримінального проступку (наприклад, Франція, Нідерланди, Великобританія, США

тощо). За вчинення кримінального проступку в основному передбачено невисокі стягнення, які не тягнуть за собою судимості. Можна піти цим шляхом і нам, передбачивши в українському законодавстві такі види протиправних діянь, як кримінальні проступки, поряд з проступками адміністративними і злочинами. Це відповідало б закономірностям класифікації протиправних діянь, а також дозволило б врахувати всі особливості встановлення як матеріальних, так і процесуальних правовідносин.

Однак суспільство та й більшість юристів сьогодні ще не готові сприйняти концепцію кримінального проступку. Це пояснюється ставленням громадян України до кримінальної відповідальності, з якою пов'язані в минулому не тільки репресії, що застосовувалися до них, але й ставлення держави до осіб, які притягувалися до цього виду відповідальності, особливо встановлення перепон для зарахування на державну службу, на роботу у правоохоронних органах, використання їх на відповідальних посадах державних підприємств тощо, введення кримінального проступку і передбачення відповідного розділу в Кримінальному кодексі України дотепер вважається проблематичним, тим більше, що нову редакцію КК вже схвалено у другому читанні Верховною Радою України.

Правопорушення – це акт, протиний праву, його нормам, закону. Здійснити правопорушення означає «переступити» право.

Кожне окреме правопорушення є конкретним: воно здійснюється конкретною особою, у визначеному місці і часі, суперечить чинному правовому порядку, характеризується точно визначеними ознаками. Разом із тим всі антисоціальні явища мають загальні риси.

Соціальні явища, що обумовлюють правопорушення, називаються причинами й умовами. Під причиною розуміється явище (чи їхня сукупність), що породжує інше явище, розглянуте як наслідок. Зв'язок між причиною і наслідком носить закономірний характер, який означає, що дана причина у відповідних умовах викликає визначений наслідок.

Таким чином, правопорушення – це свідомий, вольовий акт суспільно небезпечної протиправної поведінки. Суспільна небезпека, шкідливість правопорушень характеризує їх як негативні соціальні явища.

Правопорушенням є діяння деліктоздатної особи. Деліктоздатністю називається визнана законом здатність особи усвідомлювати значення своїх протиправних дій і нести за них юридичну відповідальність. Деліктоздатними є всі осудні особи, що досягли визначеного віку (за здійснення деяких злочинів – з 14 років, за інші злочини й за адміністративні провину – з 16 років) (ст. 12, 13 КпАП і ст. 22 КК).

Отже, з усього вищесказаного випливає, що правопорушення – соціально негативне, передбачене нормами права винне діяння, яке порушує громадський правопорядок і спричиняє шкоду інтересам держави, фізичної або юридичної особи.

Антисуспільна спрямованість особи виявляється в її аморальних вчинках, дисциплінарних, адміністративних та інших правопорушеннях, які ще не

мають злочинного характеру, але при повторенні дедалі більше набувають кримінальних рис.

Наразі для наукових і практичних цілей створено різноманітні класифікації правопорушень. Класифікаційні групи правопорушень за різними підставами розмежовуються між собою за ступенем суспільної шкідливості (небезпечності), за об'єктами посягань, за суб'єктами, за розповсюдженням, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також за процедурами їх розгляду.

У нашому випадку вагомою є класифікація правопорушень за ступенем суспільної небезпеки, коли правопорушення поділяються на злочини і проступки. Головними критеріями їх поділу являється, по-перше, характер і ступінь суспільної шкідливості, яка, в свою чергу, визначається цінністю об'єкта протиправного посягання, змістом протиправного діяння, обстановкою, часом, способами (насильницькими чи ненасильницькими), розміром і характером завданої шкоди, формою і ступенем вини правопорушника, інтенсивністю протиправних дій, їх мотивацією, особистими характеристиками правопорушника тощо; по-друге, суб'єктивний фактор, який значною мірою впливає на визнання того чи іншого діяння як протиправного.

Правова система повинна володіти такими механізмами, за яких визнання того чи іншого діяння злочинним не залежало б виключно від законодавця. У зв'язку з цим поділом постає проблема розмежування кримінальних злочинів і адміністративних проступків, оскільки провести межу між ними досить складно.

Проступки – менш небезпечні для суспільства діяння. Вони посягають на цінності, що охороняються всіма іншими (крім кримінально-правових) нормами права – цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового тощо. Тому серед проступків розрізняють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін.

Проступки-делікти (лат. *delictum* – проступок) – це правопорушення, які завдають шкоду особі, суспільству, державі і є основою для притягнення правопорушника до передбаченої законом відповідальності.

Адміністративними правопорушеннями (проступками) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, спільну та приватну власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративне правопорушення має притаманні тільки йому юридичні ознаки. До них необхідно віднести: протиправність, винність і відповідальність (адміністративне стягнення).

Визначальним з названих ознак є поняття діяння, забороненого адміністративним законодавством. По-перше, це вольовий акт поведінки певної особи; по-друге, має два аспекти поведінки: дію чи бездію. Дія – активне невиконання законних вимог, а також порушення встановленої нормами права заборони (наприклад, порушення правил полювання). Бездія – пасивне невиконання передбачених законодавчими й нормативними актами обов'язків.

Важливою ознакою адміністративного правопорушення є наявність суспільної небезпеки. За своєю природою таке діяння є антигромадським і завдає шкоди інтересам громадян, суспільства, держави.

Адміністративне правопорушення завжди є протиправним, тобто ця дія чи бездіяльність чітко заборонена відповідною нормою адміністративного законодавства, оскільки може завдати шкоди інтересам особи, матеріальним речам, а також загрожує небезпекою.

Правові норми, за порушення яких настає адміністративна відповідальність, урегульовані не тільки нормами адміністративного права, а й іншими галузями права, а саме: цивільного, трудового, земельного тощо (порушення правил охорони праці – трудове право; агрохімічних норм – земельне право).

Адміністративне правопорушення багато в чому нагадує злочин – так само воно може бути спрямоване проти громадського порядку, власності, прав і свобод громадян тощо. Головною ознакою, за якою адміністративні правопорушення відрізняються від кримінальних злочинів, є менший ступінь суспільної небезпеки. Адміністративне правопорушення переростає у злочин: якщо адміністративний проступок набув ознак складу злочину; якщо адміністративне правопорушення вчинено вдруге.

Оскільки ми розглядаємо проблему правопорушень стосовно громадського порядку, то потрібно сказати, що під безпекою розуміється стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому життєво важливими інтересами є сукупність потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливості прогресивного розвитку особи, суспільства і держави.

Визначення безпеки як стану захищеності зафіксовано в законодавчих актах, наприклад у законах про пожежну безпеку, радіаційну безпеку населення, безпеку дорожнього руху, в доктрині інформаційної безпеки і низці інших актів. Тим самим все законодавство пронизує єдина і стійка в розумінні категорія безпеки, яка застосовна і щодо кримінального права. Разом з тим суспільна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони має цілий комплекс специфічних моментів.

Правове поняття громадської безпеки можна визначити як соціально необхідний або бажаний рівень захищеності об'єктів, що забезпечують функціонування суспільних інститутів і є необхідними передумовами нормального суспільного розвитку. Суспільство об'єктивно зацікавлене в підтримці максимально високого рівня безпеки, тому ті або інші діяння, які прямо направлені або сприяють ослабленню соціальної захищеності від різноманітних загроз, визнаються в установленому порядку злочинами. Такі діяння об'єднуються на підставі одного класифікаційного критерію і стають злочинами проти громадської безпеки.

Слід встановити нові, більш чіткі критерії розмежування злочинів від подібних адміністративних проступків, тобто повинні бути враховані такі обставини, які, значно підвищуючи ступінь громадської небезпеки правопорушення, дійсно перетворюють його на злочин. Так, наприклад, "порушення

або невиконання правил пожежної безпеки" вважається адміністративним проступком, а "порушення правил пожежної безпеки, що призвело за собою виникнення пожежі, спричинення шкоди здоров'ю людей або крупний збиток" – злочином. Це дозволить законодавству стати більш стабільним, менш схильним всякого роду змінам.

Окрім наведеного поділу за ступенем суспільної небезпеки існують й інші підстави класифікації правопорушень. Ґрунтуючись на наявності економічних, соціальних, політичних відносин суспільства, можливо вирізнити три види правопорушень: у сфері економічних відносин (власність, праця, розподіл та ін.); у сфері соціально-побутових відносин (сім'я, побут, суспільний порядок); у сфері управління (діяльність державного апарату, загальногромадянські обов'язки).

Можливою є класифікація правопорушень і за іншими критеріями (наприклад, за науковою метою). Так, можна вирізнити правопорушення, що роблять замах на духовні або матеріальні блага, суспільні або особисті інтереси, правопорушення у сфері нормотворчої або правозастосовчої діяльності тощо.

Кожна класифікація є певною мірою умовною, оскільки між різними правопорушеннями виявляється певний зв'язок. Так, здійснення правопорушення однією людиною може зумовити здійснення правопорушення іншою людиною або декількома людьми. Одне і те ж діяння може порушити норми декількох галузей законодавства і одночасно тягти за собою декілька різних санкцій, наприклад винне пошкодження здоров'я громадянина власником автомобіля призводить до громадянсько-правового обов'язку з відшкодування матеріальної шкоди, адміністративної (позбавлення прав водія) і кримінальної відповідальності. Існує також і психологічний зв'язок правопорушень: безкарність за здійснення порівняно малонебезпечних (цивільних, трудових, адміністративних) правопорушень створює упевненість в безвідповідальності і безкарності для правопорушника й інших винних осіб, дає ґрунт для здійснення більш небезпечних правопорушень, у тому числі і злочинів.

У свою чергу, М.І. Хавронюк виділяє такі критерії відмежування адміністративних проступків від кримінальних: тяжкість наслідків; суспільна небезпека; форма вини; повторність вчиненого діяння тощо. Також, на нашу думку, критеріями для визначення деяких адміністративних правопорушень кримінальними проступками можуть стати: 1) вчинення проступків поза сферою управління; 2) ступінь їх небезпечності для суспільних відносин; 3) вид стягнення.

Так, стягненнями, що свідчать про кримінально-правовий характер проступків, є:

- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом проступку; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного проступку;
- виправні роботи;
- адміністративний арешт.

Крім того, існує необхідність перегляду змісту та видів адміністративних стягнень. Ними повинні залишитися лише попередження, штраф та позбавлення спеціального права, наданого особі (права керування транспортними засобами, права полювання). Потрібно відмовитися від такого адміністративного стягнення, як оплатне вилучення предмета, що став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, оскільки воно порушує вимоги Конституції України. Конфіскація та виправні роботи можуть застосовуватися лише як покарання за скоєння злочину. А оскільки за вчинення адміністративних проступків пропонується не застосовувати адміністративний арешт, то його слід перейменувати на короткостроковий арешт, що буде санкцією за кримінальний проступок.

З урахуванням загальних ознак правопорушень, зв'язків між їх видами, а також системи правових норм, що визначають, які діяння кваліфікуються як правопорушення і встановлюють відповідальність за їх здійснення, виникає питання про можливість розгляду сукупності всіх правопорушень як єдиної складно системи.

Визнання системного взаємозв'язку злочинів й інших правопорушень обґрунтовується дослідженнями, які констатують зв'язок аморальних вчинків, близьких до складу адміністративної провини. Остання, у свою чергу, моделює склад злочину. Виявляються також тісні зв'язки і взаємні впливи окремих правопорушень, що дозволяє розглядати і вивчати причини, загальні для всіх правопорушень.

Розглянуті вище ознаки характеризують адміністративне правопорушення як фактичну підставу адміністративної відповідальності, як явище реальної дійсності, тобто складають його матеріальне поняття; вони є найбільш характерними і суттєвими, властивими будь-якому адміністративному проступку. Матеріальне поняття правопорушення конкретизується в законодавстві про адміністративні правопорушення у формі конкретних складів проступку, в яких законом передбачено необхідні і специфічні ознаки того чи іншого конкретного діяння. Матеріальне поняття правопорушення відповідає на запитання, що спільного між всіма проступками (наприклад, між дрібним хуліганством і дрібним розкраданням), а поняття складу проступку – на запитання, в чому відмінність одних проступків від інших. Відрізняються адміністративні проступки за специфічними ознаками, які характеризують їх об'єктивні та суб'єктивні сторони.

Отже, з усього наведеного можна зауважити, що розмежування кримінального, адміністративного проступку та злочинів треба провести на основі таких критеріїв: ступінь завданої ними шкоди громадському порядку, вид суб'єкта правопорушення, юрисдикції. На відміну від правомірних дій, які можуть бути прямо передбачені нормами права, а можуть і впливати в загальній формі з "духу закону", протиправні дії повинні бути чітко сформульовані чинними правовими нормами. З цієї точки зору про правопорушення можна говорити лише в рамках закону, що визначає поняття і ознаки цивільного адміністративного або іншого правопорушення, а нерідко і встановлює

точний перелік протиправних діянь. Такого роду "формалізм" протиправності забезпечує ясність і єдність вимог, що висувуються до усіх громадян й організацій.

Загальне поняття складу адміністративної провини має вельми важливе теоретичне і практичне значення в юрисдикційній діяльності органів внутрішніх справ. Воно є необхідною мірою у процесі пізнання конкретного складу адміністративної провини, теоретичною основою для розкриття її змісту і правильного застосування на практиці законодавства про адміністративні правопорушення.

На час формування суспільної правосвідомості щодо доцільності регулювання кримінальним правом відповідальності за кримінальний проступок на перехідний період можна буде такі проступки назвати, залежно від органу, який розглядає справи щодо них, «підсудними проступками», і передбачити їх поряд з адміністративними проступками в іншому кодифікованому акті, який доцільно було б назвати Кодекс України про підсудні та адміністративні проступки.

Законодавець знаходить шляхи вирішення проблеми відмежування адмінпроступку від злочину, хоч це і викликає певні труднощі. Водночас цього не можна поки що сказати про відмежування кримінального (підсудного) проступку, склад якого наразі не передбачено законом, від адміністративного, який сьогодні об'єднує в собі ці два явища. Тому при розмежуванні цих двох видів правопорушень необхідно разом із критерієм «ступінь заподіяної шкоди», використовувати й інші критерії.

Що стосується процесуального критерію відмежування адміністративних правопорушень від злочинів, то він пов'язаний лише з процесуальним порядком розгляду адміністративних і кримінальних справ. Перші розглядаються за правилами адміністративного процесу, а інші – за правилами кримінального судочинства. Також слід врахувати й те, що кримінальні проступки повинні мати судову юрисдикцію й бути предметом регулювання кримінального законодавства (наприклад, дрібне хуліганство, вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису тощо).

Схожим є поділ злочинних діянь на злочини та кримінальні проступки за КК Литовської Республіки. Згідно зі ст. 12 кримінальним проступком вважається небезпечне й заборонене цим Кодексом діяння, за вчинення якого передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за винятком арешту.

Слідча та судова практика довела, що краще розглядати критерії відмежування в сукупності, а не по два чи три. Загалом, для розв'язання зазначеного питання доцільно поділити їх на основні та допоміжні, що допоможе юристам орієнтуватися в конкретній ситуації.

Висновки. Отже, для вирішення проблеми відмежування адміністративних проступків від злочинів, на нашу думку, слід спиратися на такі критерії:

– основні: матеріальний (суспільна небезпека); суб'єктивна сторона; суб'єкт, який вчинив правопорушення;

– допоміжні: критерій покарання; процесуальний; коло осіб (органів), які

уповноважені розглядати такі справи.

За критерієм ступеня суспільної небезпеки діяння доцільно виділити три групи правопорушень:

- 1) злочини, тобто діяння, які мають найбільший ступінь суспільної небезпеки;
- 2) кримінально-правові проступки меншої суспільної небезпеки, яким не притаманні ознаки злочинного діяння;
- 3) адміністративні правопорушення.

Бібліографічні посилання

1. Васильев Э. А. Общие черты административного правонарушения и преступления / Э. А. Васильев // Административное право и процесс. – 2007. – № 1.
2. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность // Кузнецова Н. Ф. Избранные труды. – СПб., 2003.
3. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. – К. : Вища школа, 1991.
4. Адміністративне законодавство України та його розвиток (нотатки з науково-практичної конференції) // Право України. – 2007. – № 2.
5. Хавронюк М. Поняття злочинного діяння за законодавством Європейських країн // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 9.
6. Копотун І. М. Кримінально-правові засади охорони громадського порядку / І. М. Копотун // Держава і право. – 2010. – № 48. – С. 478-483.
7. Копотун І. М. Загальна характеристика охорони громадського порядку в кримінальному праві України / І. М. Копотун // Вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – №5. – С. 31-41.

Копотун І. Н., Рудик М. М. Проблемы разграничения правонарушений в сфере общественного порядка. Исследованы проблемы отграничения правонарушений от преступлений в сфере общественного порядка на основе таких существующих в современной юридической науке критериев, как состав и общественная опасность деяния.

Ключевые слова: общественная безопасность, общественный порядок, нравственность.

Kopotun I. M., Rudyk M. M. Problems of separating of offenses from crimes in the field of public order. The authors have studied the problem of separating offenses from crimes in the area of public order on the basis of existing in modern legal science criteria such as the composition and socially dangerous of acts.

The correct solution of the question of delimitation of crimes from other offenses is essential for compliance with both general and sectoral principles of law. The separating of administrative offenses from crimes should be based on the following criteria: 1) basic: material (public danger); subjective side; a subject who committed the offense; 2) auxiliary: the criterion of punishment; procedural; range of persons (bodies) authorized to consider such cases. In terms of the degree of public danger of the act, most appropriate offenses are divided into three groups: 1) crimes – acts with have the highest degree of public danger; 2) criminal offenses which are less danger to society, which are not inherent features of a criminal act; 3) administrative offenses.

Keywords: public safety, public order, morality.

Надійшла до редакції 17.12.2014

Бабанін С. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.346

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПОРУШЕННЯ ЧИННИХ НА ТРАНСПОРТІ ПРАВИЛ

Розглянуто особливості причинного зв'язку як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК України). Визначено види причинного зв'язку у цьому злочині.

***Ключові слова:** кримінальна відповідальність, об'єктивна сторона злочину, причинний зв'язок, чинні на транспорті правила.*

Постановка проблеми. Порушення чинних на транспорті правил, передбачене ст. 291 КК України, за конструкцією є матеріальним складом злочину, а тому причинний зв'язок між діянням та його суспільно небезпечними наслідками є обов'язковою ознакою цього складу. Однак у навчальній та науковій літературі фактично відсутній розгляд особливостей цієї ознаки об'єктивної сторони вказаного злочину. Натомість слідчо-судова практика застосування ст. 291 КК свідчить про суттєві труднощі встановлення причинного зв'язку у цьому злочині і, відповідно, кваліфікації діянь осіб, причетних до порушення чинних на транспорті правил. Отже, є потреба розглянути причинний зв'язок як обов'язкову ознаку складу злочину, передбаченого ст. 291 КК.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Кримінально-правові проблеми злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту досліджувалися вченими України, зокрема О.О. Балобановим, В.І. Борисовим, С.В. Гізімчуком, В.С. Гуславським, В.І. Касинюком, З.Г. Корчевою, О.М. Котовенком, В.А. Мисливим, О.М. Опальченком, В.М. Пруссом, В.П. Тихим та ін. Проте питанню визначення причинного зв'язку в порушенні чинних на транспорті правил приділено недостатньо уваги.

Метою статті є визначення особливостей та видів причинного зв'язку в порушенні чинних на транспорті правил.

Виклад основного матеріалу. Згідно з домінуючою у кримінальному праві точкою зору, причинний зв'язок – це факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, яка є обов'язковою для матеріальних складів злочину [1, с. 117; 2, с. 81; 3, с. 110]. У кримінальному праві під причинним зв'язком слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслід-

ком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [1, с. 136].

Проте Н.М. Ярмиш доводить, що розглядати причинний зв'язок як самотійну ознаку об'єктивної сторони, виводити його за межі наслідку є нелогічним [4, с. 436], оскільки заподіяну діянням шкоду не можна назвати наслідком за відсутності причинного зв'язку. Тому об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом описується за допомогою двох обов'язкових ознак – діяння та наслідку. Причинний же зв'язок виступає як ознака наслідку [4, с. 438]. Такий підхід до визначення сутності розглядуваного явища вбачається нам цілком логічним і при цьому, як зазначає Н.М. Ярмиш, радикальних змін у плані аналізу об'єктивної сторони він не спричинить, оскільки встановлення причинного зв'язку одночасно означає і визнання того, що явище, яке нас цікавить, є наслідком даного діяння [4, с. 438].

Отже, кримінальна відповідальність за ст. 291 КК може настати лише тоді, коли саме порушення чинних на транспорті правил, що убезпечують рух, або ж правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів викликає (породжує) настання хоча б одного із суспільно небезпечних наслідків, передбачених диспозицією цієї статті.

У ході визначення змісту причинного зв'язку пропонуються різні моделі. Зокрема, необхідний причинний зв'язок визначається такими ознаками: діяння відбувається за часом раніше наслідків; діянню притаманна неминучість або реальна можливість настання наслідків; у конкретних умовах часу й обставин реальна можливість перетворюється в дійсність, і, таким чином, діяння породжує наслідки; наслідки за часом йдуть після діяння; наслідки породжуються тільки цим діянням, тобто є наслідком, закономірним стосовно суспільно небезпечних наслідків, що настали [5, с. 129].

Однією з найбільш розповсюджених теорій причинності є так звана теорія «*conditio sine qua non*», або теорія необхідної умови, згідно з якою дія особи тоді є причиною даного наслідку, коли ця дія була однією з необхідних умов його настання. Теорія «*conditio sine qua non*» виходить з припущення повної рівноцінності (але не рівнозначності) всіх попередніх близьких чи віддалених умов його настання. Кожна з них, якщо вона задовольняє зазначеній вимозі, може розглядатися як причина того, що відбулося [1, с. 137; 6, с. 121; 7, с. 115]. Щоб визначити те чи інше явище як причину, необхідно застосувати “золоте правило причинності”, яке означає: якщо, уявно виділивши явище, яке нас цікавить (стосовно права – дію особи), з усієї суми попередніх факторів, ми побачимо, що останнє не відбулося б чи відбулося іншим чином або в інший час, то слід визнати, що дане явище (дія) є умовою даного наслідку. Якщо ж виявиться, що наслідок настав би в тому ж порядку, це означає, що дія не є умовою наслідку і між ними немає причинного зв'язку. Тобто, якщо комбінація АВС дає явище А, а комбінація АВ не дає цього результату, і це служить доказом того, що явище (дія) С є умовою наслідку А [6, с. 180-181].

Щоб вважати причинний зв'язок встановленим, зазначає

Н.Н. Білокобильський, потрібно з'ясувати: які вимоги чинних на транспорті правил не були виконані особою; чи запобігало настанню шкідливих наслідків їх виконання; чи описано діяння особи в диспозиції кримінально-правової норми. При вчиненні злочину через бездіяльність важливим є встановлення обставини, чи мала особа можливість виконати правила належним чином [8, с. 33].

Дослідженням проблеми встановлення причинного зв'язку у справах про транспортні злочини займалися багато вчених-криміналістів. Причинний зв'язок у справах цієї категорії наділений досить складним характером, має низку особливостей. Специфіка його полягає в тому, що через множинність факторів і наявність ланок опосередкування у розвитку ланцюга причинності шкідливі наслідки мають, як правило, ситуативний і здебільшого випадковий характер і, крім того, не завжди адекватні ступеню тяжкості порушення відповідних правил [6, с. 271].

Слід зазначити, що свого часу А.Н. Трайнін розробив таке поняття, як “ступінь спричинення”. Так, він зазначав: “Було б глибокою оманною вважати, що різний ступінь спричинення має місце лише у випадках співучасті; цілком реальними є випадки, коли співучасті немає, але причинний зв'язок різнорівдний... Дія особи, яка є головною причиною суспільно небезпечного результату, за інших однакових умов повинна тягти за собою більшу кримінальну відповідальність, ніж дія особи, яка відігравала другорядну роль у спричиненні цього результату. Відповідно, не тільки ступінь вини, але й ступінь спричинення визначають ступінь суспільної небезпеки і, відповідно, міру кримінальної відповідальності” [9, с. 168-175]. Як констатує В.Є. Емінов, визначення “ступеня спричинення” (або, за іншою термінологією, “ступеня сприяння настанню шкідливого наслідку” чи “ролі поведінки даної особи в спричиненні шкідливих наслідків”) є необхідним не тільки в тих випадках, коли шкідливий результат спричинений діями кількох осіб, але й тоді, коли причинний зв'язок ускладнений втручанням сил природи або причин технічного порядку. В тих випадках, коли роль цих причин у злочині була більш значною, ніж особи, суд, безперечно, не може притягти до відповідальності метеорологічні явища чи техніку, але вправі та зобов'язаний знизити відповідальність особи, яка припустилась порушень правил безпеки руху або експлуатації транспорту [10, с. 38].

Злочинне порушення чинних на транспорті правил може вчинятися не лише однією, а й декількома особами, кожна з яких своїм діянням створює сукупність умов для настання тяжких наслідків. Чинне кримінальне законодавство України не визначає поняття необережного співспричинення, а тому відповідальність за вчинення такого злочину настає на загальних підставах, тобто як за необережний злочин. Ступінь та характер участі кожної необережно діючої особи у спричиненні наслідків на кваліфікацію злочину не впливають, а враховуються судом при призначенні покарання.

Так, наприклад, 11.08.2004 на міському пляжі м. Євпаторія на відстані приблизно 100 м від берегу громадянин Росії Л. на гідроциклі “Бомбард'є”,

зробивши повний круг по акваторії, пішов на таран моторного човна, який тягнув буксиром подвійний надувний човен типу “банан” з дітьми. Водій моторного човна встиг повернути вбік і гідроцикл на повному ходу пройшов повз правий борт “банану”. З дев’яти пасажирів останнього постраждали вісім: 15-річний юнак в результаті тупої травми отримав розрив внутрішніх органів, інші – різні травми кінцівок. Найменшій пасажирці було 9 років. При цьому інструктор (він же володар) гідроциклу В., який повинен особисто здійснювати перевезення на цьому транспортному засобі, всупереч чинним правилам передав керування водним мотоциклом особі, яка не мала навичок такого керування. Кримінальна справа, порушена за ст. 291 КК стосовно володаря гідроциклу, передана до суду. Кримінальна справа за ст. 291 КК стосовно громадянина Росії Л., який скоїв наїзд на “банан”, зупинена у зв’язку з його хворобою [11, с. 15].

Розглядаючи питання встановлення причинного зв’язку у справах про автотранспортні злочини, В.Б. Малінін зазначає, що особливістю причинного зв’язку у справах про злочинні порушення правил, які забезпечують рух та експлуатацію транспортних засобів, є те, що в ряді випадків він може мати складний, опосередкований характер, коли дії суб’єкта не тільки суттєво збігаються за місцем та часом їх вчинення із злочинним наслідком, але, що особливо важливо підкреслити, опосередковані діями інших осіб (водія іншої машини, потерпілого, пішохода і т.д.), так чи інакше причетних до дорожньо-транспортної пригоди [6, с. 272-284]. У даному випадку слід керуватись таким правилом: якщо причиною порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту одним учасником руху було недодержання цих правил іншим учасником руху і перший не мав можливості уникнути суспільно небезпечних наслідків, кримінальна відповідальність такої особи виключається.

При встановленні причинного зв’язку у транспортних злочинах, кримінальна відповідальність за вчинення яких настає в разі порушення чинних на транспорті правил, необхідно всебічно розглядати та давати оцінку всім матеріалам кримінального провадження, встановлювати, які обов’язкові дії (чи бездіяльність) повинні були вчинити учасники транспортної пригоди та в якому обсязі вони їх здійснили. Лише після цього можна встановити безпосередню причину, без якої б не настали суспільно небезпечні наслідки і, за наявності інших ознак складу злочину, вирішувати питання про притягнення до кримінальної відповідальності конкретної особи.

Як типовий можна навести такий приклад. Водій автомобіля „Шкода Октавія” Ч., з метою уникнення наїзду на пішохода Н., який перебігав дорогу у невстановленому місці, вчинив зіткнення з автомобілем ГАЗ-2410 під керуванням К., наслідком чого сталися тяжкі тілесні ушкодження пасажира автомобіля ГАЗ-2410. У даному випадку при вирішенні питання щодо притягнення пішохода Н. до кримінальної відповідальності за ст. 291 КК слід з’ясувати кілька обставин: чи порушував Н. правила дорожнього руху; якщо Н. порушив правила, то чи була у водія автомобіля „Шкода Октавія” Ч. можливість уникнути зіткнення з автомобілем ГАЗ-2410 без наїзду на пішохода Н.; чи порушу-

вав водій автомобіля „Шкода Октавія” Ч. Правила та чи була у нього можливість уникнути зіткнення з автомобілем ГАЗ-2410, якби не було порушення правил пішоходом. Іншими словами, у даному випадку слід встановити, чи виступає порушення правил дорожнього руху пішоходом тією причиною, без якої не настали б суспільно небезпечні наслідки. У разі доведення останнього положення кримінальній відповідальності підлягатиме пішохід.

Поширеними є випадки, коли правила безпеки руху порушують особи, які не керують транспортними засобами (пішоходи та ін.) і стають при цьому жертвами своїх же дій. З цього приводу О.І. Коробєєв зауважує, що «органи кримінальної юстиції, „загіпнотизовані” самошкодою, спричиненою порушенням правил дорожнього руху, доволі часто залишають його дії безкарними, переносючи удар кримінальної репресії на водія, який не постраждав в аварії. ... У такій ситуації єдиною необхідною причиною нещасного випадку є дії потерпілого, що виключає відповідальність водія за заподіяну шкоду. І навпаки, якщо такий „потерпілий” залишився живий і його діями спричинено й інші передбачені кримінальним законом наслідки, то саме він повинен відповідати за свою необережну поведінку» [12, с. 181-182], у нашому випадку – за ст. 291 КК.

На обов'язковості ретельного встановлення причинного зв'язку у разі порушення чинних на транспорті правил акцентовано увагу в п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України „Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті”, де зазначено: у випадках, коли передбачені ст. 286 КК суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, суди повинні з'ясувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було причиною порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної події та її наслідків. При цьому треба мати на увазі, що за певних умов виключається кримінальна відповідальність особи, яка порушила Правила дорожнього руху вимушено, через створення аварійної ситуації іншою особою, котра керувала транспортним засобом.

Проте посилення в постанові на обов'язок суду ретельно досліджувати причинний зв'язок лише при вчиненні злочинів, передбачених ст. 286 КК, суттєво обмежує тлумачення питань кваліфікації злочинів, пов'язаних з порушенням чинних на транспорті правил. На наш погляд, положення, що міститься в цьому пункті постанови, слід застосовувати і до ознак причинного зв'язку інших транспортних злочинів, у тому числі й злочину, передбаченого ст. 291 КК.

Висновки. Причинний зв'язок складу злочину, передбаченого ст. 291 КК України, характеризується тим, що суспільно небезпечне діяння, вчинюване суб'єктом цього злочину, є безпосередньою і достатньою причиною настання єдиних суспільно небезпечних наслідків. При цьому цей необхідний

причинний зв'язок може умовно розглядатися як безпосередній (наприклад, коли водій велосипеда, порушуючи Правила дорожнього руху, здійснює наїзд на пішохода, спричиняючи тяжкі наслідки), так і опосередкованим (коли пішохід своїм порушенням Правил дорожнього руху спричиняє зіткнення механічних транспортних засобів, результатом якого виступають тяжкі наслідки). Слід зазначити, що в окремих випадках для з'ясування розвитку причинного зв'язку між порушенням чинних на транспорті правил та суспільно небезпечними наслідками необхідно призначати судову інженерно-технічну експертизу (автотехнічну, транспортно-залізничну, стану доріг та дорожніх умов, у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності).

Бібліографічні посилання

1. Кримінальне право України. Загальна частина / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищих навч. закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
3. Уголовное право: Общая часть / Александров Ю. В., Антипов В. И., Володько Н. В. и др. – К. : Атіка, 2002. – 448 с.
4. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш. – Х. : Право, 2003. – 512 с.
5. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія / В. А. Мисливий. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС, 2004. – 380 с.
6. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве : научно-практич. издание / В. Б. Малинин. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2000. – 216 с.
7. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.
8. Белокобыльский Н. Н. Безопасность движения и эксплуатации железнодорожного транспорта. Уголовно-правовые и криминологические проблемы / Н. Н. Белокобыльский. – Саранск : Саранский филиал Саратовского университета, 1988. – 104 с.
9. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 364 с.
10. Эминов В. Е. Борьба с авиационными происшествиями. Вопросы уголовной ответственности и предупреждения преступных нарушений правил безопасности полетов и эксплуатации воздушного транспорта / В. Е. Эминов. – М., 1980. – 104 с.
11. Факты и комментарии. – 2005. – № 39 (1831).
12. Коробеев А. И. Транспортные преступления / А. И. Коробеев. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2003. – 406 с.

Бабанин С. В. Причинная связь как признак объективной стороны нарушения действующих на транспорте правил. Рассмотрены особенности причинной связи как обязательного признака объективной стороны нарушения действующих на транспорте правил (ст. 291 УК Украины). Определены виды причинной связи в этом преступлении.

Ключевые слова: *уголовная ответственность, объективная сторона преступления, причинная связь, действующие на транспорте правила.*

Babanin S. V. Causal link as objective side of violation of existing traffic rules. The features of causality as a mandatory trait of objective by violations of traffic rules (article 291 of the Criminal Code). Criminal liability under art. 291 of the Criminal Code is, if it is a violation of applicable transport rules that guard the movement, or the rules, norms and standards for the

construction, alteration, repair of vehicles causes (causes) offensive to at least one of the socially dangerous consequences, under the provisions of this article.

Violation of existing transport rules may be committed not only one, but by several people, each of whom their action creates a set of conditions for the onset of serious consequences. The criminal legislation of Ukraine does not give the notion of accidental sharing of, and responsibility for the Commission of such a crime occurs on the same basis as for careless crimes.

In establishing causation in criminal responsibility for the crimes, which occurred in the case of violation of existing transport rules, you must fully consider and assess all the evidence in a criminal proceeding, install the required actions (or inaction), which should make the accident, completeness of implementation. Only after that you can install the direct cause, without which it would not have socially dangerous consequences and, if there are other signs of corpus delicti, to decide on the prosecution of the person.

The causal relationship of the crime stipulated in art. 291 of the Criminal Code, is characterized by the fact that a socially dangerous act committed that crime is immediate and sufficient cause of common socially dangerous consequences. With this necessary causal link can be both direct and indirect. It should be noted that, in some cases, to seek the development of causal link between the breach of the existing transport regulations and socially dangerous consequences, you must assign the trial of engineering and technical expertise.

Keywords: *criminal responsibility, objective side of crime, causal link, existing traffic rule.*

Надійшла до редакції 04.11.2014

Богатирьова О. І.

кандидат юридичних наук

Амелін О. В.

провідний науковий співробітник

*(Національна академія
прокуратури України)*

УДК 343.3/7

АНАЛІЗ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРІВ, СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ

Проаналізовано чинне законодавство України у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж, а також з'ясовано окремі проблеми, які існують у даній сфері. Запропоновано відповідні напрями удосконалення правової бази із внесенням змін і доповнень до відповідних нормативно-правових актів.

Ключові слова: *злочини у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж, законодавство, кіберзлочинність, протидія.*

Постановка проблеми. Нині, як ніколи, соціально-економічний розвиток суспільства характеризується зростанням ролі інформаційної сфери, яка складається із сукупності інформаційної інфраструктури, інформаційних те-

хнологій, інформаційних ресурсів, суб'єктів, що здійснюють збір, формування, поширення і використання інформації, а також системи регулювання суспільних відносин, що при цьому виникають. Інформаційна сфера стає системоутворюючим фактором життя суспільства, безпосереднім чинником економічного зростання, сприяє забезпеченню обороноздатності країни, соціально-економічній стабільності та розвитку демократичних засад в управлінні державою. Як наслідок, роль інформаційної безпеки як складової національної безпеки будь-якої держави посилюється, при цьому з часом така залежність лише зростає.

На жаль, протягом усіх років незалежності України галузь інформаційних технологій розвивалася практично без жодного втручання з боку держави. Державне регулювання тут фактично зводилось до збору статистичних показників, які часто не відображали реального становища та основних тенденцій такої важливої у сучасному суспільстві сфери суспільних відносин.

Незважаючи на те, що Україна має висококваліфікований кадровий потенціал в інформаційній сфері, постійно зростаючий та поновлюваний парк комп'ютерної техніки, сучасні системи та засоби телекомунікацій, зв'язку, високий ступінь інформатизації банківської сфери, становлення інформаційного суспільства потребує вирішення численних проблем.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню вказаної проблематики присвятили свої праці такі науковці, як С. Бородин, О. Григор'єв, А. Гребеньков, В. Голубєв, Г. Долженков, М. Журба, І. Карась, О. Книженко, В. Карчевський, Ю. Ляпунов, П. Смагін, Л. Краснова, І. Клепицький, О. Користін, М. Литвинов, С. Спірина, В. Хахановський, однак питання аналізу законодавства у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж розглядалися ними лише фрагментарно.

Мета. Нині чинне законодавство про злочини у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж підлягає перегляду, оскільки не лише чинні норми Кримінального кодексу України вже не відповідають динаміці розвитку злочинності в цій сфері, а й існують інші прогалини у чинному законодавстві, вирішення яких дозволить змінити стан криміногенної обстановки у цій сфері на краще.

Виклад основного матеріалу. Провідні країни світу, переглянувши пріоритети інформаційної державної політики, нині розробляють і впроваджують державні стратегії та програми розвитку інформаційного суспільства, які є основою запобігання злочинності та спрямовані на:

- створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя;
- збільшення питомої ваги інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті країни;
- появу якісно нових електронних комунікацій та ефективної інформаційної взаємодії людей на засадах зростаючого доступу до національних і світових інформаційних ресурсів;

- подолання інформаційної нерівності та прогресуюче задоволення людських потреб в інформаційних продуктах і послугах.

Аналіз таких стратегій і програм у країнах Європейського Союзу, Балтійського регіону Європи, Японії, США та інших країн світу показує, що їх основною метою є досягнення лідируючих позицій в економічній та соціальній складових державного розвитку через широке використання ІКТ – електронної комерції, електронного уряду, електронного бізнесу тощо – не як ізольованих сфер діяльності, а як інтегрованої і взаємозалежної сукупності цих технологій.

Зокрема, такі програми реалізуються у:

– Сполучених Штатах Америки («План дій адміністрації США в галузі Національної інформаційної інфраструктури»);

– країнах ЄС («Європа 2020: стратегія розумного, стійкого і всеосяжного зростання»; у Федеративній республіці Німеччина – «Шлях Німеччини до інформаційного суспільства», Королівстві Данія – «Державна програма переходу до інформаційного суспільства», Королівстві Швеція – Національна програма становлення інформаційного суспільства «Інформаційне суспільство Швеції»);

– Королівстві Норвегія (Програма «eNorge» і Програма становлення і переходу до інформаційного суспільства «Краще використання інформаційної технології у Норвегії»);

– Республіці Корея (Програма «Корейська інформаційна інфраструктура») [2, с. 5-6].

Україна не є винятком з цього загального процесу. Реалізація державної політики у вказаній сфері знайшла своє відображення у низці законодавчих актів, в тому числі прийнятих в останні роки, серед яких:

– Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», який визначає пріоритетним напрямком державної політики розвиток національної інфраструктури інформаційних технологій, державну підтримку для нових «електронних» секторів економіки, застосування ІКТ у всіх сферах життя (зокрема в уряді та засобах масової інформації) і поліпшення ситуації у сфері безпеки інформаційних технологій;

- закони України «Про доступ до публічної інформації», «Про адміністративні послуги», «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про державну підтримку розвитку індустрії програмної продукції», «Про державну таємницю», «Про інформаційні агентства», Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р., ратифікована Україною 7 вересня 2005 р., тощо [1, с. 119-122];

- зміни до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування підприємств, які працюють у галузі виробництва програмного забезпечення;

- Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні;

- Концепція розвитку електронного урядування;

- Міжнародна ініціатива «Партнерство „Відкритий уряд”»;

- Концепція Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року;

- План заходів зі створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг.

Водночас з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій зростають загрози та ризики їх використання з метою протиправної діяльності. Сьогодні кіберзлочинність вийшла за межі сфери контролю правоохоронних органів однієї держави та переросла в серйозну міждержавну та транснаціональну проблему. Так, у доповіді Палати громад Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії зазначається, що доходи від злочинної діяльності, пов'язаної з використанням мережі загального користування Інтернет, становлять 388 мільярдів доларів США щорічно і вже перевищили прибутки злочинних угруповань від наркобізнесу (288 мільярдів доларів США). Зокрема, зазначено, що «хакерська атака на об'єкти інфраструктури Великобританії може спричинити тяжчі наслідки, ніж використання зброї масового знищення» [4].

За результатами спільних досліджень компанії „McAfee” та Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS), збитки від кібератак у 2013 р. у світовому масштабі склали близько 3 трлн. доларів США., де найбільших з них зазнали Німеччина, Китай та США (по 200 млн.) [5, с. 9].

Збитки від кібератак поділяються на шість основних категорій:

1. недоотримана вигода правовласників;
2. безпосередні збитки від кіберзлочинів;
3. збитки, спричинені незаконним заволодінням інформацією, що становить службову, банківську або комерційну таємницю;
4. збитки, спричинені державним і громадським підприємствам, установам і організаціям у результаті перешкоджання здійсненню законної діяльності;
5. витрати на забезпечення кібербезпеки;
6. моральні збитки від кіберзлочинів.

Протидія кіберзлочинам в Україні фактично розпочалась із прийняттям у 2001 р. Кримінального кодексу України, де діянням у сфері інформаційної безпеки було присвячено окремий розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж», який містив усього три статті: ст. 361 «Незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж»; ст. 362 «Викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем» та ст. 363 «Порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем».

Законом України від 5 червня 2003 р. № 908-IV були внесені зміни до вказаного Кодексу, відповідно до яких назву розділу XVI змінено на «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів),

систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»; статтю 361 було викладено у новій редакції, згідно з якою встановлювалася кримінальна відповідальність за втручання в роботу мереж електрозв'язку; змінено санкцію ч. 2 ст. 361; вказану статтю доповнено приміткою про визначення розміру значної шкоди, заподіюваної злочинами, передбаченими цією статтею.

Пізніше Законом України від 23 грудня 2004 р. № 2289-IV було істотно змінено редакцію ст. 361-363 КК. Крім того, Кримінальний закон було доповнено трьома новими статтями 361-1, 361-2 та 363-1.

Отже, чинним КК передбачено кримінальну відповідальність за:

1) несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361);

2) створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1);

3) несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2);

4) несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362);

5) порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363).

б) перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363-1).

Враховуючи викладене, виникає запитання: чи є підстави вважати, що чинне вітчизняне законодавство вже містить достатню кількість дієвих правових норм, спрямованих на правову охорону інформаційної безпеки України?

Можливо, проблеми, які виникають у вказаній сфері, є не стільки результатом відсутності необхідної законодавчої бази, скільки результатом недостатньо ефективної діяльності відповідних державних органів, уповноважених забезпечувати захист інформації у процесі використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку?

Звернімося до офіційних даних Державної служби статистики України щодо динаміки таких злочинів, зареєстрованих органами внутрішніх справ протягом 2009-2013 рр. Так, починаючи з 2010 р. спостерігається тенденція щодо їх зменшення (на 12,4% порівняно з 2009 р.). Ця тенденція посилилася

у 2011 р., оскільки було зареєстровано 131 злочин, на відміну від 190 у 2010 р. У 2012 р. зареєстровано 138 злочинів, що свідчить про їх незначне збільшення (7%). У 2013 р. зареєстровано 595 таких злочинів. Зростання цього виду злочинності обумовлено щорічним зростанням кількості користувачів Інтернет-ресурсу в Україні. Зокрема, згідно з даними Київського міжнародного інституту соціології, у вересні 2013 р. 49,8% дорослого населення України користувалися Інтернетом. Темп приросту протягом лютого 2012 р. по жовтень 2013 р. склав 16%, що трохи поступається рекордному стрибку в 34% у період з березня 2011 р. до лютого 2012 р.

Територіальний розподіл злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку свідчить про їх концентрацію у великих містах. Так, протягом 2009-2012 рр. найбільше злочинів було зареєстровано у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій областях. Дещо змінилася ситуація у 2013 році, коли першість серед реєстрації цієї категорії злочинів одержала столиця України – Київ (163), далі – Одеса (67), Дніпропетровськ (47). За перше півріччя 2014 р. найбільше їх обліковано у місті Києві (37), Одеській (25), Львівській (27), Рівненській (19) та Миколаївській (15) областях. Найменше – у Закарпатській (2) та Вінницькій (2) областях. Таке становище передусім пов'язано із диспропорцією проникнення Інтернету в населені пункти різної величини. За даними Київського міжнародного інституту соціології, на даний момент значно відстає у поширенні Інтернету сільська місцевість через обмеження в технічних можливостях підключення малонаселених пунктів.

У структурі злочинності за період, що аналізується, найбільш поширеним є несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК України). Так, в 2009 р. їх було зареєстровано 96 випадків, 2010 р. – 87, 2011 р. – 67, 2012 р. – 83, 2013 р. – 408.

Друге місце посіли несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК). За перше півріччя 2014 р. обліковано 26 таких кримінальних правопорушень. Їх кількість у 2013 р. складала 152 злочини на противагу 105, зареєстрованим у 2009 р.

До найменш поширених серед цієї категорії злочинів належать: перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363-1 КК) та порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК). Такі злочини зафіксовано в одиничних випадках, а в окремі роки (2009-2010) вони навіть не реєструвалися.

Згідно із вказаними статистичними даними частка злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку в загальній структурі злочинності все ще є незначною, становлячи менше 1%. Вказане можна пояснити тим, що злочини у сфері комп'ютерної інформації належать до високолатентних. Проведені кримінологічні дослідження, засновані на опитуванні працівників правоохоронних органів та спеціалістів в галузі інформаційних технологій, показали, що за межами статистичних обліків залишаються до 90% кіберзлочинів [3]. Високу латентність таких злочинів пов'язують з небажанням потерпілих подавати заяви до органів внутрішніх справ; недосвідченістю працівників правоохоронних органів у розслідуванні цих злочинів; труднощами в кваліфікації; відсутністю спеціалізованих експертиз для розслідування комп'ютерних злочинів; труднощами збирання доказів; відсутністю комп'ютерної культури.

Та чи можна виправдати низький рівень протидії комп'ютерним злочинам їх високою латентністю? Мабуть, ні. На нашу думку, з метою ефективного запобігання вказаним злочинам необхідно значно удосконалювати чинне законодавство, зокрема такими шляхами:

1) з метою суттєвого покращення рівня виявлення, документування, розкриття та розслідування злочинів, що вчинюються з використанням комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж, необхідно чітко розмежувати компетенцію підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС та контррозвідувального забезпечення інформаційної безпеки держави Служби безпеки України, які при виконанні службових обов'язків часто дублюють функції один одного;

2) потребує термінового вирішення питання законодавчого визначення статусу підприємств, установ, організацій, що надають доступ до мережі загального користування Інтернет, оскільки дотепер не розмежовано суб'єктів ринку телекомунікацій за послугами, які ними надаються, та не передбачено відповідальності за порушення вимог чинного законодавства. Діяльність постачальників інтернет-послуг не підлягає ліцензуванню та обов'язковій державній реєстрації, відсутні правові та організаційні основи ефективного співробітництва з суб'єктами ринку телекомунікацій та громадськістю у напрямку запобігання кіберзлочинності;

3) канали обміну інформацією про злочини цієї категорії з правоохоронними органами інших держав (Національний контактний пункт з обміну інформацією та реагування на кіберзлочини, Робочий апарат Укрбюро Інтерполу, Генеральна прокуратура та Міністерство юстиції України) категорично не задовольняють потреби сьогодення, оскільки унеможливають оперативне вирішення завдань з документування та розслідування кіберзлочинів, зокрема через неможливість первинної ідентифікації;

4) специфічність кіберзлочинів потребує залучення лише відповідних фахівців, що володіють необхідними навичками та знаннями, тому існує необхідність підвищення професійного рівня службових осіб різних відомств

правоохоронних органів та суддів. Крім того, необхідно вирішити питання щодо утворення у структурі Генеральної прокуратури та Головної судової адміністрації спеціалізованих підрозділів щодо здійснення нагляду за додержанням законів та розгляду кримінальних проваджень про кіберзлочини.

Також потребують удосконалення нормативно-правові акти, які закладають фундамент єдиної державної політики забезпечення інформаційної (кібернетичної) безпеки та її реалізації.

Першим кроком до здійснення цієї мети є визначення кібернетичної безпеки самостійною сферою національної безпеки, загроз, основних напрямів державної політики. Вказане надасть можливість формувати засади державної політики у сфері забезпечення кібернетичної безпеки України через визначення основних реальних і потенційних загроз національній безпеці кібернетичного характеру, основних напрямів державної політики та основних функцій суб'єктів щодо забезпечення національної безпеки в цій сфері.

Другим кроком є внесення змін до чинних нормативно-правових актів, які б визначали такі основоположні поняття, як «кібернетична безпека» («кібербезпека»), «кібернетичний простір» («кіберпростір»), «кібернетична злочинність» («кіберзлочинність») тощо.

Висновки. Все зазначене може створити правову основу для подальшої нормотворчої діяльності, спрямовану на розробку та вдосконалення національної системи кібернетичної безпеки, протидії кібернетичній злочинності тощо. Зокрема, потребують змін та доповнень закони:

– «Про оборону України» – щодо підготовки Збройних Сил України до відбиття агресії в кіберпросторі;

– «Про інформацію» – щодо статусу інформації, яка циркулює в ІТС та АСУ критичної інформаційної інфраструктури;

– «Про телекомунікації» – щодо приведення Закону у відповідність до Конвенції РЄ про кіберзлочинність;

– «Про боротьбу з тероризмом» – щодо боротьби з кібертероризмом;

– «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» – щодо ліцензування обладнання та програмного забезпечення для застосування в ІТС об'єктів інформаційної інфраструктури;

– «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» – щодо кіберзахисту об'єктів підвищеної небезпеки;

– «Про Збройні Сили України», «Про Службу безпеки України», «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» – щодо уточнення компетенції та повноважень у зв'язку зі створенням Єдиної загальнодержавної системи кібернетичної безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Амелін О. В. Електронна (комп'ютерна) інформація: нормативно-правове визначення в законодавстві України / О. В. Амелін // Вісник Національної академії внутр. справ. – 2014. – № 2 (91). – С. 117-127.

2. Кабінет Міністрів України. Інформативно-аналітичні та довідкові матеріали на

виконання п. 2 Постанови ВР України „Про проведення парламентських слухань на тему „Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні” від 11.03.2014 № 860-VII : Лист від 20.05.2014 № 6370/0/2-14.

3. *Спирина С.* Криминологические и уголовно-правовые проблемы преступлений в сфере компьютерной информации / С. Спирина [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/kriminologicheskie-i-ugolovno-pravovye-problemy-prestuplenii-v-sfere-kompyuternoii-informatsii>.

4. *Ronald Noble.* The globalization of crime a transnational organized crime threat assessment [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.unodc.org/documents/data-and-nalysis_Report_2010_low_res.pdf.

5. *Losses: Estimating the Global Cost of Cybercrime.* – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mcafee.com/ca/resources/reports/economic-impact-cybercrime2.pdf>.

Богатырёва О. И., Амелин А. В. Анализ действующего законодательства о преступлениях в сфере использования компьютеров, систем и компьютерных сетей. Проанализировано действующее законодательство Украины в сфере использования компьютеров, систем и компьютерных сетей, а также выяснены отдельные проблемы, существующие в данной сфере. Предложены соответствующие направления совершенствования правовой базы путем внесения изменений и дополнений в конкретные нормативно-правовые акты в исследуемой сфере.

Ключевые слова: преступления в сфере использования компьютеров, систем и компьютерных сетей; законодательство; киберпреступность, противодействие.

Bogatyryova O., Amelyn O. Analysis by applicable law crime in use computers systems and computer networks. Threats and risks of their use grow with development of informatively-communication technologies. For today a cybercrime went out of the sphere of control of law enforcement authorities of one state and outgrew in a serious intergovernmental and transnational problem.

Revising the leading countries of the world priorities of informative public policy, presently develop and inculcate state strategies and programs of development of informative society, that are basis of prevention of criminality.

Unfortunately, during all years of independence of Ukraine, industry of information technologies developed practically without every interference from the side of the state. Government control of this industry was actually taken to collection of statistical indexes that did not represent the real position and basic tendencies of such important in modern society sphere of public relations often.

Presently operating legislation about crimes in the field of the use of computers, systems and computer networks is subject to the revision as not only operating norms of the Criminal code of Ukraine already do not answer the dynamics of development of criminality in this sphere but also there are other blanks in a current legislation, the decision of that will allow to change the state of criminogenic situation in the field of it on the best.

Taking into account marked, in the article the current legislation of Ukraine is analysed in the field of the use of computers, systems and computer networks, and also separate problems that exist in the field of given are found out. Offer corresponding directions of improvement of legal base in the field of marked, by making alteration and adding to the certain normatively-legal acts in the field of investigated. A dynamics, territorial distribution, is considered, structure of criminality in the field of indicated for period 2009–2013 and basic steps necessary for the substantial improvement of level of counteraction are certain.

Keywords: crimes in the field of the use of computers, systems and computer networks; legislation; cybercrime; counteraction.

Дячкін О. П.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.37

ПРО СУСПІЛЬНУ НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ПРОСТУПКІВ

Досліджено поняття «правопорушення», «проступок», «злочин», «суспільна небезпечність». Наводяться аргументи щодо помилковості ідеї включення до Кримінального кодексу України інституту кримінального проступку. Пропонуються дійсні шляхи гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: *правопорушення, проступок, злочин, суспільна небезпечність.*

Постановка проблеми. У зв'язку з набуттям чинності Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року, глава 25 якого визначає особливості досудового розслідування кримінальних проступків, запровадження в Україні інституту кримінальних проступків, з приводу якого вже давно триває наукова дискусія, здається, стало справою недалекого майбутнього. Але «ніколи норми процесуального права не можуть обґрунтовувати прийняття норм матеріального права, вони є лише формою його реалізації в об'єктивній реальності й не можуть мати самостійного значення» [1]. У кримінально-правовій науці це – неспростовна аксіома. Отже, авторами нового КПК України створено прецедент, що грубо порушує принципи законотворчості, коли цілою главою процесуального права встановлюються особливі правила досудового розслідування кримінальних проступків, поняття якого матеріальне право не містить.

Задля усунення вказаної невідповідності народним депутатом України В.Д. Швецем до Верховної Ради України було внесено проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» (реєстр. № 10136 від 03.03.2012) [2]. Альтернативний законопроект щодо інституту кримінальних проступків був внесений народними депутатами України В.М. Стретовичем, С.П. Головатим, Д.М. Притикою та Є.В. Шишкіною [3]. Розпорядженням Президента України № 98/2012-рп було створено робочу групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення і введення інституту кримінальних проступків в Україні. Їй було доручено у тримісячний строк підготувати та подати пропозиції щодо проектів: 1) Кодексу про адміністративні проступки, 2) закону про кримінальні проступки, 3) відповідних змін до Кримінального кодексу України [4].

Вказане відбувалось під гаслами щодо гуманізації кримінального законодавства України, боцімто обтяженого нормами про злочини, які «відповід-

но до політики гуманізації кримінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки», та «піклування» про пересічних громадян, які необґрунтовано потерпають від кримінальних переслідувань з боку держави за діяння, що, на думку ініціаторів нововведень, не становлять істотної суспільної небезпеки: «зниження офіційно визнаного рівня криміналізації суспільства покращить ситуацію в Україні з кількістю людей, які мають судимість за злочин, знизить кількість злочинів та засуджених за них» [5]. При цьому робляться посилання на правові системи інших розвинутих країн, які вже містять інститут кримінального проступку. Вказані новели у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві та очікувані зміни до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінального проступку в науковому суспільстві викликали значний інтерес та неоднозначну оцінку, активізували дискусії з питань його доцільності, форми реалізації та наслідків для держави і суспільства, але комплексному науковому дослідженню до цього часу не піддавались.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Активну позицію з питання включення в правову систему України інституту кримінального проступку висловлюють вчені-криміналісти України, зокрема А.О. Байда, В.І. Борисов, І.В. Козич, М.І. Панов, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс та ін.

Метою цієї статі є визначення та співвідношення понять «правопорушення», «проступок», «злочин», «суспільна небезпечність»; дослідження правових, соціальних й інших підстав включення до Кримінального кодексу України інституту кримінального проступку, його доцільності, а також розробка ефективних шляхів гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Ситуацію, що склалась в Україні в галузі кримінального судочинства, можна пояснити прогресивністю нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), яким наперед визначено, що розслідування та розгляд правопорушень, які не є злочинами, а визначаються як кримінальні проступки, має здійснюватись за Кримінальним процесуальним кодексом, а не за адміністративним або спеціальним для кримінальних проступків процесуальним законодавством, створення якого пропонується низкою вчених [6].

Прибічники введення інституту кримінального проступку в межах Кримінального кодексу і кримінального процесу намагаються видавати це за гуманізацію кримінального законодавства та послаблення кримінальної репресії з боку держави, наголошуючи, що кримінальний проступок – це не злочин, і засудження за його вчинення у кримінально-процесуальному порядку не тягне для засудженого такого наслідку, як судимість [5]. Але чи дійсно це так?

Щоб отримати відповідь на це питання, слід встановити, чи стане створення інституту кримінальних проступків ефективним інструментом сприяння функціонуванню демократичного суспільства, чи, навпаки, потягне не-

виправдані соціально-політичні, економічні, організаційно-технічні та інші негативні наслідки, а також чи можливе досягнення задекларованої мети в межах вже існуючої правової системи. Ключовими для рішення про створення нового правового інституту мусять бути відповіді на такі питання: якою є мета створення правового інституту проступку; чи є доцільним досягнення тієї мети, і, якщо так, то у який спосіб буде забезпечено її досягнення; чи є соціально та економічно обґрунтованим досягнення поставленої мети тощо.

У разі визнання доцільним доповнення правової системи України інститутом кримінального проступку необхідно визначити мету та концепцію його створення, принципи та місце у правовій системі України, ознаки та критерії відмежування від злочину та інших правопорушень. Вказана робота мала б виконуватись за участю провідних вчених та практиків, кістяк яких мусять складати криміналісти та фахівці в галузі адміністративного права. Її результатом має стати комплексна розробка законопроекту про проступки, процесуальні норми їх розслідування та судового розгляду.

Прагнення до гуманізації Кримінального кодексу, істотне зменшення кримінально-правового тиску, що сприятиме розвитку свободи та ділової активності населення, має реалізовуватись у спосіб та засобами, придатними і прийнятними для досягнення вказаної мети. Помилка у цьому може стати не тільки на заваді досягнення декларованої мети, а й призвести до наслідків, що суперечать їй.

Поняття «кримінальний проступок», яке знайшло закріплення в КПК України, є одним з найбільш вживаних у науковій літературі, а також має місце в законодавстві ФРН, Франції, Англії та деяких інших держав, зокрема Латвії, Литви та Естонії, у кримінальних кодексах яких після виходу зі складу СРСР було встановлено відповідальність за кримінальні проступки. Але далеко не всі країни Європи виділяють кримінальний проступок як самостійний інститут правової системи, що, проте, нікому не дає приводу заявляти про недостатність рівня демократії у таких країнах.

Поняття кримінального проступку не є новелою й для вітчизняного кримінального законодавства. Ще Уложення про покарання кримінальні та вправні Російської імперії від 1845 р. містили поділ кримінально караних діянь на злочини та проступки. За останні могли призначатися лише покарання, які визнавалися виправними [7]. Кримінальне уложення Російської імперії 1903 р. зберігало виділення кримінальних проступків в окремий вид кримінально-караних діянь, що каралися арештом або грошовим штрафом [8]. З радянського періоду вітчизняної історії і дотепер інститут кримінальних проступків не існує. Настав час для відповіді на питання про необхідність відновлення інституту кримінального проступку у правовій системі України.

Кримінальний кодекс України 1960 р., який автори сучасного КК та їх прихильники нерідко називають репресивним, насправді за рівнем криміналізації та суворістю санкцій значною мірою поступався чинному Криміналь-

ному кодексу України. Тому розбудова в Україні демократичного правового суспільства потребує докорінних змін кримінального законодавства, основою яких мусять стати декриміналізація усіх діянь, що не становлять значної суспільної небезпеки, пом'якшення санкцій за вчинення злочинів, що не становлять особливої суспільної небезпеки, збереження суворих санкцій і забезпечення неминучості їх застосування до осіб, винних у вчиненні особливо небезпечних злочинів.

Автори, які підтримують створення інституту кримінального проступку, наголошують, що основна відмінність кримінального проступку від злочину полягає у такій об'єктивній ознаці, як суспільна шкідливість, та у відсутності суспільної небезпеки, що є обов'язковою ознакою злочину. То чому тоді проступок має визначатись як кримінальний? При цьому автор законопроекту В.Д. Швець абсолютно правильно пропонує змінити назву «Кримінальний» на «Карний» кодекс України. Ще професор М.Й. Коржанський послідовно відстоював точку зору про те, що поняття «кримінальний» є тотожним поняттю «злочинний», а тому визначення галузі права, а також назви підрозділів міліції за допомогою цього поняття називав чиєюсь історичною помилкою чи лихим наміром [9, с. 4; 10, с. 7]. З урахуванням того, що інститут кримінального проступку, з пояснень ініціаторів його створення, має бути поза межами злочину, то й вживання терміна «кримінальний» до нього є явно недоречним. Вказане є спробою виділити певні правопорушення у самостійний правовий інститут, відмінний від дисциплінарних проступків, адміністративних правопорушень та злочинів.

Поняття «суспільна шкідливість» як об'єктивна ознака проступку не включає його суспільної небезпеки. Питання полягає лише в її рівні, який може бути незначним або малозначним, істотним, значним, високим, особливо та надзвичайно високим. Він визначається значною кількістю ознак протиправного діяння, основною з яких є цінність об'єкта протиправного посягання та розмір заподіюваної або такої, що йому загрожує, шкоди. Остання нерідко залежить від міри реалізації мети посягання, кількості учасників посягання, а також кількості вчинених посягань.

Вбачається, що проступком може визнаватись винне протиправне суспільно шкідливе діяння, що не становить значної суспільної небезпеки і не є злочинним, юридична відповідальність за яке встановлена відповідною правовою нормою. Норми, якими встановлюється відповідальність за вчинення проступків, доречно кодифікувати в єдиному законодавчому акті, яким може бути Кодекс проступків України.

Щодо ж до введення інституту кримінального проступку в рамках кримінального законодавства України, то це, *по-перше*, не змінює юридичної природи діянь, які сьогодні є злочинами невеликої тяжкості і, по суті, ними залишаються; *по-друге*, це призведе до переміщення в Кримінальний кодекс України значної частини норм про адміністративні правопорушення з КУпАП, що змінить їх юридичну природу у результаті переведення їх у кримінальні правопорушення з неминучим посиленням юридичної відповідальнос-

ті за них. А враховуючи те, що в Україні щорічно тільки судами розглядається більше п'яти мільйонів справ про адміністративні правопорушення, з введенням інституту кримінального проступку в Україні до кримінальної відповідальності щорічно буде притягуватись приблизно в три рази більше громадян, ніж дотепер. Відтак, вже через декілька років значна частина громадян України будуть належати до категорії осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності, з усіма негативними для них і держави наслідками: факт притягнення особи до кримінальної відповідальності зачиняє перед нею, а також перед її близькими родичами як потенційними працівниками двері не тільки державних, а й багатьох приватних підприємств та установ. Тобто такі громадяни України будуть позбавлені можливості реалізовувати свій потенціал повною мірою, а держава та суспільство – можливості повною мірою користуватись ним.

Отже, введення в межах законодавства про кримінальну відповідальність додатково інституту кримінальних проступків неминуче призведе до значного розширення кола діянь, за які встановлено кримінальну відповідальність, а відповідно – й до посилення кримінальної репресії з боку держави на суспільство, вказаних та інших суспільно небезпечних наслідків. Не буде зайвим нагадати й про те, що активізація діяльності зі створення інституту кримінального проступку прийшла на період панування однієї одіозної політичної сили, щирість заяв якої про бажання демократичних змін в державі ніколи не викликала довіри у суспільстві. Тому сьогодні необхідно ретельно проаналізувати законодавчі акти і проекти того періоду та рішуче відмовитись від тих з них, що спрямовані проти демократичних інститутів та сприяють узурпації влади.

Шлях до демократизації правової системи України у сфері кримінально-правової політики, лібералізації кримінального законодавства вбачається не через створення інституту кримінального проступку, а через декриміналізацію діянь, що не становлять значної суспільної небезпеки, і віднесення їх до юридичних правопорушень проти громадськості. До останніх слід віднести й правопорушення, що мають близькі до вказаних діянь ознаки, але сьогодні є адміністративними. Їх розслідування та розгляд можливо здійснювати в рамках адміністративного процесуального судочинства з широким залученням органів місцевого самоврядування, а в окремих випадках, за дорученням останніх, й залученням громадських організацій. Невиконання ж рішень у справах про юридичні проступки вказаних органів та громадських організацій має тягнути настання більш суворої юридичної відповідальності аж до кримінальної. У подальшому, у разі доцільності, навколо проступку можливе створення самостійної галузі права.

Реалізація пропозиції щодо демократизації правової системи України та гуманізації її кримінального й адміністративного законодавства через інститут проступку поза межами кримінального судочинства дозволить не тільки досягти вказаної мети та уникнути негативних наслідків введення інституту кримінального проступку, а й значною мірою зміцнить авторитет органів мі-

сцегового самоврядування та активізує суспільство у протидії антигромадським проявам. Вказане стане запорукою запобігання вчиненню будь-яких правопорушень, у тому числі й злочинних, значною мірою оздоровить та зміцнить суспільство і державу.

Бібліографічні посилання

1. Байда А. О. Проблеми впровадження інституту кримінальних проступків до чинного КК України / А. О. Байда // Проблеми впровадження інституту кримінального проступку (на основі проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 10136 від 03.03.2012) : матеріали Всеукраїнської Інтернет-конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ivpz.org/golovna-konferents>.

2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків : проект Закону № 10136 від 03.03.2012 [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/bproc=42733>.

3. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/webproc_4_1?pf3511=42733.

4. Про створення робочої групи з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення і введення інституту кримінальних проступків в Україні : Розпорядження Президента України № 98/2012-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/14798.html>.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 99.

7. Уложення про покарання кримінальні та виправні Російської імперії від 1845 р. – СПб., 1845 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua>.

8. Кримінальне уложення Російської імперії 1903 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ru.wikipedia.org/wiki.

9. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна : курс лекцій для студентів вищих навч. закладів / М. Й. Коржанський. – К., 1996. – 336 с.

10. Коржанський М. Й. Спогади / М. Й. Коржанський. – К., 2003. – 110 с.

Дячкин А.П. Об общественной опасности криминализации проступков. Исследованы понятия «правонарушение», «проступок», «преступление», «общественная опасность». Приводятся аргументы относительно ошибочности идеи включения в Уголовный кодекс Украины института уголовного проступка. Предлагаются действительные пути гуманизации законодательства Украины об уголовной ответственности.

Ключевые слова: правонарушение, проступок, преступление, общественная опасность.

Dyachkin O. P. Social degerousness of criminalization of misconducts. With the adoption and entry into force in 2012 of the Criminal Code of Ukraine, which has fixed features of preliminary investigation of criminal misconducts institute of which does not exist in Ukraine, and with registration in the Verkhovna Rada of Ukraine the draft of Law "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the introduction of criminal misconducts» № 10136 of 03.03.2012, the author has studied the concepts of "offense", "misconduct", "crime", "social dangerousness of an acts", and also the purpose, conditions and forecast of the implications into the legal system of Ukraine of the institute of criminal misconduct.

It has been concluded that the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding establishing features of pre-trial investigation of criminal misconduct do not meet the legal system, including substantive law – the current Criminal Code of Ukraine, and is premature, as the draft Law "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the introduction of criminal misconducts» № 10136 of 03.03.2012 is contradictory in content and the results to be expected if adopted.

The author believes that the attempt to establish the institution of criminal misconduct in Ukraine is an attempt to strengthen the state criminal law repression against much of the population, the pressure on it for the purpose of intimidation and oppression of democracy, which is not allowed. It is proposed to decriminalize significant number of acts in the current Criminal Code of Ukraine classified as a minor offense, and draw them into the category of misconducts outside the criminal justice system and mitigate penalties for crimes that do not pose a special danger to society.

Keywords: *offense, misconduct, crime, social dangerousness.*

Надійшла до редакції 2012.2014

Завгородня Ю. С.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.915/85

ВІКТИМОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Висвітлено питання щодо особливостей формування латентної злочинності неповнолітніх, з'ясування її причин та умов, а також визначення напрямів віктимологічної профілактики даного виду злочинів.

Ключові слова: *віктимність, злочинність неповнолітніх, латентна злочинність, латентні жертви, віктимологічна профілактика.*

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх є найбільш гострою, дискусійною і багато в чому неоднозначною проблемою сучасної дійсності. Практичний і науковий інтерес кримінологів, представників інших спеціальностей, а також громадськості в цілому саме до цієї категорії кримінально активного населення є не випадковим і обумовлений, передусім, характерними рисами вчинюваних злочинів та, відповідно, особливостями формування латентної їх частини.

Особливості формування латентної злочинності неповнолітніх мають свою специфіку і пов'язані, насамперед, з віковими та психологічними відмінностями, механізмом злочинної поведінки, проявом і дією обставин, які сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, динамікою та структурою їх злочинності, демографічними і багатьма іншими чинниками, які належать до різних соціально-економічних і морально-психологічних сфер. Це обумов-

лює деякі особливості щодо застосування методів загальнокримінологічних досліджень та напрямків їх вивчення.

Таким чином, потреба в дослідженні віктимологічних аспектів латентної злочинності неповнолітніх викликана деякими відмінними властивостями, що проявляються в їх злочинній діяльності, а також науковою потребою дослідження цього напрямку в еволюції кримінологічної думки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо запобігання злочинам дітей у своїх роботах досліджували Закалюк А.П., Ємельянов В.П., Голина В.В., Міллер А.Й., Долгова А.І., Зелінський А.Ф., Михайленко П.П., Тузов А.П., Туркевич І.К., Осадчий В.І., Баріло Т.С., Ковальський В.С., Джужа О.М., Сташис В.В., Абросімова Ю.А., Беседін А.А., Благута Р.І., Бугера О.І., Васильківська І.П., Воронова Ю.В., Дзундза В.В., Кальченко Т.Л., Корецький С.М., Корчовий М.М., Левицька Л.В., Топольскова І.О., Яницька Н.В. та ін., чії роботи мають важливе значення для розвитку кримінологічної науки та визначення нових підходів щодо виявлення та запобігання злочинам дітей. Разом з тим питання щодо віктимологічних аспектів латентної злочинності неповнолітніх потребують більш ґрунтовного наукового аналізу.

Метою даної статті є з'ясування особливостей, причин та умов існування латентної злочинності неповнолітніх, а також визначення напрямів віктимологічної профілактики даного виду злочинів.

Виклад основного матеріалу. Криміналізація суспільної свідомості створила сприятливі умови для віктимізації суспільства. Сьогодні латентна злочинність неповнолітніх вражає своїм розмахом, і не останньою причиною такого становища є те, що середньостатистичний громадянин не звертається до правоохоронних органів з приводу вчиненого злочину, оскільки боїться відплати з боку злочинців, не вірить в можливість їх викриття та покарання, вважає це марною тратою часу тощо.

З точки зору віктимологічних позицій, характерним сьогодні є той факт, що значна частина злочинів вчинюється неповнолітніми стосовно членів своєї сім'ї та інших родичів. Важливим є і сам характер злочинної поведінки – все частіше переважає насильницька і корислива мотивація. При вивченні кримінальних справ було встановлено, що потерпілими є такі ж неповнолітні, що, як правило, належать до побутового мікросередовища злочинця (в тому числі до однієї з ним або протилежної групи антигромадської спрямованості).

Приблизно у 18-25% такого виду злочинів потерпілими виступають особи, які раніше були знайомі з неповнолітніми злочинцями. Насправді цей відсоток є ще вищим, оскільки кримінальні покарання не застосовуються до підлітків за крадіжки у батьків або інших членів сім'ї, якщо самі потерпілі не звертаються з відповідною скаргою. У 10-15% випадків об'єктами злочинного посягання з боку неповнолітніх є особи, що перебувають у стані алкогольного сп'яніння. Досить часто в результаті переділу «сфер впливу» (горіщ, підвалів, теплотрас) жертвами дій безпритульних неповнолітніх стають люди без певного місця проживання. Характерними рисами таких злочинів є наси-

льство і жорстокість. Дослідження показують, що підлітки за невдалого для них збігу обставин все частіше здійснюють вбивства і розбійні напади, а також наносять тяжкі тілесні ушкодження.

Слід зазначити, що підвищеною віктимністю характеризуються і самі неповнолітні. Більшою мірою до таких процесів віктимізації найбільш схильні бездоглядні неповнолітні, тобто ті, нагляд за якими з боку батьків або осіб, які їх замінюють, відсутній чи послаблений (найчастіше це пов'язано з неблагополучною сімейною обстановкою). Досить часто вони виявляються вразливими для злочинних проявів в силу способу життя, легко втягуються у віктимні ситуації, стаючи відповідним об'єктом злочинного посягання.

Так, тривала близькість неповнолітніх до злочинного оточення (до раніше судимих) створює сприятливі умови для підвищеної віктимізації. Це може бути пов'язано з тим, що криміналізація (становлення злочинця) і віктимізація (становлення жертви злочину) можуть розглядатися як взаємообумовлені процеси соціальної взаємодії. Вчені відзначають таку залежність: 64 % людей, що в дитинстві або юності стали жертвами злочинів, в дорослому віці стають злочинцями, а з тих, хто в дитинстві або юності не був жертвою, – тільки 22 %.

Існують й інші конкретні дані: 72% з числа осіб, що піддавалися насильству (у тому числі і з боку своїх близьких) у віці до 14 років, в дорослому віці (14-17 років, 18 років і старше), у подальшому самі застосовують насильство. З тих же, хто в дитинстві не піддавався насильству, таких лише 17% [1].

Слід також вказати, що страх стати жертвою тяжкого кримінального злочину в структурі суспільних тривог посідає одне з перших місць, випереджаючи побоювання стати безробітним або захворіти на невиліковну хворобу.

На наш погляд, проблему віктимологічної профілактики латентної злочинності неповнолітніх слід розглядати у двох площинах: а) у сфері забезпечення ефективної системи реєстрації і обліку злочинів, що зменшує чинники їх латентності; б) у сфері забезпечення прав жертв злочинів, що ґрунтуються на загальноновизнаних міжнародних нормах і стандартах.

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством України кримінальне провадження, а саме перша його стадія – досудове розслідування, починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2]. При цьому відсікаються усі інші кримінальні прояви, які не були внесені до такого реєстру. У результаті дана обставина призводить до явища штучної латентності. Відмова осіб, що стали жертвами злочинців, від звернення до правоохоронних органів є однією з причин існування складового елемента латентної злочинності – латентної віктимності. У разі вчинення злочинів неповнолітніми відмова потерпілих від повідомлень ними у правоохоронні органи відбувається, за даними опитування, в 65% випадках. Такого роду ситуація дозволяє сформулювати значну приховану частину їх злочинної діяльності.

Дослідники виділяють особливості механізму виникнення латентних жертв неповнолітніх. Основним критерієм визначення цього виду жертв є

умови, у зв'язку з якими відомості про таку жертву і саме діяння відсутні у статистичному обліку. Підставами цієї відсутності є суб'єктивне сприйняття і оцінка діяння жертвою, тобто безумовно прихована (повна) латентність, і суб'єктивне сприйняття та оцінка діяння правоохоронним органом за умови звернення до нього – умовно прихована (часткова) латентність.

Так, наприклад, повна латентність виникає у результаті неусвідомлення жертвою протиправності способів впливу, і від цього залежить оцінка ситуації та вибір подальшої поведінки, а також незацікавленість жертви у зверненні з різних причин. Мотиви такої поведінки можуть бути різні, зокрема існування різного роду залежності від винного, внаслідок чого жертва сприймає те, що відбувається, як фатальну неминучість. Часткова ж латентність проявляється у разі незастосування заходів щодо реалізації інформації правоохоронним органом, який не кваліфікує вчинене діяння в сім'ї як злочин; відсутності ефективних кримінально-правових механізмів захисту жертв насильства в сім'ї, у зв'язку з чим жертва і саме діяння не враховуються статистикою; неповного розслідування насильницьких злочинів, що здійснюються в сім'ї, коли щодо одного епізоду, зазвичай останнього, відомо і він врахований, а серія злочинних діянь, що передували йому, правової оцінки не отримують.

Однією з основних ознак механізму цього виду злочинів є характер взаємовідносин між злочинцем і потерпілим.

Відомо, що між злочинцем і потерпілим (у злочинах, що вчиняються стосовно особи) завжди існують певні взаємовідносини. Вони можуть виникати як задовго до вчинення злочинного діяння, так і безпосередньо перед реалізацією злочинного наміру суб'єктом. Наприклад, відносно стійкі особисті зв'язки між злочинцем і потерпілим в таких латентних злочинах, як згвалтування, характеризувалися таким чином: співмешканці – 4%, родичі – 20,9%, знайомі по роботі, навчанню і місцю проживання – 18%, незнайомі – 16%, випадкові знайомі – 41,1% [3].

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що соціальний статус і освіта жертви є чинниками, які стримують її від легального (офіційного) вирішення конфлікту. Жертва, що має низький соціальний статус, непрестижну роботу або її відсутність, низький або вкрай низький рівень доходів, швидше готова звернутися до органів внутрішніх справ.

У зв'язку з цим зазначимо, що віктимність має різну міру прояву у різних людей і груп, схильних стати жертвами певних видів злочинів. З цих позицій вона може бути відсутньою ("нульова"), бути середньою або підвищеною. Аналіз віктимності, її видів і форм прояву в різних ситуаціях і сферах життєдіяльності людей дозволяє зрозуміти соціальні і психологічні причини відхилень людини і окремих груп населення від безпечної для себе поведінки, уточнити особливості взаємодії неповнолітнього і його жертви в механізмі злочину.

Досліджуючи питання віктимологічної профілактики при встановленні латентності злочинної діяльності неповнолітніх, зазначимо, що наукова інтерпре-

тація віктимологічної профілактики злочинів перебуває у процесі свого становлення. Якщо в недавньому минулому роботи, присвячені проблематиці віктимологічної превенції, особливо стосовно окремих видів злочинів, були поодинокими, то нині інтерес до досліджень латентної віктимології значно зріс.

Під віктимологічною профілактикою розуміють сукупність державних і громадських заходів, спрямованих на запобігання злочинності через зниження в населення загалом або в конкретних громадян ризику стати жертвою злочинних посягань [4, с. 114].

У віктимологічній профілактиці вирізняються два основні напрями запобіжних заходів, об'єктами яких є віктимологічні ситуації: а) індивідуальна – віктимологічна профілактика, спрямована безпосередньо на потенційних і реальних жертв; б) загальна, чи індивідуально-групова, – віктимологічна профілактика, зорієнтована на груповий рівень.

У ході реалізації першого напрямку увагу приділяють заходам, спрямованим на усунення віктимно небезпечних ситуацій (патрулювання, обладнання технічними засобами охорони й безпеки, поліпшення організації дорожнього руху, залучення громадськості до вирішення завдань колективної та особистої безпеки тощо); для другого напрямку необхідно здійснювати заходи виховного впливу, професійного навчання, правової пропаганди, медичного характеру, забезпечення населення спеціальними засобами захисту тощо [5, с. 116].

Віктимізація в цілому складається з числа усіх потерпілих від злочину, зареєстрованих і латентних, незалежно від міри віктимності або навіть прямої провини самих потерпілих. Вона характеризується структурою, що має відносно самостійне значення для пізнання соціальної реальності, але віктимізація – це і підструктура злочинності, без якої характеристика цього соціального явища залишається неповною.

Неефективність діяльності системи кримінального правосуддя і побоювання вторинної віктимізації є головними причинами небажання жертв злочинів звертатися до правоохоронних органів. Таким чином, побоювання вторинної віктимізації перетворилося на один з найважливіших чинників, що обумовлюють високий рівень латентної злочинності у країні.

За даними В.В. Вандишева, що вивчив більше тисячі кримінальних справ, вторинна злочинна дія здійснювалася щодо 30 % жертв [6, с. 35]. Проте по допомогу в правоохоронні органи звернулися лише 63 % потерпілих. Серед причин небажання звертатися в міліцію майже кожен третій респондент (31 %) назвав недовіру в допомогу міліції.

Зростання злочинності безпосередньо пов'язане зі збільшенням вторинної кримінальної дії на жертв і свідків злочину. Так, опитування 120 респондентів з числа працівників правоохоронних органів показало, що вони відносять незахищеність жертв і свідків до основних чинників, що перешкоджають протидії цьому виду злочинності.

У зв'язку з цим поняттям віктимологічної профілактики латентної злочинності неповнолітніх охоплюється діяльність державних органів, громадських організацій і громадян, які на професійній або громадській основі за

власною ініціативою забезпечують роботу з жертвами злочинів з метою усунення або нейтралізації детермінант механізму віктимізації особи, а також надання їм допомоги і захисту від злочинних посягань.

Видами цієї діяльності залежно від специфіки елементів, що входять в цю систему, є загально- та спеціально-віктимологічне попередження як різні напрями профілактичної діяльності, що відрізняються об'єктами дії стосовно суб'єктів – її носіїв, механізмом профілактичної дії.

З точки зору об'єкта дії цільове призначення загальновіктимологічного попередження полягає в дії на потенційні жертви будь-якого злочинного діяння, їх виявлення, а також нейтралізації або усуненні детермінант механізму віктимізації у певній сфері відносин. Цільове призначення спеціально-віктимологічної профілактики полягає в нейтралізації й усуненні віктимності вже існуючої латентної жертви в сім'ї з метою припинення процесу віктимізації.

Суб'єктами загальновіктимологічної профілактики є широке коло державних і недержавних, громадських і спеціалізованих органів, які забезпечують роботу і не завжди пов'язані з підтримкою правопорядку в суспільстві. Суб'єктами спеціально-віктимологічної профілактики є спеціалізовані правоохоронні органи, передбачені законодавством України. Заходи віктимологічної профілактики злочинів здійснюються практично усіма основними службами ОВС. Найбільшою мірою вказані заходи реалізуються дільничними інспекторами міліції (40,4%), високий ступінь їх застосування мають також підрозділи кримінальної міліції у справах дітей (50%).

Конкретизація заходів віктимологічної профілактики здійснюється, передусім, на індивідуальному рівні. Індивідуальний аспект віктимологічної профілактики дозволяє диференційовано і раціонально обирати ефективніші заходи з усунення ймовірності вчинення злочину щодо тих або інших видів потерпілих. Політика девіктимізації населення повинна супроводжуватися спеціалізацією і конкретизацією віктимологічної профілактики, орієнтованої на різні соціальні та територіальні групи населення [7, с. 200]. Об'єктом уваги повинні стати законослухняні особи, діяльність яких пов'язана з охоронними і попереджувальними функціями, а також особи, які є потенційними та реальними жертвами злочинів неповнолітніх.

Одним з напрямів віктимолого-профілактичної діяльності органів внутрішніх справ виступає вивчення і формування позитивної громадської думки про їх діяльність у процесі виявлення, розкриття і розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми, з метою оздоровлення віктимогенної ситуації. Головним завданням цієї діяльності є формування позитивного ставлення до віктимологічної профілактики злочинів неповнолітніх як повсякденної необхідності, включення в суспільну свідомість ідеї про обов'язковість виконання рекомендацій із забезпечення особистої безпеки, активної участі громадськості в цій роботі.

Досліджуючи особу потерпілого в різних аспектах і його роль в генезисі вчинення злочину, віктимологія виходить з того, що поведінка людини за своєю природою може бути не лише злочинною, але і необачною, ризикова-

ною, легковажною, розбещеною, іноді провокаційною, отже небезпечною для самої цієї людини, що природно активізує схильність неповнолітнього до злочинного посягання. У цьому плані додаткового значення набувають й інші характеристики особи, а саме: вік, стать, соціальний статус, професія, готовність діяти певним чином у критичній ситуації, а також середовище, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб тощо.

Розглядаючи питання про віктимологічну профілактику, необхідно зазначити, що латентна жертва злочину – це передусім фізична особа з набором особистих властивостей, що сприяють її віктимізації за певних зовнішніх умов, внаслідок яких її права і законні інтереси порушуються злочинною поведінкою інших осіб. При цьому відомості про особу в кримінально-статистичному обліку відсутні. В результаті реалізація права на захист не є можливою в силу повністю або частково прихованого діяння.

На думку дослідників, за віком максимально віктимізованою виявляється і найбільш кримінально активна частина населення: 18-29 років – 42%, 30-50 років – 41%, 50 років і старше – 35,4%, мінімально – неповнолітні – 35% [8, с. 213]. Аналіз опитування працівників ОВС показав, що неповнолітні у більшості випадків вчиняють злочини щодо громадян у вікових межах від 40 до 55 років. Як правило, жертва в такому віці не завжди повідомляє в органи внутрішніх справ про вчинений щодо неї злочин, іноді відчуваючи жаль, співчуття до дитини або з інших причин суб'єктивного характеру. Нерідко чинником віктимогенності таких жертв стає їх спільне проживання з молодшим поколінням. Стосовно такої жертви вчиняються, як правило, такі злочини, як крадіжка, грабіж, вбивство, рідше – шахрайство.

Дослідженням встановлено, що віктимізація мігрантів є вищою, ніж іншого населення. Це проявляється й у злочинній діяльності неповнолітніх. Мають місце факти хуліганських та екстремістських проявів, що здійснюються різними організованими молодіжними групами стосовно іноземних громадян, попри вжиття усіх передбачених законом заходів, спрямованих на припинення злочинів, які вчиняються з мотивів національної, расової чи релігійної ворожнечі.

Таким чином, сьогодні важливого значення набувають пропозиції щодо вдосконалення загальновіктимологічної профілактики злочинів неповнолітніх (особливо тих, що здійснюються у сфері сімейних стосунків), які розглядаються на різних рівнях, а саме:

- на загальносоціальному рівні (створення умов в суспільстві, за яких будь-яке порушення прав людини в сім'ї є неприпустимим і засуджується, вирішення житлового питання, усунення деформацій моральної і правової свідомості громадян, зміцнення сім'ї і сімейних стосунків);

- на соціально-психологічному рівні (активізація роботи соціальних і громадських структур з нормалізації внутрішньосімейних стосунків, надання психологічної допомоги у врегулюванні сімейних конфліктів, створення системи соціального супроводу і контролю міжособистісних стосунків у сім'ї);

- на психологічному рівні (організація виявлення і обліку членів сім'ї з

високою віктимністю, надання їм адресної профілактичної допомоги).

У рамках віктимологічної профілактики розбоїв і грабежів, що здійснюються неповнолітніми, значне місце посідають заходи щодо активізації населення, спрямовані на стимулювання та виявлення небезпечних осіб і ситуацій та повідомлення про них в міліцію. У зв'язку з цим не можна недооцінювати корисність придбання і використання засобів технічного захисту осіб і житла (газової зброї, охоронної сигналізації), важливість правил пропускного режиму в службові приміщення, наявність охорони фізичних осіб або служби безпеки юридичних осіб, що може нейтралізувати віктимні ситуації.

Слід також погодитися з позицією Є.С. Демчіхіної, яка зазначає, що заходи віктимологічної профілактики групової некорисливої насильницької злочинності неповнолітніх мають бути спрямовані на ліквідацію ситуацій, в яких є можливим заподіяння шкоди. Сюди можна віднести: виготовлення пам'яток, плакатів для громадян, в яких містяться корисні поради щодо уникнення можливості стати жертвою злочину; виступи працівників органів внутрішніх справ перед населенням по радіо, телебаченню, у пресі з роз'яснювальними бесідами. Серед заходів, які сприяють активізації внутрішніх захисних можливостей, слід виділити пояснювальні бесіди, навчання різним методам самозахисту тощо [9, с. 111].

Висновок. Використання віктимологічних знань у ході дослідження латентної злочинності неповнолітніх має важливе значення як нового напрямку у вивченні злочинності для вирішення практичних завдань профілактики, розкриття і розслідування злочинів, індивідуалізації відповідальності і покарання неповнолітніх. Необхідно своєчасно розпізнавати роль потенційної жертви, провину потерпілого в усіх її аспектах, здійснювати вивчення латентної жертви злочину, проблему сатисфакції жертви злочину.

Бібліографічні посилання

1. Орлова Ю. Роль жертвы в преступлениях против несовершеннолетних / Ю. Орлова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.24rus.ru/more.php?UID=180022007.08.14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // ВВР України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
3. Офіційна статистична інформація Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011=110381&libid.edit&>.
4. Иванов Ю. Ф., Джужа О. М. Криминология : навч. посіб. / Ю. Ф. Иванов, О. М. Джужа. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2006. – 264 с.
5. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминология : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.
6. Вандышев В. В. Виктимология: что это такое? / В. В. Вандышев. – М., 1978. – 128 с.
7. Вишневецкий К. В. Криминогенная виктимность социальных статусов в современном обществе / К. В. Вишневецкий. – Краснодар, 2006. – 285 с.
8. Задорожный В. И. Виктимологическая профилактика преступлений: организационно-управленческий и правовой аспекты / В. И. Задорожный. – М., 2005.
9. Демчіхіна Є. С. Віктимологічна профілактика щодо жертв некорисливих насильницьких злочинів неповнолітніх / Є. С. Демчіхіна // Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : тези доповідей круглого столу (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О. М. Джужа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 215 с.

Завгородняя Ю. С. Виктимологические особенности насильственной преступности несовершеннолетних. Освещаются вопросы особенностей формирования латентной преступности несовершеннолетних, выяснения ее причин и условий, а также определения направлений виктимологической профилактики данного вида преступлений.

Ключевые слова: *виктимность, преступность несовершеннолетних, латентная преступность, латентные жертвы, виктимологическая профилактика.*

Zavgorodnya Yu. S. Victimological particularities of violent crime committed by minors. The article deals with issues related to features of formation delinquency of minors, determine their causes and conditions, and identify areas of victimological prevention of this type of crime. In terms of victimological positions the today characteristic is the fact that many of crimes are committed by juveniles towards their family members and other relatives. It is also the nature of criminal behavior – are increasingly dominated by violent and selfish motivation.

The problem of victimological prevention of juvenile delinquency should be viewed in two dimensions: a) in ensuring an effective system of registration and reporting crimes, which reduces the latency of factors; b) in ensuring the rights of crime victims, based on generally accepted international norms and standards.

Victimization has a different degree of manifestation of different people and groups who are likely to become victims of certain crimes. From this perspective, it can be absent ("zero"), to be medium or high. The fear of becoming a victim of a serious crime in the structure of social anxiety is one of the first places ahead of fear of becoming unemployed or sick with an incurable disease.

The term of victimological prevention of juvenile delinquency is covered by the activities of state bodies, NGOs and citizens on the professional or community-based, on its own initiative providing work with victims of crime in order to eliminate or neutralize the determinant mechanism victimization of person and provide them with assistance and protection from criminal attacks.

In terms of the object of action the purpose of general victimological prevention is an action of potential victims of any criminal act, their detection and neutralization or removal mechanism of determinants of victimization in a particular area of relationships. The purpose of specially-victimological prevention is to neutralize and eliminate latent victimization of existing latent victim in the family to stop the victimization process.

Keywords: *victimization, juvenile delinquency, latent crime, latent victims, victimological prevention.*

Надійшла до редакції 15.12.2014

Кисельов І. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.85

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

На підставі отриманих у спеціальному дослідженні даних розглянуто сучасні загально-соціальні заходи запобігання умисним вбивствам. Досліджено питання, які перебувають у безпосередньому зв'язку із детермінантами умисних вбивств, вчинюваних у сучасних умовах. Запропоновано конкретні загальносоціальні заходи, окрім зміни до законодавства щодо запобігання умисним вбивствам з огляду на існуючу в суспільстві ситуацію.

Ключові слова: *запобігання злочинності, загальносоціальні заходи запобігання злочинності, умисне вбивство, насильницька злочинність, запобігання умисним вбивствам.*

Постановка проблеми. Проблема запобігання умисним посяганням на життя людини не є новою ані для кримінального права, ані для кримінології. Вона була завжди актуальною, навіть у ті часи, коли людське життя на законодавчому рівні ще не визнавалось найвищою цінністю. На жаль, сучасні процеси, які відбуваються в Україні, лише підтверджують її актуальність, коли людське життя знецінюється на очах, коли безкарно захоплюються заручники й адміністративні будівлі, використовується вогнепальна зброя, здійснюються численні напади на працівників правоохоронних органів та військових формувань, коли вбивають мирних громадян, прикриваючись незрозумілими гаслами та ідеями.

Сьогодні, як ніколи раніше, необхідно замислитись саме над процесом запобігання цим страшним, негативним проявам, а не лише над покаранням винних (яких, на жаль, дуже велика кількість) та усуненням негативних наслідків. Очевидно, що в даному випадку необхідно певною мірою переосмислити накопичений десятиліттями досвід, врахувати нові результати кримінологічних досліджень, присвячених проблематиці запобігання умисним вбивствам та замахам на них. Зволікання з розробленням і впровадженням заходів запобігання загальносоціального характеру (як і спеціально-кримінологічних заходів), безсумнівно, призведе до стрімкого зростання рівня умисних вбивств та замахів на них вже протягом 1-2 років, з поступовим планомірним збільшенням їх кількості щорічно, в той час як на повернення до минулого рівня можуть піти десятиліття.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематиці умисних вбивств та замахів на них присвячено чимало наукових досліджень. Значний внесок у розробку проблеми зроблено у працях таких відомих вчених, як: А.І. Аванесов, Ю.М. Антонян, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Литвак, О.М. Яковлєв та ін.

Крім того, значна частина дисертаційних досліджень, захищених в Україні у 2001-2013 рр., прямо чи опосередковано пов'язана з цією проблемою. Зокрема, питання умисних вбивств та замахів на них, а також кримінально-правової охорони життя людини досліджені у працях таких вчених, як: С.Д. Бережний, М.Ю. Валуйська, Г.О. Ганова, Б.М. Головкін, Н.А. Дідківська, А.О. Драгоненко, О.І. Зазимко, А.З. Керімов, М.П. Короленко, О.М. Лупіносова, В.М. Мамчур, Л.А. Остапенко, Н.М. Плисюк, О.Л. Старко, О.Б. Шигонін та ін. На жаль, серед досліджень зазначених авторів лише поодинокі мають кримінологічний характер, питання запобігання умисним посяганням на життя людини досліджено в них поверхово, причому у переважній більшості лише щодо конкретної групи умисних вбивств (наприклад, за певних обтяжуючих обставин) або способу їх вчинення тощо. Зазначене вказує на те, що, хоча питання, які стосуються умисних вбивств та замахів на них, у кримінологічній літературі прийнято вважати достатньо розробленими (і для цього є підстави у вигляді праць відомих вчених, з дня опублікування яких, однак, минуло в середньому майже два десятиріччя), насправді вони зали-

шаються у значній частині поза увагою науковців, а проблема запобігання умисним посяганням на життя людини у сучасних умовах актуалізується по-новому, потребує нових досліджень з урахуванням тих змін, які відбулись як у соціальній, так й в економічній сферах суспільства.

Метою статті є висвітлення можливих та ефективних з урахуванням сучасних умов заходів запобігання умисним посяганням на життя людини загальносоціальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Очевидно, наразі не викликає заперечення точка зору, згідно з якою без оздоровлення усіх сфер соціального буття людини неможливо чинити ефективний вплив на злочинність, запобігти останній. Свого часу І.І. Карпець справедливо зазначав, що оскільки злочинність – негативне соціальне явище, то у боротьбі з нею головне значення мають соціальні заходи, що мають на меті подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин. Такі заходи не спрямовані безпосередньо проти злочинності, вони опосередковано справляють суттєвий вплив на стан злочинності. Злочинність перемагається, насамперед, завдяки заходам економічного, виховного та іншого, у тому числі й правового, порядку [3, с. 139]. У свою чергу, В.В. Голіною акцентується увага на тому, що загальносоціальне запобігання злочинності являє собою насамперед комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності, а вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій [1, с. 54]. Таким чином, хоча заходи загальносоціального характеру прямо і не спрямовані на протидію конкретному виду злочинності, останні мають важливий ефект, створюють передумову та підґрунтя до застосування заходів спеціально-кримінологічного характеру.

Розглядаючи поряд із названими вище заходами спеціально-кримінологічний рівень запобігання злочинності, В.Н. Бурлаков зазначає, що останній полягає у цілеспрямованому впливі на криміногенні фактори, пов'язані з окремими видами і групами злочинної поведінки, наприклад насильницької або економічної злочинності. Усунення чи нейтралізація таких комплексів специфічних причин та умов злочинної поведінки здійснюється у процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких профілактичну функцію покладено в їх професійні обов'язки [8, с. 180]. У дослідженнях А.І. Долгової підкреслюється, що спеціальне запобігання злочинності являє собою систему впливу на процеси детермінації та причини злочинності, що торкаються окремих соціальних груп, сфер діяльності та об'єктів, які характеризуються підвищеною вірогідністю вчинення злочинів [7, с. 448-449]. Таким чином, саме заходами спеціально-кримінологічного характеру здійснюється цілеспрямований вплив на детермінанти злочинності, досягається реальний та конкретно передбачений результат. Водночас у

науковій літературі існує єдність думок з приводу того, що без належної основи, яка забезпечується державою, заходи спеціально-кримінологічного характеру будуть позбавлені ефективності. З урахуванням зазначеного, а також важливості, послідовності, а головне – взаємозв'язку заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного характеру, питання запобігання умисним вбивствам та замахам на них доцільно розглянути починаючи саме з загальносоціальних заходів.

Вивчення сучасного стану насильницької злочинності, виокремлення загальних особливостей, в яких вчиняється переважна більшість злочинних посягань проти життя людини, надає нам можливість виділити серед загальносоціальних заходів ті, що спрямовані на:

1) підвищення рівня загального благополуччя населення. Вважаємо, що, як і для переважної більшості різних видів злочинності, підвищення загального рівня благополуччя населення однозначно матиме суттєвий запобіжний вплив як на насильницьку злочинність в цілому, так і на інші види злочинної діяльності. Це передусім пов'язано із тим, що підвищення рівня загального благополуччя населення зможе дещо усунути ті протиріччя у суспільному житті, які значною мірою обумовлюють насильницьку некорисливу злочинність, зокрема наявність величезної «прірви» між бідними та заможними, розшарування населення, занепад матеріальних та соціальних сфер життєдіяльності тощо. Тому запобігання більшості видів злочинів необхідно починати саме з поліпшення загального благополуччя населення. Як слушно зазначає В.М. Кудрявцев, оскільки злочинність – явище соціальне, необхідно виходити з того, що успішна боротьба з нею можлива лише у разі комплексного підходу під час як її вивчення, так і розробки заходів запобігання. Через це боротьба зі злочинністю у широкому загальносоціальному плані є використанням заходів економічних, соціально-культурних, виховних і, врешті, правових [6, с. 17-18]. Вихідне, а більш точно – одне з основних місць у цьому переліку має відводитись саме підвищенню рівня загального благополуччя населення, адже його поліпшення прямо виключає здійснення ряду кримінально караних діянь, у переліку яких присутні й ті, що спрямовані проти життя особи;

2) забезпечення проведення дозвілля та вільного часу громадян. Незважаючи на те, що сьогодні переважна більшість громадян вимушена працювати фактично на кількох роботах для забезпечення родини, слід визнати той факт, що існуюча в наш час автоматизація багатьох, в тому числі і побутових, процесів суттєво розширює обсяг вільного часу. Для тих же осіб, які переважним чином не працюють та не займаються соціально-корисною діяльністю, такого часу, на жаль, здається, навіть забагато. Отже, профілактика сфери дозвілля відіграє важливу роль у запобіганні умисним вбивствам та іншим злочинам некорисливо-насильницької спрямованості.

Недарма В.В. Голіною та іншими дослідниками ще майже 15 років тому зазначалось, що злочини некорисливо-насильницької спрямованості проти особи своїм підґрунтям мають сферу побуту та дозвілля, а успіх боротьби з

насиленітькими злочинами проти особи невіддільний від зниження рівня насильницьких побутових злочинів, частоти кримінальних конфліктів у сім'ї, міжособистісних відносинах між сусідами, близькими і знайомими [2, с. 6-9].

Таким чином, можна дійти висновку, що правильна організація дозвілля, планування та забезпечення вільного часу значною мірою можуть знизити кількість як усіх насильницьких некорисливих злочинів в цілому, так і кількість умисних посягань на життя людини зокрема. Зважаючи на те, що достатньо велика кількість злочинців, які вчинюють умисні вбивства або замаху, – це люди у віці від 25 до 35 років, можна припустити, що поліпшити ситуацію можна залученням останніх у вільний час до організованих дозвільного характеру заходів, наприклад спорту, секцій тренувального характеру тощо. У даному випадку агресія, яка накопичується у людини, матиме легальний, а не кримінальний вихід. Зрозуміло, що йдеться про організацію дозвілля тих осіб, які ще не повною мірою «втрачені» для суспільства. Основи організації дозвілля бажано закладати ще з часів навчання у садку, школі, вищому навчальному закладі.

Для тих, хто систематично вживає алкогольні напої, веде антисуспільний спосіб життя та не займається хоча б якою-небудь суспільно-корисною діяльністю, організація дозвілля навряд чи зможе мати стримуючий чи корегуючий ефект, а тому для цієї категорії необхідним є застосування вже вузькоспеціалізованих заходів індивідуального характеру. Таким чином, організація дозвілля покликана «витіснити» потенційно некорисну діяльність молоді та осіб зрілого віку, у ході якої і вчинюється велика частина умисних вбивств та замахів;

3) моральне та правове виховання громадян. Виховання громадян у дусі поваги до людини, її природних прав та законних інтересів, доведення до свідомості людини основних цінностей морального та правового характеру, на нашу думку, матиме наслідком і зниження загального рівня насильницької злочинності, особливо посягань на життя людини. Характеризуючи сучасний рівень моралі злочинців, які вчинюють умисні посягання на життя, слід сказати, що, за результатами проведеного нами дослідження, після вчинення умисного вбивства лише 23 % винних самотійно, без стороннього тиску чи примусу викликали міліцію, швидку допомогу чи позували рідних або знайомих жертви; у той же час 18 % залишились на місці злочину і були викриті, а ще 18 % взагалі байдуже поставились до такої події (!) і продовжувати займатись своїми справами або вживати алкоголь. Тобто фактично кожен п'ятий злочинець не те, що має низький моральний рівень, а взагалі позбавлений звичайних для більшості правослухняних громадян цінностей, поглядів, переконань.

Сьогодні, з огляду на деформацію суспільної моралі, занепад культури, спотворення моральних цінностей, що виникає на ґрунті соціально-економічної кризи, важливого значення набувають заходи морального та правового виховання громадян, адже саме вони покликані заповнити той «вакуум», який утворювався десятиліттями через занепад виховної та освіт-

ньої сфер. Слід погодитись з О.М. Костенком, який справедливо зазначає, що все, що сприяє формуванню соціальної культури людини, сприяє тим самим і появі в неї імунітету проти комплексу сваволі і ілюзій – кореня усякого зла, у тому числі і злочинності. Відтак, афоризм Чезаре Беккарія, що «краще попередити злочин, щоб не бути вимушеним карати за нього», автор перефразовує на «краще за допомогою культури усунути комплекс сваволі і ілюзій, ніж карати за прояв цього комплексу у вигляді злочину» [5].

Такий підхід вважаємо перспективним, адже найбільша кількість осіб, які вчинюють умисні вбивства та замаху на них, – це особи віком до 35 років. Саме ця категорія осіб, через розпад СРСР, несформованість української системи шкільної та вищої освіти на перших етапах її існування та низку інших чинників повною мірою не отримала належного морального і тим більше правового виховання, очевидно, не змогла певною мірою перейняти ті демократичні цінності, що були привнесені у суспільний лад. Підкреслюємо, що названа категорія осіб не є по суті криміногенною, однак їй властиві окремі особливості, які, на нашу думку, обов'язково необхідно врахувати під час виховання майбутніх поколінь. Зовсім інша система цінностей закладена у покоління більш похилого віку. У цієї категорії осіб все ще залишилися такі поняття, як «справедливість», «чесність», «порядність». Люди цієї категорії у більшості випадків викликають міліцію, намагаються скаржитись до відповідних інстанцій, вирішують конфлікти цивілізованим шляхом, що, на жаль, у сучасних реаліях часто буває марним. Проте названа категорія набагато рідше вчиняє насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. На нашу думку, це пояснюється не фізичними можливостями (адже, наприклад, дідусь може «посильно» вбити бабусю), а різницею у свідомості, у підході до вирішення складних ситуацій, у баченні проблем та шляхів їх подолання.

Отже, цілком слушно зазначається, що без пробудження таких моральних феноменів, як совість, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість, досить-таки складно розраховувати на поліпшення ситуації в державі, особливо в епоху НТП, який «технізує» свідомість особистості, витісняючи з неї високі почуття та емоції [10, с. 197]. До означеного додамо – особливо у сфері запобігання злочинності.

Таким чином, для уникнення помилок минулого сьогодні необхідно ще зі школи та раннього віку до усіх без винятку осіб доводити тезу, зафіксовану в Конституції України, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [4]. Ще з раннього віку слід закладати у процес формування особистості такі моделі та алгоритми поведінки, які полягають у вирішенні будь-яких життєвих конфліктів, подоланні складних, проблемних ситуацій без застосування насильства. Необхідно з раннього віку формувати повагу до інших людей, причому не лише до їх життя та здоров'я, а й до честі та гідності, її недоторканості. Особа, яка поважає інтереси, честь та гідність інших, з набагато меншою вірогідністю може вчинити злочин, спрямований проти життя чи здоров'я людини.

На нашу думку, позитивний ефект матиме впровадження в навчальний процес на рівні шкіл та ВНЗ програм, спрямованих на підвищення культурного рівня громадян, формування у них системи цінностей, в якій життя та здоров'я, честь, гідність та недоторканність особи перебувають у центрі та мають найвище значення. Позитивний ефект беззаперечно буде мати і запровадження релігійної освіти (звісно, непримусового характеру), хоча б на рівні огляду, адже остання суттєво сприяє засвоєнню та укоріненню у свідомість моральних норм, взаємовідносин людей тощо.

Крім того, доцільно поряд із цим з найменшого віку привчати громадян до звернення в компетентні органи для вирішення своїх проблем, роз'яснювати, за яких життєвих ситуацій до яких інстанцій слід звертатись, у тому числі у випадках їх бездіяльності. Навіть просте опитування показує, що значна частина населення сьогодні реально не знає, кому, на кого та через що можна скаржитись, які заходи можуть бути застосовані до правопорушників, а заангажованість ЗМІ, їх критичний, негативний нахил висвітлення інформації, стану корупції та свавілля влади, починаючи від рядового дільничного інспектора і закінчуючи найвищими чиновниками чи самим Президентом, лише посилює та підкріплює бажання самовільного вирішення проблем насильницьким шляхом, забороненим законодавством, який не враховує те, що найвища цінність – людина, її життя та здоров'я, а всі інші проблеми і непорозуміння знаходяться лише на другому місці. Отже, сьогодні, на нашу думку, необхідно вести мову про:

а) мінімізацію негативного впливу телебачення та Інтернету на підлітків та осіб молодого віку, в яких процес становлення особистості, характеру, системи цінностей ще не завершився, у сфері: 1) пропаганди насильства, насильницьких способів вирішення проблем, помсти, криміналу, традицій кримінального середовища, матеріалів різноманітного характеру, які демонструють жорстокість тощо; 2) пропаганди сексуальної всюдозволеності, розпущеності, аморального способу життя та спілкування з оточуючими; 3) пропаганди куріння, вживання алкоголю та наркотичних засобів чи одурманюючих речовин, незаконного носіння чи зберігання вогнепальної зброї, холодної зброї чи будь-яких предметів, які обмежені чи взагалі заборонені в обігу;

б) відродження культурного виховання в системі шкільної та вищої освіти, впровадження програми морального та культурного розвитку у навчальний процес, а саме: 1) введення у систему навчальних предметів культурології, дисциплін з морального та естетичного виховання; 2) активізація та актуалізація культурно-масових заходів, заохочення усіх, хто бере у них участь, тощо;

в) активну роботу над впровадженням правового виховання молоді та усього населення, доведення та роз'яснення громадянам основних положень законодавства, особливо їх прав та обов'язків, шляхів правового вирішення проблем, які виникають у житті, а саме: 1) введення в систему навчальних дисциплін предмета, який навіть в неюридичних ВНЗ мав би на меті вивчен-

ня прав і обов'язків громадянина в тому обсязі, який дозволить їх ефективно реалізовувати в реальному житті; 2) створення безкоштовних позанавчальних секцій чи гуртків для підняття рівня правової освіти громадян, заохочення їх до правослужняної поведінки; 3) мінімізація корупційних проявів, які підривають довіру громадян до права і закону, діяльності окремих правоохоронних та правозахисних органів;

4) удосконалення нормативно-правової бази, що має бути спрямоване на легальне, законодавче обмеження негативного впливу тих чинників, які зумовлюють чи полегшують вчинення умисних вбивств та інших форм насилля, споріднених з найбільш небезпечними посяганнями на особу.

Перш за все, необхідно обмежити значний негативний вплив алкоголізації та наркотизації на найбільш незахищені верстви населення, тобто на ті, які більш схильні до насильства та агресії. У зв'язку з цим слушними є численні спроби обмежити продаж алкоголю за окремими параметрами. Доцільно, на нашу думку, вести мову про: а) подальшу протидію незаконному обігу наркотиків; б) заборону продажу алкоголю особам, які не досягли 21 року; в) віднесення пива та інших слабоалкогольних напоїв до «повноцінних» алкогольних напоїв; г) обмеження продажу алкогольних напоїв з 18 години вечора до 6 години ранку¹; д) дозвіл продажу алкогольних напоїв лише у конкретно визначених місцях, де правоохоронним органам буде нескладно здійснювати охорону громадського порядку та контроль за «відвідувачами» через посилення суворості ліцензійних умов, в яких передбачити відеоспостереження тощо; е) суттєве підвищення цін на алкогольні напої; ж) встановлення відповідальності та посилення існуючої за незаконний чи всупереч ліцензійним умовам продаж алкогольних напоїв, з передбаченням великого розміру штрафу.

Необхідним є також і посилення контролю за особами, які зловживають спиртними напоями, чинять насильство, ведуть антигромадський спосіб життя. На законодавчому рівні це можливо внесенням окремих змін, спрямованих на посилення «пильності» у діяльності компетентних органів, удосконалення обліку осіб, про які є відомості, що вони зловживають спиртними напоями, вчинюють насильницькі дії, при цьому не лише щодо членів родини, але й до найближчого оточення (численними є випадки, коли сусіди, друзі або знайомі ворогують між собою роками і про це знають десятки осіб, однак будь-яких заходів з боку правоохоронних органів не вживається).

Крім названого, на нашу думку, необхідними є і зміни до Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі». Зокрема, існує реальна необхідність безальтернативного встановлення адміністративного нагляду за особами, які: а) один раз засуджені за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; б) два чи більше разів засуджені за

¹ Це найбільш імовірний час вчинення посягання на життя, тобто з 18 до 6 години ранку вчинюється майже 2/3 усіх посягань, тому заборона продажу алкогольних напоїв у цей час доби може значною мірою зменшити кількість насильницьких злочинів проти особи.

крадіжку чи грабїж, або розбїй; в) один раз засуджені за замах чи умисне вбивство. Така позиція пояснюється тим, що серед осіб, які підпадають під названі категорії, за нашими дослідженнями – найбільша кількість умисних вбивць.

Наразі необхідна і гуманізація кримінальної відповідальності за окремі види вбивств. Зокрема, з огляду на те, що значна кількість умисних вбивств вчинюється через провокацію з боку жертви (мається на увазі не раптове сильне душевне хвилювання – фізіологічний афект, а така діяльність чи бездіяльність жертви, що викликає у винної особи непереборне бажання вчинити посягання)¹, пропонуємо доповнити ст. 116 КК України частиною другою, де передбачити привілейований склад вбивства – через провокацію, чітко розмежувавши його з умисним вбивством, вчиненим у стані сильного душевного хвилювання. Дані зміни обґрунтовуємо тим, що значна кількість умисних вбивств вчинюється фактично через протиправні, аморальні дії жертви, й у переважній більшості випадків саме жертва умисного вбивства винна в посяганні на неї. Зрозуміло, що навіть найочевидніша провокація не знімає вини зі злочинця, однак це саме той випадок, коли необхідно точно визначити ступінь вини особи за вчинене нею діяння. В цьому разі у ст. 116 КК необхідно передбачити примітку, в якій змістовно розкрити сутність провокації задля уникнення двоякого тлумачення чи неточностей при кваліфікації.

Наприклад, у законодавстві США існує можливість для високого рівня диференціації вини особи, що полягає у присудженні їй того чи іншого виду покарання. Причому це може бути покарання від найжорстокішого (смертна кара) до дуже ліберального (штраф на визначену судом суму). Так, у США за неумисне вбивство, що сталося внаслідок сварки чи сильного душевного хвилювання, покарання не може бути більшим 10 років, але водночас не більшим 6 років – за неумисне вбивство, що сталося внаслідок протизаконних дій загиблого [9, с. 31].

Основний сенс в даному випадку полягає в тому, що більш м'яка міра кримінальної відповідальності, а відтак і менш тривалі та суворі умови відбування покарання, зможуть зменшити негативний, руйнівний вплив місць позбавлення волі на особу, а тому буде набагато більшою вірогідність того, що у подальшому така особа «повернеться» до суспільства, а можливість рецидиву дорівнюватиме нулю. На жаль, переважну більшість осіб, які відбули достатньо тривалі терміни ув'язнення за умисні вбивства, дуже складно «повернути» до суспільства. До того ж у такому випадку буде реалізовано «соціальну справедливість» з позиції співрозмірності та достатності покарання за вчинений злочин.

¹ Це, наприклад, може бути і спосіб життя жертви, і манери поведінки або спілкування, відтягнута в часі образа, фізичний вплив на винну особу незначного характеру, система відносин, яка склалась між жертвою та винною особою, незаконні дії щодо винної особи (наприклад, дрібна крадіжка символічної суми грошей) тощо. Тобто такі «якості» жертви, які, хоч і не утворюють у винної особи стану фізіологічного афекту, але схиляють її до нанесення шкоди жертві.

Висновки. Ведучи мову про заходи запобігання умисним посяганням на загальносоціальному рівні, слід зазначити, що останні можуть мати потужний вплив на запобігання умисним вбивствам та замахам на них. З урахуванням негативних змін, які, на жаль, відбуваються сьогодні в державі, вкрай необхідно якомога швидше впроваджувати названі заходи у життя. Слід чітко усвідомлювати, що зволікання та самоусунення держави від зазначених проблем, невжиття необхідних заходів, з урахуванням останніх трагічних подій в Україні, призведе до суттєвого погіршення ситуації з умисними вбивствами (а також іншими насильницькими злочинами), а їх рівень може швидко повернутись до показників сумнозвісних 90-х років.

Бібліографічні посилання

1. *Голіна В. В.* Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
2. *Голіна В. В.* Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи : навч. посібник. – Х. : НЮАУ, 1997. – 52 с.
3. *Карпец И. И.* Проблема преступности / И. И. Карпец. – М. : Юрид. лит., 1969. – 167 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141, зі змінами та доповненнями.
5. *Костенко О. М.* Соціопатична особистість і концепція ексцесу у кримінології. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kafedr.at.ua/load/sociopaticzna_osobistist.
6. Кримінологія : учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 1997. – 512 с.
7. Кримінологія : учебник для вузов / под общ. ред. д.ю.н., проф. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
8. Кримінологія : учебник / под ред. д.ю.н. В. Н. Бурлакова, д.ю.н. Н. М. Кропачева. – СПб. : Санкт-Петербургский госуд. университет, 2002. – 432 с.
9. *Наливайко В. С.* Про кримінально-правову охорону життя особи / В. С. Наливайко, Т. В. Наливайко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 25 : Юридичні науки. – С. 27-31.
10. *Поліщук Н. В.* Науково-технічний прогрес і духовно-моральне становлення молоді / Н. В. Поліщук, М. С. Панченко // Наука, релігія, суспільство. – 2010. – № 2. – С. 197-205.

Киселев И. А. Общесоциальные меры предупреждения умышленных посягательств на жизнь человека. На основании полученных в специальном исследовании данных рассматриваются современные общесоциальные меры предупреждения умышленных убийств. Исследуются вопросы, находящиеся в непосредственной связи с детерминантами умышленных убийств, которые совершаются в современных условиях. Предлагаются конкретные общесоциальные меры предупреждения, отдельные изменения в законодательство по предотвращению умышленных убийств, учитывая существующую в обществе ситуацию.

Ключевые слова: предотвращение преступности, общесоциальные меры предупреждения преступности, умышленное убийство, насильственная преступность, предотвращение умышленных убийств.

Kiselyov I. O. General social measures to prevent intentional assault on human life. The article deals with the basic issue of combating intentional murder and attempted them in modern conditions. The article discusses the main problem points of the theory and practice of prevention of intentional assault on human life. There has been lack of research in this area is

indicated by the loss of relevance of individual studies in the past years due to change in the socio-economic environment. Results of the study are supported by empirical facts, based on the study of jurisprudence.

On the basis of research suggests concrete, specific measures, the implementation of which will significantly reduce the level of homicides and assaults on them. The peculiarities of the preventive work of the state in this direction, outlines the most important problems and their solutions. The author proposes its own system of general social measures to prevent homicides and assaults on human life.

The article states that it is necessary as soon as possible to implement preventive measures into practice. We need to clearly realize that procrastination and disengagement of the state from the studied problems today, to take the necessary measures, in view of the recent tragic events in Ukraine, lead to a significant deterioration of the situation in a murder (and other violent crimes), and their levels increase significantly.

Keywords: *crime prevention, general social measures of crime prevention, murder, violent crime, prevention of homicides.*

Надійшла до редакції 15.10.2014

Стулов О. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.81

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Проаналізовано окремі проблеми реалізації принципу законності у ході виконання кримінальних покарань. Акцентовано на необхідності вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства і подальшого реформування кримінально-виконавчої системи з використанням іноземного досвіду виконання покарань, наприклад досвіду Швеції, Польщі, інших європейських держав.

Ключові слова: *принцип законності, засуджені, установи виконання покарань, реформа, іноземний досвід.*

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена тим, що законність як головний принцип кримінально-виконавчого права, кримінально-виконавчого законодавства, виконання та відбування покарань, реформування пенітенціарної системи України є надзвичайно важливою складовою демократичних змін у суспільстві, зорієнтованих на сучасні гуманістичні тенденції та міжнародні стандарти поведінки з ув'язненими і засудженими. Незважаючи на приєднання України до низки міжнародних актів з прав людини і гуманізації кримінального судочинства, наша країна і надалі зберігає одну з лідируючих позицій щодо кількості засуджених до позбавлення та об-

меження волі, які відбуваються покарання у виправних колоніях і виправних центрах (далі – УВП) – не самих безпечних для життя і здоров'я людини державних установах.

У ХХІ ст. проблема безпеки життєдіяльності, а отже і забезпечення законності при виконанні і відбуванні покарань, хвилює не лише українське суспільство. Порушення законності в УВП викликає занепокоєння й у громадськості наших найближчих сусідів – Польщі, Румунії, Російської Федерації, Республіки Білорусь та інших країн, в яких на рубежі століть змінилися політичні режими. Однією з проблем забезпечення законності в установах виконання покарань, яка викликає найбільше занепокоєння, є проблема дотримання прав людини у місцях позбавлення волі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми реформування кримінально-виконавчого законодавства, вітчизняної системи виконання покарань, забезпечення законності персоналом органів і установ виконання покарань в різні часи у різних аспектах досліджувало чимало радянських, пізніше – російських та українських вчених, зокрема: Ю.М. Антонян, Л.В. Багрій-Шахматов, В.А. Бадира, О.М. Бандурка, Е.Ю. Бараш, І.Г. Богатирьов, С.А. Барсученко, А.О. Галай, В.О. Гацелюк, А.П. Гель, Л.М. Горбунова, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, О.Г. Зеніна, О.Г. Колб, В.О. Львовчкін, О.Б. Пташинський, Г.О. Радов, О.Л. Ременсон, М.В. Романов, А.Х. Степанюк, О.М. Сокурєнко, В.М. Трубніков, Ю.А. Чеботарьова, І.С. Яковець, М.М. Яцишин та ін.

Мета. Проте, незважаючи на наявні наукові здобутки, дотепер у кримінально-виконавчій теорії практиці немає визначеності позицій щодо окремих аспектів реалізації принципу законності у законотворчій діяльності, в т.ч. у відомчій нормотворчій і правозастосовній діяльності, особливо в аспекті переорієнтації вітчизняної кримінально-виконавчої системи (КВС) на відкритість, розширення рамок суспільного контролю, партнерські відносини тощо. Сьогодні потребують реалізації чимало програм, в тому числі щодо реформування КВС в напрямку подальшої гуманізації, виконання інших зобов'язань, прийнятих Україною перед європейським співтовариством. Перш за все, це завдання забезпечення прав засуджених, приведення умов тримання засуджених й ув'язнених у відповідність до вимог Мінімальних стандартних правил поведіння з в'язнями [1] та інших міжнародних актів щодо прав людини.

Виклад основного матеріалу. Задля набуття міжнародного досвіду у сфері поведіння з засудженими і ув'язненими Україна тісно співпрацює з рядом міжнародних організацій, а центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань (з 2010р. – ДПтСУ) – з органами виконання покарань країн Європи, вивчаючи також досвід США, Канади та інших держав. Проте результати цієї співпраці, а головне – що і чому взято на «озброєння», ще недостатньо висвітлюються у ЗМІ та фахових виданнях.

Дослідження іноземного досвіду вказує на варті наслідування напрацювання щодо виконання покарань у вигляді позбавлення волі у закладах Служби тюрем Мінюсту Швеції. Зауважимо, щов чинному КВК України поділ

виправних колоній за рівнями безпеки був запозичений у Швеції, але впроваджений залежно від категорії засуджених, які в них тримаються, у той час як у Швеції в'язниці різняться залежно від ступеня охорони засуджених, так званих «рівнів безпеки», що полягають у наявності різноманітних технічних засобів на зовнішній, основній і внутрішній зонах охорони, у різному блокуванні дверей і вікон камер, в системах відеоспостереження тощо. Кожен засуджений Швеції має окрему мебльовану камеру з відокремленим туалетом й умивальником і тому відчуває себе людиною.

Треба вивчити відповідний досвід і щодо комплектування персоналу в'язниць. На відміну від вітчизняних виправних колоній, в'язниці Швеції не мають воєнізованої охорони і спеціальних формувань для угамування засуджених. А мобільні групи захоплення (одна на 2-3 в'язниці) мають на озброєнні лише наручники і гумові кийки. Поліція викликається у виключних випадках. У в'язницях Швеції відсутні штрафні приміщення, передбачено лише два види дисциплінарних стягнень: попередження і незарахування певного періоду відбування покарання у в'язниці (до 10 діб) у загальний строк покарання. Навіть за втечу передбачено лише дисциплінарну відповідальність, оскільки вважається, що людина має природній потяг до свободи, за який недоцільно суворо карати [2, с.111-114]. В ідеалі саме такими і повинні бути умови відбування позбавлення волі в Україні. Нам також необхідно модернізувати систему нагляду та охорони, технічно унеможливити втечі з УВП, а не стріляти втікачу (людині!) у спину. Для впровадження такої системи необхідні добра воля законодавця і відповідне фінансування. А це одвічна проблема, що заважає будь-яким реформам, і не лише у кримінально-виконавчій сфері.

Російські правники проблему неякісного кадрового забезпечення також називають однією з причин порушення прав засуджених. «Результатом соціологічного дослідження свідчать, що проблема дотримання прав людини в місцях позбавлення волі залишається актуальною. Саме так вважають 70 % експертів, 49 % працівників та 90 % засуджених. У примітках засуджені зазначали, що дуже багато залежить від адміністрації ВУ. Характер масових порушень прав людини в місцях позбавлення волі зумовлений недотриманням особистих, громадянських, соціально-економічних, культурних прав, які в теорії кримінально-виконавчого права належать до загальних, а також спеціальних прав, які виникають у засуджених у зв'язку з відбуванням призначеного судом покарання» [3, с. 55, 56].

Наголошується, що більшість порушень прав засуджених зумовлюється саме людським фактором. «Не існує кращої гарантії проти жорсткого поводження, яке принижує людську гідність особи, позбавленої волі, ніж відповідним чином підготовлений працівник» [3, с.57]. Отже, головною умовою забезпечення законності в УВП є належна поведінка персоналу, його людяне поводження із засудженими. Від персоналу не вимагається змінити на краще все і відразу, оскільки це неможливо. Тим більше, що у Попередніх зауваженнях до Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими спе-

ціально оговорюється: «З огляду на розмаїття юридичних, соціальних, економічних і географічних умов зрозуміло, що не всі правила можна застосувати повсюди і водночас. Вони повинні, однак, покликати до життя постійне прагнення до подолання практичних труднощів, що стоять на шляху до їх здійснення, оскільки загалом відбивають ті мінімальні умови, котрі ООН вважає прийнятними» [4, с. 19]. З іншого боку, численні порушення прав і законних інтересів осіб, які відбувають покарання в УВП, свідчать про необхідність постійного вдосконалення, розвитку і закріплення юридичних гарантій їх захисту, одними з основних видів яких є прокурорський нагляд, відомчий і громадський контроль за законністю діяльності виправних установ. Треба також вивчати позитивний досвід інших демократичних держав, шукати можливості адаптування їх досвіду до нашого сьогодення. Перш за все, досвіду європейських країн з нормативною правовою системою.

Зокрема, заслуговує на увагу та вивчення досвід забезпечення законності під час виконання позбавлення волі В'язничною службою Міністерства юстиції Польщі, де рішуче відмовились від застосування жорсткого пресингу на засуджених та вжили низку дієвих заходів у напрямку гуманізації, демократизації та лібералізації процесу виконання покарань. Для досягнення позитивних результатів там поетапно вирішили низку завдань: максимально усунули ситуації, які провокують конфронтацію; змінили взаємовідносини між засудженими і персоналом; підготували для роботи у в'язницях нових людей, в т.ч. шляхом їх навчання за кордоном; підвищили моральний рівень персоналу, змінили на позитивне його ставлення до засуджених; зробили в'язниці відкритими для громадського контролю [5, с. 7]. Вплив польської громадськості на забезпечення законності під час виконання покарань втілено у програмі «Право на кожен день», яка діє в університетах, школах і в'язницях з метою наблизити право до людини, в т.ч. до засуджених, задіяти механізми його реалізації. «Ми часто розмовляємо про права, але доти не маємо прав, доки не існує процедури, яка нам дозволяє цими правами користуватися» [6, с. 8].

Для забезпечення законності в польських в'язницях важливою є діяльність Уповноваженого з прав людини – омбудсмена. Працівники його Бюро мають необмежене право доступу вусі без винятку пенітенціарні заклади. Ця можливість використовується ними не тільки для перевірки індивідуальних випадків, але і для контролю за тим, як взагалі в даній установі дотримуються права засуджених. Такі перевірки в силу самої процедури їх проведення «приречені» на результативність, оскільки: 1) про таку перевірку адміністрація попереджається не раніше, ніж за добу до прибуття Уповноваженого або працівників його Бюро; 2) передбачено, що адміністрація установи надає Уповноваженому інформацію про поточну роботу та наявні проблеми з дотриманням прав громадян; 3) відвідуються кілька десятків довільно вибраних камер, а також усі приміщення, призначені для обслуговування і дозвілля засуджених; 4) практична частина перевірки Уповноваженим (працівниками Бюро) здійснюється анонімними бесідами один на один з 10 % засуджених, відібраних шляхом жеребкування; 5) результати перевірки з висновками і

пропозиціями надаються керівництву установи (для усунення порушень), а копії висновку направляються до відповідного окружного інспекторату В'язничної служби, пенітенціарному судді даної території, до Центрального Управління В'язничної служби, в Гельсінський Комітет і Головне управління асоціації «Патронат».

При виявленні кримінальнокараних порушень омбудсмен звертається до прокуратури. Якщо існує закон, який звужує права засуджених, омбудсмен звертається до Конституційного суду, щоб такий закон був змінений [7, с. 14-16]. Завдяки Уповноваженому в польських в'язницях з 1989 р. заборонено діяльність оперативних підрозділів, підпорядкованих В'язничній службі, адже «такий стан речей надзвичайно негативно впливав на загальну атмосферу у тюрмах, оскільки функції агентів виконували абсолютно аморальні особи, котрі за свою діяльність отримували привілеї» [7, с. 17].

Досвід діяльності польського омбудсмена для нас є надзвичайно цікавим. Але враховуючи, що в Україні на початок 2014 р. налічувалось понад 180 виправних установ, його впровадження у нас потребуватиме певних коректив. Одна з них полягає у необхідності введення посади регіонального представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, завданням якого буде контроль за додержанням прав і законних інтересів засуджених на території однієї чи кількох областей залежно від наявної кількості органів і УВП.

Щодо пропозиції ліквідації власних оперативних підрозділів УВП, то, наприклад, у Болгарії оперативна робота в місцях позбавлення волі ведеться органами поліції, і це не відбивається на її ефективності. Персонал УВП сприяє в її проведенні, але керівництво і координація діяльністю з припинення злочинних намірів засуджених належить поліцейським органам МВС, що повністю відповідає завданням і цілям двох інститутів [8, с. 24].

Зазначимо також, що, попри критику у ЗМІ на адресу Федеральної служби виконання покарань РФ щодо поганого поводження із засудженими, насправді в РФ з 1992 р. зроблено чимало для приведення умов виконання та відбування позбавлення волі до міжнародних стандартів. На відміну від України, в РФ Указом Президента від 8 жовтня 1997 року кримінально-виконавчу службу було виведено із складу МВС і підпорядковано Міністерству юстиції. Таке рішення прийняте саме на виконання рекомендацій Ради Європи. Упродовж останніх десяти років вжито низку заходів до «відкриття» виправних закладів для діяльності священнослужителів та громадського контролю. Голова Нижегородської спілки з прав людини С. Шимоволос зазначає: «Важливою стороною діяльності громадських організацій є юридична допомога засудженим. Перебуваючи у повній залежності від адміністрації, засуджені не можуть самостійно захищати свої права. Не маючи точної інформації про свої права, не отримуючи підтримки наглядових органів, вони мають лише одне джерело підтримки – правозахисні організації. У випадку неправомірного покарання чи невиконання законних прохань засуджених звертається по консультацію і посередництво до правозахисної організації»

[9, с. 83]. Перспективним напрямком забезпечення законності в УВП РФ вважається створення «Ліги родичів засуджених», завдяки якій родичі засуджених, як учасники кримінально-виконавчих відносин, без побоювань реалізують свої права.

Водночас ми не повинні відкидати напрацьовані наукою, перевірені часом і практикою власні засоби підтримання законності і правопорядку в місцях позбавлення волі. Частина з них міститься у відповідях засуджених і персоналу виправних колоній, отриманих у ході проведення нашого анкетування. Серед них називались: більш якісна правова підготовка персоналу у спеціалізованих ВНЗ; посилення відомчого контролю; відкритість установ для громадського контролю; поліпшення якості прокурорського нагляду; судовий контроль за належним виконанням судових рішень; міжнародний контроль; діяльність ЗМІ тощо.

Стосовно запозичення досвіду вдосконалення кримінально-виконавчих відносин, доцільно було б скористатись і законодавчою практикою сусідів щодо нормативного закріплення прав засуджених на ввічливе до них ставлення персоналу. Наприклад, у Республіці Білорусь право засуджених «*на ввічливе поводження з боку працівників виправних установ*» передбачене пунктом 55.2 Глави 12 Правил внутрішнього розпорядку виправних установ [10]. У вітчизняних ПВР УВП (а їх наразі 2) такої норми не існує.

Відверто кажучи, для вдосконалення більшості кримінально-виконавчих відносин нам не потрібен іноземний досвід, достатньо ретельно проаналізувати 8-річний досвід застосування КВК, щоб виявити ті інститути та норми, які потребують законодавчого вдосконалення. Окремі з недоліків правового регулювання «приховані» за стінами ВК, тому і невідомі науковій спільноті. Серед них є норми, на перший погляд, несуттєві, проте їх застосування на розсуд адміністрації ВК відчутно порушує права засуджених, а отже веде до недотримання принципу законності при виконанні та відбуванні покарання.

Однією з таких сфер є передбачений п.31 ПВРУВП інститут розпорядку дня, який включає у себе час підйому, туалету, фізичної зарядки, приймання їжі, розводу на роботу, перебування на виробництві та інші заходи. На думку адміністрації ВК, передбачені у розпорядку дня заходи є загальнообов'язковими для всіх засуджених. Погодитись з цим можна лише з певними зауваженням, перш за все, стосовно чіткого розмежування прав і обов'язків засуджених до позбавлення волі на певний строк. Одне з них стосується *права*, а не обов'язку засуджених до позбавлення волі виходити на виробництво. Інше зауваження стосується передбаченого у розпорядку дня часу для ранкової фізичної зарядки, яку адміністрація виправних колоній незаконно зобов'язує виконувати усіх засуджених під загрозою дисциплінарного покарання.

На нашу думку, час визначитись, чи зобов'язані засуджені виконувати фізичні вправи під час проведення ранкової фізичної зарядки. Аналіз КВК та іншого чинного законодавства свідчить, що засуджений зобов'язаний дотримуватись розпорядку дня, в т.ч. бути присутнім на непередбаченій розпорядком дня фізичній зарядці, але виконувати зарядку, тобто робити фізичні

вправи проти власної волі, закон його не зобов'язує. Закон зобов'язує засудженого у час, передбачений розкладом дня, прийти на шиккування для слідування в їдальню, але не зобов'язує його приймати їжу. Інакше можна дійти до абсурду і притягувати засудженого до відповідальності за те, що він «після команди «відбій» ліг у ліжку, але не заснув», або «безрезультатно сходив до вбиральні».

Видається, шляхи вирішення саме цієї проблеми слід шукати не за кордоном, а у належній реалізації положень нової редакції Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [11], стаття 32 якого регламентує: «Громадянам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення та установах виконання покарань, *гарантується* можливість займатися фізкультурно-оздоровчою діяльністю. Адміністрація місць попереднього ув'язнення та установ виконання покарань створює особам, які в них перебувають, умови для занять фізичною культурою, зокрема особам, які не досягли повноліття, – умови для фізичного виховання відповідно до вимог щодо занять фізичною культурою, передбачених для загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів. Центральний орган виконавчої влади з питань виконання покарань визначає порядок здійснення фізкультурно-оздоровчої діяльності та нормативи забезпеченості місць попереднього ув'язнення і установ виконання покарань фізкультурно-спортивним інвентарем та обладнанням». Отже, закон не зобов'язує засуджених займатись фізично-оздоровчою діяльністю, а лише гарантує їм таке право, одночасно зобов'язуючи адміністрацію створювати умови для занять фізичною культурою. АДПтСУ у співпраці з МОЗ України повинна якнайшвидше напрацювати відповідні нормативи для проведення фізкультурно-оздоровчих заходів із засудженими, у т. ч. визначитись з комплексами фізичних вправ з урахуванням статі, вікових категорій і стану здоров'я засуджених. Зокрема, п. 31 ПВР УВП необхідно доповнити реченням: «Порядок проведення засудженими ранкової фізичної зарядки затверджується начальником установи відповідно до типового (додаток № ... до Правил)». А ПВР УВП необхідно доповнити відповідним додатком, в якому визначити тих осіб, які мають право особисто проводити фізичну зарядку з засудженими, і типовий порядок проведення ранкової фізичної зарядки з переліком комплексів фізичних вправ для різних категорій засуджених – з урахуванням статі, віку і стану здоров'я. Такий спосіб реалізації принципу законності сприятиме вдосконаленню кримінально-виконавчих відносин, підтриманню правопорядку, оскільки зменшить кількість конфліктів між адміністрацією і засудженими з приводу виконання заходів розпорядку дня.

У своїй сукупності ці та інші викладені заходи, в т.ч. посилення громадського впливу та діяльності ЗМІ, сприятимуть забезпеченню законності при виконанні покарань, бо слугуватимуть додатковою гарантією забезпечення прав та законних інтересів засуджених і персоналу ВУ.

Відкидаючи можливі заперечення прихильників консервативних поглядів з приводу подальшого поширення громадського впливу на діяльність виправних установ, а також з приводу відкритості виправних установ для дія-

льності ЗМІ, зробимо деякі застереження. На думку І.В. Іванькова, практика останнього десятиріччя підтверджує важливість величезного потенціалу громадських організацій – як українських, так і міжнародних – у реформуванні кримінально-виконавчої системи України, приведенні її у відповідність до міжнародних норм та стандартів поводження з ув'язненими, подальшому вдосконаленні системи захисту прав людини в місцях відбування покарання та утримання під вартою [12, с. 49].

Тому громадський контроль, поряд з іншими видами контролю за діяльністю адміністрації УВП, покликаний бути дієвим засобом забезпечення законності у ході виконання і відбування покарання. Необхідно також погодитись, що важливою передумовою подолання сучасних викликів правам і свободам людини є гласність і відкритість інформації про порушення прав людини, широке залучення ЗМІ до правової освіти населення [13, с. 11].

В юридичній літературі тривалий час зазначається, що інформаційна діяльність ЗМІ в сучасному суспільстві є дієвим засобом стримування посадових і службових осіб від порушення прав, свобод і законних інтересів громадян. Перешкодою на шляху поширення позитивного впливу «четвертої влади» на стан законності в установах виконання покарань є закритість цих установ, приховування від суспільства інформації про правопорушення, вчинені засудженими або щодоних. Тому завданням влади сьогодні є вжиття заходів для забезпечення відкритості інформації про стан правопорядку в УВП.

Нагадаємо, що сучасні підходи до поліпшення суспільних правовідносин ґрунтуються на вдосконаленні і належному виконанні договору. Чинний КВК України також оперує поняттями «угода» і «договір». У ч. 1 ст. 60 КВК передбачено, що засуджені до обмеження волі залучаються до праці на «договірній основі» [14]. Тому є можливість вдосконалення кримінально-виконавчих відносин шляхом укладення угоди (програми) про соціальне партнерство між адміністрацією УВП і засудженими. Суть такої угоди має полягати в тому, що адміністрація УВП бере на себе зобов'язання в межах чинного законодавства, але на якісно іншому (вищому) рівні, з урахуванням міжнародних стандартів, виконувати покарання (тобто свої обов'язки), а засуджені (в особі ради колективу засуджених) беруть на себе зобов'язання належним чином відбувати покарання – утримуватись від порушення вимог режиму, виконувати виробничі завдання тощо.

Прогнозованими наслідками реалізації програми мають бути: зменшення правопорушень серед засуджених; суттєве зменшення кількості рецидивних злочинів; підвищення ефективності праці засуджених; поліпшення стану відшкодування потерпілим збитків, завданих злочинами; зменшення наповнення УВП через збільшення кількості засуджених, звільнених з УВП на підставі ст. 81, 82 КК України; інші якісні зміни у сфері виконання покарань. У комплексі з іншими програма «Соціальне партнерство» сприятиме реалізації принципу законності у сфері виконання покарань.

Висновки. 1. Проведені дослідження сприяли виокремленню основних факторів негативного впливу на реалізацію принципу законності у сфері ви-

конання покарань, серед яких: неналежна увага держави до цього важливого державного інституту, яка проявляється, зокрема, у неякісному правовому регулюванні процесу виконання/відбування покарань; неналежні менеджмент, фінансування, матеріально-технічне забезпечення УВП; недостатнє наукове забезпечення реформ у кримінально-виконавчій сфері, внаслідок чого процес нормативного регулювання діяльності КВС не позбавлений помилок і «вихлянь»; нерозвиненість інститутів суспільного контролю, прорахунки в організації парламентського контролю, прокурорського нагляду за додержанням законів в УВП тощо.

2. Пропонується запровадити посаду регіонального представника Уповноваженого ВРУ з прав людини, головним завданням якого має бути контроль за додержанням прав і законних інтересів засуджених на території однієї чи кількох областей.

3. Існує потреба внести зміни до законів і підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють оперативно-розшукову діяльність, а ч. 2 ст. 104 КВК України – викласти у такій редакції: «2. Оперативно-розшукова діяльність в установах виконання покарань здійснюється оперативними підрозділами МВС України. Персонал установ в межах своїх повноважень сприяє діяльності вказаних підрозділів».

Бібліографічні посилання

1. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН 663 СІ (XXIV) (995_992) від 31 липня 1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
2. *Лисодед О.* Умови відбування покарання в тюрмах Швеції / О. Лисодед, А. Степанюк // Вісник прокуратури. – 2003. – №6.
3. *Борсученко С. А.* Соблюдение прав человека в учреждениях уголовно-исполнительной системы / С. А. Борсученко // Юстиция. – 2006. – № 1.
4. Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями. – К.: Анна-Т, 2008.
5. *Гайдус Д.* Польский путь реформирования тюремной системы / Данута Гайдус // Тюремная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа. – Х. : Фолио, 1999. – 120 с.
6. *Платек М.* Влияние общества на тюремную реформу в Польше / Моника Платек // Тюремная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа. – Х. : Фолио, 1999. – 120 с.
7. *Малец Я.* Контроль Уполномоченного по правам человека за соблюдением прав заключенных в Польше / Ян Малец // Тюремная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа. – Х. : Фолио, 1999. – 120 с.
8. *Василев П.* Статус болгарской пенитенциарной администрации / Петр Василев // Тюремная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа. – Х. : Фолио, 1999. – 120 с.
9. *Шимоволос С.* Попечение исправительных учреждений на опыте Нижегородской области / С. Шимоволос // Тюремная реформа: поиски и достижения / Харьковская правозащитная группа. – Х. : Фолио, 1999. – 120 с.
10. Правила внутреннего распорядка исправительных учреждений / С. А. Кадушкин, В. Б. Шабанов, А. Н. Пастушеня и др. ; под общ. ред. В. Б. Шабанова. – Минск: Амалфея, 2000. – 128 с.

11. Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» та інших законодавчих актів України : Закон України від 17.11.2009 № 1724-VI // ВВР України. – 2010. – №7. – Ст. 50.

12. *Іваньков І. В.* Аналіз проблем запровадження громадського моніторингу в установах Державного департаменту України з питань виконання покарань : посібник. – К. : КІМ, 2007. – 536 с.

13. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні/ за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2008. – 252 с.

14. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV / ВВР України. – 2004. – №3-4. – Ст. 104.

Стулов А. А. Современные подходы к реализации принципа законности в области исполнения наказаний. Анализируются отдельные проблемы реализации принципа законности при исполнении уголовных наказаний. Акцентируется внимание на необходимости усовершенствования уголовно-исполнительного законодательства и дальнейшего реформирования уголовно-исполнительной системы с использованием иностранного опыта исполнения наказаний, например опыта Швеции, Польши, других европейских государств.

Ключевые слова: принцип законности, осужденные, учреждения исполнения наказаний, реформы, зарубежный опыт.

Stulov O. O. The modern approaches to the implementation of the principle of legality in the field of the execution of sentences. Some of the principle of legality problems in the execution of criminal penalties are analyzed in the article. Attention is focuses on the need to improve the penitentiary legislation and further reform of the penal system using foreign penitentiary experience, for example, the experience of Sweden, Poland and other European countries.

The studies suggest that the main factors affect the implementation of the principle of legality in penal institutions can be summarized in the following groups: lack of attention to this important state public institutions, which appears in poor quality legal regulation of the process of execution and serving sentences; overloaded part of the institutions - the main causes of conflict among convicts; improper management, funding and logistical support institutions that conditions of overcrowding in penal institutions lead to a decrease in employment of convicts; lack of scientific support of the process of reforming the penal system, ignoring by the management of the State Penitentiary Service of Ukraine justified proposals of scientists, so that the process of regulatory activity of the service is not free of errors and "instability" in the main emphasis; underdeveloped institutions of public control over the activities of the Penitentiary; errors in the organization and implementation of parliamentary control and prosecutorial supervision of compliance with the law in penal institutions.

In order to improve the quality of parliamentary control over the activities of the Penitentiary is invited to note the experience of Poland in terms of powers and methods of the Ombudsman to monitor the observance of the rights of prisoners. In particular, it is proposed to introduce a Regional Representative of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, whose main task will be enforcement of the rights and legitimate interests of convicts in the organs and penal institutions in the region. Based on the experience of reform in Poland and Bulgaria proposed to abolish in the penal system the departmental operational structure with the transfer of their functions to the operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. For this purpose it is proposed make changes to certain laws governing the operational and investigative activities, including part 2 of article 104 of KMC change of Ukraine, and told it in the following edition: "2. Operational-search activity in the penal institutions engaged in the operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine".

Keywords: principle of legality, convicted, correctional facilities, reform, foreign experience.

Надійшла до редакції 23.12.2014

Уварова Н. В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.6

УКРАЇНОФОБІЯ ЯК НОВИЙ МОТИВ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Досліджено явище українофобії як новий мотив вчинення злочинів проти життя і здоров'я особи, а також визначено його особливості. Особливу увагу приділено необхідності внесення відповідних змін і доповнень до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочини проти життя та здоров'я особи; расова, національна, релігійна нетерпимість; мотив; українофобія.

Постановка проблеми. Статтею 1 Конституції проголошено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. Події 2013-2014 рр. окреслили єдиний можливий вектор розвитку України – європейську інтеграцію як шлях для практичного, а не декларативного впровадження вищевказаних конституційних положень. Підтримка світової демократичної спільноти в сукупності зі стриманою реакцією країн-учасниць Співдружності незалежних держав (далі – СНД) та відкритою агресією Російської Федерації переконливо свідчить про доленосність та важливість вибору українського народу. Беззаперечно, що під загрозою іноземної інтервенції та військової агресії ззовні відбулося згуртування нації та справжнє, а не фіктивне зростання патріотизму та любові до власної землі, свободи, Батьківщини.

У цьому аспекті на надзвичайну увагу заслуговує засвоєння Україною традиційних європейських цінностей, стандартів всебічного захисту прав і свобод людини, толерантності, мультикультуральності тощо. З іншого боку, євроінтеграційні прагнення українців викликають неприйняття та гостру реакцію окремих осіб, етнічних, соціальних груп та політичних сил. У найгострішій формі така реакція знаходить прояв у злочинах, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. У свою чергу, в масиві таких мотивів сьогодні виділяється новий, який можна охарактеризувати як українофобію.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У вітчизняній науці кримінального права проблеми злочинів проти життя та здоров'я особи представлені у працях багатьох науковців. Водночас питання, що стосуються вчинення даної категорії суспільно небезпечних деліктів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, лишаються сьогодні недостатньо дослідженими, що обумовлено відносною новизною кримінально-правових норм про такі злочини. Проте окремі питання кримі-

нальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, в Україні висвітлено у роботах: І.О. Зінченко, С.Л. Лисенкова, С.Я. Лихової, О.А. Мартиненка, М.І. Мельника, М.І. Панова, В.М. Панькевича, А.В. Савченка, П.Л. Фріса, Н.В. Шепелевої та інших.

У той же час проблема українофобії як мотиву вчинення злочинів проти життя і здоров'я особи є новою та потребує суттєвих наукових доробків для її успішного вирішення.

Отже, **метою** статті є дослідження українофобії як нового мотиву вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи.

Для досягнення поставленої мети необхідним вбачається розв'язання таких завдань: 1) провести загальну характеристику злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; 2) дати визначення поняття «українофобія»; 3) визначити особливості українофобії як нового мотиву вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш вагомих міжнародно-правових надбань людства можна вважати Загальну декларацію прав людини, у ст. 2 якої проголошено, що кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови та релігії [2].

Декларація та інші міжнародно-правові документи є підґрунтям, на якому кожна з держав має конструювати національне законодавство щодо врегулювання відносин з меншинами (національними, етнічними, релігійними), що існують на її території.

Так, статтею 3 Конституції України людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпеку визначено найвищою соціальною цінністю [1]. У свою чергу, статтею 24 Конституції закріплено, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1].

Щодо першого завдання зазначимо, що кримінальне законодавство є запорукою дотримання положень Конституції України через встановлення кримінально-правових норм і передбачення покарань за їх порушення. Так, одним з визначних заходів, спрямованих на поліпшення толерантності в українському суспільстві, стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» № 1707-VI від 5 листопада 2009 р. [3]. Особливістю представленого акта стало доповнення Кримінального кодексу (далі – КК) групою суспільно небезпечних діянь, а саме злочинами проти життя та здоров'я особи, вчиненими з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Це знайшло практичне відображення у доповненні ч. 2 ст. 115 КК пунктом 14 – умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Водночас у частинах 2

ст. 121, 122, 126, 127 і 129 КК з'явилась нова кваліфікуюча обставина, що обтяжує відповідальність, а саме вчинення вказаних злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [4].

Загалом у кримінальному праві України під злочинами проти життя та здоров'я особи розуміються суспільно небезпечні та протиправні діяння, що, посягаючи на життя й здоров'я особи, руйнують й спотворюють ці найцінніші блага, а також наражають на небезпеку заподіяння їм шкоди [5, с. 311].

Мотив учинення злочину у кримінальному праві визначається як обумовлене певними потребами чи інтересами, усвідомлене особою внутрішнє спонукання, яке викликає у неї намір вчинити злочин [6, с. 82].

Натомість, характеризуючи злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, перш за все, необхідно встановити притаманні їм основні та суміжні термінологічні категорії, ознаки і явища, що вирізняють їх з-поміж інших суспільно небезпечних діянь.

Найбільш поширеним поняттям, яким користуються при позначенні злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є ксенофобія. Ксенофобія (з грецької *xenos* – сторонні і *phobos* – страх) має два значення: а) нав'язливий страх перед незнайомими людьми, острах чужих; б) ворожість, нетерпимість, ненависть та презирство до осіб іншої віри та культури, національності, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного [7].

Спільним з ксенофобією виступає поняття «расова дискримінація». У частині 1 ст. 1 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації поняття «расова дискримінація» визначено як будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевага, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших сферах суспільного життя [8].

Ще одним явищем, що пояснює природу виникнення злочинів з мотивів нетерпимості, є націоналізм. Націоналізм в будь-якій формі несе в собі величезний руйнівний заряд, спрямований проти єдності прогресивних суспільних сил, що відстоюють загальнолюдські гуманістичні принципи в національному питанні [9, с. 72].

На окрему увагу заслуговує категорія злочинів, вчинюваних з мотивів релігійної нетерпимості. Релігія (з лат. «*religio*» – зв'язок) – це віра, особлива система світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють поведінку людини [10].

Як бачимо, у чинному КК серед мотивів вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи використовується тріада: «раса – національність – релігія». Це, з одного боку, уніфікує розуміння таких злочинів, а з іншого – дещо звужує межі для кваліфікації злочину як такого, що вчинений саме з вищезазна-

чених мотивів. Чи буде умисне вбивство, вчинене з мотиву нетерпимості до політичних поглядів особи, менш суспільно небезпечним, аніж аналогічне вбивство з мотиву релігійної нетерпимості? Вочевидь, ні.

Сумним прикладом політичної нетерпимості може слугувати вбивство проросійськими сепаратистами депутата Горлівської міської ради В. Рибачка та студента Ю. Поправка [11].

Другим поставленим нами завданням є визначення поняття «українофобія». Так, ще у 2011 р. академік І. Дзюба дослідив коріння сучасної українофобії. У своїй книзі «Нагнітання мороку. Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ» він аргументовано доводить, що вже у незалежній Україні, за підтримки правлячої олігархії та залежної політичної еліти, «відбувається системна компрометація національних історичних та культурних цінностей і насадження ідеології російського неоімперіалізму» [12].

Також у травні 2012 р. на Всеукраїнському науковому семінарі «Українофобія як явище та політтехнологія», що мав місце у Львові, українофобію запропоновано розуміти як усвідомлену, заплановану або скоєну дію, що завдає моральної і матеріальної шкоди українцям, українській мові, культурі, нації, економіці, міжнародному іміджу держави [13].

На думку О. Палія, українофобія – це спроба поставити під сумнів право України та українського народу на існування. Власне, українофобія відрізняється від інших національних фобій, яких, на жаль, повно у світі, переважно своєю інтенсивністю. Українофобія у більшості випадків – це не просте «глузування» над нашою нацією, а щире бажання їй зла [14].

У статті з відповідною назвою у вільній енциклопедії «Вікіпедія» вказано, що українофобія не є новим явищем. Термін «українофобія» зустрічається у статті С. Єфремова «Українське життя 1912-го» ще в 1912 р., проте є молодшим за його прояви. Окреслюючи та описуючи явище неприязні, іноді – ненависті до українців фактично в категоріях, властивих українофобству, українські діячі доволі нечасто вживали саме слово до початку ХХ ст., дещо частіше – починаючи від 1905-1907 років. З середини ХХ ст. це поняття було «забуте» в СРСР, перемістившись у середовище української діаспори, звідки переважно повернулося в Україну в 1990-х [15].

У науковій літературі поняття українофобії відсутнє. Ми пропонуємо дати визначення українофобії, відштовхуючись від близьких за сутністю понять ксенофобії та антисемітизму. Отже, українофобію може бути визначено як одну з форм нетерпимості, що знаходить прояв у ворожому ставленні, ненависті, страху до українців та всього українського, а також як систему поглядів, що її обґрунтовує.

Третім і ключовим завданням є визначення особливостей українофобії як нового мотиву вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи. Ми переконані, що політичні події останнього періоду в сукупності із анексією частини території України Російською Федерацією інтенсифікували антиукраїнські настрої та українофобію, насамперед серед громадян цієї держави та

інших територіальних утворень, економічно та політично залежних від неї.

Самі по собі загострення у відносинах між представниками сусідніх держав супроводжують людство протягом усієї його історії, проте саме українофобія заслуговує на підвищену увагу з огляду на такі фактори: а) велика кількість (більше 146 млн.) населення Російської Федерації, що перебуває під впливом антиукраїнської пропаганди; б) значні економічні та політичні важелі впливу Російської Федерації; в) український приклад «революції гідності», що «лякає» авторитарні політичні еліти пострадянських держав; г) можливість швидкої інтеграції до Європейського Союзу та побудова розвиненої у демократичному та економічному сенсі України. Все це сприяє вчиненню значної кількості кримінальних правопорушень, зокрема злочинів проти життя і здоров'я особи саме з мотиву ненависті до України та українців. Так, за даними Організації Об'єднаних Націй, жертвами неоголошеної війни на Донбасі стали більше чотирьох тисяч осіб, і ця сумна статистика зростає щодня.

Висновки. На основі вищевикладеного нами було виокремлено особливості українофобії як нового мотиву вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи, а саме:

– прояви расової, національної чи релігійної нетерпимості спостерігаються насамперед щодо національних меншин, тоді як українофобія стосується титульної нації – українців;

– спрямованість не на українців як таких за національністю, а на громадян України;

– нетерпимість є доволі варіативною і охоплює: а) державні символи; б) мову; в) традиції і культуру; г) національний одяг тощо;

– релігійна нетерпимість трансформувалась у конфесійну нетерпимість, зокрема щодо Української греко-католицької церкви або Української православної церкви Київського патріархату.

Як підсумок зауважимо, що українофобія не підпадає під традиційну тріаду «раса – національність – релігія», адже агресія спрямована на представників різних релігійних конфесій (греко-католики, православні, протестанти тощо), різних за національністю патріотів України (росіяни, білоруси, поляки тощо), яких об'єднує любов до Батьківщини. На наше переконання, до чинного ККУ необхідно внести зміни, замінивши кваліфікацію складів злочинів, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, положеннями про мотив нетерпимості як такої взагалі. Поняття ж нетерпимості необхідно подати у відповідній статті КК, включивши до його складу сучасні реалії проявів українофобії.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/>.

2. Загальна декларація прав людини (прийнята і проголошена у резолюції 217АА (II) Генеральної Асамблеї від 10.12.1948) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості : Закон України

- № 1707-VI від 5 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1707-17>.
4. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України / Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. – К. : Вид. Паливода А.В., 2005. – 640 с.
6. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар у 2-х т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013.
7. Краткий словарь современных понятий и терминов / под ред. А. В. Макаренко. – М., 1995. – 670 с.
8. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : прийнята резолюцією 2106 (xx) Генеральної Асамблеї від 21 грудня 1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
9. Джунусов М. С. Национализм : словарь-справочник / М. С. Джунусов. – М. : Славянский диалог, 1998. – 238 с.
10. Релігія. Основна стаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
11. Сегодня. – 2014. – 25 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/student-kotorogo-separatisty-ubili-vmeste-s-gorlovskim-deputatom-uchilsya-v-kpi-515823.html>.
12. Діагноз: українофобія // Обозреватель. – 2011. – 13 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obozrevatel.com/publication/diagnoz-ukrainofobiya.htm>.
13. Українофобія є небезпечним явищем – науковці // Радіо «Свобода». – 2012. – 23 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/24590851.html>.
14. Що таке українофобія і як її розпізнати // УНІАН. – 2011. – 24 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/475385.html>.
15. Українофобія. Основна стаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

Уварова Н. В. Украинophobia как новый мотив совершения преступлений против жизни и здоровья личности. Исследовано явление украинophobia как новый мотив совершения преступлений против жизни и здоровья личности, а также определены особенности такого мотива. Отдельное внимание уделено необходимости внесения соответствующих изменений и дополнений в действующий Уголовный кодекс Украины.

Ключевые слова: преступления против жизни и здоровья личности; расовая, национальная, религиозная нетерпимость; мотив; украинophobia.

Uvarova N. V. Ukrainophobia as new motive for crimes against individual's life and health. This article explores the «ukrainophobia» as a new reason for committing crimes against life and health of the person and defined its features. In particular: 1) the general characteristics of crimes against life and health of persons committed for reasons of race, national or religious intolerance; 2) defines the concept of «ukrainophobia»; 3) the features of «ukrainophobia» as new motivation in crimes against life and health.

The author has emphasized that «ukrainophobia» does not fall under the traditional triad of «race-ethnicity-religion» because aggression aimed at representatives of different religious denominations (greek catholics, orthodox, protestants, etc.), different ethnic patriots of Ukraine (russians, belarusians, poles, etc.), which share a love for the motherland. We believe with the current Criminal Code necessary to change by replacing, qualification of crimes committed on the grounds of «racial, national or religious intolerance», the provisions of the reason of «intolerance» as such at all.

Keywords: crimes against life and health; racial, national, religious intolerance; reason; ukrainophobia.

Надійшла до редакції 17.12.2014

Фомічов К. С.

кандидат юридичних наук
(*Кіровоградський інститут
державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*)

УДК 343.37

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З РЕЙДЕРСТВОМ В УКРАЇНІ

Досліджено питання боротьби з рейдерством в Україні. Проаналізовано причини поширення рейдерства в Україні та міжнародний досвід боротьби з цим явищем.

Ключові слова: рейдерство, право власності, протиправний перерозподіл власності, протиправне відчуження власності, недружнє поглинання.

Постановка проблеми. Перерозподіл власності притаманний усім країнам з ринковою економікою. Однак сьогодні найбільш гострою проблемою розвитку та функціонування економіки є поширення процесів незаконного привласнення чужого бізнесу (рейдерство). Через практику рейдерських захоплень пройшла економіка майже всіх розвинених країн світу, страждають від неї і країни, що розвиваються, у тому числі й Україна. Чинним законодавством України не всі правовідносини, що виникають у процесі господарської діяльності, врегульовані належним чином. Це дає змогу деяким суб'єктам господарювання вчиняти протиправні дії: незаконно відбирати за допомогою, по суті, шахрайських схем майно у власників, дестабілізувати нормальні ринкові взаємини і процес виробництва. Нині в Україні об'єктами рейдерських захоплень стають не лише малі й середні підприємства, а й потужні господарські товариства. Це становить реальну небезпеку для розвитку корпоративного сектору вітчизняної економіки, збереження його конкурентних позицій на внутрішньому та світовому ринках. Тому боротьба з такими протиправними захопленнями повинна вестися не тільки на рівні окремих компаній, а й насамперед на державному рівні, за умов чіткої програми дій та застосування адекватних механізмів.

Аналіз стану наукових розробок у вітчизняних і зарубіжних джерелах з цієї проблеми свідчить про її актуальність і науковий інтерес для багатьох науковців. Дослідженню механізмів регулювання корпоративних відносин і становлення системи антирейдерського захисту присвячені праці Е.В. Біджакова, З.С. Варналій, О.Ю. Киреєва, Ю.Г. Ковнія, П.Я. Кравчука, І.І. Мазур, О.В. Манойленка, В.Ю. Нестеренко, В.В. Рябота, О.М. Сафронової, Н.С. Согріна, А.В. Халецького та ін. Проте дотепер бракує комплексних досліджень, які необхідні для формування ефективної цілісної державної системи протидії рейдерству як в Україні, так і в усьому світі. Рейдерство є глобальним явищем, фіксованим у сферах бізнесу всього світу,

але країни Європи більше цікавляться цією проблемою, активно змінюють своє законодавство, не даючи злочинцям змоги протиправно поглинати й захоплювати суб'єктів господарювання [1, с. 56].

Аналіз юридичної літератури свідчить про відсутність сталого визначення поняття «рейдерство». Спроба з'ясувати етимологію цього слова за допомогою енциклопедичних видань приводить лише до морського та військового значення слова «рейд», а також інших похідних від нього слів.

Автори економічного словника розглядають рейд як операцію (спробу) з придбання великого пакету акцій певної компанії з метою її поглинання [2, с. 885]. Виділяють поглинання вороже – як спробу оволодіти контролем над компанією через скуповування її акцій на ринку (тобто проти волі керівництва або провідних акціонерів) [2, с. 694].

На думку О.А. Макарової, ворожим, або недружнім, поглинанням є процес масового скуповування акцій, який проходить досить часто незаконними способами. Однак, як зауважує науковець, недружнє поглинання, яке здійснюється з використанням методів не тільки незаконних, але часто і кримінально караних, є не поглинанням, а захопленням. Поглинання, як засіб встановлення контролю над бізнесом, відбувається виключно у рамках закону [3].

Діяльністю із захоплення бізнесу називає рейдерство М. Лопашенко, визначаючи його як ретельно сплановану систему діяльності, спрямовану на отримання чужої компанії, яка здійснює підприємницьку або інші види економічної діяльності. При цьому рейдерство, як правило, є сполученням незаконних, напівзаконних (не прописаних у законі, іншими словами – протиправних, але законодавчо не заборонених) та законних способів придбання привабливого, але чужого бізнесу [4].

Вітчизняні науковці теж вказують на напівкримінальний характер рейдерства, основною ознакою якого є порушення закону, застосування тих чи інших шахрайських методів [5, с. 10]. На їхню думку, рейдерство – незаконне захоплення підприємства без згоди його акціонерів, метою якого є отримання контролю над ліквідними активами підприємства за максимально низькою ціною, як правило для їх подальшого продажу. Силові дії застосовуються як доповнення і забезпечення юридичних заходів, що дають рейдерам можливість забезпечення влади. При цьому корпоративний конфлікт у рейдерських схемах є тільки приводом для захоплення підприємства [4].

Виклад основного матеріалу. Одним із різновидів рейдерства є, на нашу думку, і корпоративне захоплення, що визначається як викрадення пакету акцій в акціонерів, здійснене обманним способом з метою отримання домінуючого положення в акціонерному товаристві та можливості активно впливати на прийняття ним рішень або з метою подальшого виведення активів акціонерного товариства [6].

Як сукупність різних правових заходів, вчинених у правовому полі, спрямованих на захоплення об'єкта власності, в тому числі в інтересах

третьої особи чи зміни його власника за допомогою ініційованого комерційного конфлікту, визначають термін "рейдерство" фахівці Генеральної прокуратури України. Ознаками рейдерства, на їхню думку, є незаконні дії щодо скупки акцій у дрібних акціонерів, розголошення даних реєстрів власників акцій, винесення незаконних судових ухвал (рішень) у справах з вирішення корпоративних конфліктів, неправомірних дій органів державної виконавчої служби під час виконання судових ухвал (рішень), злочинних дій приватних охоронних структур та груп людей щодо захоплення підприємств тощо [7].

Отже, визначення поняття "рейдерство", на нашу думку, суттєво ускладнюється через різноманітність проявів та форм цього явища. Рейдерство розглядається і як правомірний процес ринкових відносин, і як незаконна діяльність організованих груп, що має ознаки низки кримінальних правопорушень.

У формуванні загальних підходів до принципів захисту товариств від рейдерства активну участь беруть не тільки уряди великої кількості країн, а й недержавні організації і групи. Якщо зусилля державних органів спрямовані, насамперед, на удосконалювання корпоративного законодавства з метою закріплення обов'язковості визначених стандартів забезпечення дотримання конкуренції, розкриття інформації про компанію, захисту прав акціонерів та забезпечення рівного ставлення до них, то діяльність ділових кіл та інших недержавних структур і груп зорієнтована на формування правил і процедур корпоративного управління, які були б добровільно прийняті бізнес-товариством, відповідали б міжнародновизнаним принципам і, разом з тим, враховували національні особливості. Результатом такої роботи стала поява у різних розвинених країнах так званих кодексів корпоративного управління – зводів добровільно прийнятих стандартів і внутрішніх норм, що встановлюють і регулюють порядок корпоративних відносин [8]. Правовий статус кодексів корпоративного управління в різних країнах неоднаковий. В одних країнах Кодекс є частиною обов'язкових умов, яких компанії мають дотримуватися, щоб їх цінні папери оберталися на біржі, в інших – документом, що має рекомендаційний характер і не пов'язаний з будь-якими обов'язковими вимогами [9, с. 44].

Крім Кодексу корпоративного управління в розвинених країнах існують інші методи захисту підприємств від ворожих поглинань, більшість з яких прописані в корпоративному законодавстві країни. Наприклад, у США деякі важливі методи захисту компаній винесені на рівень державного корпоративного законодавства. Таким чином, вони автоматично стають застосовними до всіх господарських товариств (хоча можуть бути зафіксовані й у статутах окремих підприємств). У більшості європейських країн було прийнято спеціальні закони, які регулюють процеси злиття і поглинань, також у цих країнах ворожі поглинання були засуджені бізнес-товариством. В Італії, наприклад, встановлено кримінальну відповідальність за злочини проти корпоративних відносин. Чинним законодавством

Великобританії передбачено, що Комісія з питань добросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності зобов'язана відстежувати інформацію про плановане злиття і поглинання. Проте на практиці більшість компаній вважають за краще добровільно інформувати цю організацію про майбутнє злиття чи поглинання. Схвалення операції захищає компанії від можливого застосування до них санкцій Комісії з питань конкуренції. А регулювання самих процесів злиттів і поглинань здійснюється за допомогою Кодексу злиттів і поглинань, який має рекомендаційний характер [8]. У корпоративному законодавстві Німеччини чітко визначено механізми ворожого поглинання, вимоги та обмеження, пов'язані з цим процесом. У 1995 р. у Німеччині було розроблено добровільний кодекс про ворожі поглинання, в якому зазначалось, що, перш ніж компанія-агресор зробить пропозицію про скупку акцій, вона повинна завчасно попередити про свої наміри компанію-мету, Німецьку біржу і Комісію з поглинань. При цьому пропозиція про скупку акцій публікується в газеті федерального масштабу. Акціонери компанії повинні мати не менш ніж 28 днів для прийняття рішення про продаж своїх акцій за справедливою ціною. У 1998 р. Німецька біржа визначила дотримання Кодексу як обов'язкову умову для включення компаній до основних німецьких фондових індексів [1].

До того ж зазначимо, що ефективними державними засобами запобігання рейдерству у провідних країнах світу є запровадження регулювання облікової системи ринку корпоративних цінних паперів. У багатьох розвинених країнах документарна форма існування цінних паперів поступово замінюється бездокументарною, що зумовлено здатністю останньої прискорювати, спрощувати та здешевлювати розрахунки і рух цінних паперів від одного власника до іншого, а також збільшувати захист прав власника від можливих махінацій з його цінними паперами. Встановлення чітких і прозорих умов для здійснення бездокументарного обігу цінних паперів у депозитарній системі унеможливує існування "подвійних реєстрів", оскільки єдиний центральний депозитарій є суб'єктом, що веде і контролює реєстр власників іменних цінних паперів товариства. При цьому велика увага приділяється механізмам захисту від розкриття й розголошення інформації із системи депозитарного обліку емісійних цінних паперів і запровадженню обов'язкового використання електронного документообігу й електронного цифрового підпису.

У країнах із сталими ринковими відносинами практика рейдерства як процесів злиттів і поглинань набула цивілізованих форм, зокрема завдяки розвитку системи обліку корпоративних цінних паперів та корпоративного законодавства. Оскільки в Україні фактично відсутнє корпоративне законодавство, яке б регулювало поглинання акціонерних товариств (придбання значного пакета акцій), то на практиці це призводить до застосування різноманітних напівлегальних, тіньових схем рейдерських захоплень. Виокремлюється цілий масив незаконних дій, які слід віднести до ознак рейдерства: скуповування акцій у дрібних акціонерів, розголошення

даних реєстрів власників акцій, винесення незаконних судових ухвал (рішень) у справах щодо корпоративних конфліктів, порушення з боку органів державної виконавчої служби у ході виконання судових ухвал (рішень), свавілля приватних охоронних структур та груп людей, які їх використовують за таких обставин. І нарешті, силове захоплення спірних підприємств, у тому числі на виконання відповідних судових рішень через міноритарних акціонерів [9].

Проаналізувавши чинне законодавство України, можна дійти висновку, що дотепер юридичного визначення термінів “рейдер” і “рейдерство” в Україні немає, вони не врегульовані жодними законодавчими нормами. Закріплення юридичного визначення терміна “рейдерство” як суспільно небезпечного діяння, його ознак та сутності дасть можливість відмежувати його від правових методів встановлення контролю над суб’єктами підприємництва. До того ж, зважаючи на суспільно небезпечні наслідки рейдерства, необхідно встановити кримінальну відповідальність за рейдерські захоплення.

Водночас слід зазначити, що ефективність протидії рейдерству полягає не стільки у встановленні кримінальної відповідальності за вже вчинене захоплення підприємства, скільки в унеможливленні надання таким діям вигляду законних, а саме уникнення фальсифікації судових рішень, їх реєстрації минулими датами, підроблення журналів реєстрації позовних заяв, апеляційних та касаційних скарг, вхідних документів, що використовуються для ведення діловодства в судах. Вищій Раді юстиції України, за наявності неправомірних рішень судів, необхідно вживати заходів щодо притягнення суддів до відповідальності. Для цього слід узагальнити практику притягнення до відповідальності, накладення дисциплінарних стягнень, позбавлення повноважень суддів, пов’язаних з рейдерством.

Одним із важливих шляхів боротьби з протиправними поглинаннями та захопленнями підприємств є удосконалення реєстрації прав власності на цінні папери та обліку цінних паперів. Сьогодні вітчизняна депозитарна система не має змоги забезпечити надійну систему обліку корпоративних прав, діяльність її учасників не повною мірою відповідає міжнародним стандартам тощо. З цією метою Кабінетом Міністрів України розроблено проект Закону “Про систему депозитарного обліку цінних паперів”, положення якого спрямовані на створення прозорої депозитарної системи, її централізацію, забезпечення належного обслуговування широкого кола інвесторів, визначення механізмів взаємодії учасників депозитарної системи, недопущення ведення подвійних реєстрів тощо. Таким чином, одним із механізмів протидії рейдерству буде прийняття Закону “Про систему депозитарного обліку цінних паперів” або внесення відповідних змін у чинний Закон “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні”, якими слід передбачити, що реєстратор є єдиним і незалежним органом, до компетенції якого входить право вирішувати питання, пов’язані з випуском та обігом цінних паперів,

об'єднанням фондових бірж тощо.

Висновки. Отже, формування державних механізмів протидії рейдерству має передбачати розробку і реалізацію комплексу заходів, у тому числі удосконалення чинного законодавства та реформування судової системи захисту прав учасників господарських товариств. Для досягнення цього можна висунути такі пропозиції:

– створення реєстру фізичних та юридичних осіб, які вже були задіяні в рейдерських схемах [8];

– заборона здійснювати виконавче впровадження, якщо щодо підприємства в суді є дві чи більше справ (різних рішень суду);

– прийняття змін до Закону України “Про третейські суди” в частині заборони їх участі у рейдерських захопленнях;

– внесення в чинне корпоративне законодавство змін щодо детального регулювання процесів злиттів і поглинань підприємств або прийняття спеціального закону, який би регулював саме ці питання;

– здійснення під час реєстрації підприємств експертної оцінки статутів та змін до них щодо відчуження майна;

– посилення відповідальності за рейдерство внесенням до Кримінального кодексу України самостійного нового складу злочину – “Рейдерство”;

– підвищення рівня поінформованості суспільства про рейдерські захоплення, висвітлення в ЗМІ шляхів і методів протидії рейдерству;

– проведення наукового аналізу рейдерської діяльності з наданням рекомендацій щодо посилення протидії цьому явищу [8].

У країні необхідно створити такі умови, щоб дотримання українськими компаніями принципів корпоративного управління було не тільки «гарним тоном», а й виконанням певних державних вимог. Звичайно, будь-яка компанія може прийняти свій внутрішній корпоративний кодекс і намагатися дотримуватися його. Однак без єдиного стандарту корпоративного управління, який акумулював би кращу світову практику, не слід розраховувати на зникнення рейдерства. До того ж особливу увагу слід звернути на належне виконання норм корпоративного законодавства та запровадження механізмів своєчасного реагування органів державної влади на реалії господарського життя.

Бібліографічні посилання

1. Аналітична довідка : матеріали комітетських слухань Верховної Ради України “Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців”. – К. : Міжвідом. наук.-дослід. центр з пробл. боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. – 127 с.

2. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Институт новой экономики, 2002. – 1280 с.

3. Макарова О. А. Порядок приобретения контроля в акционерных обществах: некоторые проблемы / О. А. Макарова // Закон. – 2007. – № 3. – С. 170-177.

4. Рейдерство в Україні: сутність та засоби протидії / Камлик М. І. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.pdf.

5. Корпоративні конфлікти: кримінальні способи та методи встановлення контролю над підприємством : метод. рекомендації / Ущатовський В. Ф., Сахарова О. Б., Лопатін С. І. та ін. – К. : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2007. – 63 с.

6. *Валласк Е.* Суб'єкт преступления, характеризуемого как “корпоративный захват” // *Законность.* – 2006. – № 8. – С. 48-50.

7. Пропозиції Генеральної прокуратури України щодо організаційно-практичних заходів протидії “рейдерству” : Лист Генеральної прокуратури України від 06.10.2006 № 12/1/1-109вих-06.

8. Державна протидія рейдерству в корпоративному секторі економіки України / Тарашанська О. Б. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10tobseu.pdf.

9. *Задихайло Д.* Корпоративне управління : навч. посіб. / Д. Задихайло, О. Кібенко, Г. Назарова. – Х. : Фоліо, 2003. – 687 с.

Фомичев К. С. Актуальные проблемы борьбы с рейдерством в Украине. Исследован вопрос борьбы с рейдерством в Украине. Проанализированы причины распространения рейдерства в Украине и международный опыт борьбы с этим явлением.

Ключевые слова: *рейдерство, право собственности, противоправное перераспределение собственности, противоправное отчуждение собственности, недружеское поглощение.*

Fomichov K. S. Current issues of combat raiding in Ukraine. The article studies the fight against raiding in Ukraine. Reasons distribution raiding in Ukraine and international experience of dealing with this phenomenon.

Characterized scientific substantiation definition of "Raiding". Analysis of legal literature indicates a lack of sustainable definition of "raiding". Trying to figure out the etymology of the word by using encyclopedias leads only to the sea, and the word "raid" and other words derived from it.

The authors consider the economic dictionary "raid" as the operation (again) with the purchase of a large stake in the company to absorb. There are "hostile takeover" as an attempt to seize control of the company by buying its shares in the market (ie, against the wishes of management or major shareholders)

The characteristic of the concept of "corporate takeover", which is defined as the abduction of shares from shareholders committed fraudulent means to obtain a dominant position in the company as well as the opportunity to actively influence the adoption of its decisions or for the subsequent withdrawal of assets corporation

The author has determined that the effectiveness of combating corporate fraud is not only to establish criminal liability for already committed Seized as to prevent the provision of such actions as legitimate - namely avoiding fraud judgments, their previous registration dates, imitation logs of claims, appeals and appeals complaints, incoming documents used for the conduct of proceedings in the courts. High Council of Justice of Ukraine, in the presence of arbitrary decisions by courts should take measures to bring judges. This should summarize prosecution, disciplinary sanctions, deprivation of judges related to raiding. one of the mechanisms for combating corporate fraud is the Law of Ukraine "On the System of Depository Registration" or making appropriate changes to the current Law of Ukraine "On National Depository System and Electronic Circulation of Securities in Ukraine", which should provide that the registrar is the sole and independent body authorized to decide the right related to the issuance and circulation of securities association exchanges and more.

Keywords: *raiding, ownership, illegal redistribution of property unlawfully expropriated property, unfriendly takeover.*

Надійшла до редакції 13.12.2014

Горlach С. В.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.851.3

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ УМИСНИМ ВБИВСТВАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Розглянуто питання індивідуально-профілактичних засад запобігання насильницьким злочинам, а також віктимологічної профілактики умисних вбивств, що вчиняються неповнолітніми. Віктимологічну профілактику, як і традиційну кримінологічну профілактику, орієнтовану на злочинця, розподілено на загальну та індивідуальну. Розроблено виховні заходи щодо конкретних осіб з підвищеною віктимністю.

Ключові слова: індивідуальні заходи запобігання, віктимологічна профілактика, неповнолітні, умисні вбивства, жертва, злочин, органи внутрішніх справ.

Постановка проблеми. Індивідуальне запобігання злочинам, як і будь-яка інша правозастосовна практика не може здійснюватися стихійно, безсистемно, а повинна мати свою науково обумовлену тактику. Тактика індивідуального запобігання злочинам має бути системною діяльністю, підкорятися основному елементу – усунення ймовірності вчинення злочину. Вона повинна використовувати дані спеціальних наук, які вивчають методику психологічних, соціальних досліджень людини в загальному і особи, яка вчинила або яка має намір учинити злочин безпосередньо.

На сьогодні велика частина питань організації індивідуального запобігання не регулюється законом, а передбачається лише відомчими нормативними актами, в яких заходи і засоби такої діяльності, як правило, позначені лише у загальному вигляді, а прийоми, способи, тактика їх застосування зовсім залишені для вільної творчості.

Це часто призводить до незадовільних результатів, оскільки значна частина працівників правоохоронних органів не має відповідної спеціальної підготовки, особливо в тактиці виховання, психологічного впливу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, пов'язані з індивідуально-профілактичними засадами запобігання насильницьким злочинам, в т.ч. вчинених неповнолітніми, розглядали у своїх працях В. М. Всеволодов, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк, Х. Ю. Кернер В. Д. Суценко та ін. Втім додаткового вивчення потребують питання індивідуального запобігання умисним вбивствам, що вчинюються неповнолітніми, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи тактику індивідуального запобігання злочинам, потрібно враховувати такі обставини. По-перше, запобігання злочинам досягається за рахунок застосування не одного заходу, а

цілого їх комплексу [1]; по-друге, результат при тій же самій тактиці профілактичної роботи суттєво змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінант злочинної поведінки: особистості, її мікросоціального середовища та конкретної життєвої ситуації; по-третє, інтенсивність профілактичних заходів повинна прямо залежати від ступеня прояву названих криміногенних детермінант.

Індивідуальне запобігання має бути спрямоване на особистість, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або забезпечують вчинення кримінально каранних діянь [2]. Метою індивідуального запобігання є позитивна корекція особистості, що зумовлює зміни її поведінки – від антигромадської до лояльної і прийнятної суспільством.

Досягнення цієї мети вимагає вирішення конкретних завдань: виявлення осіб, чия поведінка свідчить про реальну можливість вчинення злочинів; вивчення соціально-психологічних особливостей цих осіб, а також зовнішніх джерел негативного впливу; прогнозування ймовірності вчинення особою антигромадських і протиправних дій різної тяжкості і актуальності [3]; планування позитивних заходів коригуючого впливу.

Для вирішення цих завдань необхідна чітка регламентація індивідуального попередження правовими актами, щоб виключити непередбачене вторгнення в приватне життя з можливим обмеженням прав і свобод. Крім того, необхідно обмежити коло суб'єктів, які можуть займатися постановкою на облік, збором інформації щодо фігурантів, а головне, приймати правове рішення про застосування заходів індивідуальної профілактики [4].

Необхідно здійснювати цілеспрямований збір відомостей, починаючи з вчинення першого правопорушення, по наростаючій, залежно від характеру й небезпеки скоєних діянь. Наприклад, у ФРН існує інформаційно-довідкова система INPOL, яку використовують підрозділи поліції, Федеральне відомство з охорони Конституції (BFV), земельне відомство з охорони Конституції, митна служба і прикордонна охорона. Федеральний блок системи INPOL включає всі існуючі інформаційні масиви, відомості про осіб, затриманнях, і тих, хто вчинив злочини [5, с. 84].

У Скандинавських країнах вже протягом 30 років діє Комісія із запобігання злочинам і обстеження низькооплачуваних груп населення. Комісія складає оглядові оціночні таблиці кожного делінквенту, починаючи з того моменту, коли він потрапив у поле зору поліції, і до моменту його виправлення. При цьому здійснюється збір інформації про особисте життя, склад сім'ї, захворювання, психічний стан та ін. [6, с. 14]. У цих країнах розроблено правила доступу державних службовців до такої інформації, а також механізм своєчасного вилучення цих відомостей у разі виправлення фігуранта.

Індивідуальне запобігання злочинам можна розглядати як один із видів спеціального попередження, що полягає в усуненні причин та умов злочинної поведінки на індивідуальному рівні.

Індивідуальне запобігання включає вплив на:

а) середовище людини;

- б) особистісні характеристики людини;
- в) процеси взаємодії людини із середовищем [7, с. 296].

У процесі вивчення особистості як об'єкта запобіжного впливу для вирішення проблеми уповноваженим особам необхідно збирати такі відомості: соціально-демографічні особливості – відомості про освіту, вік, сімейний стан та склад сім'ї, місце проживання, культурний рівень, соціальне становище, фах, а також ставлення до праці та власності, загальногромадських обов'язків, шлюбу, дітей; індивідуально-психологічні особливості – рівень інтелекту, запас знань, риси характеру, психіки, вольові якості, інші інтереси тощо; особливі схильності антигромадського характеру в тому числі садизм, споживання наркотиків і спиртних напоїв, агресивно-конфліктна поведінка; фактори, що детермінують злочинне та інше протиправне діяння, виявлення по можливості причин кожного злочинця; злочинна та інша протиправна поведінка: коли, де і що вчинював, у який спосіб, мотиви, мета, які використовував знаряддя, наявність співучасників, які обставини полегшили вчинення злочину та ін.; ознаки злочинного досвіду – особливі навички підготовки (злочинна спеціальність), обізнаність про методи оперативної роботи, участь у злочинних групах; найближче оточення та зв'язки, взаємини з оточуючими, сімейно-побутові відносини; фізіологічні особливості і захворювання.

При зборі такої інформації необхідно спиратися на розроблені методики тестування й уникати суб'єктивних думок. Отримувані дані повинні постійно оновлюватися з різних джерел, особистість, щодо якої здійснюватиметься прогнозування із застосуванням примусових заходів, необхідно розглядати тільки системно [8].

У кримінологічній літературі існують різні точки зору щодо поняття й сутності індивідуальної профілактичної роботи.

Зокрема, Д.А. Кириллов відносить до неї заходи з ресоціалізації особистості осіб, від яких можна реально очікувати вчинення злочину [9, с. 17].

Більш повне визначення сутності цього поняття розробив Г.І. Фільченков, який зазначає, що індивідуальна профілактика полягає у своєчасному виявленні осіб, від яких, судячи з їх протиправної поведінки, можна очікувати вчинення злочинів, та вжитті до таких осіб передбачених законом заходів виховного й іншого впливу з метою запобігання злочинам, усунення причин та умов, що їм сприяють [10, с. 64].

Об'єктом індивідуальної профілактики злочинів, учинених неповнолітніми, є ті неповнолітні, з боку яких реально можливим є вчинення злочинів, насамперед таких, як убивства. Стосовно досліджуваних убивств, об'єктом індивідуальної профілактики є неповнолітні, які вийшли з неблагополучних сімей, раніше вчинювали правопорушення чи злочини, раніше судимі, притягалися до адміністративної чи кримінальної відповідальності, звільнені від адміністративної або кримінальної відповідальності у зв'язку з недосягненням встановленого законом віку, зловживають спиртними напоями або наркотиками, які демонстрували акти агресії стосовно інших осіб, які займаються бродяжництвом, які не працюють і не навчаються, займаються

бродяжництвом або жебрацтвом; раніше були помічені в якихось агресивних діях і проявах жорстокості. Відносно таких неповнолітніх повинні здійснюватися заходи як переконання, так і примусу [11, с. 161].

Крім того, до об'єктів індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх слід також включити їх навколишнє середовище (наприклад, батьків неповнолітніх правопорушників, які не займаються їх вихованням; дорослих, раніше судимих; друзів і т.д.)

Суб'єктами індивідуальної профілактики є ті ж, що і в загальній профілактиці. Однак, незважаючи на те що в запобіганні злочинності неповнолітніх бере участь безліч суб'єктів, що являють собою єдину систему, особливе місце в цій системі відводиться ОВС, працівники яких виконують основний обсяг роботи в галузі запобігання злочинності неповнолітніх і вчинених ними вбивств.

До заходів переконання слід віднести:

- профілактичні бесіди з неповнолітніми правопорушниками та їхніми батьками;
- профілактичне застереження;
- вплив через засоби масової інформації;
- вплив на неповнолітнього правопорушника через батьків або осіб, які їх замінюють, шефів, наставників, керівників або начальників;
- надання неповнолітнім допомоги у вступі до навчального закладу або працевлаштуванні;
- залучення об'єктів профілактики до занять у гуртках, секціях, самодіяльних організаціях;
- організація для неповнолітніх як об'єктів профілактики екскурсій до виправних установ;
- спонукання неповнолітніх правопорушників до добровільної відмови від учинення злочину або діяльного каяття за участь у вчиненні злочину [12, с. 122].

До заходів примусу належать:

- постановка на облік в підрозділі кримінальної міліції у справах дітей;
- притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітнього правопорушника або його батьків;
- направлення до спеціальних установ закритого типу;
- направлення на лікування від алкоголізму чи наркоманії.
- направлення на лікування від психічних захворювань.

Як свідчить опитування працівників кримінальної міліції у справах дітей (КМСД), вони застосовують далеко не весь арсенал можливих заходів індивідуально-профілактичного впливу на неповнолітніх [13].

Найбільш поширеними заходами, здійснюваними ними в рамках індивідуальної профілактики правопорушень неповнолітніх, є лише:

- виявлення та постановка на облік неповнолітніх, схильних до вчинення правопорушень;
- профілактичні бесіди з неповнолітніми правопорушниками та їхніми батьками;

– роз'яснення їм норм кримінального законодавства.

Одним із найважливіших напрямів індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітніми стає виявлення неповнолітніх, які вживають спиртні напої, наркотики, токсичні речовини, займаються проституцією. У бесідах з ними повинно з'ясовуватися, коли і хто вперше запропонував їм спиртні напої або наркотики, як давно вони їх вживають, хто втягнув у заняття проституцією. Відносно неповнолітніх, що доставляються до ОВС у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, повинен проводитися медичний огляд; про неповнолітніх, які потребують лікування, потрібно інформувати органи охорони здоров'я.

Крім того, виявляються неповнолітні, в яких викликає сумнів психічне здоров'я. Таким неповнолітнім, їх батькам або законним представникам рекомендується проходження дитиною медичного обстеження. Якщо неповнолітні за своїм психічним станом становлять безпосередню небезпеку для себе або оточуючих, то про них інформуються лікарі-психіатри з метою госпіталізації таких неповнолітніх.

Характерно, що багато опитаних працівників КМСД (60,5 %) вказують те, що профілактичні заходи, застосовувані ними щодо неповнолітніх правопорушників, часто не враховують їх морально-психологічні якості, зумовлені віком, більш підвищену, ніж у дорослих, сприйнятливність, сугестивність тощо, оскільки самі працівники, як правило, не володіють спеціальними знаннями з психології та педагогіки. На цю обставину вказують й інші дослідники [5].

В силу цього практичні працівники досить критично оцінюють свої можливості з індивідуально-профілактичного впливу на злочинність неповнолітніх, у тому числі й на осіб, схильних до вчинення вбивства. Так, більше половини опитаних (56,8 %) вважають, що ефективність індивідуальної профілактики застосовна лише до окремих осіб і на ранньому етапі; 19,6 % взагалі впевнені в неефективності такої діяльності, вказуючи при цьому на складне соціально-економічне та політичне становище в країні в цілому і в конкретному регіоні, зокрема. Крім того, працівники ОВС відзначають перевантаженість відділів КМСД на місцях, часте відволікання на інші заходи (патрулювання, чергування на масових заходах, розгляд матеріалів та ін.) [5].

Як основні заходи підвищення ефективності індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх працівники КМСД пропонують такі:

- виділити в ОВС спеціалізовану службу для здійснення лише індивідуальної профілактики злочинів – 67,8 %;
- поліпшити матеріально-технічне забезпечення служби, що здійснює таку діяльність, – 85,2 %;
- конкретизувати обов'язки працівників цих підрозділів – 28,2 %;
- підвищити кваліфікацію працівників, що здійснюють індивідуально-профілактичну діяльність, – 25,6 % [14].

Таким чином, більшість працівників ОВС вбачають як важливі заходи удосконалення індивідуально-профілактичної діяльності ОВС спеціалізацію певної служби чи підрозділу тільки на індивідуальній профілактиці злочинів

і оснащення її необхідними матеріально-технічними ресурсами. Це цілком зрозуміло, оскільки спеціалізація на конкретній діяльності є важливим чинником її ефективності, а матеріально-технічне забезпечення ОВС, безсумнівно, бажає кращого.

Раніше ОВС для здійснення індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітніми використовували шефів, наставників і громадських вихователів [15, с. 34]. Наставники, громадські вихователі підбиралися, як правило, з кращих працівників, які мають стаж та досвід роботи, життєвий досвід і авторитет серед колег. Подібні форми впливу на неповнолітніх слід використовувати і в даний час. Хоча зрозуміло, що сьогодні в умовах безробіття, комерціалізації виробництва зробити це не так просто. Іншим видом профілактики вбивств, учинених неповнолітніми, є віктимологічна профілактика.

Висновок. Отже, індивідуальне попередження злочинної поведінки – це діяльність державних і недержавних (самоорганізованих) органів, організацій та їхніх представників з виявлення осіб, від яких можна очікувати скоєння злочинів, і здійснення на них й оточуюче їх соціальне мікросередовище позитивного коригуючого впливу.

Все це слід здійснювати в рамках законодавства про профілактику, не упускаючи законодавчих та відомчих нормативних актів з попередження окремих видів злочинів.

Бібліографічні посилання

1. *Женунтій В.* Регламентация індивідуальної профілактики правопорушень / В. Женунтій, П. Біленчук // *Право України.* – 1992. – № 4. – С. 41–42.
2. *Сущенко В. Д.* Профілактика злочинності в Україні: [навч. посіб.] / Сущенко В. Д., Антипов В. І. – К.: НАВСУ, 2000. – 135 с.
3. *Всеволодов В. М.* Індивідуальна кримінологічна профілактика відносно організованих злочинних груп: Автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Всеволодов В. М. – К.: НАВСУ, 1998. – 20 с.
4. *Закалюк А. П.* Необходимость перестройки индивидуально-профилактической работы / А. П. Закалюк // *Вопросы борьбы с преступностью.* – М. Юрид. лит., 1988. – Вып. 47. – С. 161–162.
5. *Кернер Х. Ю.* Криминология: [словарь-справочник] / Кернер Х. Ю. – М., 1998. – С. 82–87.
6. *Там Х.* Преступность и уровень жизни / Там Х. – М., 1982. – С. 14.
7. *Долгова А. И.* Криминология. – [2-е изд., изм. и доп.] / Долгова А. И. – М.: Норма, 2005. – 964 с.
8. *Бурлаков В. Н.* Криминогенная личность: исправлять или наказывать / В. Н. Бурлаков // *Криминология XX века.* – СПб., 2000. – С. 240–243.
9. *Кириллов Д. А.* Индивидуальная профілактика преступлений органами внутренних дел. Тюмень, 1994. – С. 17.
10. *Фильченков Г. И.* Обеспечение контроля за осужденными несовершеннолетними: учеб. пособие. – М., 1995. – 93 с.
11. *Закалюк А. П.* Необходимость перестройки индивидуально-профилактической работы / А. П. Закалюк // *Вопросы борьбы с преступностью.* – М. Юрид. лит., 1988. – Вып. 47. – С. 161–162.
12. *Самиуллина Я. В.* Личность несовершеннолетней преступницы и особенности воздействия на неё: дис.... канд. юрид. наук. Саратов, 2009. – С. 122.

13. Джужа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз) / О. М. Джужа, С. В. Горлач // Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. – 2014. – № 2 (91). – С. 15–21.

14. Горлач С. В. Віктимологічна профілактика у запобіганні вбивств, що вчиняються неповнолітніми [Електронний ресурс] / С. В. Горлач // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 5. – С.98–100. – Режим доступу : <http://www.lsej.org/>

15. Мельниченко О.П. Организация борьбы с безнадзорностью и правонарушениями несовершеннолетних на железнодорожном транспорте. – М., 1982. – С. 34.

Горлач С. В. Индивидуально-профилактические меры по предотвращению умышленных убийств, совершаемых несовершеннолетними. Рассмотрены вопросы индивидуально-профилактических основ предотвращения насильственных преступлений, а также виктимологической профилактики умышленных убийств, совершаемых несовершеннолетними. Виктимологическая профилактика, как и традиционная криминологическая профилактика, ориентированная на преступника, разделена на общую и индивидуальную. Разработаны воспитательные меры в отношении конкретных лиц с повышенной виктимностью.

Ключевые слова: индивидуальные меры предупреждения, виктимологическая профилактика, несовершеннолетние, умышленные убийства, жертва, преступление, органы внутренних дел.

Gorlach S. V. Individually and preventive measures to prevent intentional homicide committed by minors. The article deals with the individual care basics of preventing violent crime and prevention victimological murders committed by juveniles. Victimological prevention, as well as traditional criminological prevention-oriented offender, divided by the total and individual. The author has found factors that determine the criminal and other wrongful act and proposed measures to eliminate them, and develop educational measures to specific individuals with high victimity.

It has been concluded that individual prevention of criminal behavior – is the work of public and private (self-organized) bodies, organizations and their representatives to identify people who can be expected to commit offenses and implementing them and their surrounding micro-environment a positive social impact of the correction.

Keywords: individual prevention, prevention victimological, minors, murder victim, crime, internal affairs bodies.

Надійшла до редакції 23.12.2014

Громов О. Б.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.8

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ЗМІСТУ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

Розглянуто найбільш актуальні питання, пов'язані з участю громадськості у контролі за дотриманням прав засуджених у виправних колоніях України, визначено проблеми та розроблено науково обґрунтовані шляхи їхнього вирішення організаційно-правовими формами і засобами.

Ключові слова: контроль, громадськість, засуджений до позбавлення волі, виправна колонія, громадський контроль, право засудженого, організаційно-правові форми і засоби.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог ч. 1 ст. 25 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України в редакції Закону № 1186-VII від 8 квітня 2014 р. [1] об'єднання громадян та засоби масової інформації, релігійні та благодійні організації, окремі особи в порядку, встановленому цим Кодексом і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань (УВП) у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи.

Як свідчить практика [2, с. 120-171] та численні результати наукових досліджень [3, с. 165-174], на цьому шляху виникає низка суттєвих проблем, без вирішення яких неможливо підвищити рівень та ефективність зазначеного виду суспільної діяльності. Йдеться, зокрема, про: відсутність у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України реальних правових механізмів і гарантій реалізації громадськістю своїх повноважень у сфері виконання покарань, а також формалізм та непрофесіоналізм при здійсненні громадського контролю. При цьому, незважаючи на вагомий науковий результат з означеної проблематики [4], персонал органів та УВП досі певною мірою їх ігнорує та не використовує у практичній діяльності, а подекуди чинить різноманітні перешкоди для громадськості у виконанні контрольних функцій.

З огляду на це **метою** статті є розгляд найбільш актуальних питань, що пов'язані з участю громадськості у контролі за дотриманням прав засуджених у виправних колоніях України, та розроблення шляхів їхнього вирішення організаційно-правовими формами і засобами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення наукової літератури показало, що дослідженням даної тематики займаються такі науковці, як В.А. Бадира, О.В. Беца, І.Г. Богатирьов, В.В. Василевич, О.М. Джужа, Т.А. Денисова, С.Ф. Денисов, А.В. Кирилюк, О.Г. Колб, В.І. Кривуша, В.О. Меркулова, В.М. Синьов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, І.С. Яковець, М.С. Яцишин та ін. Однак питання громадського контролю у механізмі нагляду за дотриманням прав засуджених до позбавлення волі у сучасних умовах вивчено недостатньо, що й стало додатковим аргументом при виборі теми цієї наукової розробки.

Виклад основного матеріалу. Визначивши у ст. 1 Конституції положення про те, що наша країна є демократичною та соціальною державою, Україна априорі (від лат. *apriori*, букв.: «з попереднього» – незалежно від досвіду; без перевірки; наперед) [5, с. 63] обумовила один із елементів змісту своєї як зовнішньої, так і внутрішньої політики, а саме: необхідність залучення до її реалізації можливостей суспільства та його різноманітних інститутів. Особливо актуальним це завдання стає при формуванні кримінально-виконавчих засад діяльності громадськості, виходячи з того, що діяльність з виконання кримінальних покарань, як зауважив А.Х. Степанюк, посідає значне місце у справі реалізації державної кримінальної політики [6, с. 52]. Проте реалії сьогодення є такими, що основний тягар у галузі боротьби зі злочинністю на цій стадії несуть тільки органи та установи виконання покарань. У той самий час безсистемність, а подекуди хаотичність впливу різноманіт-

них громадських формувань на процеси виконання покарань не тільки знижують ефективність діяльності у цьому напрямку в цілому, але й нівелюють величезні потенційні ресурси суспільства, які можна було б спрямувати на гуманізацію кримінально-виконавчої діяльності в Україні. Як у зв'язку з цим зазначено у п. 61 Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими, слід всюди, де це можливо, заохочувати громадські організації до співробітництва з персоналом закладів з метою повернення в'язнів до життя в суспільстві [7, с. 68]. І хоча в науці зазначена проблема є постійним об'єктом та предметом вивчення, разом з тим, у контексті змісту кримінально-виконавчої діяльності, роль громадськості у її формуванні та реалізації досліджено не повною мірою, що й визначило вибір даної тематики.

Загальновідомо, що одним із засобів вираження будь-якої політики є право. Як з цього приводу зазначає Д. А. Шестаков, право є вищим за людські установки, державу і закон [8, с. 6]. З іншого боку, як небезпідставно вважають інші вчені, в основі формування і розвитку правової системи держави, різних галузей законодавства, правових форм і напрямків її діяльності лежить політика, що відображає принципи, стратегію, основні напрямки і форми досягнення соціальних цілей, які ставлять перед собою суспільство, його політичні й владні структури [9, с. 3].

Як показав аналіз правових джерел, роль та місце громадськості як суб'єкта формування та реалізації кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчих правових відносин закріплені у кримінально-виконавчому законодавстві України та в міжнародно-правових актах, згоду на які дала Верховна Рада України. Зокрема, одним із завдань, що зазначені в ч. 2 ст. 1 КВК „Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України”, є участь громадськості у нагляді та контролі за виконанням кримінальних покарань [10]. Крім цього, до принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (ст. 5 КВК) відноситься участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань. Громадський вплив є також одним із основних засобів виправлення та ресоціалізації засуджених (ст. 6 КВК).

Таким чином, здавалося б, у нормах права чітко виражений зміст кримінально-виконавчої політики України у цьому напрямку. Питання тільки у тому, як найбільш ефективно використати законодавчі можливості та максимальну потенційну силу громадських інституцій. Проте аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства України свідчить, що реальних механізмів участі громадськості у виправно-ресоціалізаційному процесі досі не створено. У той самий час, як зазначив Г.О. Радов, природа не терпить пустоти: якщо в соціумі немає інститутів громадянського суспільства, які виникли самостійно, їх місце обов'язково займуть представники влади і стануть від імені громадськості вирішувати за суспільство так, як вигідно їм. Тюремна система без громадських організацій не обійдеться. А тому ми сьогодні не тільки можемо, ми зобов'язані сприяти появі таких організацій як необхідній умові, що забезпечить якісне функціонування нашої системи. Це є категоричним ім-

перативом, і будь-які спроби блокувати участь громадянського суспільства в діяльності установ виконання покарань неминуче призведуть до краху системи, підштовхнуть її до стану, відомого для нас як ГУЛАГ [11, с. 12].

Як показали результати вивчення практики діяльності цих суб'єктів, у цілому причини такого положення справ щодо участі громадськості у реалізації кримінально-виконавчої політики України лежать у таких площинах:

а) незважаючи на щорічне кількісне збільшення числа зареєстрованих громадських організацій, як у суспільстві, так й у сфері виконання кримінальних покарань відсутня чітка структуризація громадських інститутів, їх соціальна спрямованість на вирішення існуючих проблем, завдань тощо. Так, аналіз статутів більше 100 громадських об'єднань, офіційно визнаних на території Волині, засвідчив, що лише одне із них – фонд „Софія” – частково зорієнтоване на надання матеріально-технічної допомоги для засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Проте і ця громадська інституція не передбачає таких функцій, як нагляд за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, засудженими, щодо яких застосовано ст. 75 КК України (випробування), тощо. Аналогічна ситуація має місце й в інших областях України, де проводилось дослідження (Рівненській, Черкаській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій);

б) порушуючи принцип верховенства права, закріплений у ст. 8 Конституції, нормативно-правові акти Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України безпідставно звужують права громадських формувань на участь у передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань, зводячи її в основному до надання допомоги засудженим з питань продовольчого, комунально-побутового тощо характеру. Як з цього приводу зазначив Г.О. Радов, наша тюремна система стала заручницею змін, які відбуваються в державі. Вона продовжує працювати у попередньому ритмі, в попередньому режимі, спираючись на застарілу ідеологію і ті схеми управління, які не вписуються у зміни, що відбуваються [12, с. 14].

Прикладом правового „волюнтаризму”, зокрема, є Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань [13], інші нормативні джерела ДПтС України, що вводять низку правообмежень для представників громадських організацій, які відвідують установи виконання покарань: огляд їх особистих речей та особистий огляд цих осіб без передбачених КПК України процедур; відвідування колоній тільки за спеціальним дозволом територіального управління ДПтС, хоча ст. 24 КВК дає право здійснювати такі дії і для адміністрації кримінально-виконавчої установи, тощо;

в) належна власна правова база, що регулює відносини між органами і установами виконання покарань та громадськими інституціями (відсутність договорів, угод, спільних програм, концепцій тощо). Винятком є хіба що угода ДПтС України та Української Православної Церкви від 25.11.1999 [14, с. 29-30].

Така практика веде до безособовості діяльності громадських організацій та відсутності будь-якої відповідальності за її результати. Зокрема, як показало її вивчення, ні органи дізнання та досудового слідства, ні прокурор або

суд у процесуальних документах реагування на виявлені причини й умови злочину (ст. 23-2 КПК України 1960 р.) про ці суб'єкти реалізації кримінально-виконавчої політики ніколи не згадували (щодо повторної та рецидивної злочинності, питань умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни його більш м'яким тощо).

У наукових джерелах відзначаються й інші обставини, що негативно впливають на стан участі громадськості у формуванні та реалізації кримінально-виконавчої політики України, а саме:

– відсутність традицій здійснення громадського контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань [15, с. 3];

– низька питома вага вітчизняних громадських організацій у структурі зазначених інституцій, більшість із яких є іноземними [16, с. 29];

– ідеальне уявлення про ефективність зарубіжного досвіду з цих питань [17, с. 12];

– державна та суспільна думка ще не мають адекватної позиції щодо соціально-правової участі інститутів громадського суспільства в діяльності органів і установ виконання покарань [18, с. 125];

– неналежний досвід роботи у громадських формуваннях осіб, задіяних в їх діяльності [19, с. 3], тощо.

Звичайно, що за такої ситуації досить складно ефективно та цілеспрямовано реалізовувати основні завдання і принципи кримінально-виконавчої політики та досягати її мети.

Висновки. Отже, для підвищення рівня діяльності громадськості у формуванні та реалізації зазначеного виду державної політики слід здійснити такі заходи:

1) доповнити КВК України главою 4-1 „Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених”, систематизувавши у ній всі норми, що регулюють питання діяльності громадських формувань у сфері виконання кримінальних покарань.

Необхідність у здійсненні таких видозмін обумовлена тим, що всі визначені у ст. 6 КВК основні засоби виправлення та ресоціалізації засуджених, окрім зазначених, згруповані в однорідні інститути права [20, с. 385-386], що значно спрощує можливості різних суб'єктів у ході їх правозастосування, а також є об'єктивною потребою у реалізації вимог ст. 1 Конституції України щодо побудови демократичної та соціальної держави у нашій країні (як елемент змісту внутрішньої політики держави);

2) у ч. 2 ст. 25 КВК термін „контроль” замінити на словосполучення „мають право здійснювати нагляд за поведінкою цих осіб поряд з контролем, що організується відповідними державними органами.”

Якщо виходити з буквального розуміння змісту слова „контроль”, то це перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось [21, с. 294]. Водночас термін „нагляд” означає „пильнувати, слідкувати за ким-, чим-небудь для забезпечення порядку” [22, с. 258], а отже, не є тотожним за змістом поняттю „контроль”;

3) для приведення діяльності громадських формувань у відповідність до

вимог Положення про спостережні комісії [23] внести зміни у ст. 154 КВК, доповнивши частину третю реченням такого змісту: „Подання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та його заміну більш м'яким адміністрація органу та установи виконання покарань в обов'язковому порядку погоджує зі Спостережною комісією”;

4) більш широко та ефективно використовувати у реформуванні змісту діяльності громадських організацій у сфері виконання кримінальних покарань позитивний зарубіжний досвід, у тому числі рекомендації, що викладені у міжнародно-правових актах, щодо:

— залучення громадськості до програм із запобігання злочинам на місцевому рівні (п. 17 Рекомендації Ради Європи № (2000) 22 від 29.09.2000) [24, с. 54];

— застосування до правопорушників заходів примусу силами громадськості, уникаючи, наскільки це можливо, проведення формального розгляду чи суду, відповідно до правових гарантій і закону (п. 2.5 Додатку до „Токійських правил”) [25, с. 50];

— створення у кожній країні неурядових організацій, що займаються питаннями захисту прав засуджених, надання їм допомоги тощо [26, с. 57], а також здійснення контролю за громадянами (первинного та вторинного) з боку громадських формувань замість державного з метою раннього запобігання злочинності (у вигляді зауваження, стримування від протиправної поведінки тощо) [27, с. 58].

Для приведення у відповідність до чинного кримінально-процесуального законодавства України положень Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 2 „Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» слід доповнити пункти 8 та 20 словосполученням «та спостережною комісією чи Службою у справах дітей» [28].

Бібліографічні посилання

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 11 липня 2003 року // ВВР України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
2. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібн. / за ред. О. М. Джужі. – К. : НАВС, 2013. – 620 с.
3. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія / І. С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – 392 с.
4. Посібник для спостережних комісій України : посібник / І. Яковець, С. Шимоволос, А. Мар'яновський та ін. – М. : PRI, 2007. – 196 с.
5. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : ГРУРЕ, 1977. – 775 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. комент. / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Юрінком Інтер, 2005. – 560 с.
7. Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – С. 61-76.
8. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / под ред. Д. А. Шестакова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 353 с.
9. Кримінально-виконавче право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за

ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2006. – 256 с.

10. Кримінально-виконавчий кодекс України : офіційне видання. – К. : Атіка, 2014. – 88 с.
11. *Радов Г.* Правовые основы участия институтов гражданского общества в деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы Украины / Г. Радов // Тюрма и общество : материалы семинара для персонала учреждений по исполнению наказаний Донецкой области. – Донецк : Донецкий Мемориал, 2000. – С. 5-13.
12. *Радов Г.* Персонал и взаимодействие тюрьмы и общества / Г. Радов // Тюрма и общество : материалы семинара для персонала учреждений по исполнению наказаний Донецкой области. – Донецк : Донецкий Мемориал, 2000. – С. 14-28.
13. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua>.
14. Угода про співробітництво Української Православної Церкви та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 листопада 1999 р. // Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 р. : інформ. бюлетень // Держ. департамент України з питань виконання покарань, 2000. – № 4. – С. 29-30.
15. *Букалов О.* Громадський контроль в пенітенціарній системі України / О. Букалов // Аспект : інформ. бюлетень. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2006. – № 1 (16). – С. 3-5.
16. *Сухоруков А.* Правозащитные организации: союзники или оппоненты // Тюрма и общество. – Донецк : Донецкий Мемориал, 2000. – С. 28-30.
17. *Хуторская Н.* Частные тюрьмы // Аспект : інформ. бюлетень. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2001. – № 4 (5). – С. 11-12.
18. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.
19. Методичні рекомендації для Спостережних комісій з практичного застосування чинного законодавства / за заг. ред. І. С. Яковець. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2006. – 112 с.
20. *Кельман М. С., Мурашин О. Г.* Загальна теорія держави та права : підручник / Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. – Львів : Новий Світ, 2003. – 584 с.
21. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х. : Фоліо, 2005. – 767 с.
22. *Івченко А.* Тлумачний словник української мови / А. Івченко. – 10-те вид., випр. – Х. : Фоліо, 2006. – 540 с.
23. Про затвердження Положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 13. – Ст. 905.
24. Об усовершенствовании применения Европейских правил относительно общественных санкций и мер воздействия : рекомендация Совета Европы № (2000) 22 от 29 сентября 2000 г. // Аспект : інформ. бюлетень. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2001. – № 4 (5). – С. 52-55.
25. Об утверждении Минимальных стандартных правил ООН в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 45/110 от 14.12.2002 // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – С. 53-61.
26. *Стерн В.* Тюремное реформирование и НПО / В. Стерн // Аспект : інформ. бюлетень. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2000. – № 1. – С. 57-60.
27. *Кристи Н.* Плотность общества // Аспект : інформ. бюлетень. – Донецьк : Донецький Меморіал, 2003. – № 1 (9). – С. 57-59.
28. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-е вид., змін. і доп. – К. : Скіф, 2007. – С. 62-65.

Громов А. Б. Роль общественных организаций в формировании содержания политики в сфере исполнения наказаний Украины. Рассмотрены наиболее актуальные вопросы, связанные с участием общественности в контроле за соблюдением прав осужденных в исправительных колониях Украины, определены проблемы и разработаны научно обоснованные пути их решения организационно-правовыми формами и средствами.

Ключевые слова: контроль, общественность, осужденные к лишению свободы, исправительная колония, общественный контроль, право осужденного, организационно-правовые формы и средства.

Gromov A. B. Role of civic organizations in the formation of Ukraine's criminal executive policy. Under Article 25 (1) of the Criminal Executive Code of Ukraine (version per Law of Ukraine No 1186-VII of 8 April 2014) citizens' associations, mass media, religious and charitable organizations and private individuals may provide assistance, according to the procedure provided by this Code and Ukrainian laws, to criminal enforcement agencies and institutions (CEI) in correction of convicted persons' behavior and their social rehabilitation.

As the practice and numerous scientific research works prove, these efforts stumble upon a number of serious problems which, if not resolved, render impossible the improvement of level and effectiveness of the aforementioned social work. These problems include, in particular: absence in the existing criminal enforcement laws of Ukraine of real legal mechanisms and guarantees of realization by the public of their powers in the criminal enforcement sphere, and also formalism and unprofessionalism in public control. At the same time, despite the substantial scientific findings in this sphere [4], the CEI personnel still ignore them to a certain degree and fail to use them in their work, and sometimes even obstruct the public control in various ways.

This subject was studied by numerous scholars, including V.A. Badyra, O.V. Betsa, I.H. Bohatyriov, V.V. Vasylevych, O.M. Dzhuzha, T.A. Denysova, S.F. Denysov, A.V. Kyryliuk, O.H. Kolb, V.I. Kryvusha, V.O. Merkulova, V.M. Syniov, A.H. Stepaniuk, V.M. Trubnykov, I.S. Yakovets, M.S. Yatsyshyn and others. However, the matter of public control in the mechanism of monitoring observance of the rights of convicted persons in today's conditions has been studied insufficiently. That's why this article offers an overview of the aforementioned problems and provides scientifically-substantiated methods of solving these problems using organizational-legal forms and means.

Keywords: control, the public, sentenced to imprisonment, penitentiary, public control, convict's right, legal forms and means.

Надійшла до редакції 24.12.2014

Гузоватий О. І.

здобувач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДК 343.352

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто дискусійні питання стосовно об'єкта злочину «Незаконне збагачення» як одного із злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. На підставі обґрунтованих наукових позицій визначено загальний, родовий та безпосередній об'єкт незаконного збагачення. З'ясовано зміст вказаних

видів об'єктів розглядуваного злочину.

Ключові слова: об'єкт злочину, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, родовий об'єкт злочину, безпосередній об'єкт злочину, незаконне збагачення.

Постановка проблеми. Вчення про об'єкт злочину – це наріжний камінь вітчизняної кримінально-правової науки, проте, як не парадоксально, саме в цьому питанні найменш за все виявляють єдність поглядів його дослідники. Безумовно, всі згодні, що об'єкт злочину – це те, на що посягає злочинне діяння, чому воно заподіює або може заподіяти шкоду. Але на цьому всяка єдність і закінчується. Питання про те, чому саме злочинне діяння заподіює або може заподіяти шкоду, є одним із спірних у науці [1, с. 155-163].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження об'єкта злочину проводили такі вчені: М. Дурманов, А. Трайнін, С. Гавриш, С. Познишев, М. Коржанський, О. Кістяківський, Г. Новосолов, Б. Нікіфоров, В. Глістін, А. Піонтковський, В. Тацій, Є. Фесенко, Є. Ємельянов, М. Трубніков та ін. Аналіз наукових досліджень показує, що увага здебільшого приділялася дослідженню об'єктів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, де кримінально-правова характеристика об'єкта незаконного збагачення ще не досліджена повною мірою у науковій літературі.

На сьогодні у вітчизняній науці кримінального права існує два діаметрально протилежних концептуальних підходи до проблеми об'єкта. Відповідно до однієї концепції, об'єктом злочинів є сукупність суспільних відносин. Відповідно до іншої – блага, цінності та інші сфери життєдіяльності людей. Обидві концепції мають свої історичні корені та сучасних послідовників.

Слушно зазначити, що М.В. Трубніков запропонував концепцію подвійного об'єкта злочину, де первинним об'єктом злочинного посягання є суспільні відносини (соціальна оболонка), а вторинним – блага, цінності та інші сфери життєдіяльності людей, що знаходяться в середині соціальної оболонки [2, с. 81-87].

Саме за критерієм визнання суспільних відносин об'єктом злочину проведемо дослідження об'єкта злочину незаконного збагачення, адже ця теорія ще з часів існування СРСР була і залишається в наш час домінуючою в теорії вітчизняного кримінального права. До того ж інші концепції є або досить новими, або не так глибоко розробленими.

У кримінально-правовій літературі об'єкти злочинів зазвичай класифікуються за двома підставами: залежно від ступеня узагальненості – «за вертикаллю» (загальний, родовий і безпосередній) та залежно від важливості безпосереднього об'єкта – «за горизонталлю» (основний, додатковий обов'язковий, додатковий факультативний) [3, с. 79-87].

Дається переважно однозначне розуміння видів об'єктів, за винятком того, що саме розуміє той чи інший автор під об'єктом злочину: суспільні відносини, цінності, сфери життєдіяльності тощо. Тому на перший погляд еkleктичним, але загалом універсальним, вважається поділ об'єктів (і передусім

за вертикаллю), який здійснено в одній із праць А.М. Шульги та В.І. Павликівського. Зокрема, вони виділяють об'єкти злочинів «за вертикаллю» таким чином: «Загальним об'єктом злочину визначається сукупність суспільних відносин, соціальних благ, цінностей, інших сфер життєдіяльності людей, що охороняються кримінальним правом...

Родовий об'єкт – це об'єкт, що охоплює коло тотожних чи однорідних за своєю соціально-політичною чи економічною сутністю суспільних відносин, соціальних благ, цінностей, інших сфер життєдіяльності людей, що в силу цього повинні бути захищені єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм.

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, соціальні блага, цінності, інші сфери життєдіяльності людей, на які безпосередньо спрямоване посягання і яким внаслідок злочинних дій спричиняється суспільно небезпечна шкода» [4, с. 36-37].

По «горизонталі» безпосередні об'єкти можуть поділятися на основні та додаткові. Саме ознаки основного безпосереднього об'єкта як частини родового дозволяють визначити родовий об'єкт і вирішити питання про включення складу злочину в ту чи іншу главу Особливої частини Кримінального кодексу [5].

Тому метою цієї статті є визначення об'єкта злочину «Незаконне збагачення». Для досягнення цієї мети поставлено завдання дослідити позиції вчених у розумінні об'єкта розглядуваного нами злочину, проаналізувати структурні елементи суспільних відносин: суб'єкта, предмета, з приводу якого існують відносини, соціального зв'язку як змісту відносин, що визначається суспільно значущою діяльністю.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося вище, злочини поділяються за вертикаллю на загальні, родові та безпосередні. Так, одностайною є думка вчених щодо визначення загального об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, під яким розуміється вся сукупність суспільних відносин, всі блага, цінності тощо у сфері службової діяльності, що охороняються кримінальним законом [5; 6, с. 548; 7, с. 231; 12, с. 434; 14, с. 544; 15, с. 352; 16, с. 672; 17, с. 78-104; 18, с. 399].

Насамперед, треба зазначити, що в науці питання про родовий об'єкт службової злочинності вирішується вченими по-різному. Так, наприклад, Ю. Александров, О. Дудоров, В. Клименко та ін. вважають родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності встановлений законом порядок здійснення посадовими та службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності своїх повноважень [6, с. 548].

Аналізуючи позиції різних вчених, можна дійти висновку, що родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності загалом є подібним до об'єкта корупційних злочинів. Зокрема, М. Мельник визначає їх об'єктом є «встановлений порядок діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, авторитет цих органів, а також порядок реалізації службовими особами таких органів наданої їм влади та службових повноважень» [7, с. 231].

Спільною рисою даних об'єктів є включення до родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності авторитету відповідних структур, з використанням влади (повноважень) яких і вчиняються такі злочини. З цього приводу В. Хашев окремо вказує, що частиною даного родового об'єкта є «авторитет державних і громадських організацій та інших структур, що розуміється як визнання, впливовість, престиж, якому за природою може заподіюватися шкода» [8, с. 8]. Для органів державної влади та органів місцевого самоврядування він має велике значення, оскільки пересічні громадяни складають своє уявлення, наприклад, про міліцію, на основі дій та вчинків її окремих працівників ОВС і окремі службові особи, зловживаючи владою, підбивають у цілому престиж і авторитет тієї установи, де вони працюють.

Те саме можна сказати і про підприємства, установи та організації недержавних форм власності, де в жорстких умовах ринкової конкуренції «підбив авторитету, наприклад, комерційного банку в результаті зловживання службовим становищем однією з його службових осіб може призвести в кінцевому підсумку до втрати клієнтів, розірвання угод на банківське обслуговування та ін.» [9, с. 512].

Іншою не менш важливою складовою родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, поряд з авторитетом, на думку Т. Слуцької, виступає законодавчо визначена правильна діяльність державного апарату, апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремої організації місцевого самоврядування, установи, підприємства [10, с. 30]. У даному разі слід акцентувати увагу на оціночному характері «правильності» діяльності тієї чи іншої установи, що для більш точного розуміння сутності родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності вимагає формулювання критеріїв оцінювання такої правильності. Як зазначає А. Задорожний, така правильність, що полягає у нормальному, звичайному функціонуванні певних владино-управлінських органів, нерозривно пов'язана зі спрямованістю діяльності й виконанням ними поставлених соціальних функцій згідно із суспільними інтересами. Так чи інакше, спрямованість даної діяльності на задоволення інтересів людини, суспільства і держави потребує відповідного об'єктивного оцінювання, критерієм чого може виступати лише визначення відповідності практичної діяльності конкретного органу законодавчо встановленим положенням [11, с. 105-110].

Таким чином, щодо родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності має йтися не стільки про правильність, скільки про правомірність діяльності органів публічної влади, а також підприємств, установ й організацій. При цьому родовий об'єкт таких злочинів становить не сама правомірність діяльності певних органів й установ, а пов'язані із нею суспільні відносини.

Щодо безпосереднього об'єкта злочинів у сфері службової діяльності, то його визначення має ґрунтуватися на розумінні родового об'єкта з конкретизацією змісту конкретних суспільних відносин, що виступають об'єктом посягання.

Абсолютна більшість криміналістів під поняттям родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності визнавала суспільні відносини, які визна-

чають зміст правильної роботи державного і громадського апарату [12, с. 434; 13, с. 113]. Згідно з чинним кримінальним законодавством, поряд з державним та громадським апаратом, злочини у сфері службової діяльності посягають також на зміст правильної роботи апарату органів місцевого самоврядування та апарату управління підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності.

Для правильного з'ясування сутності об'єкта злочину і "механізму" злочинного посягання на нього важливо визначити структуру суспільних відносин і взаємодію між різними елементами їх складових частин [14, с. 544].

У кримінальному праві виділяють такі елементи суспільних відносин: суб'єкти відносин; предмет, з приводу якого існують відносини; соціальний зв'язок як зміст відносин, що визначається суспільно значущою діяльністю [15, с. 352; 16, с. 672].

Правильне визначення суб'єктного складу суспільних відносин взагалі та соціальних функцій цих суб'єктів дає можливість встановити: які саме суспільні відносини виступають об'єктом злочину, обсяг цих відносин, а отже, і межі дії самого кримінального закону, механізм спричинення шкоди об'єкту. Так, слушною є думка В. Тація: «Якщо в практиці боротьби зі злочинами при застосуванні тієї чи іншої кримінально-правової норми виникає необхідність у розширенні (чи, навпаки, звуженні) кола суб'єктів, то це одночасно означає, що слід розширити (або звужити) об'єкт злочину, а відтак і сферу дії самого кримінального закону» [17, с. 78-104].

Суб'єктами суспільних відносин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, є держава (в особі відповідних органів та посадових і службових осіб), різні об'єднання громадян, юридичних і фізичних осіб, які співвідносяться один з одним як суб'єкт та об'єкт впливу. Здійснюючи свої повноваження, службова особа діє не як індивід, а як представник організації, відповідного органу. Її дії призводять до юридичних наслідків для організації і мають бути визнані діями організації. Роль службових осіб полягає у забезпеченні нормального функціонування апарату органів державної влади, місцевого самоврядування та підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, що ґрунтується на правових нормах, які визначають компетенцію службових осіб, коло їх прав, повноважень та обов'язків [8, с. 8].

Так, під державним апаратом розуміється сукупність органів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) та місцевого самоврядування, які здійснюють чітко передбачені законом функції і наділені для їх виконання певною компетенцією [18, с. 399].

Поряд з органами державного апарату, важливу роль в організації політичного, економічного та культурного життя нашого суспільства відіграють і громадські організації: профспілки, політичні партії та інші об'єднання громадян, котрі хоч і не входять до державного апарату, але тісно з ним пов'язані. Для вирішення завдань, які стоять перед цими громадськими організаціями, їх керівники та окремі працівники також наділяються функціями

службових осіб, нарівні з працівниками державного апарату. Порушення цими особами своїх функцій та зловживання ними буде посяганням на зміст правильної роботи громадського апарату.

До органів місцевого самоврядування Конституція України відносить ради депутатів різних рівнів (сільські, селищні, районні, міські) та їх виконавчі органи, які самостійно вирішують питання місцевого значення в межах Конституції і Законів України («Про місцеве самоврядування», «Про службу в органах місцевого самоврядування» тощо).

До підприємств, установ і організацій різних форм власності належить широке коло юридичних осіб державної (публічної) та недержавної (приватної) сфер.

Із аналізу суб'єктного складу суспільних відносин, яким завдається шкода внаслідок вчинення злочину, можна сказати, що родовим об'єктом злочину незаконного збагачення є суспільні відносини у сфері діяльності державного і громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

При визначенні предмета відносин, які охороняються Розділом XVII Особливої частини КК, необхідно враховувати, що предмет злочину та предмет суспільних відносин не одне й те саме. Як наголошує В. Тацій, необхідно розрізняти предмет як структурний елемент суспільних відносин і предмет злочину як самостійну факультативну ознаку складу злочину, що існує поряд з об'єктом. Кожен із цих предметів наділений певними ознаками, соціальною роллю й виконує різне правове призначення [17, с. 78-104].

Під предметом суспільних відносин, стосовно потреб кримінального права, необхідно розуміти все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують відносини [19, с. 73-74]. До предметів відносин належать майно, речі, матеріальні та духовні цінності, тобто їх можна умовно поділити на ті, що мають матеріальний характер, і на такі, що мають нематеріальний характер.

Суспільні відносини, на які посягають службові особи державних та недержавних структур, виникають з приводу реалізації завдань, що стоять відповідно перед органами державної влади та місцевого самоврядування, а також окремими підприємствами, установами й організаціями незалежно від форм власності. Ми підтримуємо позицію В. Хашева стосовно того, що предмет охоронюваних суспільних відносин у злочинах у сфері службової діяльності має нематеріальний характер і являє собою певні завдання, що стоять перед державою в цілому і окремо перед кожним державним органом, органом місцевого самоврядування і підприємством, установою чи організацією незалежно від форми власності. Суб'єктами реалізації цих завдань є службові особи, тобто можна сказати, що ті завдання, які стоять перед відповідними структурами, стоять і безпосередньо перед конкретними їх службовими особами [20, с. 155-163].

Завдання службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування полягають у точному виконанні ними положень Конституції України, законів та підзаконних нормативних актів, забезпеченні виконання пов-

новажень відповідними органами в інтересах як окремих громадян, так і державних інтересах. Можна сказати, що ці завдання покладені на службову особу державою в цілому. Відтак і реалізуються ці завдання на державному (публічному) рівні, а їх точне виконання забезпечує правильне функціонування вищевказаних органів.

Аналогічну природу завдань мають навіть державні комерційні підприємства, оскільки вони зобов'язані приймати та виконувати доведені до них в установленому законодавством порядку державні замовлення і державні завдання, а також враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів (ч.1 ст.75 Господарського кодексу України) [21, с. 53-54].

Діяльність цих органів визначається загальними для всіх державних органів актами законодавства, наприклад, Конституцією України, Законом України «Про державну службу», та окремими для кожної ланки державних органів законодавчими актами (наприклад, Закони України «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про судоустрій і статус суддів» тощо).

Особливістю злочинів у сфері службової діяльності якраз і є те, що, наприклад, на відміну від злочинів проти основ національної безпеки, злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини здійснюється спеціальними суб'єктами не ззовні, а всередині самої системи відповідних органів. Тобто шкода суспільним відносинам завдається самим учасником цих відносин, службовою особою, яка, навпаки, має забезпечувати їх існування та охороняти від негативного впливу ззовні. Правильно зазначає А. Квіцинія, що «суспільні відносини в цьому випадку знищуються зсередини діями службової особи» [22, с. 20].

Під змістом правильної роботи державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування слід розуміти діяльність їх посадових та службових осіб в інтересах громадян, держави та охорони закріплених у Конституції і законах України суспільних відносин.

Зміст правильної роботи підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності полягає у виконанні їх посадовими та службовими особами наданих їм прав та повноважень в інтересах своїх підприємств, установ чи організацій, але не всупереч інтересам окремих громадян та держави в цілому [20, с. 155-163].

Відповідно до ст. 19 Конституції України, посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами нашої держави [23, с. 6]. Ці положення Конституції поширюються на всіх без винятку службових осіб, незалежно від того, чи виконують вони свої службові обов'язки у державному чи громадському апараті, в органах місцевого самоврядування або на окремих підприємствах, в установах і організаціях. Не має також значення службове становище особи (звання, ранг, чин, кваліфікаційний клас), відомча приналежність органу, характер і сфера його діяльності, обсяг повноважень або форма власності, на

підставі якої створені та функціонують підприємства, установи і організації. Виконання службовими особами своїх службових функцій у порядку, передбаченому законом та іншими нормативними актами, забезпечує нормальну діяльність державного і громадського апаратів, а також апарату управління підприємств, установ та організацій [24, с. 18].

Від реалізації цього положення значною мірою залежить правильна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ та організацій усіх форм власності, своєчасне і справедливе вирішення соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб.

Таким чином, предметом суспільних відносин у сфері діяльності державного і громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, у ракурсі кримінального права, є правомірна діяльність даних органів, тобто така, що відповідає вимогам законодавства.

Як зазначалося вище, при вчиненні будь-якого злочину у сфері службової діяльності тією чи іншою мірою завжди підривається авторитет підприємства, установи чи організації, де працює службова особа, яка вчинила такий вид злочину. За своєю природою авторитет є соціально-психологічним явищем, яке є суттєвим елементом правосвідомості, а тому, враховуючи предмет злочинного впливу при незаконному збагаченні, поряд із правомірною діяльністю органів публічного чи приватного права, предметом виступає також їх авторитет та ділова репутація.

Соціальний зв'язок, як структурний елемент суспільних відносин, визначається як певна взаємодія, взаємозв'язок суб'єктів цих відносин. Він є обов'язком певної поведінки взаємопов'язаних суб'єктів відносин, об'єктивно існує незалежно від поведінки окремих індивідів. Сутність соціального зв'язку встановлюється на основі визначення діяльності суб'єктів відносин з приводу предмета та змісту їх поведінки [25, с. 672].

Загалом можна сказати, що соціальний зв'язок в об'єкті розглядуваного злочину має бути таким, щоб він виключав можливість порушення службовими особами своїх службових обов'язків.

Таким чином, родовим об'єктом злочину «Незаконне збагачення» є суспільні відносини, які становлять зміст правомірної, тобто такої, що відповідає вимогам законодавства, діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також їх авторитет і ділову репутацію.

Аналізуючи різні підходи вчених у розумінні безпосереднього об'єкта незаконного збагачення, треба зазначити, що у кримінальному праві існує дві основні концепції визначення безпосереднього об'єкта незаконного збагачення.

Так, зокрема, щодо першого, то М. Бажанов, В. Сташис, В. Тацій та ін. під безпосереднім об'єктом злочинів у сфері службової діяльності виокремлюють суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного, комунального і громадського апарату, а також

апарату управління окремих підприємств, установ та організацій [26, с. 496].

Іншої позиції дотримуються М. Мельник та М. Хавронюк. Так, останні зазначають, що при визначенні безпосереднього об'єкта таких злочинів, виходячи з розподілу управлінської праці взаємопов'язаних і взаємодіючих ланок апарату управління, кожна з яких має відносну самостійність і виконує чітко визначені функції, за основу слід брати функціональну ознаку. Отже, безпосереднім об'єктом злочинів у сфері службової діяльності є правильна (нормальна) діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих організацій, установ, підприємств (незалежно від форми власності), зміст якої визначається законодавством України [27, с. 1049]. Щодо незаконного збагачення, М. Мельник та М. Хавронюк під основним безпосереднім об'єктом злочину розуміють правильну, тобто таку, що відповідає вимогам законодавства, діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а додатковим об'єктом – відносини справедливого розподілу матеріальних благ у суспільстві [28, с. 1078-1080].

Ми підтримуємо перший підхід, оскільки при незаконному збагаченні суспільна небезпека даного злочину безпосередньо спрямована і посягає на суспільні відносини, які забезпечують авторитет та порядок здійснення державної служби, адже дана шкода суспільним відносинам завдається самим учасником цих відносин, а тому посягання спрямоване на правомірне здійснення службовою особою своїх повноважень, що й впливає на діяльність всієї установи, організації чи підприємства.

Крім того, як зазначалося вище, визначення безпосереднього об'єкта злочинів у сфері службової діяльності і, звичайно, незаконного збагачення, має ґрунтуватися на розумінні родового об'єкта з конкретизацією змісту конкретних суспільних відносин, що виступають об'єктом посягання.

Таким чином, якщо під родовим об'єктом розуміють суспільні відносини, що становлять зміст правомірної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також їх авторитет і ділову репутацію, то безпосереднім об'єктом злочину «Незаконне збагачення» виступають суспільні відносини, що забезпечують правомірну службову діяльність в окремих ланках державного, комунального і громадського апарату, а також апарату управління окремих підприємств, установ та організацій, адже, як зазначалося вище, забезпечення нормального функціонування апарату органів державної влади, місцевого самоврядування та підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності забезпечується правомірною діяльністю службової особи.

Висновки. Підводячи підсумки вищевикладеного, підкреслимо, що загальним об'єктом злочину «Незаконне збагачення» є сукупність суспільних відносин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що охороняються кримінальним законом. Родовим об'єктом даного злочину виступають суспільні відносини, які становлять

зміст правомірної, тобто такої, що відповідає вимогам законодавства, діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських формувань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також їх авторитет і ділова репутація. Безпосереднім же об'єктом розглядуваного злочину є суспільні відносини, що забезпечують правомірну службу діяльність у даних ланках державного, комунального і громадського апарату, а також апарату управління окремих підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності.

Бібліографічні посилання

1. *Смельянов В.П.* Визначення об'єкта злочину у кримінально-правовій науці: дискусійні питання // Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 2. – С. 155-163.
2. *Трубников В.М.* Новый взгляд на объект преступления / В.М. Трубников // Право і безпека. – 2002. – №1. – С.81-87.
3. *Мошняга Л.М.* Об'єкт злочинів проти конституційних основ національної безпеки України / Л. Мошняга // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 2. – С. 79-87.
4. *Шульга А.М.* Кримінальне право України: Загальна частина: основні питання та відповіді / А.М. Шульга, В.І. Павликівський. – Х., 2006. – С. 36-37.
5. *Білаш О.В.* Безпосередній об'єкт злочинів, передбачених статтями 178, 179 КК України / О.В. Білаш // Часопис Академії адвокатури України. - 2012. – № 3. – С.1-5.
6. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін. ; за ред. М.І. Мельника. – 2-ге вид. – К., 2008. – С. 548.
7. *Мельник М.І.* Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Мельник Микола Іванович. – К., 2002. – 506 с.
8. *Хашев В.Г.* Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія, кримінально-виконавче право» / Хашев В. Г. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.
9. Кримінальна відповідальність за посадові злочини / В.А.Клименко, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. Коментар до Закону України «Про боротьбу з корупцією» / М.І. Мельник, Г.О. Омельченко, М.І. Хавронюк. — К., 1996. — 512 с.
10. *Слуцька Т.І.* Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності : навч. посібник / Т.І. Слуцька. – К., 2007. – 164 с.
11. *Задорожний А.А.* Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності / А.А. Задорожний // Право і безпека. — 2012. — № 2. – С.105-110.
12. Кримінальне право України (Загальна частина) / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К., 2005. – 480 с.
13. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посібник / С.І. Селецький. – К., 2008. – 496 с.
14. Кримінальне право України : підручник / М.І. Бажанов. – К., 2005. – 544 с.
15. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К., 2004. – 352 с.
16. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х., 2002. – 672 с.
17. *Тацій В.Я.* Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х., 1988. – 182 с.
18. Кримінальне право. Особлива частина : підручник / за ред. В.І. Шакун. – К., 1999. – С. 399.
19. *Глистин В.К.* Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В.К. Глистин. – Л., 1979. – 127 с.

20. *Хашев В.Г.* Дослідження родового об'єкта злочинів у сфері службової діяльності / В.Г. Хашев // Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. - 2009. – № 2. – С. 155-163.

21. *Господарський кодекс України (станом на 16.04.2012 року).* – Х., 2012. – 240 с.

22. *Квициния А.К.* Должностные преступления / А.К. Квициния. – М., 1992. – 223 с.

23. Конституція України. – Х., 2006. – Ст. 19.

24. *Бондаренко Д.А.* Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевишень влади або службових повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д. А. Бондаренко. – Х., 2009. – 18 с.

25. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х., 2002. – 672 с.

26. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х., 2010 – 496 с.

27. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – 7-ме вид., перероб. та доп. – К., 2010. – 1288 с.

28. *Мельник М.І.* Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / М.І Мельник, М.І. Хавронюк. – К., 2012. – С. 1078-1080.

Гузватый А. И. Объект уголовно-правовой охраны при незаконном обогащении: уголовно-правовой анализ. Рассмотрены дискуссионные вопросы по объекту преступления «Незаконное обогащение» как одного из преступлений в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг. На основании обоснованных научных позиций определен общий, родовый и непосредственный объект незаконного обогащения. Выяснено содержание указанных видов объектов рассматриваемого преступления.

Ключевые слова: *объект преступления, преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, родовый объект преступления, непосредственный объект преступления, незаконное обогащение.*

Guzvatyy O. I. Object of criminal law protection in the illicit enrichment: criminal-legal analysis. This article describes the discussion issues of the object of crime "illegal enrichment" as one of the crimes in the area of public management and professional activities related to the granting of public services. Based on a comprehensive analysis of scientific papers the author has two diametrically opposed conceptual approaches to the problem of the object of the crime. Thus, according to one concept, under the object of the crime to understand the totality of social relations, in accordance with the other - the good, values, and other areas of human activity. Characterized by the concept of the double object of crime, where the primary object of a criminal assault is public relations (social shell), and the secondary - the good, values, and other spheres of life of people in the middle of the social envelope. In this article, chosen for the study of the object of illicit enrichment concept object of crime as social relations.

To clarify the nature of the object of the crime and the "machinery" of a criminal assault on him consider the structure of social relations and interactions between the various elements of their constituents. The analysis of these elements of social relations as relations of the subject; subject, about which there is a relationship; social communication as content relationships, determined by the socially significant activities.

This analysis showed that the social relations which impinge officials of state and non-state actors in the commission of illicit enrichment arising on the implementation of the tasks accordingly before the state authorities and local governments, as well as individual enterprises, institutions and organizations regardless of ownership . The task of officials of state and local authorities are in the exact fulfillment of the provisions of the Constitution, laws and regulations, the enforcement powers of the relevant authorities in the interests of both individual citizens and the public interest. Because these tasks and implemented at the state (public) level, and their precise design ensures the proper functioning of those bodies. Thus, it is the social relations that constitute the legitimate, that is, one that meets the requirements of the legislation, the activities

of state agencies, local governments, public organizations, enterprises, institutions, organizations regardless of ownership as the basis of the object of illicit enrichment.

The author has paid considerable attention to such objects criminal assault in the illicit enrichment as credibility and goodwill, as the commission as illicit enrichment, and any other crimes in the area of performance in one degree or another always undermined the credibility and goodwill of the enterprise, institution or organization, where he works official who commits this type of crime.

On the basis of sound scientific positions determined by the general, delivery and the immediate object of illicit enrichment. Sets the content of these kinds of objects of the crime.

Keywords: *object of crime, crimes in area of public management and professional activities related to granting of public services, generic object of crime, direct object of crime, illicit enrichment.*

Надійшла до редакції 23.12.2014

Івахненко О. А.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.343.3

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ХУЛІГАНСЬКІ ДІЯННЯ: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Розглянуто питання історії розвитку встановлення кримінальної відповідальності за вчинення хуліганських діянь у вітчизняному законодавстві.

Ключові слова: *хуліганські діяння, законодавство, історія розвитку.*

Постановка проблеми. Поняття «хуліган», «хуліганство», «хуліганські діяння» з'явилися в нашій мові, літературі та офіційних джерелах порівняно недавно – наприкінці ХІХ ст., але самі діяння, які охоплюються такою термінологією, мали місце протягом усієї історії розвитку суспільства, держави і права, при цьому вони завжди оцінювалися з боку суспільства і держави як негативні явища, що певним чином відображалося й у відповідних правових джерелах. Тому звернення до історії розвитку вітчизняного закону про кримінальну відповідальність за хуліганські діяння є важливим підґрунтям для з'ясування суті та змісту цих діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Що стосується етимологічного походження вказаної термінології, то в літературі не існує єдності думок з цього приводу. Так, на думку П.І. Люблінського, вперше про хуліганів («вуличних арабів») почали говорити в Америці, розуміючи під цим «шайки» молодих людей, що кидали виклик закону та порядку і свої потреби задовольняли застосуванням насильства до будь-кого. Жорстокість, агресія, озлобленість до всіх і кожного – суб'єктивні якості цих осіб. Водночас дослідник зазначає, що французькі знавці злочинного світу, вказуючи на притаманні хуліганам агресивність,

жорстокість, глибоку аморальність, називали їх «апаші», що походить від назви одного з американських індіанських племен, яке кочувало між Техасом і Каліфорнією [1, с. 38-39]. Відповідно до інших версій термін «хуліган» походить від двох російських слів «хулить» та «гадить» [2, с. 7] або від давньоруського «хула» та французького «gens» (люди) [3, с. 14], тобто хуліганями називали осіб, які бажали образити, принизити інших людей. Проте більшість юристів і лінгвістів пов'язують походження цього слова з прізвиськом ірландської родини злочинців Hooligan, яка проживала у XVIII ст. у південно-східній частині Лондона та відрізнялася особливим буйством та бешкетом, або від імені ірландця Holly, що організував декілька банд, які тероризували оточуючих [2, с. 7; 4, с. 8; 5, с. 8]. Але й ще до появи цього терміна зазначені дії самі по себе визнавалися суспільно небезпечними і тягли відповідальність згідно з чинним у той чи іншій період суспільного життя законодавством.

Метою статті є розгляд історії розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за хуліганські діяння.

Виклад основного матеріалу. З давніх часів безкультурні, аморальні, особливо зухвалі та цинічні дії, спрямовані на порушення громадського порядку, тягли сувору відповідальність. До того ж, як зазначає Л.О. Кузнецова, якщо протиправне діяння відбувалося без будь-яких причин чи приводів і не було нічим спровоковане, то покарання істотно посилювалося [6, с. 29].

Зокрема, у ст. 6 Поширеної редакції Руської Правди вказується: «Но оже будет убил или в сваде, или в пиру явлено, то такому платити по верви ныне, иже ся прикладывают вирую» [7, с. 64], тобто, як вказується у коментарі до цієї статті, тут йдеться про вбивство, вчинене у громадському місці («в пиру») за присутності інших осіб («явлено») [7, с. 86].

Як зазначає В.В. Налуцишин, у Соборному Уложенні 1649 р. царя Олексія Михайловича передбачалась відповідальність за «озорство», під яким розумілися групові бійки «стінка на стінку» між жителями населених пунктів, вулиць тощо, «кабатчина», брутальна лайка [5, с. 9].

Однак у Соборному Уложенні 1649 р. відповідальність за порушення громадського порядку передбачалась не тільки у цьому, але й у багатьох інших випадках. Особливо тут слід звернути увагу на такі положення:

– глава I «О богохульниках и о церковных мятежниках» містила норми, в яких прямо передбачалась відповідальність за порушення порядку будь-якими діями в момент здійснення релігійного обряду, а саме: «2) а будет какой бесчинник пришел в церковь Божию во время святыя литургии, и каким ни буди обычаем божественныя литургии совершити не даст... 4) а будет кто пришел в церковь Божию, учнет бити кого ни буди, и убьет кого до смерти... 5) а будет ранит, а не до смерти убьет... 6) а будет такой бесчинник кого ни буди в церкви Божии ударит, а не ранит... 7) а будет кого обесчестит словом, а не ударит...» [8, с. 85-86];

– глава III «О государеве дворе, чтоб на государеве дворе ни от кого никакова бесчинства и брани не было» містила норми, в яких передбачалась відповідальність за порушення порядку такими ж діями у місці перебування

вищого органу державної влади [8, с. 89-90], а у ст. 105 глави Х «О суде» передбачалася відповідальність за порушення такими ж діями порядку в момент здійснення правосуддя [8, с. 112-113].

Тобто в усіх цих випадках встановлювалася відповідальність за злочини, які порушують громадський порядок або з мотивів неповаги до існуючого порядку, або хоча б з інших (особистих) мотивів, але з очевидним для винного порушенням громадського порядку.

Крім того, Соборне Уложення 1649 р. у ст. 17 Глави XXII «Указ, за какие вины кому чинити смертная казнь, а за какие вины смертию не казнить, а чинити наказание» передбачало норму, в якій встановлювалася відповідальність за злочини, вчинені хоча б і без очевидного порушення громадського порядку, але з таких мотивів, які сучасна юридична наука та судова практика називають хуліганськими: «А будет кто с похвалы, или с пьянства, или умыслом наскочет на лошади на чью жену и лошадыю ея стопчет и повалит, и тем ея обесчестит, или ея тем боем изувечит, и беременная будет жена от того его бою дитя родит мертво, а сама будет жива... А будет от того его бою та жена и сама умрет...» [8, с. 249-250].

Багато уваги розглядуваній категорії злочинів було приділено також в «Уложенні про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. Зокрема, статтями 223-240 глави III «Об оскорблении святыни и нарушении церковного благочиния» Розділу II «О преступлениях против веры и о нарушении ограждающих оную постановлений» передбачалася відповідальність за різноманітні злочини, вчинені в момент здійснення релігійних обрядів; у цьому ж Розділі II, глава IV «О святотатстве, разрытии могил и ограблении мертвых тел», містилася ст. 256, в якій встановлювалася відповідальність «за разрытие могил для ограбления или для поругания над погребенными» [9, с. 636-639, 643]. У главі II «Об оскорблении и явном неуважении к присутственным местам» Розділу IV «О преступлениях и проступках против порядка управления» (ст. 301-316) передбачалися ознаки злочинів у вигляді публічного прояву неповаги до Уряду та виданих ним нормативним документів, а також до порядку, встановленого в місцях розташування органів влади та управління [9, с. 654-658]. Крім того, глава III «О нарушении общественного порядка, спокойствия и ограждающих оные постановлений» Розділу VIII «О преступлениях против общественного благоустройства и благочиния» містила відділення II «О распространении вредных слухов», у статтях якого (ст. 1156-1158) встановлювалася відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про небезпеку [9, с. 817].

У Кримінальному уложенні 1903 р. також було передбачено багато норм, які встановлювали відповідальність за порушення громадського порядку або інші за прояви неповаги до суспільства. Зокрема, Глава II «О нарушении ограждающих веру постановлений» традиційно містила норми, в яких встановлювалася відповідальність за вчинення певних суспільно небезпечних діянь під час здійснення релігійних обрядів (ст. 73-79) [10, с. 32-33]. Глава XII «О нарушении постановлений, ограждающих общественное спокойствие» містила ст. 262, яка передбачала відповідальність за вчинення бешкетувань у громад-

ських місцях, та ст. 263, яка встановлювала відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці [10, с. 109-110], а у главі XIII «О нарушении постановлений о надзоре за общественною нравственностью» містилися норми, відповідно до яких притягалися до кримінальної відповідальності «виновный в появлении в публичном месте в состоянии явного опьянения, угрожающем безопасности, спокойствию и благочинию» (ст. 284) та «виновный в причинении напрасных мучений домашним животным» (ст. 287) [10, с. 117, 118]. Крім того, у главі XIII «О повреждении имущества, путей сообщения, предостерегательных, граничных и тому подобных знаков или предметов» мали місце норми, які встановлювали відповідальність за діяння, що вчиняються у дійсності частіше за все з хуліганських мотивів, а саме: пошкодження публічного пам'ятника (п. 1 ст. 550), пошкодження предметів, що належать церкві (ст. 553), пошкодження могили (ст. 554), порушення безпеки залізничного або водного транспорту (ст. 558) [10, с. 210-214].

У зв'язку з такою ситуацією у кримінальному законодавстві серед вчених наприкінці XIX – початку XX ст. точилося багато дискусій про юридичну природу поняття хуліганства. На думку одних юристів (наприклад, Т.Г. Башилов, В.І. Громов), через те, що хуліганство є особливим видом злочину, такий окремий склад злочину необхідно передбачити у кримінальному законодавстві; проте багато інших вчених (наприклад, А.Н. Трайнін, М.П. Чубинський, В.Я. Гуревич) висловлювали думку, що такого злочину, як хуліганство, не існує, а є тільки хуліганські потреби та мотиви. Остання позиція була підтримана також на З'їзді руської групи Міжнародного союзу криміналістів, який відбувся у 1914 році в Петербурзі й не сприйняв пропозицію щодо включення до числа злочинів хуліганства як самостійного діяння [5, с. 10; 6, с. 35].

Як окреме суспільно небезпечне діяння хуліганство було визнане у радянський період. Вже 5 листопада 1917 р. Рада Народних Комісарів у зверненні «До населення» вказувала: «Встановлюйте суворіший революційний порядок, безпощадно придушуйте прояви анархії з боку пияк, хуліганів, контрреволюціонерів, юнкерів, корніловців» [11, с. 11].

Першу спробу визначити хуліганство як самостійний злочин було здійснено у постанові Касаційного відділу ВЦВК 6 жовтня 1918 р. «Про підсудність революційним трибуналам», згідно з якою винним у хуліганстві вважається той, «хто виключно з метою внести дезорганізацію в розпорядження Радянської влади або образити моральні почуття чи політичні переконання оточуючих вчинив безчинство» [5, с. 11; 11, с. 37].

У подальшому стало очевидним, що бешкетництво, побутові образи, зневага до пересічних громадян не сприймаються як «політичні» або «контрреволюційні» прояви, тому хуліганство стало визначатися як звичайний загальнокримінальний злочин.

Вперше хуліганство як окремий склад злочину було передбачене у ст. 176 КК УСРР 1922 р., яка містилася у підглаві 5 «Інші посягання на особистість та її гідність» Глави 5 Особливої частини КК «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», складалася з однієї частини і мала диспози-

цію такого змісту: «Хуліганство, тобто бешкетні, безцільні, поєднані з явним проявом неповаги до окремих громадян чи суспільства в цілому дії» [12].

Першу редакцію ст. 176 КК УСРР 1922 р. було істотно змінено після прийняття постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 25 серпня 1926 р. «Про посилення боротьби з хуліганством», відповідно до якої хуліганством стали вважатись «бешкетні, поєднані з явною неповагою до суспільства дії». Тобто з попередньої редакції диспозиції статті було виключено положення про «безцільні» дії та прояв неповаги до «окремих громадян». Але статтю було доповнено багатьма кваліфікуючими ознаками, а саме: буйство, безчинство, повторні випадки або коли дії вперто не припинялись, незважаючи на попередження органів охорони громадського порядку (ч. 2 ст. 176); винятковий цинізм або зухвальство, вчинення групою осіб або щодо малолітніх чи жінок (ч. 3 ст. 176); дії, поєднані з убивством, зґвалтуванням, тяжким тілесним ушкодженням або підпалом (ч. 4 ст. 176) [5, с. 12-13].

Стаття 70 Кримінального кодексу УСРР 1927 р., яка передбачала відповідальність за хуліганство і містилася у Главі II Особливої частини КК «Злочини проти порядку управління», в цілому відбивала положення останньої редакції ст. 176 КК 1922 р., але мала деякі принципові особливості. Зокрема, у ч. 1 встановлювалася відповідальність за «хуліганство, тобто бешкетні вчинки, поєднані з очевидною неповагою до Республіки або суспільства, якщо вони ускладнялися буйством чи бешкетом, або вчинені повторно, або вперто не припинялися, незважаючи на попередження органів, що охороняють громадський порядок»; у ч. 2 – за «ті самі вчинки, якщо вони відзначалися винятковим цинізмом чи нахабством, або їх учинила група осіб, або стосовно малолітніх чи жінок»; у ч. 3 – за «ті самі вчинки, якщо вони поєднані з вбивством, зґвалтуванням, тяжким тілесним ушкодженням чи підпалом» [13]. Тобто у конструкції ст. 70 КК 1927 р. порівняно зі ст. 176 КК 1922 р., з одного боку, було фактично декриміналізоване так зване «просте» хуліганство, а з іншого – ті ознаки, які у ст. 176 КК 1922 р. передбачалися як кваліфікуючі, були поділені у ст. 70 КК 1927 р. між ознаками диспозиції та кваліфікуючими ознаками, бо у частинах 1 і 2 містилися ознаки фактично однакових за своєю суспільною небезпекою дій, які можна охопити поняттям «злісне хуліганство».

Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 16 листопада 1940 р., прийнятого на виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 серпня 1940 р. «Про кримінальну відповідальність за дрібні крадіжки на виробництві та за хуліганство», у ст. 70 КК було внесено зміни, згідно з якими відповідальність за хуліганство встановлювалась таким чином: у ч. 1 – за «хуліганські дії на підприємствах, в установах та прилюдних місцях»; у ч. 2 – за «ті самі дії, якщо вони ускладнені буйством або бешкетом, або вчинені повторно, або вперто не припинялись, незважаючи на попередження органів, які охороняють громадський порядок, або за своїм змістом відзначались винятковим цинізмом чи зухвальством, або вчинені групою осіб, або щодо неповнолітніх чи жінок»; у ч. 3 – за «ті самі дії, якщо вони поєднані з убивством, зґвалтуванням, тяжким тілесним ушкодженням чи підпалом» [14].

Таким чином, у новій частині 1 ст. 70 КК було відновлено кримінальну відповідальність за просте хуліганство, а частини 1 і 2 попередньої редакції статті були об'єднані у частині 2 нової редакції.

Водночас до хуліганських діянь кримінально-правова наука та судова практика відносили також інші дії, які раніше кваліфікувалися за самостійними складами злочинів. Зокрема, зверталась увага, що у зв'язку з виключенням з Кодексу 1927 р. окремого складу злочину, який був передбачений ст. 87 КК 1922 р. та встановлював відповідальність за наругу над держаним гербом, прапором, пам'ятником революції, такі дії слід було кваліфікувати за ст. 70 КК 1927 р. як хуліганські дії, пов'язані з неповагою до Республіки [15, с. 94]. Також здійснювалося чітке розмежування між хуліганством, поєднаним з умисним вбивством (ч. 3 ст. 70), та вбивством з хуліганських мотивів, яке кваліфікувалося за п. «а» ст. 138 КК як умисне вбивство, вчинене з низьких мотивів. Більш того, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 липня 1959 р. «Про внесення змін у ст. 138, 139 і частину третю ст. 70 Кримінального кодексу Української РСР» з ч. 3 ст. 70 було виключено слово «убивство», а п. «а» ст. 138 КК був викладений у такій редакції: «з користі, в тому числі при розбійному нападі, з хуліганських або інших низьких мотивів» [16]. Цю новелу незабаром було відновлено у КК УРСР 1960 р., який в окремому пункті ст. 93 КК, що встановлювала відповідальність за умисне вбивство за обтяжуючих обставин, передбачив таку кваліфікуючу ознаку, як умисне вбивство з хуліганських мотивів (п. «б») [17]. Як зазначила з цього приводу Л.О. Кузнецова, тут «історично важливим є те, що хуліганство почалося на законодавчому рівні розумітися не тільки як окремий злочин, але й одночасно як мотив» [6, с. 41]. Що ж стосується відповідальності за хуліганство як за окремий злочин, то його ознаки були передбачені у ст. 206 КК, перша і подальші редакції якої суттєво відрізнялися від редакції ст. 70 КК 1927 р.

З моменту прийняття Кодексу 28 грудня 1960 р. ст. 206 КК складалася з двох частин, в яких встановлювалась відповідальність за просте та злісне хуліганство [17], однак трохи пізніше український законодавець згідно з положеннями Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 липня 1966 р. «Про посилення відповідальності за хуліганство» Указом Президії Верховної Ради УРСР від 17 серпня 1966 р. відновив класичну тріаду складу хуліганства з розподілом його просте, злісне та особливо злісне і виклав цю статтю у редакції, яка передбачала відповідальність: у ч. 1 – за «хуліганство, тобто навмисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, а так само дрібне хуліганство, вчинене особою, до якої протягом року було застосовано захід адміністративного впливу за дрібне хуліганство»; у ч. 2 – за «злісне хуліганство, тобто ті ж дії, що відзначаються за своїм змістом винятковим цинізмом чи особливою зухвалістю, або зв'язані з опором представнику влади, представнику громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які присікають хуліганські дії, а так само вчинені особою, раніше судимою за хуліганство»; у ч. 3 – за «дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони

вчинені із застосуванням чи спробою застосування вогнепальної зброї або ножів, кастетів чи іншої холодної зброї, а так само інших предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень» [18].

Пізніше до ст. 206 КК було внесено ще такі суттєві зміни: указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 грудня 1969 р. до ч. 3 ст. 206 КК було введено термін «особливо злісне хуліганство» [19], а указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 березня 1977 р. ч. 1 ст. 206 КК було змінено та викладено у такій редакції: «Хуліганство, тобто умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства» [20]. Таким чином, останнім указом було декриміналізовано дрібне хуліганство, вчинене особою, до якої протягом року було застосовано захід адміністративного впливу за дрібне хуліганство, в результаті чого зміст простого хуліганства знов став таким, яким він був у першій редакції ч. 1 ст. 206 КК.

Протягом чинності КК 1960 р. до нього було введено такі нові склади злочинів, ознаками яких стали охоплюватися діяння, котрі до цього традиційно відносилися до різновидів хуліганських дій. Вже з моменту прийняття Кодексу у ньому містилася ст. 212 КК, яка встановлювала відповідальність за глум над могилою [17]. Далі були введені такі нові склади злочинів: указом Президії Верховної Ради УРСР від 18 листопада 1963 р. – ст. 217-1, яка передбачала відповідальність за самовільну без потреби зупинку поїзда [21]; від 9 листопада 1966 р. – ст. 187-2, що встановлювала відповідальність за глум над державною символікою [22]; від 29 квітня 1988 р. – ст. 207-1, яка передбачала ознаки жорстокого поводження з тваринами [23]; від 26 січня 1993 р. – ст. 206-2, котра в окремому складі містила ознаки таких діянь, як завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення або пошкодження об'єктів власності [24].

Таку тенденцію продовжено також у новому КК України, прийнятому 5 квітня 2001 р. [25]. Положення ст. 206, п. «б» ст. 93, статей 212, 217-1, 187-2, 207-1, 206-2 КК 1960 р. відбиті відповідно у ст. 296, п. 7 ч. 2 ст. 115, ст. 297, 283, 358, 299, 259 КК 2001 р.

Висновки. Таким чином, історія розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за хуліганські діяння переконує в тому, що до таких діянь слід відносити не тільки ті, які підпадають під ознаки складу хуліганства, передбаченого окремою статтею кримінального закону, але й ті діяння, які об'єктивно грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, однак згідно із законом кваліфікуються за іншими статтями КК, а також ті діяння, які хоча і не спрямовані на порушення громадського порядку, однак вчинені з хуліганських мотивів.

Бібліографічні посилання

1. *Люблинский П. И.* Хулиганство и его социально-бытовые корни / П. И. Люблинский // Хулиганство и хулиганы : сб. / под ред. В. Н. Толмачева. – М. : Издат. НКВД РСФСР, 1929. – С. 38-62.
2. *Даньшин И. Н.* Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву / И. Н. Даньшин. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1971. – 192 с.

3. Григорян К. В. Хуліганство по уголовному праву России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. К. Григорян. – М., 2010. – 26 с.
4. Наклович М. Л. Кримінально-правова боротьба з хуліганством / М. Л. Наклович. – Львів : Вища школа, 1974. – 112 с.
5. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) / В. В. Налуцишин. – Х., 2009. – 252 с.
6. Кузнецова Л. О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Кузнецова Лариса Олександрівна. – К., 2011. – 307 с.
7. Российское законодательство X-XXвеков / в девяти томах. – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.
8. Российское законодательство X-XXвеков / в девяти томах. – Т. 3. Акты Земских соборов. – М. : Юрид. лит., 1985. – 512 с.
9. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Август 1845 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XX. Отделение первое. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1846. – С. 600-1010.
10. Уголовное уложение. Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г. – СПб. : Издание Государственной канцелярии, 1903. – 284 с.
11. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952) / под ред. проф. И. Т. Голякова. – М. : Госюриздат, 1953. – 464 с.
12. Уголовный кодекс УССР. – Х. : Издание Наркомюста УССР, 1922. – 100 с.
13. Уголовный кодекс УССР / в ред. 1927 г. – 2-е издание официальное. – Х. : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. – 135 с.
14. Уголовный кодекс Украинской ССР. – М. : Изд-во НКЮ СССР, 1942. – 104 с.
15. Уголовный кодекс УССР и РСФСР. Сравнительный текст и комментарий / под ред. М. Е. Шаргея, С. А. Пригова, Ю. П. Мазуренко. – Вып. III. Преступления против порядка управления / сост. проф. Э. Немировский и Н. Филин. – Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1928. – С. 3-135.
16. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1959. – № 22. – Ст. 128.
17. Кримінальний кодекс Української РСР : прийнятий Законом Української РСР 28 грудня 1960 р. // ВВР УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
18. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966. – № 32. – Ст. 195.
19. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1969. – № 50. – Ст. 388.
20. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1977. – № 14. – Ст. 128.
21. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1963. – № 48. – Ст. 677.
22. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1966. – № 44. – Ст. 273.
23. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1988. – № 19. – Ст. 481.
24. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1993. – № 12. – Ст. 97.
25. Кримінальний кодекс України : прийнятий Законом України від 5 квітня 2001 р. // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

Ивахненко А.А. Уголовная ответственность за хулиганские деяния: исторический очерк. Рассмотрены вопросы относительно истории развития отечественного законодательства в части установления уголовной ответственности за хулиганские деяния.

Ключевые слова: хулиганские деяния, законодательство, история развития.

Ivakhnenko O. A. Criminal liability for acts of hooliganism: historical overview. The article deals with the history of the national legislation regarding the criminalization of acts of hooliganism. The attention is paid to the fact that, although such thing as a "bully", "hooliganism", "hooligan acts" appeared in our literature and official documents not so long ago – at the end of the twentieth century, but the actual acts that fall under this terminology, have occurred throughout the history of the development of society, the state and law. At the same time they are always evaluated by society and the state as a negative phenomenon that finds expression in a certain way and in the relevant legal sources. The author has exposed that the mention of such acts take place even in a legislative act of Kievan Rus – Russian Pravda, and in

the Code of the Cathedral of 1649, the Penal Code and Criminal Corrections of 1845, the Criminal Code of 1903, despite the absence of separate provisions on liability for hooliganism, established system of rules on liability for acts that violate public order and expressing clear disrespect for society with the division of these actions to those that occurred in the church, government or administration, court, public places. On the other hand, the presence in Ukrainian criminal codes of 1922, 1927, 1960, 2001 of a separate article, which includes responsibility for disorderly conduct, as such, does not allow to cover the signs of bullying all the acts that infringe on public order, so many of these acts are qualified by other articles of the Criminal Code. In this context, taking into account the development of the legislative history the author has concluded that acts of hooliganism should include not only those that fall under the signs of bullying, as provided for in a separate article of the criminal law, but those acts that violate public order, but in accordance with the law they are qualified under other articles, as well as those acts which, although not aimed at disturbing public order, however, committed out of hooliganism.

Keywords: *hooligan acts, laws, history of development.*

Надійшла до редакції 07.12.2014

Носенко В. А.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕРТВИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ

Надано кримінологічну характеристику жертви злочинів проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу та сформульовано пропозиції щодо запобігання таким злочинам.

Ключові слова: *злочин, злочинність, запобігання злочинам, жертва злочинів, установа виконання покарань.*

Постановка проблеми. Проблема запобігання злочинам серед осіб, які відбувають покарання, продовжує залишатися нагальною. При загальному зниженні злочинності у державі за останні роки у кримінально-виконавчих установах закритого типу (далі – КВУЗТ) спостерігається стала тенденція до високого рівня злочинності, в тому числі злочинів проти життя та здоров'я особи.

У кримінологічній науці домінуючою є позиція, що головним напрямом у вирішенні цієї проблеми є виявлення осіб, від яких із найбільшою ймовірністю можна очікувати вчинення досліджуваних злочинів, і своєчасне здійснення стосовно них профілактичних заходів [1, с. 3]. Однак, як нам справедливо видається, не можна залишати без уваги й інші реальні можливості підвищення ефективності запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ. Йдеться про необхідність вивчення особи потерпілих, тобто про

віктимологічний аспект проблеми. Адже, як влучно свого часу зауважив В. І. Полубінський, «правопорушник – хоча і головна, але не єдина дійова особа у протиправній драмі» [2, с. 3]. На важливості вивчення особи злочинця поряд із вивченням особи потерпілого від злочину наголошують й інші вчені-кримінологи [3, с. 8]. Як стосовно цього зауважив А. П. Закалюк, «...для вивчення ролі конкретної життєвої ситуації вчинення злочину необхідною є кримінологічна оцінка потерпілого» [4, с. 313].

Тому сучасна кримінологічна думка міцно стоїть на позиції, що ґрунтовний кримінологічний аналіз злочинності як соціального явища неможливий без вивчення негативних її аспектів і, насамперед, жертв злочинних посягань та ступеня віктимізації у країні [5, с. 35].

Дослідження жертви злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ обумовлено тим, що віктимологічна проблематика, яка активно використовується й розвивається в рамках кримінологічної теорії та практики, ідентифікується як багатофункціональний індикатор, який, з одного боку, відображає реальний рівень пенітенціарної злочинності в державі, а з іншого – є емпіричною основою для розроблення та удосконалення заходів щодо усунення негативних її тенденцій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В Україні віктимологічним дослідженням присвячено роботи В.В. Василевича, О.М. Джузи, Є.М. Моїсеєва, О.М. Мойсюка, В.О. Тулякова, В.Є. Христенко, О.Ю. Юрченко та інших учених. Віктимологічним засадам у місцях позбавлення волі присвячені лише окремі питання, висвітлені у працях З.В. Журавської, О.Г. Колба, С.Ю. Лукашевича та ін.

Незважаючи на значний розвиток останнім часом віктимологічних досліджень, їх наукове і практичне значення у боротьбі зі злочинними посяганнями, вони не завжди враховуються в організації попереджувальної роботи установ виконання покарань, що вкрай необхідно, адже злочини проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ належать до злочинів віктимного характеру і мають високий ступінь латентності.

Мета. Враховуючи викладене, можна констатувати, що збір і детальне вивчення даних про особу потерпілого від злочинів проти життя та здоров'я у КВУЗТ, встановлення причинного зв'язку між обставинами, що стосуються жертви, і фактом вчинення злочину має значний інтерес для запобігання і розкриття цих злочинів, правильної кваліфікації дій злочинця, встановлення ступеня його вини та міри покарання, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Можливість запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ визначається тим, що засуджений у колонії постійно вивчається і знаходиться під наглядом, а діапазон впливу поведінки потерпілого на формування і розвиток злочину, як правило, є настільки великим (від аморального проступку до злочину), що дає можливість виробити заходи запобігання, щоб уникнути ситуацій, в яких приводом або причиною злочинної дії може стати негативна поведінка самої жертви (ризикована, легковажна, провокаційна, розбещена і т. д.) [6, с. 36].

З метою надання більшої репрезентативності характеристиці потерпілих і впливу їх негативної поведінки на вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ було вивчено 36 кримінальних справ і кримінальних проваджень за вказаними злочинами, вчиненими протягом 2008-2013 рр., і проведено анкетування 336 працівників виправних колоній та опитування 22 жертв злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ (крім злочинів, передбачених ст. 115, ч. 2 ст. 121 КК).

Оскільки потерпілими від злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ, за даними нашого дослідження, є засуджені, які відбувають покарання у виправних колоніях, то, на відміну від працівників цих установ, вчинення злочинів щодо яких охоплюється іншими родовими об'єктами кримінально-правової охорони (зокрема, авторитет органів державної влади при вчиненні засудженими злочинів, передбачених ст. 342, 345 КК, та правосуддя – ст. 392 КК), їх віктимізація проявляється далеко не однаково. Своєрідність особистості таких потерпілих визначається, в першу чергу, їх соціально-рольовими і тільки в другу – соціально-демографічними та соціально-психологічними ознаками. Таким чином, розгляд феномена віктимності засуджених, які стали жертвами злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ, дає можливість для комплексної характеристики їх особи і встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню таких злочинів.

Як справедливо з цього приводу наголошується у спеціальній літературі, особи, позбавлені волі, на відміну від адміністрації незрівнянно гірше захищені, тому об'єктом нападу інших злочинців вони стають набагато частіше [7, с. 10].

Особливістю досліджуваної нами сфери є те, що засуджені перебувають на закритій території виправної колонії в умовах великої скупченості під наглядом адміністрації, тому злочинець і жертва з їх числа здійснюють безпосередній вплив один на одного не тільки у процесі вчинення злочину, а й на «передзлочинній» стадії, що характерно далеко не для всіх типів злочинних посягань. За результатами дослідження встановлено, що у 27,8% випадків злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ злочинець і жертва були близько знайомі, у 55,6% – мало знайомі й у 16,7% – раніше не знайомі.

За даними нашого дослідження, що підтверджується анкетуванням 336 працівників виправних колоній, засуджені з касти «відкинутих» із показником у 70,8% посіли перше місце у списку категорій засуджених, які частіше за всіх можуть бути жертвою злочину з боку інших засуджених. Серед інших респонденти також назвали такі категорії:

- засуджені з психічними вадами (27,1%);
- засуджені з фізичними вадами (14,6%);
- члени самодіяльних організацій (6,3%);
- боржники (6,3%);
- засуджені, які крадуть в інших засуджених (так звані «криси») (4,2%);
- азартні гравці (2,1%);
- фізично слабкі засуджені (2,1%);

- так звані «непорядні» засуджені (2,1%);
- соціально занедбані засуджені (2,1%);
- засуджені, схильні до конфліктів (2,1%);
- засуджені, які вдають із себе «блатних» (2,1%);
- засуджені, які не поважають «злочинний закон» (2,1%);
- так звані «козли» (2,1%).

У зв'язку з цим саме щодо названих категорій засуджених слід активніше здійснювати заходи віктимологічного запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ.

Наявність тюремно-видової віктимності пов'язано з традиціями тюремного світу «карати» засуджених, які відбувають покарання за такі злочини, як зґвалтування малолітніх, насильницькі дії сексуального характеру тощо. Крім того, підвищеному ризику стати жертвою насильницьких злочинів піддані засуджені – колишні працівники суду, органів прокуратури, юстиції та правоохоронних органів, у зв'язку з чим відповідно до ч. 5 ст. 92 КВК України такі особи повинні відбувати покарання у виді позбавлення волі в спеціалізованих установах виконання покарань.

Комунікативна віктимність зумовлюється характером взаємозв'язків (родинні, сусідські (співкамерні), міжнаціональні, земляцькі тощо) та взаємовідносин (дружні, ворожі, нейтральні) засуджених, обумовлених спільним відбуванням покарання [8, с. 7]. Цей вид віктимності, як правило, проявляється серед засуджених, які входять до однієї кастової групи, не перебувають у відносинах «супідрядності» один одному.

Загалом, за результатами нашого дослідження, порушення вимог локалізації мало місце в 11,1% випадків вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ. У зв'язку з цим не випадково окремі дослідники саме правильній організації ізоляції як невід'ємному елементу режиму позбавлення волі відводять важливу запобіжну роль щодо злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ [9, с. 106].

Характер поведінки потерпілих певним чином залежить від їх віку. Якщо для осіб похилого віку більшою мірою характерна позитивна поведінка, то засуджені молодого й зрілого віку найчастіше виявляються жертвами внаслідок своєї негативної поведінки. За віком серед жертв злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ переважають особи 24-29 років (52,8%), далі йдуть такі категорії: 18-24 років (30,6%) та 30-40 років (16,7%).

Якщо вести мову про категорії злочинів, то серед жертв – засуджені, які відбувають покарання за: умисне вбивство – 19,4%; зґвалтування – 16,7%; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 13,9%; крадіжку – 13,9%; розбій – 11,1%; злочини у сфері обігу наркотичних засобів – 11,1%; умисне тяжке тілесне ушкодження – 8,3%; грабіж – 5,6%.

Із наведених показників випливає, що переважна більшість жертв злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ відбувають покарання за злочини, невід'ємним способом учинення яких є саме насильство. Подібних висновків доходили дослідники зазначеної проблематики ще понад 30 років

тому [6, с. 37]. Тобто бачимо, що тенденції вчинення досліджуваних нами злочинів є доволі сталими.

На запитання «Чи визнаєте Ви свою вину у вчиненні стосовно Вас злочину?» 36,4% опитаних відповіли ствердно, відповідно 63,6% – заперечно. Серед жертв фактично відбутий строк покарання на момент вчинення стосовно них злочинного посягання становив: до 1 року – 11,1%; 1-3 роки – 38,9%; 3-5 років – 33,3%; 5-10 років – 16,7%.

Що стосується стану, в якому перебувала жертва на момент вчинення стосовно неї злочинного посягання, то у тверезому перебували 86,1%, у стані алкогольного сп'яніння – 13,9%. Стосовно такого ж стану у злочинця, то у тверезому перебували 83,3%, у стані алкогольного сп'яніння – 16,7%.

Щодо наявності у жертви заходів заохочення і стягнення, то у процесі дослідження отримано такі дані. Заохочення: 1 заохочення – 27,8%; 2 заохочення – 25%; не мали заохочень – 47,2%. Стягнення: 1 стягнення – 16,7%; 2 стягнення – 19,4%; 3-5 стягнень – 27,8%; 6 і більше стягнень – 13,9%; не мали стягнень – 22,2%.

Серед засуджених із числа жертв брали участь у роботі самодіяльних організацій КВУЗТ на момент вчинення стосовно них злочину проти життя та здоров'я 33,3%, не брали – 66,7%.

Слід звернути особливу увагу, що у практиці діяльності виправних колоній ще мають місце випадки вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи (5,6%), коли потерпілі проходили по одній кримінальній справі (кримінальному провадженню) із засудженими, які вчинили стосовно них такі злочини, як співучасники, свідки або потерпілі й відбували покарання в одній колонії. Цілком очевидно, що такі особи ні за яких умов не повинні відбувати покарання в одній виправній колонії. Адміністрації КВУЗТ, оперативним підрозділам слід активно виявляти таких осіб і своєчасно вживати заходів до їх роз'єднання.

Щодо знайомства до засудження, то 22,2% потерпілих були знайомі з особою, яка вчинила стосовно них злочин проти життя та здоров'я у КВУЗТ, а 77,8% – не було.

Для запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ неабиякий інтерес становлять і взаємовідносини, що склалися у засуджених – потерпілих і злочинців – на момент вчинення злочину. Знаючи міжособистісні відносини, можна в більшості випадків передбачити хід подій. Проведене дослідження показало, що на момент вчинення злочину 69,4% жертв перебували в одному відділенні зі злочинцем, 30,6% – ні. Що стосується відносин між жертвою та злочинцем до вчинення останнім злочину стосовно першого, то доброзичливі стосунки мали місце у 5,6% випадків; ворожі – 50%; стосунків не було – 44,4%. Таким чином, із викладеного логічно випливає, що з метою запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ в першу чергу необхідно виявляти засуджених, відносини яких виходять за рамки нормальних. Не можна також забувати, що особливий віктимологічний інтерес становлять засуджені, які не лише постійно конфліктують, а й перебувають у дружніх стосунках, оскільки останні, як показало проведене дослідження, в певний мо-

мент можуть перерости в конфліктні й закінчитися злочинним посяганням.

Ставлення до порядку і умов відбування покарання у жертв злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ було таким: позитивне – 22,2%; негативне – 41,7%; нейтральне (байдуже) – 36,1%. У свою чергу, характеристика особи, яка вчинила злочин стосовно жертви-засудженого, у 20% випадків є позитивною, у 80% – негативною. Стосовно благ жертви, на які було спрямовано злочинне посягання, то ними є: життя – 61,1%; здоров'я – 38,9%.

Результати аналізу дали можливість установити, що 52,8% (19 осіб) від загальної кількості потерпілих під час відбування покарання самі спровокували вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи внаслідок неправомірних дій. Що стосується особистісних якостей вивчених засуджених, то вони характеризуються цілим рядом вад соціального, морально-етичного, психологічного порядку, які в певних ситуаціях сприяють підвищеній віктимній схильності особи ставати жертвою злочинної агресії.

Формування жертви злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ відбувається не без допомоги субкультури в середовищі засуджених. Зокрема, у сучасних умовах окремі компоненти субкультури в місцях позбавлення волі поступово змінюються. На перший план виступають такі організаційні форми й принципи, які потрібні для прихованої протиправної діяльності з метою отримання матеріальної вигоди. Злочинні групи у виправних установах обирають об'єктами своїх посягань осіб з числа засуджених. Частина засуджених при цьому є співучасниками незаконних дій, а інші – жертвами злочинів. На цій основі щоразу виникають конфлікти між окремими угрупованнями [10, с. 77].

Вчиненню злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ в більшості випадків передують конфліктні ситуації між злочинцем і потерпілим, які виникають в одних випадках раптово, в інших є результатом розвитку тривалих неприязних стосунків. У цьому зв'язку важливе значення має розкриття цілей і мотивів злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ, які допомагають установити причини їх вчинення, більш детально характеризують особистість засудженого.

Аналіз мотиваційної сторони і цілей злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ необхідний для виявлення механізму злочинної поведінки, пояснення причин конфліктних ситуацій, без чого робота із запобігання даним злочинам не може бути ефективною.

Найбільш поширеним мотивом злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ є помста (61,1% досліджуваних злочинів). Помста у засуджених може виникати у зв'язку з найрізноманітнішими діями потерпілих: найчастіше (81,8%) – у відповідь на протиправні та аморальні дії потерпілих. Разом із тим нерідко (18,2%) помста як мотив досліджуваних злочинів була обумовлена правомірними діями засуджених (половина з яких, водночас, була прив'язана до самого факту вчинення жертвою переважно тяжких злочинів, за які вона відбувала покарання).

Найбільш характерними неправомірними діями потерпілих, що поро-

джують виникнення почуття помсти у винних, є: побиття та інші насильницькі дії (22,2%); образливі висловлювання стосовно злочинця або його близьких (44,4%); погрози різного характеру, в тому числі розпорою у процесі раптово виниклого конфлікту, що переростав у бійку – 22,2%; несплата боргу (11,1%).

Підсумовуючи, можна дійти **висновку**, що в такого роду конфліктних ситуаціях помста, викликана негативною поведінкою потерпілого, носить виключно особистий характер і виступає як акт розплати за заподіяне зло, а негативна поведінка потерпілого відіграє роль поштовху в механізмі вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ. Слід зазначити, що ці обставини, хоча і враховуються судом при призначенні покарання в бік пом'якшення, однак у цілому не знижують ступеня суспільної небезпеки злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ. Сам факт вчинення цих злочинів може спричинити виключно тяжкі наслідки в умовах виправних колоній незалежно від їх юридичної кваліфікації. Тому в запобіганні злочинам проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ мають використовуватися всі можливі засоби та способи протидії злочинності, в тому числі й урахування негативної поведінки потерпілих.

Отже, можемо констатувати, що в цілому з точки зору соціально-демографічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих (пенітенціарних) ознак потерпілі від досліджуваних злочинів виглядають дещо краще злочинців, що свідчить про більшу соціально-моральну занедбаність останніх, яка певною мірою й обумовлює вибір ними насильницьких способів вирішення конфліктних ситуацій. Але в той же час, як показало дослідження, жертва злочинів проти життя та здоров'я особи в умовах позбавлення волі в більшості випадків сама викликала прояв злочинної агресії на свою адресу в силу або своїх особистісних особливостей, або провокуючої поведінки.

У місцях позбавлення волі в людини істотно обмежуються або втрачаються соціально-корисні зв'язки. Розрив цих зв'язків і міжособистісних відносин, замкнутість соціального середовища спричиняють дефіцит спілкування і, як наслідок, підвищену контактність.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можемо скласти типологічний портрет жертви злочинів проти життя та здоров'я особи у КВУЗТ – це засуджена особа чоловічої статі віком 24-29 років, яка відбуває покарання у виправній колонії середнього рівня безпеки за вчинення злочинів насильницької спрямованості, негативно ставиться до порядку і умов відбування покарання, перебуває у ворожих відносинах зі злочинцем і сама проковує вчинення злочину проти себе внаслідок неправомірних дій, формуючи у злочинця мотив помсти.

Бібліографічні посилання

1. *Антонян Ю. М.* Личность преступника – индивидуальная профилактика преступлений: сопоставление и выводы / Ю. М. Антонян // Личность преступников и индивидуальное воздействие на них : сб. науч. тр. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1989. – С. 3-10.
2. *Полубинский В. И.* Криминальная виктимология : монография / Полубинский В. И. – М. : ВНИИ МВД России, 1999. – 148 с.

3. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений : учеб. пособие / Д. В. Ривман. – Л. : ВПУ МВД СССР, 1975. – 154 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика [у 3-х кн.] / Закалюк А. П. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
5. Павлухин А. Н. Виктимологические аспекты предупреждения убийств в ИТУ / А. Н. Павлухин // Исправительно-трудовые учреждения. – М. : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1981. – № 15. – С. 35-38.
6. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія / Копотун І. М. – К. : Золоті ворота, 2013. – 472 с.
7. Антонян Ю. М. Насилие среди осужденных : учеб. пособие / Ю. М. Антонян, И. Б. Бойко, В. А. Верещагин ; под ред. Ю. М. Антоняна. – М. : ВНИИ МВД России, 1994. – 116 с.
8. Качурова Е. С. Виктимологическая характеристика и предупреждение насильственных преступлений, совершаемых в местах лишения свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. С. Качурова. – М., 2003. – 23 с.
9. Марат А. М. Предупреждение умышленного причинения вреда здоровью осужденных в пенитенциарных учреждениях (по материалам Республики Казахстан) : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Марат Айгул Марат кызы. – Алматы, 2006. – 172 с.
10. Горбачевський В. Я. Кримінологічний аналіз умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень в установах виконання покарань / В. Я. Горбачевський, В. В. Топчій // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4 (89). – С. 72-78.

Носенко В.А. Кримінологічна характеристика жертви преступлений против жизни и здоровья человека в уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа. Дана кримінологічна характеристика жертви преступлений против жизни и здоровья человека в уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа и сформулированы предложения по предотвращению таких преступлений.

Ключевые слова: преступление, преступность, предотвращение преступлений, жертва преступлений, учреждение исполнения наказаний.

Nosenko V. A. Criminological description of victims of crimes against human life and health in correctional institutions of closed type. There is a criminological description of victims of crimes against human life and health in correctional institutions of closed type and the suggestions to prevent such crimes.

Thus, a detailed criminological analysis of a crime as a social phenomenon is impossible without studying its negative aspects and, above all, victims of crimes and the degree of victimization in the country.

In terms of socio-demographic, criminal-legal and criminal-executive (penal) signs victims of analyzed crimes look a little better than criminals, indicating a greater social and moral neglect the latter, which to some extent determines the choice of their violent methods of conflict solving. But at the same time, as it is shown by our study, victims of crimes against human life and health in prison conditions most of the same expression caused criminal aggression in his/her address or by virtue of their personal characteristics or provocative behavior.

In prison in humans significantly limited or lost socially useful links. The break of those links and interpersonal relationships, isolation of social environment cause communication deficits, and, consequently, increased rapport.

Thus, the results of the study made typological portrait of the victims of crimes against human life and health in penal institutions of closed type – it is a person sentenced, male, aged of 24-29 years, who is serving a sentence in prison of medium security level for violent crimes, opposes the procedure and conditions of the sentence, is in a hostile relationship with the offender and the crime itself provokes against itself due to misconduct, forming in criminal motive for revenge.

Keywords: crime, criminality, crime prevention, crime victims, correctional institutions.

Надійшла до редакції 16.12.2014

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ Й РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Власова Г. П.

доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія
прокуратури України)

УДК 343.1

СПРОЩЕНЕ КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проаналізовано норми законодавства, які регулюють порядок спрощення кримінального судочинства України. Наведено аргументи на користь запровадження інституту спрощеного кримінального судочинства у кримінальному процесуальному законодавстві. Виділено форми спрощеного кримінального судочинства.

***Ключові слова:** спрощене кримінальне судочинство, кримінальні правопорушення, угода про визнання вини, процесуальна економія.*

Постановка проблеми. Потреба в докорінних змінах у сфері кримінального процесу, зокрема у створенні нової концепції національного кримінального процесуального судочинства, назріла давно. Теоретичне вирішення цієї проблеми дасть змогу виробити нові механізми ефективного захисту прав і свобод людини, сформувані переконаність особи й суспільства в дієвості принципу верховенства права, підвищити рівень довіри громадян України до інститутів влади загалом. Для багатьох держав характерним є підхід до зменшення навантаження правоохоронних органів щодо незначних злочинів і зосередження їх зусиль на розкритті тяжких та небезпечних для суспільства злочинів.

У зв'язку з цим з метою зменшення навантажень на слідчі підрозділи і судову систему виникла гостра необхідність спрощення кримінального судочинства України, яка може бути спрямована на одночасне вирішення автономних цілей класичної тріади (держава – особа, що вчинила кримінальне правопорушення, – потерпілий): держава економить час, кошти, кадри, пов'язані з розслідуванням, судовим розглядом, виконанням вироку; особа, що вчинила кримінальне правопорушення, уникає кримінальної відповідальності; потерпілий отримує максимально швидко компенсацію заподіяної шкоди, якщо це не передбачено альтернативним заходом.

На нашу думку, введення нових форм сприятиме виокремленню в боротьбі зі злочинністю головного і зосередженню зусиль саме на усуненні розпорошення сил, витрат їх на другорядне, на шкоду тому, що є основною загрозою інтересам особи і держави. Все це зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Зазначимо, що питання застосування в Україні різних форм спрощеного судового розгляду кримінальних проваджень у сучасний період розглядалися у наукових працях Г.П. Середи, Ю.М. Грошевого, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, Т.М. Мірошниченко та інших учених.

Слід зазначити, що процедура спрощення кримінального судочинства в Україні використовується вже досить давно – з середини 1980-х рр. Було чимало сумнівів щодо доцільності цього починання. Дехто вважав, що якщо судочинство піде таким способом, то це призведе до масових порушень законності. Але багаторічне використання аналізованого процесуального інституту дещо розвіяло такі сумніви. Крім того, можливість розгляду кримінальних проваджень за спрощеною процедурою схвально сприймається працівниками прокуратури, судів та учасниками судового процесу [1, с. 234].

Виклад основного матеріалу. Під спрощеним кримінальним судочинством слід розуміти самостійне провадження, в якому лише частково досліджуються докази, зібрані під час проведення досудового розслідування з метою ефективного захисту прав та свобод людини в умовах економії матеріальних затрат держави, часових затрат суду, учасників кримінального провадження та розвантаження правоохоронних органів.

Метою спрощення кримінального процесу є вирішення проблеми, пов'язаної з необхідністю оптимізації чинної кримінальної процесуальної форми, яка дасть змогу раціонально й економно використовувати ресурси, які виділені для здійснення правосуддя, скоротити строки розгляду кримінальних проваджень, суттєво підвищити дію покарання, зняти надмірне навантаження із суддівського корпусу щодо розгляду кримінальних проваджень.

Застосування спрощеного кримінального провадження доцільне у практичному плані, якщо воно: сприяє зміцненню законності в державі; скорочує час з моменту вчинення кримінального правопорушення до застосування покарання до винуватої особи; повністю забезпечує реалізацію прав і обов'язків особам, що беруть в ньому участь; не порушує єдність порядку кримінального судочинства; спрямоване на вирішення завдань, що стоять перед органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю [15, с. 37].

Виходячи з вітчизняного досвіду та враховуючи окремі прогресивні моменти світової практики, можна суттєво демократизувати спрощене провадження, досягти реальних гарантій прав і свобод громадян, домогтися зменшення громіздкості при розслідуванні кримінальних правопорушень. Для цього необхідно прислухатися до багатьох пропозицій, які стосуються нової класифікації кримінальних правопорушень. Отже, пропонується всі злочинні

діяння поділити на: а) кримінальні правопорушення; б) кримінальні проступки та адміністративні правопорушення.

Свого часу професор В.Т. Маляренко одним з перших пропонував всі протиправні діяння, передбачені КК України, розділити на кримінальні правопорушення та кримінальні проступки, що дасть можливість, на його думку, чітко розділити дізнання і слідство [9, с. 14].

Крім навантажувального аспекту спрощення кримінального процесу безпосередньо було пов'язане із захистом прав особи, зокрема права на вирішення кримінального провадження у розумний строк, що впливало з тексту ст. 9-3 і 14-3 Пакту про цивільні і політичні права 1966 р. і ст. 5-3 і 6-1 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р. [2, с. 242].

Зазначимо, що перевага спрощеного розгляду кримінального провадження полягає, в першу чергу, в процесуальній економії (розгляд провадження у розумний строк – ст. 28 КПК України) [7, с. 85-91]. З огляду на це відмова від складних судових процедур за наявності певних підстав та умов є більш соціально корисною, ніж повне та всебічне дослідження обставин провадження. Зрозуміло, що сама по собі швидкість є цінною для кримінального процесу лише за умови збереження основних гарантій прав та законних інтересів учасників процесу.

Загалом можна виділити такі спрощені форми здійснення кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду): а) спрощене провадження щодо кримінальних проступків; б) кримінальне провадження на підставі угод; в) спрощене провадження у формі приватного обвинувачення.

Проте, незважаючи на вагомі наукові розробки цих питань, а також на законодавче закріплення положень щодо спрощених форм судового розгляду кримінальних проваджень (зокрема, ч. 3-4 ст. 349 глави 28 розділу IV КПК [8, с. 78-81], глава 35 КПК [8, с. 327-347], параграф 1 глави 30 КПК [8, с. 164-167]) та враховуючи незначний час дії КПК України, залишаються питання, які не набули свого остаточного вирішення, що підтверджується наявністю низки неузгоджених і спірних моментів у кримінально-правовій науці, а також недоліками й прогалинами правозастосовної практики).

З цього приводу слід зазначити, що укладення угод є найбільш спірним в науці й у практичній діяльності, оскільки фактично найбільш виразно свідчить про компроміс у вирішенні кримінальних проваджень [11, с. 88].

Сутністю прийнятих рішень у таких провадженнях є спрощена процедура, за якої процесуальна економія досягається відмовою (повною чи частковою) від судового слідства і встановлення фактичних обставин вчиненого діяння, а вирок обґрунтовується не доказами (винятком може бути лише обґрунтування вироку тими доказами, які досліджені в суді, при застосуванні спрощеної форми судового розгляду), а обставинами, встановленими на досудовому розслідуванні, які повністю визначили сторони і погодилися на таку форму вирішення провадження судом.

Під спрощеним судовим слідством слід розуміти такий встановлений за-

коном процесуальний порядок руху кримінального провадження на стадії судового розгляду, який передбачає певні винятки з правила про безпосередність дослідження доказів суддею. Ці винятки полягають у недослідженні певної частини доказів чи в обмеженні судового слідства лише допитом обвинуваченого та дослідження даних, що характеризують його особу та враховуються під час обрання виду та міри покарання. Інакше кажучи, при спрощеному судовому слідстві рух кримінального провадження проходить ті ж самі етапи, що й при класичному.

Відразу після введення нової норми в дію спрощення судового слідства активно застосовується на практиці. Згідно з аналізом роботи судів загальної юрисдикції, у I півріччі 2012 р. (за даними судової статистики) зменшилась як кількість, так і питома вага нерозглянутих кримінальних проваджень. Місцеві загальні суди із застосуванням положень про спрощений порядок дослідження доказів (щодо визнання судом недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин провадження та розміру цивільного позову, який ніким не оскаржуються) постановили вироки у 39,5 тис. кримінальних проваджень, що становлять половину, або 50,3% від кількості проваджень, розглянутих із постановленням вироку. В апеляційному порядку скасовано 303 вироки, або 0,9% від кількості розглянутих місцевими загальними судами, з них у 17, або 1,8% провадженнях – стосовно неповнолітніх [3].

Наведені статистичні дані свідчать про ефективність застосування спрощеного порядку судового розгляду кримінальних проваджень.

Разом з тим нововведений інститут отримав неоднозначну оцінку з боку вчених та практиків. Основними доводами його противників є неузгодженість положень ст. 349 КПК України з основоположними принципами кримінального судочинства, такими як змагальність та гласність судового розгляду, всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження тощо [13, с. 23].

Зокрема, як вважає В.О. Попелюшко, така процедура залишає поза увагою обов'язковість предмета дослідження законності та обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності; виключає доказування здійснених фактичних обставин; призводить до необ'єктивності і упередженості суду та відступу від демократичного принципу невинуватості, тому що, відповідно до ст. 62 Конституції України, «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному переслідуванню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і не встановлено обвинувальним вироком суду» [4], а також ст. 17 КПК [7, с. 51-56].

Також Л. Сокира зазначає, що ч. 3 ст. 349 КПК України не повною мірою узгоджується з конституційними положеннями про законність судочинства, забезпечення доведеності вини, апеляційного оскарження рішень суду (ст. 129 Конституції), а також із загальними засадами кримінального провадження (ст. 7 КПК), а саме безпосередності дослідження показань, речей і документів, змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів у доведенні перед судом їх переконливості, а відповідно – і законності та об-

грунтованості постановленому вирокі [14, с. 36].

Тому для застосування спрощеного порядку судового розгляду наводяться деякі обмеження:

– в основі кримінального процесу лежить принцип безпосередності дослідження показань, речей і документів, який передбачає, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду;

– згідно з теорією доказів для нашого законодавства визнання вини обвинуваченого не має наперед встановленої сили;

– перебільшуючи довіру до визнання вини обвинуваченим без детальної перевірки і підтвердження іншими доказами, суд ризикує припуститися тяжкої судової помилки [14, с. 36].

З такою думкою важко не погодитися. Як зазначає Т.М. Марітчак, насправді відмова всіх учасників процесу від дослідження в судовому засіданні фактичних обставин провадження свідчить про те, що серед них немає спору щодо зазначених обставин, досудове розслідування проведено всебічно, повно і об'єктивно та його результати не оскаржуються [10, с. 40].

Таким чином, наведені аргументи щодо невідповідності закону спрощеної процедури розгляду кримінального провадження можна спростувати таким:

1) вказана процедура, навпаки, відповідає таким принципам правосуддя, як змагальність і диспозитивність. Якщо учасниками процесу не оскаржуються фактичні обставини, то відсутній спір щодо цих обставин, а від того дослідження доказів у повному обсязі перетворюється на формальність, в якій зникає змагальність процесу, що і дає можливість застосувати спрощену процедуру. В той же час, погоджуючись із спрощеною процедурою розгляду кримінального провадження, учасники процесу тим самим вільно розпоряджаються своїми правами у межах та у спосіб, передбачені КПК України, спираючись на принцип диспозитивності процесу;

2) не суперечить такий порядок дослідження доказів у суді принципу гласності і відкритості судового провадження. Кримінальне провадження є відкритим, а судові рішення обґрунтовується лише доказами, дослідженими в суді, та проголошується прилюдно. Умовою є впевненість суду в істинності та добросовісності позиції обвинуваченого, який визнає вину, безсумнівність у правильності викладення фактів обвинувачення в цілому чи з певного епізоду [5, с. 154];

3) що стосується презумпції невинуватості, проголошеної ст. 62 Конституції, ст. 17 КПК, у провадженнях, розглянутих за спрощеною процедурою, доведеність винуватості особи визначається відповідно до закону (ст. 349 КПК) і встановлюється обвинувальним актом.

Водночас ч. 3 ст. 349 КПК є оптимальним варіантом співвідношення конституційних положень законності та доцільності застосування даної норми. Таке співвідношення дозволить економити та сприяти якісному виконанню завдань кримінального судочинства, адже керування лише принципом законності при дослідженні доказів у кримінальному провадженні у повному обсязі за ная-

вності неоспорюваності фактичних обставин провадження учасниками процесу призведе до формалізму кримінального судочинства. Про це наголошує А. Павлишин у своїй роботі у ході дослідження даного питання [12, с. 83].

Зазначимо, що чинний КПК України по-новому закріпив норму щодо спрощеного порядку судового розгляду, усунувши деякі суперечки науковців та неодноразове тлумачення цих норм правозастосовцями. Зокрема, у ході порівняння з КПК України 1960 р. з'ясовано, що у ст. 349 нового КПК законодавцем встановлено імперативну вимогу, що незалежно від обсягу доказів, які досліджуватимуться судом, зокрема внаслідок визнання недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оскаржуються, допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань, або якщо суд розглядає обвинувальний акт щодо кримінального проступку в спрощеному порядку.

З огляду на те, що обсяг доказів та порядок їх дослідження у разі необхідності можуть бути змінені, а допит обвинуваченого є обов'язковим, питання про обсяг доказів, що підлягають дослідженню, видається доцільним вирішувати після допиту обвинуваченого. Саме на це прокурор повинен орієнтувати суд у разі, якщо питання про обсяг дослідження доказів буде поставлено судом до його допиту.

Допит обвинуваченого дозволить суду більш обґрунтовано вирішити такі питання: наскільки правильно розуміє обвинувачений зміст та суть висунутого обвинувачення; наскільки його показання співвідносяться з обставинами правопорушень, викладеними в обвинувальному акті, тощо. Практика засвідчує, що лише після допиту обвинуваченого можна встановити ті обставини, які перешкоджатимуть спрощенню процедури судового розгляду [6, с. 494].

Таким чином, у зв'язку із реформуванням кримінального процесуального законодавства України та впровадженням диференційованих форм спрощення кримінального процесу перед правозастосовниками постає завдання знайти оптимальний варіант співвідношення принципів законності і доцільності: будь-яке спрощення має відбуватися в рамках закону. Вчені і практики дійшли висновку, що суворе додержання всіх традиційних процесуальних вимог призведе до нескінченності процесу, великих фінансових витрат за відсутності позитивних наслідків.

Так, можна дійти **висновку**, що на багатьох етапах становлення сучасного кримінального процесу оптимізація судочинства була пов'язана зі скороченням його термінів, виключенням з процесу окремих стадій або їх структурних елементів, скасуванням окремих процесуальних інститутів та норм. При цьому в кримінальних провадженнях завжди повинні відображатися базові принципи і гарантії прав його учасників, які в тій чи іншій формі і надалі повинні бути збережені законодавцем при регламентації спрощеного порядку розгляду проваджень на досудовій та судовій стадіях кримінального процесу.

Отже, запровадження спрощеної форми кримінального судочинства без бюрократичної паперотворчості вбачається раціональним. У чинному КПК України закріплено ідею про спрощене досудове і судове слідство та особли-

вий порядок ухвалення судового рішення. Подібні кроки цілком логічні для проведення судової реформи і мають на меті максимально спростити процедуру кримінального провадження щодо окремих категорій правопорушень.

Бібліографічні посилання

1. *Власова Г. П.* Деякі питання участі прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень, що розглядаються у спрощеному порядку / Г. П. Власова // Матеріали V міжнародної науково-практичної конф., присв. 20-річчю Націон. академії правових наук України «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», 1 листопада 2013 р. – Одеса, 2013. – С. 233-235.
2. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – Київ : ЗАТ ВІПОЛ, 2004. – 960 с.
3. Звіт про боротьбу прокурора на три місяці 2013 р. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gr.gov.ua>.
4. Конституція України: прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.
5. *Костін М. І.* Окремі аспекти подолання протидії розслідуванню легалізації злочинних доходів на етапі закінчення досудового слідства / М. І. Костін // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : науково-практичний журнал. – 2005. – № 11. – С. 148-156.
6. Кримінальний процес України / за ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 480 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практ. коментар у 2-х томах / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практ. коментар у 2-х т. / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.
9. Маляренко В. Т. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні / В. Т. Маляренко // Право України. – 2009. – № 2. – С. 14-19.
10. *Марітчак Т. М.* Проблеми визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню / Т. М. Марітчак // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 40-44.
11. *Миндагулов А. Х.* Пределы допустимости компромисса в борьбе с преступностью / А. Х. Миндагулов // Государство и право. – 2008. – № 9. – С. 86-90.
12. *Павлишин А. А.* Доцільність у кримінальному процесі України / А. А. Павлишин // Вісник прокуратури. – 2009. – № 2. – С. 81-84.
13. *Попелюшко В. О.* Ще раз про спрощену процедуру правосуддя / В. О. Попелюшко // Юридичний вісник України. – 2004. – № 37. – С. 22-24.
14. *Сокира Л.* Скорочений порядок судового розгляду кримінальних справ / Л. Сокира // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4. – С. 35-39.
15. *Філін Д. В.* Угода про визнання вини та можливості її застосування у кримінальному судочинстві України / Д. В. Філін // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1052-1058.

Власова Г. П. Упрощенное уголовное судопроизводство по действующему законодательству Украины. Анализируются нормы законодательства, регулирующие порядок упрощения уголовного судопроизводства Украины. Приведены аргументы в пользу введения института упрощенного уголовного судопроизводства в уголовном процессуальном законодательстве. Выделены формы упрощенного уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: упрощенное уголовное судопроизводство, уголовные правонарушения, соглашение о признании вины, процессуальная экономия.

Vlasova G. P. Simplified criminal proceeding under current Ukrainian legislation. In the article the standards of legislation regulating an order of simplification of criminal legal proceeding of Ukraine have been analysed. Arguments in favor of introduction of institute of the simplified criminal legal proceeding in the criminal procedural legislation of Ukraine have been formulated.

The author has allocated forms of the simplified criminal legal proceeding of Ukraine as follows: а) simplified proceeding concerning criminal infractions; б) criminal proceeding based on agreements; в) simplified proceeding in form of private prosecution.

It has been concluded that such steps are logical for judicial reform and aimed at maximum simplifying the procedure of criminal proceeding concerning some categories of criminal offences.

Keywords: *simplified criminal proceeding, criminal offenses, plea of guilt, procedural economy.*

Надійшла до редакції 25.12.2014

Обушенко О. М.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.163

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Досліджено теоретичні та законодавчі положення щодо окремих аспектів розвитку діяльності прокуратури на стадії досудового розслідування. На підставі проведеного дослідження надано пропозиції щодо визначення функції, яку повинна здійснювати прокуратура на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: *прокуратура, прокурор, нагляд прокуратури, функція прокуратури, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Реформа українського кримінального судочинства зумовила перегляд функціонального призначення прокуратури у кримінальному процесі, у тому числі й на стадії досудового розслідування. Насамперед це стосується питання, чи повинен прокурор виконувати загальнонаглядові повноваження на стадії досудового розслідування або ж, можливо, до його компетенції слід віднести виключно кримінально-процесуальну діяльність, а саме здійснення кримінального переслідування від імені держави.

Дискусія вчених-процесуалістів щодо питання, яку ж саме функцію повинна виконувати прокуратура на стадії досудового розслідування, не була вичерпана. Навпаки, прийняття у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) надало привід щодо подальшого дослідження функції прокуратури, яку остання зобов'язана виконувати на стадії досудового розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Функція, яку здійснює прокуратура у кримінальному судочинстві, була предметом дослідження не одного покоління вчених-процесуалістів. Досліджуючи це питання, фахівці висловлювали різні думки щодо функції прокуратури на стадії досудового розслідування. Так, зокрема, В.А. Стремівський [12, с. 53-54], В.М. Тертишник [14, с. 51] вважають, що прокуратура на стадії досудового розслідування повинна виконувати наглядову функцію. Інші вчені, такі як В.М. Савицький [10, с. 26], Л.М. Давиденко [4, с. 179-187], зазначають, що на цій стадії функція прокуратури полягає у здійсненні кримінального переслідування від імені держави. Деякі автори (С.В. Слінько [11, с. 210], Р.М. Білокінь [1, с. 14]) поділяють думку, що прокуратура повинна поєднувати у своїй діяльності виконання наглядової функції та функції кримінального переслідування

Мета статті полягає у здійсненні аналізу теоретичних поглядів та законодавства щодо розвитку функції, яку здійснює прокуратура на стадії досудового розслідування з огляду на норми Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі – КПК України 1960 р.) та чинного КПК України. Завданням статті є дослідження наукових розробок, законодавства, юридичної практики щодо напрямку діяльності прокуратури на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Діяльність прокуратури України регламентована у ст. 121 Конституції України. Відповідно до зазначеної норми прокуратура не віднесена до жодної гілки влади, а становить єдину систему, на яку покладається виконання таких функцій:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;
- 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 121 Конституції України прокурор під час проведення досудового слідства у кримінальному провадженні наділений правом нагляду за додержанням законів під час проведення органами досудового розслідування будь-яких процесуальних дій. Право прокурора на здійснення такого нагляду також передбачено п. 1 ч. 1 ст. 5 та главою 2 розділу 3 Закону України «Про прокуратуру».

Слід звернути увагу на те, що у ст. 25 КПК України 1960 р. передбачалося, що прокурор повинен здійснювати нагляд у кримінальному судочинстві. У ч. 2 цієї статті зазначалося, що прокурор зобов'язаний в усіх стадіях

кримінального судочинства своєчасно вживати передбачених законом заходів до усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення не надходили. З аналізу зазначеної норми можна зробити висновок, що на стадії судового розгляду він також здійснює нагляд, що є недопустимим, оскільки у цій стадії кримінального провадження прокурор є стороною, яка підтримує державне обвинувачення. А тому в чинному КПК України таких обов'язків для прокуратури не передбачено. Проте це не означає, що прокурор не може реагувати на ті чи інші порушення законності. Як сторона процесу прокурор наділяється правами щодо оскарження дій та рішень суду.

Досліджуючи діяльність прокуратури на стадії досудового розслідування, вчені-процесуалісти висловлюють різні думки щодо того, яку саме функцію повинна виконувати прокуратура. Так, аналізуючи діяльність прокуратури, С.Г. Новіков та М.Ю. Рагінський зазначають, що сутність прокуратури та її відмінність від інших органів держави полягає в тому, що, по-перше, вона не має ні законодавчих, ні адміністративних, ні судових функцій; по-друге, не втручається безпосередньо в оперативно-господарську і організаторську діяльність органів, за законністю яких вона здійснює нагляд; по-третє, не піддає діяльність та акти відповідних органів державного управління оцінці з точки зору практичної доцільності, а лише виконує нагляд за тим, щоб державні органи, суспільні організації, посадові особи та громадяни не допускали порушень закону [9, с. 45]. Втім, діяльність прокуратури не повинна зводитися лише до перевірки тих чи інших процесуальних дій чи процесуальних рішень. Слід звернути увагу й на те, що однією із функцій прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді. Для належного виконання такої функції прокурору необхідно заздалегідь готуватися до її виконання, тобто ще на стадії досудового розслідування встановлювати та досліджувати докази, що вказують на винуватість певної особи. Досліджуючи це питання, С.В. Слінько дійшов висновку, що повноваження прокурора у стадії досудового розслідування поділяються на дві основні групи: процесуальне керівництво і нагляд [11, с. 210]. Така діяльність прокурора пов'язана з тим, що прокурор після закінчення стадії досудового розслідування зобов'язаний підтримувати державне обвинувачення у суді. Здійснюючи процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування, прокурор у такий спосіб готується до підтримання державного обвинувачення. Таке правило передбачено ст. 36 КПК України. У зазначеній нормі вказано, що прокурор у кримінальному судочинстві здійснює нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Здійснення прокурором такої діяльності означає, що він повинен брати участь у встановленні доказів, необхідних для обвинувачення конкретної особи (осіб) у вчиненні злочину. Окрім цього, як зазначає Г.Є. Тюрін, передбачення нагляду у формі процесуального керівництва надасть прокурору можливість не лише здійснювати дії щодо усунення вже допущених порушень. Діяльність прокурора повинна бути спрямована передусім на недопущення помилок під час слідства, що можливо зробити лише маючи весь комплекс повноважень з процесуального керівництва [16, с. 15].

Багато вчених обстоюють думку, що призначення прокурора у кримінальному судочинстві виявляється в тому, щоб здійснювати функцію кримінального переслідування, підтримувати в судах усіх інстанцій державне обвинувачення [2, с. 51]. Так, Л. Давиденко та В. Куц, характеризуючи функцію кримінального переслідування, здійснювану прокурором, з позиції структурного змісту, виділяють такі її складові: 1) початок досудового розслідування або вказівка органу досудового розслідування про початок досудового розслідування стосовно конкретної особи; 2) виконання ними окремих слідчих (розшукових) дій; 3) здійснення наглядових дій, спрямованих на активізацію роботи слідчого щодо розкриття злочину; 4) встановлення винуватості підозрюваного; 5) затвердження обвинувального акта та підтримання державного обвинувачення в суді; 6) апеляційне та касаційне оскарження незаконних і необґрунтованих вироків та інших судових рішень у кримінальних справах [5, с. 87].

Кримінальне переслідування, за словами В.М. Савицького, – це стрижнева функція прокуратури, а нагляд за виконанням законів на досудовому слідстві є, по суті, процесуальним керівництвом розслідуванням злочинів, яке передбачає застосування прокурором усього арсеналу наданих йому владних повноважень [10, с. 26].

Здавалося б, формулювання у ч. 2 ст. 36 КПК України функції прокуратури на стадії досудового розслідування у редакції «здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням» чітко врегульовує її діяльність. Але водночас слід звернути увагу на те, що виконання прокурором такої подвійної функції (нагляду та обвинувачення) в науковій літературі завжди викликало жваву дискусію.

З цього приводу О.О. Михайленко стверджує, що наглядова діяльність прокурора завжди має оцінний характер, тому має бути те, що аналізується, оцінюється, на що поширюється, де здійснюється (об'єкт нагляду), і те, що визначає суть цієї оцінки, її критерії, виходячи з нормативних актів, з виконанням, застосуванням яких і здійснює прокурор свій нагляд (предмет нагляду) [8, с. 58].

Підтримує таку думку і В.А. Стрёмовський, який зазначає, що здійснюючи функцію обвинувачення, прокурор втрачає повноваження органу вищого нагляду за законністю і стає слідчим, діяльність якого сама потребує нагляду за законністю. А тому керівництво слідством не може й не повинно бути в руках прокурора, оскільки це виходить за межі поняття вищого нагляду за законністю [12, с. 53-54].

Така думка заслуговує на увагу, оскільки посадова особа, яка здійснює кримінальне переслідування, не може сама здійснювати нагляд за своєю діяльністю. Такий нагляд буде упередженим та необ'єктивним. Саме через це кримінальне переслідування і нагляд у кримінальному судочинстві повинні здійснюватися різними посадовими особами.

На проблему поєднання у діяльності прокурора функції нагляду та фу-

нкції кримінального переслідування звертає увагу О.Ю. Татаров, зазначаючи, що передбачення у ст. 36 КПК України повноважень прокурора, які узагальнено отримали назву «процесуального керівництва слідством» та передбачені ч. 2 ст. 36 КПК України, за сутністю є не чим іншим, як одним із засобів здійснення кримінального переслідування. Але при цьому не враховано, що Конституція України не покладає на органи прокуратури здійснення функції кримінального переслідування на етапі досудового слідства. Вказане свідчить про те, що вимоги КПК України щодо функції та повноважень прокурора на досудовому слідстві не узгоджуються з положеннями Конституції України [13, с. 291].

Подібну думку висловлює Ю.А. Гришин, який вказує, що з аналізу закріплених у ст. 36 КПК України повноважень прокурора випливає, що їх зміст суперечить гносеологічним і психологічним правилам оціночної діяльності слідчого. Більше того, реалізація прокурором права здійснювати різні процесуальні дії під час розслідування ставить його у процесуальний статус слідчого, тобто піднаглядного, а не суб'єкта, що здійснює нагляд [3, с. 103].

Зважаючи на висловлену критику щодо неможливості поєднання у діяльності прокурора функцій нагляду та кримінального переслідування, прибічники такої позиції пропонують внести доповнення до Конституції України. Так, І.В. Єна вважає за необхідне закріпити у ст. 121 Конституції України в якості основної функції прокуратури функцію кримінального переслідування осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, яка має здійснюватись у формах, визначених Законом України «Про прокуратуру», та у суворій відповідності до вимог кримінального процесуального закону [6, с. 10].

З проведеного аналізу можливо зробити висновок, що в науковій літературі існують різні позиції щодо функції прокуратури на стадії досудового розслідування. Вчені не прийшли до єдиної думки з цього питання.

Враховуючи вимоги Конституції України та Закону України «Про прокуратуру», а також ст. 36 КПК України, можна дійти висновку, що прокуратура на стадії досудового розслідування повинна здійснювати функцію нагляду. Прокурорський нагляд у кримінальному судочинстві спрямований на досягнення завдань кримінального судочинства. Втім, їх досягнення неможливе без здійснення кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Враховуючи зазначене, підкреслимо, що діяльність прокуратури на стадії досудового розслідування повинна мати свій прояв у здійсненні нагляду, який полягає у перевірці законності та обґрунтованості процесуальних рішень, якими спрямовується досудове розслідування до прийняття кінцевого рішення на стадії досудового розслідування (складання обвинувального акта, закриття кримінального провадження та ін.).

Процесуальними рішеннями, які, на наш погляд, повинні підлягати прокурорському нагляду, є: 1) рішення про початок досудового розслідування; 2) рішення про початок кримінального переслідування особи (повідомлення про підозру, затримання особи); 3) рішення про об'єднання або виділення матеріалів з матеріалів кримінального провадження; 4) рішення про

зупинення досудового розслідування; 5) рішення про закінчення досудового розслідування.

Перелічені рішення можуть бути прийняті слідчим лише за умови наявності сукупності доказів, з яких можливо встановити підставу та умови застосування одного із зазначених процесуальних рішень. Законність та обґрунтованість ухвалення таких рішень в обов'язковому порядку повинні підлягати перевірці прокурором під час здійснення нагляду. У свою чергу, це надає прокурору можливість ознайомитися із ходом досудового розслідування, а значить, визначитись у подальшому про можливість порушення та підтримання державного обвинувачення у суді.

Врегулювання функції, яку здійснює прокуратура на стадії досудового розслідування, можна здійснити шляхом розподілу повноважень між прокурором та керівником органу досудового розслідування. Відповідно до вимог Конституції України під час досудового розслідування прокурор повинен здійснювати нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. У свою чергу, функцію процесуального керівництва та здійснення кримінального переслідування можна віднести до обов'язків керівника органу досудового розслідування. У такому разі нагляд прокуратури під час досудового розслідування міг би виявлятися у перевірці прийнятих органами досудового розслідування процесуальних рішень, які надсилаються прокурору для ознайомлення. Ознайомлюючись з документами, в яких викладені процесуальні рішення, прокурор перевіряє законність та обґрунтованість їх прийняття з урахуванням наявності встановлених під час досудового розслідування фактичних даних. У разі сумнівів щодо законності прийняття процесуального рішення прокурор вправі ознайомитися з кримінальним провадженням, а саме з фактичними даними, які слугували підставою прийняття того чи іншого рішення. У разі виявлення недоліків під час досудового розслідування прокурор у межах виконання функції нагляду вправі вказати на допущені порушення закону та вимагати їх усунення.

До повноваження керівника органу досудового розслідування можна було б віднести такі обов'язки, як керівництво ходом розслідування у кримінальних провадженнях наданням вказівок щодо проведення процесуальних дій та прийняття відповідних процесуальних рішень.

Заслуговує на увагу і питання про доцільність здійснення прокуратурою нагляду за процесуальним порядком подання органом досудового розслідування клопотання до суду для вирішення питання про застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження. Розглядаючи це питання, слід звернути увагу на те, що окрім функції нагляду на стадії досудового розслідування здійснюється ще й судовий контроль. Як зазначається в науковій літературі, судовий контроль є одним із процесуальних засобів, який забезпечує реалізацію судового захисту у сфері кримінального судочинства. У правовій державі судовий контроль розглядається як невід'ємний елемент рівноваги політико-правового механізму, оскільки він закріплює оп-

тимальний баланс розподілу повноважень між гілками державної влади [7, с. 151]. А.Р. Туманянц, характеризуючи контрольну функцію у кримінальному судочинстві, зазначає, що йдеться про самостійну функцію суду, змістом якої є захист конституційних прав громадян шляхом контролю та перевірки застосування заходів примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав [15, с. 19-20]. Дослідник вважає, що ця контрольна функція суду характеризується такими ознаками: 1) у перебігу здійснення цієї діяльності не вирішується питання про винність або невинність особи; 2) основним предметом цієї діяльності є перевірка правомірності застосування до осіб заходів процесуального примусу, які обмежують конституційний принцип недоторканності осіб; 3) суд не здійснює перевірку рішень органів досудового розслідування, пов'язаних із закінченням провадження у цілому на досудових стадіях процесу [15, с. 20]. Таким чином, судовий контроль на стадії досудового розслідування полягає у наданні судом дозволу на обмеження конституційних прав людини шляхом винесення ухвали за результатами розгляду клопотання, наданого органом досудового розслідування. У такому разі виникає питання: чи потрібен нагляд прокуратури за клопотанням органу досудового розслідування, яке, по суті, є лише «проханням» до суду про застосування того чи іншого кримінально-процесуального примусу? Адже ні слідчі підрозділи, ні органи прокуратури не вправі вживати заходів кримінально-процесуального примусу без дозволу суду. Враховуючи це, стає не зовсім зрозумілою необхідність погодження із прокурором клопотання про застосування заходів кримінально-процесуального примусу. Адже питання про їх застосування вирішує виключно суд. Винесене органом досудового розслідування клопотання до суду про обрання особі кримінально-процесуальних заходів примусу жодним чином не обмежує права і свободи особи та не надає їй процесуального статусу. Саме з таких причин вважаємо, що погодження з прокурором клопотання про застосування заходів кримінально-процесуального примусу є нераціональним.

Висновок. Враховуючи викладене, було б доцільно передбачити в КПК України процесуальний порядок винесення слідчим клопотання про застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження без обов'язкового його погодження з прокурором, але передбачити обов'язок слідчого інформувати прокурора про направлення до суду такого клопотання. У разі винесення такого клопотання слідчий надсилає прокурору копію цього клопотання та повідомляє про час його розгляду в суді. У разі незгоди прокурора із застосуванням кримінально-процесуального примусу, про яке зазначається у клопотанні слідчого, прокурор свої доводи може викласти слідчому судді, який буде приймати рішення.

Подальші наукові розвідки стосуватимуться системного аналізу прав і обов'язків прокурора на стадії досудового розслідування, а також особливостей його взаємодії зі слідчими підрозділами.

Бібліографічні посилання

1. Білокінь Р.М. Прокуратура України в контексті реформування кримінальної юстиції / Р. М. Білокінь // Актуальні проблеми зміцнення державності і національної єдності України : матеріали наук.-практич. конф. – К., 2010. – С. 12–14.
2. Вицин С.Е. Концепция уголовно-процессуального законодательства РФ / С.Е. Вицин, Л.М. Карнозова и др. // Государство и право. – 1992. – № 8. С. 51–54.
3. Гришин Ю.А. Про статус прокурора на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України що реформується / Ю.А. Гришин // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ, 2012. – С. 98–107.
4. Давиденко Л.М. Прокурор як суб'єкт кримінального переслідування / Л.М. Давиденко // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 179–187.
5. Давиденко Л. Кримінальне переслідування як форма прокурорської діяльності у сфері протидії злочинності / Л. Давиденко, В. Куц // Вісник Академії прокуратури України. – 2007. – № 1. – С. 83–91.
6. Єна І.В. Кримінальна процесуальна компетенція прокурора у досудовому провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.В. Єна. – К., 2014. – 20 с.
7. Куцин М.М. Функції суду як органу судової влади у кримінальних справах / М.М. Куцин // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 148–154.
8. Михайленко О.Р. Прокуратура України : підручник / О.Р. Михайленко ; ред. В.С. Ковальський. – К. : Юріноком Інтер, 2005. – 344 с.
9. Новиков С.Г. Прокуратура в системе советского государственного аппарата / С.Г. Новиков, М.Ю. Рагинский // Правоведение. – 1974. – № 3. – С. 45–48.
10. Савицкий В.М. Стержневая функция прокуратуры – осуществляют уголовное преследование / В.М. Савицкий // Российская юстиция. – 1994. – № 10. – С. 25–28.
11. Слінько С.В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності / С.В. Слінько. – Х. : НУВС, 2003. – 148 с.
12. Стрёмовский В.А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе / В.А. Стрёмовский. – Ростов/н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1966. – 96 с.
13. Татаров О.Ю. Прокурорський нагляд на досудовому провадженні / О.Ю. Татаров // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 288–293.
14. Тертишник В. Функції та гарантії незалежності прокурора у правовій державі / В. Тертишник, О. Тертишник // Вісник прокуратури. – 2010. – № 6. – С. 47–53.
15. Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства / А.Р. Туманянц. – Х. : Право, 2000. – 116 с.
16. Тюрін Г. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням: шляхи вдосконалення / Г. Тюрін // Вісник прокуратури. – 2013. – № 11. – С. 14–19.

Обушенко А.Н. Отдельные аспекты развития функции прокуратуры на стадии досудебного расследования. Исследуются теоретические и законодательные положения в отношении отдельных аспектов развития деятельности прокуратуры на стадии досудебного расследования. На основании проведенного исследования обосновываются предложения по определению функции, которую обязана выполнять прокуратура на стадии досудебного расследования

Ключевые слова: прокуратура, прокурор, надзор прокуратуры, функция прокуратуры, досудебное расследование.

Obushenko O. M. Some aspects of development prosecution on the stage of pretrial investigation. The article deals with the procedural status of prosecution under preliminary investigation. This procedural status is reflected in the right to carry out prosecution during the preliminary investigation of a particular function, which must comply with the Constitution of Ukraine and other laws of Ukraine. In the article analyzes the function of prosecution under preliminary investigation to meet the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1960 and the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012.

Under CPC of Ukraine of 1960 Prosecutor was entitled to supervise criminal proceedings. The prosecutor was required in all stages of criminal proceedings promptly take legal measures to eliminate any violations of the law. The current Code of Ukraine prosecutor law were narrowed. It's not obliged to supervise the legality at all stages of criminal proceedings.

In accordance with the applicable Code of Ukraine, under preliminary investigation the prosecutor supervising the observance of laws during the pre-trial investigation in the form of manuals of pre-trial investigation procedure. Supervise at all stages of the criminal justice system does not rely on the prosecutor.

There is the analysis of the scientists' views on the prosecutor under preliminary investigation. The views of scientists on the prosecutor under preliminary investigation are different. Some scientists think that the prosecutor under preliminary investigation provides the prosecution as to his competence further includes executing state accusation. According to other scientists prosecutor under preliminary investigation has the right to perform a function of supervision. There is also the view and the possibility of combining the prosecutor supervisory functions and prosecution.

Keywords: prosecution, the prosecutor, overseeing the prosecution, procedural guidance, function of prosecutors, pre-trial investigation.

Надійшла до редакції 30.10.2014

Березняк В. С.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13+341.44

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ «ЕКСТРАДИЦІЯ» У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У результаті аналізу норм правових актів, а також з урахуванням різних точок зору вітчизняних і закордонних вчених визначаються основні ознаки екстрадиції. Розглянуто сучасні погляди щодо поняття екстрадиції у науці кримінально-процесуального праві. Надається авторське поняття «екстрадиція».

Ключові слова: екстрадиція, засуджений, обвинувачений, передача.

Постановка проблеми. Положення нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [1] (далі – КПК) зумовили значні зміни організаційного та правового характеру у сфері кримінальної юстиції.

Зокрема, вперше за роки незалежності держави на законодавчому рівні

було закріплено інститут екстрадиції у кримінально-процесуальному праві, що сприяло підвищенню ефективності міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Поряд із позитивними змінами нові норми кримінального процесуального законодавства містять певні недоліки, які залишають низку невирішених питань як у науці кримінально-процесуального праві, так і у практичному застосуванні.

Найбільша проблема щодо наукового дослідження екстрадиції виникає при визначенні поняття «екстрадиція», зміст якого істотно впливає на саму процедуру екстрадиції. Ця проблема пов'язана з низкою важливих наукових та практичних завдань кримінально-процесуального та міжнародного права у боротьбі зі злочинністю на сучасному етапі міжнародного розвитку нашої держави. Визначення поняття «екстрадиція» є одним із найголовніших етапів дослідження такої форми правової взаємодії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченням та дослідженням поняття «екстрадиція» займалося багато вітчизняних та зарубіжних учених-юристів, серед яких: О.І. Виноградова, Т.С. Гавриш, С.Я. Лихова, А.Г. Маланюк, К.С. Родіонов, Н.А. Сафаров М.П. Свистуленко, В.М. Тертишник, Ю.М. Ткачевский та ін.

Вони зробили вагомий внесок у розробку зазначеного питання, однак різносторонність їх поглядів, а іноді й діаметральна протилежність, підштовхує нас до узагальнення і теоретичного осмислення їхніх думок й висвітлення науково обґрунтованого та збалансованого відносно наукових протиріч розуміння досліджуваної проблематики.

Метою статті є спроба автором надати власне поняття «екстрадиція».

Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких завдань: у результаті формально-юридичного аналізу норм чинного КПК України та інших правових актів висвітлити основні недоліки і прогалини стосовно визначення поняття «екстрадиція»; проаналізувати й узагальнити думки науковців стосовно розглядуваної проблематики; надати власне визначення поняття «екстрадиція».

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що у сучасних умовах розвитку правової науки неможливо повністю вивчити зазначений аспект без дефініції самого поняття, розгляду основних елементів його структури.

У цьому контексті важливим є питання нормативного закріплення поняття «екстрадиція». Так, у ч. 1 ст. 541 КПК надається роз'яснення термінів, що вживаються у Розділі IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» КПК. Зокрема, у п. 2 ч. 1 ст. 541 КПК визначено, що «видача особи (екстрадиція) – це видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку» [1].

Важко погодитись із тим, що визначення терміна «екстрадиція», вносить повну ясність у розв'язання досліджуваної проблематики. Більше того, на нашу думку, закріплені положення викликають ряд додаткових питань, які для

вірною розуміння поняття «екстрадиція» відіграють першочергове значення.

По-перше, слід зауважити, що поняття «екстрадиція», виходячи з п. 2 ч. 1 ст. 541 КПК, визначається як однорідне і тотожне поняттю «видача особи». Крім того, у цьому пункті зазначається, що екстрадиція, окрім іншого, включає фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави. Таким чином, правозастосовники, надаючи суб'єктивне трактування п. 2 ч. 1 ст. 541 КПК, можуть дійти до висновку, що терміни «екстрадиція», «видача особи», «передача особи» є тотожними.

По-друге, звернемо увагу, що у п. 2 ч. 1 ст. 541 КПК термін «видача особи (екстрадиція)» визначається як видача особи, що у буквальному розумінні, по суті, означає дублювання, а у лексичному значенні є тавтологію. Крім того, визначення терміна «видача особи» через словосполучення «видача особи», на наш погляд, не може мати належного змістовного розуміння.

Враховуючи викладене, вважаємо, що визначення терміна «екстрадиція» повинно надаватися з урахуванням сучасних наукових поглядів.

Необхідно зауважити, що ще у XIX ст. загальноприйнятим було таке поняття екстрадиції: видача (extradition) – це державний акт, в силу якого особа, обвинувачена або вже засуджена за злочин, вчинений нею за межами тієї держави, на території якої вона в даний момент проживає, передається уряду держави, компетентної судити її та покарати [2, с. 121].

Сучасні зарубіжні вчені, зокрема Ю.М. Ткачевський та Н.А. Сафаров, надають таке визначення: «екстрадиція – здійснювана у відносинах між державами процедура переведення правопорушника під компетентну юрисдикцію з метою кримінального переслідування або виконання призначеного судом покарання» [3, с. 40].

Серед українських фахівців у галузі кримінально-процесуального права часто аналізуються дефініції екстрадиції, сформульовані А.Г. Маланюком та О.І. Виноградовою.

Зокрема, А.Г. Маланюк зазначає: «видача осіб – діяльність компетентних органів, що базується на загально визначених принципах міжнародного права, нормах міжнародних договорів і внутрішньодержавного законодавства, в ході якої держава у випадку, якщо вона потерпіла від злочину чи він був вчинений на її території або ж її громадянином, запитує і отримує обвинуваченого, підсудного чи засудженого з держави, на території якої він перебуває, з метою притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку, або ж розглядає заявлене клопотання іноземної держави і передає запитувану особу» [4, с. 13].

На думку О.І. Виноградової, під видачею (екстрадицією) слід розуміти процес, який ґрунтується на міжнародних договорах, загально визначених принципах міжнародного права, нормах внутрішнього законодавства і пов'язаний з наданням державами правової допомоги, що полягає у передачі підозрюваного, обвинуваченого або засудженого державою, на території якої він перебуває, державі, на території якої він вчинив злочин або громадянином якої він є, або державі, що потерпіла від злочину, для притягнення його

до кримінальної відповідальності або виконання винесеного вироку суду [5, с. 14; 6, с. 15].

У галузі кримінального права дослідженням цього питання займалася М.П. Свистуленко, яка сформулювала таку дефініцію: «екстрадиція як заснована на міжнародних договорах, загальноновизначених принципах права та нормах внутрішньодержавного права форма міжнародно-правової допомоги у кримінальних справах, що надається державою, на території якої перебуває запитувана (обвинувачена чи засуджена) особа (запитуваною державою), державі, на території якої, громадянином якої або проти прав та свобод громадян якої чи її власних інтересів особа вчинила порушення кримінально-правової заборони (запитуючій державі), і полягає у видачі обвинуваченого з метою сприяння забезпеченню належних умов для здійснення правосуддя у тій категорії справ, які належать до компетенції останньої (держави), або засудженого для приведення до виконання такого, що набрав законної сили, обвинувального вироку національного суду запитуючої держави» [7, с. 10].

У сучасній юридичній енциклопедичній науковій літературі поширеними є такі визначення екстрадиції:

1) екстрадиція – «це передача злочинця державою, на території якої він перебуває, іншій державі з метою притягнення його до кримінальної відповідальності чи для приведення до виконання винесеного іноземним судом вироку відносно цієї особи» [8, с. 500];

2) екстрадиція – «це передача злочинців державою, на території якої вони перебувають, іншій державі (на її вимогу) для притягнення їх до кримінальної відповідальності або для приведення у виконання обвинувального судового вироку, який набрав чинності» [9, с. 377];

3) «Екстрадиція – видача однією державою іншій (зарубіжній) державі свого громадянина чи іноземця»; «видача злочинця – передача злочинця державою, на території якої він перебуває, іншій державі за вимогою останньої для притягнення злочинця до кримінальної відповідальності чи для приведення до виконання вироку, що набрав законної сили» [10, с. 106, 774].

Отже, поряд з терміном «екстрадиція» в багатьох юридичних працях використовуються терміни «передача злочинця» або «видача злочинця».

Під «видачею злочинця» розуміється передача державі особи, яка вчинила злочин, для притягнення її до кримінальної відповідальності чи для виконання винесеного стосовно неї вироку суду відповідно до міжнародного та національного законодавства [8, с. 81].

Між тим використання термінів «передача злочинця» або «видача злочинця» суперечить принципам міжнародного та кримінально-процесуального права, де існує принцип «презумпції невинуватості», на що звертають увагу багато вчених. Наприклад, Т.С. Гавриш наголошує на неприпустимості використання терміна «видача злочинців» як такого, що суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості [11, с. 14].

Тому найбільш вдалою можна вважати дефініцію, викладену в руслі ідеї верховенства права та інших сучасних конституційних принципів правосуддя

В. М. Тертишником та О. І. Тертишником: «екстрадиція (франц. extradition) – передача підозрюваних, обвинувачених чи підсудних осіб державою, на території якої вони перебувають, іншій державі (на її вимогу) для притягнення їх до кримінальної відповідальності та покарання» [12, с. 793-810; 13, с. 39].

В окремих сучасних юридичних працях в термінології цих понять зазначаються також деякі умови (підстави) невидачі особи: смертна кара, громадянство, строки давності, наявність у запитуючої держави діяння, що визнається злочинним і за яке вимагають екстрадицію злочинця, наявність між державами спільної угоди про екстрадицію та ін.

У міжнародному праві екстрадиція – це передача злочинців однією державою іншій, до громадянства якої вони належать чи на території якої вчинили злочин [14, с. 431]. При цьому необхідно зазначити, що екстрадиція злочинців є не обов'язком держави, а правом.

К. Родіонов визначає екстрадицію, як «міжнародно-правовий інститут, форму або вид міжнародно-правової допомоги у кримінальних справах, що є процедурою передачі однією державою іншій державі (на прохання останньої) на підставі пов'язуючого їх міжнародного договору особи, переслідуваної органами кримінальної юстиції запрошуючої держави для здійснення правосуддя або для виконання судового вироку за вчинене цією особою діяння, що визнається кримінально караним також і в запрошуючій державі, і карається і в тій і в іншій державі позбавленням волі не нижче обумовленого договором строку» [15, с. 115].

Слід звернути увагу на те, що Конституційний Суд України в своєму висновку у справі про Римський Статут від 11.07.2001 р. визначив, що «терміни «передача» і «видача» в загальноживаному розумінні часто розглядаються як синоніми, але в міжнародно-правових документах та спеціальній літературі в них вкладається різний зміст, що робить їх юридичну природу неідентичною [16, с. 109].

У міжнародно-правових документах та спеціальній літературі зазначається, що доставка особи до іншої рівно суверенної держави принципово відрізняється від доставки особи до Міжнародного кримінального суду (далі - МКС), створеного відповідно до міжнародного права за участю та згодою заінтересованих держав. Якщо перше за міжнародно-правовою термінологією позначається терміном «видача», або «екстрадиція», то друге – терміном «передача». З урахуванням міжнародно-правової практики розроблено Римський Статут Міжнародного кримінального суду. Відповідно до ст. 102 Статуту «передача» означає доставка особи до МКС, а «видача» – доставка особи однією державою в іншу державу згідно з положенням міжнародного договору, конвенції чи національного законодавства.

Проте серед юристів різних країн виникають питання з приводу термінів, які вживаються у ст. 102 Римського Статуту. Спочатку розробники Статуту використовували термін «екстрадиція» і термін «видача». У подальшому протягом остаточного складання Статуту терміни «видача», «передача» і «екстрадиція» застосовувалися як можливий словник з метою позначення

процедури видачі обвинуваченого до МКС.

Все це свідчить про суперечливість поглядів щодо проблеми забезпечення обвинувачення особи перед судом. Дійсно, якщо звернутися до ст. 102 Статуту, можливо помітити певні суперечності.

По-перше, екстрадиція має на меті передачу особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, або передачу особи, яка засуджена за вчинення злочину, однією державою іншій державі, а не міжнародній організації.

По-друге, для екстрадиції необхідна наявність відповідного спеціального договору, в якому вказано підстави можливої невидачі особи, які прийняті міжнародним співтовариством, а так само заходи контролю за екстрадицією з боку держави, яка видає злочинця. Сама по собі передача особи державою до суду, відповідно до чинного Статуту, виключає всі можливі підстави невидачі осіб (наприклад, невидача своїх громадян), які передбачені в міжнародних договорах.

По-третє, зазначена процедура виключає юрисдикцію національного законодавства стосовно екстрадиції злочинця, тобто положення спеціальних норм законів з питань екстрадиції. Як наслідок, юрисдикція національного судового переслідування неможлива. У цьому випадку процедура екстрадиції і її здійснення залежить від рішення МКС. Позиція з цього питання також неоднозначна. Наприклад, при розгляді цього Статуту критичним ставлення юристів було з приводу використання в ньому терміна «передача». Це пояснювалося, зокрема, тим, що системи національного судового переслідування і міжнародної видачі повинні у всіх випадках переважати над системою МКС [17, с. 4].

Деякі держави вдосконалюють національне законодавство процедурами екстрадиції та взаємодії з міжнародними судами. Так, наприклад, норми канадського Закону про екстрадицію 1877 р. не враховують екстрадицію згідно із сучасними багатосторонніми договорами, і при цьому вони не дозволяють екстрадицію осіб Міжнародному кримінальному суду, або трибуналу, або державі, з якою відсутній договір. На сьогодні законодавці Канади стверджують, що новий Закон про екстрадицію дозволить екстрадицію осіб державам і міжнародним кримінальним судам та трибуналам, а також дозволить Канаді забезпечувати взаємну юридичну допомогу такому суду або трибуналам [18, с. 1].

Проте в багатьох країнах існують свої міркування з приводу визначення поняття «екстрадиція», роз'яснення суті, яка в цьому понятті міститься. Наприклад, нідерландські законодавці розділили поняття «екстрадиція» і «видача». В новому проекті нідерландського закону про екстрадицію передачу особи в держави – члени Європейського Союзу більше не називатимуть екстрадицією (*uitlevering*), а називатимуть видачею (*overlevering*). Тобто нідерландський законодавець більш чітко розділив несхожі одну на одну дві системи: екстрадиція і видача. За значенням, закладеним у ці два поняття голландським законодавцем, видача особи застосовуватиметься, якщо вимога про екстрадицію направлена від держави – члена Європейського Союзу. У

всіх інших випадках, тобто з іншими країнами, застосовуватиметься екстрадиція. Під видачею нідерландський законодавець передбачив більш спрощену процедуру передачі особи, а також застосування існуючого в державах – членах Європейського Союзу європейського ордеру на арешт [19, с. 2].

Вищенаведені поняття, на нашу думку, не в повному обсязі розкривають зміст процесу передачі злочинців. Перш за все слід визначити, що саме процес передачі злочинців – це міжнародно-правові відносини двох чи більше держав. Має бути вироблене загальне міжнародне визначення поняття процесу передачі злочинців, яким є екстрадиція. Це поняття якнайоптимальніше охоплюватиме все коло правовідносин, що передбачають передачу злочинця однією державою іншій.

Одним із важливіших моментів розкриття поняття екстрадиції є смислове роз'яснення двох таких термінів, як «видача» і «передача». У деяких випадках правознавці тією чи іншою мірою застосовують ці терміни, не розрізняючи дійсного їх смислового значення. Якщо ми звернемося до тлумачного словника великоруської мови Даля, то побачимо, що в ньому слово «видача» означає «видавати, видати, віддавати. Видати полонених, злочинця, обернути куди вимагають» [20, с. 286]. Водночас «передача» роз'яснюється як «передавати, передати, що, кому, подавати з рук в руки» [20, с. 46].

За словником російської мови С.І. Ожегова слова «видача» і «передача» тлумачаться так: «передача, передати когось, чогось. Віддати, вручити, повідомити когось», «видача, видати, щось. Дати, надати щось» [21, с. 115, 500].

У іншому тлумачному словнику слова «видача» і «передача» розуміються таким чином: «видача, видавати, видати. Передавати когось силою, проти його волі, переслідувачеві, ворогові», «передача, передавати, давати, вручати кому-небудь. Віддавати, подавати, вручати кому-небудь те, що тримають у руках чи беруть у руки. Віддавати, подавати, вручати когось, чогось, комусь для іншого. Віддавати щось своє, від себе і таке інше в чиєсь відання, володіння...» [22, с. 92, 772].

Виходячи з наведених смислових роз'яснень слів «видача» й «передача», зазначимо, що саме слово «передача» включає в себе значення певного процесу, порядку передачі когось або чогось з рук в руки, а під словом «видача» розуміється невизначена дія без будь-якого процесу та порядку. Як зазначалося раніше, саме слово «передача» розкриває зміст поняття «екстрадиція», тому що екстрадиція перш за все є визначений процес та порядок передачі злочинця однією державою іншій на певних правових умовах. Як зазначає російський вчений К. Родіонов, термін «екстрадиція» є більш вдалим, ніж термін «видача», яке припускає екстрадицію злочинців. Згідно з принципом презумпції невинуватості видачі підлягають не злочинці, а особи, які обвинувачені у вчиненні злочину, та особи, які засуджені за вчинення злочину [15, с. 124].

Перш ніж сформулювати визначення поняття «екстрадиція», необхідно навести деякі її найбільш суттєві ознаки, що виходять зі змісту конвенцій, договорів та Розділу IX КПК, а саме:

- 1) вчинення суспільно небезпечного караного діяння;
- 2) перебування особи, яка вчинила злочин, за межами території вчинення злочину;
- 3) наявність вимоги держави щодо передачі особи, яка вчинила злочин, та юрисдикції (запит, клопотання, вимога);
- 4) наявність договору (конвенції) між державами, які вступили в екстрадиційні відносини;
- 5) наявність умов правомірної передачі особи, яка вчинила злочин, однією державою іншій;
- 6) перехід держав до добровільних міжнародно-правових відносин (участь в екстрадиційних відносинах двох або кількох держав);
- 7) наявність чіткої процедури щодо екстрадиції особи, яка вчинила злочин;
- 8) наявність мети: притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності, виконання вироку суду чи для відбування покарання.

Отже, у визначенні необхідно акцентувати увагу на тому, що правовідносини екстрадиційного характеру відбуваються між двома або кількома державами, які виступають між собою суб'єктами цих правовідносин і метою дій яких є притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та її покарання. Ці правовідносини держав зводяться саме до передачі особи, тобто перехід юрисдикції тієї чи іншої держави на особу, яка передається за наявності підстав (вчинення особою суспільно небезпечного кримінального діяння) та вимог (перебування особи поза юрисдикцією запитуючої держави), наявності правових умов та спільної угоди.

З урахуванням викладено можна зробити такі **висновки**:

- 1) визначення терміна «екстрадиція», надане у КПК, сприяє неоднозначному розумінню його поняття як у правозастосовній діяльності, так і серед науковців;
- 2) на нашу думку, більш повним і змістовним визначенням екстрадиції є: «екстрадиція» – це правовий державний акт, в силу якого особа, яка вчинила злочин, з урахуванням правових підстав і умов передається державою, на території якої вона перебуває, іншій державі на вимогу останньої з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності чи ухвали вироку суду або для відбування покарання за вироком суду, який набрав законної сили, якщо це передбачено чинними міжнародними угодами та здійснюється відповідно до національного законодавства».

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Лихова С. Актуальні питання вдосконалення інституту екстрадиції / С. Лихова, М. Свистуленко // Право України. – 2001. – № 1. – С. 120–124.
3. Ткачевский Ю. М. Национальное законодательство об экстрадиции (сравнительный анализ) / Ю. М. Ткачевский, Н. А. Сафаров // Вестн. Московского ун-та. – Сер. 11 : Право. – 2003. – № 5. – С. 40–59.

4. *Маланюк А. Г.* Провадження у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / А. Г. Маланюк. – К., 2004. – 20 с.
5. *Виноградова О. І.* Видача (екстрадиція осіб, які вчинили злочин / О. І. Виноградова // Адвокат. – 1999. – № 1. – С. 13–14.
6. *Виноградова О. І.* Міжнародне співробітництво України у галузі боротьби зі злочинністю (кримінально-процесуальний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. І. Виноградова. – Х., 2000. – 22 с.
7. *Свищуленко М. П.* Екстрадиція в правовій системі України: основні кримінально-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. П. Свищуленко. – К., 2005. – 17 с.
8. *Тихомирова Л. В.* Юридическая энциклопедия / Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. ; под ред. М. Ю. Тихомирова. – М., 1997. – 526 с.
9. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с.
10. *Большой юридический словарь* / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М. : ИНФРА – М, 1999. – 790 с.
11. *Гавриш Т. С.* Проблеми допустимості доказів, отриманих в ході міжнародної правової допомоги в кримінальних справах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Т. С. Гавриш. – Х., 2004. – 20 с.
12. *Тертишник В. М.* Кримінально-процесуальне право України : підруч. / Тертишник В. М. – 5-те вид., доп. і перероб. – К. : А.С.К., 2007. – 848 с.
13. *Тертишник В.* Проблеми міжнародного співробітництва у сфері правосуддя : екстрадиція та конфіскація / В. Тертишник, О. Тертишник // Юридична Україна. – 2003. – № 6. – С. 34–39.
14. *Большая Советская Энциклопедия* : в 51 т. / ред. кол. : Б. А. Введенский (гл. ред.) и др. – 2-е изд. – М., 1950 – 1958. – Т. 9. – 1951. – 810 с.
15. *Родионов К. С.* Загадка экстрадиции / К. С. Родионов // Право и государство : теория и право. – 2005. – № 5. – С. 115–124.
16. *Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 28. – С. 104–113.*
17. *Sunil Kumar Gupta.* Sanctum for the war criminal : extradition law and international criminal court, 2000. – P. 1–5.
18. *Extradition reform. Canada. Department of Justice* 7. – P. 1–3.
19. *Protecting individual rights in the Netherlands. Justice conference* 5/6 July 2003, London. – P. 1–6.
20. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Даль В. И. – 7-е изд. – М. : Рус. яз., 1978 – 1980. – Т. 3. – 1980. – 555 с.
21. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка : 57 000 слов / Ожегов С. И. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 915 с.
22. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

Березняк В. С. **Современные взгляды на понятие «экстрадиция» в науке уголовно-процесуального права.** В результате анализа норм правовых актов, а также с учетом разных точек зрения отечественных и иностранных ученых определяются основные при-

знаки екстрадиції. Розглянуті сучасні погляди на поняття «екстрадиція» в науці уголовно-процесуального права. Дается авторське поняття «екстрадиція».

Ключевые слова: екстрадиція, обвиняемый, осужденный, передача.

Berezyak V. S. Modern views on the concept of "extradition" in the science of criminal procedural law. The article deals with modern views on the concept of extradition in the science of criminal procedural law.

It is noted that an important aspect of the definition of "extradition" in criminal procedural law is a question of its legal definition in the Criminal Procedural Code of Ukraine.

The author has paid attention to the diversity of approaches to understanding the concept of "extradition". In addition, depending on the context, a meaningful understanding of the concept of "extradition" in the Criminal Procedural Code takes different values, leading to ambiguous understanding.

As a result of the study the author has made following conclusions:

1) the definition of "extradition", given in the Criminal Procedural Code leads to ambiguous understanding both in law enforcement activity and among scientists;

2) a full and meaningful definition of extradition is as follows: an "extradition" is a legal state act whereby a person who has committed a crime, subject to legal grounds and conditions passed by the state in which he/she is located, at the request of another state with the last the purpose of bringing a person to criminal responsibility or decision or verdict of sentence upon conviction, which came into force, if provided effective international agreements and carried out in accordance with national law.

Keywords: extradition, accused, convicted, handing over.

Надійшла до редакції 23.12.2014

Литвинов В. В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.135

РОЗВИТОК ПІДСТАВ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЗА ЯКИХ ОСОБА МАЄ ПРАВО НА РЕАБІЛІТАЦІЮ

Досліджено теоретичні та законодавчі положення щодо розвитку підстав і процесуального порядку закриття кримінального провадження за реабілітаційних підстав. Надано пропозиції щодо можливості вдосконалення підстав та процесуального порядку закриття кримінального провадження за реабілітаційних підстав.

Ключові слова: підстави закриття кримінального провадження, процесуальний порядок закриття кримінального провадження, реабілітаційні підстави закриття кримінального провадження.

Постановка проблеми. Рішення про закриття кримінального провадження за реабілітаційних підстав відоме кримінальному судочинству України не одне десятиліття. Відтак, заслуговують на увагу дослідження як підстав, так і процесуального порядку прийняття цього рішення у різні часи на території України.

Назву класифікації «реабілітаційні підстави» закриття кримінального

провадження сформульовано з урахуванням терміна «реабілітація», який означає виправдання, поновлення доброго імені, репутації, скасування знеславлення несправедливо заплямованої або безпідставно звинуваченої людини [3, с. 1018].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загально визнаною є думка, що реабілітаційні підстави закриття кримінального провадження зазначено у пп. 1-4 ч. 1 ст. 284 КПК України. Кожна реабілітаційна підстава, як зазначає М.С. Строгович, усуває притягнення особи як обвинуваченого і встановлює невинуватість особи, раніше притягнутої до кримінальної відповідальності, або ж означає, що всупереч раніше припущеному сам злочин не був вчинений, або ж вчинене не є злочином [17, с. 169].

М.Є. Шумило зазначає, що реабілітаційними підставами закриття кримінального провадження є кримінально-процесуальна кваліфікація результатів доказування, яка свідчить про відсутність кримінально-правових та помилок (фіктивність) кримінально-процесуальних відносин, що надає право на реабілітацію, котра відбувається у відповідному процесуальному порядку [24, с. 294].

Прийняття рішення про закриття кримінального провадження за реабілітаційною підставою означає, що органами слідства встановлено, що особа не вчиняла злочину, але таке рішення ще не є реабілітацією особи. Адже, як зазначає М.Є. Шумило, прийняття реабілітаційного рішення дає лише формально-юридичні підстави для початку процесу реабілітації [24, с. 57]. Подібну думку висловлює й О.В. Капліна [7, с. 8].

Мета статті полягає у здійсненні аналізу розвитку законодавства, теоретичних уявлень щодо закриття кримінального провадження за підстав, які надають право особі на реабілітацію. Аналіз буде проведено у п'яти історичних періодах: 1) з 1864 по 1917 рр. (від ухвалення Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС) до Жовтневої соціалістичної революції); 2) 1917-1922 рр. (з початку Жовтневої соціалістичної революції до прийняття КПК УРСР 1922 р.); 3) 1922-1927 рр. (з дня дії КПК УРСР 1922 р. до прийняття КПК УРСР 1927 р.); 4) 1927-1960 рр. (з дня дії КПК УРСР 1927 р. до прийняття КПК УРСР 1960 р.); 5) з 1960 р. і дотепер.

Виклад основного матеріалу.

1. Перший період (1864-1917 рр.). Прийняття рішення про закриття кримінального провадження за часів дії СКС зумовлювали такі випадки, коли судочинство внаслідок наявності певних обставин не могло продовжуватися у звичайному порядку. Про такі випадки К.Д. Анциферов зазначав, що під час кримінального переслідування можуть виникнути такі перешкоди, котрі самі по собі настільки сильні та значущі, а питання, яких вони торкаються, настільки важливі, що кримінальне переслідування неминуче має поступитися їм місцем [1, с. 145].

Відповідно до ст. 16 СКС, підставами закриття кримінального провадження (на той час – закриття кримінального переслідування) були: 1) смерть обвинуваченого; 2) вичерпання давності; 3) примирення обвинуваченого із

потерпілим в зазначених законом випадках; 4) височайший указ або загальний милостивий маніфест, що дарує прощення [18]. У статтях СКС не передбачалися підстави, які з погляду сьогодення можливо було б класифікувати як реабілітаційні. З аналізу вищезазначених підстав можливо стверджувати, що вони могли застосовуватися лише у разі встановлення факту вчинення особою злочину

Компетенцією прийняти рішення про закриття кримінального провадження за нормами СКС був наділений лише суд [21, с. 398]. Кримінальне провадження направлялося судовим слідчим до прокурора. Прокурор, у свою чергу, за наявності підстав складав висновок про його закриття, після чого надавав матеріали провадження окружному суду (ст. 523 СКС) [18].

2. Другий період (1917-1922 рр.). Революція 1917 р. стала причиною здійснення кримінального судочинства з урахуванням революційної ідеології. Після перемоги Жовтневої революції в 1917 р. кримінальне судочинство на Україні здійснювалося за нормами СКС. Згідно з декретом Ради Народних Комісарів РРФСР “Про Суд” від 24 листопада 1917 р. радянським судам дозволялося керуватися дореволюційним законодавством у тій його частині, що не суперечила «революційній правосвідомості». А тому рішення про закриття кримінального провадження приймалися за нормами СКС [13, с. 50].

Згодом положенням “Про Народний Суд РРФСР” від 30 листопада 1918 р. було заборонено застосування будь-якого дореволюційного закону [14, с. 889]. Надалі підстави та порядок закриття кримінального провадження було врегульовано Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали 1919 р., яким у кримінальному судочинстві передбачалися підстави закриття кримінального провадження, які можливо класифікувати як реабілітаційні. Це підстави закриття кримінального провадження, що застосовувалися у разі встановлення «відсутності складу злочину» або «за недостатністю доказів».

Процесуальний порядок прийняття цього рішення був таким: трибунал колегіально (ст. 15), а народний суддя одноособово (ст. 44) мали право закрити провадження за відсутністю складу злочину, за наявністю законних підстав некараності або за недостатністю доказів [6, с. 104-110]. Подібний процесуальний порядок передбачався й Інструкцією для народних слідчих 1919 р., зокрема параграфом 173 [6, с. 104-110].

3. Третій період (1922-1927 рр.). Вперше підстави та процесуальний порядок закриття кримінального провадження (на той час – кримінальної справи) було кодифіковано у статтях Кримінально-процесуального кодексу Української РСР 1922 р. [19]. Підстави закриття кримінального провадження регламентувалися у ст. 4, 206 цього Кодексу. Як реабілітаційні можливо виділити такі:

– п. 5 ч. 1 ст. 4 – «за відсутності у діях, які приписуються обвинуваченому, складу злочину», застосування якої означало, що вчинено діяння, яке не містить складу злочину;

– п. 2 ч. 1 ст. 206 – «у разі недостатності зібраних у справі доказів для

віддання до суду особи, раніше притягненої у справі як обвинуваченого», застосування якої означало, що юридично не доведено вчинення злочину конкретною особою, а отже, відповідно до принципу презумпції невинуватості, особа злочин не вчиняла.

Слід зазначити, що рішення про закриття кримінального провадження у той час пов'язувалося з поняттям «кримінальне переслідування». У ст. 4 КПК УРСР 1922 р. зазначалося: «кримінальне переслідування не може бути порушене, а порушене не може продовжуватися і підлягає закриттю у будь-якій стадії процесу». Поняття кримінального переслідування на той час визначалося як сукупність процесуальних дій, спрямованих на те, щоб викрити в скоєнні злочину особу, яка притягується до кримінальної відповідальності, та забезпечити застосування до неї покарання, на яке вона заслуговує [16, с. 99]. Поняття «кримінальне переслідування» застосовувалося й у формулюванні ст. 4-1 КПК УРСР 1922 р., якою Кодекс був доповнений постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16 лютого 1926 року. Зазначена стаття визначала, що «прокурор і суд мають право відмовляти в порушенні кримінального переслідування або закрити справу в тих випадках, коли дія особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, хоч і має в собі ознаки злочину, передбаченого Кримінальним кодексом УРСР, але не може визнаватись суспільно небезпечною через її вкрай малу важливість і значимість викликаних нею наслідків, або коли порушення кримінального переслідування чи подальше провадження справи далі явно недоцільне, або через зміну умов дія явно втратила суспільну небезпеку» [11, с. 130].

Аналізуючи зазначену статтю, її можливо умовно поділити на три частини, кожна з яких фактично утворює окрему підставу закриття кримінального провадження: 1) дія особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, хоч і має в собі ознаки злочину, передбаченого КК УРСР, але не може визнаватись суспільно небезпечною через її вкрай малу важливість і значимість викликаних нею наслідків; 2) порушення кримінального переслідування чи подальше провадження справи далі явно недоцільне; 3) через зміну умов дія явно втратила суспільну небезпеку.

Введенням до КПК зазначеної статті законодавець у 1926 р. намагався запровадити альтернативні способи закінчення досудового розслідування. Досліджуючи розглядувану статтю, М.С. Строгович зазначав, що у ній, окрім інших, передбачено й підставу, за якої особу повинно бути реабілітовано [16, с. 343]. У ст. 4-1 КПК УРСР 1922 р. передбачалася підстава закриття кримінального провадження – у випадку коли «дія особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, хоч і має в собі ознаки злочину, передбаченого Кримінальним кодексом УРСР, але не може визнаватись суспільно небезпечною через її вкрай малу важливість і значимість викликаних нею наслідків». З формулювання цієї підстави можливо зрозуміти, що вона повинна застосовуватися у тих випадках, коли де-юре вчинено діяння, яке містить у собі усі ознаки складу злочину, проте де-факто зазначеним діянням не спричинено значної шкоди будь-чийм інтересам.

Таким чином, ст. 4-1 КПК УРСР 1922 р. передбачала не відоме сучасному кримінальному процесу України поняття «недоцільності (доцільності) кримінального переслідування», що можливо розуміти як відсутність суспільної користі у його здійсненні, враховуючи мізерність заподіяної діянням шкоди, що юридично підпадає під ознаки певної статті Особливої частини Кримінального кодексу.

На думку науковців того часу, зазначену підставу необхідно було застосовувати за підставою закриття кримінального провадження «відсутність складу злочину» (у чинному КПК – це п. 2 ч. 1 ст. 284). Так, М.С. Строгович зазначав, що злочин є суспільно небезпечне діяння. Суспільна небезпека є суттєвою та необхідною ознакою злочину: якщо відсутня суспільна небезпека, немає і злочину. Тому якщо діяння, яке раніше було злочинним, згодом перестало бути суспільно небезпечним, воно перестало бути і злочином, незважаючи на те, що закон, який передбачає цей злочин, не був скасований, і втрата діянням суспільної небезпеки відбулася в силу зміни соціально-політичної обстановки, яка не дозволяє в даний момент скоєне обвинуваченим діянням розцінювати як суспільно небезпечне [16, с. 343].

Зважаючи на такі думки, зазначену норму було вилучено з КПК і перенесено до КК, де викладено у правилі: «Не є злочинною дія, яка хоч формально і підпадає під ознаки якої-небудь статті Особливої частини КК УРСР, але у зв'язку з малозначністю і відсутністю шкідливих наслідків вона позбавлена характеру суспільно небезпечної». Слід вказати, що зазначене правило передбачається і чинним КК України¹. Факт перенесення зазначеної норми до КК і передбачення її як підстави, за якої усувається злочинність діяння, зважаючи на те, що воно є малозначним, виключило у КПК УРСР 1922 р. правило «недоцільності (доцільності) кримінального переслідування».

Критикуючи таку новелу закону, М.О. Чельцов-Бебутов у той же час зазначав: з точки зору Кримінального кодексу як списку злочинів, кожна крадіжка, кожне шахрайство тощо повинні визнаватися такими, що порушують умови правопорядку. Вважати їх незлочинними не можна. І юридична можливість покарання їх виконавців повинна бути збереженою. У принципі, всі правопорушення можуть підлягати покаранню. Але оскільки кримінальна політика потребує застосування покарання тільки в тих випадках, коли воно є необхідним, то тут і виникає питання про доцільність кримінального переслідування – питання процесуального порядку, котре знаходило своє вирішення в ст. 4-1 КПК УРСР 1922 р. [22, с. 80]. Підставу закриття кримінального провадження у зв'язку з недоцільністю кримінального переслідування не було повернуто до кримінально-процесуального законодавства України.

Відповідно до ст. 207 КПК УРСР 1922 р. кримінальне провадження (на той час – кримінальна справа) закривалося ухвалою суду, якому воно було

¹ Відповідно до ч. 2 ст. 11 чинного КК України «не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі».

підсудним. До суду провадження направлялося разом з постановою слідчого з повідомленням про це прокурора. Суд після розгляду такої справи мав право прийняти одне з трьох рішень: 1) постановити ухвалу про закриття кримінальної справи; 2) повернути справу слідчому для здійснення досудового розслідування з вказівками, чим та в якому напрямі повинно бути доповнено слідство; 3) спрямувати справу у порядку віддання до суду з додержанням вимог глави XX¹ КПК УРСР 1922 р. Останнє рішення суду варте уваги, оскільки його прийняття суперечило сучасному принципу змагальності, оскільки суд, приймаючи таке рішення, фактично брав на себе виконання функції обвинувачення².

4. Четвертий період (1927-1960 рр.). Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 р. містив у собі всі реабілітаційні підстави закриття кримінального провадження (на той час – кримінальної справи), які були передбачені у КПК УРСР 1922 р., у зв'язку з цим повертатися до них не будемо, а розглянемо норми, які на той час були новелою у кримінальному судочинстві. Так, КПК УРСР 1927 р. був доповнений ще однією підставою закриття кримінального провадження – а саме п. «е» ч. 1 ст. 4, згідно з яким провадження закривалося у разі, «якщо особа, яка притягується до відповідальності, не досягла 14-річного віку» [20].

Недосягнення особою віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, згідно з положеннями матеріального права означає відсутність суб'єкта злочину. Враховуючи це, зазначену підставу можливо було б класифікувати як реабілітаційну. У той же час назва цієї підстави закриття кримінального провадження ставила під сумнів її належність до реабілітаційних підстав, оскільки була сформульована з обвинувальним нахилом. Зважаючи на це, у науці виникали певні дискусії щодо належності цієї підстави до реабілітаційних. Ці дискусії розглянемо під час аналізу норм КПК УРСР 1960 р.

Рішення про закриття кримінального провадження (на той час – кримінальної справи) на стадії досудового розслідування міг прийняти лише прокурор. Відповідно до ст. 198 КПК УРСР 1927 р. у разі встановлення підстав для закриття кримінального провадження слідчий складав про це мотивований висновок, в якому зазначав, на підставі якої статті закону провадження закрито. Висновок разом із матеріалами провадження направлявся до прокуратури. Прокурор, погодившись з висновком, закривав провадження своєю постановою.

5. П'ятий період (з 1960 р. і дотепер). Оскільки КПК України 2012 р. було прийнято після КПК УРСР 1960 р., який діяв на території України більше

¹ Вказана глава регламентувала порядок дій суду щодо закриття кримінальної справи та віддання до суду.

² Варто уваги те, що КПК УРСР 1922 р. у деяких процесуальних діях покладав на суд здійснювати функцію обвинувачення, зокрема передбачав право суду спрямовувати кримінальну справу у порядку віддання до суду, а згідно з ч. 2 ст. 244 КПК УРСР 1922 р. навіть доручати одному із суддів складати обвинувальний висновок, що є недопустимим з точки зору принципу змагальності.

50 років, буде доречним проаналізувати норми цих двох кодексів одночасно. У КПК УРСР 1960 р. (далі – КПК 1960 р.) реабілітаційні підстави закриття кримінального провадження передбачалися у різних статтях. Однією з них є п. 2 ч. 1 ст. 213, відповідно до якої кримінальне провадження закривалося «у разі недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину». З аналізу цієї статті видно, що вказана підстава бере свої витoki ще з часів Жовтневої революції, назву її з часом було удосконалено, але процесуальне значення не змінилося. У чинному КПК України аналог зазначеної підстави також існує – у п. 3 ч. 1 ст. 284, відповідно до якого кримінальне провадження закривається, якщо «не встановлено достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпано можливості їх отримати».

Слід зазначити, що вказана підстава є реабілітаційною, але вже сама її назва містить у собі обвинувальний ухил, який проявляється у тому, що для закриття кримінального провадження органи досудового розслідування повинні бути переконані у тому, що злочин вчинено саме певною особою, але довести цього вони не змогли. Таке формулювання не може вказувати на повну невинуватість особи. Адже, як зазначає В.В. Шимановський, реабілітаційна підстава закриття кримінального провадження повинна повністю виключати будь-які вагання в невинуватості особи, а будь-які обмеження її прав та законних інтересів неприпустимі [23, с. 85].

З метою усунення зазначеної колізії вчені не одне десятиліття розробляють різні пропозиції щодо вдосконалення цієї підстави. Так, Я.О. Мотовіловкер вважає, що зазначену підставу необхідно було б сформулювати як «за необґрунтованістю висновку про скоєння злочину підсудним» [10, с. 93]. Висловлювалися міркування про необхідність виключення цієї підстави з КПК внаслідок її рівнозначності доведеності неучасті у вчиненні злочину. Так, С.М. Стахівський, досліджуючи це питання, зазначав, що одне з правил, які характеризують юридичний зміст принципу презумпції невинуватості, гласить: недоведена винуватість особи означає її повну невинуватість. У зв'язку з цим вчений пропонував виключити розглядувану підставу з КПК [15, с. 13]. Така думка заслуговує на увагу, адже, не встановивши достатніх доказів для доведення вини особи, слідчі органи не можуть стверджувати, що ця винуватість взагалі могла бути доведеною. Окрім цього, відповідно до засади презумпції невинуватості, всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи.

Окрім зазначеної, КПК України 1960 р. містив у собі й інші реабілітаційні підстави, такі як передбачені п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України, за якими кримінальне провадження закривалося: за відсутністю події злочину (п. 1) та за відсутністю в діянні складу злочину (п. 2). У чинному КПК України також передбачено подібні підстави (ч. 1 ст. 284). Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається, якщо «встановлено відсутність події кримінального правопорушення»; або якщо відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК «встановлено відсутність у діянні складу кримінального правопорушення». Чинний КПК України для застосування зазначених підстав чіт-

ко вимагає встановити фактичні дані, які вказують або на відсутність події кримінального правопорушення, або на відсутність в діянні складу кримінального правопорушення. В іншому сутність цих підстав (за винятком формулювання «кримінальне правопорушення») нічим не відрізняється від подібних підстав, передбачених у КПК України 1960 р. Це означає, що і наукові дискусії, пов'язані з проблемою чіткого розмежування у застосуванні зазначених підстав закриття кримінального провадження, залишилися не розв'язаними.

У науковців немає єдиного погляду щодо застосування такої підстави закриття кримінального провадження, як «встановлена відсутність події кримінального правопорушення». Існує думка, що відсутність події злочину¹ передбачає відсутність самого факту (події взагалі), для розслідування якого здійснюється провадження. Це такий випадок, коли дія, яка вважалася злочинною, насправді була викликана стихійним лихом чи іншими чинниками, що не залежать від волі особи. Зокрема, П.М. Давидов та Д.Я. Мирський стверджують, що відсутність події злочину означає, що подія, у зв'язку з якою проводилося розслідування, відсутня взагалі [4, с. 12].

За іншою думкою, відсутність події злочину – це відсутність самого факту суспільно небезпечного діяння. Так, Н.А. Якубович вважає, що відсутність події злочину свідчить, що злочинне діяння, яке є предметом розслідування, у дійсності не мало місця [26, с. 101]. Схожої думки дотримується Л.М. Карнеєва, наголошуючи, що правильно вказувати не на відсутність події злочину, а на відсутність події (дії), що підлягає розслідуванню [8, с. 17]. Надалі вона цій підставі надала таке визначення: відсутність події (чи дії), припущення про наявність якої слугувало б підставою початку розслідування [9, с. 54].

На думку А.Я. Дубинського, розглядувана підстава застосовується в таких конкретних випадках: а) якщо встановлено, що не було самого факту (події), для розслідування якого розпочато провадження; б) якщо встановлено, що сама подія мала місце, але вона не може бути визнана злочином, бо не є результатом будь-якої дії; в) коли встановлено, що подія мала місце, але не є злочином, тому що є результатом дій самого потерпілого [5, с. 11-12].

Як вважає М.Є. Шумило, встановлення відсутності події злочину означає, що останнього взагалі не було, відповідно, не існувало кримінально-правових відносин. Вчений вважає, що було б доцільно удосконалити зміст п. 1 ст. 6 КПК і сформулювати його в такій редакції: «...1) за відсутністю діяння, забороненого кримінальним законом, за ознаками якого порушувалася кримінальна справа» [24, с. 48].

З викладеного видно, що підставу закриття кримінального провадження, передбачену п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України, одні вчені розуміють як відсут-

¹ Кримінальне правопорушення містить у собі поняття «злочин» та «кримінальний проступок». На жаль, сьогодні законодавчо не визначено поняття «кримінальний проступок», а тому у цій статті ми будемо вести мову про злочин, поняття якого законодавчо закріплене.

ність події взагалі, а інші вказують на відсутність події, яка містить у собі злочин.

В юридичній літературі існує думка про тотожність понять «відсутність події злочину» і «відсутність складу злочину», адже суспільно небезпечне діяння не може існувати без одного з чотирьох елементів складу злочину. А тому відсутність події злочину означає відсутність складу злочину [25, с. 70]. Намагаючись удосконалити зазначені підстави закриття кримінального провадження, дослідники висловлювали думки про необхідність їх об'єднання в одну підставу. Так, А.Я. Дубинський пропонував замінити п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р. однією підставою, передбачивши неможливість провадження у справі в разі, якщо не було вчинено злочин [5, с. 70]. Такої ж думки дотримується й С.М. Благодир [2, с. 8], який вважає, що цю підставу необхідно викласти так: «не було вчинено злочину». Вважаємо, що такі думки заслуговують на увагу, оскільки об'єднання п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК в одну підставу сприяло б однаковому розумінню застосування цих підстав, що позитивно вплинуло б на законність їх застосування під час прийняття рішення про закриття кримінального провадження.

У пункті 5 ст. 6 КПК України 1960 р. передбачалася окрема підстава закриття кримінального провадження стосовно неповнолітніх осіб, яка до 1993 р. формулювалася у такій редакції: кримінальне провадження могло бути закрито «стосовно особи, яка не досягла до моменту вчинення суспільно небезпечного діяння віку, по досягненню якого, відповідно до закону, можлива кримінальна відповідальність».

Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР» від 23 грудня 1993 р. [12, с. 48] пункт 5 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р. було сформульовано у такій редакції: «щодо особи, яка не досягла на час вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку».

Недосягнення особою віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, а тим більше недосягнення 11-річного віку, згідно з положеннями матеріального права, означає відсутність суб'єкта злочину. Тому науковцями висловлювалися міркування про віднесення зазначеної підстави закриття кримінального провадження до реабілітаційних [2, с. 35-36]. Із зазначеними думками можливо було погодитися, адже суспільно небезпечне діяння, вчинене особою у віці до 11 років, означає відсутність суб'єкта злочину, а отже і складу злочину, що передбачено у п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р. Незважаючи на це, було передбачено окрему підставу закриття провадження стосовно неповнолітніх, а саме п. 5 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р.

Для прийняття рішення про закриття кримінального провадження стосовно неповнолітнього, який не досяг 11-річного віку, необхідно було достовірно встановити діяння, ознаки складу злочину (суб'єкт – де-факто) та причетність неповнолітнього до вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння. Зазначене вказує, що таку підставу не можна було відносити до кла-

сифікації реабілітаційних. А наявність постанови, винесеної за передбаченою у п. 5 ч. 1 ст. 6 КПК України 1960 р. підставою, ставило неповнолітнього в специфічний, відмінний від інших неповнолітніх, правовий стан, оскільки стосовно неповнолітнього проводилася певна виховна робота. Чинний КПК України усунув ці протиріччя й у разі вчинення суспільно небезпечного діяння дитиною, яка не досягла 11-річного віку, кримінальне провадження закривається за підставою, передбаченою п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

Новелою КПК України 2012 року є сформульована у п. 4 ч. 1 ст. 284 підстава закриття кримінального провадження, відповідно до якої кримінальне провадження закривається, «якщо набрав чинності закон, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою». Зазначена норма застосовується у випадку, коли певне діяння, яке у Кримінальному кодексі визнавалося як злочинне, буде визнано законом суспільно безпечним, а значить незлочинним, тобто декриміналізованим. Якщо вчинене діяння є суспільно безпечним, то можливо говорити про те, що у діях особи, яка вчинила таке діяння, відсутній склад злочину. У такому разі виникає питання про процесуальну користь окремої реабілітаційної підстави у КПК України, яка передбачає закриття провадження у разі декриміналізації діяння. Адже декриміналізоване діяння по суті означає вчинення особою звичайного діяння, за яке не передбачається юридична відповідальність. Окрім цього, відповідно до ст. 58 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

З огляду на ст. 58 Конституції України, у разі декриміналізації діяння органи досудового розслідування зобов'язані прийняти процесуальне рішення, яке якомога точніше вказує на те, що відповідальність особи за вчинене нею діяння скасована, тобто взагалі не існує. У такому випадку виникає юридична конкуренція між підставами закриття кримінального провадження, передбаченими п. 2 ч. 1 ст. 284 та п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України. Адже застосування п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК вказує, що особою вчинено діяння, яке не є злочинним, що по суті є вірним. Якщо ж рішення про закриття провадження прийнято за п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК, це означає, що за вчинене особою діяння раніше передбачалася кримінальна відповідальність, пізніше скасована законом, який набрав чинності. Враховуючи це, застосування п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК не повною мірою відповідатиме вимогам ст. 58 Конституції України, оскільки особа, стосовно якої прийнято таке процесуальне рішення, буде у нерівному правовому становищі з особою, стосовно якої провадження закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

На жаль, обсяг наукової статті не надає можливості викласти всі аспекти розвитку реабілітаційних підстав закриття кримінального провадження, а тому у цій статті викладені основні моменти їх розвитку. Подальші наукові розвідки стосуватимуться дослідження процесуального порядку застосування реабілітаційних підстав закриття кримінального провадження.

Бібліографічні посилання

1. *Анциферов К. Д.* Уголовно-процессуальное право / К. Д. Анциферов. – М., 1882. – 245 с.
2. *Благодир С. М.* Закриття кримінальної справи в досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Благодир Сергій Миколайович ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1998. – 198 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. *Давыдов П. М.* Прекращение уголовных дел в советском уголовном процессе / П. М. Давыдов, Д. Я. Мирский. – М. : Госюриздат, 1963. – 100 с.
5. *Дубинский А. Я.* Основания к прекращению уголовного дела в стадии предварительного расследования : учеб. пособие / А. Я. Дубинский. – К. : КВШ МВД СССР, 1973. – 124 с.
6. История законодательства СРСР и РСФСР по криминальному процессу и организации суда и прокуратуры / под ред. чл. АН СССР С. А. Голунского. – М. : Госюриздат, 1955. – 635 с.
7. *Капліна О. В.* Проблеми реабілітації у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Капліна ; Національна юрид. академія України ім. Я. Мудрого. – Харків, 1998. – 17 с.
8. *Карнеева Л. М.* Об уточнении обстоятельств, входящих в предмет доказывания по уголовному делу / Л. М. Карнеева // Сов. юстиция. – 1968. – № 24. – С. 16-17.
9. *Карнеева Л. М.* Прекращение уголовного дела за отсутствием состава и события преступления / Л. М. Карнеева // Соц. законность. – 1970. – № 5. – С. 53-54.
10. *Мотовиловкер Я. О.* Основания прекращения уголовного дела по реабилитирующим лицу мотивам / Я. О. Мотовиловкер // Сов. гос-во и право. – 1972. – № 9. – С. 87-94.
11. *Письменный Д. П.* Розвиток кримінально-процесуального законодавства України про звільнення від кримінальної відповідальності / Д. П. Письменный // Науковий вісник ДЮО МВС України. – 2000. – № 1. – С. 129.
12. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального Кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3727-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 11. – С. 48.
13. Собрание узаконений РСФСР 1917 г. – № 4. – 50 с.
14. Собрание узаконений РСФСР 1918 г. – № 85. – 889 с.
15. *Стахівський С. М.* Кримінально-процесуальні засоби доказування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. М. Стахівський. – К. : Націон. академія внутр. справ України, 2005. – 30 с.
16. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 703 с.
17. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса : в 2-х т. / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 515 с.
18. Уставъ уголовного судопроизводства : систематическій комментарий. Вип. III. – М. : Типографія А.И. Мамонтова, 1914. – 944 с.
19. Уголовно-процессуальный кодекс УССР // Сборник узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 41. – С. 671-725.
20. Уголовно-процессуальный кодекс УССР : офиц. издание редакции 1927 г. – Х. : Юридическое изд-во Наркомюста УССР, 1927. – 222 с.
21. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 608 с.
22. *Чельцов-Бебутов М. А.* Целесообразность и законность в Уголовном кодексе / М. А. Чельцов-Бебутов // Проблемы преступности : сборник. – М. : Изд-во НКВД РСФСР,

1928. – Вып. 3. – С. 69-84.

23. Шимановский В. В. Недоказанность участия лица в совершении преступления как процессуальное основание для прекращения уголовного дела / В. В. Шимановский // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1986. – № 1. – С. 84-88.

24. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія / М. Є. Шумило. – Харків : Арсіс, 2001. – 320 с.

25. Юрасов А. Б. Основания прекращения уголовного дела в действующем российском законодательстве – анализ, перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук / Юрасов Антон Борисович. – М., 2005. – 187 с.

26. Якубович Н. А. Окончание предварительного следствия / Н. А. Якубович. – М. : Гос. изд-во юридической литературы, 1962. – 145 с.

Литвинов В.В. Развитие оснований и процессуального порядка прекращения уголовного производства, которые дают право лицу на реабилитацию. Исследуются теоретические и законодательные положения, касающиеся развития оснований и процессуального порядка прекращения уголовного производства по реабилитирующим основаниям. На основании проведенного исследования внесены предложения о возможности дальнейшего усовершенствования реабилитирующих оснований прекращения уголовного производства.

Ключевые слова: основания прекращения уголовного производства, процессуальный порядок прекращения уголовного производства, реабилитирующие основания прекращения уголовного производства.

Litvinov V. V. Development of grounds and procedural order closing of criminal proceedings in which a person is entitled to rehabilitation. In the article are considered stages of development of grounds of the closing of criminal proceedings, which gives the right to rehabilitate the person in question was carried out by the prosecution.

We also consider the use of procedural order of rehabilitation grounds of closing of criminal proceedings.

The analysis conducted in five historical periods: 1) from 1864 to 1917 (since adoption of the Statute of criminal justice in 1864 before the October Revolution); 2) from 1917 to 1922 (since the October Revolution to the adoption of CPC of USSR in 1922); 3) from 1922 to 1927 (since adoption of CPC of USSR in 1922 to the adoption of CPC of USSR in 1927); 4) from 1927 to 1960 (since adoption of CPC of USSR in 1927 to the adoption of CPC of USSR in 1960); 5) from 1960 to the present.

During system analysis has been considered the development and improvement of rehabilitation grounds of closing of criminal proceedings and uses of this grounds in various stages of its development. Also have been considered the views of scientists who studied the rehabilitation grounds for closing of criminal proceedings in different stages of their development. Based on the research conclusions that some grounds for closing of criminal proceedings come into collision with the principles of criminal procedure. In this regard, expressed proposals to eliminate collision that arose. Namely, the presumption of innocence inconsistencies grounds for closing of proceedings as provided para. 3 part. 1, art. 284 CPC of Ukraine, namely when will not set sufficient evidence to prove the guilt of a person in court and exhausted possibilities to get their.

Besides expressed feasibility to union some rehabilitation grounds for closing of criminal proceedings in a single ground for closing of criminal proceedings.

Keywords: grounds for closing of criminal proceedings, procedural order of closing of criminal proceedings, rehabilitative grounds for closing of criminal proceedings.

Надійшла до редакції 24.12.2014

Перепелиця М. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1(477): 65.012.8

ОПЕРАТИВНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проаналізовано історію виникнення та розвитку інституту оперативного обслуговування. Досліджено окремі визначення цього терміна та запропоновано таке з них, що найбільш повно відображає його зміст. Обґрунтовано практичну застосовність оперативного обслуговування у сучасних умовах. Підкреслено пріоритетність застосування теорії оперативного обслуговування у практичній діяльності підрозділів боротьби з економічною злочинністю. Розглянуто окремі принципи організації оперативного обслуговування, підсистеми, які входять до його складу. Запропоновано шляхи удосконалення цього інституту оперативно-розшукової діяльності в Україні.

Ключові слова: оперативне обслуговування, аналіз змісту, оперативно-розшукова діяльність, шляхи удосконалення.

Постановка проблеми. Діяльність оперативно-розшукових підрозділів у сучасних умовах має достатньо широкий характер та не обмежується лише здійсненням оперативно-розшукових заходів щодо конкретних осіб. З метою своєчасного виявлення та попередження злочинів здійснюється оперативне перекриття окремих об'єктів з урахуванням криміногенної ситуації та оперативної обстановки. Дефініція, яка характеризує таку діяльність, свого часу одержала влучну назву «оперативне обслуговування».

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивченню проблем оперативного обслуговування присвячено праці К. В. Антонова, О. М. Бандурки, Б. Є. Богданова, А. Г. Лекаря, В. А. Лукашова, В. Л. Ортинського, М. А. Погорецького, В. Д. Пчолкіна, Г. К. Синілова, Є. В. Токарева та багатьох інших дослідників.

Стаття має на меті дослідити сучасне місце оперативного обслуговування в теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності та його перспективи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «оперативне обслуговування» увійшло до правового вжитку правоохоронних органів 29 листопада 1919 року із виданням Головним управлінням міліції циркуляру № 8388 щодо створення промислової міліції [1, с. 174]. У радянський період термін «оперативне обслуговування» найбільш часто асоціювався з діяльністю служби по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією, що деякою мірою стала послідовницею промислової міліції.

Вплив діяльності цієї служби на економічну безпеку радянського суспільства був подвійним: водночас і позитивним – тією мірою, якою вона боролася з розкрадачами і корупціонерами, і негативним – оскільки вона гальмувала розвиток підприємництва [2, с. 78].

В останнє десятиріччя свого існування апарати по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією у рамках здійснення оперативного обслуговування провели низку успішних операцій щодо боротьби з розкраданнями в галузях народного господарства. Як зауважує А. Ю. Ареф'єв, однією з таких операцій стала одночасна комплексна перевірка підприємств громадського харчування, результати якої дозволили розробити і здійснити низку організаційно-економічних заходів, спрямованих на поліпшення діяльності однієї з важливих галузей народного господарства. Подібні операції були проведені й у сільському господарстві, будівництві, торгівлі, на підприємствах кольорової металургії, автомобільній промисловості [3, с. 77].

Пізніше термін «оперативне обслуговування» набув широкого вжитку у пенітенціарній службі, підрозділах карного розшуку, БНОН тощо та нині активно використовується у відомчій нормативно-правовій базі. Вказане підтверджує ефективність цього інституту, який не втратив свого значення й у сьогоденних реаліях.

У сучасній науці оперативно-розшукової діяльності існують діаметрально протилежні думки щодо як змісту, так і взагалі права застосування терміна «оперативне обслуговування». Наприклад, професор Ю. С. Блінов вважає, що цей термін є некоректним щодо діяльності як суб'єкта, так і об'єкта. На користь свого твердження він наводить приклад проституції і місць надання інтимних послуг, які, безумовно, перебувають під увагою оперативних працівників, але при цьому ними не обслуговуються. У цьому сенсі, на його думку, правильніше використовувати термін «контроль і нагляд», під яким він розуміє систематичне спостереження за точним виконанням посадовими особами і громадянами законів та інших нормативних актів в цілях виявлення, попередження і розкриття злочинів [4, с. 109]. Проте, на нашу думку, у цьому твердженні закладено певну підміну понять, адже термін «оперативне обслуговування» від початку застосовувався для позначення обслуговування галузей (економіки), територій, але аж ніяк не злочинного промислу.

Ще один приклад подібного характеру – окремі автори намагаються довести недоцільність використання терміна «оперативне обслуговування» по лінії протидії корупції, натомість застосовуючи термін «оперативно-розшуковий моніторинг» [5]. При цьому вони забувають, що термін «оперативне обслуговування» застосовується для обслуговування не злочинних схем та інтересів, а об'єктів від протиправних посягань.

У свою чергу, В. П. Чупандін розглядає оперативне обслуговування території, лінії чи об'єкта як систему взаємопов'язаних організаційно-тактичних, нормативно-правових заходів, що визначають відносини оперативних служб і підрозділів різного рівня та призначення, забезпечують у комплексі оптимальну розстановку оперативно-розшукових сил та засобів, їх ефективне використання для вирішення завдань кримінального провадження і оперативно-розшукової діяльності зокрема. Об'єктом системи оперативного обслуговування є: територія регіону та зон, що на ній дислокуються, ділянки залізниці, криміногенні об'єкти та кримінальні контингенти (по лінії карного розшуку);

об'єкти та галузі господарства (по лінії ДСБЕЗ); сектори, загони, бригади, зміни, житлові та виробничі зони перебування засуджених тощо [6, с. 198].

Окремі російські науковці під оперативним обслуговуванням розуміють комплекс гласних і негласних заходів, що проводяться для своєчасного одержання відомостей про осіб і факти, що мають оперативне значення для попередження і розкриття злочинів [7, с. 72]. Проте дане визначення, на нашу думку, не відображає повною мірою сутність оперативного обслуговування. Адже не виділено його конкретних особливостей, а наведене визначення є надто загальним та цілком застосовним практично для будь-якого поняття, що характеризує оперативно-розшукову діяльність.

Коментуючи останні два визначення, необхідно зазначити, що оперативне обслуговування не може існувати без прив'язки до об'єкта, який обслуговується, причому об'єкт є загальною категорією, що може бути і територією, і галуззю, і зоною, і лінією тощо. Саме цю рису виділяє один із засновників теорії оперативного обслуговування Б. Є. Богданов, позначаючи цей термін як систему заходів спостереження, слідкування за об'єктами з метою своєчасного реагування на негативні зміни оперативної обстановки [8, с. 223]. Вважаємо, що це визначення найбільш повно характеризує зміст оперативного обслуговування та не потребує корегування в сучасних умовах.

Характерними рисами оперативного обслуговування, які визначають самостійність відповідного поняття, є:

– розгляд питань застосування оперативно-розшукових заходів виключно з урахуванням об'єктів оперативного обслуговування;

– переважання в змісті даного поняття організаційно-управлінських та інших забезпечувальних функцій підрозділів боротьби з економічною злочинністю, що створюють найбільш сприятливі умови можливостей у межах компетенції названих підрозділів [9, с. 125].

Дане твердження є цілком справедливим, враховуючи те, що саме у рамках діяльності підрозділів боротьби з економічною злочинністю переважно розроблялася теорія оперативного обслуговування. До того ж у роботі саме цих підрозділів найчастіше використовується даний термін. Оперативне обслуговування у функціонуванні інших оперативних підрозділів є похідним. Тому природним є застосовувати основний масив елементів оперативного обслуговування саме в роботі підрозділів боротьби з економічною злочинністю.

Як зазначає В. С. Кружилін, за змістом та джерелами одержання всю інформацію, використовувану з метою оперативного обслуговування, можна поділити на два класичних види: офіційну та оперативну. Перший вид інформації має характеризувати особливості господарчої діяльності підприємства, ступінь захищеності від крадіжок як самої кінцевої продукції, так і товарно-матеріальних цінностей, використовуваних під час її виробництва. Оперативна інформація про підготовлювані або вчинені злочини, факти зловживань на виробничих ділянках підприємства надходить у ході провадження різних оперативно-розшукових заходів [10, с. 243].

В умовах сучасності оперативне обслуговування у сфері економіки має

значно меншу кількість об'єктів, аніж раніше. Адже значна частина підприємств нині є приватними, а відтак їх керівники не надто охоче співпрацюють з оперативними підрозділами. Цей процес є природнім, і в ньому нема нічого поганого. Більш того зменшення об'єктів оперативного обслуговування суттєво вивільняє оперативно-розшукові сили і засоби, які так потрібні в умовах розгулу злочинності в сучасній Україні.

Наразі слід зосередитись на вдосконаленні інституту оперативного обслуговування, переглянути його основні концепції, наголосити на оперативній роботі в особливих умовах. З цією метою цілком може стати в нагоді досвід правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю часів НЕПу. Разом з тим потрібно враховувати специфіку оперативного обслуговування для різних суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Реформувати потрібно усі підсистеми оперативного обслуговування.

У цьому сенсі В. Д. Пчолкін зауважує, що система оперативного обслуговування включає в себе дві підсистеми: організаційно-управлінську та організаційно-тактичну. Перша складається з таких елементів: розподіл об'єктів за рівнями оперативного обслуговування; розстановка оперативного складу, організація взаємодії оперативних підрозділів з іншими підрозділами органів внутрішніх справ, а також державними і громадськими організаціями; організація інформаційного забезпечення оперативного обслуговування. Особливістю зазначених елементів є те, що в їх реалізації беруть участь головним чином керівники ОВС. Друга, організаційно-тактична, підсистема складається з елементів, передбачених функціональними обов'язками оперативних працівників, які забезпечують оперативне обслуговування конкретних об'єктів. У цій підсистемі умовно можна визначити три основних елементи: підбір, розстановку та використання джерел оперативної інформації; забезпечення збору, концентрації та аналізу даних, які характеризують виробничо-господарську діяльність об'єктів оперативного обслуговування та стан оперативної обстановки на них [11, с. 16].

У рамках реформування організаційно-управлінської підсистеми оперативного обслуговування слід зважати на те, що сьогодні спостерігається деяка відірваність керівництва ОВС від аналітичної обробки та прогнозування оперативної обстановки на обслуговуваних об'єктах. Цьому напряму потрібно приділити особливу увагу. Сучасні технології дозволяють суттєво автоматизувати процес аналізу та прийняття рішень. У переважній більшості розвинених країн світу впроваджено відповідні концепції аналітичної роботи, чого, на жаль, не спостерігається у вітчизняній системі оперативного обслуговування.

Одним із важливих напрямів підвищення ефективності оперативного обслуговування території і конкретних об'єктів є збір, накопичення й аналіз інформації про загальний стан морально-політичного і соціально-психологічного клімату на території обслуговування. Знання соціально-психологічних процесів і, головне, врахування їх як компонентів оперативної обстановки дозволяє виявити багато в чому нетрадиційні об'єкти, окремі зони, конкретні контингенти, що вимагають оперативного обслуговування, пе-

рекриття й висвітлення [12, с. 11].

У ході вдосконалення системи оперативного обслуговування потрібно також враховувати як існуючі загальні принципи його організації, так і нові напрацювання в цій сфері. Основними загально визнаними принципами оперативного обслуговування є об'єктово-галузевий та лінійно-об'єктовий. Деякі автори пропонують також оперативне обслуговування так званого технологічного ланцюжка для широко розосереджених виробництв з метою виявлення злочинів та осіб, які їх вчиняють, як на початковій стадії (заготовка), так й у процесі реалізації вже готової продукції [9, с. 125]. Ідея технологічного ланцюжка, на нашу думку, є досить перспективною, проте вимагає перегляду існуючої системи оперативного обслуговування із прив'язкою до конкретної території розташування оперативного підрозділу. Це стосується особливо галузей, де вчиняються високотехнологічні територіально розосереджені злочини.

Висновок. Зважаючи на складну криміногенну ситуацію в Україні, процес удосконалення інституту оперативного обслуговування має бути інтенсифіковано. До цього процесу потрібно долучити як вітчизняних оперативних працівників із великим досвідом оперативної роботи, так і молодих правоохоронців-практиків, які володіють знаннями про сучасні тенденції розвитку системи негласної роботи у провідних країнах світу.

Бібліографічні посилання

1. Бубнова Ю. Г. Создание и функционирование промышленной милиции на территории Владимирской губернии в период 1920-1921 гг. / Ю. Г. Бубнова // Вестник Владимирского юридического института. – 2007. – № 3. – С. 174-177.
2. Тишков С. В. История борьбы в СССР с хищениями социалистической собственности (к 70-летию ОБХСС/ДЭБ) / С. В. Тишков, Р. Р. Алабердеев, Ю. В. Латов // Историко-экономические исследования. – 2007. – Т. 8. – № 1. – С. 51-80.
3. Арефьев А. Ю. Истоки оперативно-розыскного предупреждения экономических преступлений / А. Ю. Арефьев // Юридическая наука и практика : вестник Нижегородской академии МВД России. – 2010. – № 1. – С. 73-78.
4. Блинов Ю. С. Формирование понятий в оперативно-розыскной деятельности / Ю. С. Блинов // Вестник Владимирского юридического института. – 2008. – № 3. – С. 107-110.
5. Позняк Н. В. К вопросу о применимости термина «оперативное обслуживание» или «оперативно-розыскной мониторинг» / Н. В. Позняк // Оперативник (сыщик). – 2011. – № 1 (26). – С. 29-31.
6. Чупандін В. П. Наукові підходи до дефініції «оперативне обслуговування території, лінії чи об'єкта» / В. П. Чупандін // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 195-199.
7. Аврутин Ю. Е. Оперативно-розыскная психология : учеб. пособие / Ю. Е. Аврутин, М. В. Пряхина, Н. Ю. Самарин, В. М. Статный. – М. : ЦОКР МВД России, 2010. – 192 с.
8. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Сенилова. – М. : ИНФРА-М, 2006.
9. Багнычев В. А. Некоторые проблемы оперативного обслуживания сферы незаконного оборота алкогольной продукции аппаратами БЭП / В. А. Багнычев, И. В. Мхитарян // Общество и право. – 2004. – № 4 (6). – С. 124-125.

10. Кружилин В. С. Оперативно-розыскное обеспечение борьбы с хищениями на металлургических предприятиях / В. С. Кружилин // Общество и право. – 2008. – № 2. – С. 241-243.

11. Пчолкін В. Д. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи розкриття злочинів у харчовій промисловості : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Д. Пчолкін; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2010. – 36 с.

12. Кудин В. А. Профайлинг в деятельности органов внутренних дел: от теории и методологии к практике / В. А. Кудин, В. М. Статный // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2013. – № 3. – С. 4-15.

Перепелица Н. Н. Оперативное обслуживание: современное состояние и перспективы развития. В статье проанализирована история возникновения и развития института оперативного обслуживания. Рассмотрены отдельные определения этого термина и предложено то из них, которое наиболее полно отображает его содержание. Обоснована практическая применимость оперативного обслуживания в современных условиях. Подчеркнута приоритетность применения теории оперативного обслуживания в практической деятельности подразделений борьбы с экономической преступностью. Рассмотрены отдельные принципы организации оперативного обслуживания, подсистемы, которые входят в его состав. Предложены пути усовершенствования этого института оперативно-розыскной деятельности в Украине.

Ключевые слова: *оперативное обслуживание, анализ содержания, оперативно-розыскная деятельность, пути усовершенствования.*

Perepelytsya M. M. Operational service: modern state and prospects of development. The article investigates contemporary place of operational services in the theory and practice of operational activities and its prospects. The author has analyzed the history of emergence and development of the institution of operational service and exposed the effectiveness of operational service on historical examples. He has analyzed separate definition of this term and suggested something that best reflects the contents of the object referenced this service. He has grounded practical applicability of operational service in the modern world. He has emphasized the priority of application of the theory of operational service in practice of fighting economic crime units.

It has been established that the content and source of all information used for the purpose of operational services can be divided into two classic kinds: official and operational. Several specific principles of operational services (object-sectoral and linear Object) subsystems (organizational-managerial and organizational-tactical) that are part of it have been examined. The author has found out that one of the important areas of operational efficiency and service area of specific sites is the collection, storage and analysis of information on the general state of moral and political and socio-psychological climate in the area of the service.

Ways to improve operational service as an institution of operational activities in Ukraine have been suggested. The author has concluded that regarding the difficult criminal situation in Ukraine, the improvements of the institution of operational service should be intensified. This process should involve both domestic operational officers with extensive operational experience and young law enforcement practitioners who are knowledgeable about current trends of development of covert work in leading countries.

Keywords: *operational service, analysis of content, operational-search activity, ways of improvement.*

Надійшла до редакції 05.12.2014

Солдатенко О. А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.126.1

ПИТАННЯ ОБҐРУНТОВАНOSTІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ У СВІТЛІ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ

Аналізуються питання взаємозв'язку положень презумпції невинуватості й вимоги обґрунтованості застосування тримання під вартою як одного із запобіжних заходів.

Ключові слова: презумпція невинуватості, запобіжний захід, тримання під вартою, обґрунтованість тримання під вартою, процесуальні порушення.

Постановка проблеми. Право на свободу та особисту недоторканність є одним з основоположних прав людини, яке гарантується Конституцією України (ст. 29) [1] та такими міжнародними актами, як Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція захисту прав людини і свобод людини (1950) (далі – КЗПЛ); Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966); Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979); Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1984); Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином (1988); Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила», 1990); Основні принципи поводження з в'язнями (1990) та ін. [2].

Положення ст. 29 Конституції України втілюють, перш за все, міжнародно-правові стандарти, що містяться у ст. 5 КЗПЛ, відповідно до якої кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім випадків, які передбачені в цій статті. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. Ці положення знайшли своє втілення також й у ст. 12 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України [3].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у рішенні «Гарькавий проти України» від 18 лютого 2010 р. також зазначив, що особа не може бути позбавлена або не може позбавлятися свободи, крім випадків, встановлених у п. 1 ст. 5 КЗПЛ [4]. Цей перелік винятків є вичерпним, і лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення, а саме гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи. Отже, право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене, але тільки

на підставах та в порядку, які чітко визначені в законі.

Актуальність теми дослідження пояснюється введенням в дію нового Кримінального процесуального кодексу, яким визначено як нові види запобіжних заходів, так і новий порядок застосування зазначених запобіжних заходів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У наукових працях Ю. Аленіна, В. Бахіна, В. Берназа, М. Бойка, В. Маляренка, М. Мельника, О. Михайленка, М. Михеєнка, В. Нора, В. Попелюшка, В. Тертишника, М. Шумила та інших учених питання взаємозв'язку положень презумпції невинуватості й вимоги обґрунтованості застосування тримання під вартою як одного із запобіжних заходів є предметом досліджень уже давно. Однак питання обґрунтованості тримання під вартою у світлі презумпції невинуватості у контексті нового КПК України, зважаючи на його нещодавнє прийняття, практично не аналізувалося вченими.

Метою дослідження у рамках даної наукової статті є постановка та розв'язання окремих теоретичних і практичних питань взаємозв'язку положень презумпції невинуватості й вимоги обґрунтованості застосування тримання під вартою як одного із видів запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обмеження права на свободу та особисту недоторканність тією чи іншою мірою притаманне всій системі запобіжних заходів. У системі цих заходів найбільш суворим за режимом обмеження прав, насамперед права на свободу та особисту недоторканність підозрюваного і обвинуваченого, є тримання під вартою, яке полягає в ізоляції підозрюваного, обвинуваченого від суспільства, в ув'язненні й утриманні його під вартою на встановлених законом підставах і умовах [5, с. 470]. Законодавець, враховуючи тяжкість поєднаних із застосуванням даного запобіжного заходу обмежень прав особи, що найчастіше є більш суворими, ніж при застосуванні окремих кримінальних покарань, визначає її як міру виняткову (ч. 1 ст. 183 КПК України).

Винятковість тримання під вартою викликана також і тим, що при його застосуванні позбавляється свободи особа, яка не визнана винуватою у вчиненні злочину, а перебуває у статусі підозрюваного або обвинуваченого. Відповідно до ч. 1 ст. 17 КПК України підозрюваний і обвинувачений до винесення судом обвинувального вироку і набрання ним законної сили вважаються невинуватими і, отже, повною мірою володіють всіма конституційними правами, що їм належать. Невинуватість особи, її добропорядність з точки зору закону є соціальною і правовою підставою її недоторканності. Застосування до такої особи запобіжних заходів під час здійснення кримінального провадження обумовлено, на нашу думку, відсутністю іншого шляху для вирішення виникаючих питань.

Закон, допускаючи суворі обмеження для невинуватої особи, в той же час встановлює ряд гарантій захисту її прав, основне місце серед яких займає зведена в ранг конституційного принципу заборона на застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без наявності до того передбачених законом підстав. Значущість вимоги обґрунтованості тримання під вар-

тою для законності застосування даного запобіжного заходу та захисту прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, зумовила розгляд цього питання Пленумом Верховного Суду України [6], а також Вищим Спеціалізованим Судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ [7], які вказали, що застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, допустиме тільки за наявності передбачених законом підстав.

Важливим для застосування тримання під вартою є питання щодо неможливості обмеження права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні інакше як на підставах та в порядку, передбачених чинним КПК.

У рішенні ЄСПЛ «Нечипорук та Йонкало проти України» вказується на те, що слово «законний» та словосполучення «відповідно до процедури, встановленої законом» у п. 1 ст. 5 КЗПЛ за своєю суттю відсилають до національного законодавства та встановлюють зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріально-правових і процесуальних норм. Хоча саме національні органи, передусім суди, повинні тлумачити і застосовувати національний закон – відповідно до п. 1 ст. 5 Конвенції недотримання національного закону призводить до порушення КЗПЛ і ЄСПЛ [8].

Підставою застосування запобіжного заходу, в тому числі і тримання під вартою, є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити певні дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених чинним КПК України (ч. 2 ст. 177).

З огляду на те, що поняття «обґрунтована підозра» не визначене у національному законодавстві, та зважаючи на положення, закріплені у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», слідчим суддям слід враховувати позицію Європейського суду з прав людини, відображену, зокрема, у п. 175 рішення від 21 квітня 2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», відповідно до якого термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення [8]. Аналогічну позицію висловив ЄСПЛ у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 року (п. 32, Series A, № 182) [9]. Однак вимога, що підозра має базуватись на обґрунтованих підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного тримання під вартою. Більше того, за відсутності обґрунтованої підозри особа не може за жодних обставин триматися під вартою з метою примушення її зізнатися у злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть слугувати підставою для обґрунтованої підозри (рішення у справі «Чеботарі проти Молдови», № 35615/06, п. 48, від 13 листопада 2007 року) [10].

Крім того, відповідно до ст. 178 КПК, за наявності встановлених у

ст. 177 КПК підстав при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язані оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, тяжкість покарання, вік, стан здоров'я та інші обставини. Тобто за наявності перерахованих у ст. 177 і 178 КПК України обставин до підозрюваного чи обвинувачуваного можна застосувати будь-який запобіжний захід – як особисте зобов'язання, так і тримання під вартою. І, як показує практика, кількість клопотань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у період з 20 листопада 2012 р. по 31 грудня 2013 року становила 28 тис., або 41,5 % усіх поданих клопотань про застосування запобіжного заходу [11].

Наведене дає підстави стверджувати про наявність тенденції до гуманізації кримінального процесу, проте, незважаючи на загальне зменшення, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою залишається досить поширеним явищем.

Крім перерахованих у ст. 177 КПК України підстав для застосування тримання під вартою кримінальний процесуальний закон передбачає для даного запобіжного заходу наявність як підстав особливих обставин, до яких у ч. 1 ст. 183 КПК віднесено обов'язок прокурора довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим у ст. 177 КПК. Вичерпний перелік підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою визначено у ч. 2 ст. 183 КПК та розширеному тлумаченню не підлягає.

Законодавець обмежує застосування тримання під вартою винятковістю та обов'язком прокурора довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризики, зазначені у ст. 177 КПК, однак законодавцем не визначено, яка саме сукупність обставин може скласти виключний випадок. У той же час, як можна передбачити з самого визначення, ця сукупність обставин має траплятися достатньо рідко, щоб вихід за межі наданих повноважень не перетворився із винятку на правило. На жаль, визначення, сформульовані у Постанові Пленуму Верховного Суду, схиляють суди до тенденції застосовувати посилення на «виключні випадки» значно частіше, ніж це впливає із самого поняття «виключності».

Водночас, при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути з'ясовано можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів (правова позиція, викладена у п. 80 рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 р. у справі «Харченко проти України») [12].

Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовується лише за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим з прокурором на підставі ухвали слідчого суді (ст. 184, 194 КПК України).

Якість та обґрунтованість клопотань прокурорів та слідчих, узгоджених з прокурором, мають важливе значення для правильного вирішення питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Як вбачається зі змісту надісланих судам матеріалів, вищезазначені клопотання мають певні недоліки. Найпоширенішими із них є: підготовка клопотань за стандартним шаблоном, недостатнє їх вмотивування та обґрунтованість. Досить поширеним є й те, що в них здебільшого звернено увагу на тяжкість злочину та ризик того, що особа, яка його вчинила, може переховуватися від органів досудового розслідування і суду, перешкоджати кримінальному провадженню іншим шляхом або вчинити інше кримінальне правопорушення. При цьому на підтвердження зазначеного відповідні доводи та докази не надаються. Аналогічну позицію висловив ЄСПЛ у справі «Клішин проти України» з огляду на те, що взяття заявника під варту 17 березня 2004 р. та подальше тримання під вартою до 18 травня 2004 р. здійснювалось на основі рішень, які не містили належного обґрунтування для застосування таких заходів. Підставою для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою була неявка підозрюваного за викликом слідчого. У ході розгляду відповідних клопотань про продовження строку тримання під вартою гр. Клішина 19 та 28 квітня 2004 р. Конотопським районним судом Сумської області рішення щодо тримання заявника під вартою містили просте посилення на те, що існували, відповідно, ризик ухилення заявника від слідства або перешкоджання слідству та підозра у вчиненні ним тяжкого злочину за відсутності зізнання, та не містили ані аналізу зазначених підстав, ані посилення на його неявку [13].

У клопотаннях слідчих органів досудового розслідування не повністю зазначаються відомості про вік, стан здоров'я, сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що характеризують особу. З такими клопотаннями погоджуються прокурори, які після відмов слідчих судів у їх задоволенні звертаються з апеляційними скаргами, чим порушують як норми національного законодавства, так і вимоги Конвенції.

При проведенні узагальнення Вищою радою юстиції також встановлено, що, розглядаючи клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, деякі суди допускали порушення вимог ст. 177, 178, 184, 194, 206 КПК України та ст. 5, 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, поверхово та неуважно вивчали матеріали кримінального провадження, а також доводи, викладені у клопотаннях органів досудового розслідування, обираючи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою формально, посилаючись на тяжкість злочину, при цьому не повністю з'ясовували дані, що характеризують особу підозрюваного чи обвинуваченого, та інші важливі обставини, з якими пов'язано застосування такого виняткового запобіжного заходу, належним чином не вмотивовували свої рішення [14].

Ще одним свідченням формального ставлення судів до вирішення питання про застосування тримання під вартою може бути статистика «задоволення» клопотань слідчих органів досудового розслідування про обрання даного запобіжного заходу. Як показує практика, кількість таких клопотань у період з 20 листопада 2012 р. по 31 грудня 2013 р. становила 28 тис., або 41,5% усіх поданих клопотань про застосування запобіжного заходу, із них

задоволено 24,3 тис., або 89,8% розглянутих [11].

Дані цифри свідчать про некритичне ставлення слідчих суддів до розгляду подібних клопотань, тоді як в особистих бесідах слідчі судді відзначають низьку якість і необґрунтованість клопотань, які подаються до суду.

Слідчі практично в кожному своєму клопотанні вказують підстави, перераховані в п. 1-5 ч. 1 ст. 177 КПК України, без будь-якої мотивації кожної підстави окремо, тоді як за змістом зазначеної статті для застосування запобіжного заходу достатньо наявності однієї з перерахованих підстав, якщо вона підтверджена необхідною сукупністю фактичних даних, тобто доказів.

Так, слідчий суддя Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області за клопотанням слідчого застосував до В., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Однак в ухвалі не наведено жодного ризику, передбаченого ст. 177 КПК. Слідчий суддя обмежився лише загальним формулюванням: «прокурором доведено ризику, передбачені ст. 177 КПК» [15].

У той же час проведеними нами узагальненнями встановлено: можливість того, що підозрюваний або обвинувачений буде переховуватися від органів досудового розслідування або суду, зазвичай мотивується як слідчими, так і слідчими суддями тим, що підозрюваний, обвинувачений скоїв тяжкий або особливо тяжкий злочин (у всіх випадках); не проживає за місцем реєстрації або не має реєстрації; раніше судимий, офіційно не працює.

Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював у своїх рішеннях, що небезпека ухилення від правосуддя не може вимірюватися тільки залежно від суворості можливого покарання. Вона повинна визначатися з урахуванням ряду інших факторів, які можуть або підтвердити існування небезпеки ухилення від правосуддя, або зробити її настільки незначною, що це не може слугувати виправданням утримання під вартою [16]. При цьому необхідно врахувати характер обвинуваченого, його моральні якості, кошти, зв'язки з державою, в якій він переслідувався за законом, і його міжнародні контакти [17]. Крім того, Європейський суд з прав людини вказав, що при обґрунтуванні можливої втечі необхідно взяти до уваги цілий ряд факторів, у тому числі й ті, які дозволили б припустити, що наслідки та небезпека втечі є меншим злом, ніж продовження ув'язнення.

Таким чином, якщо проаналізувати вищевикладені спірні ситуації, то можна дійти такого **висновку**. Проведений аналіз практики застосування до підозрюваних та обвинувачених як запобіжного заходу тримання під вартою показує формальне ставлення слідчих, прокурорів та слідчих суддів до обґрунтованості настільки суворого обмеження прав особи, ще не визнаної винною у скоєнні кримінального правопорушення. Застосування тримання під вартою, як вказав Європейський суд з прав людини, не повинно передбачати вирішення питання про винуватість та застосування покарання і не може бути «формою очікування» обвинувального вироку [18].

Подальша наукова розвідка стосуватиметься системного аналізу прав і обов'язків підозрюваного під час застосування тримання під вартою.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Права людини : міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Кучеренко. – Вид. 2-е. – К., 1992. – 200 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : із змінами та допов. станом на 4 верес. 2014 р. – К. : Правова єдність, 2014. – 288 с.
4. Рішення у справі «Гарькавий проти України» від 18.02.2010 (заява № 25978/07) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
6. Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 25 квітня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.
7. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 511-550 від 04.04.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua>.
8. Рішення у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine) від 21 квітня 2011 р. (заява № 42310/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
9. Рішення у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>
10. Рішення у справі «Чеботарі проти Молдови», від 13 листопада 2007 р. (заява № 35615/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
11. Огляд даних судової статистики щодо застосування окремих норм Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua/ua/sudova-statistika.html>.
12. Рішення у справі «Харченко проти України» від 10.05.2011 (№ 40107/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
13. Рішення у справі «Клішин проти України» від 23.02.2012 (№ 30671/04) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
14. Висновок тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції № 2/02-14 від 24 вересня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vru.gov.ua/2_tsk_24.09_2014_doc.
15. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 / Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.
16. Рішення у справі «Томаси (Tomasi) против Франции» від 27 серпня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.garant.ru/euro/DOC_2461435.htm.
17. Рішення у справі «Неймастер (Neumeister) против Австрии» від 27 червня 1968 р. (заява № 1936/63) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.garant.ru/euro/DOC_2461412.htm.
18. Рішення у справі «Летельє (Letellier) против Франции» від 26 липня 1991 р. (Заява № 12369/86) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.garant.ru/euro/DOC_2461412.htm.

Солдатенко А.А. Вопросы обоснованности содержания под стражей в свете презумпции невиновности. Аналізуються питання взаємозв'язи положень презумпції невинності і вимоги обґрунтованості застосування застосування під стражу в якості заходів пресечення.

Ключевые слова: презумпция невиновности, меры пресечения, заключение под стражу, обоснованность заключения под стражу, процессуальные нарушения.

Soldatenko O. A. Issues of reasonableness of detention in custody in term of presumption of innocence. Background research is explained by the introduction of the new Criminal Procedure Code, which defines how new types of safety measures and the new order of application of these precautions.

The aim of the research within this research paper is setting and solving some theoretical and practical questions relationship provisions presumption of innocence and the reasonableness requirement of pre-trial detention as one of the types of precautions.

The legislator, given the gravity combined with the use of restraint restriction of individual rights that are often more severe than with individual criminal penalties, defines it as an exceptional measure.

Exclusivity detention caused by the fact that in its application deprived of liberty who is not found guilty of a crime and is in the status of a suspect or accused. According to ch. 1, Art. 17 Code of Ukraine, the suspect and the accused before the court conviction and entry into force are considered innocent and thus fully own all constitutional rights that belong to them. Innocent person of integrity in terms of the law is a social and legal basis of immunity.

As a preventive measure detention is used only at the request of the prosecutor or investigator agreed with the prosecutor on the ground of the investigator's judgment (Art. St.184, 194 Code of Ukraine).

The quality and validity of petitions prosecutors and investigators agreed with the prosecutor, are essential for proper decision on the application of preventive measures such as detention.

The analysis of the practice of suspects and accused persons as a preventive measure detention shows formal relationship investigators, prosecutors and investigative judges to the validity of such severe restrictions on the rights of the person has not been convicted of a criminal offense. The use of detention, as indicated by the European Court of Human Rights should not anticipate a decision on guilt and punish and can not be "the expectation of" conviction.

Keywords: presumption of innocence, measure of restriction, detention in custody, reasonableness of detention in custody, procedural violations.

Надійшла до редакції 25.12.2014

Тіщенко С. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ І ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Висвітлено окремі організаційно-тактичні аспекти проведення огляду місця події. На підставі дослідження думок вчених, аналізу матеріалів судово-слідчої практики визначено заходи з організації та проведення огляду місця події. Наведено тактичні прийоми, які найбільш доцільно використовувати при проведенні огляду місця події.

Ключові слова: слідчий огляд, місце події, спеціаліст, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Статистичні дані МВС та Генеральної прокуратури України визначають тенденцію до збільшення кількості вчинених кримінальних правопорушень, за значною часткою яких злочинців не встановлено. Серед причин, що негативно впливають на викриття злочинців, значною мірою впливає недостатнє володіння слідчими навичками проведення слідчих (розшукових) дій взагалі та слідчого огляду як однієї з центральних процесуальних дій зокрема.

Аналіз протоколів огляду місця події дозволяє констатувати відсутність системності у застосуванні тактичних прийомів, що не сприяє виявленню усіх слідів кримінального правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання тактики проведення огляду місця події завжди перебували у центрі уваги практичних працівників, вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, В.П. Водяницький, А.Ф. Волобуєв, Ф.В. Глазирін, В.І. Громов, Н.І. Клименко, О.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, І.Х. Максудов, І.А. Матусевич, С.П. Митричев, Б.Я. Петелін, В.І. Попов, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, І.М. Якимов та багатьох інших.

Метою статті є висвітлення організаційно-тактичних аспектів проведення огляду місця події.

Виклад основного матеріалу. Статтею 237 КПК України зазначено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів [1].

Початкова інформація про злочин, що потребує виїзду на місце події, як зазначає І.О. Возгрін, досить часто надходить раптово, звідси, всю підготовку до огляду потрібно проводити в максимально стислі строки, визначаючи, що

і як потрібно робити [2, с. 54]. Таким чином, у слідчого здебільшого немає можливості підготуватися до огляду, оскільки він не знає коли, де та за яких обставин він проводитиме огляд місця події. Слідчому, перед виїздом на місце вчинення кримінального правопорушення, необхідно проаналізувати наявну інформацію про повідомлене кримінальне правопорушення, для того щоб зрозуміти, працівників яких служб необхідно задіяти, тобто чи потрібна специфічна діяльність спеціаліста, чи є необхідність задіяти працівників карного розшуку, інших працівників міліції. Також слідчий повинен прийняти рішення, які засоби фіксації необхідно використати під час проведення огляду місця події. У той же час кожен слідчий, який достатньою мірою володіє тактикою огляду, з урахуванням відповідної специфіки кожного окремого місця, без особливих труднощів може провести дану процесуальну дію.

Огляд місця події, як зазначає Є.І. Макаренко, є невідкладною слідчою дією, спрямованою на дослідження території (помешкання або споруди), де сталася подія, що містить ознаки злочину [3, с. 8]. Незважаючи на значення слідчого огляду, можна впевнено сказати, що слідчі недооцінюють можливості отримання в ході його проведення доказової та орієнтуючої інформації, та не проводять дану процесуальну дію майже за кожним п'ятим кримінальним правопорушенням.

Слідчий огляд – це слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єкта з метою виявлення слідів та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі [4, с. 217].

Дослідження обстановки місця та характер вчиненої події дає змогу отримати необхідну вихідну інформацію про обставини кримінального правопорушення та визначити напрями розслідування. Однак суттєвим фактором, який впливає на можливості слідчого у виявленні на місці події слідів, є час, що проходить з моменту вчинення кримінального правопорушення до проведення слідчого огляду.

Як зазначає К.О. Чаплинський, між отриманням вихідної інформації про вчинення злочину і початком проведення слідчого огляду (прибуття слідчо-оперативної групи) повинен проходити мінімальний проміжок часу (зокрема оптимальний проміжок часу не повинен перевищувати 15 хвилин) [5, с. 16]. Ми погоджуємося з висловленою К.О. Чаплинським думкою, оскільки чим більше часу проходить з моменту вчинення злочину до проведення за ним відповідних слідчих (розшукових) дій, тим за меншою кількістю суспільно небезпечних діянь встановлюються злочинці.

Обстановку місця події В.І. Алексійчук визначає як комплекс усіх матеріальних об'єктів, змін у рамках місця події, пов'язаних з досліджуваною подією й діями її учасників, а також усіма подальшими подіями [6, с. 24].

Розглядаючи особливості проведення огляду, В.А. Мисливий наголошує, що успіх цієї слідчої дії забезпечується: належною організацією охорони місця події і забезпечення безпеки руху в його районі; наявністю у слідчо-оперативній групі відповідних фахівців; своєчасністю прибуття слідчо-оперативної групи на місце події; дотриманням норм кримінально-

процесуального закону при проведенні огляду; оснащенням слідчо-оперативної групи науково-технічними засобами, зв'язком та іншими засобами комунікації; планомірністю проведення огляду з урахуванням функціональних обов'язків його учасників; залученням до огляду водіїв, причетних до події, свідків, потерпілих, інших осіб [7, с. 240]. Зазначене повною мірою стосується більшості здійснюваних слідчих оглядів.

Тактика проведення слідчого огляду частіше за все залежить від сукупності обставин отриманого повідомлення, результатів пояснення заявника, свідків-очевидців та інших осіб. Додатково потрібно звернути увагу на час, що пройшов з моменту вчинення кримінального правопорушення, місце (службове приміщення, квартира, транспорт, вулиця) та, звичайно, на спосіб заволодіння чужим майном [8, с. 236].

Для підвищення рівня розглядуваної слідчої (розшукової) дії широко використовуються спеціальні знання певних осіб. Спеціальні знання – це професійні знання, якими володіють відповідні спеціалісти, а особи, котрі проводять дізнання, слідчі, судді, – не повною мірою [9, с. 110].

Головне призначення спеціаліста при проведенні слідчих дій полягає у наданні слідчому консультацій та рекомендацій науково-технічного характеру: як краще підготувати слідчу дію, які застосувати прийоми, методи та засоби для виявлення, збору та фіксації доказів [10, с. 37]. Характер дій спеціаліста на місці проведення слідчого огляду залежить від різновиду суспільно небезпечного діяння, а також сукупності інших умов та факторів. Ці особи, викликані слідчим, зобов'язані брати участь в огляді та, використовуючи свої спеціальні пізнання та навички, сприяти слідчому у виявленні, закріпленні (фіксації) та вилученні доказів, звертати його увагу на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням доказів, давати пояснення с приводу здійснюваних ним дій [11, с. 350]. Спеціаліст бере участь у виявленні, фіксації та вилученні доказів. Він допомагає слідчому виготовити зліпок, зафіксувати та вилучити сліди, правильно описати речові докази, може брати участь у перевірці та оцінці доказів. Така необхідність виникає у разі недостатніх знань слідчим прийомів та засобів виконання роботи, що потребує спеціальних знань на навичок.

Значної допомоги у відшуканні слідів злочинця може надати кінолог з розшуковим собакою. Діяльність кінолога, за сукупністю сприятливих умов, може допомогти у розкритті кримінального правопорушення по «гарячих слідах».

Прибувши на місце події, слідчому необхідно оперативно приймати рішення про надання вказівок іншим учасникам слідчо-оперативної групи, на що він уповноважений згідно з чинним законодавством [12]. Слідчому бажано приступити до проведення огляду місця події негайно. Цим буде забезпечено виявлення максимальної кількості слідів вчиненої події. Варто звернути увагу на необхідність визначення розташування місця події щодо постійних орієнтирів. На основі загального огляду обирається точка початку і прийоми обстеження обстановки місця події [13, с. 153].

Вивченням протоколів огляду місця події нами встановлено, що більшість слідчих (68 %) застосовували концентричний метод огляду, тобто рухалися по спіралі від периферії до центра. Центром зазвичай виступає ділянка місцевості, на якій безпосередньо було вчинено кримінальне правопорушення, або знаходяться найбільш важливі для слідчого огляду об'єкти. Обирання слідчим методу огляду визначається з урахуванням встановлених обставин. Серед них варто назвати виявлені на місці огляду кинуті або загублені знаряддя злочину, сліди рук, ніг, мікросліди тощо.

У ситуаціях, коли місце події займає значну площу, видимих слідів виявити не вдалося, огляд можна починати від центра. При просуванні до нього необхідно дотримуватися обережності з тим, щоб не пошкодити наявні сліди [13, с. 157].

Окремої уваги потребує обстеження шляхів підходу та відходу злочинця, під час якого виявляються сліди, які можуть вказувати як на підготовку, обставини безпосереднього вчинення, так і маскування вчиненого кримінального правопорушення.

На підтвердження необхідності проведення огляду місця події та складення протоколу проведеної слідчої (розшукової) дії необхідно навести думку І.М. Якимова, який наголошував, що мало виявити важливе і потрібне для справи при огляді, це тільки половина завдання, інше ж – закріпити і зберегти все побачене та знайдене під час огляду у зовнішніх формах, надасть правильне і точне уявлення кожному, хто по них повинен ознайомитися з результатами огляду [14, с. 194].

Відомості, отримані при огляді місця події, за своїм походженням мають комплексний характер й можуть бути використані різнопланово – для розшуку злочинця, побудови версій, допиту потерпілого, підозрюваного, свідка та ін. [7, с. 34]. Отримана інформація в подальшому буде підґрунтям для організації розслідування, висування версій.

Висновки. Виходячи із вищезазначеного можна зауважити, що огляд місця події є невідкладною, досить часто незамінною, слідчою (розшуковою) дією, що проводиться за будь-якими кримінальними правопорушеннями. Огляд місця події дає вихідні дані, необхідні для визначення напрямів розслідування, організації проведення окремих слідчих (розшукових) дій, висування обґрунтованих версій.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практ. коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К., 2012.
2. Возгрин И. А. О первоначальном этапе расследования хулиганства / И. А. Возгрин // Вопр. теории и практики борьбы с хулиганством. – Л., 1975.
3. Макаренко Є. І. Огляд місця події : навч. посібник / Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М. – Дніпропетровськ, 2001.
4. Криміналістика : підручник / кол. авт. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001.
5. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ, 2006.

6. *Алексійчук В.І.* Огляд місця події: тактика і психологія : монографія / В.І. Алексійчук. – Х., 2011.

7. *Мисливий В. А.* Оглядові дії на місці дорожньо-транспортної пригоди / Мисливий В. А. // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2007. – № 2 (33).

8. *Волохова О.В.* Криміналістика : учебник / Волохова О.В., Егоров Н.Н., Жижина М.В. ; под. ред. Е.П. Ищенко. – М., 2011.

9. *Луцькянчиков Е. Д.* Тактические приемы реализации информации, полученной в результате осуществления оперативно-розыскных мероприятий / Луцькянчиков Е. Д. // Актуальные вопросы получения, оценки и использования информации в оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : межвуз. сб. науч. трудов. – К., 1986.

10. *Волкова И. К.* Некоторые вопросы участия специалиста в следственном осмотре места происшествия / И. К. Волкова // Криміналістика і судебна експертиза : республ. міжведомствений сб. науч. и науч.-метод. работ. – Вып. 1. – К., 1964.

11. Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М., 1988.

11. *Баканова Л. П.* Понятие и сущность осмотра места происшествия и получаемой информации / Л. П. Баканова // Вопросы криминалистической тактики : сб. науч. трудов. – Ташкент, 1978.

12. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS391.html.

13. *Драпкін Л.Я.* Криміналістика : посібник з криміналістичної техніки і тактики / Л.Я. Драпкін, В.Н. Карагодін. – 2011.

14. *Якимов Н.І.* Криміналістика : посібник з криміналістичної техніки і тактики / Н.І. Якимов. – М., 1925.

Тищенко С.А. Особенности организации и тактика проведения осмотра места происшествия. Освещены отдельные организационно-тактические аспекты проведения осмотра места происшествия. На основании исследования мнений ученых, анализа материалов судебно-следственной практики определены меры по организации и проведению осмотра места происшествия. Приведены тактические приемы, которые наиболее целесообразно использовать при проведении осмотра места происшествия.

Ключевые слова: следственный осмотр, место происшествия, специалист, тактический прием.

Tishchenkova S. O. Features of the organization and tactics of crime scene examination. The article deals with some organizational and tactical aspects of crime scene examination. Based on opinion research scientists stitutionalism material forensic practice sets out measures for the organization and inspection of the site. In investigating preferably no opportunity to prepare for the review because he does not know when, where and under what circumstances it is committed to reviewing the scene.

The article presents the tactics most appropriate to use during the inspection of the scene. It is noted that a significant fact that affects the possibility of investigating to identify traces at the scene is the time that passes from the time the criminal offense before the investigative review. Considerable assistance in finding traces of the offender can provide cynologist of detecting dogs. Activities dog handlers, on the set of favorable conditions can help in uncovering criminal offense to "hot pursuit".

Keywords: investigatory examination, crime scene, specialist, tactical approach.

Надійшла до редакції 22.12.2014

Христов О. Л.

кандидат юридичних наук

Оксаніченко А. С.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.121

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЗАХИСТ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто сучасні підходи до розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні.

Ключові слова: адвокат, захисник, захист, обвинувачений, права, свободи.

Постановка проблеми. Реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, забезпечення верховенства права, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини обумовлено докорінними змінами в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [1] (далі – КПК) покликаний удосконалити правове регулювання у сфері кримінального судочинства.

Серед завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК, на першому місці визначено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Однак визначення терміна «захист» у чинному КПК залишилося поза увагою законодавця. Крім того, поняття «захисту» не знайшло однозначного розуміння й у наукових дослідженнях з цієї тематики. Вищезазначене зумовило актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання захисту у кримінальному провадженні досліджувалося у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: А.А. Ахундова, М.Ю. Барщевський, А.М. Бірюкова, Н.В. Борзих, О.М. Коріняк, О.І. Наливайко, О.В. Острогляд, Н.П. Черняк та ін. Зазначені вчені зробили вагомий внесок у дослідження вказаної проблематики, однак, сучасних комплексних наукових розробок, які б ураховували усі зміни правового характеру після прийняття нового КПК України, у зазначеній сфері здійснено ще не було.

У зв'язку із цим багато теоретичних і практичних питань із правового

забезпечення захисту прав, свобод та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію); методики захисту останніх; розроблення сучасних науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо захисту зазначених вище осіб залишилися поза увагою вчених, що вимагає від сучасних дослідників розв'язання основних проблем, пов'язаних із теоретико-правовими основами захисту у кримінальному провадженні, а також розроблення на цій основі науково обґрунтованих пропозицій вдосконалення чинних правових актів із зазначених питань.

Метою статті є розкриття змісту поняття «захист» у кримінальному провадженні на підставі сучасних наукових підходів до його розуміння. Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких завдань: на підставі формально-юридичного аналізу норм чинного КПК України і Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» висвітлити основні недоліки і прогалини стосовно вживання терміна «захист»; проаналізувати і узагальнити думки науковців з розглядуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Серед усієї сукупності прийомів і засобів, які використовуються для законодавчого визначення права та підвищення ефективності правового регулювання, юридична термінологія відіграє вирішальну роль. Відтворюючи певне поняття безпосередньо в тексті правового акта за допомогою слів, юридична термінологія належить до засобів словесно-документального викладу нормативного матеріалу. Тобто терміни є тим будівельним матеріалом, за допомогою якого будуються правові норми [2, с. 31]. Найбільш важливого значення вони набувають у формуванні кримінального та кримінального процесуального законодавства, де особливу роль відіграє карна (штрафна) функція юридичної відповідальності.

Одним із найбільш дієвих механізмів протидії неправомірному (протиправному) притягненню особи до кримінальної відповідальності є законодавче забезпечення нормами, що направлені на захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина у кримінальному судочинстві.

Основоположними нормами, які гарантують цей захист, є норми прямої дії, що закріплені в Основному Законі України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 59 Конституції України, для забезпечення права на захист від обвинувачення є адвокатура.

Згадаємо, що чч. 1, 2 ст. 20 КПК закріплюють основи забезпечення права на захист у кримінальному провадженні, одна з яких полягає у наданні підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому можливості користуватися кваліфікованою правовою допомогою захисника.

З цього приводу варто зауважити, що положеннями ст. 45 КПК визначено два важливі аспекти: по-перше – захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання

про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), *здійснюється захисником*; по-друге – захисником у кримінальному провадженні є лише *адвокат*.

Однак відповідно до ч. 5 ст. 22 КПК, право на здійснення захисту у кримінальному провадженні не визначено винятковим правом адвоката. Зокрема, передбачено, що захист може здійснюватися підозрюваним або обвинуваченим, його захисником чи законним представником.

У зв'язку з цим змістовне розуміння терміна «захист», залежно від контексту, набуває різного значення, що призводить до плутанини та підміни його поняття як у розумінні кримінальної процесуальної функції взагалі, так і здійснення певних дій захисником зокрема.

У цьому контексті важливим є питання нормативного закріплення поняття «захист». Як не дивно, законодавець у КПК не закріпив визначення терміна «захист». Разом із цим у тексті КПК використовуються терміни, які пов'язані із здійсненням захисту. Зокрема, варто приділити увагу таким найбільш часто використовуваним у КПК словосполученням, які можна порізно трактувати щодо сутнісної та змістовної сторін поняття «захист». Наприклад, «дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» (п.18 ч. 1 ст. 3), «допомога захисника» (ч. 1 ст. 120; ч. 3 ст. 120), «засоби захисту» (ст. 47 КПК), «засоби правового захисту» (ст. 21 КПК), «захист особи» (ст. 2 КПК), «захист прав людини» (ст. 206, 337 КПК), «заходи щодо дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого на захист» (ст. 374 КПК), «здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого» (ст. 45 КПК), «здійснення захисту за призначенням» (ст. ст. 48, 49, 324, 330, 517 КПК), «кваліфікована правова допомога» (ч. 2 ст. 20), «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2), «порушення права особи на захист» (ст. 87 КПК), «право на захист» (ст. ст. 7, 20 КПК), «правова допомога адвоката» (п. 2 ч. 1 ст. 66), «правова допомога у вигляді юридичної консультації» (ч. 3 ст. 606), «реалізація права на захист» (ст. 114 КПК), «способи захисту» (ст. 22 КПК), «сторона захисту» (ст. ст. 22, 93, 166, 220, 221, 223, 225, 243, 244, 245, 280, 282, 290, 331, 338, 339, 349, 356, 434, 493 КПК), «функції захисту» (ст. 22 КПК) та ін. [1].

З приводу розглянутого варто звернути увагу на те, що визначення основних термінів, які зазначено у КПК взагалі та у ч. 1 ст. 3 КПК зокрема, не є вичерпним. Так, у ч. 2 ст. 3 КПК закріплено, що інші терміни, які вживаються в цьому Кодексі, визначаються спеціальними нормами в інших законах України, які, до речі, згідно із ч. 2 ст. 1 КПК, складають Кримінальне процесуальне законодавство України.

Тому за визначенням терміна «захист» слід звернутися до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [3]. Зокрема, у п. 5 ч. 1 ст. 1 зазначено, що захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру

або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

Важко погодитися із тим, що визначення терміна «захист», яке закріплено у п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», вносить повну ясність у розв'язання досліджуваної проблеми. Більш того, на нашу думку, закріплені положення викликають додаткові питання, відповідь на які сприятиме вірному розумінню поняття «захист».

По-перше, слід звернути увагу на те, що у зазначеній нормі «захист» визначено як вид адвокатської діяльності, а отже, як такий, що може здійснюватися лише адвокатом. З огляду на вищевикладене можна дійти висновку, що у цьому контексті п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» суперечить положенням ч. 5 ст. 22 КПК, про що мова йшла раніше.

З цього приводу не зайвим буде згадати, що відповідно до положень ч. 1 ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу і кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [4].

Офіційне тлумачення ч. 1 ст. 59 Основного Закону України можна знайти у Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст.ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [5].

Зокрема, Конституційний Суд України зазначив, що обмеження права підозрюваного, обвинуваченого і підсудного на вільний вибір захисниками інших юристів, які мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, суперечить положенням частини першої ст. 59 та ст. 64 Конституції України, за якими конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

У результаті об'єктивного встановлення всіх обставин справи за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. Конституційний Суд України вирішив, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є *фахівцем у галузі права* і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи [5].

Можна сказати, що, з одного боку, тлумачення, яке надано у Рішенні Конституційного Суду України розширило спектр можливостей підозрюваного, обвинуваченого і підсудного щодо здійснення їх захисту в аспекті ви-

бору юристів, котрі мають право на надання правової допомоги, з іншого – рішенням Конституційного Суду України визначено, що ці юристи мають бути фахівцями у галузі права, чим додатково було введено новий термін «фахівець у галузі права», визначення якого не надано жодним законом України.

Вказане Рішення Конституційного Суду залишає проблему «спеціального закону», оскільки в Рішенні нечітко вказано, що це має бути за закон, за яким фахівець у галузі права матиме повноваження на надання юридичної допомоги [6].

Таким чином, Конституційний Суд України заклав у кримінальному процесуальному законодавстві додатковий поштовх для нових дискусій з питання суб'єкта здійснення захисту.

Розмірковуючи далі, доцільно взяти до уваги і таке, що не кожен фахівець у галузі права може стати гідним адвокатом, не кожен юрист зі свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю може якісно захищати інтереси свого клієнта, тому для того, щоб стати адвокатом, молодому спеціалісту необхідно здобувати досвід в якості фахівця в галузі права [7]. На нашу думку, такий досвід молодий спеціаліст може здобути, наприклад, у якості помічника адвоката, і на підтвердження своєї готовності до здійснення самостійного професійного захисту у кримінальному провадженні він повинен скласти кваліфікаційний іспит (у тому числі з метою отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю).

У контексті досліджуваної проблематики зауважимо, що законодавче вирішення цього питання не знаходить однозначного визначення і у правовому просторі інших держав. У різних країнах є прямо протилежні позиції щодо участі адвоката у кримінальному провадженні. Наприклад, у деяких державах надання взагалі будь-якого виду юридичної допомоги є монополією адвокатів. Так, в ізраїльському законодавстві існує таке поняття як «ексклюзивність» або «винятковість» адвокатської професії. Це означає, що наданням будь-якої юридичної допомоги населенню можуть займатися тільки особи, які мають спеціальну ліцензію – «рішайон», тобто члени Ізраїльської колегії адвокатів. Ця заборона стосується як представництва в судах, так і іншої юридичної допомоги, наприклад – юридичного консультування.

В інших державах фактична монополія адвокатів закріплена лише на стадії розгляду справи в суді. Так, Федеральний закон Швейцарії «Про судоустрій» стосовно представництва у Федеральному суді визначає таке: «Діяти в якості представника в цивільних і кримінальних справах можуть тільки патентовані адвокати та викладачі права швейцарських університетів. Виняток становлять судові спори, розпочаті на рівні «кантонів», у яких дозволено вільне представництво» [8].

Проте наявність такої адвокатської «монополії» у наданні будь-якої юридичної допомоги, скоріше, є винятком, ніж правилом. У більшості законодавств зарубіжних держав виняткове право надавати юридичну допомогу належить адвокатам лише у кримінальному судочинстві. Це положення за-

кріплено, наприклад, у законодавстві Вірменії та Киргизстану. Згідно із законами цих держав, професійний захист у кримінальних справах здійснюється тільки адвокатами.

Законодавство ряду держав юридично допускає участь не тільки адвокатів в якості захисників. У різних правових системах ними можуть бути викладачі права, в тому числі технічних навчальних закладів, просто юристи чи інші особи, які в індивідуальному порядку допущені судом до захисту. У правозастосовній практиці ж ці норми або не застосовуються, або тлумачаться обмежено. Наприклад, в одному з рішень Вищого земельного суду Карлсруе (Німеччина) зазначено, що особа, яка не є адвокатом (якщо це навіть юрист), не володіє необхідною особливою здатністю здійснювати захист у кримінальних справах [9].

Крім того, у КПК питання стосовно здійснення захисту іншими особами, які не є юристами, зокрема, як зазначено у ч. 5 ст. 22 – підозрюваним або обвинуваченим, законним представником, залишилося поза його увагою.

Тобто йдеться про те, що захист може здійснюватися підозрюваним, обвинуваченим (підсудним), виправданим, засудженим одноособово або за його бажанням за допомогою адвоката (за винятком випадків, коли участь захисника є обов'язковою).

Якщо вважати, що розуміння поняття «захист», за Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є рівнозначним розумінню поняття «захист» за КПК, то чи можна вважати, що обвинувачений у рамках кримінального провадження у випадку здійснення захисту себе особисто є одночасно і захисником, який здійснює вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів себе як обвинуваченого? Звичайно, таке твердження не витримує жодної критики, що свідчить про необхідність визначення терміна «захист» з урахуванням суб'єктного критерію його здійснення.

Більше того, положення ч. 1 ст. 20 та ч. 5 ст. 22 КПК, що регулюють питання забезпечення та здійснення права на захист, з незрозумілих причин надає таке право виключно підозрюваному, обвинуваченому (підсудному), виправданому і засудженому. Тобто буквально розуміння вказаних норм КПК дає підстави стверджувати, що особі, до якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особі, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), право на захист не забезпечено взагалі, що, звичайно, є нонсенсом.

Серед науковців також немає єдності стосовно розуміння поняття «захист». Н.В. Борзих розглядає «захист» як свідому, цілеспрямовану діяльність як самого обвинуваченого (підозрюваного), так і захисника, спрямовану на виявлення обставин, що спростовують або пом'якшують обвинувачення, виключають обвинувачення, виключають чи пом'якшують відповідальність та покарання і сприяють охороні прав та законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого і виправданого, сприяють застосу-

ванню інституту реабілітації невинуватого [10].

Натомість О.М. Коріняк стверджує, що «захист» - це діяльність, яка полягає у зобов'язанні державних органів, котрі здійснюють кримінальне переслідування, та суду визнавати, додержувати, захищати та поновлювати (у разі їх порушень) права, свободи і законні інтереси всіх учасників кримінального провадження [11].

Іншої точки зору додержується А.А. Ахундова, яка стверджує, що до змісту поняття «захист» у вузькому його значенні входять: доказова діяльність захисника та його діяльність у правовому (матеріально- та процесуально-правовому) полі кримінального провадження; надання підзахисному необхідної юридичної допомоги [12]. Результати аналізу проведеного науковцем дослідження наштотують на висновок, що «захист» може полягати лише в активних діях захисника, відображуючи активну (діяльну) сторону, і навіть якщо використовується право на відмову давати будь-які показання або пояснення, закріплене у ст. 63 Конституції України, то такі дії можна розглядати як вироблену (опрацьовану) тактику (лінію) захисту.

Науково-теоретична та довідково-енциклопедична література також не містить однозначного визначення терміна «захист». За одним тлумаченням, яке дається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «захист» визначено як дію за значенням захищати, захистити, захищатися, захиститися. [13, с.432]; за іншим, у Тлумачному словнику української мови, – термін «захист» визначено як охорона, заступництво [14, с.383]. Дійсно, захисником клієнту надається не лише захист, а і впливова підтримка, охорона, заступництво, що сприяє позитивному вирішенню справи останнього, однак такі дії не можуть мати нічого спільного з юридичною діяльністю, яку закладено у розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні.

З урахуванням вищезазначеного можна сказати, що діяльність стосовно недопущення порушення (відстоювання) прав, свобод і законних інтересів за суб'єктним критерієм треба розмежовувати на одноособову, опосередковану (через законних представників), юридичну (юристами, які не є адвокатами), адвокатську, державну (слідчими, прокурорами, слідчими суддями). У зв'язку з цим для формування єдиного розуміння поняття «захист» необхідно враховувати цей критерій.

По-друге, п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що захист здійснюється не лише у кримінальному провадженні, а також і стосовно особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Можна сказати, що «захист» у розумінні діяльності адвоката призводить до певного розмежування його статусу.

Розглядаючи діяльність адвоката у кримінальному провадженні, вважаємо слушними погляди А.М. Бірюкової, яка зазначає, що статус адвоката може бути загальноправовим і кримінально-процесуальним, через те, що правова допомога, котра надається обвинуваченому адвокатом, є можливою ще до вступу останнього у кримінальне провадження у якості захисника [15, с. 2-3].

Продовжуючи думки науковця, зазначимо, що під час попереднього ознайомлення адвокатом з обставинами кримінального провадження зі слів «майбутнього підзахисного» (ще до моменту підписання «договору із захисником»), зазвичай адвокат роз'яснює основні права і «прогнозує» можливі результати «захисту», у тому числі по суті пред'явленого обвинувачення, тим самим уже надаючи правову допомогу. У разі згоди (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, виправданого і т.д.) з таким «прогнозом розвитку подій» між ним і адвокатом укладається договір.

В іншому варіанті обвинувачений може відмовитися від послуг цього адвоката і звернутися до іншого за наданням послуг, таким чином, щоразу отримуючи правову допомогу.

Така правова допомога, надана адвокатом, хоч і направлена на сприяння захисту прав, свобод та законних інтересів обвинуваченого, однак не може вважатися «захистом» з точки зору вимог КПК, адже до укладення договору, у порядку ст. 51 КПК, адвокат не набуває статусу захисника, передбаченого ст. 45 КПК, оскільки у нього відсутні повноваження стосовно захисту, що регулюються ст. 50 КПК [1]. Тому його дії у цей проміжок часу не можуть визнаватися як захист підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. Крім того, надаючи таку правову допомогу адвокат не несе будь-якої відповідальності (за винятком випадків залучення адвоката).

Вважаємо, що захист може здійснюватися лише після юридично оформленої домовленості адвоката із підзахисним. Тому, на нашу думку, для вірного розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні необхідно враховувати часовий критерій. Зокрема той, який визначає початок етапу офіційної діяльності адвоката з надання кваліфікованої правової допомоги.

По-третє, «захист», згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», визначається як вид діяльності адвоката, що полягає в *забезпеченні* захисту. Однак відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК, у кримінальному провадженні *забезпечити* право на кваліфіковану правову допомогу підозрюваному чи обвинуваченому з боку обраного ним або призначеного захисника зобов'язані слідчий, прокурор або слідчий суддя.

Очевидно, що саме положення ч. 2 ст. 20 КПК відображають базові засади демократичної та правової держави, які закладені у ч. 3 ст. 29 Конституції України, оскільки забезпечення права на захист може здійснювати лише держава в особі уповноважених посадовців.

Крім того, у п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «захист» визначено як діяльність *адвоката*, що полягає в *забезпеченні захисту*.

У буквальному розумінні вираз «захист адвокатом» є рівнозначним іншому – «захист захисником», що, по суті, означає дублювання, а в лексичному значенні є тавтологією. З цього приводу наведемо міркування М. М. Полянського, який свої погляди звів до такої думки: «Мета захисту і є захист» [16, с. 28].

Слід зазначити, що вираз «захист, що полягає у захисті» не може надати вичерпного розуміння цього поняття.

На нашу думку, більш точно розуміння поняття «захист» надавало б визначення цього терміна як виду діяльності адвоката, що полягає у *наданні правової допомоги*, і оскільки *правова допомога* відповідно до п. 3. ч. 1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2.06.2011 р. № 3460-VI [17] визначається як «надання правових послуг...», яким у п. 4 ч.1 цього Закону дається загальне (широке) визначення (надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації), то надання такої правової допомоги у кримінальному провадженні повинно розумітися через критерій ступеня кваліфікації спеціаліста.

Отже, під час визначення терміна «захист», на нашу думку, повинно бути враховано, що це вид діяльності адвоката, яка полягає у наданні *кваліфікованої правової допомоги*, що, у свою чергу, надасть можливість розмежувати розуміння зазначених вище термінів, які широко вживаються у КПК: «дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», «допомога захисника» (ч. 1 ст. 120; ч. 3 ст. 120), «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження» (ст. 2), «правова допомога адвоката» (п. 2 ч. 1 ст. 66) та ін.

Поряд із цим, інші види надання правових послуг у кримінальному провадженні можуть бути узагальнені визначенням такого поняття як «правова допомога».

З урахуванням вищезазначеного, можна дійти таких **висновків**:

1. Відсутність у КПК визначення терміна «захист» сприяє неоднозначному розумінню його поняття як у правозастосовній діяльності, так і серед науковців.

2. Необхідною умовою вірного розуміння поняття «захист» у кримінальному провадженні є визначення критеріїв, котрі дадуть змогу розмежувати поняття подібних термінів, під якими розуміється різна діяльність суб'єктів у кримінальному провадженні.

3. Серед таких критеріїв, на нашу думку, до обов'язкових слід відносити: галузь права, суб'єкт здійснення, юридична кваліфікація, час початку етапу офіційної діяльності та ін.

Бібліографічні посилання

23. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

24. *Божко В. М.* Методологічні підходи до формулювання понять у трудовому праві / В. М. Божко // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2010. - № 3. - С. 31-36.

25. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

26. Конституція України від 28.06.1996 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-vp/print1389901214114940>.

27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>.

28. Шпак В. Обґрунтування допуску фахівця у галузі права до фактичної участі у судовому процесі / В. Шпак // Юридичний журнал. – 2006. - № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2364>.

29. Власов Є. Адвокат vs Фахівець у галузі права за КУпАП / Є. Власов // Юридичний вісник України. – 2012. - № 42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.krapka.org.ua/?p=1429>.

30. Пилипенко Ю. С. Адвокатура в Швейцарії / Ю. С. Пилипенко // Адвокат. – 2000. - № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yust.ru/press-center/publication/151/>.

31. Мельниченко Р. Г. Необходима ли адвокатская монополия на рынке юридических услуг? / Р. Г. Мельниченко // Закон. - 2008. - № 4. - С. 65-68. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://melnichenko.net/_p_name47.html.

32. Борзих Н. В. Діяльність захисника щодо забезпечення прав і свобод підозрюваного та обвинуваченого в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Н. В. Борзих. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

33. Коріняк О. М. Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.М. Коріняк. – К., 2012. – 16 с.

34. Ахундова А. А. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А.А. Ахундова. – К., 2013. – 18 с.

35. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : ВТФ Перун, 2005. – 1728 с.

36. Тлумачний словник української мови [уклад. А. О. Івченко]. – Х. : Фоліо, 2002. – 540 с.

37. Бірюкова А. М. Процесуальний статус адвоката на досудовому слідстві / А. М. Бірюкова // Часопис Академії адвокатури України. - 2010. – № 9 (4). - С. 1-5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2010-4/10bamnds.pdf>.

38. М. Ю. Барщевський Адвокатская этика. – 2-е изд., испр. -М., 2000. – 312 с.

39. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2.06.2011 р. № 3460-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

Христов А. Л., Оксаниченко А. С. Современные подходы к пониманию понятия «защита» в уголовном производстве. Рассмотрены современные подходы к пониманию определения «защита» в уголовном производстве.

Ключевые слова: адвокат, защита, защитник, обвиняемый, права, свободы.

Khrystov O. L., Oksanichenko A. S. Current approaches to understanding the concept of "defence" in criminal proceedings. This article examines new approaches to understanding the concept of "defence" in the criminal proceedings. It is noted that an important aspect to understand the concept of "defence" in criminal proceedings is a matter of legal definition in the Criminal Procedural Code of Ukraine (CPC) the term "defence".

The authors have drawn attention to the diversity of approaches to understanding the concept of "defence". In addition, depending on the context, a meaningful understanding of the concept of "defence" takes different meanings, leading to confusion and substitution of its concepts as criminal procedure functions in general and the implementation of specific defender's actions in particular.

As a result of the study they have made following conclusions: 1) the absence in the CPC of a clear definition of "defence" promotes understanding of its ambiguous concept as in law enforcement activities, and among scientists; 2) a necessary condition for a proper understanding of the concept of "defence" is to define criteria that provide an opportunity to differentiate similar terms, which refers to different activities of criminal proceedings; 3) to the mandatory criteria the authors include: branch of law, subject of carrying out, legal qualification, phase of the start of official activity and others.

Keywords: *attorney, defense, defense counsel, the accused, rights, freedoms.*

Надійшла до редакції 23.12.2014

Чаплинська Ю. А.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Досліджено актуальні проблемні питання організаційного забезпечення проведення допиту. Проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи проведення слідчої дії.

Ключові слова: *допит, організаційне забезпечення, організація, слідчі дії, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Допит є найбільш розповсюдженою та ефективною слідчою дією, за допомогою якої збирається інформація про злочин і злочинну діяльність певних осіб. Це обумовлюється високими інформативними можливостями допиту та надійністю, простотою і швидкістю отримання результату. У той же час допит є однією з найскладніших слідчих дій, що, з одного боку, визначається тим, що слідчий не володіє до моменту допиту вичерпними даними про особу злочинця і певною сукупністю доказів, які можна використати під час слідчої дії; з іншого боку, злочинці не зацікавлені у повному й всебічному розслідуванні злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Окрім того, на потерпілих і свідків здійснюється не-

гативний вплив з боку злочинців, що нерідко призводить до зміни їхніх показань. Зважаючи на це, успішне проведення допиту і отримання позитивних його результатів залежить від якості володіння слідчим знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми, розроблені у криміналістиці. Узагальнення слідчої практики свідчить, що 79% працівників слідчих підрозділів вказують на необхідність оновлення організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Отже, питання організаційного забезпечення допиту сьогодні має низку невирішених організаційно-тактичних проблем.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Організаційно-тактичні основи допиту досить повно висвітлені вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення допиту зробили відомі вчені, зокрема М.В. Бахарєв, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, Ф.В. Глазирін, А.В. Дулов, Л.М. Карнеєва, В.О. Коновалова, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Порубов, О.В. Соловійов, С.М. Стахівський, О.Р. Ратінов, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та інші. Значущість проведених досліджень зумовлюється створенням ґрунтовної бази для подальших наукових пошуків удосконалення тактики провадження цієї слідчої дії, яка достатньо широко застосовується у правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних з особистісних джерел. Разом з тим наразі відсутня комплексна розробка з організаційного забезпечення проведення допиту. Не досліджено повною мірою чинники, що впливають на ефективність проведення даної слідчої дії. Отже, метою цієї статті є висвітлення проблемних питань організаційного забезпечення допиту із урахуванням сучасних потреб слідчої практики.

Виклад основного матеріалу. Важливе місце в тактиці допиту займають організаційно-підготовчі заходи до його проведення. Своєчасна, ретельна і всебічна підготовка до допиту є необхідною умовою отримання найбільш повних та об'єктивних показань у справі. Це, на нашу думку, сприяє досягненню тактичної мети слідчої дії. Відсутність планування або неналежна підготовка до допиту призводить до поверховості та безрезультатності його проведення. У науковій літературі вчені по-різному підходять до підготовчих заходів з проведення допиту.

Так, на думку однієї групи вчених (С.Ю. Якушин, С.С. Чернявський), підготовка до допиту має складатися з таких заходів: вивчення матеріалів кримінального провадження; підготовка спеціальних питань; вивчення особи допитуваного; складання плану допиту [1, с. 80; 2, с. 532].

Друга група вчених (Р.С. Белкін, В.П. Лавров, І.М. Лузгін, Ю.Г. Корухов) вважає, що підготовка до допиту повинна вмещувати такі заходи: збирання вихідних даних, що відносяться до предмета допиту; визначення кола осіб, які підлягають допиту; вивчення особи допитуваного; встановлення способу виклику на допит і черговості його проведення; підготовка

місця допиту; запрошення до участі у слідчій дії третіх осіб; визначення технічного забезпечення допиту; складання плану слідчої дії [3, с. 99; 4, с. 160].

У свою чергу, М.І. Скригонюк додає такі заходи, як: визначення часу допиту; створення необхідної психологічної та матеріально-речової обстановки для допиту; поглиблене вивчення спеціальних проблем, які можуть виникнути в процесі допиту; визначення кола учасників допиту [5, с. 160].

Такі заходи щодо підготовки до допиту виділяє А.В. Хірсін: ретельна підготовка до проведення слідчої дії; виявлення спроб протидіяти слідству і негайна їх нейтралізація; недопущення інформаційних контактів між затриманими; проведення розвідувальної бесіди перед допитом; проведення негайних допитів на місці затримання злочинців; диференціація допитуваних залежно від наявної у слідчого доказової бази на кожного з учасників злочинної групи; використання конфліктів між учасниками організованої групи [6, с. 11].

Узагальнення поглядів вчених та сучасного стану слідчої діяльності дозволяє дійти висновків, що під час підготовки до проведення допиту слідчий повинен здійснювати такий комплекс організаційно-підготовчих заходів:

1) повне, всебічне і ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження. Вивчення слідчим матеріалів справи є необхідною передумовою успішного проведення допиту. Аналізу підлягають дані, які містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших матеріалах справи. Це дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності й суперечності між учасниками процесу та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення. В іншому випадку деякі обставини можуть залишитися невстановленими, що не може не вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування і тягне за собою, як правило, необхідність проведення додаткових або повторних допитів та «очних ставок».

Вивчення матеріалів кримінального провадження дозволяє встановити коло осіб, які підлягають допиту, визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному, обрати низку тактичних прийомів (комбінацій), які будуть використовуватися під час допиту;

2) визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації. Визначення предмета допиту полягає у встановленні обставин, які можуть бути відомі допитуваному. З усього обсягу зібраних відомостей потрібно відібрати ті, що стосуються предмета допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного предмета допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів;

3) визначення кола осіб, які підлягають допиту. Такий захід залежить від низки факторів, у тому числі й від обсягу наявної інформації. Вказівки на конкретних осіб, яким відомі певні обставини справи, можуть міститися в матеріалах кримінального провадження, а також виявлятися під час проведення оперативно-розшукових заходів;

4) визначення послідовності проведення допитів. При підготовці до до-

питу слідчий повинен вирішити питання щодо послідовності його проведення, а також з яких саме епізодів злочинної діяльності потрібно розпочати. Послідовність допитів обирає слідчий, виходячи з особливостей кримінального провадження та особи допитуваного.

Рішення слідчого про послідовність допитів повинно ґрунтуватися на оцінюванні таких обставин:

- особи злочинця, його віку, психічних властивостей, наявності злочинного (життєвого) досвіду, судимості, становища в структурі злочинної групи та ролі у вчинених злочинах (наприклад, неповнолітніх підозрюваних необхідно допитувати невідкладно);

- наявності доказів про злочинну діяльність щодо кожного допитуваного та їх зацікавленості у кінцевому результаті досудового провадження;

- ступеня участі кожного допитуваного у спільній злочинній діяльності групи;

- стану емоційного збудження допитуваного, що є найбільш сприятливим моментом для початку допиту, оскільки після вчинення злочину та безпосереднього затримання злочинці перебувають у стані напруженості (сильно хвилюються) і не здатні повною мірою протидіяти розслідуванню (наприклад, швидко продумати досить переконливий захист, створити неправдиве алібі);

- характеристики відносин між членами злочинної групи (наявність розбіжностей, конфліктів та протиріч) та ін.

Невідкладному першочерговому допиту підлягають особи, які:

- найбільш поінформовані про обставини справи, не зацікавлені повною мірою у нерозкритті злочину, можуть повно й об'єктивно викласти інформацію, що має значення для кримінального провадження;

- безпосередньо пов'язані між собою епізодами злочинної діяльності, що дозволяє у разі необхідності провести очні ставки між ними;

- виконували другорядні функції під час вчинення злочинів (зокрема, після викриття злочинної групи вони можуть претендувати на роль свідків чи пособників, а ніяк не співвиконавців);

- мають незначний злочинний досвід, не притягувалися до кримінальної відповідальності, піддаються психологічному впливу, схильні переоцінювати ступінь поінформованості слідчого або мають у групі статус «опозиціонерів» і конфліктують з лідером й іншими членами групи та ін.

Отже, допит кількох підозрюваних за часом повинен максимально наближатися до їх затримання, що дозволяє використовувати фактор раптовості та створювати напругу. Тобто допитувати злочинців необхідно одночасно відразу ж після їх затримання, не даючи можливості обміркувати своє становище, обрати загальну лінію поведінки, проаналізувати обсяг доказової інформації, що має слідчий, та протидіяти досудовому розслідуванню;

5) вивчення особи допитуваного. Вивчення особи допитуваного є найважливішою тактичною вимогою підготовки до будь-якого допиту, оскільки від її повноти та всебічності, а також встановлених особливостей психіки за-

лежить успіх та результативність допиту. Такий захід дозволяє слідчому в найкоротший проміжок часу встановити з допитуваним психологічний контакт, обрати найбільш доцільні та ефективні прийоми і способи впливу для отримання правдивих показань, правильно оцінити показання, прогнозувати можливі способи протидії та діагностувати можливу поведінку у тій чи іншій ситуації, що склалася під час допиту;

б) збирання оперативної інформації про допитувану особу та вчинені нею злочини. Використання оперативної інформації дозволяє визначати лінію поведінки злочинців на досудовому слідстві, мотиви й способи вчинення злочинів, відношення до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між собою та свідками. Окрім того, таку інформацію можна використовувати для висунення слідчих версій або вибору низки тактичних прийомів допиту. Вона повинна бути законспірована та захищена від витоку. Планування у цьому випадку запобігає випадковому розголошенню джерела отриманої інформації, непродуманим питанням або пред'явленню доказів, наявність яких у слідчого на певному етапі розслідування дозволяє злочинцям здогадатися про джерело їх отримання.

Так, О.О. Закатов і С.І. Цветков вказують на необхідність використання слідчими відомостей, що отримані в результаті оперативно-розшукової діяльності, або коли за справою продовжується проведення оперативно-розшукових заходів. Окрім того, слідчий повинен узгодити із працівниками оперативних підрозділів такі заходи:

- форми використання оперативних даних під час допиту;
- оцінку поінформованості допитуваного про стан розслідування;
- можливості оперативного працівника в межах тактичного забезпечення допиту і запланованих тактичних прийомів (комбінацій);
- можливі наслідки допиту у випадку зміни слідчої ситуації;
- оцінку тактичного ризику [7, с. 14];

7) визначення часу проведення допиту. Приймаючи рішення про час проведення допиту, слідчий повинен виходити з конкретної слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Допити підозрюваних, особливо після їх затримання, необхідно проводити негайно. Це дозволить запобігти змові між ними, визначенню лідером загальної лінії поведінки на досудовому слідстві і впливу на допитуваних з боку злочинної групи та інших зацікавлених осіб. Будь-яке невинуватене зволікання з проведенням допитів тягне за собою приховання доказової інформації, яка необхідна для розкриття та розслідування злочинів, отримання неправдивих показань або взагалі відмови від їх дачі;

8) визначення місця проведення допиту. Готуючись до допиту, слідчий обирає місце проведення слідчої дії. Вирішення питання про місце допиту залежить від конкретної слідчої ситуації. В цілому допити, як правило, можуть проводитися за місцем проведення досудового слідства, на місці події або за місцем перебування допитуваного. На думку В.П. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова, вибір місця допиту необхідно визначати з

позиції зручності слідчого [8, с. 28].

Недоцільно проводити допит за місцем проживання злочинців (квартира, дача) або роботи (офіс, ресторан). Це обумовлюється тим, що дії слідчого можна записати на відеокамеру або диктофон, створивши для цього спеціальні умови, з метою подальшої компрометації або шантажування, а також переривати його у найкритичніший момент та й взагалі – невідомими є обстановка приміщення та інші труднощі, з якими він може зустрітися;

9) підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному. Вказаний захід дозволяє слідчому проводити допит наступально та використовувати низку тактичних прийомів, зокрема пред'явлення доказів, створення уявлення про інформованість слідчого, використання раптовості та ін.;

10) визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка;

11) визначення учасників проведення допиту. Готуючись до допиту, слідчий визначає коло учасників слідчої дії, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася; предмету допиту; особи злочинця та інших обставин, що стосуються майбутнього допиту. Загалом, до учасників допиту можна віднести прокурора, захисника, спеціаліста, експерта, законного представника, педагога, лікаря, перекладача, особу, яка розуміє знаки глухих або німих, а також працівників правоохоронних органів та ін.

Так, залучені до проведення допиту спеціалісти сприяють слідчому у виявленні та фіксації доказів. Працівників оперативних підрозділів до участі у допитах доцільно залучати у таких випадках:

– для безперервного спостереження за поведінкою допитуваного та його емоційними реакціями;

– у разі застосування швидкого темпу допиту;

– у разі необхідності допомоги у тактично правильному використанні оперативної інформації;

– у разі можливості отримання відомостей, які підлягають негайній перевірці;

– у разі якщо оперативний працівник у неофіційній бесіді встановив з допитуваним психологічний контакт та отримав достовірні відомості без їх процесуального закріплення та ін.;

12) забезпечення сприятливих умов проведення допиту. Слідчий повинен забезпечити відповідні умови для якісного проведення допиту із урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників. На думку В.П. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова, створені умови повинні виключити наявність сторонніх осіб, надати можливість слідчому контролювати весь процес допиту [8, с. 28];

13) використання оперативно-розшукової інформації. Істотну допомогу в підготовці до допиту надає вивчення матеріалів оперативно-розшукової діяльності. Саме завдяки оперативній інформації слідчий може отримати відомості, що характеризують учасників кримінально-процесуальної діяльності. Особливого значення мають відомості про особу злочинця. На думку С.М. Стахівського, вивчення оперативних матеріалів значного розширює пі-

знавальні можливості слідчого та сприятливо впливає на хід встановлення істини у справі [9, с. 16];

14) планування допиту. Планування допиту є заключним етапом до його підготовки. План є динамічною системою, тому під час допиту він суттєво корегується: окремі положення замінюються, уточнюються чи доповнюються. План носить орієнтовний і динамічний характер, оскільки у ньому неможливо передбачити усі особливості допиту, тому він повинен визначати лише головні моменти: час та місце допиту, його учасників, спосіб виклику допитуваного, технічні засоби фіксації, використання доказів, перелік питань допитуваному, тактичні прийоми та ін.

Узагальнення слідчої практики дозволяє дійти висновку, що при розслідуванні злочинів план проведення допиту слідчими, як правило, не складається (89% випадків). Більшість слідчих (92%) вказують, що це обумовлено такими чинниками: знаходження у провадженні слідчих великої кількості кримінальних проваджень, залучення працівників слідчих підрозділів до виконання обов'язків з охорони громадського порядку та ін.

Зважаючи на це безплановість допиту тягне за собою неповноту та безсистемність постановки запитань, використання тактичних прийомів, що в цілому негативно може відбитись на результатах допиту.

Отже, узагальнюючи викладене, зазначимо, що до основних організаційно-підготовчих заходів до проведення допиту можна віднести:

- повне, всебічне і ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження;
- визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності проведення допитів;
- вивчення особи злочинця;
- збирання оперативної інформації про допитувану особу та вчинені нею злочини;
- визначення часу проведення допиту (тривалість допиту);
- визначення способу виклику на допит;
- визначення місця проведення допиту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка;
- визначення учасників проведення допиту;
- забезпечення сприятливих умов проведення допиту;
- ознайомлення зі спеціальною літературою або використання допомоги осіб, що володіють спеціальними знаннями;
- використання оперативно-розшукової інформації;
- визначення низки тактичних прийомів, що будуть застосовуватися під час допиту;
- планування допиту.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що показання підозрюваних є

найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені у результатах кримінального провадження. До початку вчинення злочинів дана категорія осіб домовляється не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлена до методичного заперечення вини. В деяких випадках з перших допитів злочинці погоджуються на діалог зі слідчими, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше свідків, потерпілих або співучасників та заходи, що вживаються слідчим.

Загальна поведінка цієї категорії осіб спрямована на зменшення своєї ролі у вчинених злочинах, приховання минулої злочинної діяльності. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, зволікають з термінами досудового слідства, створюють перешкоди розслідуванню, тому допит вказаних осіб та проведення між ними очних ставок є найвідповідальнішою слідчою дією. Відтак, проведення допитів з такою категорією осіб багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці [10].

Бібліографічні посилання

1. Якушин С. Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений : монография / Якушин С. Ю. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1983. – 102 с.
2. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монограф. / Чернявський С. С. – К. : Хайтек-Прес, 2010. – 624 с.
3. Криміналістика. Том 2 / под ред. проф. Р. С. Белкіна, В. П. Лаврова, И. М. Лузгіна. – М. : Высшая юрид. заочная школа МВД СССР, 1988. – 454 с.
4. Криміналістика / под ред. Б. А. Викторова, Р. С. Белкіна. – М. : Юрид. лит., 1976.
5. Скригонюк М. І. Криміналістика : підруч. / М. І. Скригонюк. – К. : Атіка, 2005. – 496 с.
6. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Хірсін Андрій Васильович. – К. : Акад. адвокатури України, 2006. – 18 с.
7. Закатов А. А. Тактика допроса при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами : лекция / Закатов А. А., Цветков С. И. – Изд. второе. – М. : МЦ при ГУК МВД России, 1998. – 36 с.
8. Бахін В. П. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : навч. посіб. / Бахін В. П., Весельський В. К., Маліков Т. С. – К. : Правник, 1997. – 33 с.
9. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : науково-практ. посібник / Стахівський С. М. – К. : Атіка, 2009. – 64 с.
10. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / Чаплинський К. О. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.

Чаплинская Ю.А. Организационное обеспечение проведения допроса. Рассмотрены актуальные проблемы организационного обеспечения проведения допроса. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные меры проведения следственного действия.

Ключевые слова: допрос, организационное обеспечение, организация, следственные действия, досудебное расследование.

Chaplyns'ka Yu.A. Organizational support of conductinf interrogation. An interrogation is the most widespread and effective inquisitional action by means of that information gathers about a crime and criminal activity of certain persons. It is stipulated by high informing possibilities of interrogation and reliability, simplicity and speed of receipt of result. In the same time an interrogation is one of the most difficult inquisitional actions. From one side, complication drunk up it is determined by that an investigator does not own to the moment of interrogation exhaustive data about the face of criminal and certain cumulative evidence, that it is possible to use during an inquisitional action. On the other hand, criminals not always are interested in complete and all-round investigation of crime that influences on veracity of their testimonies. Except that, on victims and witnesses negative influence comes true from the side of criminals, that quite often heaves up to the change of their testimonies. Having regard to it, successful realization of interrogation and receipt of his positive results depend on quality of possessing inquisitional knowledge about the laws of thinking, logical methods and receptions, conformities to law of psychology and tactical receptions that is worked out in criminalistics.

Generalization of inquisitional practice testifies that 79 % employees of inquisitional subdivisions specify on the necessity of updating of the organizationally-tactical providing of realization of interrogation taking into account the modern necessities of law-enforcement practice. Having regard to it, the question of orgware of interrogation has a row of unsolved organizationally-tactical problems for today.

Keywords: *interrogation, tactics, tactical supply, pretrial investigation.*

Надійшла до редакції 23.12.2014

Аріт К. В.

здобувач

*(Харківський національний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.132 : 343.985

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто актуальні питання організації підготовки та проведення на стадії досудового розслідування негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України та інших відомчих нормативно-правових актів. Надано рекомендації слідчим і оперативним підрозділам ОВС щодо дотримання законності й забезпечення прав та свобод людини і громадянина під час їх підготовки та проведення.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, слідчий, прокурор, слідчий суддя.*

Постановка проблеми. Зацікавленість України у подальшій інтеграції в європейське співтовариство зумовила необхідність гармонізації українського законодавства з орієнтацією на захист прав і свобод людини і громадянина, впровадження та реальне утвердження принципу верховенства права. Складовою цієї політики стала оптимізація системи органів кримінальної юстиції та підвищення ефективності функціонування кримінального судочинства.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу стало важливим кроком у реформуванні правової системи держави. Його норми спрямовані на підвищення ефективності протидії злочинності при зміцненні гарантій забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників процесу.

За новим Кримінальним процесуальним кодексом України вперше одним із різновидів кримінально-процесуальних дій, що мають пізнавальну спрямованість і належать до основних засобів збирання і перевірки доказів, стали негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно зі ст. 246 КПК України проведення таких дій здійснюється у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. До них слід віднести: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмку кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274) [1].

Наведена у Кримінальному процесуальному кодексі класифікація негласних слідчих (розшукових) дій закріпила процесуальний статус вже апробованих практикою оперативно-розшукових заходів, систематизувала та класифікувала їх залежно від юридичної природи, законодавчих приписів, повноважень, функцій та меж застосування у боротьбі зі злочинністю. Ця класифікація наведена відповідно до переліку оперативно-розшукових заходів, передбачених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2].

Запропонована конструкція прийняття рішень про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання одержаних відомостей обумовлює необхідність тісної співпраці слідчого, оперативних підрозділів, прокурора – процесуального керівника та слідчого судді, який здійснює судовий контроль за законністю їх проведення. Відповідно, набуває великого значення правильна координація і узгодження дій різних підрозділів та органів задля досягнення єдиної мети, вміння правильно спрямувати розслідування, визначити необхідні негласні слідчі (розшукові) дії й вірно оцінити ризики, пов'язані з обмеженням конституційних прав громадян під час їх проведення.

Мета публікації – проаналізувати норми нового Кримінального процесуального кодексу України й інших нормативно-правових актів, що регламентують порядок провадження негласних слідчих (розшукових) дій, з метою надання пропозицій та рекомендацій щодо дотримання законності й забезпечення прав та свобод людини і громадянина під час їх підготовки та проведення слідчими й оперативними підрозділами ОВС України.

Виклад основного матеріалу. Для правильної організації досудового розслідування велике значення має чітка взаємодія слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. Регламентуючи такі взаємовідносини, КПК надає слідчому право у справах, що знаходяться у його провадженні, доручати проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК).

Відповідно до інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених цим Кодексом, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій [3].

Важливим моментом підготовки до негласних слідчих (розшукових) дій є отримання дозволу суду на їх проведення. Згідно із законодавством розгляд клопотань, який віднесений до повноважень слідчого судді, здійснюється головою чи за його визначенням іншим суддею апеляційного суду області, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Відповідно до ст. 248 КПК слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання за участю особи, яка подала клопотання.

Наказом Генерального прокурора України № 69 від 17.08.2012 «Про Єдиний реєстр досудових розслідувань» від 14 листопада 2012 року № 113 визначається, що до клопотання слідчого, прокурора повинен додаватися витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання [4].

Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії надається слідчим суддею, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що: вчинено тяжкий або особливо тяжкий злочин або під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самотійно або у сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин [5].

Розгляд подань, внесених у порядку, передбаченому ст. 247 КПК України, має здійснюватись в режимі, що забезпечує нерозголошення даних досудового слідства. Суддя повинен невідкладно розглянути подання. Розгляд подань щодо накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з

каналів зв'язку відбувається також з урахуванням вимог Закону України від 21 січня 1994 р. «Про державну таємницю» [6]. Оригінали подання, постанови судді повинні зберігатися за правилами таємного діловодства.

Одержавши подання, суддя вивчає матеріали кримінального провадження, надані йому ініціатором подання. У разі необхідності він вислуховує думку слідчого, прокурора, працівника підрозділу, який проводить оперативно-розшукову діяльність. Після цього суддя має винести умотивовану постанову про задоволення подання або відмову в такому задоволенні, якщо до того немає підстав. У випадках, коли надається не вся справа, а лише її частина, або коли надаються лише окремі копії процесуальних документів, судам надано право повертати такі подання без розгляду. Необхідність вислуховування слідчого, прокурора визначається самим суддею. Вона може бути викликана потребою одержання даних, з'ясування яких є можливим лише під час спілкування із зазначеними особами.

Предметом судового дослідження під час розгляду подань повинні бути ті фактичні обставини, які свідчать про необхідність проведення зазначених дій або про відсутність такої необхідності. Такі обставини можуть міститися, зокрема, у повідомленнях громадян, протоколах допитів свідків, протоколах огляду житла чи іншого володіння особи або обшуку, матеріалах кримінального провадження або оперативно-розшукової справи, наданих судді, тощо. Необхідно досліджувати й дані про належність житла чи іншого володіння конкретній особі, а також дані про кримінально-правову кваліфікацію злочину тощо. Коли кримінальне провадження порушено за фактом учинення злочину, особливо ретельного дослідження потребує питання про те, яке конкретно відношення та чи інша особа має або може мати до даної справи. У разі, якщо в поданні ставиться питання про проведення обшуку чи виїмки з житла чи іншого володіння адвоката, судам необхідно ретельно досліджувати питання, чи не є предметом проведення зазначених дій дані, які є адвокатською таємницею.

На думку В.Д. Пчолкіна, предметом судового дослідження під час розгляду подань про накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) або електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК) є наявність тих підстав, з якими закон пов'язує можливість застосування цих заходів. При цьому необхідно також досліджувати питання про те, чи можливо отримати відповідну інформацію в інший спосіб без проведення зазначених дій. Про неможливість отримати інформацію в інший спосіб може свідчити, зокрема, факт використання організованою злочинною групою сучасних засобів зв'язку (електронний, поштовий зв'язок тощо), внаслідок чого одержання інформації з урахуванням особливостей функціонування конкретного каналу зв'язку робиться неможливим. Дослідженню підлягає й питання про належність номеру засобу зв'язку конкретній особі та її відношення до справи, а також термін, протягом якого мають проводитися арешт на кореспонденцію або зняття інформації з каналів зв'язку. Враховуючи, що зазначені дії мають проводитися

з метою отримання даних про вчинення злочину, документів і предметів, що мають доказове значення, предметом судового дослідження має бути також питання про те, яке конкретно доказове значення матимуть зазначені дані, документи і предмети у даному кримінальному провадженні [7, с. 125].

Під час вирішення питань про розкриття банківської таємниці або таємниці страхування суддя повинен виходити з того, що втаємничення відповідної інформації є однією з гарантій здійснення права особи на повагу до особистого життя. Конституційною нормою (ч. 2 ст. 32) прямо встановлено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. У зв'язку з цим предметом судового дослідження мають бути ті обставини, з якими пов'язується можливість розкриття конфіденційної інформації щодо особи. Такими обставинами можуть бути, зокрема, дані про переміщення коштів, отриманих злочинним шляхом, вчинення злочинів у сфері господарської діяльності з використанням банківських чи кредитно-фінансових ресурсів тощо.

Постанова судді, відповідно до нового КПК України, повинна бути мотивованою. У такий спосіб суд дає оцінку дослідженому (з точки зору необхідності вирішення) питанню про проведення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій. При цьому суд не вправі вирішувати питання про винність особи у вчиненні злочину, давати оцінку доказам з точки зору їх достовірності та достатності для кваліфікації дій особи або вирішувати інші питання, які потребують вирішення під час судового розгляду справи.

У постанові про проведення обшуку повинно бути зазначено назву і склад суду, який розглянув подання, дані про особу, яка внесла подання, відомості про особу, в житлі чи іншому володінні якої необхідно провести обшук, точну адресу житла чи іншого володіння; якщо це автомобіль, то необхідно вказати марку автомобіля та державний реєстраційний номер, а також дані, на підставі яких суд дійшов висновку про необхідність проведення обшуку в житлі чи іншому володінні конкретної особи.

Проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді може проводитись у виняткових невідкладних випадках, передбачених цим Кодексом та пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого у розділах I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII-XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу. Негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Гарантією забезпечення прав людини є норма, регламентована ч. 3 ст. 250 нового КПК України. Вона передбачає негайне припинення проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо слідчий суддя постановить

ухвалу про відмову в наданні дозволу на її проведення. Отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 цього Кодексу.

За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинен складатися протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таку особу в порядку, визначеному законодавством.

На думку О.М. Бандурки та І.П. Козаченка, важливою умовою забезпечення прав і свобод громадян є законодавче визначення строків проведення негласних слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій, що підкреслює тимчасовість обмеження прав і свобод громадянина [8, с. 17; 9, с. 161]. Такий строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці. Загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, відповідно ч. 4 ст. 249 нового КПК України не може перевищувати шести місяців.

Стаття 253 нового КПК передбачає, що особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про це. Конкретний час повідомлення визначається із врахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії має бути здійснено протягом дванадцяти місяців після її припинення, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Висновки. Вказані особливості підготовки та проведення негласних слідчих (розшукових) дій свідчать, що найважливішим завданням сучасної правової науки є створення правових гарантій збалансованого співвідношення інтересів особистості і держави в боротьбі зі злочинністю. Вважаємо, що приведення кримінально-процесуального законодавства України у відповідність до європейських стандартів дозволяє зробити важливий крок у напрямку утвердження верховенства права та розвитку України як правової та демократичної держави. Основною метою діяльності у сфері кримінального судочинства є не тільки ефективне виявлення та розслідування злочинів, а й забезпечення на стадії досудового розслідування захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу

України» № 4652-VI від 13.04.2012. – Х. : Право, 2012. – 392 с.

2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

3. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12.

4. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань : Наказ Генерального прокурора України № 69 від 17.08.2012, із змінами і доповненнями, внесеними наказом Генеральної прокуратури України від 14.11.2012 № 113.

5. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постановою Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 р. № 2 / Верховний Суд України : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.skourt.gov.ua>.

6. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII / Верховна Рада України : офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

7. Пчолкін В. Д. Підстави та умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій : матеріали Всеукраїнськ. наук.-практ. конференції (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.) / В. Д. Пчолкін. – Д. : ДДУВС, 2013. – С. 124-127.

8. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2012. – 620 с.

9. Козаченко І. П. Дотримання прав і свобод людини у проведенні тимчасових і виняткових оперативно-розшукових заходів / І. П. Козаченко // Науковий вісник Дніпропетр. юрид. інституту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 161-169.

Арит К. В. Организация подготовки и проведения негласных следственных (розыскных) действий на стадии досудебного расследования. Рассмотрены актуальные вопросы организации подготовки и проведения на стадии досудебного расследования негласных следственных (розыскных) действий в соответствии с новым Уголовным процессуальным кодексом Украины и другими ведомственными нормативно-правовыми актами. Даны рекомендации следственным и оперативным подразделениям ОВД по соблюдению законности и обеспечению прав и свобод человека и гражданина при их подготовке и проведении.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, судебный контроль, следственный судья.

Arit K. V. Organization of preparation and holding of covert investigation (search) actions during pre-trial investigation. The article is about actual issues of organization of preparatiron and holding during preliminary investigation of covert investigation (search) actions under the new Criminal Procedural Code of Ukraine and other departmental regulatory acts.

Their conduct is carried out in cases where information about crime and the person who committed it can not be obtained by other means. Presented in the Criminal Procedural Code of Ukraine the classification of covert investigation (search) actions has consolidated the procedural status of search operations proven practices, has systematized and classified them according to their legal nature, legislative requirements, powers, functions and extent of the fight against crime. To covert investigation (search) actions the legislation includes: audio-, video monitoring of the person; seizure of correspondence; arrest, inspection and seizure of correspondence; interception of telecommunications transport networks; interception of electronic information systems; inspection of inaccessible public places, home or other property; installation location

electronic means; observation of a person's thing or place; audio-, video monitoring of the site; control of the offense; perform special tasks to disclose criminal activities of an organized group or criminal organization; covert obtaining of samples required for comparative study.

The author has paid attention to the observance of the rule of law and the rights and freedoms of the man and citizen during their preparation and implementation. It is noted that the proposed design of making decisions to conduct covert investigative (search) actions and use of obtained information necessitates close cooperation between the investigator, operational units, public prosecutor – procedural executive and investigative judge who exercises judicial control of the legality of their conduct. Accordingly, it is of great importance the right coordination and harmonization of activities of different departments and agencies to achieve a common goal, to properly direct the investigation, to determine necessary undercover investigation (search) actions and correctly assess the risks associated with restriction of civil rights when their conduct.

Keywords: *covert investigation (search) action, judicial control, investigative judge.*

Надійшла до редакції 04.12.2014

Бідняк Г. С.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.98

ВИДИ ЕКСПЕРТИЗ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ

Розглянуто окремі питання щодо видів експертиз при розслідуванні шахрайств, окреслено основні завдання техніко-криміналістичної експертизи документів, почеркознавчої, дактилоскопічної, трасологічної, судово-бухгалтерської, комп'ютерно-технічної та інших видів експертиз у ході розслідування шахрайств.

Ключові слова: *судова експертиза, розслідування шахрайств, види експертиз, завдання та питання, поставлені на вирішення експертизи.*

Постановка проблеми. У ході розслідування шахрайств існує необхідність застосування спеціальних знань у формі призначення та проведення судових експертиз, отримання консультацій спеціаліста або залучення його до участі у слідчих (розшукових) діях. Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень про шахрайства показує, що судові експертизи призначалися в 91,7% з них. Як свідчить слідча практика, призначаються різні експертизи. Найбільший відсоток становлять криміналістичні експертизи: почеркознавчі – 43%; техніко-криміналістичні експертизи документів – 42%, дактилоскопічні – 4%, трасологічні – 4%. Крім того, призначаються також комп'ютерно-технічні – 3%; товарознавчі – 0,5%; судово-бухгалтерські – 1,5%; судово-біологічні експертизи виділень людини – 1%; судово-психіатричні – 2; судово-психологічні – 1%.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної пробле-

ми. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили: Т.В. Аверьянова, Л.Ю. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д.Берназ, А.І. Вінберг, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, Ю.Г. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та ін. Останнім часом проблематика цього питання досліджувалася Л.М. Головченко, А.І. Лозовим, І.В. Пирогом, Е.Б. Сімаковою-Єфремян. Водночас детальнішого висвітлення потребують питання щодо видів експертиз при розслідуванні шахрайств, що пояснюється змінами у процесуальному законодавстві та сучасними потребами практики розслідування даної категорії злочинів.

Метою роботи є визначення видів судових експертиз при розслідуванні шахрайств.

Виклад основного матеріалу. Застосування спеціальних знань у формі призначення та проведення експертиз у ході розслідування шахрайств залежить від механізму злочину. Так, у провадженнях про шахрайства з використанням підроблених документів (чеків, накладних, доручень та ін.) предметом дослідження є різні документи. Шахраї найчастіше використовують підроблені документи, виготовлені на спеціальних пристосуваннях (апаратах), мальовані, виготовлені переклеюванням фрагментів (цифр) з різних чеків на один тощо. У цьому випадку на початковому етапі розслідування виникає необхідність установити спосіб відтворення зображень.

Як зазначається у криміналістичній літературі, техніко-криміналістичне дослідження документів вирішує такі завдання:

- 1) встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, дописка, виправлення, травлення, заміна частин документа);
- 2) встановлення типу, виду, марки, моделі друкарської та розмножувальної техніки, ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;
- 3) виявлення залитих, закреслених, вицвілих та інших слабковидимих і невидимих текстів, а також текстів або зображень на обгорілих та згорілих документах;
- 4) встановлення підробки відбитків печаток та штампів; ідентифікація печаток та штампів за їх відбитками;
- 5) ідентифікація письмового приладдя за штрихами;
- 6) визначення відносної давності виконання документа і його фрагментів;
- 7) визначення послідовності нанесення штрихів, які перетинаються, тощо [5, с. 269; 10, с. 30; 9, с. 375; 8, с. 20].

Разом з досліджуванним документом експертові мають бути направлені зразки документів, надрукованих у період, найбільш близький до моменту виготовлення досліджуваного документа.

При розслідуванні шахрайства з використанням документа, виготовленого з різних фрагментів інших документів, крім судово-технічної експертизи документів, виникає необхідність у призначенні інших експертиз: трасо-

логічної (для встановлення цілого за частинами); експертизи матеріалів, речовин і виробів (для виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів).

Також при розслідуванні шахрайських посягань може бути призначено судово-почеркознавчу експертизу з метою встановлення особи, яка виконала рукописний текст чи підпис. Призначається вона у випадках, коли у шахрая вилучено рукописні документи, розписки, а також нерукописні документи, які мають підпис особи, що підозрюється у вчиненні злочину.

На вирішення цієї експертизи виносять такі питання:

- 1) чи виконано рукопис певною особою;
- 2) чи виконано декілька рукописів однією особою;
- 3) чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком;
- 4) чи не виконано рукопис у незвичних умовах;
- 5) чи не перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані;
- 6) особою якої статі виконано рукопис.

Як справедливо зазначають А.І. Манцвєтова та В.Ф. Орлова, встановити виконавця тексту можливо тільки у разі правильно зібраного порівняльного матеріалу – зразків почерку (підпису) виконавця. Тому питання з підготовки зразків, необхідних для порівняльного дослідження, є дуже важливим [7, с. 38]. Тобто для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується. Враховуючи специфіку даних злочинів, доцільно особливу увагу приділяти саме вільним зразкам почерку та підписів.

Головним завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версію про особу, що залишила слід, ще не висунуто, а також коли слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабо видимі сліди, перед експертом може ставитись питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації або визначення родової (групової) належності слідоутворюючих об'єктів. Дактилоскопічна експертиза вирішує і ряд неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворюючого об'єкта.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- 1) чи є на даному предметі сліди рук, чи придатні вони для ідентифікації;
- 2) чи залишено сліди рук певною особою;
- 3) чи залишено сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою;
- 4) якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди;
- 5) якими ділянками поверхні долоні залишено сліди;
- 6) у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо).

Речові докази, на яких знайдено сліди рук або припускається їх наявність, мають надсилатися експертові в якомога коротші строки [5, с. 283].

У деяких випадках необхідно призначати експертизу матеріалів, речовин

та виробів, особливо у випадках виявлення на об'єктах дослідження мікрочасток та мікрослідів. Основне завдання цієї експертизи при розслідуванні шахрайства – встановлення наявності мікрочасток на певному предметі, їх природа, локалізація (наприклад, при картковому шулерстві – “краплення” карт тощо).

У ході розслідування шахрайств за допомогою цієї експертизи вирішуються такі питання:

- 1) чи є на представлених гральних картах мікрочастинки сторонньої речовини;
- 2) яке їх походження та локалізація;
- 3) чи однорідні ці мікрочастинки на всіх представлених картах даної колоди;
- 4) чи можливо спостерігати ці частини неозброєним оком;
- 5) за допомогою яких технічних засобів загального користування можливе виявлення даних мікрочастинок;
- 6) яким способом нанесені ці мікрочастинки на представлені для дослідження гральні карти;
- 7) чи можливе нанесення цих частин без використання спеціальних технічних засобів тощо.

Обов'язково необхідно призначати фізико-хімічну експертизу при такому виді шахрайства, як фармазонство, тобто виготовлення підроблених дорогоцінностей під виглядом дійсних: замість коштовних каменів «фармазонціки» збувають скло [6, с. 375]. Вона дозволяє дати відповіді на такі питання: із якого сплаву виконано предмети, вилучені у потерпілого; склад речовини, вид та склад матеріалу, з якого виготовлено підроблені коштовності (скло замість діамантів; мідь, латунь, олово замість золота, срібла, платини тощо). У разі використання шахраями підробленого коштовного каміння (імітація діамантів, рубінів, сапфірів тощо) може бути призначено гемологічну експертизу. Ця експертиза забезпечує діагностику природних і синтезованих самоцвітів та їх підробок: встановлення природи і назви каміння; факт підміни каміння в ювелірних виробках тощо.

Останнім часом шахраї все частіше для вчинення злочинного посягання використовують комп'ютерну техніку, електронні пристрої (при шахрайстві на ігрових атракціонах). У зв'язку з цим постає необхідність призначення достатньо нових видів експертиз, зокрема комп'ютерно-технічної та комп'ютерно-мережевої.

Комп'ютерно-технічна експертиза залежно від вирішуваних завдань поділяється на два різновиди:

- 1) технічна експертиза комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв (встановлення призначення і характеристик комп'ютерної техніки, її технічного стану; можливостей використання для досягнення певної мети тощо);
- 2) експертизи даних та програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; відновлення знищеної інформації; встановлення характеру змін, внесених у програми, тощо). Ця експертиза дозволяє вирішувати такі питання: чи є справ-

ним даний пристрій (ігровий комп'ютер, електронна рулетка тощо); чи має даний пристрій дефекти, якщо так, то які саме; чи не мають поламок вузли цього пристрою; чи відповідає це обладнання технічній документації; чи правильно встановлено програмне забезпечення цього пристрою; чи можливо змінити програмне забезпечення цього пристрою, якщо так, то яким способом; чи можливо керувати пристроєм на відстані, якщо так, то на якій відстані і яким чином; чи можлива нормальна експлуатація пристрою після внесення змін у програмне забезпечення; як забезпечується та чи є надійною система захисту інформації від доступу; чи можливо на даному комп'ютері використати програму в обхід автоматичної її реєстрації тощо [5, с. 355; 9, с. 472].

Головними завданнями бухгалтерської експертизи є встановлення:

- 1) документальної обґрунтованості нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди;
- 2) правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів;
- 3) відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності;
- 4) кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку і контролю;
- 5) правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків;
- 6) недоліків в організації контролю бухгалтерського обліку, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди або перешкоджали її своєчасному виявленню тощо.

Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо.

Разом з постановою про призначення експертизи експертові слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості щодо вихідних даних, для вирішення поставлених питань. Якщо слідчий або суд зазнають труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, їм слід звернутися за консультацією до спеціаліста.

Так, Н.Я. Дондик наголошує, що слідчі часто призначають судово-бухгалтерську експертизу раніше, ніж зібрано необхідний матеріал. А без цього експерт не може вирішити поставлені перед ним питання. Деякі слідчі до призначення експертизи не вилучають документів, надають їх експертові в організації, де вчинено злочин, вимагають від експертів самостійного збирання документів [1, с. 84]. За таких обставин проведення експертизи є неможливим, тому що, відповідно до кримінально-процесуального законодавства, експерт ні в якому разі не має права самостійно вилучати зразки, особливо якщо це пов'язано із вторгненням у приватне житло, або ж в орга-

нізації чи підприємства.

До числа об'єктів товарознавчої експертизи, яка провадиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, ювелірні, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура і матеріали, обчислювальна техніка. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути й інші товари, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації.

Різновидом товарознавчої експертизи є автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча експертиза), об'єктами якої є автотранспортні засоби і їх комплектуючі.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

1) визначення належності товарів (надалі – товарної продукції) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо);

2) визначення якісних змін товарної продукції;

3) визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли при транспортуванні, зберіганні, у процесі експлуатації);

4) встановлення способу виробництва товарної продукції (промислової чи саморобної), підприємства-виробника, країни-виробника;

5) визначення вартості товарної продукції, в т.ч. з урахуванням часткової втрати її товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зношенням і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів;

б) визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил тощо.

Залежно від конкретних умов та характеру товару перед експертом можуть бути поставлені й інші питання. При визначенні можливостей товарознавчої експертизи та підготовці відповідних питань бажано отримати попередню консультацію спеціаліста-товарознавця [10, с. 96].

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцезнаходженням.

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, які призначили експертизу, мають зазначити, за станом на який час належить вирішувати поставлене питання.

На експертизу може бути поставлене питання про вартість відсутнього майна. В цих випадках особа або орган, які призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутні об'єкти, повинна провадитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи у позовних заявах, протоколах допиту потерпілих та ін.), і надати експертові ці матеріали (їхні копії) або привести ці відомості у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

При вчиненні шахрайства злочинці часто використовують психологічний вплив, який полягає у навіюванні. Тому при розслідуванні шахрайства доцільно призначати і судово-психологічну експертизу. Сьогодні починає широко застосовуватися такий вид судово-психологічної експертизи, як су-

дово-психологічна експертиза злочинного угруповання для виявлення лідера в організованій злочинній групі і місця в її структурі інших членів групи. Основними питаннями судово-психологічної експертизи злочинної групи є: визначення конкретної ролі кожного учасника у злочинних епізодах, вчинених членами злочинної групи спільно; ступінь впливу групи на окремого учасника; типові форми взаємодії між членами групи як при вчиненні злочинів, так й у процесі розслідування; встановлення лідерів-організаторів.

У деяких випадках при розслідуванні шахрайства характерним є також призначення судово-психіатричної експертизи. Практика свідчить, що шахраям добре відомі способи протидії розслідуванню, а тому вони завчасно стають на облік у районних психіатрів, отримують медичні довідки, інші документи.

Таким чином, при розслідуванні шахрайств призначаються техніко-криміналістичні експертизи документів, почеркознавчі, дактилоскопічні, траєкторні, судово-бухгалтерські, товарознавчі, комп'ютерно-технічні, матеріалів, речовин та виробів, інші види експертиз. Зазначимо, що ознайомлення працівників досудового слідства та суду з певними видами судових експертиз, що використовуються при розслідуванні шахрайств, надасть можливість правильно побудувати версії про спосіб шахрайства й осіб, які його вчинили.

Бібліографічні посилання

1. Дондик Н. Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів : монографія / Дондик Н. Я. – К. : Атіка, 2007. – 144 с.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (у ред. наказу Мін-ва юстиції України № 1950/5 від 26.12.2012), зареєстрована в Міністерстві юстиції України 02.01.2013 за № 1/22533.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одиссей, 2012. – 360 с.
4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 28, зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
5. Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учебно-практич. пособие / М. Г. Щербаковський. – Х. : Эспада, 2005. – 544 с.
6. Советская криминалистика : учеб. / под ред. Р.С. Белкина. – Юрид. лит., 1979. – 464 с.
7. Судебно-почерковедческая экспертиза. – М. : Юрид. лит., 1971. – 304 с.
8. Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / Шляхов А. Р. – М. : Юрид. лит., 1979. – 168 с.
9. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 688 с.
10. Экспертизы в судебной практике : учеб. пособ. для студентов юрид. институтов и фак. / авт. коллектив : В. И. Гончаренко (рук.), В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. – К. : Вища шк., 1987. – 200 с.

Бидняк А. С. Види експертиз и их значение при расследовании мошенничеств. Рассмотрены отдельные вопросы, касающиеся видов судебных экспертиз при расследовании мошенничеств, определены основные задания технико-криминалистической экспер-

тизи документів, почерковедческой, дактилоскопической, трасологической, судебно-бухгалтерской, компьютерно-технической и других видов экспертиз при расследовании мошенничеств.

Ключевые слова: *судебная экспертиза; расследование мошенничеств; виды экспертиз; задачи и вопросы, поставленные на разрешение экспертизы.*

Bidnyak A. S. Types of expertise and their importance in fraud investigations. Several aspects regarding the types of expertise in fraud investigations are reviewed, the main tasks of technical and forensic examination of documents, handwriting, fingerprint, trace evidence, forensic accounting, computer-technical and other expertise in fraud investigations are outlined.

When investigating frauds, there is a need to use expert knowledge in the form of appointment and holding of forensic expertise, obtaining expert consultations or involving of expert to participate in the investigative (searching) actions. Synthesis for criminal proceedings on fraud demonstrated that forensic examinations were appointed in 91,7 % of cases.

Studying of investigative practice materials suggests that investigators appoint different expertise. The highest percentage are "traditional" (forensic) examinations: handwriting – 43 %, technical and forensic examination of documents – 42 %, fingerprint – 4 %, trace evidence – 4 %. Furthermore, commodity expertise – 0,5 %, forensic accounting – 1,5%, computer and technical – 3%, forensic biological examination of human secretions – 1 %, forensic psychiatric – 2 %, forensic psychological – 1 % examinations were assigned.

The purpose of this study is to determine the types of forensic expertise in the investigation of frauds.

The use of expert knowledge in the form of assigning and conducting of expertise in fraud investigations depends on the mechanism of crime. Thus, in the proceedings of fraud with using falsified documents (checks, invoices, orders, etc.) the subject of research is a variety of documents. Fraudsters often use fake documents made on special devices (gadgets), or drawn, or made by gluing the fragments (numbers) from different checks on each other. In this case, at the initial stage of investigation there is a need to establish a way to reconstruction of images (prints). This will make it possible to develop a version of the method of fraud and persons who did it.

Thus, the use of certain expertise significantly expands cognitive capabilities of the preliminary investigation and the court and allows using this information as a source of evidence in the investigation of frauds.

Keywords: *forensic expertise, fraud investigations, types of expertise, assignments and questions stated for expertise decision.*

Надійшла до редакції 24.12.2014

Комашко В. В.
прокурор Миколаївської області

УДК 343.985

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

На підставі аналізу положень чинного законодавства України, інших теоретико-правових джерел досліджено визначення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину. Зосереджено увагу на необхідності вироблення єдиного теоретико-правового розуміння контролю за вчиненням злочину.

Ключові слова: *Кримінальний процесуальний кодекс України, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, оперативна закупівля, контрольоване поставання, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину.*

Постановка проблеми. Динамічні зміни, які відбуваються за останні десятиліття в суспільному житті та, відповідно, у законодавстві, що регулює певні сфери суспільних відносин, сприяють посиленню інноваційних процесів у розбудові вітчизняного права. Україна є демократичною, правовою державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Зазначені процеси у суспільному житті країни знайшли своє відображення й у положеннях чинного законодавства, до яких можна віднести новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК).

Прийняття та вступ в дію Кримінального процесуального кодексу України стали одними з послідовних кроків законодавця в оновленні системи кримінальної юстиції. Цим кодифікованим законодавчим актом закріплюється порядок кримінального провадження в Україні. При цьому слід зазначити, що принципово новий КПК України, незважаючи на в цілому позитивні оцінки, викликав неоднозначну оцінку громадськості, науковців, представників оперативних підрозділів тощо.

Важливість завдань, що вирішуються шляхом проведення контролю за вчиненням злочину у сфері протидії сучасній злочинності, зумовлює необхідність вивчення питань, пов'язаних з правовими та організаційними засадами контролю, та свідчить про прикладну актуальність теми дослідження.

Разом з тим системний аналіз наукових доробок, дисертацій у зазначеній сфері свідчить про відсутність комплексного узагальнюючого дослідження теоретико-методологічного характеру. Отже, враховуючи новаторський аспект започаткування інституту негласних слідчих (розшукових) дій, теоретико-прикладні аспекти провадження контролю за вчиненням злочину вимагають глибокого наукового аналізу, який не можливо провести без дослідження підходів до розуміння його теоретико-правового визначення. Відсутність спеціальних праць, в яких всебічно висвітлювалися б правові та організаційні основи контролю за вчиненням злочину, зумовлює наукову актуальність дослідження, зокрема необхідність науково-практичного використання досвіду організації провадження контролю за вчиненням злочину для подальшого удосконалення кримінального процесуального законодавства, нормативно-правового забезпечення функціонування інституту негласних слідчих (розшукових) дій, розвитку їх організаційних форм.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики. Організаційно-правові основи провадження негласних слідчих (розшукових) дій є предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких Ю.П. Аленін, Б.І. Бараненко, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, В.Д. Берназ, О.А. Білічак, Р.І. Благута, В.В. Гевко, В.О. Глушков, В.А. Глазков, В.А. Дашко, С.Ю. Ільченко, А.В. Іщенко, І.П. Козьяков, В.А. Колеснік, Н.С. Карпов, В.Т. Маляренко, Д.І. Никифорчук, М.А. Погорецький, І.В. Сервецький, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш, С.С. Тарадойна, В.М. Тертишнік, Л.Д. Удалова, А.Г. Цветков, М.Є. Шумило та інші вчені.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства свідчить, що по суті закріплені главою 21 КПК України негласні слідчі (розшукові) є оперативно-розшуковими заходами. Крім того, існує наукова думка, що передбачені нормами оперативно-розшукового законодавства у зв'язку із певною трансформацією кримінального процесу та поступовою «процесуалізацією» оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), оперативно-розшукові заходи набули статусу негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть проводитись як з метою розслідування кримінальних правопорушень, так і з метою пошуку і фіксації інформації щодо злочинів, що готуються чи осіб, які готують вчинення злочину. Таким чином, до початку кримінального провадження для виявлення та запобігання тяжким й особливо тяжким злочинам, що готуються, дії, передбачені главою 21 КПК України, набувають статусу оперативно-розшукових заходів та регулюються нормами оперативно-розшукового законодавства. До зазначених вище дій і належать окремі форми контролю за вчиненням злочину (контрольована поставка та контрольна й оперативна закупка). При цьому слід зазначити, що за змістовною сутністю ці дії є ідентичними, проте відмінні за правової природою, тому їх організаційно-тактичні основи в межах окремого виду державної діяльності (ОРД чи кримінального процесу) мають спеціальну мету, відрізняються суб'єктним складом та напрямом використання отриманих матеріалів.

Так, Є.Д. Скулиш, досліджуючи питання системи НСРД, зазначив, що введення до системи досудового розслідування негласних слідчих (розшукових) дій є надзвичайно прогресивним кроком законодавця, спрямованого на її удосконалення [4]. На думку Р.І. Благути, доцільність та навіть необхідність застосування можливостей НСРД як процесуальної форми ОРД у кримінальному провадженні не викликає сумніву. Адже без використання негласних, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, які застосовуються у процесі підготовки та проведення НСРД, вказані дії позбавленні сенсу та фактичної можливості досягнення мети їх проведення – отримання або перевірку доказів у конкретному кримінальному провадженні. При цьому підтримуємо думку автора щодо очевидності потреби осмислення, публічного обговорення та спроби вирішення через єдине (усталене) розуміння підстав та процедури проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аналіз законодавства та практики його застосування [3].

Слушною є думка М.А. Погорецького, що поява інституту НСРД у кримінальному процесі України неоднозначно сприймається вітчизняними науковцями та практиками. І це цілком закономірно, адже зазначений інститут, з одного боку, не вписується в багатолітню правову ідеологію вітчизняного кримінально-процесуального права, оскільки по суті об'єднує оперативно-розшукову діяльність і кримінальний процес в одне провадження, що було предметом багатолітньої критики процесуалістів [5], а з іншого – до набуття чинності новим КПК України за результатами аналізу його норм і прогнозів

щодо реалізації на практиці стає зрозумілим, що він потребує більш докладного правового врегулювання на міжвідомчому та відомчому рівнях.

Окрему увагу на проблеми провадження контролю за вчиненням злочину теоретико-правового характеру звертає В.Г. Уваров, зазначаючи, що в положеннях чинного законодавства фактично відсутня регламентація порядку проведення форм контролю за вчиненням злочину [6]. На думку М. Шумила, без чітко визначених засобів мета втрачає свою реальність. При цьому В.Г. Уваров звертає увагу на те, що з визначених форм контролю за вчиненням злочину як слідчі дії можна розглядати лише контрольовану поставку та контрольну та оперативну закупку, проблеми яких вже отримали певне дослідження.

Щодо таких пізнавальних заходів (на думку В.Г. Уварова, що, з нашої точки зору, є дещо спірним), як спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину, то вони не мають усіх необхідних атрибутів для зарахування їх до окремих негласних (розшукових) слідчих дій, оскільки поглинаються вже існуючими інститутами слідчих дій, наприклад слідчим експеримент [6].

Разом з тим системний аналіз наукових доробок, дисертаційних досліджень у зазначеній сфері свідчить про відсутність комплексного узагальнюючого дослідження теоретико-методологічного характеру. Отже, враховуючи новаторський аспект започаткування інституту негласних слідчих (розшукових) дій, теоретико-прикладні аспекти провадження контролю за вчиненням злочину вимагають глибокого наукового аналізу, який не можливо провести без дослідження підходів до розуміння його сутності та змісту.

Аналіз наукових праць щодо організаційно-правових проблем провадження контролю за вчиненням злочину свідчить про те, що його окремі теоретичні аспекти мають багаторічну історію. Зазначене стосується організаційно-тактичних основ провадження окремих форм контролю за вчиненням злочину, таких як, наприклад, контрольована поставка та оперативна закупка. Саме наявність такого досвіду дає змогу розглянути напрями застосування зазначеного у минулому, врахувати позитивні і негативні аспекти, що сприятиме поглибленому розумінню його сутності та змісту. Разом з цим сьогодні контроль за вчиненням злочину не є предметом наукових доробок на рівні монографічних та дисертаційних досліджень, що зумовлює здійснення системного теоретико-правового аналізу його організаційно-правових основ.

Зважаючи на те, що визначення контролю за вчиненням злочину не знайшло своє відображення ані у положеннях чинного законодавства, ані у наукових джерелах, стан наукової розробки даного правового явища доцільно аналізувати через призму характеристики властивих йому ознак та складових елементів, які у сукупності становлять цілісну систему. У даному напрямку положення чинного законодавства дещо спростили окреслену проблему через визначення відповідних форм, в яких може здійснюватися контроль за вчиненням злочину. Отже, до форм контролю за вчиненням злочину належать: контрольована поставка; контрольована та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент; імітування обстановки злочину.

Таким чином, для вироблення загального розуміння контролю за вчиненням злочину, на нашу думку, доцільно розглянути існуючі підходи до розуміння його окремих форм.

Теоретико-правові проблеми провадження контрольованої поставки стали об'єктом численних наукових досліджень багатьох вчених, серед яких: Б.Є. Богданов, В.В. Бухарев, К.К. Горяїнов, І.М. Гриненко, П.С. Дмитрієв, Є.А. Доля, В.Я. Дорохов, В.П. Єрошин, О.Ю. Звонарьов, О.О. Кваша, М.І. Камлик, М.П. Карпушин, О.М. Костенко, В.К. Лисиченко, О.М. Литвак, В.І. Михайлов, Є.Б. Песков, Є.Д. Скулиш, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, І.К. Туркевич, А.А. Чувілев, А.Ю. Шумилов, О.Н. Ярмиш та інші. Проте, незважаючи на активність наукової думки, єдиного підходу до розуміння визначення контрольованої поставки все ще не вироблено, чому сприяє відсутність єдиного розуміння правової природи контрольованої поставки.

Так, А.Ю. Шумілов визначає контрольовану поставку як систему оперативно-розшукових заходів і дій, в ході здійснення яких з відома і під негласним контролем оперативного підрозділу допускається переміщення (ввезення, вивезення, транзит) товарів чи предметів (засобів, речовин), вільна реалізація яких заборонена або обмежена в загальному обігу, а також предметів, здобутих злочинним шляхом, або таких, що зберегли на собі сліди злочину; знарядь або засобів вчинення злочину з метою ефективного вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності [8]. На думку А.А. Чувілева, контрольована поставка полягає в переміщенні оперативними працівниками або під їх контролем іншими громадянами товарів, предметів, речовин особам, що підозрюються запідозреним у скоєнні злочинів, з метою їх викриття [9].

Окрема група науковців під контрольованою поставкою розуміє спосіб отримання інформації встановленням контролю за постачанням, купівлею, продажем, переміщенням предметів, речовин і товарів, вільна реалізація яких заборонена або обмежена в обігу.

Такі вчені, як О.Ю. Звонарьов, Є.Д. Скулиш, В.В. Бухарев, М.М. Семендзяй, відносять контрольовану поставку до методів оперативно-розшукової діяльності та вважають, що остання набуває ознак самостійності, оскільки у процесі її проведення використовуються тільки притаманні їй прийоми і засоби збирання інформації та документування злочинної діяльності.

Отже, аналіз наукових доробок, об'єктами дослідження яких була контрольована поставка, свідчить про відсутність єдиного виробленого підходу до розуміння зазначеного явища.

Схожа ситуація склалась і з визначенням розуміння контрольованої та оперативної закупок як наукової проблеми. Зазначеному присвячені праці Л.В. Багрій-Шахматова, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.Г. Бурчака, Н.О. Гуторова, О.М. Джужі, О.Ф. Долженкова, А.П. Закалюки, О.Г. Кальмана, О.О. Кваші, М.І. Камлика, І.П. Козаченка, О.М. Костенка, В.К. Лисиченка, В.П. Меживого, К.А. Мулика, Д.Й. Никифорчука, І.В. Сервецького, В.В. Сташиса, З.Р. Сулеймайнова, В.Я. Тація, В.П. Тихого та

ін. Проте аналіз наукових доробок зазначених авторів свідчить про відсутність вироблення єдиного підходу до визначення зазначених форм контролю за вчиненням злочину та неоднозначність розуміння мети проведення, ролі та місця у протидії сучасній злочинності. Крім того, у зв'язку із застосування норм чинного КПК України, теоретико-правові основи контрольної та оперативної закупки досліджені фрагментарно та потребують ґрунтовного наукового дослідження.

Отже, окремі вчені-дослідники проблем оперативно-розшукової діяльності, серед яких І.Р. Шинкаренко, З.Р. Сулейманова, І.І. Мусієнко та інші, відносять оперативну закупку до методів ОРД. Так, З.Р. Сулейманова розглядає оперативну закупку як метод, який включає комплекс оперативно-розшукових та інших дій, що забезпечують придбання заборонених (обмежених в обігу) населення товарів, предметів, речовин та документування протиправної діяльності осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, з метою їх викриття [10]. У даному випадку можна цілком погодитись й з позицією О.Ф. Волинського, який вважає, що методи оперативно-розшукової діяльності реалізуються у конкретних оперативно-розшукових заходах і тактичних операціях, які мають назву означених методів.

Так, А.П. Кіцул, О.О. Погрібний, М.О. Сергатий вважають, що оперативна закупка наркотичних засобів – це законодавчо та нормативно врегульована таємна операція, пов'язана з проведенням комплексу оперативно-розшукових заходів із придбання наркотичних засобів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності за кошти оперативного підрозділу з метою виявлення, попередження, припинення й документування злочинних дій наркозбувальників у відповідних кримінальних справах.

Значний внесок у дослідження та вдосконалення нормативних засад кримінального судочинства та оперативно-розшукового документування й окремих аспектів провадження імітування обстановки злочину внесли К.В. Антонов, Р.І. Благута, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.М. Джужа, В.А. Динту О.Ф. Долженков, С.В. Єськов, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, Л.Д. Удалова, Л.В. Черечукіна, М.Ю. Черкова, М.Є. Шумило та інші вчені. Заслугує на увагу дослідження особливостей провадження імітування обстановки злочину В.А. Динту, який зазначає, що для більш продуктивного розуміння та трактування визначення зазначеної форми контролю за вчиненням злочину необхідно виробити коло ознак, притаманних останньому. Цікавим є підхід зазначеного автора щодо розуміння імітування обстановки злочину, яке полягає у навмисній брехні, автор якої не тільки розуміє характер своїх дій, але і спрямовує їх на досягнення результату у вигляді введення в оману злочинця. Однак автор звертає увагу, що у випадку провадження імітування обстановки злочину брехня є суспільно корисною та виправданою з точки зору моралі [7].

Особливості організаційно-правових основ провадження спеціального слідчого експерименту взагалі поки що не стали предметом окремих науко-

вих досліджень на рівні дисертацій, монографій, науково-методичних дорожок тощо. Окремі аспекти провадження зазначеної форми контролю за вчиненням злочину розглядалися як складова комплексної проблеми організаційно-правових основ провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Спостерігається здійснення наукових розвідок проблем співвідношення спеціального слідчого експерименту та слідчого експерименту, оперативного експерименту. Проте проведений аналіз досліджень, присвячених окресленій проблемі, вказує на необхідність проведення окремого логіко-юридичного та порівняльно-правового аналізу. Зазначене, на нашу думку, сприятиме оптимізації організаційно-правових основ провадження як окремо спеціального слідчого експерименту, так і загального розуміння сутності контролю за вчиненням злочину.

Отже, як вже було зазначено, чинний КПК України започатковує таке принципово нове поняття у вітчизняному кримінальному процесуальному праві, як негласні слідчі (розшукові) дії, до переліку яких і належить контроль за вчиненням злочину.

Поряд з цим сьогодні теоретико-правові джерела не закріплюють безпосередньо визначення контролю за вчиненням злочину, розкриваючи лише зміст його окремих форм. Слід зазначити, що організаційно-правові основи контролю за вчиненням злочину як узагальнююча наукова категорія досі не досліджувалась, що зумовлює необхідність проведення глибокого аналізу. Крім того, на нашу думку, таке дослідження матиме важливе практичне та теоретичне значення для вдосконалення системи протидії злочинності на сучасному етапі.

Оскільки в цілому роль наукових досліджень полягає у виявленні та відпрацюванні заходів щодо усунення негативних тенденцій і недоліків у функціонуванні будь-якої сфери суспільних відносин, на нашу думку, результати вивчення окресленої проблематики сприятимуть як вдосконаленню практики протидії злочинності, так і подальшому розвитку науки у відповідному напрямку.

Отже, звернемося до визначення контролю за вчиненням злочину у нормах чинного законодавства. Положення чинного Кримінального процесуального кодексу України відносять контроль за вчиненням злочину до негласних слідчих (розшукових) дій, організаційно-правові основи яких регулюються нормами глави 21 КПК України. Таким чином, для розуміння сутності, змісту та вироблення визначення контролю за вчиненням злочину, на нашу думку, доцільно розглянути розуміння саме такої категорії, як негласні слідчі (розшукові) дії.

Так, Ф.В. Шиманський та Є.Д. Скулиш, досліджуючи правову природу та розуміння сутності НСРД, під негласними слідчими (розшуковими) діями розуміють дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів про злочин та особу, яка його вчинила, у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [4]. На нашу думку, зазначене визначення враховує основні ознаки, якими

чинне законодавство наділило негласні слідчі розшукові дії. Дійсно, аналіз положень чинного законодавства свідчить про те, що Кримінальний процесуальний закон України у ч. 1 ст. 246 не дає чіткого визначення поняття негласних слідчих (розшукових) дій, а лише зазначає, що вони є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню. Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, злочинна діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не беруть безпосередньої участі у її провадженні. Розголошення відомостей щодо факту та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій може відбуватися під час ознайомлення сторонами з його матеріалами, на судових стадіях кримінального провадження під час розгляду його матеріалів або ж у порядку, визначеному ст. 253 КПК України, з метою повідомлення осіб, щодо яких провадилися негласні слідчі (розшукові) дії [1].

Досліджуючи правову природу, поняття та загальну класифікацію НСРД, В.Д. Берназ зазначає, що, незважаючи на активність наукової думки щодо дослідження окремих аспектів провадження негласних слідчих розшукових дій, окреслені проблеми ще не знайшли свого вирішення. Зокрема, досі остаточно не вирішено поняття негласних слідчих (розшукових) дій, їх правової природи та критеріїв розмежування НСРД від оперативно-розшукових заходів. При цьому заслуговує на увагу новаторська думка автора щодо необхідності введення такого поняття, як процесуально-оперативна дія, під якою розуміється нова форма діяльності, застосовувана уповноваженими посадовими особами (слідчими та оперативними уповноваженими) у ході протидії злочинності у порядку, передбаченому КПК, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та підзаконними нормативно-правовими актами, з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень [11].

Виходячи з аналізу зазначених положень КПК, можемо констатувати, що негласними слідчими (розшуковими діями) є дії, що здійснюються за наявності визначених чинним законодавством підстав уповноваженими суб'єктами, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, окрім визначених законом випадків. Проте, на нашу думку, поняття негласних слідчих (розшукових) дій повинно стати об'єктом окремих теоретико-правових досліджень та визначити окремий напрямок розвитку теорії кримінального процесуального права. Крім того, слід зауважити, що при виробленні визначення контролю за вчиненням злочину доцільно враховувати й загальні ознаки, притаманні НСРД.

Разом з цим чинний КПК не містить визначення контролю за вчиненням

злочину, що сприяло б розумінню його сутності та змісту. Крім того, на науковому рівні доцільність застосування у протидії злочинності окремих оперативно-розшукових заходів та методів, які за змістом та сутністю проведення тотожні формам контролю за вчиненням злочину, вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені на різних етапах історичного розвитку оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства. Проте аналіз наукових доробок у зазначеній сфері свідчить про відсутність теоретико-правового визначення поняття контролю за вчиненням злочину та дослідження останнього як узагальнюючої наукової категорії.

Щоб утворити поняття, необхідно вивчити предмет в усіх істотних його проявах. Вироблення того чи іншого поняття завжди є кроком уперед у пізнанні навколишнього світу, щаблем у розвитку науки.

Щоб знайти обґрунтовану відповідь на питання про сутність та зміст контролю за вчиненням злочину, звернемося до етимології складових категорій поняття контролю за вчиненням злочину та здійснимо їх аналіз.

У загальноприйнятому розумінні «контроль» – це перевірка відповідності контрольованого об'єкта встановленим вимогам, а також постійне спостереження з метою перевірки чи нагляду. Тлумачний словник української мови визначає контроль як специфічну форму рефлексії, здатність суспільства робити себе предметом свого розгляду та реагувати на відхилення від ідеального стану; існує в будь-якому суспільстві як система різнорідних механізмів, способів, які фіксують і забороняють відхилення дій людей за рамки допустимого з точки зору моральності, права, технічних інструкцій тощо, що перетворюють ці відхилення на енергію відновлення руху до ідеалу.

Поняття злочину є центральним у будь-якій правовій системі. Проте у кримінальних законах ряду країн визначення поняття злочину або зовсім не надається, або є формальним (таким, що відображає лише юридичну властивість злочинів). Формальне визначення поняття злочину дається, зокрема, у КК Іспанії, ФРН, Швеції, Франції, США. Формальними, як правило, є доктринальні визначення поняття злочину у зарубіжній теорії права. Злочином визнається діяння, заборонене законом (причому часто не тільки кримінальним) під загрозою покарання.

На відміну від багатьох інших країн в Україні поняття злочину не лише має значне теоретичне обґрунтування, а й отримало своє законодавче закріплення і містить у собі необхідну й достатню кількість ознак, які дають можливість відмежувати злочин від інших правопорушень та від правомірної поведінки. Відповідно до ч. 1 ст. 11 КК України злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [2].

Висновки. Отже, при виробленні поняття контролю за вчиненням злочину необхідно враховувати сутнісні характеристики етимології поняття окремих елементів назви даного правового явища.

Таким чином, поєднавши тлумачення понять «контроль», «злочин» та розуміння негласної слідчої розшукової дії, можна дійти висновку, що *конт-*

роль за вчиненням злочину – це комплекс взаємопов'язаних правових, організаційно-тактичних дій, які здійснюються виключно за рішенням прокурора у визначених чинним законодавством формах та полягають у перевірці уповноваженими суб'єктами відповідності наявності та достовірності підстав вважати, що вчиняється (вчинено) тяжкий або особливо тяжкий злочин, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 292 с.
2. Кримінальний кодекс України // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. *Благута Р. І.* Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення / Р. І. Благута // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
4. *Скулиш Є. Д.* Система негласних слідчих (розшукових) дій за кримінальним процесуальним кодексом України / Є. Д. Скулиш // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – 2012. – Вип. 618. Правознавство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnaru/2012_2.
5. *Погорецький М. А.* Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2 (28). – С. 56-63.
6. *Уваров В. Г.* Інститут негласних слідчих (розшукових) дій / В. Г. Уваров // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
7. *Динту В. А.* Використання інформації про обстановку злочину для здійснення контролю за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину / В. А. Динту // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. 27.11.2013 м. Одеса / ред.-упоряд. : І. В. Гловюк [та ін.] ; Нац. ун-т "Одеська юрид. академія". – Одеса : Юрид. літ., 2013. – С. 311-316.
8. *Шумилов А. Ю.* Юридические основы оперативно-розыскных мероприятий : учеб. пособие / А. Ю. Шумилов. – М., 1999.
9. *Чувилев А. А.* Оперативно-розыскное право / А. А. Чувилев. – М., 1999. – 80 с.
10. *Мусієнко І. І.* Викриття злочинної діяльності наркоділків: постановка проблеми / І. І. Мусієнко // Форум права. – 2012. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12miinpp.pdf>.
11. *Берназ В. Д.* Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій / В. Д. Берназ // Правознавець [Електронний ресурс]. – Режим доступу : pravoznavec.com.Ua/period.

Комашко В.В. Теоретико-правовое определение контроля за совершением преступления. На основе анализа положений действующего законодательства, теоретико-правовых источников исследовано понятие такого негласного следственного (розыскного) действия, как контроль за совершением преступления. Сконцентрировано внимание на необходимости единого теоретико-правового определения контроля за совершением преступления.

Ключевые слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, негласные следственные (розыскные) действия, контроль за совершением преступления, оперативная закупка, контролируемая закупка, специальный следственный эксперимент, имитация обстановки преступления.

Komashko V. V. Theoretical-legal definition of control for crime commitment. The current state of fighting crime requires the state and society to apply effective countermeasures.

In this regard there is a need in providing the deep scientific and theoretical research of Ukrainian Criminal Procedure Code norms and their impact on the practice of law enforcement system. Especially it is concerned to the legal and organizational basis of covert proceedings (investigative) actions the system, which include the control of committing a crime. So, Chapter 21 of the Criminal Procedural Code of Ukraine stipulates the system and order of proceedings covert proceedings (investigative) actions, and its content is now being a great interest among scientists, lowers.

Given the innovative aspect of the criminal proceeding, and its one of the main measure - covert proceedings (investigative) actions, theoretical and applied aspects of control over committing a crime requires a thorough scientific analysis that is not possible to conduct without the approaches to the understanding of its nature and content.

At the same time, at present the theoretical and legal sources not directly fix the definition of control for the crime, revealing only the content of the individual forms. It should be noted that organizational and legal basis for the control over committing a crime as a generalization of scientific category has not yet been studied, which needs a deep scientific research. In addition, we believe that this study will be of great practical and theoretical importance to improve the system of combating crime today.

It should be noted that in making the definition of the control over committing a crime, it is appropriate to take into account the general features of its components.

Thus, combining the interpretation of the concepts of "control", "crime" and the tacit understanding of the covert proceeding (investigative) action, it can be concluded that the control over committing a crime - a set of interrelated legal, organizational and tactical actions that are carried out exclusively by the decision of the prosecutor in certain applicable law forms and are authorized agents to verify compliance with the availability and reliability of evidence to suggest that committed grave or especially grave crimes, information about methods or facts of which are not subject to disclosure, except as provided by Code of Ukraine.

Key words: *Criminal Procedural Code of Ukraine, covert investigatory (search) actions, control for crime commitment.*

Надійшла до редакції 26.11.2014

Лозовський К. І.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ДІЇ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

З'ясовано існуючі в теорії кримінального процесу наукові дефініції поняття «принцип гласності у кримінальному процесі України». На підставі проведеного системного аналізу вже існуючих досліджень обґрунтовано авторське визначення вказаного принципу. Вивчено нормативно-правові підстави функціонування принципу гласності судового розгляду та з'ясовано межі його дії з урахуванням стадійної будови кримінального процесу і існуючої засади змагальності сторін.

Ключові слова: *принцип, засада, гласність, принцип гласності, гласність судового провадження, гласність судового процесу.*

Постановка проблеми. Регламентация у ст. 7 КПК України вичерпного переліку загальних засад кримінального провадження, а також розкриття їх змісту у ст. 8-29 Кодексу, незважаючи на цілком позитивний аспект, поки що не вирішило всіх існуючих проблем практики та науки кримінального процесу. З одного боку, уніфікація засад кримінального провадження в одній главі Кодексу сприяє їх загальному визнанню, а з іншого – вимагає проведення ґрунтовних наукових досліджень та певного часу для сприйняття важливості й обов'язковості дотримання їх змісту суб'єктами правозастосування.

Зазначимо, що одна частина визначених основних засад кримінального провадження є принципово новою (наприклад, розумність строків), а інша, суттєво більша, – вже отримала свою часткову або повну регламентацію у ст. 129 Конституції та КПК України 1960 р. У зв'язку з цим гласність судового провадження не є новим принципом (засадою) кримінального судочинства, однак межі вказаного принципу і досі залишаються дискусійними, враховуючи розподіл кримінального процесу на досудову і судову частину та запровадження дії принципу змагальності сторін. Вказане свідчить про актуальність обраної теми та необхідність її розробки на монографічному рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики. Одразу слід констатувати, що окремі наукові розвідки з даної проблематики вже були проведені такими вченими, як В.В. Король [1], В.Т. Маляренко [2], І.Л. Петрухін [3], І.В. Смолькова [4], В.І. Сліпченко [5], М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко [6] та ін. Однак більша частина таких досліджень, виконана за часів функціонування КПК України 1960 р., взагалі не торкається меж дії принципу гласності, а розглядає лише його поняття, зміст та складові елементи. При цьому слід зазначити, що, на думку таких вчених, як В.В. Городовенко [7, с. 16-17], В.В. Король [1, с. 33], О.П. Кучинська [8, с. 37-39], М.М. Михеєнко [9, с. 222] та В.В. Навроцька [10, с. 23] терміни «засада» і «принцип» є синонімами. Ми приєднуємося до зазначеної думки і не будемо розмежовувати їх зміст у нашому дослідженні, оскільки наявне/можливе співвідношення вказаних вище термінів потребує власного наукового дослідження.

Метою статті є з'ясування поняття принципу гласності у кримінальному процесі України та встановлення (уточнення) меж його дії у кримінальному судочинстві, а також проведення системного аналізу законодавства з розглядуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Пунктом 20 ст. 7 КПК України до загальних засад кримінального провадження віднесено гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами. У той же час слід наголосити, що п. 7 ст. 129 Конституції до основних засад судочинства відносить уже гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Отже, законодавець, регламентуючи дію принципу «гласності», в одному випадку вказує на те, що його дія поширюється на «судове провадження», а в іншому – на «судовий процес». Однак окремі вчені у своїх дослідженнях дію принципу гласності автоматично поширюють на весь

кримінальний процес, а не лише на його судову частину. У зв'язку з цим є актуальним та необхідним для теорії кримінального процесу дослідження саме меж дії принципу гласності у кримінальному процесі України.

Звернувшись до ст. 3 КПК України, в якій наведено визначення основних понять, стає очевидним, що законодавиць розкриває лише зміст таких загальноживаних з них, як «кримінальне провадження» та «судове провадження», не вказуючи, що слід визнавати саме судовим процесом.

Так, під поняттям *кримінальне провадження* визнається досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ч. 2 ст. 3 КПК).

У той же час *судове провадження* – це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом, а також за нововиявленими обставинами (п. 24 ч. 2 ст. 3 КПК).

Отже, КПК України не дає відповіді на питання, що слід розуміти під судовим процесом. Відповідно до змісту Закону «Про судоустрій та статус суддів» стає очевидним, що під судовим процесом необхідно розуміти розгляд конкретної справи судом (ст. 11) [11]. Згідно з тлумачними словниками, процес (від *лат. processus*) – це рух, просування [12]. Таким чином, можна дійти висновку, що судовим процесом у кримінальному провадженні визнається розгляд справи в суді від самого початку до її вирішення по суті. Вказане вище дає можливість обґрунтовано стверджувати, що принцип гласності судового провадження поширює свою дію лише на судові стадії кримінального процесу.

У той же час необхідно наголосити, що окремі ознаки гласності та відкритості за КПК України 2012 р. отримала і досудова частина кримінального провадження, наприклад у ст. 221 «Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення» та ст. 290 «Відкриття матеріалів іншій стороні».

Однак на досудовому провадженні функціонування інституту гласності обмежується ст. 222 КПК України як гарантія недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування. Вказане законодавче положення отримало своє подальше закріплення у формі процесуальних обов'язків конкретних учасників кримінального провадження, а саме свідка (ч. 3 ст. 66), перекладача (п. 4 ч. 3 ст. 68), експерта (п. 4 ч. 5 ст. 69), спеціаліста (п. 3 ч. 5 ст. 71) – як обов'язок не розголошувати без дозволу слідчого (прокурора) відомості, які стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні.

У той же час вказаний процесуальний обов'язок автоматично не розповсюджує свою дію на підозрюваного (ст. 42), законного представника підозрюваного (ст. 44), захисника (ст. 45-47), потерпілого (ст. 57), представника потерпілого (ст. 58), цивільного позивача (ст. 61), законного представника потерпілого (ст. 59), цивільного відповідача (ст. 62), представника цивільного позивача або цивільного відповідача (ст. 63), законного представника цивіль-

ного позивача (ст. 64). За таких специфічних умов законодавчої регламентації на практиці постає питання: як, дотримуючись вимог процесуальної форми, зобов'язати підозрюваного та його захисника, потерпілого та його представника, цивільного позивача, відповідача і їх представників у необхідних випадках не розголошувати відомості досудового розслідування на вимогу слідчого чи прокурора.

Вивчення матеріалів слідчо-судової практики та системний аналіз КПК України засвідчили, що в тих випадках, коли кримінально-процесуальний закон конкретно передбачає процесуальний обов'язок суб'єкта кримінального процесу (п. 3 ст. 57, п. 3 ч. 2 ст. 66, п. 4 ч. 3 ст. 68, п. 4 ч. 5 ст. 69 та п. 3 ч. 5 ст. 71) про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування, то про це достатньо зазначити в протоколі відповідної процесуальної дії. Однак коли вказаний процесуальний обов'язок прямо не передбачений нормами КПК України, слідчий або прокурор мають право або навіть зобов'язані у необхідних випадках покласти такий обов'язок (наприклад, на підозрюваного, захисника, цивільного відповідача та ін.) на підставі ст. 222 КПК.

Слідчий або прокурор, згідно з ч. 3 ст. 110 КПК, зобов'язаний прийняти вказане рішення у формі постанови, яка, на нашу думку, повинна отримати назву «Постанова про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування». Після цього вказані особи підлягають ознайомленню з її змістом, а від них відбирається відповідне зобов'язання, засвідчене особистим підписом на вказаній постанові. Наполягаємо на недоцільності складення окремої розписки у зв'язку з тим, що такий вид оформлення обов'язку не відповідає існуючій процесуальній формі та не є процесуальним документом.

Встановивши межі дії принципу гласності судового провадження та описавши порядок покладення процесуального обов'язку нерозголошення відомостей досудового розслідування на відповідних суб'єктів, на нашу думку, доцільно перейти до визначення самого поняття принципу гласності у кримінальному процесі.

Так, В.М. Маляренко зазначає, що відкритість (гласність) судового процесу – це одна із найбільших гарантій об'єктивності суду, можливості для захисту обвинуваченого. При цьому вчений зазначає, що поняття «гласність судового процесу» вживається як синонім поняття «відкритість судового розгляду» [2, с. 84-85]. Однак ми виходимо з позицій про схожість, але не тотожність гласності і відкритості судового провадження.

У класичному підручнику з кримінального процесу М.М. Михеєнко принцип гласності судового розгляду визначає як право кожного громадянина, який досяг 16 років, бути присутнім у залі судового засідання, а також те, що хід і результати судового процесу можуть висвітлюватись в ЗМІ або іншим способом доводитись до населення (*зовнішня гласність*). Коли ж справа слухається у закритому судовому процесі, то діє *внутрішня гласність* судового процесу, бо є присутнім прокурор, потерпілий, підсудний та його захисник, тим більше що вирок суду у всіх випадках проголошується публічно [6, с. 47]. Одразу слід наголосити, що наукова доцільність розподілу дії

принципу гласності судового розгляду на зовнішню і внутрішню була дієва за часів функціонування КПК України 1960 р. та панування ідей саме виховного впливу рішень суду на громадську думку.

Відомий вчений та практик В.В. Городовенко справедливо зазначає, що у науковій літературі й практиці судів принцип гласності судового провадження розкривається в таких змістовних елементах: 1) *мотивувальні засади* – необхідна умова для: а) справедливого розгляду справи незалежним і безстороннім судом; б) забезпечення можливостей для захисту своїх прав та інтересів учасниками судового розгляду; в) виконання судом його виховної функції, попереджувального впливу правосуддя; 2) *організаційні засади*: а) можливість всіх громадян, що досягли певного віку, бути присутніми при судовому розгляді і стежити за його ходом; б) можливість висвітлювати хід і результати судового процесу в ЗМІ; 3) *правові засади*: а) обов'язок оприлюднення всіх судових рішень; б) розгляд справи у закритих судових засіданнях лише у випадках, передбачених законом; в) обов'язковість публічного оголошення рішень суду при закритому розгляді справи [7, с. 298].

Слід зазначити, що В.В. Городовенком проведено достатньо ґрунтовне дослідження існуючих в теорії кримінального процесу змістовних елементів принципу гласності судового процесу, однак, на нашу думку, вказане твердження у своїй конструкції не розмежує такі важливі елементи гласності судового процесу, як відкритість судового розгляду, обов'язковість оголошення, оприлюднення та доступність тексту судового рішення.

На нашу думку, присутність будь-якого громадянина, який досяг 16 років, у залі судового засідання свідчить саме про відкритість, а не гласність розгляду справи. Гласність же судового провадження складається з таких елементів, як:

– право будь-якої особи на безпосереднє сприйняття як самого ходу судового розгляду (засідання), так і зачитаного суддею тексту судового рішення за результатами розгляду справи (в залі судового засідання);

– право осіб, яких стосується судове рішення, отримати завірені відповідним чином копії судового рішення;

– право громадськості на оприлюднення в ЗМІ ходу та результатів судового розгляду справи, з урахуванням винятків, передбачених ч. 2 ст. 27 КПК;

– право кожного громадянина на доступ до будь-якого судового рішення за умови знеособлення персональних даних про осіб, яких воно стосується.

На підставі викладеного доцільно дійти висновку, що під принципом гласності судового провадження слід розуміти право будь-якої особи безпосередньо сприймати хід та оголошення суддею (судом) результатів судового розгляду справи, отримувати відповідну інформацію за допомогою або через ЗМІ, а також отримувати завірені копії судового рішення тими особами, яких воно стосується, або взагалі мати загальний доступ до будь-якого судового рішення після знеособлення в ньому персональних даних про осіб, яких воно стосується.

Висновки. Результати опрацювання зазначених наукових джерел, аналіз існуючих проблем застосування КПК України в аспекті функціонування

принципу гласності судового провадження засвідчують, що, незважаючи на загальне розуміння змісту вказаного принципу, теорія кримінального процесу не має єдиного підходу у його визначенні (тлумаченні). Вчені у своїх дослідженнях вдаються або до значного розширення його змісту, або взагалі обмежують його суть лише одним посиланням на відкритість судового розгляду як гарантію права обвинуваченого на об'єктивність судового розгляду.

Ми ж наполягаємо на тому, що зміст понять «гласність» і «відкритість» судового провадження необхідно принципово розмежовувати. Під відкритістю судового провадження необхідно розуміти право будь-якої особи, яка досягла 16 років, бути присутньою в залі судового засідання, у той час як принцип гласності судового провадження необхідно розглядати у сукупності трьох складових: обов'язковість оголошення, оприлюднення та доступність як самого судового розгляду, так і змісту ухвалених судових рішень.

Крім того, слід наголосити, що принцип гласності судового провадження поширює свою дію лише на судові стадії кримінального провадження. Поряд з цим дія принципу змагальності сторін свідчить про існування певних ознак гласності і на судовій стадії завдяки таким нормам, як ст. 221 та ст. 290 КПК. Також потребує уніфікації п. 20 ст. 7 КПК і п. 7 ст. 129 Конституції України з метою використання одного терміна, а саме «гласність судового провадження».

Бібліографічні посилання

1. *Король В. В.* Засади гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук / Володимир Володимирович Король / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2002. – 205 с.
2. *Маляренко В. Т.* Конституційні засади кримінального судочинства : монографія / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
3. *Петрухин И. Л.* Гласность судопроизводства. Конституционные основы правосудия в СССР : научное издание / И. Л. Петрухин [под ред. В. М. Савицкого]. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
4. *Смолькова И. В.* Проблемы охраняемой законом тайны в уголовном процессе : дис. ... д-ра юрид. наук / Ирина Вячеславовна Смолькова. – Иркутск, 1998. – 404 с.
5. *Сліпченко В. І.* Співвідношення гласності судового процесу та охорони державної таємниці на стадії попереднього розгляду справи суддею // Вісник Луганського державного ун-ту внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. – Спецвипуск «90 років карному розшуку України та проблеми вдосконалення його діяльності в сучасних умовах боротьби зі злочинністю». – 2009. – № 2, в 2-х ч. – Ч. I. – С. 203-212.
6. *Михеєнко М. М.* Кримінальний процес України : підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
7. *Городовенко В. В.* Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
8. *Кучинська О. П.* Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія / О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
9. *Михеєнко М. М.* Конституційні принципи кримінального процесу // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори. – К. : Юрінком-Інтер, 1999. – 240 с.
10. *Навроцька В. В.* Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : монографія / В. В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

12. Вікіпедія : відкрита Інтернет-енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.

Лозовский К.И. Понятие и пределы действия принципа гласности в уголовном процессе Украины. Исследуются существующие в теории уголовного процесса научные дефиниции понятия принципа гласности в уголовном процессе Украины. На основании проведенного системного анализа уже существующих исследований обосновывается авторское определение указанного принципа. Изучаются нормативно-правовые основания функционирования принципа гласности судебного разбирательства и выясняются пределы его действия с учетом стадийности уголовного процесса и существующих основ состязательности сторон. Обращается внимание на неоднозначность применения понятийного аппарата, а именно понятия «гласность судебного производства», предусмотренного п. 20 ст. 7 УПК, и «гласность судебного процесса», гарантированного п. 7 ст. 129 Конституции Украины. Доказывается, что существование указанной несогласованности положений нормативно-правовых актов на практике приводит к неоднозначному толкованию одних и тех же положений законодательства и способствует возникновению трудностей в правоприменении. В связи с этим автором обосновывается целесообразность унификации понятийного аппарата и необходимость использования только одного понятия – «гласность судебного производства».

Ключевые слова: *принцип, гласность, принцип гласности, гласность судебного разбирательства, гласность судебного процесса.*

Lozovskii K. I. Notion and boundaries of the principle of publicity in criminal procedure of Ukraine. In this paper examines existing scientific definitions in the theory of criminal process concept of «the principle of publicity in criminal process of Ukraine». Substantiates the author's definition of this principle based on the systematic analysis of existing research. Been studied normative legal grounds of functioning of the principle of publicity of the judicial consideration and was found out the limits of its action taking into account phasic structure of criminal process and existing principles of adversarial. There was accented attention on the ambiguity in the application of the conceptual apparatus, namely, «publicity of the proceedings» which provides paragraph 20 Art. 7 of the CPC of Ukraine and the «publicity of a trial», guaranteed by paragraph 7 Art. 129 of the Constitution of Ukraine. The author has proved what the existence of the indicated inconsistency of the provisions of legal acts in practice leads to ambiguous interpretation of the same provisions of the legislation and contributes to the emergence difficulties in law enforcement. Based on what the author substantiates the expediency of unification of conceptual apparatus and the need to use just one concept of «publicity of court proceedings». Also the author finds out that in the theory of criminal process, most scientists do not distinguish between such concepts as «principles» and «foundations» (bases) of criminal proceedings. Substantiated formal distribution of evidence of the principle of publicity on the prejudicial investigation on the basis of the provisions of Art. 221 and Art. 290 the CPC of Ukraine. Also the author carried out the distribution of the subjects of criminal process into two groups. The first include those for whom laid the ensure secrecy of the prejudicial investigation as direct procedural obligation (witness, interpreter, expert and specialist). The second group includes those subjects of criminal proceedings in which the obligation not to disclose the information of prejudicial investigation may be imposed only by a motivated decision of the investigator or prosecutor, the content of which is declared to person under the signature (suspect, victim, defender, etc.).

Keywords: *principle, ground, publicity, principle of publicity, publicity of court proceedings, trial publicity.*

Надійшла до редакції 25.12.2014

Очеретяний В. А.
здобувач
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ І СУТНОСТІ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Визначено поняття і сутність слідчого експерименту, висвітлено актуальні проблеми його проведення. Проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору щодо цього питання, визначено загальні ознаки та основні завдання слідчого експерименту.

Ключові слова: досудове провадження, слідчий експеримент, слідча дія, відтворення.

Постановка проблеми. Актуальність нашого дослідження обумовлюється недостатньою науковою розробленістю такої слідчої дії, як слідчий експеримент, що може бути використана в слідчій, оперативно-розшуковій, судово-експертній практиці.

У ході розслідування різноманітних видів кримінальних правопорушень, особливо тяжких, зокрема умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток та ін., нерідко виникає необхідність, окрім перевірки та уточнення показань підозрюваних, проводити деякі експериментально-дослідницькі дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, здійснення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь й навичок та ін. Проведення цих експериментальних дослідів здійснюється за допомогою такої слідчої дії, як слідчий експеримент.

Активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних проваджень, тривалість злочинної діяльності та наявність численних протиріч й істотних розбіжностей обумовлюють важливе значення слідчого експерименту. Зважаючи на це, ефективне проведення цієї слідчої дії багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Наукові підходи до визначення поняття і сутності слідчого експерименту досить повно висвітлені вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, В.К. Весельський, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін,

В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, М.С. Строгович, І.Л. Петрухін, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамишьян, М.П. Яблоков та багато інших.

Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна, оскільки розглядувана слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Втім, детальнішого висвітлення потребують питання визначення поняття і сутності слідчого експерименту із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Отже, **метою** цієї статті є визначення поняття і сутності слідчого експерименту.

Виклад основного матеріалу. Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій.

Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що знаходиться під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. В юридичному словнику експеримент трактується як дослідження, намагання зробити щось. А будь-яке дослідження, на думку Ф.В. Глазиріна, полягає у відтворенні будь-якого явища, створення чогось нового за певних умов. Це, безумовно, потребує певних практичних дій, які і є основою експерименту [1, с. 7].

Таку позицію підтримує досить широкий загаль вчених-процесуалістів і криміналістів, зокрема Р.С. Белкін, В.П. Лавров і І.М. Лузгін, які однією з ознак слідчого експерименту вважають дослідницькі дії [2, с. 137].

Можна погодитися з такою точкою зору, оскільки проведення дослідницьких дій дозволяє слідчому встановити механізм вчинення злочину, визначення можливості існування певних явищ або вчинення певних дій та ін. Зважаючи на це, слідчий експеримент можна віднести до самостійної слідчої дії.

Разом з тим у науковій літературі висловлювалася й інша думка. Так, М.С. Строгович зазначав, що слідчий експеримент є «особливим різновидом огляду» або «оглядом у відтворенні обстановки» [3, с. 239]. На відміну від нього, І.Л. Петрухін і Г.М. Міньковський вважають слідчий експеримент самостійною процесуальною дією, що відрізняється від огляду характером завдань, методикою проведення, процесуальним оформленням та іншими специфічними ознаками [4, с. 88; 5, с. 106-107].

До визначення поняття слідчого експерименту у науковій літературі підходять по-різному. Так, одна група вчених слідчий експеримент визначає як самостійну слідчу дію, яка складається зі спеціальних дослідів з метою отримання нових і перевірки наявних доказів [6, с. 110; 7, с. 158]. З даного визначення зміст слідчого експерименту полягає у проведенні дослідів.

Друга група вчених наголошує, що це слідча дія, яка має завдання за допомогою дослідів і випробувань установити, могла або не могла відбутися яка-небудь дія, подія або явище у певних умовах і певним чином [8, с. 265; 9, с. 258].

У цьому визначенні вчені розкривають зміст слідчого експерименту че-

рез його завдання та намагаються назвати його види.

Третя група вчених під слідчим експериментом розуміє самотійну слідчу дію, яка полягає у проведенні дослідів у спеціально створеній обстановці, максимально наближеній до умов, в яких відбувалася подія (дія) з метою перевірки обставин, що мають значення для справи [10, с. 490]. У даному визначенні вчені у змісті слідчого експерименту розкривають умови його проведення.

Четверта група вчених вказує, що слідчий експеримент – це цілеспрямована діяльність, яка полягає у проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки слідчих версій, встановлення механізму злочину та причин і умов його учинення [2, с. 137].

Інші автори вказують, що слідчий експеримент полягає у відтворенні обстановки і обставин шляхом дослідницьких дій з метою перевірки даних, що мають значення для кримінального провадження [11, с. 386].

Більш чітко слідчий експеримент визначають Р.С. Белкін і В.О. Коновалова, зазначаючи, що це пізнавальна слідча дія, яка полягає у проведенні спеціальних дослідів з метою перевірки зібраних доказів, отримання нових доказів, перевірки й оцінки слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для розслідування кримінальної справи [12, с. 5; 13, с. 244].

Узагальнення поглядів вчених дозволяє виділити загальні ознаки слідчого експерименту:

– слідчий експеримент є самотійною слідчою дією, а протокол слідчого експерименту – самотійним джерелом доказів;

– під час слідчого експерименту проводяться дослідницькі дії у спеціально створеній обстановці, максимально наближеній до умов, в яких відбувалася подія (дія);

– метою експерименту є перевірка зібраних доказів, отримання нових доказів, оцінка слідчих версій про можливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для розслідування кримінального провадження.

Слідчий експеримент може стати універсальною слідчою дією, яка дозволяє вирішити велике коло завдань, всебічно перевірити наявні дані, глибше дослідити ті або інші факти. Насамкінець, за допомогою даної слідчої дії, зокрема експериментальних дій, можна реально отримати нові важливі докази, використовуючи більш широку систему методів пізнання.

Слідчий експеримент є ефективним засобом психологічного впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним буває досить важко. Тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко – і незамінним способом перевірки й отримання нових доказів у кримінальному провадженні.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування.

Втім, на думку вчених (С.І. Новіков, Ш.Ш. Ярамиш'ян), несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового роз-

слідкування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [14, с. 10]. Тому у таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій.

Можна погодитися з думкою І.М. Лузгіна, який зазначає, що сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього створенням штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж зміною ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку про можливість існування в схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [15].

При слідчому експерименті дослідні дії складають його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і за відсутності особи, чії показання перевіряються, причому у деяких випадках його провадження на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим.

Підсумовуючи, зазначимо, що головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для кримінального провадження.

Узагальнення думок вчених та матеріалів правоохоронної практики дозволяє дійти висновків, що до основних завдань слідчого експерименту можна віднести такі:

- перевірка, уточнення та отримання нових доказів;
- встановлення механізму вчинення кримінального правопорушення;
- перевірка можливості існування певних фактів або явищ;
- встановлення можливості сприймати будь-які явища в певних умовах;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину;
- виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали учиненню кримінального правопорушення;
- перевірка і оцінка висунутих слідчих версій;
- встановлення й усунення суперечностей в показаннях підозрюваних, свідків та потерпілих;
- перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій, зокрема слідчих оглядів, допитів, впізнання та ін. [16, с. 254].

Висновок. Слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією у досудовому провадженні, оскільки в ньому бере участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої

дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Глазырин Ф. В. Следственный эксперимент : учеб. пособие / Ф. В. Глазырин, А. П. Кругликов ; под ред. Р. С. Белкина. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. – 70 с.
2. Криминалистика : в 2-х т. / под ред. проф. Р. С. Белкина, В. П. Лаврова, И. М. Лузгина. – М., 1988. – Т. 2. – 454 с.
3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М., 1958. – 507 с.
4. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И. Л. Петрухин. – М. : Юрид. лит., 1964. – 266 с.
5. Миньковский Г. М. Пределы доказывания в советском уголовном процессе / Г. М. Миньковский. – М., 1956. – 116 с.
6. Агафонов В. В. Криминалистика : пособие для сдачи экзамена / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов. – 5-е изд., испр. – М. : Юрайт-Издат, 2006. – 224 с.
7. Андреев И. С. Криминалистика : учеб. пособие / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов ; под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Выш. шк., 1997. – 344 с.
8. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2001. – 718 с.
9. Балашов Д. Н. Криминалистика : учебник / Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маликов. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 503 с.
10. Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 928 с.
11. Ищенко Е. П. Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 748 с.
12. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1964. – 154 с.
13. Коновалова В. О. Юридична психологія : акад. курс [підручник] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2004. – 240 с.
14. Новиков С. И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособие / С. И. Новиков, Ш. Ш. Ярамышьян. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
15. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М., 1973. – 216 с.
16. Чаплинский К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монограф. / К. О. Чаплинский. – Д. : Дніпроп. держ. ун-тет внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. – 304 с.

Очеретяный В. А. Научные подходы к определению понятия и сущности следственного эксперимента. Определены понятие и сущность следственного эксперимента, актуальные проблемы его проведения. Проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, выделены общие признаки и основные задачи проведения данного следственного действия.

Ключевые слова: досудебное производство, следственный эксперимент, следственное действие, воспроизведение.

Ocheretyany V. A. Scientific approaches to definition of nature and essence of investigative experiment. The article deals with coverage of the issues of investigative experiment taking into account modern requirements of law-enforcement practice. The author has analyzed existing in the legal literature point of view on this issue and the organizational-preparatory measures for investigative experiment. It is proved that ignoring the preparatory

activities to the investigative experiment leads to the superficiality of investigative actions.

Defines the main tactics of conducting investigative actions, in particular, the investigative experiment in the conditions as close to those in which took place the event, fact or phenomenon; use during the experiment, the same instruments, tools, devices and materials used during the criminal event; repeated and phased (stadia) research and repetition of testing activities in a changing environment; limited number of participants of investigatory actions and the necessary experimental research actions (testing) that are the most similar to those that took place in reality (sequence by the way, the nature, pace); attraction of a witness, victim or suspect prior to the experiment; investigative experiment with each suspect separately.

This scientific article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of investigatory experiment. The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actions. Investigatory experiment is the most time consuming and complex investigative action, as it involved a significant amount of violence. The results of properly investigated action play an important role in the process of proving the guilt of the persons suspected of committing crimes, especially in case of their refusal previous evidence or in case of death. High-quality and efficient conduct of this investigative actions requires careful preparation, clear organization and use of a range of tactics and combinations that will allow to receive truthful testimony and to prove the involvement of certain individuals to criminal activity.

Keywords: *investigatory experiment, interrogation, tactics, tactical method, reproduction.*

Надійшла до редакції 22.12.2014

Очеретяний М. А.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

СПОСОБИ УЧИНЕННЯ ХУЛІГАНСТВА ГРУПОЮ ОСІБ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Висвітлено способи вчинення хуліганства групою осіб. Розглянуто різноманітні способи вчинення хуліганства, а також наведено їх класифікацію, що сприятиме більш швидкому розслідуванню злочину.

Ключові слова: *хуліганство, криміналістична характеристика, спосіб вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Дослідження способу вчинення злочину має важливий характер при розслідуванні кримінальних правопорушень. Недарма в загальній теорії криміналістики спосіб учинення злочину давно і дуже ретельно вивчається. Адже зазначений елемент механізму злочину у структурі будь-якої криміналістичної характеристики посідає важливе місце. Не є винятком і розслідування хуліганства, що вчинене групою осіб. Тому що різноманітність способів вчинення зазначеного кримінального правопорушення дає можливість виокремити певні кореляційні зв'язки між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики: особою злочинця, слідовою

картиною, обстановкою вчинення тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Способи учинення злочинів досліджували такі вчені-криміналісти: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Ш. Жорданія, Г.Г. Зуйков, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Порубов, М.В. Салтевський та ін. Способи учинення хуліганства розглядали у своїх працях М.С. Бушкевич, Ю.А. Віленський, В.П. Власов, М.М. Єфімов В.І. Захаревський, А.О. Крикунов та інші. Однак, не припиняючи цінності вказаних праць, варто зазначити, що вони не містять деяких сучасних способів вчинення хуліганства. Це, на нашу думку, зумовлено тими соціальними, політичними та економічними змінами в суспільстві, що відбулися за останні десятиліття.

Метою даної статті є дослідження способів вчинення хуліганства групою осіб та їх класифікація.

Для досягнення зазначеної мети треба вирішити такі завдання:

- 1) дослідивши підходи до визначення способів вчинення хуліганства групою осіб виділити серед них типові для сучасного періоду;
- 2) класифікувати способи вчинення хуліганства групою осіб та вказати їх взаємозалежність з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Спосіб учинення злочину, як зазначав Г.Г. Зуйков, є системою дій під час підготовки, вчинення та приховування злочину, детермінованих умовами зовнішнього середовища та психофізичними властивостями особи, що можуть бути пов'язані з вибором використання відповідних знарядь або засобів та умов, місця і часу [8, с. 12].

Спосіб учинення злочину має велике значення, оскільки, на думку Ю.В. Гавриліна, йому притаманні індивідуальна визначеність, відносна стійкість та відображення в навколишньому середовищі у вигляді слідів. Це дозволяє ідентифікувати злочинця за ознаками способу вчинення злочину [5, с. 28]. Адже способи, як окремі прояви, зараз значно видозмінюються не тільки у зв'язку з появою нових видів злочинів, а й у рамках традиційних діянь внаслідок значної зміни можливостей та умов злочинної діяльності.

Для розслідування кримінальних правопорушень найбільше значення мають повноструктурні способи. Оскільки, як справедливо зазначає М.В. Салтевський, встановлення структурних способів, що мали місце у розслідуваному злочині, дозволяє слідчому найбільш повно виявляти його сліди, прогнозувати взаємозв'язок між ними, що нерідко веде до розкриття злочину [13, с. 425]. Тому у теорії криміналістики прийнято розрізняти дії по підготовці, вчиненню і приховуванню злочину. У свою чергу, ще раніше В.П. Колмаков, досліджуючи проблеми розкриття злочинів проти життя, розрізняв спосіб вчинення злочину і спосіб його приховування, де останнє він розглядав як дії злочинця, спрямовані на маскування факту злочину і ліквідацію його [9, с. 193-201]. Виходячи із зазначених позицій і будемо розглядати способи підготовки, вчинення та приховування хуліганства групою осіб.

Одразу слід зауважити, що в ч. 2 ст. 296 КК України зазначено таке: «...дії, вчинені групою осіб». Тобто законодавець виокремлює кваліфікуючу

ознаку вчинення хуліганства. Саме з огляду на зазначену кваліфікуючу обставину нами і буде проведено аналіз досліджуваної категорії. Розглядаючи підготовку до вчинення хуліганських дій групою осіб, зазначимо, що вивченням кримінальних проваджень за ч. 2 ст. 296 КК України нами встановлено, що у 51 % від їх загальної кількості злочинці вживали заходів з підготовки до його вчинення. Зокрема, підготовчі дії полягали у такому: планування злочину – 89 % злочинців; вибір об'єкта посягання – 74 %; відшукування пристосування і підготовка знарядь злочину – 69 %; підбір співучасників – 73 %; розподіл ролей між співучасниками – 61 %.

Тобто хуліганські дії можуть мати етап підготовки, про що яскраво свідчить приклад футбольного хуліганства. Так, фанати можуть заздалегідь підготувати знаряддя вчинення злочину (холодну, вогнепальну зброю тощо), які плануватимуть використати для порушення громадського порядку, а не спричинення тілесних ушкоджень іншим особам. У даному випадку це відшукування, пристосування, підготовка знарядь злочину [6, с. 17]. Крім того, можуть здійснюватися інші заходи з підготовки до вчинення протиправних дій. Так, Н.О. Кононенко наводить випадок, коли вболівальник умисно купив білет ближче до гостьових трибун з метою вчинення хуліганських дій під час матчу [10, с. 45].

В основі хуліганської діяльності, досліджуючи спосіб учинення злочину, М.В. Салтевський виділяв такі елементи: жест, слово та фізичну силу – і відповідно до них класифікував всі способи хуліганських дій [14, с. 6]. Ця класифікація дійсно може мати місце, якщо розслідувати хуліганство без кваліфікуючих обставин. Але в нашому випадку ці способи поєднуються в різних формах.

Розглядаючи її детальніше, можемо з'ясувати, що жест (жестикауляція, міміка) є основою способів вчинення хуліганських дій: цинічні тілорухи, публічне оголення різних частин тіла, роздягання догола, пантомімічне зображення нецензурних сцен та інше. Слово, у свою чергу, є найбільш поширеним елементом таких способів вчинення хуліганства як нецензурна лайка, погрози, створення шуму, який призводить до зриву громадських заходів, порушення нормального режиму роботи підприємства, спокою громадян у квартирах та громадських місцях. Що ж до фізичного насильства, то воно лежить в основі багатьох способів вчинення хуліганства, серед яких можна виділити нанесення побоїв, опір представникам влади, знущання, нацькування собак, насильне зв'язування людини, занурення її у воду, пошкодження майна, глум над пам'ятниками та інше [14, с. 16].

Так, 23 грудня 2008 року гр. К. разом з двома іншими особами біля кафе «Лакомка» по вул. Радянській в м. Новомосковську Дніпропетровської області, у стані алкогольного сп'яніння в присутності сторонніх осіб і безпричинно, з хуліганських намірів почали наносити гр. П. тілесні ушкодження. А коли гр. Р., який побачив зазначені дії, спробував їх припинити, гр. К., показуючи свою зневагу до існуючих правил і норм поведінки в суспільстві та ігноруючи право та законні інтереси громадян на особисту недоторканість, безпричинно, з хуліганських намірів, нецензурно лаючись, умисно наніс кулаком не менше п'яти ударів по обличчю Р., навмисно спричинивши

йому тілесні ушкодження. В цей час гр. П. прохав К. припинити бити, але той, не реагуючи і нецензурно лаючись, продовжував наносити удари [15].

Проводячи дослідження способів хуліганства, що вчиняється групою осіб, М.С. Бушкевич зазначив, що більшість хуліганських дій (93,11 %) направлені на їх безпосереднє сприйняття потерпілими і свідками. А інша група направлена на опосередковане сприйняття громадянами (14 %), тобто результати діяння розуміються членами суспільства через певний проміжок часу після їх вчинення [3, с. 124]. У свою чергу, О.І. Овчаренко зазначає, що спонтанність вчинення хуліганських дій не дає можливості визначати повторюваність способів вчинення [12, с. 34]. З цим твердженням також слід погодитися, адже можливих способів вчинення хуліганства досить багато. Та, з іншого боку, сформовані групи, які вчиняють хуліганські дії, можуть характеризуватися і конкретними способами (скінхеди – фашистська символіка на стінах, фанати – застосування фаєрів тощо).

Л.Ш. Берекашвілі серед способів вчинення хуліганських дій виділяє образливе чіпляння до громадян, буйство, написання нецензурних слів на парканах та стінах будівель, поява в оголеному вигляді у громадських місцях, побиття громадян та нанесення їм поранень [2, с. 3-6]. А вже П.Д. Біленчук та В.К. Лисиченко класифікували спосіб учинення хуліганства за об'єктом посягання: а) дії, направлені проти громадського порядку; б) дії, направлені як проти громадського порядку, так і інших суспільних відносин. [11, с. 428-430].

Вивченням кримінальних проваджень за ч. 2 ст. 296 КК України встановлено, що найбільш розповсюдженими способами вчинення хуліганства є цинічні тілорухи в поєднанні з нецензурною лайкою та нанесенням побоїв (75 %), серед інших способів можна виділити публічне оголення різних частин тіла (9%), створення шуму, який призводить до зриву громадських заходів (24 %), порушення нормального режиму роботи підприємства (11 %), спокою громадян у житлі та громадських місцях (46 %), опір представникам влади (23 %), пошкодження майна (47 %).

З наведених нами даних можна сформувані відповідні способи вчинення суспільно небезпечного діяння розглядуваної категорії. Та не можна стверджувати, що спосіб є чітко визначеною конструкцією, яка від злочину до злочину повторюється як шаблон. На наш погляд, способи вчинення хуліганства доречно класифікувати відповідно до кваліфікуючих ознак досліджуваного діяння:

1) за ознакою особливої зухвалості:

- насильство із заподіянням потерпілій особі побоїв;
- заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень;
- знущання над потерпілим;
- знищення майна;
- пошкодження майна;
- зрив масового заходу;
- тимчасове припинення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації;
- припиненням руху громадського транспорту;

- інші;

2) за ознакою виняткового цинізму:

- демонстративна зневага до загальноприйнятих норм моралі;

- прояв безсоромності чи грубої непристойності;

- знущання над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані;

- інші.

Спосіб приховування злочину також потребує відповідної уваги. Г.М. Мудьюгін називає спосіб приховування комплексом дій злочинця, які той виконує з метою ухилення від відповідальності за вчинене [4, с. 31]. У свою чергу, спосіб приховування злочину, як наголошував М.В. Салтевський, «...має місце у тих випадках, коли: а) дії щодо приховування умисного злочину здійснюються після повної реалізації злочинного задуму і не є заздалегідь передбаченим продовженням дій з приховування, виконаних у період вчинення злочину; б) дії щодо приховування умисно вчинених імпульсивних чи вербальних злочинів (образа, наклеп), приховування яких у період вчинення неможливе і здійснюється пізніше; в) при приховуванні злочинів, учинених з необережності» [13, ст. 426].

Та все ж, на наш погляд, найбільш правильним і повним є визначення, запропоноване Р.С. Белкіним, який визначає спосіб приховування як злочинну діяльність (елемент злочинної діяльності), спрямовану на перешкоджання розслідуванню шляхом утаювання, знищення, маскуваня і фальсифікації слідів злочину і злочинця [1, с. 364].

В.І. Захаревський серед типових способів приховування хуліганства визначає такі: зникнення з місця злочину, в тому числі з використанням автотранспорту; використання одягу одного фасону, кольору, а також однотипних знарядь; знищення знарядь злочину; знищення одягу, взуття; неправдиві свідчення, в тому числі алібі; відмова від дачі показань [7, с. 14].

Вивченням кримінальних проваджень за ч. 2 ст. 296 КК України нами встановлено, що зникнення з місця злочину мало місце у 82 % вчинених хуліганств, в тому числі з використанням автотранспорту (9 %); використання одягу одного фасону, кольору, а також однотипних знарядь (45 %); знищення знарядь злочину (66 %); знищення одягу, взуття (59 %); неправдиві свідчення, в тому числі алібі (73 %); відмова від дачі показань (47 %).

Висновки. Підводячи підсумки, потрібно зазначити, що підготовка до вчинення хуліганства групою осіб полягає у розробці плану злочину; виборі об'єктів посягання; відшукуванні пристосування і підготовці знарядь злочину; розподілі ролей між співучасниками; підборі співучасників.

Серед способів вчинення злочинів розглядуваної категорії найбільш часто мали місце цинічні тілорухи в поєднанні з нецензурною лайкою та нанесенням побоїв, серед інших способів можна виділити публічне оголення різних частин тіла, створення шуму, який призводить до зриву громадських заходів, порушення нормального режиму роботи підприємства, спокою громадян у квартирах та громадських місцях, опір представникам влади, пошко-

дження майна.

Серед дій, спрямованих на приховування злочину, вкажемо зникнення з місця злочину, в тому числі з використанням автотранспорту; використання одягу одного фасону, кольору, а також однотипних знарядь, знищення знарядь злочину; знищення одягу, взуття; неправдиві свідчення, в тому числі алібі; відмова від дачі показань.

У результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що злочин, кваліфікований за ч. 2 ст. 296 КК України, має повноструктурний склад, адже в більшості випадків мають місце моменти підготовки та приховування діяння.

Бібліографічні посилання

1. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : в 3-х т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Белкин Р.С. – М., 1997. – С. 364.
2. *Берекашвили Л.Ш.* Расследование хулиганства : учебное пособие / под ред. В.Е. Жарского. – М., 1968.
3. *Бушкевич Н.С.* Классификация способов совершения хулиганства группой лиц // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – № 1(15). – 2008. – С. 121-125
4. *Васильев А.Н.* Планирование расследования преступлений / Васильев А.Н., Мудьюгин Г.Н., Якубович Н.А. – М., 1957.
5. *Гаврилин Ю.В.* Расследование преступлений против личности и собственности : учебное пособие / Гаврилин Ю.В. – М., 2006.
6. *Єфімов М.М.* Організація і тактика розслідування хуліганства : навч.-практ. посібник / М.М. Єфімов. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013.
7. *Захаревский В.И.* Характеристика и методы разрешения следственных ситуаций по делам о хулиганстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Захаревский В.И. – М., 1990.
8. *Зуйков Г.Г.* Криминологическое учение о способе совершения преступления : автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук. – М. – 1970.
9. *Колмаков В.П.* Значение для расследования точного установления способов совершения и сокрытия преступлений против жизни // Тр. Харьк. гос. мед. ин-та. – 1956. – № 5. – С. 193-201.
10. *Кононенко Н.А.* Способы совершения хулиганства во время проведения спортивно-массовых мероприятий / Н. А. Кононенко // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – №10(100). – 2014. – С. 44-46.
11. *Криміналістика : підручник / за ред. П.Д. Біленчука.* – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2001.
12. *Овчаренко Е.И.* Доказывание по уголовным делам о хулиганстве (досудебное производство) : науч.-практич. пособие / Е. И. Овчаренко ; под ред. А.В. Гриненко. – М., 2006.
13. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / Салтевський М.В. – К., 2005.
14. *Салтевский М.В.* О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / Салтевский М.В. // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. – Вып. 25. – 1982. – С 13-21.
15. *Справа № 1-120/11* від 10.01.2011 року Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області.

Очеретяный М. А. Способы совершения хулиганства группой лиц как элемент криминалистической характеристики преступления. Освещены способы совершения хулиганства группой лиц. Рассмотрены разнообразные способы совершения хулиганства, а также приведена их классификация, способствующая более быстрому и эффективному расследованию преступления.

Ключевые слова: хулиганство, криминалистическая характеристика, способ сове-

Ocheretyanyy M. A. Ways of committing hooliganism by group of persons as an element of criminalistic characteristic of crime. The scientific article deals with some aspects of the investigation of the hooliganism a group of persons. Typical situations of the investigation are examined, and the activity of the investigator by carry out urgent and next investigating acts is examined too.

Research of method of commission of crime has important character at investigation of criminal offences. Not for nothing in the general theory of criminalistics method of doing of crime a long ago and studied very carefully. The element of mechanism of crime marked in fact in the structure of any criminalistics description occupies an important place. It is not an exception and investigation of hooliganism that is perfect the group of persons. Because different methods of feasance of the marked criminal offence gives an opportunity to distinguish cross-correlation copulas are certain between them and by other elements of criminalistics description : by the face of criminal, track picture, by the situation of feasance and others like that.

The aim of this article is research of methods of feasance of hooliganism by the group of persons and their classification.

For the decision of the marked aim, an author is put such tasks: to investigate going near the decision of methods of feasance of hooliganism the group of persons and to distinguish among them to the type for a modern period; to classify the methods of feasance of hooliganism the group of persons and to specify their interdependence with other elements of criminalistics description.

Preparation to the feasance of hooliganism consists the group of persons in development of plan of crime; entity of encroachment selection; to searching for of adaptation and preparation of crime instruments.

As a result of undertaken a study come to the conclusion, that crime skilled after p. 2 c. 296 KK of Ukraine, has fullstructural composition, in fact the moments of preparation and concealment of act take place in most cases.

Keywords: *hooliganism, criminalistic characteristic, investigating actions.*

Надійшла до редакції 22.01.2014

Смирнов Є. В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.164

НЕОГОЛОШЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ЯК ШТУЧНИЙ СПОСІБ ЗАТЯГУВАННЯ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ЗАХИСТУ

Досліджено існуючу на практиці проблему навмисного затягування стороною обвинувачення з оголошенням особі про підозру. Проаналізовано матеріали слідчо-судової практики та положення КПК України із вказаного питання. Розглянуто загальні положення теорії кримінального процесу, а саме право на захист, умови та підстави надання особі відповідного процесуального статусу, критерії розумності процесуальних строків, а також юридичні підстави для їх обчислення згідно з вимогами ст. 219 КПК України.

Ключові слова: *захисник, сторона захисту, право на захист, повідомлення про підозру, розумні строки, процесуальний статус.*

Постановка проблеми. Введення з 20.11.2012 в дію нового КПК України мало на меті оптимізацію кримінально-процесуальних відносин, поширення дії принципу змагальності на досудовий етап кримінального провадження, підвищення рівня захисту конституційних прав та свобод особи у сфері кримінального судочинства, а також втілення в життя суспільства інших позитивних чинників, залишення в минулому всіх недоліків репресивної політики КПК України 1960 р. Однак частина питань, пов'язаних з формуванням та веденням відомчої статистики, виконанням планів правоохоронних органів з розкриття, розслідування та закінчення кримінальних проваджень, що як наслідок на практиці призводили до порушення прав, свобод та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, продовжують поставати й у 2014 році. Так, на практиці мають місце непоодинокі випадки із затягуванням надання особі відповідного статусу, наприклад підозрюваного, потерпілого або цивільного позивача. Продовжується проведення окремих процесуальних дій з абсолютно іншою метою, ніж передбачено у КПК, а саме огляду замість обшуку та ін. Вказані обставини обумовлюють актуальність обраної теми та необхідність її дослідження на монографічному рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики. Необхідно зазначити, що дослідженням проблем ефективності функціонування інституту захисту та діяльності адвоката у кримінальному судочинстві присвячені праці Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, В.П. Бахіна, Я.П. Зейкан, К.Б. Каліновського, П.Л. Лупінської, М.М. Михеєнка, В.І. Сліпченка, С.М. Стахівського, К.О. Чаплинського, В.Ю. Шепітька та ін. На рівні дисертаційних досліджень зазначена проблематика вивчалася Т.В. Варфоломеєвою (1994 р.), М.І. Чверткіним та О.Г. Яновською (1997 р.), М.В. Джигою (2002 р.), А.Б. Романюком (2004 р.), А.М. Титовим (2005 р.) та ін. Однак більша частина робіт стосується особливостей застосування тактичних прийомів під час збирання або подання доказів, процесуального положення адвоката у кримінальному провадженні як на досудових, так і судових стадіях кримінального провадження, особливостей участі захисника під час проведення окремих процесуальних дій та забезпечення права підозрюваного (обвинуваченого) на захист. Поряд з цим слід констатувати, що така проблема, як штучне затягування з оголошенням про підозру особі стороною обвинувачення, залишається недослідженою у працях вчених та практиків.

Мета статті полягає у дослідженні існуючої проблеми штучного затягування стороною обвинувачення з повідомленням про підозру особі, що за своїми наслідками призводить до обмеження права особи на отримання відповідного процесуального статусу, права на захист та дотримання розумності процесуальних строків.

Виклад основного матеріалу. Доцільно зазначити, що вказана проблема не є новою на шляху до побудови демократичного суспільства. Так, ще Шарль Луї де Монтеск'є у книзі «Про дух законів» (1748 р.) застерігав: «Не можна витлумачувати закони на шкоду громадянину, коли йдеться про його майно, його честь або його життя» [1]. Цілком логічно, що від вказаного

свавілля суб'єктів правозастосування повинна застерігати чітка система кримінально-процесуальних гарантій їх недопущення, а також дієвий та прозорий механізм стримувань і противаг при визначенні меж їх процесуальної компетенції та самостійності.

Слід наголосити, що для міжнародних експертів та представників правозахисних організацій вочевидь стає незрозумілим, що, передбачивши у Кодексі норми відомчого контролю (ст. 39), прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ст. 36), а також цілу главу, якою детально регламентовано порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування та ін., зазначених процесуальних механізмів виявляється недостатньо в Україні для захисту прав та свобод особи.

Розглянемо існуючі недоліки правозастосування в контексті функціонування інституту повідомлення про підозру більш детально. Класичним прикладом є розслідування кримінальних правопорушень, що стосуються дій посадових осіб за злочини, які пов'язані з ухиленням від сплати податків, або інших злочинів у сфері господарської діяльності. На практиці із зазначеної категорії кримінальних проваджень мають місце непоодинокі випадки, коли кримінальне провадження вже тривалий час як розпочате, розслідування проводиться за «фактом вчинення злочину», хоча фактично – стосовно конкретних осіб (а саме посадових осіб підприємства), але про підозру в установленому порядку не оголошено. Отже, має місце необґрунтоване затягування з наданням конкретного статусу посадовій особі підприємства, наділеної правом підпису на бухгалтерських документах та владно-розпорядчими повноваженнями під час виконання своїх посадових обов'язків. Вказане свідчить, що відбувається грубе порушення цілої низки конституційних прав і найголовнішого у даній ситуації права на захист, права на збирання доказів своєї невинуватості та спростування доказів сторони обвинувачення, оскільки процесуальний статус такого учасника кримінального провадження, навколо якого фактично й обертається весь механізм правоохоронних органів держави, залишається невизначеним.

У логічному поясненні затягування з повідомленням особі про підозру не виникало б жодних сумнівів у тих випадках, коли, наприклад, з метою повного розкриття¹ та розслідування кримінального правопорушення проводилися конкретні слідчі (розшукові) дії, у тому числі негласні, а сам факт початку розслідування до певного часу зберігався в таємниці від можливих «фігурантів» до того моменту, поки з тактичної точки зору доказів зібрано достатньо для надання особі відповідного статусу. Однак на практиці все частіше трапляються випадки, коли слідчий направляє постанову про витребування документів на підприємство, посадові особи якого нібито й здійснили ухилення від

¹ Термін «розкриття злочину» у чинному КПК України не зустрічається, однак він залишився у відомчих нормативно-правових актах, наприклад Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженій наказом МВС України № 700 від 14.08.2012.

сплати податків. У мотивувальній частині цієї постанови містяться відомості про внесення зазначеної події до ЄРДР (так би мовити, юридична підстава), а в резолютивній – вимога про надання необхідних слідству документів (або їх завірених копій): наказів про призначення посадових осіб, їх посадових інструкцій, статуту підприємства, документів фінансово-господарської діяльності тощо. Свої вимоги сторона обвинувачення аргументує лише положеннями ст. 93 КПК України, зазначаючи, що обов'язок доказування обставин скоєння кримінального правопорушення покладено на сторону обвинувачення, яка збирає докази, в тому числі і шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, а також проведенням інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Слідство, не бажаючи обтяжувати себе процесуальними строками розслідування, передбаченими ст. 219 КПК, вносить до ЄРДР інформацію про нібито скоєний посадовими особами конкретного підприємства злочин – ухилення від сплати податків, зборів (ст. 212 КК України), а отже завданих державі збитків, але не вказує конкретних посадових осіб підприємства, відповідальних за дотримання податкової звітності в період, в якому було скоєно злочин.

У результаті маємо ситуацію, за якої посадова особа підприємства, отримавши вищевказану постанову, абсолютно чітко усвідомлює, що під виглядом «нерозкритого злочину» проводиться досудове розслідування саме стосовно неї, при цьому вона позбавлена прав на захист, оскільки її процесуальний статус залишається невизначеним. Більше того, вказаній посадовій особі слідством фактично пропонується сприяти у виконанні функцій сторони обвинувачення та взяти участь у зборі інформації/доказів, яка може бути використана проти неї, що є грубим порушенням основних засад кримінального провадження. Така ситуація є «каменем спотикання» як для сторони обвинувачення, так і для особи, якій у майбутньому може бути повідомлено про підозру.

З боку посадових осіб вищевказаного підприємства важливо розуміти, що права сторони обвинувачення, передбачені в ст. 93 КПК України, є фактично фундаментальними категоріями теорії доказів та загальними нормами глави 4 «Докази й доказування» КПК України, і для того щоб в адресата постанови виник обов'язок виконати її вимоги, надані слідству повноваження мають бути реалізовані у встановлений спеціальними нормами КПК України законний спосіб, наприклад отримання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів.

Кримінальне судочинство України, відповідно до положень ст. 1 КПК, насамперед ґрунтується на положеннях Конституції України та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Статтею 3 Конституції проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а ч. 2 ст. 19 Основного Закону містить імперативний припис, згідно з яким органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зо-

бов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Таким чином, повертаючись до розглядуваної проблематики, можемо дійти висновку: вимога про витребування документів на підставі ст. 93 КПК України не породжує обов'язків сторони захисту для її виконання, оскільки КПК передбачає зовсім інший спосіб реалізації цього права для отримання слідством документів/доказів, запровадивши систему заходів забезпечення кримінального провадження у другому розділі Кодексу. У зв'язку з цим посадова особа підприємства повинна пам'ятати, що, відповідно до вимог ст. 159 КПК, сторона обвинувачення може отримати тимчасовий доступ до речей і документів, що знаходяться у володінні платника податків, лише на підставі ухвали слідчого судді. При виникненні такої ситуації на практиці доцільно займати не пасивну позицію «очікування», а навпаки – надати письмову відповідь стороні обвинувачення, в якій повідомити, що необхідні документи будуть надані лише на підставі ухвали слідчого судді, як це встановлено КПК України, інакше отримані в такому порядку докази будуть визнані недопустимими на підставі п. 3 ч. 2 т. 87 КПК України. Також важливо повідомити стороні обвинувачення, що представники підприємства, відповідно до ч. 1 ст. 163 КПК, обов'язково повинні брати участь у судовому засіданні, на якому розглядатиметься питання про надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів, крім випадку, передбаченого ч. 2 ст. 163 КПК України. Участь у цьому судовому засіданні дає можливість представникам платника податків з'ясувати позицію сторони обвинувачення, навіть до надання їм статусу сторони захисту, надати свої заперечення та висловити слідчому судді свою позицію з відповідними доводами на її обґрунтування.

Запропонований алгоритм дій доцільно назвати одним із перших кроків у захисті законних прав посадових осіб підприємства, оскільки на даному етапі лише в такий спосіб можливо досягти мінімального забезпечення дії принципу змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

У продовження можливих способів захисту за обставин, викладених вище, важливо не забувати, що, на жаль, у чинному КПК, на відміну від старого Кодексу, відсутнє право на оскарження рішення про початок кримінального провадження, внаслідок чого зникла можливість розгляду судом питання законності, обґрунтованості та доцільності початку кримінального провадження. За чинним КПК внаслідок об'єднання двох досудових стадій в одну у сторони обвинувачення фактично є можливість достатньо довго займатися розслідуванням, не оголошуючи про підозру, навіть якщо до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено дані, що не відповідають дійсності, наприклад про суму несплаченого податку, якої, можливо, взагалі не вистачає для кваліфікації правопорушення як кримінально караного.

Розраховувати в такому випадку на дотримання розумних строків, що фактично є оціночною категорією, яка обраховується за системою критеріїв, наведених у ст. 28 КПК, є маловтішним, особливо в ситуації, коли способи

ведення розслідування, послідовність, законність та неупередженість дій посадових осіб правоохоронних органів викликає сумнів.

У зв'язку з цим принципово важливим аспектом є право особи, яка введена в тому, що стосовно неї проводиться розслідування, але якій офіційно не повідомлено про підозру, у письмовій формі нагадати стороні обвинувачення, що одними з найважливіших загальних принципів кримінального провадження є верховенство права та забезпечення права на захист.

Стаття 8 КПК України вказує, що принцип «верховенства права» у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, яка, у свою чергу, однозначно вказує, що в тих випадках, коли із документів або з інших вчинюваних заходів компетентного органу особі стає відомо, що розслідування ведеться стосовно неї, то саме з цього моменту починається обчислення «розумних строків» кримінального провадження, а вони в частині строків досудового розслідування, відповідно до ст. 219 КПК, мають чітко визначені межі.

Як приклад практики Європейського суду з прав людини з цього питання, на нашу думку, доцільно навести рішення від 10.12.1982 у справі «Фоті та інші проти Італії» [2], де визначено, що «обвинувачення» у цілях п. 1 ст. 6 Конвенції може загалом бути визначене як «офіційне повідомлення, видане особі компетентним органом, із твердженням про те, що вона вчинила кримінальне правопорушення» або може набувати і цілком автономного характеру [3] під час вчинення інших заходів, які передбачають наявність в особі такого твердження і які так само суттєво впливають на її становище (наприклад, проведення обшуків в офісних чи жилих приміщеннях, витребування окремих видів документів, призначення експертиз тощо).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що для сторони захисту та сторони обвинувачення важливим є розуміння того, що описана методологічна проблема практики, у разі штучного затягування оголошення про підозру, може призвести до того, що при розгляді справи в суді стане очевидним, що докази зібрано з порушенням таких загальних принципів кримінального провадження, як законність, забезпечення права на захист, розумність строків через призму належності та допустимості зібраних доказів (п. 3 ч. 2 ст. 87 КПК). Саме за описаних вище процесуальних порушень відбувається одночасне порушення: 1) порядку отримання особою відповідного процесуального статусу, а саме підозрюваного (ст. 42 КПК); 2) початку обліку процесуальних строків відповідно до вимог ч. 1 ст. 219 КПК; 3) права особи на захист (ст. 20 КПК). Таким чином, несвоєчасне надання особі статусу підозрюваного неодмінно призводить до позбавлення особи дієвих механізмів реалізації свого права на захист, забезпечення дії принципу змагальності сторін, а отже, втрачається і весь сенс проведеної в Україні реформи кримінальної юстиції.

Подальші дослідження вказаної тематики доцільно провести за такими напрямками, як статус захисника як суб'єкта сторони захисту, право сторони захисту на збирання доказів, тактика дій сторони захисту під час відкриття матеріалів іншій стороні та ін.

Бібліографічні посилання

1. Хавронюк М. Цінність наукового коментарю: у чому вона полягає? / М. Хавронюк // Центр політико-правових реформ. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cplr.org.ua/2011-07-05-tsinnist-naukovoho-komentariu-u-chomu-vona-poliahaie.html>.

2. Справа «Фоті та інші проти Італії» // Ліга-Закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1.html.

3. Дело «Девеер (Deweer) против Бельгии» // Европейская конвенция о защите прав человека: право и практика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.echr.ru/documents/doc/2461476/2461476.htm>.

Смирнов Е. В. Необъявление о подозрении как искусственный способ затягивания сроков досудебного расследования: методологическая проблема защиты. Исследуется существующая на практике проблема намеренного затягивания стороной обвинения с объявлением лицу о подозрении. Анализируются материалы следственно-судебной практики и положения УПК Украины по указанной проблематике. Изучаются общие положения теории уголовного процесса, а именно право на защиту, условия и основания предоставления лицу соответствующего процессуального статуса, критерии разумности процессуальных сроков, а также юридические основания для их исчисления в соответствии с требованиями ст. 219 УПК Украины. На основании проведенного системного анализа положений УПК автор приходит к выводу, что только одно процессуальное нарушение, а именно затягивание стороной обвинения в предоставлении заинтересованному лицу статуса подозреваемого, одновременно приводит к трем существенным нарушениям уголовного процессуального законодательства: не начинается своевременное исчисление процессуальных сроков согласно ч.1 ст. 219 УПК; лицо не получает своевременно статус подозреваемого и соответствующий такому статусу круг прав и обязанностей (ст. 42 УПК); происходит грубое нарушение права на защиту (ст. 20 УПК).

Ключевые слова: защитник, сторона защиты, право на защиту, сообщения о подозрении, разумные сроки, процессуальный статус.

Smirnov Ye. V. Failure to notify of suspicion as an artificial way of delaying terms of pretrial investigation: methodological problem of defense. This article examines the current practice problem of intentional delay the prosecution of suspected announcement party. The author analyzes the material of investigative and judicial practice and provisions of the CPC of Ukraine on the specified issue. Studied the general principles of the theory of criminal proceedings, namely the right to protection, conditions and reasons afford a person appropriate procedural status, the criteria of reasonableness of procedural terms as well as the legal basis for their calculation according to the requirements of Art. 219 of the CPC of Ukraine. Based on a systematic analysis of the provisions of the CPC of Ukraine author concludes that only one procedural violation namely delaying by the prosecution namely delaying by the prosecution in the provision of the person the status of suspected simultaneously leads to three serious violations of the criminal procedural legislation: 1) does not begin timely accounting of procedural terms according ch. 1, Art. 219 of the CPC of Ukraine; 2) a person does not receive timely status of the suspect and the appropriate scope of rights and obligations (Art. 42 of the CPC of Ukraine); 3) is a gross violation of the right to defense (Art. 20 of the CPC of Ukraine). In aggregate these conditions lead to violations of procedural forms and therefore, collected in that order proofs are recognized inadmissible under Art. 87 of the CPC of Ukraine. The author concludes that this behavior of the prosecution is inadmissible under conditions of functioning of the CPC of Ukraine of 2012 and may result in of adoption of the acquittal. At the same time was pointed out that the defense in this case should not take a passive position, but must actively to challenge illegal actions of the investigator and prosecutor inactivity.

Keywords: defender, defense, right to protection, notification of suspicion, reasonable time, procedural status.

Надійшла до редакції 25.12.2014

Шиян А. Г.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.12

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАПАСНОГО СУДДІ

Досліджено питання діяльності запасного судді під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції, проаналізовано норми Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року та чинного Кримінального процесуального кодексу України, які певною мірою стосуються цього учасника кримінального судочинства, висловлено пропозиції щодо удосконалення статусу запасного судді.

Ключові слова: суд першої інстанції, судове провадження, учасники судового провадження, запасний суддя.

Постановка проблеми. З прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) у вітчизняному кримінальному судочинстві з'явився новий учасник кримінального провадження – запасний суддя. Щодо нього статтею 320 КПК визначено, що «у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судові провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у новому складі» (ч. 1, 2) [1].

Якихось інших конкретних положень, які б стосувались діяльності запасного судді під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції, КПК не визначає.

Аналіз ст. 320 КПК свідчить про відсутність в ній чітких вказівок щодо місця перебування запасного судді під час судового розгляду, його процесуальних повноважень до моменту заміни судді, який вибув із процесу (далі – основний суддя). Таке нечітке формулювання положень стосовно участі запасного судді призводить до неоднозначного їх застосування в судовій практиці, негативно впливає на безпосередність і повноту дослідження всіх обставин кримінального провадження, формування внутрішнього переконання, ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Саме тому дослідження питань діяльності запасного судді є необхідним й актуальним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вище вже зазначалося, що до прийняття КПК 2012 року вітчизняне кримінальне судочинство запасного суддю як учасника судового провадження не

знало. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. (далі – КПК 1960 р.) передбачав участь тільки запасного народного засідателя, щодо якого у ст. 259 визначалось: „у справі, для розгляду якої необхідний значний час, може бути викликаний запасний народний засідатель. Запасний народний засідатель перебуває в залі судового засідання з початку розгляду справи і в разі вибуття народного засідателя із складу суду заміняє його. Коли запасний народний засідатель при цьому не вимагає відновлення судових дій з початку, розгляд справи продовжується” [2].

Як свідчить судова практика, випадки залучення запасного народного засідателя до розгляду кримінальних справ не були поширеними. Таке становище не викликало у правників особливої зацікавленості стосовно питань діяльності запасного народного засідателя, тому всі публікації щодо нього переважно зводилися до повторення положень ст. 259 КПК.

Випадки участі запасного судді у кримінальних провадженнях також не носять поширений характер, у зв'язку з чим важливі питання його діяльності досі залишаються поза належною увагою процесуалістів. Останні публікації М.Є. Громової [3, с. 677-678], В.М. Тертишника [6, с. 468], В.М. Трофименко [4, с. 530-531], О.Г. Яновської [5, с. 321] та інших, в яких йдеться про запасного суддю, знову фактично зводяться тільки до повторення положень, але тепер уже статті 320 КПК України.

Нечіткість законодавчих положень щодо діяльності запасного судді, відсутність належних офіційних або доктринальних роз'яснень з цього питання призводить до неоднозначного тлумачення і застосування ст. 320 КПК України судами першої інстанції у практичній діяльності (приклади цього будуть наведені нижче). Така неоднозначність у діяльності суддів викликає необхідність дослідження положень КПК щодо процесуального статусу запасного судді у суді першої інстанції, їх застосування судами.

Метою дослідження є виявлення недоліків нормативно-правової регламентації участі запасного судді в судовому провадженні у першій інстанції, висловлення пропозицій щодо їх усунення. Відповідно до поставленої мети завданнями роботи є: проаналізувати кримінальну процесуальну регламентацію участі запасного судді в судовому провадженні у першій інстанції; виявити недоліки нормативно-правового регулювання цього питання; внести пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Розгляд цього питання вважаємо за доцільне розпочати з викладення обставин судового розгляду одного кримінального провадження, яке наочно показує, наскільки суди нашої держави неоднозначно тлумачать і застосовують положення ст. 320 КПК України у своїй практичній діяльності.

Після набрання чинності КПК України 2012 року в одному із районних судів Дніпропетровської області розглядалось кримінальне провадження стосовно обвинуваченого Б., якому інкримінувалося вчинення злочину, передбаченого ч. 4 ст. 187 КК. Оскільки із матеріалів кримінального провадження випливала необхідність його тривалого розгляду, у підготовчому судовому засіданні було

прийнято рішення про розгляд цього провадження трьома основними суддями, а також запасним суддею, про що було зазначено в ухвалі суду.

Протягом більш ніж річного розгляду даного кримінального провадження склад суду неодноразово (більш ніж десять разів) змінювався: замість одного із основних суддів, який пішов у відпустку, в розгляді справи брав участь запасний суддя. Після виходу із відпустки судді розгляд цього кримінального провадження був продовжений у первинному складі, кінцеве судове рішення (обвинувальний вирок) приймалося цими ж трьома основними суддями.

При цьому є потреба звернути увагу на інші обставини, якими супроводжувалась участь запасного судді в цьому кримінальному провадженні, а саме: 1) під час судових засідань запасний суддя знаходився поряд із основними суддями; 2) разом з основними суддями він брав участь у дослідженні доказів (ставив запитання допитуваним у суді учасникам і т. ін.).

Незважаючи на неодноразові заперечення сторони захисту проти таких дій суду, заявлені на цих підставах відводи всьому складу суду, в їх задоволенні судом було відмовлено. Свої рішення суд мотивував цілковитою відповідністю своїх дій нормам КПК України.

Ці неправомірні дії суду першої інстанції були скасовані рішенням Апеляційного суду Дніпропетровської області, який у своїй ухвалі вказав, що «відповідно до ст. 320 КПК України у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судові провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у новому складі. Перевіркою матеріалів кримінального провадження встановлено порушення судом першої інстанції зазначених вимог кримінального процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування ухваленого ним судового рішення. ... Надаючи оцінку зазначеним діям суду першої інстанції, колегія суддів вбачає порушення правил участі запасного судді у судовому розгляді кримінального провадження, а також заміни такого судді іншими суддями. Так, виходячи з приписів ст. 320 КПК України, суддя, який є запасним, протягом всього судового розгляду повинен бути присутнім у залі судових засідань, бути знайомим із матеріалами кримінального провадження, що дає йому змогу у разі вибуття судді замінити його і без зволікань продовжити судовий розгляд та завершити кримінальне провадження прийняттям судового рішення. ... Як вбачається з матеріалів кримінального провадження, зокрема журналів та технічних записів судових засідань, встановити, чи брав запасний суддя постійну участь у судовому провадженні, неможливо. Поряд з цим матеріалами кримінального провадження беззаперечно підтверджено, що після неодноразової заміни суддів запасним суддею його розгляд по суті, в порушення вимог ст. 320 КПК Укра-

їни, закінчено у первинному складі суду. Також, виходячи з матеріалів кримінального провадження, після заміни запасного судді іншими суддями питання про необхідність розпочинати судовий розгляд з початку судом на обговорення не ставилось та по суті не вирішувалось, що суперечить положенням ст. 319 КПК України. Відповідно до ч. 1 ст. 409 КПК України, до підстав для скасування або зміни судового рішення при розгляді справи в суді апеляційної інстанції належить істотне порушення вимог кримінального процесуального закону. Згідно зі ст. 412 КПК України, істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. Судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, зокрема у разі ухвалення рішення незаконним складом суду. Перевіривши матеріали кримінального провадження та надавши їм належну оцінку, колегія суддів доходить висновку, що судом першої інстанції не дотримано вимог кримінального процесуального закону щодо незмінності складу, а тому з цих підстав ухвалене ним рішення підлягає скасуванню».

До цього слід додати ще й те, що цією ухвалою зазначене кримінальне провадження було направлено до суду першої інстанції на новий судовий розгляд.

Аналіз таких неправомірних дій суду першої інстанції, що призвели до скасування апеляційною інстанцією прийнятого ним рішення і направлення кримінального провадження на новий судовий розгляд, свідчить, що вони були викликані тільки однією обставиною, а саме неправильним усвідомленням і тлумаченням положень ст. 320 КПК щодо участі і діяльності запасного судді під час судового розгляду. І причиною цього є нечітке і неповне формулювання положень цієї статті КПК України щодо запасного судді. Адже вони (як і викладена вище ухвала апеляційного суду) не дають відповіді щонайменше на такі запитання:

- де саме у залі судового засідання повинен перебувати запасний суддя: поряд з основними суддями, недалеко від них, чи там, де знаходяться інші учасники судового провадження;
- чи має право судова колегія проводити судові засідання у разі відсутності на них запасного судді з тих чи інших причин;
- чи має право запасний суддя, перебуваючи в залі судового засідання, користуватися в цей час процесуальними повноваженнями основних суддів, наприклад брати участь у дослідженні доказів, вирішувати клопотання, ухвалювати проміжні судові рішення разом з трьома основними суддями.

Вважаємо, що тільки системний аналіз, ретельне осмислення і усвідомлення положень КПК України стосовно функціонального призначення основних суддів і запасного судді, їх ролі у кримінальному провадженні можуть дати відповіді на ці запитання. Спробуємо їх знайти.

1. Так, стосовно місця знаходження запасного судді під час судового розгляду слід зазначити, що ст. 320 КПК вказує тільки на можливість його перебування «в залі судового засідання». Це означає, що запасний суддя не може бути у складі суддівської колегії, перебувати поряд з основними суддями,

оскільки в юридично не підготовлених учасників судового провадження це створюватиме враження, що він входить до складу суду і безпосередньо бере в ньому участь. Не повинен він перебувати й у тій частині зали судового засідання, де перебувають інші учасники судового провадження, оскільки це буде применшувати значення запасного судді як представника органу правосуддя, заважати йому належним чином сприймати обставини кримінального провадження.

На наш погляд, запасний суддя повинен перебувати недалеко від основних суддів, за окремим столом (наприклад, поряд з секретарем судового засідання). В цьому місці він матиме всі можливості для належного сприйняття обставин кримінального провадження, перебігу судового розгляду. Окрім цього, для заінтересованих учасників судового провадження такі умови забезпечать повний візуальний контроль за діяльністю запасного судді.

2. У залі судового засідання запасний суддя повинен перебувати постійно, на кожному судовому засіданні. За його відсутності основні судді здійснювати судовий розгляд кримінального провадження не можуть. Тільки за таких умов можна забезпечити належне сприйняття запасним суддею досліджуваних обставин, дотримання і виконання однієї із засад кримінального провадження про „безпосередність дослідження показань, речей і документів”, передбаченої п. 16 ч. 1 ст. 7 КПК України.

3. Запасний суддя до заміни основного судді не вправі виконувати його функцію, оскільки це буде означати, що судовий розгляд здійснюється не трьома, а чотирма суддями. Тому запасний суддя разом з основними суддями не може брати участь у дослідженні доказів, обговоренні і вирішенні заявлених клопотань, обговоренні і прийнятті проміжних судових рішень як на місці, так й у нарадчій кімнаті. Безперечно, що запасний суддя не повинен мати будь-якого відношення і до прийняття остаточного судового рішення, ухваленного основними суддями.

На наш погляд, однією з причин, що сприяють суддівським колегіям припускатися згаданих помилок, є відсутність належної кримінальної процесуальної регламентації статусу запасного судді під час розгляду кримінального провадження у суді першої інстанції. Вважаємо, що цю прогалину у законодавстві можна усунути частково зміненням і доповненням змістом ст. 320 КПК України у такій редакції:

«1. У кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час, повинен бути призначений запасний суддя, який постійно перебуває в залі судового засідання протягом всього судового розгляду на спеціально виділеному для нього місці недалеко від основного складу суду. Рішення про необхідність призначення запасного судді приймає суд, що здійснюватиме судове провадження, одночасно з призначенням підготовчого судового засідання. Про призначення запасного судді робиться відмітка в журналі судового засідання.

2. До заміни основного судді запасний суддя не користується правами судді. Якщо під час судового засідання суддю замінює запасний суддя, судовий розгляд продовжується. Судовий розгляд у такому разі закінчує суд у но-

вому складі».

На основі проведеного у цій статті дослідження можна дійти такого **висновку**: існуюча кримінальна процесуальна регламентація участі запасного судді в судовому провадженні має певні прогалини, які потребують невідкладного удосконалення, оскільки їх існування призводить до суддівських помилок.

Проведене наукове дослідження не вичерпує усього комплексу проблем у питаннях реалізації права учасників кримінального провадження на справедливий судовий розгляд. На наш погляд, такими напрямками наукових розвідок можуть бути питання, які стосуються участі в судовому провадженні запасних присяжних.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-УІ від 13.04.2012. – Х. : Право, 2013.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2010.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012.
4. Кримінальний процес : підруч. / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013.
5. Кримінальний процес : підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : Центр учбової літ-ри, 2013.
6. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К. : Алерта, 2014.

Шиян А. Г. Необходимость усовершенствования уголовного процессуального статуса запасного судьи. Исследованы вопросы деятельности запасного судьи в ходе рассмотрения уголовного производства в суде первой инстанции, проанализированы нормы Уголовно-процессуального кодекса Украины 1960 г. и действующего Уголовного процессуального кодекса Украины, определенной мерой касающиеся этого участника уголовного судопроизводства, внесены предложения по усовершенствованию его статуса.

Ключевые слова: суд первой инстанции, судебное производство, участники судебного производства, запасной судья.

Shyyan A.G. Necessity of improvement criminal procedural status of reserve judge.

The problem of reserve judge during the criminal proceedings in the trial court. Based on the analysis of jurisprudence, the Criminal Procedural Code of Ukraine of 1960 and the Criminal Procedural Code of Ukraine, which to some extent by applying to the criminal justice system, it is proved that the activity of reserve judge in court proceedings legislation is not properly regulated. Not quite accurate and clear provisions of article 320 of CPC of Ukraine creates conditions for violation of the accused's rights by the courts to ensure a fair trial, leading to the abolition of judicial decisions in criminal proceedings delay.

Correcting this situation is possible only subject to the necessary changes and additions to the art. 320 of the CPC of Ukraine, to establish that the alternate judge should always be in the courtroom throughout the trial to a special place for him near the main body of the court, which will provide him the opportunity to properly perceive the circumstances of the criminal proceedings, the course of the trial, and for interested participants of the proceedings - the full visual control over the activities reserve judge; in the absence of a judge to perform the main trial criminal proceedings can not; to replace the main judge he is not entitled to perform rightly function. Upholding such amendments in respect of reserve judge will eliminate ambiguous interpretation and application of art. 320 of the CPC of Ukraine in practice, making unjust decisions.

Keywords: trial, court proceedings, participants of proceedings, reserve judge.

Надійшла до редакції 15.12.2014

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Каблуков А. А.

кандидат технических наук, доцент
(Запорожский государственный
медицинский университет)

Мирошниченко В. А.

кандидат технических наук, доцент
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

Страхова О. П.

преподаватель
(Запорожский государственный
медицинский университет)

УДК 378.016 : 519.22 : [378.4 : 009]

ИЗУЧЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ В ЮРИДИЧЕСКИХ ВУЗАХ

Рассмотрены вопросы внедрения информационных технологий в учебный процесс с целью повышения качества подготовки студентов и курсантов учебных заведений МВД по практическому применению математической статистики. Предложена методика углубления знаний в области основ математической статистики с использованием компьютерных программ MS Excel и STATISTICA в рамках действующих в настоящее время учебных часов по дисциплине «Информатика».

Ключевые слова: информатика, информационные технологии, математическая статистика, юридическая статистика, правоохранительная система, практические занятия, учебный план.

Постановка проблемы. Традиционное толкование математики только как естественной научной дисциплины и реальная дифференциация большинства выпускников школ на «технарей» и «гуманитариев» превратилось в заметную помеху делу образования. Между тем, истинно гуманитарное образование пронизано идеями эффективного оперирования множествами различных объектов, проверки гипотез, поиском способов связи и идентификации факторов влияния, задачами разработки методов измерения. Поэтому под-

линное гуманитарное образование не может без риска девальвации игнорировать отмеченную тенденцию роста роли математики в мировой гуманитарной мировой науке и практике [1; 2].

Главной целью развития системы юридического образования на современном этапе является формирование специалиста, готового к самостоятельной работе в условиях современного уровня материально-технической оснащенности юридических отделов и подразделений МВД, трудовая деятельность в которых возможна лишь при условии основательной подготовки по дисциплинам естественнонаучного цикла в процессе обучения в юридическом вузе.

Реформы высшего образования, проводимые в Украине, предусматривают на современном этапе поиск и внедрение новых эффективных методов обучения с целью повышения качества подготовки юристов и сотрудников правоохранительных органов.

Целью статьи являются теоретически обоснованные предложения по совершенствованию учебных планов подготовки специалистов гуманитарными вузами, а также методики изложения и содержания дисциплин, связанных с современными информационными технологиями.

Изложение основного материала. Одной из важнейших дисциплин, необходимых для изучения в гуманитарных вузах в последнее десятилетие, является математическая статистика. Ее развитие идет не только в соответствии с традициями этой дисциплины, но и в тесном взаимодействии с развитием и достижениями информационных технологий. Знание математической статистики и опыт ее использования необходимы каждому юристу и сотруднику МВД. Статистика имеет огромное значение: криминологическое, уголовно-правовое, уголовно-процессуальное, пенитенциарное, криминалистическое, административно-правовое. Ни одна из этих наук не может плодотворно развиваться вне данных как уголовной, так и других отраслей правовой статистики. Соответствующие ее показатели нужны специалистам по административному, гражданскому, налоговому, трудовому и другим отраслям права, судебным психиатрам и юридическим психологам. Без использования данных правовой статистики немыслимо совершенствование деятельности правоохранительных органов – судов, прокуратуры, органов юстиции и внутренних дел, адвокатуры. Знания статистических принципов и методов, а также умения применять их на практике – необходимая составляющая эффективной работы в любой из областей правоохранительной системы [3].

Считаем, что на изучение этого предмета должно отводиться больше учебного времени в составе дисциплин, преподаваемых в вузах.

В настоящий момент в юридических вузах для освоения математической статистики студентами на практических занятиях выделяется не более 30 часов [4], а ее практическое освоение отнесено в разряд самостоятельной работы. В результате этого знания, получаемые студентами, носят поверхностный характер как в области различных статистических методов, так и в об-

ласти умений их адекватного использования. Это объясняется еще тем, что освоение математической статистики студентами пока еще слабо мотивировано. Недооценка роли этого предмета со стороны студентов связана с тем, что они недостаточно представляют области применения математической статистики в своей профессиональной деятельности и вследствие этого мало заинтересованы в освоении изучаемого материала. Серьезным препятствием на пути к широкому применению методов математической статистики в юридической и правовой практике является и то, что правоведение, как и медицина, относится к области слабо формализуемых задач. Поэтому особенно сложным здесь является подбор верного метода статистического анализа, адекватного имеющимся исходным данным и имеющего возможность предъявить требуемый результат с заданной точностью. Основным недостатком имеющейся учебной литературы по математической статистике состоит в том, что в ней представлено недостаточное количество практических задач юридического и правового содержания. Поэтому дающие такие серьезные возможности получения обоснованных результатов и выводов методы статистической обработки данных являются инструментом только для очень ограниченного круга правовых аналитиков. Однако, благодаря развитому программному обеспечению правовой деятельности, они могут стать инструментом каждого отдела внутренних дел.

Современные компьютерные средства дают подготовленным пользователям широкий спектр возможностей, позволяющих упростить ежедневную рутинную работу каждого сотрудника. Благодаря применению пакета офисных программ, внедрению электронного документооборота, работник органов МВД избавлен от рутинной работы, что позволит ему высвободить большую часть рабочего времени и использовать его для профессионального совершенствования и более плодотворной работы.

Узость сферы применения компьютерных и программных средств в повседневном труде МВД в основном обусловлена слабым знакомством сотрудников с возможностями, которые дает ПК, кроме написания разнообразных бумаг.

В программе Excel, имеющейся на каждом компьютере, где установлена операционная система Windows или свободно скачиваемая офисная программа LibreOffice, или широко распространенный пакет прикладных программ STATISTICA, StatSoft Inc, есть встроенные блоки, содержащие стандартные функции – математические, логические, статистические. Они позволяют подготовленному пользователю проводить анализ имеющихся у него данных правового и юридического характера, сравнивать результаты деятельности подразделений МВД за текущие и прошлые периоды, определять тенденции, строить тренды и делать прогноз развития криминальной, социальной, гендерной, общественно-политической ситуаций в обществе. Для их грамотного применения пользователь должен лишь правильно определиться с имеющимся у него типом данных, для которых он хочет сделать анализ или прогноз. К

тому же это не требует от пользователя изучения очень сложной математической теории или знания теории вероятности.

Все перечисленные программы обладают еще одной полезной функцией – они позволяют визуализировать данные и результаты их статистической обработки. Всевозможные диаграммы, двух- и трехмерные графики облегчают восприятие исследуемого материала, позволяют найти его разнообразные закономерности.

Обучение, на наш взгляд, должно строиться как единый, целостный процесс, ориентированный на преемственные связи общеобразовательных дисциплин с профильными. При этом принципиальный характер и смысл приобретает личностно-ценностный аспект образования. Главным становится вопрос индивидуально-мотивированного отношения человека к собственному обучению, его уровню и качеству. При обучении студентов юридического вуза математике и информатике важно использовать инновационные технологии, ориентированные на реализацию ценностно-смысловых аспектов материала изучаемых дисциплин. В последние годы в педагогике успешно применяются современные электронные программы и технологии, способствующие активизации процессов запоминания. Особый, более высокий уровень обучения юридической (правовой) статистике представляет методика включения в учебный процесс компьютерных программ и технологий [5-7]. Особое внимание тут необходимо уделить нескольким ключевым моментам – это представление о типах обрабатываемых и получаемых данных и строго соответствующих каждому типу данных способах их статистической обработки. Необходимо четко объяснить курсантам конечный результат применения этих методов, ту пользу, которую они могут получить от понимания и применения этих методов, в частности:

- обобщение разнообразного, зачастую, на первый взгляд, слабо связанного между собой материала;
- нахождение и уяснение связей, явно и неявно существующих между ними;
- генерирование статистически и математически корректных и достоверных прогнозов развития исследуемых ситуаций;
- формирование баз данных по различным объектам;
- выделение существенных черт каких-либо объектов;
- распознавание общих признаков новых объектов, их классификация, установление авторства и т.д.

Это позволит научить студентов понимать принципы использования статистических методов обработки данных, точно и логически корректно формулировать научные и практические задачи; выбирать адекватные методы и инструменты для их решения. Считаю, что включение в рабочую программу дисциплины «Информатика» практических занятий по использованию программ статистической обработки данных, в рамках запланированных часов, является выполнимой задачей. Часы на эти практические занятия можно

выделить за счет сокращения часов, предусмотренных для изучения стандартных офисных программ Word, Excel, с которыми современные студенты уже знакомы в стенах средней школы.

На кафедре информатики Запорожского государственного медицинского университета, понимая важность обучения математической статистике и в то же время учитывая сложности, связанные с введением дополнительных часов в учебный план подготовки специалистов, решили давать студентами дополнительные знания в области основ математической статистики с использованием компьютерных технологий в рамках действующих в настоящее время учебных программ по дисциплине «Информатика». Методической основой были определены существующие программы статистической обработки данных. Поэтому в рабочие программы кафедры информатики были введены практические занятия по изучению методов статистической обработки данных с использованием не только MS Excel, но и статистических методов обработки данных (СМОД) в программе STATISTICA.

Задачами этой части учебной программы мы определили:

- обучение базовым методам статистического анализа данных;
- формирование навыков использования различных критериев оценки полученных результатов, их оформления в текстовом и графическом виде;
- ознакомление с наиболее часто применяемыми статистическими методами обработки данных, такими как расчет критериев Стьюдента и Пирсона, коэффициентов корреляции и линейной регрессии и т.п.

В теоретической части практических занятий студентам дается представление о разнообразии статистических методов оценки количественных и нечисловых данных. Они знакомятся с ограничениями, налагаемыми на применение определенных методов, и этапами проведения статистического анализа. Точная формулировка основного вопроса исследования, выбор соответствующего вопросу метода и способа организации исследования, грамотная оценка характера полученных данных определяют выбор адекватного метода статистического анализа и влияют на достоверность полученных результатов.

Выводы. Предложенная методика улучшения подготовки студентов методам математической статистики в рамках действующих учебных планов на практических занятиях по информатике с использованием компьютерных технологий и общедоступных программ MS Excel и STATISTICA, включающих синхронные визуальные презентации в компьютерных классах, открывает новые возможности совершенствования педагогического процесса, направленного на закрепление базовых знаний и приобретение практических навыков использования компьютерных специализированных и офисных программ для применения методов математической статистики в профессиональной деятельности.

Библиографические ссылки

1. *Лунеев В. В.* Юридическая статистика : учебник / В. В. Лунеев. – М. : Юристъ, 1999. – 400 с.
2. *Брусникина С. Н.* Правовая статистика : учебно-методич. комплекс / С. Н. Брусникина. – М., 2008. – 226 с.
3. *Лялин В. С.* Правовая статистика / Лялин В. С. – 2-е изд. – М., 2010. – 255 с.
4. *Правова статистика : робоча навчальна програма / Л. П. Паламарчук.* – Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка / юрид. факультет. – К., 2010. – 30 с.
5. *Бубнов В. А.* О методах применения информационных технологий в учебном процессе на гуманитарных факультетах / Бубнов В. А. // Вестник МГПУ. – 2001. – № 1. – С. 141-147.
6. *Коровина В. А.* Некоторые особенности преподавания математической статистики в медицинском вузе / Коровина В. А., Пащенко В. П. // Международный журнал медицинской практики. – 2006. – № 2.
7. *Назаров А. И.* Информационно-образовательная среда как средство повышения эффективности обучения физике в вузе / Назаров А. И., Ханин С. Д. // Физическое образование в вузах. – 2003. – Т. 9. – № 4.

Каблуков А. О., Мирошниченко В. О., Страхова О. П. Вивчення математичної статистики в юридичних вузах. Розглянуто питання впровадження інформаційних технологій у навчальний процес з метою підвищення якості підготовки студентів і курсантів навчальних закладів МВС щодо практичного застосування математичної статистики. Запропоновано методику поглиблення знань в галузі основ математичної статистики з використанням комп'ютерних програм MS Excel і STATISTICA у рамках діючих в даний час навчальних годин з дисципліни «Інформатика».

Ключові слова: *інформатика, інформаційні технології, математична статистика, юридична статистика, правоохоронна система, практичні заняття, навчальний план.*

Kablukov A. O., Miroshnichenko V. O., Strakhova O. P. Study of mathematical statistics in law universities. At the present stage of higher education reform carried out in Ukraine, provide search and introduction of new effective teaching methods in order to improve the quality of lawyers and law enforcement officials. On this basis the issues of information technology in the educational process in order to improve the quality of students and students of educational institutions of the Ministry of Interior on the practical application of mathematical statistics. A method for enhancing knowledge in basic mathematical statistics, using computer programs MS Excel and «STATISTICA», as part of the currently valid teaching hours on the subject "Informatics". For high reliability of the statistics in the theoretical part of the practical training should address the diversity of statistical methods to assess the quantitative and non-quantitative data. All this will give experienced users with advanced computer means a wide range of features to simplify the daily routine work of each employee.

Keywords: *computer science, information technology, mathematical statistics, statistics law, the law enforcement system, practical classes, the curriculum.*

Надійшла до редакції 05.12.2014

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2014 РОЦІ ПРИСУДЖЕНО НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ПРИСВОЄНО ВЧЕНІ ЗВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ УНІВЕРСИТЕТУ

доктора юридичних наук

Миронюку Роману Вікторовичу – кандидату юридичних наук, доценту.

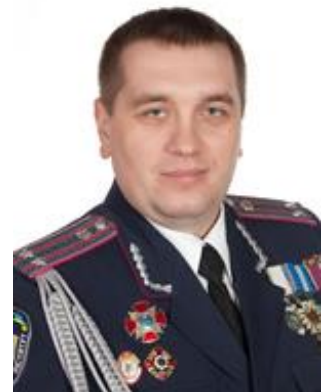
Захист відбувся 23 травня 2014 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (спецрада Д 26.001.04).

Тема дисертації – «Суб'єкти адміністративно-деліктного процесу» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Обушенку Олександр Миколайовичу – кандидату юридичних наук, доценту.

Захист відбувся 27 червня 2014 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (спецрада Д 26.001.46).

Тема дисертації – «Проблеми охорони праці в умовах ринкової економіки» (спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення). Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

кандидата юридичних наук

Щербині Олександр Вікторовичу.

Захист відбувся 28 березня 2014 р. в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 64.700.03).

Тема дисертації – «Режим виконання і відбування покарань у виправних установах Державної пенітенціарної служби України» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Роботу виконано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

Доцента

*кафедри
господарсько-правових
дисциплін*

**Кахович
Олені
Олександрівні** –
кандидату наук
з державного уп-
равління

*кафедри теорії та
історії держави і права*

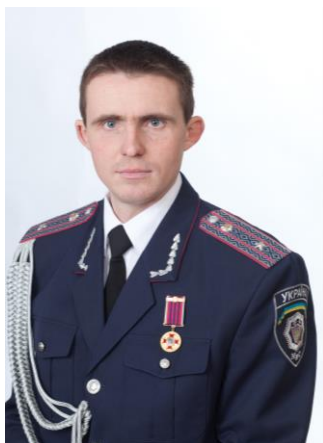
**Малишку
Валерію
Миколайовичу** –
кандидату
юридичних наук

*кафедри
загальноправових
дисциплін*

**Лісному
Дмитру
В'ячеславовичу** –
кандидату
юридичних наук

*кафедри
кримінального
процесу*

**Захарку
Андрію
Володимировичу** –
кандидату
юридичних наук

*кафедри
кримінального права
та криминології*

**Шаблістому
Володимиру
Вікторовичу** –
кандидату
юридичних наук

*кафедри
тактико-спеціальної
підготовки*

**Покайчуку
Віталію
Ярославовичу** –
кандидату
юридичних наук

*У 2014 РОЦІ У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ВЧЕНІЙ РАДІ Д 08.727.02
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ВІДБУЛИСЯ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ:*

доктора юридичних наук –

Ісаков Михайло Григорович – «Адміністративно-правові засади державного контролю у сфері підприємницької діяльності»;

кандидата юридичних наук

Величко Ольга Іванівна – «Адміністративно-правові засади підвищення іміджу судової влади в Україні»;

Чернецька Олена Анатоліївна – «Розслідування незаконного перевезення наркотичних засобів залізничним транспортом»;

Д'яченко Артем Володимирович – «Організаційно-правові засади функціонування валютного ринку України»;

Кікінчук Василь Васильович – «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі»;

Лібенко Ілля Юрійович – «Адміністративно-юрисдикційна діяльність Державної служби боротьби з економічною злочинністю»;

Онищенко Богдан Петрович – «Адміністративно-правове регулювання відповідальності посадових осіб в умовах адміністративної реформи в Україні»;

Сімашкевич Юлія Михайлівна – «Суб'єкти організаційно-правового забезпечення освітньої діяльності в Україні»;

Чудний Олександр Васильович – «Контроль і нагляд Міністерства юстиції за діяльністю нотаріату в Україні»;

Шило Сергій Миколайович – «Забезпечення дисципліни та законності в діяльності публічної адміністрації».

КОНКУРСИ

25 листопада 2014 р. у Національній академії внутрішніх справ відбувся конкурс на краще наукове, навчальне та періодичне видання в системі МВС України відповідно до наказу МВС України від 03.09.2014 № 902.

За результатами роботи конкурсних комісій та оргкомітету конкурсу **чотири видання університету 2014 року здобули призові місця у номінаціях:**

«Підручники»

Ведєрніков Ю.А., Сердюк І.А., Куракін О.М. та ін. Теорія держави і права (II місце).

«Посібники»

Наливайко Л.Р., Грицай І.О., Дніпров О.С. Неурядові правозахисні організації України (III місце).

«Довідкові видання»

Перепьолкін С.М., Сироїд Т.Л., Філяніна Л.А. Міжнародне право: словник-довідник (II місце).

«Навчально-методичні видання»

Березняк В.С., Грицай Ю.В., Кіян В.І., Титаренко О.О. Профілактика кримінальних та адміністративних правопорушень, які вчиняються стосовно осіб похилого віку (II місце).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2013-2014 рр. науковцями університету випущено видання:

Монографії

➤ *Кацуба Р. М.* Адміністративно-правові засади діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час масових спортивних заходів : монограф. / Кацуба Р. М. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 204 с.

➤ *Обушенко О. М.* Правове регулювання охорони праці в Україні: проблеми теорії та практики : монограф. / Обушенко О. М. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 372 с.

➤ *Пекарчук В. М.* Джерела духовності. Культура етноменшин України (1990-2000-і рр.) : монограф. / Пекарчук В. М. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. – 432 с.

➤ *Права та свободи людини: проблеми теорії, методології та практики (до 65-річчя проф. А.Ю. Олійника) / В.О. Боняк, О.Б. Горова, А.В. Самотуга [та ін.]; за ред. к.ю.н., доц. В.О. Боняк. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. – 248 с.*

➤ *Санакоєв Д. Б.* Розслідування торгівлі людьми: проблеми теорії та практики : монограф. / Санакоєв Д. Б., Сергатий М. О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 192 с.

➤ *Христова Ю. В.* Кримінальна відповідальність за групові злочини :

монограф. / Христова Ю. В. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 168 с.

Наукові збірники

➤ Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 16 трав. 2014 р.). Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 188 с.

➤ Актуальні питання протидії корупції у сучасних умовах : матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 29 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 272 с.

➤ Актуальні питання протидії корупції: стан, проблеми та перспективи на майбутнє : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 жовт. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 332 с.

➤ Актуальні проблеми охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 14 листоп. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 276 с.

➤ Актуальні проблеми юридичної науки в контексті розвитку громадянського суспільства: матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 29 квіт. 2014 р.) ; уклад. : к.ю.н., доц. О.М. Куракін, к.ю.н., доц. О.В. Талдикін, – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 192 с.

➤ Інноваційні процеси у сучасному просторі юридичної освіти: реалії, тенденції, перспективи : Матеріали науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 11 квітня 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 200 с.

➤ Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції „Проблеми комплексного підходу до вивчення термінологічної лексики у спеціалізованому вищому навчальному закладі (термінологічне словотворення)” (м. Дніпропет-

ровськ, 25 квіт. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 130 с.

➤ Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 25-26 верес. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 184 с.

➤ Права людини: теорія, реальність, перспективи : матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпропетровськ, 12 груд. 2013 р.) ; укладач: канд. юрид. наук, доц. І.А. Сердюк. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 344 с.

➤ Реформування органів внутрішніх справ: проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 28-29 берез. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 232 с.

➤ Тенденції розвитку приватно-правових відносин в сучасних умовах : матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ. 18 квіт. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 132 с.

підручники, навчальні посібники

➤ *Бочарова Н. В.* Довідник з права Світової організації торгівлі : навч. посібник / Н. В. Бочарова. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 216 с.

➤ *Бочарова Н. В.* Право Європейського Союзу. Частина 1 : навч. посібник / Н. В. Бочарова. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 232 с.

➤ Господарське право (загальна частина) : навч. посібник / О.М. Обуше-

нко, К.І. Чижмарь, Д.В. Журавльов та ін. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 352 с.

➤ Збірник нормативно-правових актів «Виборчий процес в Україні» / [Наливайко Л. Р., Беляєва М.В., Владика А.О. та ін.] ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – 500 с.

➤ Комплексний державний екзамен з дисциплін цивільно-правової та господарсько-правової спеціалізації «Господарське право, Господарський процес, Правове регулювання відносин власності : навч. посібник [для студ. юрид. ф-ту (освіт.-кваліф. рівень «спеціаліст»)] / кол. авт. ; за ред. к.ю.н., доц. О.А. Зуєвої, к.ю.н., доц. М.М. Чабаненка. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – 258 с.

➤ Конституційне право України в тестових завданнях : навч. посібник / Наливайко Л. Р., Беляєва М. В., Сліпенко В. Є., Чепік-Трегубенко О. С. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – 324 с.

➤ Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К.О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2014. – 380 с.

➤ Міграційне право : навч. посібник / Л.Р. Наливайко. І.О. Грицай, К.В. Степаненко. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 256 с.

➤ Міжнародне право: словник-довідник / С.М. Перепьолкін, Т.Л. Сироїд, Л.А. Філяніна ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Т.Л. Сироїд. – Х. : Юрайт, 2014. – 408 с.

➤ Міжнародні стандарти прав людини у правоохоронній діяльності : практикум / Боняк В.О., Завгородній В.А., Перепьолкін С.М. та ін. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 284 с.

➤ Неурядові правозахисні організації України : навч. посібник / Л.Р. Наливайко. І.О. Грицай, О.С. Дніпров. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 432 с.

➤ Практичний курс англійської мови для працівників правоохоронних органів : посібник-практикум / Побережна Н.О., Світачова Є.С., Русакова А.В., Дащенко Г.В. ; за ред. канд. пед. наук Побережної Н.О. - Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2014. – 248 с.

➤ Теорія держави і права : підручник / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 468 с.

➤ Теорія держави і права в тестових завданнях : навчальний посібник / [Наливайко Л. Р., Беляєва М. В., Вітвіцький С. С. та ін.] ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. – 326 с.

➤ Теорія і практика правозастосування в тестових завданнях : навч. посібник / [Наливайко Л. Р., Наливайко О. І., Полешко Е. П., Чепік-Трегубенко О. С.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л.Р. Наливайко. – Дніпропетровськ : Видавець «ФОП СереднякТ.К.», 2014 – 128 с.

➤ Трудове право України : конспект лекцій / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, доц. Л. О. Золотухіна. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 272 с.

➤ Цивільний процес: загальна частина : навч. посібник / О.М. Обушенко, К.І. Чижмарь, Д.В. Журавльов та ін.. – К. : Хай-Тек Прес, 2014. – 208 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Амелін Олександр В'ячеславович – провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем протидії злочинності Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

Аріт Каріна Володимирівна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Березняк Василь Сергійович – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Бідняк Ганна Сергіївна – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Богатирьова Ольга Іванівна – головний науковий співробітник відділу дослідження проблем протидії злочинності Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук

Боняк Валентина Олексіївна – начальник кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Власова Ганна Петрівна – завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Національної академії прокуратури України, доктор юридичних наук, доцент

Горlach Сергій Володимирович – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Грицай Ірина Олегівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Громов Олександр Борисович – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Гузватий Олексій Іванович – здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Гуляк Олег Вікторович – аспірант Військової академії (м. Одеса)

Добробог Людмила Миколаївна – начальник відділу докторантури та ад'юнктури Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,

кандидат історичних наук, доцент

Доненко Валерій Вікторович – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Дячкін Олександр Петрович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Дьоменко Сергій Васильович – головний редактор міжнародного наукового журналу «Влада. Людина. Закон» (м. Запоріжжя), кандидат юридичних наук, доцент

Завгородня Юлія Степанівна – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Зимборовська Маргарита Сергіївна – ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

Івахненко Олександр Анатолійович – аспірант кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Каблуков Андрій Олександрович – доцент кафедри медичної і фармацевтичної інформатики та НТ Запорізького державного медичного університету, кандидат технічних наук, доцент

Калугін Євген Павлович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кацуба Роман Миколайович – заступник начальника факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кисельов Ілля Олександрович – викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Коваленко Андрій Васильович – начальник кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Колоколов Артем Євгенович – старший судовий розпорядник Ленінського районного суду м. Дніпропетровська

Комашко Володимир Володимирович – прокурор Миколаївської області

Комісаров Олександр Геннадійович – начальник кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Копотун Ігор Миколайович – начальник Інститут Служби зовнішньої розвідки України, доктор юридичних наук, доцент

Кравченко Ірина Сергіївна – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Круглова Олена Олександрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кузнєцов Дмитро Вікторович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Курінний Євген Володимирович – провідний науковий співробітник лабораторії дослідження правових проблем запобігання та протидії корупції відділу криміналістики Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, доктор юридичних, професор

Литвинов Валерій Валентинович – старший викладач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Логвиненко Борис Олексійович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Лозовський Кирило Ігорович – здобувач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лошицький Михайло Васильович – професор кафедри адміністративного права та процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Любович Вікторія Юріївна – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Мацюк Анатолій Романович – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Мирошніченко Володимир Олексійович – начальник кафедри інформатики та інформаційних технологій в діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент

Молчанов Ростислав Юрійович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Носенко В'ячеслав Анатолійович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Обушенко Олександр Миколайович – в.о. першого проректора Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Оксаніченко Андрій Сергійович – здобувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Очеретяний Владислав Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Очеретяний Максим Анатолійович – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Перепелиця Микола Миколайович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Рудик М. В. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Смирнов Євгеній Віталійович – здобувач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Собакарь Андрій Олексійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Солдатенко Олена Анатоліївна – професор кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Стеценко Валентина Юріївна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Східноєвропейського університету економіки і менеджменту, доктор юридичних наук, доцент

Страхова Оксана Петрівна - викладач кафедри медичної і фармацевтичної інформатики та НТ Запорізького державного медичного університету

Строгий Валерій Іванович – головний науковий співробітник Національної академії служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

Стулов Олексій Олександрович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Титаренко Олексій Олексійович – начальник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Тищенко Інна Олексіївна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тищенкова Ірина Олександрівна – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Тіщенкова Світлана Олександрівна – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Троїцька Олена Олександрівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Уварова Наталя Володимирівна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Федосєєва Світлана Володимирівна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Фомічов Костянтин Сергійович – доцент кафедри правознавства Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету, кандидат юридичних наук

Христов Олександр Леонідович – старший редактор редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Христова Юлія Вікторівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чабаненко Микола Миколайович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чаплинська Юлія Анатоліївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Чубко Тетяна Петрівна – провідний науковий співробітник відділу досліджень проблем злочинності у сфері захисту конституційних прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук

Чумаченко Ігор Миколайович – начальник юридичного відділу ВАТ «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь»», кандидат юридичних наук

Шиян Анатолій Григорович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СОДЕРЖАНИЕ**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОСТРОЕНИЯ
СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ И ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА****Комиссаров А. Г.**

Информационные сервисы служебно-боевой деятельности
сил охраны правопорядка: актуализация проблемы 9

Куриной Е. В.

Общественные и правовые потребности
противодействия коррупции в Украине 18

Лошицкий М. В.

Усовершенствование охраны общественного порядка
в современных условиях средствами
полицейской (милицейской) деятельности 25

Боняк В. А.

Реформирование системы органов охраны
правопорядка Украины: вызовы современности 33

Строгий В. И.

Государственное управление в сфере обеспечения
информационной безопасности Украины 41

Титаренко А. А.

Современное состояние преступности в Украине: новые вызовы 53

Гуляк О. В.

Анализ условий и факторов, влияющих на эффективность
организации управления силами и средствами
Вооруженных Сил Украины в чрезвычайных ситуациях 66

**ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ПРАВА
И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА****Грицай И. О.**

Неправительственные правозащитные организации Украины
и Европейского Союза: институциональный аспект сравнения 76

Добробог Л. Н.

Исходные начала исследования процесса отраслеобразования 83

Христова Ю. В., Троицкая Е. А.

Обеспечение языковых прав человека и гражданина:
национальный и европейский опыт 89

Чубко Т. П.

Права человека как основа современного развития права 97

Зимборовская М. С.

Интерпретация категории «государственная организация»
в аспекте теории юридического лица 104

Колоколов А. Е.

Диалектическое осмысление теории справедливости Джона Ролза 112

Федосеева С. В.

Субъект правового воспитания как элемент
его структуры: общетеоретический аспект 119

ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКОГО И ТРУДОВОГО ПРАВА

Грибан В. Г.

Особенности охраны труда в Республике Беларусь 125

Мацюк А. Р.

Функции профсоюзов в становлении социально-партнерских
отношений при заключении коллективных договоров и соглашений 130

Собакарь А. А.

Контроль как способ обеспечения трудовых прав работников 140

Стеценко В. Ю.

Добровольное медицинское страхование и платные медицинские
услуги как средства улучшения финансового состояния
украинской медицины: правовые аспекты 147

Коваленко А. В.

Электронные документы: проблемные аспекты заключения
гражданско-правовых договоров в электронной форме 154

Круглова О. А., Тищенко И. А.

Роль института опеки и попечительства в обеспечении
прав и интересов детей в современных условиях 159

Чабаненко Н. Н.

К понятию защитной функции профессиональных союзов166

Чумаченко И.Н.

Обеспечение профсоюзами эффективности
коллективных договоров и соглашений 172

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Миронюк Р.В.

Отдельные направления внедрения зарубежного опыта
предоставления административных услуг налоговыми органами 179

Доненко В.В., Калугин Е.П.

Генезис функций милиции по обеспечению
безопасности дорожного движения в условиях системных реформ 188

Дёменко С. В.

Законодательный универсализм и эклектика в политике очищения
власти: к проблемным вопросам люстрационного закона 198

Кацуба Р. Н.

Основные задачи и функции Национальной гвардии Украины
на современном этапе: проблемы и перспективы развития206

Кравченко И. С.

Приоритетные направления усовершенствования деятельности
органов внутренних дел Украины относительно выявления
и документирования административных правонарушений,
предусмотренных ст. 180-1 КУоАП 213

Логвиненко Б. А.

Старые правонарушения в новой плоскости
(административные правонарушения в сети Интернет) 220

Кузнецов Д. В.

Общая характеристика стадии открытия сокращенного производства225

Любович В.Ю.

Сущность судебного решения в административном деле 230

Молчанов Р. Ю.

Опыт оценки эффективности оперативно-служебной деятельности
полиций иностранных государств и его внедрение в Украине 235

Тищенко И. А.

Правовая природа электронных услуг в Украине243

**ВОПРОСЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА, КРИМИНОЛОГИИ
И УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРАВА**

Копотун И. Н., Рудик М. М.

Проблемы разграничения правонарушений
в сфере общественного порядка 248

Бабанин С. В.

Причинная связь как признак объективной стороны
нарушения действующих на транспорте правил 257

Богатырёва О. И., Амелин А. В.

Анализ действующего законодательства о преступлениях в сфере
использования компьютеров, систем и компьютерных сетей 263

Дячкин А.П.

Об общественной опасности криминализации проступков272

Завгородняя Ю. С.

Виктимологические особенности насильственной
преступности несовершеннолетних 278

Киселев И. А.

Общесоциальные меры предупреждения
умышленных посягательств на жизнь человека286

Стулов А. А.

Современные подходы к реализации принципа
законности в области исполнения наказаний 296

Уварова Н. В.

Украинофобия как новый мотив совершения
преступлений против жизни и здоровья личности 306

Фомичев К. С.

Актуальные проблемы борьбы с рейдерством в Украине312

Горлач С.В.

Индивидуально-профилактические меры по предотвращению
умышленных убийств, совершаемых несовершеннолетними 319

Громов А. Б.

Роль общественных организаций в формировании
содержания политики в сфере исполнения наказаний Украины 325

Гузоватый А. И.

Объект уголовно-правовой охраны при незаконном
обогащении: уголовно-правовой анализ 332

Ивахненко А. А.

Уголовная ответственность
за хулиганские деяния: исторический очерк 343

Носенко В. А.

Криминологическая характеристика жертвы пре ступлений
против жизни и здоров'я человека в уголовно-исполнительных
учреждениях закрытого типа 351

**ПРАВОВОЕ И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ
РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Власова Г. П.

Упрощенное уголовное судопроизводство
по действующему законодательству Украины 359

Обушенко А. Н.

Отдельные аспекты развития функции прокуратуры
на стадии досудебного расследования 366

Березняк В. С.

Современные взгляды на понятие «экстрадиция»
в науке уголовно-процессуального права374

Литвинов В. В.

Развитие оснований и процессуального порядка прекращения
уголовного производства, которые дают право лицу на реабилитацию 383

Перепелица Н. Н.

Оперативное обслуживание: современное состояние и перспективы развития 395

Солдатенко А. А.

Вопросы обоснованности содержания под стражей в свете презумпции невиновности 401

Тищенко С. А.

Особенности организации и тактика проведения осмотра места происшествия 409

Христов А. Л., Оксаниченко А. С.

Современные подходы к пониманию понятия «защита» в уголовном производстве 414

Чаплинская Ю. А.

Организационное обеспечение проведения допроса 424

Арит К. В.

Организация подготовки и проведения негласных следственных (розыскных) действий на стадии досудебного расследования 432

Бидняк А. С.

Виды экспертиз и их значение при расследовании мошенничеств 439

Комашко В. В.

Теоретико-правовое определение контроля за совершением преступления 446

Лозовский К. И.

Понятие и пределы действия принципа гласности в уголовном процессе Украины 456

Очеретяный В. А.

Научные подходы к определению понятия и сущности следственного эксперимента 463

Очеретяный М. А.

Способы совершения хулиганства группой лиц как элемент криминалистической характеристики преступления 468

Смирнов Е. В.

Необъявление о подозрении как искусственный способ
затягивания сроков досудебного расследования:
методологическая проблема защиты 474

Шиян А. Г.

Необходимость усовершенствования уголовного
процессуального статуса запасного судьи 481

ВОПРОСЫ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**Каблуков А. А., Мирошниченко В. А., Страхова О. П.**

Изучение математической статистики в юридических вузах 487

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Подготовка научных кадров 493

Конкурсы 495

Новые издания 496

Авторы 500

TABLE OF CONTENT

CURRENT ISSUES OF BUILDING THE STATE SECURITY AND DEFENSE SECTOR

Komissarov O. G.

Information Services of service and combat
activity of police forces: actualization of the problem 9

Kurinnyy Ye. V.

Social and legal requirements of combating corruption in Ukraine 18

Loshyts'kyi M. V.

Improving public order maintenance
in modern terms by means of police activity25

Bonyak V. A.

Reforming the system law enforcement
agencies of Ukraine: current challenges 33

Strogyi V. I.

Public administration in the field
of information security of Ukraine 41

Titarenko O. O.

Current state of crime in Ukraine: new challenges 53

Gulyak O. V.

Analysis of conditions and factors that affect
the efficiency of management capabilities of the Armed Forces
of Ukraine in emergencies66

THEORY OF LAW AN CONSTITUTIONAL LAW

Grytsay I. O.

Human rights NGOs of Ukraine and of the EU:
institutional aspect of comparison 76

Dobrobog L. M.

Starting backgrounds of research of the process of branch formation 83

Khrystova Yu. V., Troyits'ka Ye. A.Ensuring the linguistic rights of the man and the citizen:
national and European experience 89**Chubko T. P.**

Human rights as the foundation of the modern development of the law 97

Zymborovs'ka M. S.Interpretation of category «state organization»
in terms of theory of legal entity 104**Kolokolov A. Ye.**

Dialectical understanding theory of justice by John Rawls 112

Fedoseyeva S. V.Subject of legal education as element
of its structure: general theoretical aspect 119

PROBLEMS OF CIVIL AND LABOR LAW

Gryban V. G.

Features of labor safety in the Republic of Belarus 125

Matsyuk A. R.Functions of trade unions in the formation
of social relationships and partnerships at the concluding
of collective contracts and agreements 130**Sobakar' A. O.**

Control as mean of ensuring of workers' labor rights 140

Stetsenko V. Yu.Voluntary medical insurance and paid
medical services as means of improving the financial
condition of Ukrainian medicine: legal aspects 147**Kovalenko A. V.**Electronic documents: stacking problematic aspects
of civil-legal contracts electronically 154

Kruglova O. A., Tyshchenko I. A.

Role of the institution of guardianship and trusteeship in ensuring children's rights and interests in modern conditions 159

Chabanenko M. M.

About the concept of trade unions' protective function 166

Chumachenko I. M.

Ensuring by trade union of efficiency of collective agreements 172

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE.
ADMINISTRATIVE ACTIVITY

Myronyuk R. V.

Some areas of implementation of international experience of providing administrative services by tax authorities 179

Donenko V. V., Kalugin E. P.

Genesis of militia functions to ensure road safety in terms of systemic reforms 188

Dyomenko S. V.

Legal universalism and eclecticism in politics of cleansing the power: to the problems question of the lustrationes law 198

Katsuba R. M.

Main tasks and functions of the National Guard of Ukraine on the modern stage: problems and prospects 206

Kravchenko I. S.

Priorities for the improvement of activities of internal affairs bodies of Ukraine on the exposure and documentation of administrative offenses stipulated by article 180-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences 213

Logvynenko B. O.

Old offenses in new plane (administrative offenses in the Internet) 220

Kuznetsov D. V.

General characteristics of the stage of opening of brief proceeding 225

Lyubovych V. Yu.	
Essence of judgment in administrative case	230
Molchanov R. Yu.	
Experience of evaluation of effectiveness of police operational activity of foreign countries and its use in Ukraine	235
Tyshchenkova I. A.	
Legal nature of e-services in Ukraine	243

ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Kopotun I. M., Rudyk M. M.	
Problems of separating of offenses from crimes in the field of public order	248
Babanin S. V.	
Causal link as objective side of violation of existing traffic rules	257
Bogatyryova O., Amelyn O.	
Analysis by applicable law crime in use computers systems and computer networks	263
Dyachkin O. P.	
Social degerousness of criminalization of misconducts	272
Zavgorodnya Yu. S.	
Victimological particularities of violent crime committed by minors	278
Kiselyov I. O.	
General social measures to prevent intentional assault on human life	286
Stulov O. O.	
The modern approaches to the implementation of the principle of legality in the field of the execution of sentences	296
Uvarova N. V.	
Ukrainophobia as new motive for crimes against individual's life and health	306
Fomichov K. S.	
Current issues of combat raiding in Ukraine	312

Gorlach S. V.

Individually and preventive measures to prevent intentional homicide committed by minors 319

Gromov A. B.

Role of civic organizations in the formation of Ukraine's criminal executive policy 325

Guzovatyy O. I.

Object of criminal law protection in the illicit enrichment: criminal-legal analysis 332

Ivakhnenko O. A.

Criminal liability for acts of hooliganism: historical overview 343

Nosenko V. A.

Criminological description of victims of crimes against human life and health in correctional institutions of closed type 351

LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT
OF CRIME INVESTIGATION

Vlasova G. P.

Simplified criminal proceeding under current Ukrainian legislation 359

Obushenko O. M.

Some aspects of development prosecution on the stage of pretrial investigation 366

Bereznyak V. S.

Modern views on the concept of "extradition" in the science of criminal procedural law 374

Litvinov V. V.

Development of grounds and procedural order closing of criminal proceedings in which a person is entitled to rehabilitation 383

Perepelytsya M. M.

Operational service: modern state and prospects of development 395

Soldatenko O. A.

Issues of reasonableness of detention in custody
in term of presumption of innocence 401

Tishchenkova S. O.

Features of the organization and tactics of crime scene examination 409

Khrystov O. L., Oksanichenko A. S.

Current approaches to understanding
the concept of "defence" in criminal proceedings 414

Chaplyns'ka Yu. A.

Organizational support of conducting interrogation 424

Arit K. V.

Organization of preparation and holding of covert
investigation (search) actions during pre-trial investigation 432

Bidnyak A. S.

Types of expertise and their importance in fraud investigations 439

Komashko V. V.

Theoretical-legal definition of control for crime commitment 446

Lozovskii K. I.

Notion and boundaries of the principle of publicity
in criminal procedure of Ukraine 456

Ocheretyany V. A.

Scientific approaches to definition of nature
and essence of investigative experiment 463

Ocheretyanyy M. A.

Ways of committing hooliganism by group of persons
as an element of criminalistic characteristic of crime 468

Smirnov Ye. V.

Failure to notify of suspicion as an artificial way of delaying terms
of pretrial investigation: methodological problem of defense 474

Shyyan A.G.

Necessity of improvement criminal procedural status of reserve judge 481

ISSUES OF LEGAL EDUCATION

Kablukov A. O., Miroschnichenko V. O., Strakhova O. P.
Study of mathematical statistics in law universities 487

SCIENTIFIC LIFE

Scientific staff training 493
Contests 495
New editions 496

Authors 500

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2014. – № 4 (74)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, К.А. Ларіонова,
Л.В. Омельченко, О.Л. Христов*

Підп. до друку 26.12.2014 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 31,00. Обл.-вид. арк. 32,50. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, текст на 2000-2500 знаків з пробілами, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронний носій рукопису – компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до опублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90; e-mail: rvv_vonr@dduvs.in.ua

**У в а г а! Матеріали надсилаються поштою із супровідним листом на ім'я
голови редколегії або його заступника.**

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня